

יציע העיתונות:
תקשורת וספורט
בישראל

כתב עת לחקר תולדות העיתונות והתקשורת
בעולם היהודי ובישראל

המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש שלום רוזנפלד
המרכז ללימודים בינלאומיים ואזוריים ע"ש ס' דניאל אברהם
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
אוניברסיטת תל אביב, ת"ד 39040, תל אביב 6139001
טל': 03-6405144

דוא"ל: presstau@tauex.tau.ac.il
אתר: <https://dacenter.tau.ac.il/shalom-rosenfeld>

ראשת מרכז דניאל אברהם: נדין קופרטי-צור
מייסד המכון: שלום רוזנפלד
העורך הראשון של קשר: ד"ר מרדכי נאור

קשר יוצא לאור בשיתוף עם ראה, כתב העת לחקר העברית באירופה,
המכון לחקר העברית באירופה, אוניברסיטת פריז 8.

עריכה גרפית: מיכל סמו-קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי
עיצוב העטיפה: מיכל סמו-קובץ
איור העטיפה: יהודית איל
תמונה בשער האחורי: מפגן התעמלות. המכביה הראשונה, 1932.
באדיבות ארכיון מכבי ע"ש יוסף יקותיאל

דפוס: צדוק קינן

קשר רואה אור פעמיים בשנה
מחיר מנחי שנתי: ₪ 100
מחיר גיליון בודד: ₪ 60

© כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב, תשפ"ה,
המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש שלום רוזנפלד
המרכז ללימודים בינלאומיים ואזוריים ע"ש ס' דניאל אברהם
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין

כתב עת לחקר תולדות העיתונות והתקשורת
בעולם היהודי ובישראל

עורך
פרופ' גדעון קוז

עורך אורח
פרופ' רענן ריין

מערכת
פרופ' מאיר חזן, ד"ר אורלי צרפתי, ד"ר ברוך לשם,
פרופ' עוזי אלידע, פרופ' נורית גוטמן

רכזת המערכת: נורית קרשון
עריכה לשונית: הרצליה אפרתי
תרגום לאנגלית: נפתלי גרינווד
עריכה לשונית באנגלית: בריל בלסקי

אוניברסיטת תל אביב

המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש שלום רוזנפלד
המרכז ללימודים בינלאומיים ואזוריים ע"ש ס' דניאל אברהם
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין

חברי המועצה המדעית של קשר

פרופ' חנה אדוני, אוניברסיטת רייכמן, הרצליה
פרופ' עמי איילון, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' ערן אלדר, אוניברסיטת טולין, ארצות הברית
פרופ' עוזי אלידע, אוניברסיטת חיפה
פרופ' סיריל אסלנוב, אוניברסיטת אקס-מרסיי, צרפת, האקדמיה ללשון העברית
פרופ' דוד אסף, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' ג'ודי באומל-שוורץ, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' חיים באר, אוניברסיטת בן-גוריון
פרופ' ג'ודית בוקסר ליוורנט, האוניברסיטה האוטונומית במקסיקו והאוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' ז'רום בורדון, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' דוד בירננט, אוניברסיטת קרל, פראג, צ'כיה
פרופ' מנחם בלונדהיים, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' אלה בלפר, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' נורית גוברין, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' דניאל גוטוויץ, אוניברסיטת חיפה
פרופ' יוסי גולדשטיין, אוניברסיטת אריאל בשומרון
פרופ' יוסף גורני, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' נורית גרץ, מכללת ספיר
פרופ' דניאל דיין, בית הספר הגבוה למדעי החברה, פריז, צרפת
ד"ר רפאל ואגו, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' גבי וימן, אוניברסיטת חיפה
פרופ' מרדכי זלקין, אוניברסיטת בן-גוריון
פרופ' אביבה חלמיש, האוניברסיטה הפתוחה
פרופ' שמואל טריגאנו, אוניברסיטת פריז 10, צרפת
ד"ר עדה יורמן, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' עקיבא כהן, אוניברסיטת תל אביב
ד"ר טל לאור, אוניברסיטת אריאל
ד"ר דוד לבאי, המכללה האקדמית הדסה ירושלים
פרופ' שמואל ליימן וילציג, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' יחיאל לימור, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' נעם למלשטריך לטר, אוניברסיטת רייכמן, הרצליה
פרופ' רפי מן, אוניברסיטת אריאל בשומרון
ד"ר מרדכי נאור
פרופ' הלל נוסק, המכללה האקדמית כנרת
פרופ' מרדכי נייגר, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' רומן מרצינקובסקי, אוניברסיטת ורשה, פולין
פרופ' דינה פורת, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' שמואל פיינר, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' ענת פירסט, המכללה האקדמית, נתניה
פרופ' משה פלאי, אוניברסיטת מרכז פלורידה, ארה"ב
פרופ' יורם פרי, אוניברסיטת מרילנד
פרופ' גרעון קוץ, אוניברסיטת פריז 8, צרפת
פרופ' רות קרטון-בלום, האוניברסיטה העברית, ירושלים
פרופ' אפרים ריבלין, אוניברסיטת פריז 8, צרפת
פרופ' רענן ריין, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' זהר שביט, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' יעקב שביט, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' יוסף שטרית, אוניברסיטת חיפה
פרופ' עופר שיף, אוניברסיטת בן-גוריון
פרופ' דב שנער, המכללה האקדמית הדסה, ירושלים
פרופ' נעמה שפי, המכללה האקדמית ספיר
פרופ' אניטה שפירא, אוניברסיטת תל אביב

התוכן

קשר מס' 62, סתיו 2024

7	מה בקשר 62: יציע העיתונות: תקשורת וספורט בישראל
9	עיתונות הספורט בגרמניה הנאצית בשירות הפתרון הסופי – משה צימרמן
25	סיפורה של החמצה: ביקורו הנשכח של ה"קייזר" בארץ הקודש – חזי אשר
46	"הספסל של תל אביב מתוח כמו בתולה בערב כלולות": על התפתחות השפה הייחודית של עיתונות הספורט – חנן תומר
68	מטפורות מושגיות בשיח עיתונות הספורט המקוונת – אושרי זיגלבוים
59	על סדר היום: ספורט וספורט נשים בעיתוני הנשים פנימה ונשים (2010–2019) – מעין פלג'ברקוביץ'
117	האותנטיות של המשחק והשימוש בטכנולוגיה לשיפור הדיוק: עמנואל קאנט והמקרה של מערכת שיפוט בעזרת וידאו (VAR) בכדורגל – יאיר גלילי
130	תהליך התחדדותה של האורתודוקסיה באמריקה בתחילת המאה העשרים בראי העיתונות החרדית – מנחם קרן־קרץ
156	עיתונות לאומית־לוחמת או סחרירית־צהובה: שמואל יעקב יאֶצקאן ומשפחת היינט – חגי זילברברג
188	עמית או אויב: מערכת החינוך ואמצעי התקשורת בישראל בעידן הטרנס־טלוויזיוני (1948–1968) – רביב נאווה
209	מי דורש מה וכמה? הבדלים בצריכת תוכן בקרב הדורות הצעירים Z ו- Y – טל לאור
235	אסור, מותר, חובה להשוות: שיח השואה ברשת X בין מחאה למלחמה – מוטי נייגר, ענת בן־דוד ואורן מאירס
260	קשר למחקר
273	קשר לספרים
287	המחברים
7e	מבוא ותמציות באנגלית

קשר – כתב עת לחקר תולדות העיתונות והתקשורת בעולם היהודי ובישראל יוצא לאור פעמיים בשנה ע"י המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש שלום רוזנפלד באוניברסיטת תל אביב. **קשר** מעוניין לפרסם מאמרי מחקר מקוריים וסקירות מדעיות בכל הנושאים הנוגעים לתולדות אמצעי התקשורת ואנשי התקשורת היהודים, לפעולתם ולהשפעתם, במבט רב תחומי. כל המאמרים יועברו לשיפוט "עיוור" לקוראים מתוך המועצה המדעית ואם יש צורך בכך, גם מחוצה לה. המציעים מתבקשים להגיש את המאמר בתכנת Word לכתובת המערכת: presstau@tauex.tau.ac.il ויקבלו תשובה תוך שלושה חודשים. האורך הממוצע של המאמר לא יעלה על 8,000 מילים. ההערות והביבליוגרפיה יבואו בסוף המאמר. שיטת הציטוט בהתאם לדיסציפלינה. המערכת מזמינה סקירות וביקורות על ספרים חדשים בתחום עיסוקו של כתב העת ותציע ביקורות כאלה גם בעצמה. **קשר** מפרסם גם רשימה של עבודות דוקטור ותזות לתואר שני שאושרו לאחרונה בצירוף תמצית של 250 מילים לכל היותר לתיזה ו-500 לדוקטורט.

יציע העיתונות: תקשורת וספורט בישראל

במציאות הקשה המתמשכת ביקשנו הפעם לערוך אתנחתא והשנה האולימפית הייתה ההזדמנות לכך. בעזרתו שלא תסולא בפז של העורך האורח, פרופ' רענן ריין, ריכזנו בגיליון זה מאמרים העוסקים בקשר שבין ספורט לתקשורת, בעיקר בהקשר היהודי והישראלי. מצאנו שהספורט והעיסוק בו שלובים במלחמה ובפוליטיקה, בחקר השיח והלשון, בהיסטוריה, בפילוסופיה ובלימודי מגדר. חטיבת הספורט האולימפי, העוסקת בספורט מנקודת מבט תקשורתית, נקראת "יציע העיתונות".

לצערנו האירועים לקראת סגירת הגיליון באמסטרדם, אחרי משחקה של קבוצת מכבי תל אביב שם, הוכיחו כי הספורט אינו תמיד אתנחתא מהמציאות וכי אפשר היה לכלול את האירועים הללו בדיון שבו עסקנו בגיליון הקודם על הגדרת פרעות ופוגרומים.

שני המאמרים הראשונים בחטיבה הם בעלי אוריינטציה היסטורית. מאמרו של משה צימרמן הוא נוסח עברי מעובד של מאמר על עיתונות הספורט בגרמניה בשירות הנאציזם שפורסם במקור בגרמנית, בקובץ מאמרים העוסק בשינויים שחלו בעיתון הספורט הגרמני *Kicker* בתקופת השלטון הנאצי. חזי אשר מספר על תופעת "השכחה הקולקטיבית" בתקשורת הספורט בישראל שפסחה על ביקורו של הכדורגלן הגרמני פרנץ בקנבאואר ("הקייזר") בשנת 1973 ועל הסרט ליברו שהשתתף בו.

חנן תומר סוקר את התפתחותה של השפה הייחודית של עיתונות הספורט בארץ ישראל ובמדינת ישראל במאה העשרים ומדגיש את תרומתה להגמשת השפה העברית ולהתפתחותה כשפה מדוברת. מאמרה של אושרי זיגלבוים עוסק אף הוא בהיבט הלשוני של עיתונות הספורט, ובוחן מטפורות מושגיות בשיח עיתונות הספורט המקוונת.

מחקרה של מעיין פלג-ברקוביץ' בוחן את סיקור הספורט וספורט הנשים בעיתונים נשים (הפונה לציבור הנשים הדתי-לאומי בישראל) ופנימה (המיועד לנשים יהודיות דתיות).

מאמרו של יאיר גלילי, החותם את החטיבה, נשען על הפילוסופיה של עמנואל קאנט ובוחן סוגיות הנוגעות לטכנולוגיית שיפוט הנשענת על וידאו (VAR) בכדורגל. זהו אמצעי טכנולוגי שיוצר פער זמנים בין חוויית הצפייה החיה לחוויית הצופים בטלוויזיה ומעורר את שאלת ההגינות והדיוק כנגד האותנטיות ושיקול הדעת האנושי.

בחלק האקלקטי השוטף של הגיליון כללנו מאמרים העוסקים בהיסטוריה של העיתונות האורתודוקסית ושל העיתונות הלאומית שלא נמנעה מ"הצהבה", ביחסים

שבין מערכת החינוך לאמצעי התקשורת ובדפוסי הצריכה של הדור הצעיר את תכני התקשורת. בהמשך לגיליון הקודם נעסוק גם בשואה כתבנית פרשנית בשיח הציבורי ברשתות החברתיות כיום.

מנחם קרן-קרץ בוחן את תהליך התחרדותה של האורתודוקסיה באמריקה בראשית המאה העשרים בראי העיתונות הדתית של התקופה.

חגי זילברברג שואל במאמרו: עיתונות לאומית-לוחמת או סחרירית-צהובה? ומספר על גדול עיתוני היידיש במחצית הראשונה של המאה שעברה ועל עורכו, מחשובי מעצביה של עיתונות היידיש באירופה: שמואל יעקב יאצקאן ומשפחת היינץ.

רביב נאוו בודק את היחסים בין מערכת החינוך לאמצעי התקשורת בישראל בעידן הטרום-טלוויזיה (1948-1968) ושואל: עמית או אויב?

טל לאור בוחן את ההבדלים בדפוסים של צריכת תוכן לפי דרישה של הדורות הצעירים Z ו- Y .

מוטי נייגר, ענת בן-דוד ואורן מאירס עוסקים במאמרם בשיח השואה ברשתות החברתיות בימי המחאה והמלחמה ובוחרים כיצד השואה משמשת כתבנית פרשנית על רקע השאלות אם "אסור, מותר או חובה להשוות".

לא ויתרנו, כמובן, על המדורים הקבועים.

בתקווה להתראות באביב במציאות שונה, שתחזור לנורמליות ולרוגע, כדי שנוכל להמשיך לעיין, נינוחים, בדברי ימיה של התקשורת.

עם סגירת הגיליון הגיעה אלינו הידיעה העצובה על מותו בגיל 96 של ידידנו צבי גיל ז"ל, איש תקשורת וחדשות עד יום מותו בשיבה טובה. נקדיש לו מקום רחב יותר בגיליון הבא.

המערכת

עיתונות הספורט בגרמניה הנאצית

בשירות הפתרון הסופי

משה צימרמן

היהודים תרמו תרומה נכבדה ל"חיבור" בין תקשורת לספורט בגרמניה מראשית המאה העשרים. עיקר תרומתם של עיתונאי ספורט יהודים, שהיו חלוצים בתחומם, בא לידי ביטוי בעיתונות הספורט הכללית כמו גם בעיתוני ספורט יהודיים ייחודיים.¹ אין פלא, אפוא, שהחוליה ה"יהודית" המקשרת בין ספורט לעיתונות הייתה מטרה למתקפות האנטישמיות הנאצית. המאמר שלהלן מתמקד בדוגמה מובהקת וחשובה: גורלו של שבועון הכדורגל המרכזי *Kicker* (להלן: קיקר) ברייך השלישי.² השבועון, שנוסד בשנת 1920 ונערך בידי יהודי, עיתון בעל רמה גבוהה מזו של עיתונות הספורט השכיחה, היה תחת השלטון הנאצי לשופר של תעמולה אנטישמית ואפקטיבית במיוחד משום שפנה לקהל הרחב של חובבי הכדורגל.³ המאמר הוא חלק מפרויקט מחקר רב משתתפים, "הקיקר ברייך השלישי", שיזמו עורכי העיתון הנוכחיים מתוך כוונה להתמודד באופן שיטתי עם העבר הנאצי של העיתון. הם העמידו לרשות החוקרים את כל הגיליונות שיצאו אז לאור ואפשרו בחינה מדוקדקת של הנושא בעזרת חומרים נוספים מארכיון העיתון. היהודי שייסד את השבועון קיקר היה ולטר בנזמן (Walther Bensemann), בן למשפחת בנקאים ויליד ברלין (1873).⁴ האיש, שמגיל צעיר לא רק שיחק כדורגל אלא היה גם פעיל בייסוד אגודות כדורגל, ייסד את השבועון זמן קצר לאחר תום מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1926 עברה מערכת השבועון לאחר כמה שנות נדודים לנירנברג, העיר שבה נערכו אסיפות המפלגה הנאצית משנת 1927 ואשר המושל (גאולייטר) הנאצי שלה היה יוליוס שטרייכר, עורכו של העיתון האנטישמי המובהק והגס ביותר, *Der Stürmer*. עד לעליית הנאצים לשלטון הייתה תפוצתו של קיקר כ-20,000 עותקים. המתחרים זכו לתפוצה גדולה יותר, בין השאר מכיוון שבשורת הכדורגל של בנזמן הייתה אחוות עמים, שעה שהמסר של רוב עיתוני ההתעמלות והספורט הגרמנים היה לאומי במובהק. זמן קצר לאחר שעלו הנאצים לשלטון הותאם העיתון, שמעתה היה תחת פיקוח אגף העיתונות של משרד התעמולה בראשות יוזף גבלס ושל הקומיסר ו"מנהיג הספורט" מטעם המשטר הנאצי, הנס פון טשאמר אונד אוסטן (von Tschammer und Osten), לעקרונות הרייך השלישי ותפוצתו גדלה לכ-100,000 עותקים. משנת 1936 היה לעיתון הרשמי של התאחדות הכדורגל הגרמנית.

האנטישמיות הייתה, מטבע הדברים, עקרון יסוד במשנה הנציונל-סוציאליסטית שאותו ביקש גם עיתון זה להפיץ. זרעי האנטישמיות נפלו על קרקע פורייה בקרב

חובבי הספורט בגרמניה. אגודות הספורט השונות הזדרזו להקיא מתוכן את היהודים – ספורטאים פעילים, תורמים, פונקציונרים – מייד לאחר עליית היטלר לשלטון, עוד לפני שנחתה הוראה מלמעלה לעשות כן; כל כך אצה דרכן של האגודות להתאים עצמן לרוח החדשה שפיעמה בגרמניה למן חודש פברואר 1933.⁵ השתלטות רוח זו על עיתונות הספורט, כולל מסריה האנטישמיים, הייתה תוצאה מתבקשת; אלא שבניגוד לתחומים אחרים, שבהם נחשב "היהודי" לדמות מרכזית במיוחד, כמו התיאטרון, המוזיקה, הרפואה או הכספים, הייתה דמות היהודי בנושא הספורט שולית יחסית (להוציא אולי בויכוח על המקצוענות בכדורגל, שהנאצים התנגדו לה חריפות). לפיכך לא תפסה ההתקפה על יהודים מקום מרכזי בעיתונות הספורט כמו בכמה מכתבי העת בתחומים אחרים, אבל למרות זאת נוכחותה הייתה ניכרת.⁶ ואכן, בניתוח המרכיב הזה בעיתון קיקר יש לתת את הדעת לא רק על מאמרים ואמירות אנטישמיים במובהק אלא גם על הערות אגב, רמיזות מזדמנות או התבטאויות עקיפות המלמדות על חלחולה ועוצמתה של האנטישמיות הנאצית לתחומים צפויים פחות. האפקט של תעמולה אנטישמית מסוג זה הוא גדול במיוחד דווקא מכיוון שהיא מופנית באופן אגבי לקהל שמתמקד בעניין אחר, במקרה שלפנינו – ספורט. גבלס ידע היטב שהתעמולה מבית מדרשו תחלחל היטב לא באמצעות סרטים, נאומים ופמפלטים שהאידיאולוגיה הנאצית, כולל האנטישמיות, במרכזם, אלא באמצעות מסרים המגיעים במסגרת של בידור לקהל שאינו עומד על המשמר ואינו ער למשמעות המסר.

"פרישת" המו"ל היהודי

שבועיים לפני מינויו של היטלר לקנצלר גרמניה עוד אפשר היה לערוך ברוב כבוד את חגיגת יום הולדתו השישים של המו"ל והעורך הראשי של קיקר, ולטר בנזמן. מאז נבחרת גרמניה, הד"ר אוטו נרץ (Nerz) ואשתו, כמו גם שחקני קבוצת הכדורגל המפוארת של נירנברג, שלחו לחתן השמחה מברקי ברכה. בעיתונות הופיעו ברכות ששלחו ראשי התאחדות הכדורגל הגרמנית, ראש העיר (האנטי-נאצי) של נירנברג ורבים אחרים. רשימת המברכים הארוכה מופיעה בגיליון קיקר מ-17 בינואר 1933.

המפנה בהתנהלות העיתון אירע לשיעורין: בחוברת מיום 14 במארס 1933, דהיינו כשבוע לאחר הבחירות לרייכסטג שזם היטלר ואשר הביאו למפלגתו כ-44 אחוז, עדין יכולה הייתה להופיע תמונתו של אוטו נרץ עומד ליד בנזמן בשולי המשחק בין נבחרת שווייץ ונבחרת דרום גרמניה בעיר שטוטגרט. ב-4 באפריל, דהיינו כעשרה ימים אחרי ש"חוק ההסמכה" התקבל ברייכסטג והפך למעשה את היטלר לדיקטטור של גרמניה, מסרו ראשי ההתאחדות הגרמנית בהודעה מטעמם בעיתון קיקר על תמיכתם "במאבק האומה הגרמנית נגד תעמולת הזוועה המתנהלת בחו"ל". הודעה זו מיצבה את העיתון כתומך החרם הידוע לשמצה על עסקים ומוסדות יהודיים שהוכרו שלוש ימים קודם ("אל תקנו אצל יהודים!") והוצג על ידי הממשלה הנאצית כתגובה הולמת על חלקם

של היהודים בתעמולה האנטי-נאצית בחו"ל. עם זאת, באותו גיליון העז עדיין אחד העורכים, שראשי תיבות שמו היו MS, לדבר בשבחו של בנזמן: "לכן רשאי אני להזכיר, בלי להיקלע להתנהגות הרופסת האופיינית לימים אלה, שבנזמן עמד שנים רבות בורד במאבקו למען מוכנותו הצבאית של הנוער [...] גם בתחום זה תרם תרומה חלוצית פטריוטית חשובה". הוא הוסיף: "חובה לכוון את תשומת הלב לעמדתו זו של בנזמן דווקא בימים המתאפיינים בפחד משתק ובשפל מוסרי".⁷

בשבוע השני של אפריל, עשרה ימים אחרי החרם על העסקים היהודיים ויומיים אחרי שאגודות הכדורגל של דרום גרמניה הכריזו על סילוק היהודים משורותיהם,⁸ עדיין העז העורך מקס ברנס (Max Behrens) לכתוב: "היינו מאחלים לעצמנו הרבה עורכים מסוגו של בנזמן. או אז היה מצב העיתונות שלנו טוב" (11.4.1933). יש להדגיש שכשנכתבו הדברים האלה עדיין היה בנזמן המו"ל והעורך הראשי של קיקר.

ב-19 באפריל התייצב העיתון במובהק לשירות "המהפכה הלאומית" (כך נקראה הממשלה של היטלר) ודיווח על התפטרות ד"ר תיאודור לוואלד (Lewald) מתפקידו כראש מועצת הרייך לאימון גופני בלי להזכיר במפורש את המניע האנטישמי, אך יש להניח שהקוראים הכירו אותו (עקב מוצאו היהודי מצד אביו). זה היה רמז ברור לגורלו הצפוי של ולטר בנזמן. ב-30 במאי, ארבעה חודשים אחרי מינויו של היטלר לקנצלר, הודיע קיקר באופן רשמי על "פרישת" מייסד העיתון וקרא ל"בנייה מחדש של הספורט הגרמני". ב-7 ביוני החליף חבר המערכת הוותיק אך הנאמן למשטר החדש, הנס מילנבך (Hanns-J. Müllenbach) את בנזמן, שיצא מגרמניה לגלות בשווייץ. גם כתבי ספורט יהודים נוספים, כמו וילי מייזל (אחיו של מאמן נבחרת אוסטריה) או יד ימינו של בנזמן, סימון רוזנברגר, וסטלה בלוך "הועזבו" כבר אז. שינוי פני העיתון והתאמתו למשטר החדש ארכו אפוא לא יותר מארבעה חודשים.

כבר ב-19 באפריל, שעה שבנזמן עוד היה עורך העיתון, הוא נאלץ לפרסם מעל דפי עיתונו את הודעתן של הנהלת ההתאחדות הגרמנית לכדורגל ושל הרשות לאתלטיקה, שאין לאפשר שירות "בני הגזע היהודי בעמדות בכירות באיגודי הספורט האזוריים ובאגודות הספורט". אמירה זו משמעה היה "אריזציה" מתוכננת של העמדות הבכירות בספורט הגרמני. קוראי העיתון למדו כי האגודות התבקשו "לממש את ההוראה" הזאת מייד.

על חוסר האונים של ה"עדיין עורך" בתקופת המעבר מלמדת גם הדפסת נאומו של מי שמונה זה עתה לקומיסר הרייך לענייני ספורט, פון טשאמר, שבו נאמר בין השאר: היהודים עצמם כבר הבינו "כי בגרמניה החדשה אין לספורטאים ולמתעמלים היהודים מקום בין הדמויות הבכירות והקובעות" (9.5.1933). גם בנזמן ידע שהזינוק במספר חברי אגודות הספורט היהודיות ובמספר האגודות היהודיות מחדש פברואר 1933 הוא אך ורק תוצאה של סילוק היהודים מן האגודות ה"כלליות". אכן, מספר חברי "מכבי" הציונית ו"המגן" (Der Schild) הלא-ציוני, תאבי הפעילות הספורטיבית, הגיע תוך שבועות ספורים ל-40,000, כמעט עשירית מסך יהודי גרמניה באותם ימים.⁹

בשנת 1933 עוד נזכר שמו של בנזמן פעמיים בעיתון שאותו נאלץ לעזוב. בפעם הראשונה היה זה במאמר על ההיסטוריה של הכדורגל הגרמני שהתפרסם בעקבות פיזור התאחדות הכדורגל של דרום גרמניה במסגרת הפעלתו של עקרון הריכוזיות של הרייך השלישי גם בתחום זה ("זהו רצון החוק של המנהיג ואנו מקבלים זאת ללא ערעור", 1.8.1933). מחבר המאמר התייחס להיסטוריה של התאחדות הכדורגל הדרום גרמנית והזכיר אגב כך שבנזמן ייסד את אגודת הכדורגל של קרלסרוהה ב-1891, של האגודה בשטרסבורג ב-1893 ושל קבוצת הכדורגל MTV ממינכן ב-1897 (שתוך שלוש שנים החליפה שמה לבאיירן מינכן) והיה אחד מחלוצי הכדורגל הגרמני. זו הייתה דרך מחוכמת ומסוכנת עבור העיתונאי להתגבר על השיטה השכיחה במשטר הנאצי של מחיקת זיכרונות הקשורים ביהודים. שלושה חודשים מאוחר יותר הרשה לעצמו העורך הראשי החדש מילנבך, עקב אליפות הכדורגל של בתי הספר בברלין, שבה נכח גם קומיסר הספורט פון טשאמר, הערה חתרנית: "הקיקר פעל מאז ומעולם למען תמיכה בכדורגל בבתי הספר ולמען פרסומו, ומייסד עיתון זה ועורכו לשעבר, ולטר בנזמן, הקדיש חלק ניכר מעבודת חייו כדי שהכדורגל ימצא דרכו אל בתי הספר" (31.10.1933). פרסום דברים אלה בעירו של האנטישמי הפרוע יוליוס שטרייכר, אשר גרם כבר לסילוקו של המאמן היהודי של אגודת הכדורגל של נירנברג, היה גילוי של תעוזה. אבל הבלחות אלה לא יכלו להסתיר את העיקר: לא היה עוד מקום לאזכור חיובי של מייסד העיתון ברייך שיוסד על אדני הנאציזם.

המאמן הלאומי, העיתונות והיהודים

אוטו נרץ היה מאמן נבחרת גרמניה בימי רפובליקת ויימר ובשנים הראשונות של הרייך השלישי. הוא פוטר מתפקידו בשנת 1936 לאחר שנבחרתו הפסידה במשחקים האולימפיים שנערכו בברלין נגד נבחרת נורווגיה. זה היה משחק הכדורגל היחיד שבו נכח אי פעם אדולף היטלר וההפסד גרם לו להדיר רגליו ממשחקי כדורגל לאחר מכן. אבל נרץ המשיך להיות פרופסור בבית הספר הגבוה לתרבות הגוף ותרגום ממומחיות גם לעיתון קיקר. האיש, שעבר עליית הנאצים לשלטון עוד בירך את בנזמן ליום הולדתו השישים, תרם לקיקר שש שנים מאוחר יותר מאמר שכותרתו "המורה לכדורגל כמורה לספורט". "בעידן שטרם תפיסת השלטון על ידי הנציונל-סוציאליזם [...] החזיקו זרים ויהודים את העמדות הטובות ביותר ובהסתמך על העיתונות היהודית היתה להם השפעה מפוררת". למן 1933 התברר, כך נרץ, "שלא זו בלבד שאפשר לוותר על אלמנטים אלה, אלא שהעניינים פועלים כראוי דוקא משום שאלמנטים אלה נעלמו" (25.7.1939). המאמר נכתב כשמונה חודשים לאחר "ליל הברדלח", שכידוע האיץ את "היעלמותם" של היהודים מגרמניה.

במארס 1943, זמן קצר לאחר מפלת סטלינגרד, כאשר שר התעמולה גבלס כבר בישר שברלין "נקייה מיהודים", התלונן נרץ באחד מפרקי הסקירה ההיסטורית שכתב

לקיקר, "הכדורגל הווינאי – אז ועתה", על "ההנהגה המיוהדת" של הכדורגל האוסטרי. הוא הלך על היהודים שהיו "הכוח המניע" שמאחרי המקצוענות שנגדה לחמו הנאצים כדי להגן על עקרון החובבנות (כאילו הייתה החובבנות מפגן של טוהר מול מקצוענות מושחתת על ידי כסף, וכאילו לא נמצאו דרכים עוקפות כדי לתגמל את השחקנים החובבנים הגרמנים). על פי נרץ היו "בעת המעבר לרייך הגרמני הגדול" (דהיינו בעת הסיפוח של אוסטריה לרייך הגרמני במאוס 1938) 335 שחקני נבחרת אוסטריים ובהם "מספר גדול יחסי של שחקנים יהודיים [...]" מה שאינו מפליא בהתחשב בכך שמשך שנים רבות הניהול היה יהודי. זאת שעה שבין חמישים השחקנים המצטיינים האוסטרים לא נמצא על פי נרץ "אף לא יהודי אחד" (16.3.1943, 23.3.1943). ההישג המרשים של "הכוח וינה" בשנות העשרים והמשמעות המפליגה של היותו של הוגו מיזל מאמן כדורגל אוסטרי לא נזכרו אף ברמז.

מי שער לפרסומים הללו של נרץ בקיקר לא יתמה על מאמר אחר שאליו כבר שם המחקר לב, פרי עטו של נרץ בעיתון אחר, העיתון של שעה 12:00, מיום 4 ביוני 1943: "הספורט באירופה יהיה נקי מהיהדות". שם כתב על "ספורט נקי מיהודים באירופה הנקייה מיהודים" וגם על כך ש"מלחמת העולם הנוכחית שהיהודים פתחו בה חשפה עוד יותר את התפקיד הבוגדני שמילאו היהודים גם בספורט".¹⁰ המאמר מלמד שנרץ ידע לא רק על "היעלמות" היהודים, אלא גם על השמדתם ובירך על כך. קיקר, שסיפק לנרץ פלטפורמה תעמולתית, שימש כסייען ל"פתרון הסופי", לא פחות.

לאחר שהיהודים סולקו במהלך שנת 1933 מן הכדורגל "הגרמני" ומאגודותיו (אם כי היו יוצאים מן הכלל), לא חשה הנהגת הספורט של הרייך השלישי דחיפות לעסוק בנושא היהודי. לא דובר רק בספורטאים או בפונקציונרים של אגודות הספורט, אלא גם בעיתונאי ספורט. בחודש ספטמבר 1933 סיכם הממונה בכדורגל על ענייני העיתונות, בעל דרגת אלוף משנה בס"א, פלוני ארנסט באואר, בריאיון שהתפרסם בקיקר, את שבעת חודשי עבודתו הראשונים: "קודם כול עשינו עבודת טיהור [...] נגד ההשחתה הרוחנית בדיווח העיתונאי בענייני ספורט [...] היהדות הלוא שלטה כאן עד 1933. [...] התפקיד הראשון שעמד על הפרק היה לנקות את יציעי העיתונות מיהודים ומשאר סופרים בפרוטה, שהזיקו לספורט" (12.9.1933).

בשנים הבאות נמצא רק מספר מועט יחסית של טקסטים שעסקו באופן מפורש בסילוק היהודים מן הספורט, נושא שנחשב ביסודו של דבר כ"סגור". לו נחשב עדיין אקטואלי, לא הייתה ההתייחסות להגדרת המתאגרף האמריקני המפורסם מקס בר כ"חצי יהודי" נותרת אך כהערת אגב בתגובה למכתב למערכת,¹¹ ובדיווח על משחקיה של קבוצת הכדורגל של העיר קאסל לא היו מאזכרים ללא פרשנות עד לחודש מאוס 1939 את שמו של שחקן מרכז השדה, ישראל.¹² אולם נותרו שני הקשרים שבהם עדיין היה מקום לדון בדיווח העיתונאי על הנושא "היהודים בכדורגל", שבו באה לידי ביטוי העמדה האנטישמית של עורכי העיתון: הנושא הראשון היה הכדורגל באוסטריה, שם

היה ליהודים תפקיד מרכזי עד לאנשלוס בשנת 1938, והנושא השני היה הדיווח על מפגשים בין-לאומיים, כאשר נציגי הספורט הגרמני נתקלו במחאות ובגילויי סלידה מן המשטר הנציונל-סוציאליסטי.

Damnatio memoriae (יימח זכרם)

לא הייתה קבוצת כדורגל יהודית מצליחה כמו הכוח וינה של שנות העשרים ולא היה מאמן יהודי מוערך כמו מאמן נבחרת אוסטריה הוגו מייזל (1881–1937). בחמש השנים הראשונות לרייך השלישי ועד לאנשלוס הביט הכדורגל הגרמני בקנאה בכדורגל האוסטרי המצליח, אך מתח ביקורת ברוח האידיאולוגיה הנאצית על היותו של הכדורגל האוסטרי מקצועני "באשמת" היהודים.¹³ כך או כך, הדיווח על המתרחש בכדורגל האוסטרי הופיע מדי שבוע בקיקר.

שלושה שבועות לאחר עליית היטלר לשלטון דיווח כתב הקיקר בווינה על צפי למשחק הגביע שבו נטלה הכוח וינה חלק, בלי להוסיף פרשנות אידיאולוגית (28.2.1933). על נטייתו האנטישמית של הכתב, מקס לויטה (Leuthe), ידעו עמיתיו וקוראיו עוד לפני שנת 1933.¹⁴ מקץ שנה, מייד לאחר דיכוי מרד הפועלים הסוציאלי-דמוקרטים הווינאים בפברואר 1934, כלל דיווחו של אותו כתב על המשחק בין פלוריסדורף והכוח וינה אמירות ברורות יותר. בשפה המונית כינה את חלוצי הכוח "אימפוטנטים" וניסה להגחיקם בכתבו: "הם עוררו את הרושם שקיבלו מיריביהם שכר טרחת המשחק" (13.3.1934). רק המילה "יהודי" הייתה חסרה. גם הדיווח על משחקי הליגה בשנת 1934 נעשה ברוח סרקסטית זו: "[קבוצת] הכוח שיחקה משחק שהעמיד בסימן שאלה את הצורך בהצבת שערים בשני עברי המגרש" (16.3.1934). אמנם אין להערה זו אופי אנטישמי, כמו גם בהתייחסו ל"אופי האנטישמי הבולט" של הקהל במשחק קבוצת ליברטס ו-Wiener SK (16.3.1937), אולם קוראי העיתון יכלו כבר לנחש את מגמת ההערות האלה (8.5.1934), עמ' 7). העורך הראשי, מילנבך, לא הרחיק לכת בראשית שנת 1934 עד כדי הסתרת העובדה כי הוגו מייזל היה אורח בטקס הגרלת משחקי אליפות העולם ב-1934 באיטליה מקוראיו (8.5.1934).

בגיליון הראשון של קיקר לאחר סיפוח אוסטריה הרשה לעצמו מקס לויטה לכתוב דיווח אנטישמי נחרץ מ"וינה המבורכת במאתיים אלף יהודים", על קורותיו בימים האחרונים טרם הסיפוח. הוא פתח בטרוניה הלקוחה מארגז הכלים של הדימויים האנטישמיים: "עוד ביום שיש [יומיים לפני הסיפוח] אחר הצהריים התנהגו היהודים בחוצפה מופגנת [...] כאשר הם נמצאים במספר עדיף, הם מקניטים נשים", כפי שעשו לאלה שנופפו דגלי צלב הקרס. לאחר מכן עבר הדיווח לתאר את השינוי במצב הרוח והשמחה על התפטרות ראש ממשלת אוסטריה העצמאית, קורט שושניג. לויטה גילה לקוראיו כי נשיא התאחדות הכדורגל האוסטרית "היה תמיד אחד משלנו", משמע: נאצי, והוא יכול היה לברך סוף-סוף את מזכיר ההתאחדות, פרנץ ליגל, "שמונה להיות יורשו של הוגו

מיזל, האיש שכה הגזימו בהערכתו, בברכת "הייל היטלר". באותו גיליון של קיקר בישר "מנהיג הספורט" האוסטרי כי כבר ניתנה הוראה לאריזציה של איגודי הספורט האוסטרים; משמעות הדבר היא שהסיפוח גרם מייד להדרת היהודים מן הספורט האוסטרי. הקורא המצוי הבין גם את משמעות המאמר שהופיע בגיליון תחת הכותרת "ממולדת הפיהרר": "יצאה הוראה בווינה שהמשחק שבו אמורה הייתה הכוח להופיע, התבטל" (15.3.1938). לספורט היהודי באוסטריה לא ניתנו אפילו יומיים של חסד.

מכיוון שאוסטריה הפכה למחוז של הרייך הגרמני בשם "אוסטמרק", אפשר היה לפרסם בין ספטמבר לנובמבר 1939 סדרה של מאמרים היסטוריים בנושא "עלייתה ותפארתה של נבחרת הפלא" האוסטרית, זו של שנות העשרים והשלושים, שנכתבה בידי עורך הקיקר מילנבך ועוזרו. סדרת המאמרים קובצה והופיעה כספר בשנת 1941. גם כאן אנו נתקלים בדוגמה מובהקת למחיקה מן הזיכרון הקולקטיבי (damnatio memoriae). כשם שעשה אוטו נרץ במאמרים שהוזכרו לעיל, כך גם מחברי המאמרים האלה שקדו שלא להזכיר ולו פעם את הכוח וינה או את הוגו מיזל. שאלה מעניינת היא מה חשב לעצמו הקורא האוסטרי ש"ידע את יוסף".

פעם אחת ויחידה הופיעה התייחסות לקבוצת הכוח וינה בקיקר לאחר הסיפוח. בנובמבר 1942, כאשר רוב יהודי וינה כבר גורשו ונרצחו, נענתה בפינה הקבועה "מידעון של הקיקר" בקשתו של טר"ש מן היישוב, איזרלוהן, להציג רשימה של קבוצות הכדורגל שזכו באליפות העיר וינה. הרשימה אכן ציינה ליד שנת 1925 את הכוח וינה (17.11.1942). לא ברור מה גרם להתעלמות זו משיטת מחיקת הזיכרון: נאמנות פדנטית לפרטים, רשלנות או כוונה חתרנית? אין אנו יודעים, אך היוצא מן הכלל מעיד על הכלל.

גם צ'כוסלובקיה הייתה מושא לכתיבתם של פובליציסטים שעיסוקם בספורט בשנת 1938. על רקע דרישות הגרמנים באזור הסודטים הצ'כי, ששיאן היה במשבר חודש ספטמבר ובהסכם מינכן, ציין קיקר תחת הכותרת "תהליך הטיהור הגדול באזור הסודטים", כי אגודות הכדורגל של הגרמנים הסודטים היו צריכות להתמודד עם "צ'כים, יהודים והמקצוענות". מנקודת ראותו של המדווח הבעיה הייתה "שהרבה יסודות זרים", משמע: יהודים, "הצליחו להכנס [לכדורגל הצ'כי] באמצעות כסף". בעיר בריקס הלינו על כך ש"הנהגת הקבוצות של אחינו הגרמנים בעיר היתה מורכבת מיסודות יהודיים ומרקסיסיים". קוראי הקיקר התבשרו כי הכדורגל באזור הסודטים "ינוקה" מ"יסודות" אלה (3.5.1938).

גם לאחר סיפוח אזור הסודטים המשיך קיקר לדון ביהודי האזור. ימים מספר לאחר שהיה אזור בוהמיה (צ'כיה) כולו לפרוטקטורט בחסות הרייך השלישי, במארס 1939, הופיעה ידיעה תחת הכותרת "כאשר הציעו היהודים לקבוצת גבלונץ [קבוצת כדורגל של גרמנים סודטים] 5,000 קרונות". מדובר היה בהטחת אשמה מצד נשיא המועדון, פלוני מר פכל. לגרסתו התמוטטה האגודה שלו (במילים אחרות, סולקה מן הליגה הצ'כוסלובקית) לא משום שהצטרף לתנועה הנציונל-סוציאליסטית הסודטית בראשות

קונרד הנליין או משום שהסתבך בשערורייה, אלא משום שיהודי הפך לנשיא המועדון ויהודים טרחו למנוע מן האגודה להצטרף לתנועה האיחוד (עם גרמניה). את הצ'כים אין הוא מזכיר כלל (21.3.1939). גם בעימות ספורטיבי זה בין גרמנים לצ'כים באזור הסודטים הוכיחה טקטיקת ההסחה התקשורתית בנוסח "היהודים אשמים" את עצמה.

אנטישמיות ואירועי ספורט בין-לאומיים

בגרמניה הנאצית איבד הכדורגל את הניטרליות הפוליטית שלו מרצון. אחד מעורכי קיקר ניסח זאת בבירור: "כל נסיעה של נציגות הכדורגל הרשמית של גרמניה היא נסיעה בעלת אופי ספורטיבי-פוליטי" (3.12.1935). אין פלא שכדורגלנים גרמנים ששיחקו משנת 1933 בחו"ל נתקלו במפגני שנאה וכוז שכוונו נגד הרייך השלישי ומדיניותו. ארגונים יהודיים היו בעלי מוטיבציה מיוחדת בארגון הפגנות נגד גרמניה הנאצית ועל כך הגיבו אמצעי התקשורת הגרמניים בהתקפות על היהודים תוך שימוש בדעות קדומות אנטישמיות. הטענה כי "היהודים הם אסוננו" הופיעה מדי שבוע בראש העמוד הראשון של העיתון שטימר. הקיקר התאים עצמו לרוח זו: היהודים פוגעים במאמצי הכדורגל לסלול את הדרך להבנה בין העמים.¹⁵

ב-3 בדצמבר 1933 התקיים בברלין משחק בין נבחרות הכדורגל של פולין וגרמניה. זה עתה פרשה גרמניה מחבר הלאומים והמדינאות הנאצית התכוונה להשתמש במשחק הכדורגל כדי לאותת על הפשרה ביחסים המתוחים בין שתי המדינות (הפולנים חששו ממדיניות גרמנית רוויזיוניסטית שתחזיר לגרמניה את האזורים שאבדו לה לטובת פולין בעקבות חוזה ורסאי) ולסלול את הדרך לחוזה אי-התקפה בין שתי המדינות (שאכן נחתם ב-4.1.1934). היו כמובן בפולין חוגים שהתנגדו להפשרה ביחסים עם האויב הנצחי, גרמניה, אבל קיקר טפל את האחריות להפגנות האנטי-גרמניות על המרקסיסטים "וכמובן הספורטאים היהודים". כותרת המאמר הייתה: "בפולין שוררת אופטימיות" (28.11.1933). תרגיל זה של התעמולה הנאצית היה יעיל. זאת אנו למדים לא רק מכך שהמשחק בברלין עבר בשקט, אלא גם מכך שמשחק הגומלין מקץ כמה חודשים בוורשה לא גרם למהומות. לגרסת קיקר הצייתן היה הקהל הפולני "מארח למופת, חביב ובעל רצון טוב", אף שנבחרת פולין הפסידה 5:2 (11.9.1934).¹⁶

גם המפגשים עם אנגליה שימשו הזדמנות לעיתון להציע פרשנויות אנטישמיות. כאשר נערכה בלונדון הפגנה נגד נבחרת האתלטיקה הגרמנית באוגוסט 1933, ייחס העיתון את ההפגנה רק ליהודים (22.8.1933), וכחצי שנה טרם המפגש הראשון מאז עליית היטלר לשלטון עם נבחרת אנגליה בכדורגל ניצל העיתונאי של קיקר, שדיווח מלונדון על המשחק בין אנגליה להולנד, את ההזדמנות כדי להטיח הערות מזלזלות ביהודים: הוא סיפר שנתקל ב"שרץ יהודי" שרצה למכור לו כרטיס כניסה וב"מנוול יהודי" אחר שרצה לסייע לו במכירת הכרטיס (21.5.1935). לקראת המשחק שעמד להיערך בלונדון דיווח הכתב של קיקר, ויליאם פרקר-שמיד,¹⁷ שהיה גזען ואוהד הפאשיזם, בפירוט רב

על האווירה באנגליה. הוא כתב ש"ההסתה היהודית מטוטנהם", כלומר הניסיון "לגרום לביטול המשחק" באמצעות פעולות מחאה פומביות נגד הופעתם של נציגי הספורט של גרמניה הנאצית על אדמת אנגליה, גרם דווקא לאפקט בומרנג בכך שעורר את תשומת הלב של מיליוני אנגלים לכך שמפגש כזה אמור להתקיים. רצון האנגלים, על פי אותו כתב, היה "לראות את שחקני הכדורגל הגרמנים" (12.11.1935).

זמן קצר קודם המשחק סיפר פרקר-שמיד על התגובה השלילית, לגרסתו, בדעת הקהל על ההפגנות שארגנו האיגודים המקצועיים, "לאמור: הקומוניסטים והיהודים", כמו גם על עמדתו המסתייגת של נשיא ההתאחדות האנגלית, סטנלי רוז, מן "הפוליטיזציה של אירוע ספורטיבי"¹⁸. גם כאן ניסה העיתון, ברוח התעמולה של הרייך, להסב את תשומת הלב לפער בביכול שבין האהדה של העם האנגלי לגרמניה לבין עמדתם של מושכי החוטים בפוליטיקה ובכלכלה, שונאי גרמניה, במילים אחרות – היהודים.

המשחק התקיים, המחאות לא הועילו. כאשר נוגן ההמנון הנאצי, "שיר הורסט וסל", עמדו השחקנים הגרמנים והצדיעו במועל יד מול 75,000 צופים אנגלים באצטדיון וייט-הארט-ליין. העובדה שגרמניה הפסידה 3:0 נזכרה בכתבתו של מילנבך רק בעקיפין. שנה מאוחר יותר, כאשר גם במשחק נגד סקוטלנד בגלזגו פרצו מחאות, שוב נכתב בעיתון על "מסיתים קומוניסטיים" שלהם, "כמו ליהודי לונדון", שימשה הנבחרת הגרמנית סדין אדום (6.10.1936).

לקראת סוף שנת 1938 גבר החשש באירופה מפני המדיניות התוקפנית הגרמנית כלפי חוץ וכלפי פנים. משהחליט ראש העיר רוטרדם כמה ימים אחרי ליל הבדולח (9 בנובמבר) לבטל את המשחק בין גרמניה להולנד שתוכנן ל-9 בדצמבר, ניסה קיקר להאשים את היהודים בהחלטה זו: "הכנופיה הבולשוויקית-יהודית" הפעילה בהולנד, "המסיתים המקצועיים", "החברה הלוחמת נגד השלום", העזה – כך מילנבך – לבצע את זממה בתחום הספורט ולהשיג הישג זמני, אף על פי שכולם יודעים היטב "שמלחמתם של היהודים ועוזריהם המשולמים על ידם הינה סכנה לשלום בין העמים" (6.12.1938).¹⁹ פחות משנה לאחר מכן תקפה, כידוע, גרמניה שוחרת השלום את פולין ואחר כך גם את בלגיה, הולנד וצרפת. האשמים בפרוץ המלחמה, כך אליבא דקיקר, כמו כל העיתונות המונחית על ידי גבלס, היו היהודים (5.9.1939).

גם המשחקים האולימפיים בשנת 1936 בברלין שימשו עילה לקיקר לעסוק שוב ושוב בנושא היהודים. קהל הקוראים התבשר כבר באפריל 1933 שנשיא הוועד האולימפי באייה-לאטור נוטה להסכים לאי-שיתופם של אתלטים יהודים במשלחת הגרמנית למשחקים (25.4.1933). אבל כאשר איים איגוד האתלטיקה האמריקני בחרם "מכיוון שלכאורה [!] לא יורשו אתלטים יהודים גרמנים להשתתף", לא זו בלבד שהעיתון הכחיש את הדבר בהסתמך על העמדה הרשמית של ממשלת הרייך, אלא גם תקף את הידיעה תחת הכותרת "שוב ושוב הסתה" (28.11.1933). קוראי העיתון הגרמני הבינו היטב למי מתכוונים כאשר משתמשים בתואר "מסיתים", שהרי כבר בחודש מארס 1933 האשימה

גרמניה הנאצית את היהודים ב"תעמולת הזוועה" נגד המשטר החדש וארגנה בשל כך, כאמור, את החרם ב-1 באפריל. גם בקיקר השתמשו לא פעם בצירוף המילים "מערכת ההסתה היהודית חסרת התקדים", למשל בגיליון מ-15 במארס 1937.

שנתיים לאחר המשחקים האולימפיים הגדיר קיקר את התחרויות באתלטיקה בין גרמניה לארצות הברית כ"אירוע השנה" בתחום הספורט. זאת לאחר ששנה קודם לכן התלונן על ש"האתלטים האמריקנים לא יבואו השנה לגרמניה בגלל החלטה מגוחכת של ג'רמיה מהוני (Mahoney), נשיא האגודה לאתלטיקה, שתלותו בהון היהודי ידועה" (7.9.1939). העיתון יצא מגדרו כדי להודות לחבר הוועד האולימפי האמריקני האנטישמי אוורי בראנדג' (Brundage), מי שעתיד להיות גם נשיא הוועד האולימפי העולמי,²⁰ על ש"למרות ההסתה נגד גרמניה הנציונל-סוציאליסטית נענה להזמנה בחיוב [...] בניגוד למאמצי היהודים והבולשוויקים להעכיר את האווירה" והתגייס לקיום התחרות (9.8.1938). בדעיכה שיכח קיקר את בראנדג' על עמדתו הנוחה לגרמניה בימי האולימפיאדה לנוכח התנהלות גרמניה הנאצית בשאלת השתתפות ספורטאים יהודים.²¹

כמו בשאר הדיווחים של העיתון נעלם גם כאן "הפיל שבחדר": רדיפת היהודים ברייך. גם לפני "ליל הבדולח" לא היה הדבר נסתר מעיני מי שעניו ראות. כך, למשל, יצאה הוראה מטעם שלטונות הרייך אך שבוע לפני קבלת ההסכמה האמריקנית לקיום התחרות לשנות את כל שמות הרחובות בגרמניה שהיו קרויים על שמות יהודים, למשל. זה היה טיבו של היום-יום ברייך.

הרדיקליזציה בעת המלחמה

לאחר פרוץ המלחמה ב-1 בספטמבר 1939, מלחמת העולם השנייה, היו האמירות האנטישמיות בעיתון גלויות יותר ויותר. בעמוד השני בגיליון המלחמה הראשון נדפסה במלואה הכרזתו של היטלר, שבה הטיח ב"שכבת ההנהגה היהודית-פלוטוקרטית ודמוקרטית" את ההאשמה כי בכוונתה להשמיד את גרמניה. בכך הטיל היטלר את האחריות לפרוץ המלחמה על היהודים. להודעה זו התייחס העורך הראשי מילנבך במניפסט המתרפס שנדפס בעמוד הראשון של אותו גיליון. את חיצו זעמו כיוון בעיקר כנגד אנגליה, אבל לשונו גילתה סימנים ברורים של אנטישמיות. לטענתו גרמניה השתנתה למן 1933. כך, למשל, "לא קורה עוד ששרי חוץ 'גרמנים' משחרים לפתחה של השגרירות הבריטית בברלין" (5.9.1939). לשון אחרת: אנשים מסוגו של שר החוץ היהודי ולטר רתנאו, שנרצח בשנת 1922 לא רק מפני שחיפש הבנה עם המדינות המנצחות במלחמת העולם הראשונה אלא גם עקב היותו יהודי, לא יהיו עוד בגרמניה.

מילנבך המשיך בטון אירוני: מוטב שהאנגלים יפעלו בזירות אחרות שבהן "יוכלו להביא אושר לכני אדם". הדוגמה הראשונה שעלתה בדעתו הייתה פלשתינה שבה, לטענתו, גרמו היהודים שהגיעו מאירופה למהומות (כזכור, היו אלה שנות המרד הערבי תרצ"ו-תרצ"ט). גם כוונת האזהרה הבאה הובנה על ידי הקורא הממוצע כיאות (בוודאי

אם קרא גם את הכרזת היטלר בעמוד הבא): אם אכן תגיב גרמניה, כצפוי, "ביסודיות גרמנית", על הכרזת המלחמה הבריטית, יהיו היהודים בסופו של דבר אלה שיסבלו. "הם [הבריטים] יצטרכו לתת תודה [על התגובה הגרמנית] לאותם אלה שגרמו למפולת" (5.9.1939). הכוונה ברורה: היהודים.

נאום היטלר עם סיום המערכה על פולין כונה במאמר המערכת של קיקר, כמו בשאר העיתונים הגרמניים, "נאום השלום". לכך נוסף באופן פרדוקסלי איום: "אוי למי שינסה להפריע לקולות פעמוני השלום לבשר על זמנים טובים [...] העמים ינקמו בו!". כמה שורות קודם לכן כבר רמז הכתב מי הם אלה שיש לנקום בהם: הממשלות הפושעות של צרפת ובריטניה, אבל מעל לכול – "מחרחרי המלחמה המקצועיים מקרב אספסוף העיתונאים היהודי" (10.10.1939).

באותו גיליון היה גם רמז פחות מחוכם שכוון ל"אויב היהודי". כל קורא של העיתון שטירמר יכול היה להבין את המסר האנטישמי שבקריקטורה בעמוד 2. מופיעה שם דמות טיפוסית יהודית (בשפה האיקונית האנטישמית) שהביעה את דעתה על המשחק בין גרמניה להונגריה, המשחק הבינ-לאומי הראשון מאז פרצה המלחמה, שהסתיים במפלה גרמנית 5:1, כדלקמן: "הונגריה התקיפה את גרמניה בהצלחה. הגרמנים יכלו לעשות לא כלום". גם הפיזיונומיה של הדמות וגם השגיאות הלשוניות שלה אינם מותרות מקום לספקות במי מדובר.

"הונגריה התקיפה את גרמניה בהצלחה. הגרמנים יכלו לעשות לא כלום" (Kicker, 41, 1939: 2). קריקטורה המגיבה על המשחק בין גרמניה להונגריה, שבו הפסידה גרמניה 5:1. הסטריאוטיפ האנטישמי של היהודי בא לידי ביטוי בפיזיונומיה של דמות הפרשן האנגלי ובגרמנית המשובשת היוצאת מפיו

זמן קצר אחר כך כוונה ההתקפה במאמר המערכת כנגד יהודי אמריקה: "ההון הגדול היהודי התאב לרווחים [אשר] לא טובת הציבור האמריקני עומדת לנגד עיניו", ובמיוחד "היהודי [ברנרד] ברוך",²² הם האחראים לכך שארצות הברית "ביטלה את הנייטרליות הקפדנית שלה" והתירה יצוא נשק לאנגליה. הנציגים האותנטיים של העם האמריקני, לגרסת קיקר, הם הנרי פורד וצ'רלס לינדברג, שאהדתם לגרמניה הנאצית וגישתם האנטישמית היו מן המפורסמות (7.11.1939).

ככל שהתמשכה המלחמה עברה האנטישמיות בדפי העיתון תהליך של רדיקליזציה וולגריזציה. זירות המלחמה הרבות פתחו פתח למפגשים רבים ושונים עם הנושא היהודי, גם בתחום הספורט. כך ניצל קיקר במאי 1940, מייד לאחר שפלשה גרמניה להולנד, את ההזדמנות כדי להזכיר את ביטול המשחק בין שתי הנבחרות בדצמבר 1938 ולציין שהחרם ההולנדי על גרמניה בתחום הספורט היה תוצאת "היות הנהלתן של אגודות הספורט ההולנדיות מיהדות במידה רבה" (14.5.1940). לאחר הניצחון על צרפת ביוני 1940 למדו קוראי קיקר ש"הרוטשילדים [...] יכלו לקחת אתם כשברחו מצרפת זהב, יהלומים, מניות ועוד ועוד", אך לא את סוסי המירוץ (שכנראה היו מבחינת העיתון החפץ הרלוונטי היחיד), ושכצרפת "נכסיהם של יהודים רבים שברחו הוכרוזו כאבודים". "היהודי העשיר", "הרוטשילדים" ו"הפחדנות היהודית" היו נושאים שכיחים בארסנל הדימויים האנטישמיים (11.3.1941).

דיווח שנשלח מבוקרשט כשלושה חודשים טרם תחילת מבצע "ברברוסה", בעצם הימים שממשלת רומניה הקצינה את מדיניות רדיפת היהודים עד כדי גירוש ורצח המוניים, מצא לנכון לספק בהקשר ל"שופטי כדורגל משוחדים" את המידע הבא: "השפעת היהודים היתה ניכרת. כך היה גם הקפטן האחרון של הקבוצה, ד"ר אקונמו, או בשמו האמיתי אהרליכר, יהודי" (18.3.1941). בהתייחסו למדיניות החדשה של הדיקטטור הרומני אנטונסקו, בדרך הכתב שישה שבועות מאוחר יותר על "הדרת היהודים מפעילות הספורט ברומניה" (8.4.1941).

ההתחשבות האולטימטיבית

מעט אחרי קרב סטלינגרד ואך חמישה ימים אחרי נאואו של גבלס, "התרכזו במלחמה טוטלית?", פירש חבר המערכת אריך מנצל בעמוד הראשון את המצב: "המשחק המתואם בין המעצמות הדמוקרטיות האנגלו-סקסיות והסובייטים, בהנהגת היהודים, שיעודו להשמיר את התרבות המערבית בת אלפי השנים", נגלה לעין כול. על גרמניה לעשות מאמץ מרבי כדי להתמודד עם "שורדי הציוויליזציה" הללו (23.2.1943). באפריל באותה שנה הונחתה העיתונות ישירות בידי גבלס לעסוק בנושא היהודי "בהתמדה" ועיתונות הספורט שיתפה כאן פעולה בלב חפץ²³.

בחודש יוני התפרסם מאמרו הרעיל של אוטו נרץ בהעיתון של שעה 12 על תפקיד היהודים בספורט, ובקיקר – אמירה מסמרת שיער שקשרה לא רק בין כדורגל ואנטישמיות,

אלא גם בין כדורגל ל"פתרון הסופי". מדובר במאמר קצר של פרנץ ריכרד ברנס (Behrens), שהיה לא רק עיתונאי ספורט, אלא סופר ומשורר מכובד, שהזכיר אגודות ספורט יהודיות "שהיו קיימות בגרמניה ובאוסטריה טרם תפיסת השלטון" הנאצית (1.6.1943). ברנס העדיף טקטיקה אחרת על "מחיקה מהזיכרון הקולקטיבי" כדי לבטא את עמדתו האנטישמית. הוא לא הסתיר את העובדה שקבוצת הכוח וינה הייתה פעילה, אך הזכיר אותה לקוראיו רק כדי שיוכל לדון ב"אגודה שהייתה מסובכת בלא מעט שערוריות" (שם).

ומכאן לצעד הבא: ברנס החליט להתייחס לזיכרון שהותירה אחריה אגודת הספורט היהודית בברלין, בר כוכבא,²⁴ כמנוף להתקפה אנטישמית חריפה. לאחר שקרא בעיתון "ברלינר מורגנפוסט" (*Berliner Morgenpost*) ידיעה שתאמה את תפיסת עולמו, סיכם וקבע: "כאשר מזכירים את השם בר כוכבא, אזי נדמה לאלה שם [הכוונה ליהודי אמריקה] שהוא היה דמוקרט חביב, בשעה שלמען האמת כתוצאה ממעשיו הנפשעים והבסטיאליים בפלשתינה בשנת 140 איבדו 500,000 איש את חייהם. זאת בימים שבהם היו בעולם רק כעשירית ממניין האנשים החי עלי אדמות היום". הוא ציטט גם מן העיתון "ברלינר צייטונג" (*Berliner Zeitung*): "מרירות היהודים בקפריסין וקירנניה עלו בחייהם של 200,000 קורבנות אריים כל אחת, טרם שדוכאו. והסיבה לכל המעשים המבישים הללו: תאוות הכוח של היהודים, שדווקא נהנו מחיים טובים באימפריה הקיסרית" (1.6.1943) הטקסט הזה, שנדפס כאשר גבלס הכריז על היות עירו נקיה סוף-סוף מיהודים, ראוי לבדיקה מדוקדקת. כוונת הציטוטים הייתה ברורה: להציג את היהודים כעם צמאדם לכל אורך ההיסטוריה שלו כדי שאפשר יהיה למצוא צידוק מושלם ל"נקמה" ביהודים. זו הייתה עמדת המוצא של התעמולה הנאצית. לצורך זה הרחיק ברנס עדותו עד לעת העתיקה. רמזים למגילת אסתר או לאזכור התיאורים של ההיסטוריון קסיוס דיו של מרד בר כוכבא נגד הרומאים, מרד שממנו סלד כמובן ההיסטוריון הרומי, היו טיפוסיים לשיטת טיעון זו. ברנס והעיתון הברלינאי לא הקפידו על העובדות, שהרי המרד בקירנניה ובקפריסין אירע בשנים 115-117, בזמנו של הקיסר טריאנוס ובהשתתפותם של לא-יהודים, שעה שמרד בר כוכבא אירע בארץ ישראל בשנים 132-135. גם המספרים במאמרים אלה גבוהים בהרבה מן המספרים המוגזמים המופיעים אצל קסיוס דיו. גם ההנחה שתושבי צפון אפריקה היו "אריים" ולכן נרצחו בידי היהודים, מצוצה מן האצבע. סיפורים אלה הופיעו כבר בקובץ האנטישמי "ספר כיס לשאלת היהודים" (שנקרא קודם לכן "הקטכזים האנטישמי" ונדפס למן סוף המאה התשע-עשרה במהדורות רבות), משמע היו שייכים זה כבר לאוצר הטענות של האנטישמים הגרמנים.²⁵

ברנס ואחרים התעלמו מדבר נוסף: מרד בר כוכבא פרץ 123 שנים אחרי פרוץ המרד של הרמן החרוסקי, הגיבור האולטימטיבי של מיתוס הלאומיות הגרמנית, נגד אותה רומא. בזיכרון הקולקטיבי היהודי ממלא בר כוכבא את אותו תפקיד שממלא בו הרמן (ארמיניוס) אצל הגרמנים, וכשם שאגודת ספורט גרמנית (בעיר בילפלד) נקראה

"ארמיניה", כך קראה לעצמה אגודת ספורט יהודית בברלין בשם "בר כוכבא". התשובה לשאלה הרלוונטית, מדוע יש לראות את ארמיניוס בניגוד לבר כוכבא כלוחם חירות או מדוע יש להתייחס לבר כוכבא כצמא דם יותר מארמיניוס, יכולה להיענות רק בהתבסס על היכרות עם טיעוני האנטישמיות הגרמנית. בהקשר הגרמני מעולם לא הטיחו בהרמן או בשבט הגרמני של החרוסקים, שהרימו יד נגד הרומאים, אף על פי ש"דווקא נהנו מחיים טובים באימפריה הרומית". לפי גישתם של אנטישמים, רק יהודים, אף פעם לא גרמנים שאינם יהודים, הם כפויי טובה, בלתי נאמנים או בוגדנים.

גם אזכור אמריקה במאמרו של ברנס אינו מקרי. אמנם היו אלה הציונים ש"גילו" מחדש את בר כוכבא, לא יהדות אמריקה. אלא שבשנת 1943 הייתה אמריקה האויב הגדול של גרמניה ובתעמולת הרייך השלישי הוצגו היהודים כמושכי החוטים בפוליטיקה האמריקנית. סביר גם שהעיתון הברלינאי, מקור הידיעה בעיתון קיקר, קיבל את המידע ישירות ממשרד החוץ הגרמני, שאיסוף קטעי עיתונות אמריקנית היה מתפקידיו. מכונת התעמולה האנטישמית של המיניסטרויון בראשות גבלס החלה כבר בשנת 1941 (עוד לפני כניסת גרמניה למלחמה נגד ארצות הברית) להציג את המאבק נגד אמריקה כמאבק נגד תכנית היהדות האמריקנית להשמיד את גרמניה והגרמנים.²⁶ קהל הקוראים של עיתון לאוהדי כדורגל אינו קהל של מומחים לנושאים מסוג זה, ולכן הוא טרף קל למי שרוצה להפיץ מידע מפוקפק מעין זה.

האנטישמים השתמשו מאז ומתמיד בביטוי התנ"כי "עין תחת עין" כדי להמחיש את תאוות הנקם היהודית, גם בשעה שהם עצמם עסקו בהשמדת העם היהודי על בסיס אותו רעיון, לכאורה. ראוי להציץ שוב באמירתו של ברנס כי "המעשים הנפשעים והבסטיאליים" של היהודי בר כוכבא עלו בחייהם של חצי מיליון קורבנות, וזאת "בימים שבהם היו בעולם רק כעשירית ממניין האנשים החיים עלי אדמות היום", לאמור: היום (שנת 1943) היה מדובר בחמישה מיליוני קורבנות. על פי ההיגיון הזה הרצח של חמישה מיליוני יהודים אמור היה להתקבל כעונש צודק בשיטת "עין תחת עין" גרמנית.

בל נשכח, הדיון הזה התנהל בעיתון שעניינו כדורגל והעילה לדיון עלתה ממגרש הכדורגל. אבל בהתבסס על הנושא השולי לכאורה של אגודת הכדורגל היהודית בר כוכבא, נבנתה עמדה עקרונית של אותו פרנץ ריכרד ברנס ועמה עמדת הקיקר, עמדה של תומכי המדיניות הרדיקלית ביותר נגד היהודים. כך היה גם הקיקר, בדרך אגב, שותף ליצירת האווירה שהפכה את ביצוע "הפתרון הסופי" לא רק לאפשרי, אלא אפילו ללגיטימי בעיניהם של מי שחונכו על ברכי האנטישמיות הנאצית.

הערות

- 1 העיתון היהודי הראשון היה עיתון המתעמלים *Jüdische Turnzeitung* שנוסד בשנת 1900 והיה אחר כך לעיתון של מתעמלים וספורטאים גם יחד. בשנת 1924 הופיע עיתונם של היהודים הלא-ציוניים *Die Kraft* ובשנת 1927 עיתון האגודה הציונית *Der Makkabi*.
- 2 מאמר זה הוא עיבוד שמיועד לקורא הישראלי של מאמר שהופיע באסופה בשפה הגרמנית לכבוד מלאת מאה שנה לייסוד העיתון *Kicker*. הנהלת העיתון נקטה צעד שעשו מיניסטריונים ושאר מוסדות בגרמניה בעשורים האחרונים – להפקיד בידי היסטוריונים מקצועיים את חקירת עברם הנאצי. Lorenz Peiffer and Henry Wahlig (eds.), *Einig, furchtlos, treu: Der Kicker im Nationalsozialismus: Eine Aufarbeitung*, Bielefeld: Die Werkstatt, 2022. התאחדות הכדורגל הגרמנית החליטה כבר לפני אליפות העולם שהתקיימה ב-2006 על אדמת גרמניה לממן פרויקט מחקר על תפקיד ההתאחדות ברייך השלישי. פרי המחקר הוא הספר *Nils Havemann, Fußball unterm Hakenkreuz: Der DFB zwischen Sport, Politik und Kommerz*, Frankfurt: Campus, 2005.
- 3 המונח "אנטישמיות" הומצא בשנת 1879 על ידי העיתונאי הגרמני וילהלם מאר מתוך כוונה להחליף את המונח בעל האופי הרתי "שנאת יהודים" במונח מודרני שמתייחס למוצא ולא לדת. ראו: משה צימרמן, *וילהלם מאר הפטריארך של האנטישמיות*, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1982.
- 4 Bernd-M. Beyer, *Der Mann, der den Fußball nach Deutschland brachte*, Göttingen: Die Werkstatt, 2003.
- 5 Henry Wahlig, *Sport im Abseits. Die Geschichte der jüdischen Sportbewegung im nationalsozialistischen Deutschland*. Göttingen: Wallstein Verlag 2015.
- 6 Erik Eggers, "...Deutsch wie der Sport, so auch das Wort!": Zur Scheinblüte der Fußballpublizistik im Dritten Reich!", in: M. Herzog (ed.), *Fußball zur Zeit des nationalsozialismus*, Stuttgart: Kohlhammer, 2008, pp. 161-181.
- 7 "Aus dem Reiche", *Kicker*, 4.4.1933. זהות הכותב האמיץ אינה ידועה.
- 8 הכרזה זו הופיעה בגיליון מיום 11.4.1933: "במסגרת עבודתנו אנו שואפים להסיק את כל המסקנות, במיוחד בשאלת הרחקת היהודים מאגודות הספורט".
- 9 לעניין זה ראו מאמרו של לורנץ פייפר והנרי והליג, "הספורט בחיי החברה היהודית-גרמנית לפני שנת 1933 ואחריה", בתוך: משה צימרמן (עורך), *דת השרירים: ספורט, לאומיות ויהדות*, ירושלים: כרמל, 2017, עמ' 185-202.
- 10 Otto Nerz, "Europas Sport wird frei vom Judentum", *Das 12 Uhr Blatt*, 4.6.1943.
- 11 "Kleine Sachen aus der Sommermappe", *Kicker*, 9.4.1935.
- 12 החל מהאזכור ב-28.11.1933 ועד 28.3.1939, חודשים רבים לאחר שהשם ישראל נכפה כשם פרטי על כל יהודי גרמניה כדי להבדילם ולבזותם. בניגוד למקובל בציון שמות שחקנים אחרים בעיתון, לא הופיעו ביחס אליו פרטים ביוגרפיים כלשהם.
- 13 Rudolf Oswald, "Ein Gift mit echt jüdischer Geschicklichkeit ins Volk gespritzt. Nationalsozialistische Judenverfolgung und das Ende des mitteleuropäischen Profifußballs 1938-1941. In: *SportZeiten. Sport in Geschichte, Kultur und Gesellschaft*, 2 (2002), Heft 2, pp. 53-67.
- 14 Mathias Marschik/C.Schreiber, "'Ich bin der Begründer des Wiener Fußballsports': Die Geschichte(n) des Max Johann Leuthe", *SportZeiten. Sport in Geschichte, Kultur und Gesellschaft*, 9 (2009) pp. 2, 7-26.
- 15 Claudia Kaiser, "Die Berichterstattung über die Länderspiele der deutschen Nationalmannschaft am Beispiel, der Kicker", in: Markwart Herzog and Andreas Bode (eds.), *Fußball zur Zeit des Nationalsozialismus*, Stuttgart: Kohlhammer, 2008, pp. 183-194.

- 16 טקטיקה דומה הופעלה מול צרפת. ערב המשחק שנערך ב־21 במאָרס 1937 בשטוטגרט הדגיש כתב הקיקר לא רק כי "ההתקרבות בין העמים היתה מאז ומתמיד חלק מתכנית המשחקים הגרמנית", אלא שהיה זה היטלר, הוא ולא אחר, "שיצר את הפלטפורמה הזאת בשנים שאחר עלייתו לשלטון" (16.3.1937).
- 17 הכתבת הקודמת, סטלה בלוך, ששימשה בתפקיד עד 1933, פוטרה עקב יהדותה.
- 18 W. Sch-P (Parker-Schmid), "London in Erwartung", *Kicker*, 3.12.1935
- 19 Gerhard Fischer and Ulrich Lindner, *Stürmer für Hitler*, Göttingen: Die Werkstatt, 1999, p. 111
- 20 הוא פסק לאחר רצח 11 הספורטאים היהודים באולימפיאדת מינכן 1972 ש"המשחקים חייבים להימשך".
- 21 לעניין הדיון על השתתפותם של ספורטאים יהודים באולימפיאדת ברלין והתנהלותו של בראנדג', ראו משה צימרמן, "הספורט בשירות הרייך השלישי", בתוך: הנ"ל (עורך), *דת השרירים*, עמ' 71-91.
- 22 ברנרד ברוך (1870-1965) היה איש עסקים אמריקני ויועצן של כמה ממשלות של ארצות הברית בזו אחר זו.
- 23 משה צימרמן, *גרמנים נגד גרמנים*, תל אביב: עם עובד, 2013; Jeffrey Herf, *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during World War II*, Cambridge, MA 2006, 199ff
- 24 בר כוכבא ברלין נוסדה בשנת 1898. ראו Robert Atlasz (ed.), *Bar-Kochba: Makkabi-Deutschland 1898-1938*, Tel Aviv: Mitglieder des Barkochba-Hakoah, 1977
- 25 Theodor Fritsch, *Handbuch der Judenfrage: Die wichtigsten Tatsachen zur Verurteilung des jüdischen Volkes*, Leipzig: Hammer Verlag, 1937, pp. 61-62
- 26 גבלס ניצל את החוברת של פלוני, תאודור קאופמן, יהודי מניו יורק, שהתפרסמה בשנת 1940 תחת הכותרת "על גרמניה להיכחד" כדי להוכיח שהיהודים מתכננים את השמדת הגרמנים. לגרסתו של גבלס שימש קאופמן יועץ של ממשל רוזוולט.

סיפורה של החמצה: ביקורו הנשכח של ה"קייזר" בארץ הקודש

חזי אשר

בספטמבר 2004, ערב ראש השנה תשס"ה, הייתה אמורה אלופת גרמניה, קבוצת באיירן מינכן, לשחק בישראל נגד מכבי תל אביב. רבים משחקני הקבוצה הגרמנית חששו להגיע לישראל עקב המצב הביטחוני ששרר אז (האינתיפאדה השנייה), אך פרנץ בקנבאואר, נשיא המועדון ושחקן העבר המפורסם ביותר של הכדורגל הגרמני בכל הזמנים, אמר בריאיון שהעניק לעיתון הארץ כי "לדעתו, על מקצוענים לשחק איפה שאומרים להם". בקנבאואר הוסיף כי "מישראל הוא זוכר משחק ב-1987, את 'יד ושם' (מרשים ומעורר למחשבה, ממליץ לשחקנים להגיע לשם) ואת מוטל'ה שפיגלר".¹

ביקור ב-1987? האומנם היה זה ביקורו הראשון של "הקייזר" בישראל? בגרם המדרגות המוביל לאולמות 1 ו-2 בסינמטק תל אביב, בין הצילומים הרבים של הצלם יוני המנחם מהפקות סרטים בישראל, תלויים שני תצלומי סטילס של אושיות תרבות ישראליות – גאולה נוני ויוסי בנאי – יחד עם בקנבאואר, עם כיתוב שמציין את שמותיהם ואת שם הסרט ליברו משנת 1973.

פרנץ בקנבאואר לצידה של גאולה נוני. משמאל בחולצה הכחולה – יצחק שום (צילום: יוני המנחם)

אם כן, אחד מגדולי הכדורגלנים בכל הזמנים ביקר בישראל בשיא תהילתו ואף הצטלם כאן לסרט, אך אין אזכור לסרט או לביקור במאמרים הרבים שנכתבו בתקשורת הספורט הישראלית על בקנבאואר בעשורים האחרונים. הסרט לא הוזכר אף בטורי הפרידה שפורסמו בכל אמצעי תקשורת ישראלי, כולל פוסטים וציוצים אישיים, כשהשחקן הלך לעולמו זה לא כבר (בינואר 2024). חיפוש בעברית באמצעות המילים "ליברו" ו"סרט" באתר הסרטים המקוון יוטיוב (YouTube) העלה קליפ של הזמרת מיכל טל שבו היא שרה את השיר "הכותל", שיר ישראלי פטריטי שנכתב מייד לאחר מלחמת ששת הימים, כשעל רקע שירתה נראה בקנבאואר נופש באילת ובים המלח ואף מבקר בכותל המערבי (ברקע המילים "עמד הצנחן מול הכותל"), ולסיום נראה שמואל רודנסקי רוחץ בים ושוורק "לו הייתי רוטשילד".² בחיפוש במאגרי תצלומים באינטרנט עולים תצלומים שבהם נראה בקנבאואר חובש כיפה בכותל וחותם למעריצים ישראלים. כיצד יכול היה ביקור שהניב תמונות כאלה לשקוע בתהום הנשייה, במיוחד בישראל, שכה משוועת כיום להכרה ולהזדהות? ומדוע בקנבאואר עצמו העדיף "לשכוח" את קיומו של ביקור זה?³

במאמר זה אני מתחקה אחר השכחה הקולקטיבית של הסרט ליברו בישראל ושל ביקורו של בקנבאואר ב־1973 בישראל, עוסק בזיכרון קולקטיבי ובהשכחה קולקטיבית ובוחן אם יש קשר בין שכחת הסרט והביקור ובין התמיכה הכמעט בלתי מסויגת של תקשורת הספורט ושל ישראלים בכלל בנבחרת הולנד במשחקה מול גרמניה בגמר גביע העולם ב־1974. המאמר מגולל את סיפורו של הסרט, את הסיקור העיתונאי של ביקורו של בקנבאואר ואת הזיכרון (או היעדרו) של ביקור זה כיום. ההשוואה תיעשה מול ה"נמסים" של בקנבאואר ולימים חברו הטוב, יוהאן קרויף, קפטן נבחרת הולנד ב־1974. ייבחנו סוכני הזיכרון בישראל בשנות השבעים וכיום, השפעת טבח הספורטאים במינכן ומלחמת יום הכיפורים על תפיסת הציבור הישראלי את נבחרות הולנד וגרמניה המערבית ב־1974 וה"ניכוס" של הולנד על ידי ישראל לעומת הניכור כלפי גרמניה. כמו כן ייבחן היקף הסיקור של עיתונות הספורט בשנות השבעים לעומת ימינו, הדימוי הציבורי של בקנבאואר ושל קרויף והשפעתו על האופן שבו הם זכורים ברחבי העולם ובייחוד בישראל.

שכחה קולקטיבית לעומת זיכרון קולקטיבי

במחקרים הדנים בזיכרון קולקטיבי, המשותף לכלל החברה, יש תפקיד חשוב לשכחה קולקטיבית, כלומר למה שנותר "מחוץ לתמונה". הכוונה לפרטים ש"נשכחו" או שהידע בהם הוא נחלתם של מומחים בתחום או של חובבים מושבעים. ההפרדה בין מה שנחרט בזיכרון הקולקטיבי ובין מה שנשכח נובעת לא פעם ממיתוס שצמח בזיכרון הקולקטיבי, כאשר שכחה של פרט מעצימה אותו. כך, למשל, השקתה של אוניית הפאר "אולימפיק" ב־1911 משכה תשומת לב רבה יותר מזו שזכתה לה השקת האונייה אחות הצעירה יותר,

"טיטניק", ב-1912. לאחר טביעתה של ה"טיטניק" בהפלגת הבכורה שלה היא הייתה לאונייה המפורסמת ביותר בהיסטוריה בעוד "אולימפיק" נשכחה, בעיקר משום שזכרה הפריע למיתוס שה"טיטניק" הייתה יחידה במינה.⁴ בדומה לכך המיתוס על וינסטון צ'רצ'יל כמנהיג הגדול של העם הבריטי במלחמת העולם השנייה דחק את הזיכרון על כישלונו במערכה על גליפולי במלחמת העולם הראשונה.⁵ לפעמים נשמט מהזיכרון הקולקטיבי פרט שאינו הולם את הדימוי של אישיות מפורסמת שהציבור מעדיף לזכור. נשיא ארצות הברית לשעבר, ריצ'רד ניקסון, זכור היום באופן כמעט בלעדי בהקשר לפרשת ווטרגייט שבה הוכח כי היה מעורב בפעולות בלתי חוקיות שנקטו אנשי ממשלו נגד מחאת הדמוקרטים על המלחמה בווייטנם. פרשה זו, שהביאה לפרישתו של ניקסון מכהונתו, הנשיא הראשון והיחיד עד היום בארצות הברית, שפרש לפני תום כהונתו, השכיחה את ניצחונו הסוחף וחסר התקדים בבחירות ב-1972.⁶

סיבה נוספת לשכחה קולקטיבית היא יכולתם של אדם או של מדינה להשפיע על האופן שבו נחקקים דברים בזיכרון. הקלישאה ש"ההיסטוריה נכתבת על ידי המנצחים" מוכחת כנכונה, למשל בדרך שבה דמותו של הפילדמרשל הבריטי ברנרד מונטגומרי מתקשרת לקרב ההרואי באל-עלמיין, שבו הדפו הכוחות הבריטיים בפיקודו את כוחותיו של המצביא הגרמני ארווין רומל במלחמת העולם השנייה ולמעשה מנעו ממנו את כיבושה של ארץ ישראל. עם זאת נשכח מקומו המכריע של מונטגומרי בתכנון מבצע "מרקט גרדן", אחד המבצעים הכושלים ביותר במלחמת העולם השנייה, ובהוצאתו לפועל.⁷ בהקשר זה יש ייחוד לנבחרת הכדורגל של גרמניה המערבית משום שהיא הייתה בצד המנצח בשני הטורנירים הראשונים שבהם זכתה באלופות העולם, ב-1954 וב-1974, אך ייצגה מדינה שנמנתה עם הצד המפסיד במלחמת העולם השנייה ותדמיתה הייתה שלילית. זהו אחד הגורמים לכך שבאופן נדיר זוכרים בשני הטורנירים האלה את הנבחרת שנוצחה בגמר (בלשון הכדורגלנים, "הסגן של בר כוכבא") והנבחרת הגרמנית נחשבת למי שגזלה את הניצחון בגלל טעויות שיפוט או גורם בלתי הוגן אחר.⁸

כאשר התחלתי לבחון את שכחת ביקורו של בקנבאואר והסרט ליברו בישראל, הנחתי שיש כמה הסברים לכך. האחד היה שבישראל נשכח הביקור מכיוון שהיה כרוך בהפקת הסרט שנכשל, וכתבי הספורט בישראל העדיפו לא להביך את בקנבאואר. הסבר אחר היה שהביקור והסרט נשכחו משום שכל אזכור של קשר מיוחד בין בקנבאואר לישראל לא התאים למיתוס שמ-1974 טיפח בישראל אהדה גורפת להולנדים ובעיקר ליוהאן קרויף. הסבר שלישי היה שבגלל דלותה של תקשורת הספורט הישראלית באותה תקופה, הביקור לא סוקר בהרחבה (או לא סוקר כלל) ואיש לא התעניין בסרט. במאמר מפורטות מסקנותי שלמדתי במהלך כתיבתו.

סיפורו של הסרט "ליברו"

למרות כישלוננו הצורב של ליברו, הסרט לא נשכח (או הושכח) בגרמניה, כפי שטענו רבים,⁹ והוא אף זמין כיום לצפייה ביוטיוב.¹⁰ דווקא משום כך בולטת יותר ה"שכחה" של ביקורו של בקנבאואר בישראל ב-1973. בביוגרפיה של טורסטן קרנר שיצאה לאור ב-2006 ואושרה בידי בקנבאואר, מצוינות הנסיבות ליצירת הסרט וכישלוננו הקופתי והביקורתי, ללא פרטים נוספים, ונכתב כי "בקנבאואר לא נפגע מהמסע החטוף הזה שערך לעולם הסרטים, אך הבמאי ויקר נקלע למשבר קשה. הוא נפגע מהביקורות הקטלניות ולא קיבל הזמנות נוספות". הסופר הוסיף כי בקנבאואר "יצר קשר באופן סדיר עם ויקר וניסה לעודד אותו, באומרו שהוא עצמו לא כל כך לקח את זה ללב, מכיוון שהוא באמת אהב את הסרט".¹¹ ב-2010 יצאה מהדורה חגיגית של הסרט לרגל יום הולדתו ה-65 של בקנבאואר, עם תצלומו על העטיפה.¹² כיום היחס לסרט זה סלחני יותר, וכפי שנכתב באתר הגרמני bad movies, "למרות כל חסרונותיו זוהי קפסולת זמן הכוללת תובנות רבות על הזמן שבו הכדורגל, אם תרצו, איבד את 'תמימותו' והפך לאט למחזה המסחרי המוצג בפנינו מדי יום [...] אולי הוא שווה צפייה יותר לחובבי סרטים שאינם מוצלחים מאשר לאוהדי כדורגל".¹³

למרות זאת גם בביוגרפיה של בקנבאואר שפרסם הפובליציסט וסופר הספורט הגרמני אולריך הס ב-2023, שבה אינו חוסך את ביקורתו ואף מקדיש ארבעה עמודים לכישלוננו של הסרט ליברו וליחסו האוהד של בקנבאואר לסרט, לא נזכר ביקורו בישראל. בתצלומים מחייו של שחקן ומאמן העבר הגרמני שפורסמו למוחרת מותו, ואשר כוללים תמונה שלו טובל בים המלח לבד או עם אשתו דאז, בריגיט, וילדיו, לא נזכרות נסיבות צילום התמונה.¹⁴ באתר סוכנות התמונות שבה מוצע למכירה תצלום של בקנבאואר עם אשתו וילדיו בים המלח אמנם כתוב כי התצלום הוא מהפגרה שבין עונת 1973 לעונת 1974, אך מילות המפתח הן "חופשה" ו"חופשה משפחתית".¹⁵ יתר על כן, סופר הספורט הגרמני הנודע והפורח מאוד דיטריך שולצה מרמלינג, שכתב ספרים רבים על הכדורגל הגרמני, על קרויף ועל בקנבאואר, ולאחרונה אף פרסם ספר על טורניר גביע העולם 1974 והאירועים שקדמו לו,¹⁶ ציין בהתכתבות עמי כי לא ידע כלל על ביקורו של בקנבאואר בישראל ב-1973,¹⁷ אף שספרו החדש כולל פירוט של כל האירועים הקשורים לכדורגל הגרמני וההולנדי ולפוליטיקה הגרמנית בחודש יוני 1973.¹⁸

ההיעלמות מן הזיכרון של ביקור בקנבאואר בישראל ב-1973

בכל מדינה מודגשת כמעט תמיד נקודת המבט המקומית על אירועים בה, והנפח שלהם שונה לחלוטין מזה שהם זכו לו בקהילה העולמית. כך, למשל, אירוע שלא התקיים – בואם של הביטלס לישראל ב-1965, שהשלטונות בישראל סירבו לאשר – היה למיתולוגי וזכור היטב לחובבי מוזיקה בישראל אך כמעט ואינו מוכר בעולם.¹⁹ הדברים אמורים גם על תקשורת הספורט, כאשר ניצחון חד-פעמי על מעצמת ספורט זכור במדינה

פרנץ בקנבאואר לצד יוסי בנאי ובנו יובל בפגישה מקרית במגרש אימונים באילת (צילום: יוני המנחם)

המנצחת שנים רבות לאחר שנשכח בעולם כולו, כפי שקרה לניצחונה של אוסטריה על גרמניה בקורדובה שבארגנטינה בגביע העולם ב-1978 או לניצחונה של ישראל על צרפת במקדמות גביע העולם ב-1993.²⁰ על רקע זה בולטת ותמוהה השכחה הקולקטיבית של ביקור "הקייזר" בישראל ב-1973. אמנם היה זה ביקור פרטי, בשונה מביקוריהם של פלה (1961) ויוהאן קרויף (1967) בישראל עם קבוצותיהם, אבל הסיפור הפיקנטי צוין, גם אם כקוריוז, רק פעם אחת בחמישים השנים האחרונות: היה זה ב-2018, כאשר המוזיקאי יובל בנאי העלה לפני שנים מספר פוסט לאינסטגרם עם תצלום שלו כילד לצד אביו, יוסי בנאי, יחד עם בקנבאואר בעת צילומי הסרט, תצלום המוצג בסינמטק תל אביב.²¹ שיחות והתכתבויות עם אנשים בעלי ידע אנציקלופדי בספורט ובקולנוע, כגון כתבי הספורט עוזי דן ודני דבורין ומבקרי הסרטים מאיר שניצר ואבנר שביט, ניכר חוסר ידיעה (או זיכרון, במקרה של דבורין) על ביקורו של בקנבאואר בישראל ב-1973 ועל הסרט. גם שיחה עם הזמרת מיכל טל על השתתפותה בסרט ליברו מחזקת את התפיסה כי הסרט נשכח בישראל. טל יספרה: "לא ידעתי שבעיתונות הספורט לא מכירים את הסיפור על ביקורו של בקנבאואר בישראל ועל הסרט בכיכובו. גם כשפורסם אז במעריב על נסיעתי הקרובה לגרמניה כדי להצטלם לסרט, וגם לאחר שהופיעה הידיעה היחידה בעיתונות הספורט בישראלית על ביקורי בגרמניה – ידיעה בעיתון להיטון (14 בספטמבר 1973) שלוותה בתצלום משותף שלי ושל בקנבאואר – מעולם לא פנו אליי עיתונאי ספורט כדי שאספר על הקשר שלי עם בקנבאואר".²² על השתתפותה בסרט סיפרה מיכל טל:

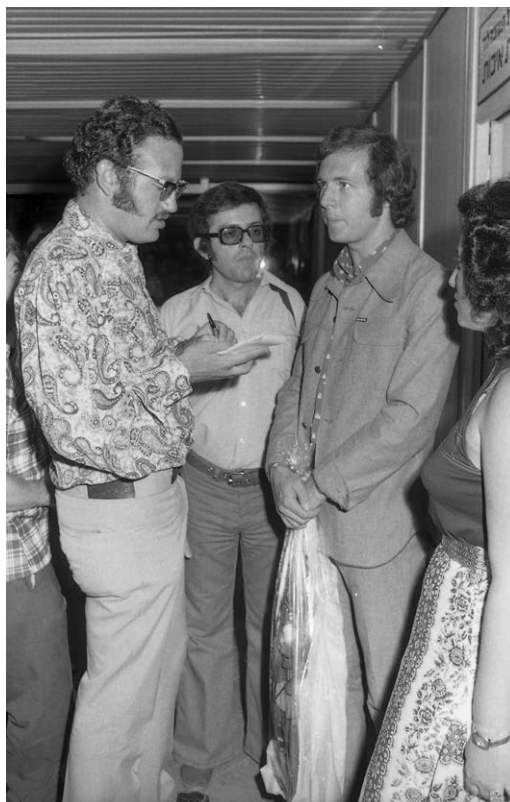
בקנבאואר ביקר בישראל והצטלם במספר אתרים בארץ לסרטו, והרעיון היה שהביקור שלו בישראל יוקרן כדמיון העולה בראשו בזמן שהוא צופה בהופעה של זמרת ישראלית במינכן. בעלילה של הסרט השחקן חווה משברים בחייו, כולל שריקות בוז מהקהל ופציעה, ואז הוא מדמיין כיצד ביקור בישראל יכול לטלטל לחובה את חייו. מפיקי הסרט חשבו על דליה לביא, שהייתה אז כוכבת גדולה בגרמניה, אבל אז הם בילו במועדון בירושלים ולאחר שראו אותי שרה, בקנבאואר החליט שהוא רוצה אותי. אין לי מושג מי מאנשי הצוות הישראלי של בקנבאואר בחר דווקא בשיר 'הכותל', שאפילו לא היה חלק מהרפרטואר שלי, כשיר שיושר בסרט. טסתי למינכן בספטמבר 1973 ושרתי שם את השיר בעברית. בנוסף לשיר 'הכותל' הקלטתי שני שירים נוספים בשפה הגרמנית, אחד מהם היה למנגינה של 'הכותל' ונקרא 'בחיפה השמש תמיד זורחת', וזו הייתה גרסת השיר שהציגו בגרמניה.²³ כמו כן הוזמנתי והגעתי לפרמיירה של הסרט, שהתקיימה בגרמניה בנובמבר 1973.²⁴

האם כישלון הסרט בגרמניה והעובדה שלא הפך לסרט פולחן כמו הסרט **חולצה מספר 14** על קרויף הם שגרמו להשכחתו גם בישראל? או שמא עיתוי הצגת הבכורה של הסרט, נובמבר 1973, זמן קצר לאחר מלחמת יום כיפור? מיכל טל סבורה כי "עיתוי הפרמיירה והעובדה שהסרט דובר גרמנית והופץ רק בגרמניה הם כנראה הסיבה לכך שדבר יציאתו של הסרט לאקרנים לא התפרסם בישראל, אף על פי שבקליפ של השיר 'הכותל' ששרתי רואים תמונות מרשימות מאוד של בקנבאואר בכותל ושל השחקן ומשפחתו מבלים בישראל".²⁵

עד כמה סוקר ביקורו של בקנבאואר בישראל בזמן אמת? הייתכן שביקור של אישיות בדרג כזה "חמק מתחת לדדאר"? בחיפוש בארכיון העיתונות הישראלית עולה כי ביקורו של בקנבאואר בישראל תועד בזמן אמת. כתב הספורט הבכיר של העיתון **ידיעות אחרונות**, רפאל נאה, נמנה עם העיתונאים הישראלים הרבים שסיקרו את נחיתתו של כוכב העל הגרמני בלוד.

בשיחה ובהתכתבות עם יוני המנחם, צלם הסטילס של ליברו ששני תצלומיו המוצגים בסינמטק תל אביב משמשים היום כמזכרת פומבית כמעט יחידה לקיומו של הסרט בישראל, עולה כי לא זו בלבד שביקורו של בקנבאואר לא הוצנע אלא שגם נכחו בו, והצטלמו למזכרת, כל שחקני נבחרת ישראל בכדורגל באותה תקופה וכן כתבי ספורט רבים, כולל נאה עצמו.

"במהלך הצילומים לא היו כתבי ספורט, אבל התקיימו מספר מסיבות עיתונאים שהגיעו אליהן שחקנים ישראלים, כמו גאולה נוני ויוסי בנאי, שלא הופיעו בסרט. למעשה יוסי בנאי צולם במקרה. הוא היה באילת במגרש כדורגל, וכשבאנו לצלם את בקנבאואר במגרש הזה הוא הצטלם לצידו", סיפר המנחם. "הקשר עם גאולה נוני נוצר דרך מפיק הסרט הזה, מרסל ואנג, שגר בווינה שבה התגוררה אז גם נוני. השחקן הישראלי היחיד שהופיע בסרט היה שמואל רודנסקי, כפי שנראה בתמונה שצילמתי".

רפאל נאה מראיין את פרנץ בקנבאואר, כשבין שניהם מרסל וונג, מפיק הסרט ליכרו (צילום: יוני המנחם)

המנחם הוסיף: "כל שחקני נבחרת ישראל, שמאמנה אז היה דוד שווייצר, באו להצטלם עם בקנבאואר כשהיינו במלון גני שולמית באשקלון, וכמו כן נכחו שם מאמן הנבחרת לשעבר עמנואל שפר, יליד גרמניה שרחש כבוד עצום לבקנבאואר, ועיתונאי ספורט כמו משה לרר ורפאל נאה".

אברהם לב, בלם הנבחרת, סיפר: "קיבלנו הודעה מההתאחדות שעלינו להגיע לקבלת פנים שנערכת לפרנץ בקנבאואר, והתייצבנו במשרדי ההתאחדות כדי לנסוע יחד באוטובוס למלון גני שולמית באשקלון. לא ידענו שבקנבאואר הגיע לישראל לצורך צילום סרט עליו".²⁶ יצחק ויסוקר, שוער נבחרת ישראל, הוסיף:

הוזמנו כל שחקני הנבחרת ומאמנה, דוד שווייצר, יחד עם עמנואל שפר ורבים אחרים למסיבת עיתונאים שנערכה בשבת במלון גני שולמית אשקלון. את האירוע ארגנה מכבי תל אביב, שאביו של אחד משחקניה היה מנהל רשת המלונות. בשנות השבעים היה לנו קשר הדוק עם הכדורגל הגרמני, בזכות עמנואל שפר, אבל הקשר

פרנץ בקנבאואר ואשתו דאז בריגיט עם שמואל רודנסקי,
המופיע בסרט כשהוא רוחץ בים (צילום: יוני המנחם)

היה בעיקר עם בורוסיה מינשנגלדבך ששפר היה מיוודד עם מאמנה הנס וייסוויילר.²⁷ מאז נסענו לא פעם לגרמניה ושיחקנו נגד כוכבי ענק כמו ברטי פוגטס וג'ינטר נצר. עם זאת, מעולם לא נרקמו קשרים אישיים בינינו לבין השחקנים הגרמנים. זו הייתה תקופה שבה עדיין חיו בישראל ניצולי שואה רבים והיחס של גרמניה לישראל היה מתגונן ומפייס. בנוסף, באותם ימים רוב השחקנים הגרמנים לא דיברו כל שפה אחרת פרט לגרמנית. גם בביקורו של בקנבאואר אני אמנם מצולם איתו אך לא דיברנו ולו מילה אחת. בקנבאואר היה דמות שמביטים עליה מרחוק, בהערצה, ואני יכול לומר אותו דבר גם בנוגע לקרופף ששיחקנו נגדו בדצמבר 1967. יש להבין שבאותו זמן לא נחשפנו לכדורגל מחו"ל ולא הבנו עד כמה מדובר בכוכבי על עולמיים. אפילו כשהתכווננו למשחק נגד איטליה בטורניר גביע העולם ב-1970 לא היה לנו באמת מושג מול מי אנחנו משחקים. ובאשר לשכחת 'הקשר הישראלי' של בקנבאואר, אני מתאר לעצמי שהדבר נבע מכך שהוא היה גרמני ולכן מראש נטינו פחות להזדהות אתו ועם נבחרתו.²⁸

בקנבאואר עם שחקני נבחרת ישראל ומאמן הנבחרת, דוד שוויצר, במלון גני שולמית באשקלון
(צילום: יוני המנחם)

כתב הספורט הבכיר, רון עמיקם, חיזק את ההשערה הזאת: "מדובר בתקופה שבה רבים עדיין החרימו כל מה שקשור לגרמניה. כאשר רובי ריבלין, לימים נשיא המדינה, היה יו"ר בית"ר ירושלים, הוא סירב בתוקף לאשר קיום של מחנות אימונים על אדמת גרמניה. גם ברמה הלאומית נבחרת גרמניה המערבית ביקרה בישראל רק ב-1987".²⁹ שבועיים בלבד לפני ביקורו של בקנבאואר בישראל, ב-7 ביוני 1973, נחת בלוד וילי ברנדט לביקור ראשון של קנצלר גרמניה המערבית בישראל. מתוך כבוד לניצולי השואה השתיקו שדרי הרדיו והטלוויזיה בישראל את המשדרים כאשר התזמורת בנמל התעופה ניגנה את ההמנון הגרמני.³⁰

תפקידה של תקשורת הספורט הישראלית בשכחת הביקור

כיום, בימי "הכפר הגלובלי", האינטרנט והרשתות החברתיות, קשה לחשוב על ניתוק וחוסר עניין בין התקשורת הישראלית לאירועים בחו"ל, אך בשנות השבעים הוקדש בעיתונות היומית מקום קטן לתרבות הפופולרית בכלל ולידיעות ספורט בפרט, ולא היה עניין רב באירועים שמחוץ לגבולות ישראל. בתחום הקולנוע, שבו ב-1972 רשמה ישראל הישג כפול עם מועמדותו של חיים טופול לאוסקר על הופעתו בסרט **כנר על הגג** ומועמדותו של הסרט **השוטר אזולאי** לאוסקר בקטגוריית הסרט הזר, התקבלו ידיעות אלה בחוסר עניין מוחלט מצד התקשורת המקומית.³¹ לכן הגיוני שבאותם ימים ביקור פרטי בישראל של כוכב ספורט בסדר הגודל של פרנץ בקנבאואר לא הצדיק מעקב צמוד מעבר למסיבת העיתונאים שאורגנה על ידי מכבי תל אביב ונבחרת ישראל באשקלון, וגם לא יצירת קשר עם מיכל טל שהשתתפה בסרט. כך, ככל הנראה, החמיצה תקשורת

יצחק ויסוקר עם שמואל רודנסקי ובקנבאואר (צילום: יוני המנחם)

הספורט בישראל את הידיעה כי מעבר לצילומים באילת ובאשקלון, שהיו מטרות המוצהרת של הביקור של בקנבאואר במדינה, הצטלם השחקן גם בים המלח ובירושלים. מי בחר בשיר "הכותל", על המסר הפרו־ישראלי שבו, ללוות את התצלומים מישראל? האם הבחירה לצלם גם בים המלח ובירושלים הייתה ספונטנית או מתוכננת? כיום תצלום של כוכב כדורגל עולמי – גם מהדרג השני והשלישי – חובש כיפה בכותל³² היה ללא ספק מפאר את מוספי הספורט בישראל ואף מככב בעמודים הראשיים, אך באותם ימים הביקור עבר ונשכח. לדברי רון עמיקם,

עיתונאות הספורט באותם ימים, והעיתונאות הישראלית בכלל, היו אז מגויסות וממושמצות. הקונספט של תחקירי עומק היה זר לעיתונות, פרט לכתב העת העולם הזה שפנה לדרך זו כדי ליצור סיפורים סנסציוניים שימכרו היטב. באותם זמנים הספורטאים בישראל לא היו 'סלברייטיס' כמו היום, לא הסתובבו במקומות של הבוהמה, וסיקורי ספורט לא נחשבו לחלק מסיפורי הרכילות. הציבור הישראלי נחשף כמעט רק לכדורגל אנגלי, העריץ את פלה וב-1967 נחשף לקרויף, אבל לא צפה בכדורגל גרמני. בנוסף, אליפות אירופה ב-1972 שבה זכתה גרמניה המערבית לא שודרה בישראל, כך שבקנבאואר עדיין לא היה ממש מוכר בישראל ב-1973. הציבור הישראלי נחשף מאוד לגינטר נצר וברטי פוגטס, ששיחקו יחד עם בקנבאואר בנבחרת גרמניה והיו שחקני בורוסיה מינשנגלדברך שהרבתה לבקר בישראל, אבל לא לפרנץ בקנבאואר.³³

בהקשר זה אציין כי חמישה ימים בלבד לפני בואו של בקנבאואר לישראל, ב-15 ביוני 1973, נודע על מעברו של גינטר נצר לריאל מדריד, ודמותו של נצר האפילה במידה רבה על זו של בקנבאואר. רפאל נאה אף שאל את בקנבאואר אם גם הוא מתעתד לשחק בספרד. עמיקם הוסיף:

החשיפה הגדולה לדמותו הייתה בגמר גביע העולם ב־1974, כשאז הוא נחשף כ'איש הרע' שגזל את הגביע מידי יקיר האומה הישראלית יוהאן קרויף. רק כאשר גיורא שפיגל החל למלא את תפקיד הליברו בשטרסבורג, ובמידה רבה בהרכב לאחר שאבי כהן ז"ל הפך לליברו במכבי ת"א ב־1977 והחלו לערוך השוואות בינו לבין בקנבאואר, הפכה דמותו של פרנץ בקנבאואר ללגיטימית יותר בקרב הקהל הישראלי.³⁴

האהדה הישראלית לנבחרת הולנד ולקרויף

"זה לא היה רק גרמניה המכוערת – ולטעמנו, עוד לא אחרת בכלל – נגד הולנד היפה; זה לא היה רק ההולנדים ידידי ישראל, שרכבו על אופניים בעיצומו של חרם הנפט לאחר מלחמת יום כיפור, שהתמודדו נגד אלה שאצלם נעשו זוועות רק שנתיים קודם לכן באולימפיאדה; זה היה גם יוהאן קרויף".³⁵

בשנות החמישים של המאה הקודמת כתב הסטיריקן הישראלי אפרים קישון את המערכון "אופסייד סטורי" על משפט שנערך לאוהד כדורגל שהתפרע בזמן משחק. במערכון מביע השופט בבית הדין את כעסו על האוהד שאינו מקפיד בכבודו, ותוהה לאן הגיע הנוער שבמקום לעשות עם עצמו משהו מועיל אדם צעיר לומד בעל פה את הרכב הנבחרת ההונגרית, הנבחרת הנערצת בעולם בחצי הראשון של שנות החמישים, שלשברון לבם של רבים הפסידה בגמר גביע העולם ב־1954 3:2 לגרמניה המערבית. ב־1975, כשיסוי בנאי עיבד את המערכון ועדכן את שפתו, עודכן גם אזכור הרכבה של הנבחרת ההונגרית לזה של נבחרת אגדית אחרת שהפסידה לגרמניה המערבית בגמר טורניר הגביע העולמי, נבחרת הולנד 1974.³⁶ נראה שלא הייתה כלל שאלה איזה הרכב ישנן חובב כדורגל ישראלי, שכן ההזדהות עם נבחרת הולנד בקרב היהודים בישראל של אותם ימים הייתה כמעט מוחלטת. כפי שכתב אבינעם פורת מידיעות אחרונות, במחזורינו במזרח התיכון, העדפת האוהדים הייתה לערך 2:98 להולנד. קודם כל מפני שהיה מקובל שרוב ההולנדים הצילו יהודים מציפורני הנאצים, שנית ומקצועית: גרמניה נחשבה כמכונה אוטומטית שתמיד תיתן מה שמצפים ממנה, והולנד לעומתה הייתה רחוב ההפתעות. עם כל הכבוד לקייזר פרנץ בקנבאואר, הליברו המדהים של גרמניה, יוהאן קרויף, סימל את החן והמפתיע בהצגה. קרויף הוכשל לפנדל כבר בדקה הראשונה אבל המכונה הגרמנית של הלמוט שן חפרה וחפרה כדרכה עד שמצאה את התעלה ל־1:2. בארץ קיבלו את התוצאה בכאב רב.³⁷

הכאב על הפסדה של הולנד בגמר 1974 מוזכר עדיין כיום – כמעט חמישים שנה מאז אותו משחק גמר – גם על ידי אנשים שאינם חובבי כדורגל בדרך כלל, ומצוין לא פעם כהמשך כמעט ישיר לשברון הלב הישראלי במלחמת יום כיפור שבה תמכה הולנד בישראל.³⁸ הוא גם נקודת ציון חשובה בחייהם של רבים מכתבי הספורט המובילים בישראל, כגון עוזי דן ונדב יעקבי, שגדלו על מיתוס הולנד 1974 ועל הסרט חולצה מספר 14, ומשפיע עד היום על האופן שבו נתפס בישראל קרויף לעומת בקנבאואר.

כשהולנד העפילה שוב למשחק הגמר בגביע העולם ב-2010 תיאר יעקבי כיצד חווה בילדותו את גמר 1974 וסיכם במילים: "תשאלו מאות מיליוני צופים ברחבי העולם, שישבו מול המסך והזילו דמעה יחד עם וים ואן הנחם. כולל ילד אחד בן 13 וחצי, בסלון שבקומה השנייה ברחוב גרשום ברמת גן".³⁹ המאמר עצמו רצוף מיתוסים על משחק הגמר ב-1974 (בעיטת העונשין המפוקפקת לטובת גרמניה, הבלם הגרמני ה"קומוניסט" פאול ברייטנר, המשחק החד-צדדי במחצית השנייה שבה הולנד תקפה בחמת זעם ועוד), שהוזמו שש שנים קודם לכן בספר שפרסם אווקה קוק בשפה ההולנדית.⁴⁰ אך כפי שכתב סיימון קופר, לא רבים יכולים לבדוק את הדברים שמפיצים ההולנדים על עצמם.⁴¹ לעומת זאת, כשבקנבאואר הלך לעולמו כתב עליו יעקובי בגישה המבטאת כבוד והערכה רבים אך ללא נימה אישית.⁴² הזדהות גורפת עם קרויף ניכרה גם בכתיבתם של כתבי ספורט ישראלים אחרים, בין שדובר במי שטורניר 1974 עיצב את ילדותם, כגון אייל לוי ("בשבילנו הולנד הייתה נטו קרויף וככל שגביע העולם התקדם לקראת שלביו המכריעים, זה הפך למאבק בין בני האור, ההולנדים, לבני החושך, הגרמנים, יימח שמם וזכרם. מדינה שלמה דיברה הולנדית, חשבה הולנדית ובערב חלמה שהיא יוהאן קרויף"),⁴³ או באנשים שכבר היו בוגרים באותו זמן, כמו אבי מלר ("יוהאן קרויף אחראי במידה רבה לאהבה הצברית לכל מה שהוא הולנדי. הרומן הישראלי הסוער הזה לא יכול היה להתקיים ללא השפעתו המגנטית הנצחית של מספר 14. כבודה של אנה פרנק מונח במקומה, אבל היא לא מתקרבת למקום הראשון בטבלה").⁴⁴ קרויף עצמו היה מודע לאהדה העצומה לנבחרתו בישראל ואמר לכתב הטלוויזיה הישראלית, זמן קצר לפני משחק הגמר: "אנחנו משחקים גם עבור שלושת מיליון אוהדינו בישראל".⁴⁵ ואכן, לאחר שבטורניר גביע העולם ב-1970, הראשון והיחיד עד כה שאליו העפילה נבחרת ישראל, עקבו תושבי המדינה אחר נבחרתם הלאומית ששיחקה במקסיקו, אימצה ישראל ב-1974 בלב שלם את הולנד כ"נבחרת שלנו".⁴⁶

חובבי כדורגל ותיקים בישראל נכבשו בקסמו של קרויף שנים רבות לפני אותו טורניר, עוד בביקורה של אייאקס אמסטרדם בישראל בדצמבר 1967 למשחק ידידותי עם נבחרת ישראל. דני דבורין סיפר כי "אייאקס אמסטרדם הייתה אז מאוד לא מוכרת לקהל הכדורגל בארץ. היא הביסה את נבחרת ישראל 6:1, כשקרויף מבקיע שני שערים ומלהטט במגרש כרצונו. תמיד זוכרים את החלוצים הגדולים, את מבקיעי השערים, אבל פה היה מדובר במשהו אחר. ממש לא האמנתי למראה עיניי; מעולם לא ראיתי אמן כדורגל כמו קרויף. הוא ובקנבאואר דמו מאוד בכך ששניהם ניחנו באצילות ובקלילות, ועשו מהלכי כדורגל מופלאים שנראו קלים מאוד".⁴⁷ עם זאת, רוב הצופים הישראלים אהרו את הולנד כי היא שילמה מחיר כבד על תמיכתה בישראל במלחמת יום כיפור ושיחקה נגד גרמניה, והתחושה של הולנדים רבים לאחר גמר טורניר 1974 שלפיה הולנד "נשדרה" על ידי הגרמנים קנתה לה אחיזה גם בישראל.

יוהאן קרויף, יותר מכל לא־יהודי אחר, זכה בישראל למעמד מיוחד שנים רבות לפני שבנו, ז'ורדי, הגיע לישראל לכהן כמנהלה הספורטיבי של קבוצת הכדורגל של מכבי ת"א, תפקיד שמילא בשנים 2013 עד 2018. בעוד שטבח הספורטאים הישראליים במינכן הגביר את האיבה לגרמניה בישראל וקושר שוב את מינכן, עירו של בקנבאוואר, להרג יהודים על אדמת גרמניה, היה קרויף אחד ממובילי מסע גיוס הכספים לבניית מרכז סיוף לנוער ליד תל אביב – יוזמה שהחלה בה אנקי שפיצר, אלמנתו של מאמן הסיף אנדריי שפיצר, אחד מי"א החללים בטבח.⁴⁸ היחס הישראלי המיוחד לקרויף נמשך עשורים רבים לאחר אותו משחק גמר ב־1974. קרויף כתב במשך שנים טור לעיתון ידיעות אחרונות, ובזמן התקפות הטילים של עיראק על ישראל במלחמת המפרץ הראשונה בוצעה פריצה לחדשות כדי לבשר על ניתוח לב לקרויף.⁴⁹ בספרו אייאקס, הולנד והמלחמה ציטט סיימון קופר את פרשן הספורט שגיא כהן שאמר בשנת 1999 כי "בישראל נתפס יוהאן קרויף כאיש שהציל את אנה פרנק" וכן "לו הקים קרויף מפלגה בישראל היו מובטחים לו שניים־שלושה מנדטים". סביר להניח שהולנד בכלל וקרויף בפרט תפסו מקום כה חשוב גם משום שאלפים בישראל גדלו על אזכורים בתרבות הפופולרית, כגון במערכון "אופסייד סטורי" של הגשש החיוור או במערכון בתכנית הסטירית בטלוויזיה ניקוי ראש בשנות השבעים, שכלל "תחקיר" אשר לפיו יוהאן קרויף הוא יהודי כשר שלמד בילדותו ב"חידר", מקפיד ללבוש חולצה מספר י"ד ועשה טקס בר מצווה כהלכתו.⁵⁰ העיתונאי הישראלי ג'קי לוי כתב כי "זאת הייתה בדיחה מעולה כי היא נגעה במשהו עמוק ולא מטופל, ומכיוון שכל מי שהתמודד מול גרמניה, או סתם מכר לנו דלק, היה מבחינתנו יהודי בן יהודי. אחינו ואחוק. גם אם קראו לו יוהאן, או מרטין, ולא איזה שם ישראלי שורשי כמו, נגיד, גונן שגב".⁵¹

שנאת זרים ואנטישמיות הביאו גרמנים רבים לקשור הולנדים ליהודים זמן רב לפני טורניר גביע העולם ב־1974, שייחסו להולנדים תכונות "יהודיות" שליליות כגון שחצנות אינטלקטואלית, חוש עסקי ממולח וגביית מחיר מופקע מהגרמנים, ואף ראו בהם "תחליף ליהודים".⁵² למעשה, הטענה שקרויף הוא למעשה יהודי והקישור בין הולנדים ליהודים לא הייתה רק בדיחה פנים־ישראלית. היא עלתה לא פעם גם בקרב אנטישמים רבים, בהולנד ומחוץ לה, שציטטו כ"הוכחה" את הפיזיונומיה של קרויף ("אף יהודי טיפוסי") ואת המספר הרב של יהודים המקיפים אותו, מהנהלת אייאקס אמסטרדם ועד לכתב הספורט וההיסטוריון של הקבוצה, פריץ בארנדס.⁵³ "שיוך ליהדות" מסוג כזה נוצר גם עם מפורסמים אחרים, כגון רינגו סטאר, מתופף להקת הביטלס שבהופעה במונטריאול ב־1964 נאלץ להסתובב עם שומר ראש צמוד מכיוון שהיו עליו איומי רצח של בדלנים בני מחוז קוויבק בשל "יהדותו" כביכול, טענה שנבעה מהפיזיונומיה של סטאר. עם זאת טענה זו לא דבקה בו ו"הקשר היהודי" של הביטלס לא היה גורם מכריע באהדה להם בישראל, אף שהם היו מוקפים באנשי מקצוע יהודים רבים ופול מקרטני נישא פעמיים לנשים יהודיות, שהראשונה שבהן, לינדה, הייתה אם ילדיו.⁵⁴

בתפיסה הישראלית המשתקפת בעיתונות הספורט, "הקשר היהודי" של קרויף ודמותו העממית לכאורה מנוגדים לתדמית הנישאת מעם של בקנבאואר הגרמני. שני השחקנים גדלו במשפחות שנמנו עם מעמד הביניים הנמוך, האחד במינכן והשני באמסטרדם. עם זאת, בקנבאואר נחשב מגיל צעיר, גם בעיני הגרמנים, לאדם לא-חברותי ומתנשא שאינו סבלני כלפי מי שלא ניחן באינטליגנציית המשחק שלו. יוני המנחם העיד כי "ההפקה הגרמנית פחדה מאוד מבקנבאואר".⁵⁵ קרויף, לעומתו, מתואר כמי שמעולם לא סירב לחתום למעריץ או להצטלם למזכרת, תכונה שגרמה לפופולריות עצומה שלו גם בקרב ילדים גרמנים ב-1974.⁵⁶ תפיסה זו של קרויף העממי ובעל הקשר ההדוק ליהדות משתקפת בפרסום באתר הספורט הישראלי הפופולרי *ONE* מיוני 2016, ארבעה חודשים בלבד לאחר מותו של קרויף, אשר גולל "סיפור מצמרר על הקשר היהודי של יוהאן קרויף", וציטט את פריץ ברנדס האומר כי "מספר 14 האגדי, שהיה ידוע בקרבתו ליהדות, נפגש עם חוואי שהציל יהודים והודה לו: 'זו זכות לפגוש אותך'". בהמשך טען ברנדס כי "יוהאן התייחס לכולם באותה הדרך. מהאדם הפשוט ביותר ועד למלכה. הוא היה כנראה האדם היחיד בעולם שלא הבין עד כמה הוא בעצם גדול. זה מה שהפך אותו למיוחד".⁵⁷ המיתוס על צניעותו של קרויף ש"לא הבין עד כמה הוא גדול" עומד בניגוד גמור לדמותו כפי שהיא מתוארת על ידי עיתונאים והיסטוריונים של ספורט בהולנד. לדוגמה רווחת בהולנד הטענה שבטורניר גמר הגביע ב-1974 ובשני הטורנירים הגדולים שאחריו עמד בשערה של הולנד ין יונגבלוד במקום השוער הטוב ביותר בהולנד בשנות השבעים, יו ון בוורן, מכיוון שון בוורן העז להתנגד לשיטת התגמולים שנבחרת ההולנדית שנקבעה עקב התערבות חותנו של קרויף, קור קוסטר, ואשר העניקה לקרויף ולשלושה מחבריו לנבחרת בנוסים גדולים בהרבה משאמורים היו לקבל יתר השחקנים.⁵⁸ קוק טען כי "בקנבאואר היה קפטן במלוא מובן המילה, מנהיג שידע לקחת נבחרת מרוסקת לאחר ההפסד לגרמניה המזרחית בטורניר גביע העולם ב-1974 ולהצמיד אותה עד לזכייה באליפות העולם. קרויף, לעומת זאת, היה יותר מנהיג חבורת רחוב, ובעיניו אם לא תמכת בו היית אוטומטית נגדו".⁵⁹

גורם נוסף להבדל בסיקור בעיתונות הספורט הישראלית על קרויף לעומת הסיקור על בקנבאואר מוזכר אף הוא באותה כתבה של אתר *ONE*. בכתבה מצוין כי קרויף ביקר ביד ושם ב-2013 (מה שכאמור, עשה גם בקנבאואר) וכי במשך כל הקריירה שלו הוא היה מקורב ליהדות, "מאחר והוא שיחק באייאקס, אולי המועדון 'היהודי' ביותר בכדורגל". מקורו של המיתוס על "יהדותו" של מועדון הכדורגל אייאקס אמסטרדם, שטופח בתקשורת הספורט הישראלית במשך שנים רבות, הוא בדימוי שגוי שנפוץ היום מאוד: אוהדי אייאקס אמסטרדם מניפים את דגלי ישראל ביציעים ומתהדרים במגן דוד כסמל קבוצת ה"אולטרס" (האוהדים הקנאים) שלהם, וכן העובדה שבמשך שנים רבות, החל בזמן שהחל קרויף לשחק בקבוצה, כיהנו בה נשיאים יהודים.⁶⁰ אצטדיון הקבוצה אמנם שכן ברובע היהודי של אמסטרדם, עיר שעשרה אחוזים מתושביה לפני מלחמת

העולם השנייה היו יהודים (עובדה שזיכתה אותו בכינוי "ירושלים של אירופה" וגרמה לכך שעד היום העגה של אמסטרדם גדושה במילים בעברית ויידיש), והיו למועדון אוהדים יהודים רבים.⁶¹ אך לא היו למועדון שורשים יהודיים או בעלי תפקידים יהודים עד לשנות השישים של המאה שעברה. כיום מועדון באירן מינכן הוא זה המדגיש את שורשיו היהודים, את כהונתו של קורט לנדאואר היהודי כנשיא המועדון עד עליית הנאצים (1933) ולאחר המלחמה (1947–1951), ומתהדר בכך ש"בזמן שלטון הנאצים המועדון נדרף בשל הרקע היהודי שלו".⁶² בין שטענות אלה נכונות ובין שהן חסרות בסיס, כפי שטוענים אחרים,⁶³ המגמה של הבלטת הקשר היהודי של באירן מינכן מודגשת מאוד במוזיאון באירן מינכן שבאצטדיון המועדון אליאנץ ארנה וזוכה להכרה, כגון הכללת המועדון בתערוכה על יהודים בכדורגל שהתקיימה לאחרונה (2023) במוזיאון היהודי בווינה.⁶⁴ עם זאת מדובר במגמה שהחלה רק בסוף המאה העשרים וידועה הרבה פחות לקהל הישראלי מאשר "הקשר היהודי" של מועדונים כמו אייאקס אמסטרדם וטוטנהם הוטספר.

סיכום

"המושג 'תקשורת ספורט ישראלית' כפי שאנו מכירים כיום שונה לחלוטין מזה שהיה קיים בשנות השבעים", טען רון עמיקם בשיחה אתי, "והשינוי הגיע יותר מעשור לפני מהפכת האינטרנט. בנוסף למעבר ההדרגתי משחור לבן לצבע, הן בצילומי סטילס והן בטלוויזיה, אופן הסיקור והתחקירים המוכרים לנו כיום החל ב־1984 עם תחילת פעילותו של העיתון חדשות. בעיתון הזה עשינו דברים שחרגו בהרבה מהדיווח ה'ענייני' והמגויס של שנות השבעים".⁶⁵

בשנות השישים של המאה העשרים, וביתר שאת בשנות השבעים, נפתחה ישראל לעולם הגדול. חובבי המוזיקה בישראל היו מודעים לפער העצום בין הנעשה בישראל למתרחש בעולם. אירועים כמו התפרקות להקת הביטלס ב־1970 או הקונצרט למען בנגלדש ב־1971 התפרסמו מאוד במדינה, כוכבי פופ בין־לאומיים התקבלו בגילויי אהדה עצומים בישראל ורבים שנסעו לחו"ל הביאו לישראל תקליטים שהופצו בהפצה בין־לאומית. המצב בספורט היה אז שונה לחלוטין. מכשירי הווידאו עדיין לא נכנסו לשימוש ובישראל לא נחשפו לנעשה במדינות שלא סוקרו בערוץ הטלוויזיה היחיד אז. עיתונות הספורט גילתה עניין מועט בנעשה מחוץ לישראל וגם כוכבי הספורט הגדולים ביותר לא היו בגדר "סלבס" שנכתב עליהם במדורי הרכילות. נוסף על כך גם בעולם עצמו עדיין לא הייתה נפוצה התופעה של כדורגלנים המככבים במדורים אלה. רק בסוף שנות השישים התפרסם ג'ורג' בסט, "כוכב הרוק" הראשון מבין הכדורגלנים – דמות עממית, ססגונית ופרועה.

פרנץ בקנבאואר היה ההיפך הגמור מג'ורג' בסט: דמות אצילה, נישאת מעט ומעל לכול – גרמני ממינכן. ב־51 השנים שחלפו למן ביקורו של בקנבאואר ב־1973 השתנתה

מאוד התפיסה הישראלית על הולנד וגרמניה, אייאקס אמסטרדם ובאיירן מינכן, אך השכחה המוחלטת של ביקורו של בקנבאואר ב־1973 וחוסר העניין במטרת הביקור מהווים מעין קפסולת זמן לעידן שבו הכול היה ברור: התקשורת הישראלית מתעניינת בעיקר בישראל, ההולנדים הם חברינו הטובים והגרמנים הם היריבים, פרט אולי לשחקני בורוסיה מינשנגלדבך ששחקניה ביקרו פעמים רבות בישראל. עד כמה שאי־ההיכרות של ישראל עם בקנבאואר ב־1973 נראית מוזרה כיום, יש לזכור כי גם בארצות הברית הגדולה והפתוחה לעולם שודרה לראשונה רק ב־1974 תוכנית הטלוויזיה **הקרקס המעופף של מונטי פייתון**, חמש שנים לאחר שהחל שידורה בבריטניה. עם זאת, סביר מאוד שחוסר ההזדהות עם בקנבאואר בישראל תרם להשכחה ביקורו. רפאל נאה, שליווה את ביקורו ב־1973 הן בנמל התעופה הן במלון באשקלון, חזר בפניתו "עושה היסטוריה" לסיפורים על כדורסל אך מעולם לא דיבר על הביקור, וכמותו גם אחרים. אולי ההוכחה הטובה ביותר ל"קיפוחו" בזיכרון הקולקטיבי של אוהדי הספורט בישראל, לא מעט בעטייה של התקשורת, היא השכחה של ביקורו השני בישראל בשנות השבעים: משחק ידידות בין אלופת אירופה באיירן מינכן לנבחרת ישראל ב־1977, שהסתיים בתוצאה הסנסציונית 2:0 לישראל.⁶⁶

הערות

- 1 אלון נזר, "חבל לי על מכבי, אבל באיירן חייבת לנצח ותעשה זאת", **הארץ**, 12.9.2004, אוחזר ב־19.3.2024 מן העיתון: www.haaretz.co.il/sport/2004-09-12/ty-article/0000017f-e25e-df7c-a5ff-e27e97f40000
- 2 "הכותל", מיכל טל (קליפ מתוך פסקול הסרט **ליברו**, 1973). www.youtube.com/watch?v=RxP3h5ni4tc
- 3 לדוגמה, ב־2018 ביקר בעיר העתיקה בירושלים שחקן באיירן מינכן דאז, האמס רודריגס, והעלה פוסט עם הכיתוב "מקום מדהים" ודגל ישראל, ותוך זמן קצר הותקף ברשת ונאלץ למחוק את סמל הדגל. "האמס רודריגס ביקר בירושלים ועורר סערה פוליטית ברשת", אוחזר בתאריך 21.3.2024 מן האתר sports.walla.co.il/item/3186565
- 4 Stephen Brown, Pierre McDonagh and Clifford J. Shultz, "Titanic: Consuming the Myths and Meanings of an Ambiguous Brand", *Journal of Consumer Research*, 40, 4 (2013), pp. 595–614
- 5 Paul Addison, "The Three Careers of Winston Churchill", *Transactions of the Royal Historical Society*, 11 (2001), pp. 183–199
- 6 B. Ramesh Babu and Ramesh C. Babu, "Landslide and After: Four more Years of Nixon", *India Quarterly*, 291 (1973), pp. 9–25. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/45071288>
- 7 James V. Schultz, "Market Garden: Calculated Risk or Foolish Gamble?", *A Framework for Military Decision Making under Risks*, Naxwell Airforce Base: Air University Press, 1997. <http://www.jstor.org/stable/resrep13847.9>
- 8 "World Cup: Cruyff-Inspired Netherlands Falls Short in 1974", *USA Today*, 23.5.2018. Retrieved on May 2024 from www.usatoday.com/story/sports/soccer/2018/05/23/world-cup-cruyff-inspired-netherlands-falls-short-in-1974/35251537
- 9 באנציקלופדיה גרמנית שיצאה לאור ב־2006 על כדורגל בסרטים נכתב כי בין האגדות האורבניות הרבות שנקשרו לסרט הייתה גם טענה כי בקנבאואר ניסה לרכוש כל עותק קיים של הסרט.

- Libero (Der Spielfilm Über König Fußball Mit Franz Beckenbauer, Spielfilm Kostenlos 10
Ansehen). Retrieved on 24.3.2024 from www.youtube.com/watch?v=GEgVqhHleGs
- Torsten Körner, *Franz Beckenbauer: Der freie Mann*, Berlin: Fischer Taschenbuch, 2006, 11
pp. 172-174
- "Franz Beckenbauer Als Libero – Jubiläums Edition: Amazon.de: Beckenbauer, Franz, Wicker, 12
Wigbert, Beckenbauer, Franz: DVD & Blu-Ray." *Amazon.de*, 2024, Franz Beckenbauer als
Libero - Jubiläums Edition: Amazon.de: Beckenbauer, Franz, Wicker, Wigbert, Beckenbauer,
Franz: DVD & Blu-ray. Accessed 21 Nov. 2024
- Libero*. Retrieved on 21.3.2024 from badmovies.de/reviews/libero 13
- "Der Letzte Kaiser: Ein Rückblick Auf Sein Leben in Bildern", *De Stern*, 9.1.2024 14
- MAGO', www.imago-images.de, www.imago-images.de/sp/0000399856 15
- Dietrich Schulze-Marmeling and Hubert Dahlkamp, 1974, Verlag die Werkstatt, 6.10.2023 16
- התכתבות במייל עם דיטריך שולצה מרמלינג, 19.3.2024. 17
- Schulze-Marmeling and Dahlkamp, 1974, pp. 42-49 18
- אלון גן, "אנטומיה של החמצה היסטורית", *הארץ*, 18.9.2008, <https://tinyurl.com/5yetzp8je>; יגאל 19
ז', "אין מקום לחיפושיות בישראל: ארכיון המדינה חושף את דיוני הוועדה למניעת ביקורי להקות
קצב בישראל", *קווים ונקודות*, 9.12.2013, <https://tinyurl.com/yc37razd>
- אלחנן מלמור, "פתאום היה שקט: מבט אחר על ה-2:3 של נבחרת ישראל בצרפת", *ערוץ הספורט* 5, 20
<https://www.sport5.co.il/articles.aspx?FolderID=285&docID=450557>, 13.10.2023
- Barney Ronay, "Football Fever Takes Hold in Vienna, as Austrians Revive Spirit of Cordoba", 21
The Guardian, 15.6.2008, www.theguardian.com/football/2008/jun/15/germanyfootballteam.austria
- <https://twitter.com/hakufsah/status/1044833308268515329> 21
- שיחת טלפון עם מיכל טל, 6.3.2024. 22
- Michal Tal, "In Haifa Scheint Immer Die Sonne". Retrieved on 19.3.2024 from www.youtube.com/watch?v=AUui9IK9H8Q 23
(הכותרת "בגרמניה")
- שיחת טלפון עם מיכל טל, 6.3.2024. 24
- שם, שם. 25
- שיחת טלפון עם אברהם לב, 22.3.2024. 26
- הביקור הראשון של קבוצה זו בישראל, בפברואר 1970, זכור היטב ונחשב לאחד הגורמים ל"הפשרת 27
הקרח" בין ישראל לגרמניה המערבית. "בגרמניה מציינים 50 שנים ל'משימה סודית ת"א'", *ONE*,
מספר אחת בספורט, 21.2.2020. אויחור ב-21.3.2024. האתר www.one.co.il/Article/354191.html
- שיחת טלפון עם יצחק ויסוקר, 22.3.2024. 28
- שיחת טלפון עם רון עמיקם, 24.3.2023. 29
- Schulze-Marmeling and Dahlkamp, 1974, p. 42 30
- אבנר שביט, "מסאלח שבתי ועד הערת שוליים: איך השתנה אצלנו היחס לאוסקר?", *וואלה! תרבות*, 31
13.2.2012, אויחור ב-22.3.2024 מן האתר e.walla.co.il/item/2507714
- "Franz Beckenbauer, German National Soccer Player, during The...", *Getty Images*, 31.8.2023. 32
Retrieved on 26.5.2024 from: www.gettyimages.com/detail/news-photo/franz-berckenbauer-german-national-soccer-player-during-the-news-photo/1636706138
- שיחת טלפון עם רון עמיקם, 24.3.2024. 33
- שם. 34

- 35 עוזי דן, "יוהאן קרויף, 1947–2016: פרידה מהקסם של הכדורגל בהתגלמותו", *הארץ*, 24.3.2016.
[www.haaretz.co.il/sport/world-soccer/2016-03-24/ty-article-](http://www.haaretz.co.il/sport/world-soccer/2016-03-24/ty-article-24.3.2024)
magazine.premium/0000017f-f5ac-d47e-a37f-fdbcedd720000
- 36 גלעד סרי-לוי, "דה יונג חלוץ מרכזי – על ספרו של סיימון קופר *אייאקס הולנד והמלחמה*". אוהזר
 מן הבלוג של גלעד סרי לוי בתאריך 24.5.2024 [?] מן האתר, www.seri-levi.com/2008/06/24/,
deyung/
- 37 אבינעם פורת, "אחד מחמשת הגדולים, ויותר מזה / טור", *Ynet*, 24.3.2016. אוהזר בתאריך 19.3.2024
 מן האתר www.ynet.co.il/article/4782857
- 38 איריס רחמימוב, "חזי אשר: הטירוף הכתום בלב השגרה האפורה – 'שגעון נבחרת הולנד'
 כאמצעי להסרת מסכת הרצינות ולהחצנת רגשות", 7.3.2023, אוהזר בתאריך 19.3.2024 מן האתר
www.youtube.com/watch?v=J88y9oTivFQ
- 39 נרב יעקבי, "איפה הילד עם האצבע בסכר כשצריך אותו", *Ynet*, [https://www.ynet.co.il/](https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3893327,00.html),
[articles/0,7340,L-3893327,00.html](https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3893327,00.html)
- 40 Kok, 1974: *Wij waren de besten*, 2004
- 41 Simon Kuper, *Ajax, the Dutch, the War: Football in Europe during the Second World War*,
 London: Orion, 2003, p. 205
- 42 נרב יעקבי, "ה'ליברו', התארים והשעוריות: פרידה מפרנץ בקנבאואר, האיש שהמציא את הכדורגל
 מחדש", *ישראל היום*, 9.1.2024.
- 43 אייל לוי, "דרגה אחת מתחת לאלוהים: פרידה עצובה מיוהאן קרויף", *ספורט* 1, 25.3.2016, אוהזר
 בתאריך 24.3.2024 מן האתר sport1.maariv.co.il/world-soccer/Article-766351/
- 44 אבי מלר, "טוטאל פוטבול: קרויף, יצירת מופת בגודל טבעי – ערוץ הספורט", 24.3.2016, אוהזר
 ב-24.3.2024 מאתר ערוץ הספורט, www.sport5.co.il/articles.aspx?FolderID=378&docID=212171
- 45 דן, "יוהאן קרויף, 1947–2016".
- 46 Dietrich Schulze-Marmeling, *Der König Und Sein Spiel: Johan Cruyff und der Weltfußball*,
 Göttingen: Verlag die Werkstatt, 2012, p. 148
- 47 שיחת טלפון עם דני דבורין, 19.3.2024.
- 48 Schulze-Marmeling, *Der König Und Sein Spiel*, p. 145
- 49 Dietrich Schulze-Marmeling, "Fahrräder, Juden, Fußball: Ajax Amsterdam", *Davidstern*
und Lederball: Die Geschichte der Juden im deutschen und internationalen Fußball, 2003,
 Berlin: Verlag die Werksatdt, 2003, p.415
- 50 "ניקוי ראש – יוהן קרויף יהודי", אוהזר מן האתר www.youtube.com/watch?v=lrDFt1mYJLA
- 51 ג'קי לוי, "סוקרטס ואני", *ישראל היום*, 21.6.2018, אוהזר בתאריך 20.3.2024 מן האתר
www.israelhayom.co.il/article/565661
- 52 Schulze-Marmeling, "Fahrräder, Juden, Fußball: Ajax Amsterdam", p. 415
- 53 Ibid., pp. 414–415
- 54 Seth Rogovoy, "On His 80th Birthday, Ringo Starr's Secret Jewish History", *The Forward*,
 7.7.2022. forward.com/culture/450294/ringo-starr-secret-jewish-history-beatles/ Accessed on
 21.3.2024 from
- ננסי שוול, *הארץ*, 10.10.2011.
- 55 Uli Hesse, *The Three Lives of the Kaiser: A Biography of Franz Beckenbauer*, London:
 Simon and Schuster, 2024
- 56 Schultze-Marmeling, *Der König Und Sein Spiel*, p. 12
- 57 מערכת *ONE*, "סיפור מצמרר על הקשר היהודי של יוהאן קרויף", *ONE*, מספר אחת בספורט,
www.one.co.il/Article/268691.html מן האתר 23.5.2024 בתאריך 7.4.2016

- Tom Egbers, "Andere Tijden Sport: Jan van Beveren in de Clinch Met Crujff", 2016. Retrieved 58
on 21.3.2024 from www.youtube.com/watch?v=c2dveeF0P4Y
- שיחה עם אאוקה קוק, 29 בינואר 2024, אמסטרדם. 59
- Schulze-Marmeling, "Fahrräder, Juden, Fußball: Ajax Amsterdam", pp. 410-414 60
ibid., p. 390 61
- Markwart Herzog, "FC Bayern Munich as a 'Victim' of National Socialism? Construction 62
and Critique of a 'Heroic Myth'", *Sport in History*, 41, 1, 19.6.2020, pp. 1-22
- Andreas Meyhoff and Gerhard Pfeil, "Fußball: Expertenstreit Um FC Bayern Zur NS-Zeit", 63
Der Spiegel, 24.5.2016. Retrieved on 26.5.2024 from www.spiegel.de/spiegel/spiegelblog/fussball-expertenstreit-um-fc-bayern-zur-ns-zeit-a-1093975.html
- "Superjuden, Jüdische Identität Im Fußballstadion", *OTS.at*, 11.7.2023. Retrieved on 26.3.2924 64
from www.ots.at/presseaussendung/OTS_20230711_OT0074/superjuden-juedische-identitaet-im-fussballstadion
- שיחת טלפון עם רון עמיקם, 24.3.2024. 65
- ניב טוכמן, "הערב: מכבי ת"א מארחת את באיירן מינכן", *מקור ראשון*, 15.9.2004. אוחזר ב-26.3.2004 66
מן האתר www.makorrishon.co.il/nrg/online/3/ART/783/597.html

מקורות

- "בגרמניה מציניים 50 שנים ל'משימה סודית ת"א", *ONE*, מספר אחת בספורט, 21.2.2020. אוחזר
ב-21.3.2024 מן האתר www.one.co.il/Article/354191.html
- גן, אלון, "אנטומיה של החמצה היסטורית", *הארץ*, 18.9.2008, <https://tinyurl.com/5ytp8je>
- דן, עוזי, "יוהאן קרויף, 1947-2016: פרידה מהקסם של הכדורגל בהתגלמותו", *הארץ*, 24.3.2016. אוחזר
ב-24.3.2024 מן האתר www.haaretz.co.il/sport/world-soccer/2016-03-24/ty-article-magazine/premium/0000017f-f5ac-d47e-a37f-fdbcd720000
- זנדר, אלון, "הכל לי על מכבי, אבל באיירן חייבת לנצח ותעשה זאת", *הארץ*, 12.9.2004. אוחזר
ב-19.3.2024 מן העיתון: www.haaretz.co.il/sport/2004-09-12/ty-article/0000017f-e25e-df7c-a5ff-e27e97f40000
- טוכמן, ניב, "הערב: מכבי ת"א מארחת את באיירן מינכן", *מקור ראשון*, 15.9.2004. אוחזר ב-26.3.2004
מן האתר www.makorrishon.co.il/nrg/online/3/ART/783/597.html
- גאל ד', "אין מקום לחיפושיות בישראל: ארכיון המדינה חושף את דינוי הוועדה למניעת ביקורי להקות
קצב בישראל", *קווים ונקודות*, 9.12.2013, <https://tinyurl.com/yc37razd>
- יעקבי, נדב, "איפה הילד עם האצבע בסכר כשצריך אותו", 24.5.2010, www.ynet.co.il/articles/0
- יעקבי, נדב, "ה'ליברו', התארים והשערוריות: פרידה מפרנץ בקנבאואר, האיש שהמציא את הכדורגל
מחדש", *ישראל היום*, 9.1.2024.
- לוי, אייל, "דרגה אחת מתחת לאלוהים: פרידה עצובה מיוהאן קרויף", *ספורט*, 25.3.2016, אוחזר
בתאריך 24.3.2024 מן האתר sport1.maariv.co.il/world-soccer/Article-766351/
- לוי, גקי, "סוקרטס ואני", *ישראל היום*, 21.6.2018, אוחזר בתאריך 20.3.2024 מן האתר www.israelhayom.co.il/article/565661
- מלמוד, אלחנן, "פתאום היה שקט: מבט אחר על ה-2 של נבחרת ישראל בצרפת", *ערוץ הספורט*, 5
אזור אישי, 13.10.2023, <https://www.sport5.co.il/articles.aspx?FolderID=285&docID=450557>
- מלר, אבי, "טוטאל פוטבולר: קרויף, יצירת מופת בגודל טבעי – ערוץ הספורט", 24.3.2016, אוחזר
ב-24.3.2024 מאתר ערוץ הספורט, www.sport5.co.il/articles.aspx?FolderID=378&docID=212171
- מערכת *ONE*, "סיפור מצמרר על הקשר היהודי של יוהאן קרויף", *ONE*, מספר אחת בספורט, 7.4.2016, אוחזר
בתאריך 23.5.2024 מן האתר www.one.co.il/Article/268691.html

- פורת, אבינעם, "אחד מחמשת הגדולים, ויותר מזה / טור", *Ynet*, 24.3.2016, אוחזר בתאריך 19.3.2024 מן האתר www.ynet.co.il/article/4782857
- רחמימוב, איריס, "חזי אשר: הטירוף הכתום בלב השגרה האפורה – 'שגעון נבחרת הולנד' כאמצעי להסרת מסכת הרצינות ולהחצנת רגשות", 7.3.2023, אוחזר בתאריך 19.3.2024 מן האתר [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=J88y9oTivFQ), www.youtube.com/watch?v=J88y9oTivFQ
- Paul Addison, "The Three Careers of Winston Churchill", *Transactions of the Royal Historical Society*, 11 (2001), pp. 183–199.
- Ahrens, Peter, "Franz Beckenbauer: Sein Leben in Bildern", *Der Spiegel*, 9.1.2024, www.spiegel.de/sport/fussball/franz-beckenbauer-in-bildern-ein-uebervolles-leben-a-7db5274a-9a69-434b-a6b7-6da8c31b3be0#bild-379e5a64-eef5-4176-b4e6-2c0cac73ebe4. Accessed on 17.3.2024.
- Brown, Stephen, Pierre McDonagh and Clifford J. Shultz, "Titanic: Consuming the Myths and Meanings of an Ambiguous Brand", *Journal of Consumer Research*, 40, 4 (2013), pp. 595–614. <https://doi.org/10.1086/671474>.
- "Der Letzte Kaiser: Ein Rückblick Auf Sein Leben in Bildern", *Stern.de*, 9.1.2024, www.stern.de/sport/franz-beckenbauer--fotos-aus-dem-leben-des-letzten-kaisers_34349540-34349496.html.
- Egbers, Tom, "Andere Tijden Sport - Jan van Beveren in de Clinch Met Crujff", 2016. Accessed on 21.3.2024 from www.youtube.com/watch?v=c2dveeF0P4Y.
- Herzog, Markwart, "FC Bayern Munich as a 'Victim' of National Socialism? Construction and Critique of a 'Heroic Myth'", *Sport in History*, 41, 1, 19.6.2020, pp. 1–22. Retrieved on 26.2.2021 from <https://doi.org/10.1080/17460263.2020.1766548>.
- Hesse, Uli, *The Three Lives of the Kaiser: A Biography of Franz Beckenbauer*, London: Simon and Schuster, 2024.
- Kok, Auke. 1974; *Wij Waren de Besten*. Thomas Rap, 2004.
- Kok, Auke. *Johan Cruyff: Always on the Attack*. Simon & Schuster Ltd, 2022.
- Körner, Torsten, *Franz Beckenbauer: Der freie Mann*, Berlin: Fischer Taschenbuch, 2006.
- Kuper, Simon, *Ajax, the Dutch, the War: Football in Europe during the Second World War*, London, Orion, 2003.
- Meyhoff, Andreas and Gerhard Pfeil, "Fußball: Expertenstreit Um FC Bayern Zur NS-Zeit", *Der Spiegel*, 24.5.2016. Retrieved on 26.5.2024 from www.spiegel.de/spiegel/spiegelblog/fussball-expertenstreit-um-fc-bayern-zur-ns-zeit-a-1093975.html.
- Production, bücher de IT, "Libero - Der Spielfilm Über Franz Beckenbauer (+ 1 Automagnetflagge) Der Spielfilm Über Franz Beckenbauer (+ 1 Automagnetflagge)", *Bücher.de*, 11 Sept. 2010. Accessed on 17.5.2024 from www.buecher.de/shop/dokumentationen/libero-der-spielfilm-ueber-franz-beckenbauer--1-automagnetflagge-der-spielfilm-ueber-franz-beckenbauer--1-automagnetflagge/dvd/products_products/detail/prod_id/35847875/#product_description.
- Rogovoy, Seth, "On His 80th Birthday, Ringo Starr's Secret Jewish History", *The Forward*, 7.7.2022. Accessed on 21.3.2024 from forward.com/culture/450294/ringo-starr-secret-jewish-history-beatles/.
- Ronay, Barney, "Football Fever Takes Hold in Vienna, as Austrians Revive Spirit of Cordoba", *The Guardian*, 15.6.2008, www.theguardian.com/football/2008/jun/15/germanyfootballteam.austria.

- Schulze-Marmeling, Dietrich, "Fahrräder, Juden, Fußball: Ajax Amsterdam", *Davidstern und Lederball: Die Geschichte der Juden im deutschen und internationalen Fußball*, Berlin: Verlag Die Werksatdt, 2003.
- Schulze-Marmeling, Dietrich, *Der König Und Sein Spiel: Johan Cruyff und der Weltfußball*, Göttingen: Verlag die Werkstatt, 2012.
- Schulze-Marmeling, Dietrich and Hubert Dahlkamp, 1974, Verlag die Werkstatt, 6.10.2023.
- "Superjuden, Jüdische Identität Im Fußballstadion", *OTS.at*, 11.7.2023. Retrieved on 26.3.2024 from www.ots.at/presseaussendung/OTS_20230711_OTS0074/superjuden-juedische-identitaet-im-fussballstadion.
- "World Cup: Cruyff-Inspired Netherlands Falls Short in 1974", *USA Today*, 23.5.2018. Retrieved on May 2024 from www.usatoday.com/story/sports/soccer/2018/05/23/world-cup-cruyff-inspired-netherlands-falls-short-in-1974/35251537.

"הספסל של תל אביב מתוח כמו בתולה בערב כלולות": על התפתחות השפה הייחודית של עיתונות הספורט

חנן תומר

במחקר זה אני מבקש לסקור את התפתחותה של שפתם של מדורי הספורט ושבוועוני הספורט בארץ ישראל ובמדינת ישראל במאה שעברה, ולעמוד על חשיבותה ותרומתה להתפתחות השפה העברית. בעוד על תקשורת הספורט נמתחת, לעיתים בצדק, ביקורת, אני מבקש להראות כי עיתונות הספורט הייתה הראשונה ששברה את תבניות הלשון המקובלות בשפה העברית, הגמישה אותה והפכה אותה למדוברת. פער זה בולט במיוחד על רקע דפוסי העבודה של אמצעי התקשורת האחרים – הרדיו ומאוחר יותר גם הטלוויזיה – שהקפידו על שפה מליצית וגבוהה.

אחת הטענות במחקר זה היא כי חידושי הלשון שאומצו בעיתונות הספורט בשנות הארבעים והחמישים הקדימו את יתר תחומי העיתונות בעשורים שלאחר מכן. טענה זו מתבססת על שתי הנחות שאציג במחקר זה: ראשית, העושר הלשוני והיצירתיות הרבה שהציגו עיתוני ושבוועוני הספורט השונים בלשונו מבחינה לשונית בנוף התקשורת הישראלית. שנית, מאות הביטויים שיצרה עיתונות הספורט במהלך השנים עדיין שומרים על רלוונטיות גם בימינו ואף פרצו את גבולות הסיקור הספורטיבי, מה שמעיד על תרומתם של יוצרי ביטויים אלה לשפה העברית.

לפיכך נדמה שעיתונות הספורט תרמה חלק משמעותי יותר מכפי שמיוחס לה לשינוי השפה העברית. אפשר לראות זאת לא רק במאות ביטויי הלשון שבהם עשו עיתוני הספורט שימוש במאה שעברה אלא גם בשימוש ההולך וגובר בביטויי ספורט כטקסטים וביטויים חוץ-ספורטיביים, שרובם עדיין שומרים על רלוונטיות, עשורים רבים לאחר שהונהגו לראשונה.

לשון ושפה בארץ ישראל ובמדינת ישראל

הלשון משמשת ככלי חשיבה וביטוי והיא הערוץ המרכזי שדרכו מעבירים בני האדם מדור לדור מידע על התנהגות חברתית.¹ מתקיימים בה יסודות מתחרים להבעת משמעות נתונה,² והיא משמשת כמקור לידיעה על העולם.³ הלשון של תקשורת ההמונים אינה אחידה ומשתנה בהתאם למדיום, לתחום העיסוק ולקהל היעד. למעשה השפה היא צופן – מערכת של סימנים המשותפת למוען ולנמען – המשמש את תקשורת ההמונים

להעברת מסרים לנמענים. אולם אין היא הצופן הבלעדי; לצידה קיימות מערכות סימנים אחרות המלוות את סימני הלשון ולעיתים אף ממירות אותם, כגון צילומים, ציורים וסימנים פארא-לשוניים כגון שימוש באותיות דפוס מסוגים שונים, סימני פיסוק, חלוקה לפסקות, הדגשות ועוד. כל קורא בוחר כיצד לתרגם צפנים אלה ולפיכך השימוש בלשון טומן בחובו התנהגות חברתית, כיוון שהוא כפוף לנורמות חברתיות.⁴

לשון העיתונות היא לשון כתיבה סטנדרטית המשפיעה על ציבור גדול של דוברים.⁵ בניגוד ללשון הספרות, לשון העיתונות אינה מתיימרת להיות אמנותית, אלא לשרת את צורכי היומיום המשתנים בתדירות גבוהה. כמי שחייבת למשוך את תשומת ליבם של הקוראים בכל רגע נתון, מייחסת לשון העיתונות תפקיד משמעותי לא רק לטקסט עצמו אלא גם למרכיבים אחרים, כגון מקום הפרסום, עיצוב הכותרות, הוספת התמונות ועוד.⁶ יתר על כן, ללשון העיתונות תכונות המגבירות אותה (פורמליות, נורמטיביות), ותכונות המנמיכות אותה (שימוש בעגה, סלנג, הנמכה של הלשון), בהתאם לקהל שאליו היא פונה.

כבר בימי אליעזר בן-יהודה מילאה העיתונות תפקיד מכריע בעיצובה של העברית בת זמננו בכלל ושל סגנון הכתיבה בפרט. העברית של העיתונות הכתובה סייעה, לצד גורמים אחרים, לתחיית הדיבור העברי בעיקר באמצעות הפצתם של חידושי לשון,⁷ והקפדה על לשון תקנית ונקייה.⁸ הלשון העברית ששימשה את כותבי העיתונים הראשונים במאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים הייתה דלה ובלתי מגוונת מצד אחד, ומליצית מן הצד האחר. כיוון שלא הייתה שגורה בפיהם של הכותבים, והשימוש שעשו בה לא היה שימוש פעיל ושוטף, הם הרבו לשבח ביטויים מן המקורות העבריים המוכרים להם. אליעזר בן-יהודה ראה בעיתון אמצעי ראשון במעלה להפצת חידושי לשון. למעשה הייתה זו אחת המטרות העיקריות שלשמן הוציא את העיתון **הצבי** (1885) ומאוחר יותר את **האור** (1910), ורבים מחידושי הלשוניים זכו להשתגר בלשון הדוברים הודות לפרסומם בעיתוניו.⁹

העיתונים בתקופת היישוב היו חדורים רוח של שליחות בכל הנוגע להחייאת השפה העברית. בשנים אלה נמנעה העיתונות כמעט לחלוטין משימוש במילים הלקוחות משפות זרות, וגם השימוש בביטויי עגה היה מצומצם ביותר.¹⁰ הדבר בא לידי ביטוי לא רק בהסתמכות על מקורות עבריים ובהימנעות משימוש בביטויי לעז, אלא גם בהקפדה על לשון נקייה. במקרים שבהם נעשה שימוש במילים לועזיות, היה זה בגלל היעדר חלופה עברית ראויה. כחלק מהנטייה הכללית להחיות את השפה, נהגה העיתונות לחדש מילים ומושגים בעיקר כחלופה למילים הלועזיות שטרם נמצא להן תרגום הולם.¹¹ מילים רבות שהתקבעו במשך השנים בשפה העברית, נולדו למעשה בדפי העיתונות,¹² אם משום שנוצרו בידי העיתונאים ואם משום שהעיתונות הפיצה אותן.¹³

מדורי הספורט החלו להופיע בעיתונות בארץ ישראל כבר ב-1919 כפרסומים בלתי קבועים. שנות העשרים היו שנים של ניסוי וטעייה בכתיבה עיתונאית ספורטיבית כיוון

שעיתונאי הספורט התמודדו עם אתגר קשה במיוחד: תיאור תחרות ספורטיבית באוצר מילים קטן. אתגר זה הביא לשימוש בביטויים שונים לתיאור הנעשה במגרשים. בין היתר עשו עיתונאי הספורט שימוש בשאילת מילים וביטויים משפות לועזיות (בעיקר אנגלית, רוסית וגרמנית), בסלנג (עגה), בדימויים משדות סמנטיים אחרים, בשפה מליצית, באמצעי הבעה המושגתים על רגש, בסוגים שונים של רטוריקה, במטפורות ומשחקי מילים, בזכרונות לשון ובפרפרוזות.

השפעות השפות הלועזיות על דיווחי הספורט

אפשר לראות את התפתחות הלשון העברית, בין היתר, גם בדיווחי הספורט בעיתונות היומית, שהרבו להשתמש בתחילת הדרך במילים לועזיות – מגמה שהיית קיימת גם בעיתונות הכללית – ואף להמציא מילים כדי לתאר אירועי ספורט. לשון עיתונות הספורט בשנים אלה (ובמידה רבה גם מאוחר יותר) הייתה משופעת במילים לועזיות ובביטויים חדשים שהושפעו מלשונות לועזיות.¹⁴ שאילת מילים משפות זרות נחשבה להליך טבעי ובהווה הישראלית, שהתבססה על קליטת עולים מארצות שונות בפרק זמן קצר, הביאה לכניסת מילים לועזיות רבות שבמרוצת הזמן הפכו להיות חלק בלתי נפרד מאוצר המילים של שפה זו.¹⁵ עם זאת, למרות המרתן של מילים לועזיות רבות למילים עבריות מאוחר יותר, לא פסקה השפעת השפות הלועזיות על לשון העיתון, בעיקר בתחום הלקסיקלי. השפעה זו בולטת בתחום סיקור הספורט בעיתונות הכתובה. על פי רפאל ניר,¹⁶ בכל הנוגע להשפעתן של שפות זרות על השפה העברית נהוג להתייחס לשלוש תופעות מרכזיות: שאילת משמע (Loan Shift), תרגום שאילה וחקיקי דרכי תצורה. שאילה לקסיקלית היא תהליך סמנטי שאינו כרוך ביצירתה של מילה חדשה אלא בשינוי משמעותה של מילה רווחת בלשון. תוצאת השאילה היא דחיקת המשמעות הישנה של המילה על ידי המשמעות החדשה, או יצירת "דו-קיום" בין המשמעות הישנה לחדשה. תרגום שאילה הוא תהליך דומה לשאילת משמע, אולם כרוך בתצורה של מילה חדשה או של צירוף חדש על פי כללי הלשון העברית, המבוססת על דרך התצורה של מילה לועזית בעלת משמעות דומה. חקיקי דרכי תצורה הוא מיזוג שורש עם צורה של משקל או של בניין. אפשר לראות דוגמאות לשאילת משמע ולתרגום שאילה בעיתונות הספורט בשנותיה הראשונות.¹⁷

הצפירה (1920): "ביום א' בשבוע זה הייתה ברינאסי התחרות פוטבול בין שרי הצבא הצרפתיים בוורשה ובין מחנה המשחקים בפוטבול של המכבי [...] זמן רב לא הביא המשחק לידי שום תוצאות. פתאום הצליחו הצרפתים 'לקלוע כדור' אל המכבים, אשר מיהרו תכף להשיב לצרפתים כפעלם".¹⁸

דאר היום (1923): "את הכדור מקבל השמאלי קיצוני של עפר – סימון – הוא מתקדם ובעיטה יפה מהזווית מכה שער לנס ציונה. התקפת חלוצי נס ציונה נעשית יותר מתאמצת וכתוצאה מזה הם מכים עוד שני שערים לעופר".¹⁹

דאר היום (1930): "ברגע ה־22 עולה בידי יעקבי לתפוס את הכדור ולמסרו קדימה, חרש בא במרוצה, יורה ירייה נאמנה שלא נתנה להיעצר לשער הפועל וזוכה בשער הראשון לטובת קבוצתו".²⁰

דאר היום (1931): "מבין המשחקים ראויים לשבח בקבוצה המנצחת – אפיס, השוער הצעיר שעמד על הגובה הדרוש במשך כל המשחק. גם כאשר (שוער החשמונאים) הציל בעיטות חזקות קלועות לשער".²¹

יש להניח כי ביטויים כגון "לקלוע כדור", "יורה ירייה" או "מכה לשער" בהקשרן הספורטיבי שאולות ממונחים לועזיים דומים – hit the ball או score a goal, fire a shoot – שהופיעו מעת לעת בעיתונות הספורט הלועזית. יצירת מילים חדשות הייתה בעיקר נחלתו של דאר היום שעורכו, איתמר בן אב"י, המשיך בדרכו של אביו, אליעזר בן־יהודה, והדגיש את הצורך המידי במציאת מונח עברי לכל דבר של ממש בעולם המציאות. כנגד זה היה הארץ רחוק ביותר מחידושי לשון ורק לעיתים רחוקות יותר ניסה להנהיג חידושי לשון, שגם הם התקבלו לאחר היסוסים והסתייגויות.²² איתמר בן אב"י כינה את שפת העיתונים שאותם ערך "דיבור מודפס". הדיבור היה אמור להיות מושפע מהטקסט הכתוב, להתפשט למרחב הציבורי ואז לחזור ולהירשם כ"דיבור מודפס" בעיתון.²³ ייתכן שזו גם הסיבה להימצאותם של תרגומי שאילה רבים בעיתון דאר היום בתחום הספורט, ובהם "כדור מעופף" למונח כדורעף, "כדור־ים" למונח כדור מים או "יריות זלפיות" כתחליף לביטוי קליעה למטרה.²⁴

יש להניח כי כיוון שחלק מהמונחים היו חדשים והיה ספק אם הקורא מבין את המונחים הללו, החליט הכותב, לעיתים, להשתמש בתיאורים שונים (לאותה המילה) באותה כתבה במקביל, כגון בעיתון דאר היום:

(1927): "תחרות בוקס גדולה בניו־יורק: גיבור אירופה בהתגוששות, הגרמני מקס שמרלינג, קיבל הזמנה לבוא לאמריקה ולהתחרות בניו יורק, עם ברלינבאך, שהיה שנים רבות הגיבור העולמי בהתגוששות".²⁵

(1931): "עונת כדורגל הולכת ומסתיימת בכל ארצות אירופה [...] הצ'מפיון של הליגה הבריטית לשנת 1931 היא קבוצת 'ארסנל' [...] האמן בצרפת היא קבוצת 'קלוב פרנסיי'. בספרד זכתה קבוצת 'אטלטיק בלכואה' בתואר אמן של השנה [...] בהונגריה זכתה בתואר הטשמפון של שנת 1931 קבוצת 'אופשט', שביקרה לפני שנתיים במצריים".²⁶

במקרים שבהם ענף הספורט או המונח לא היו מוכרים, הוכנס הסבר בגוף הכתבה, תוך שימוש במילה בשפת המקור. למשל דבר (1938): "בתכנית: משחקי כדורגל, כדוריד, כדורסל, 'פאלוט' (משחק כדור תוך החלקה, שהונהג בזמן האחרון בצרפת ובבלגיה ושנכלל גם בתכנית האולימפיאדה), אתלטיקה קלה, טניס ואופניים".²⁷

יש להניח כי ההבדלים הלשוניים בין העיתונים השונים נבעו, בין היתר, מסגנון הכתיבה השונה של כל עיתונאי וממידת היכרותו עם השפה העברית. אולם לעיתים

בגויים

אמנים בכדור רגל בשנת

1931.

שנת כדורגל הולכת ומסתיימת בכל ארצות אירופה. עד השבוע האחרון ידועות כבר תוצאות הגמר דלהלן:

הצ'מפיון של הליגה הבריטית בשנת 1931 היא קבוצת „ארסנל“. קבוצת „וסט ברומביטש אלביון“ זכתה בגביע הבריטי של השנה. יש לציין שהקבוצה שזכתה בגביע הבריטי משהתפתח בליגה כמדרגה שנייה.

האמן בצרפת היא קבוצת „קלוב פרנסוי“. במספר זכתה קבוצת „אטלטיק בלכואה“ בתור אר אמן של השנה.

בהונגריה זכתה בתואר הטשטפון של שנת 1931 קבוצת „אופשט“ שבקרה לפני שנתיים כמצרים.

שימוש במספר תיאורים שונים לאותה המילה – צ'מפיון, אמן וטשטפון – באותה הכתבה במקביל (דאר היום, 26.6.1931)

ניכרו הבדלים בשפת הדיווח הספורטיבית גם בין דיווחים באותו עיתון שדיווח, למשל, פעם אחת על תחרות כדורגל ופעם אחרת על תחרות פוטבול; פעם אחת על כדור רשת ופעם אחת על טניס. שינויים אלה מלמדים, ככל הנראה, על סגנונות כתיבה ועריכה שונים בקרב הכתבים והעורכים בעיתונות הספורט באותן שנים, שייתכן שנבעו גם מארץ מוצאם. לכך יש להוסיף את העובדה כי המדורים והכתבות פורסמו בצורה בלתי סדירה שייתכן שהשפיעה על עריכת הכתבות עצמן על ידי עורכי העיתונים.

אברהם טנא מוסיף כי תרומתן של הלשונות הלועזיות לעברית פעלה בשני תחומים נפרדים: שאילה ויצירת מילים עבריות חדשות. השאילה מלמדת על מגע תרבותי בין החברה הלשונית המשאילה לחברה השואלת ואילו יצירת המילים החדשות היא פועל יוצא מכך, כיוון שבמקרים רבים השאילה גורמת ליצירת מילה חדשה שלא הייתה קיימת.²⁸ כך קרה שבשנות העשרים והשלושים הייתה עיתונות הספורט, ולא רק היא, משופעת בשאליות משמע ותרגומי שאילה שהושפעו מהשפה האנגלית – ככל הנראה עקב השלטון הבריטי בארץ ישראל – שחלקם רלוונטיים גם כיום: „השחקן המצטיין בשדה“ (field), „גילה יכולת טכנית“ (technical ability), „בעיטה חופשית“ (free kick), „בעיטת עונשין“ (penalty kick), „הפועל הוביל במהלך המשחק“ (to lead), „30,000 מסתכלים“ (viewers), „ספירת הפינות היא 4:1 לטובת הפועל“ (corners) ועוד.

למעשה אפשר לומר, בהכללה מסוימת, כי השאילה מהשפה האנגלית עמדה במרכז דיווחי הספורט בעיתונות היומית. על פי ראובן (רוביק) רוזנטל, כמעט בכל דיווח בנושא ספורט בעיתון נמצאו מילים לועזיות שנכתבו בעברית או מילים שתורגמו מאנגלית לעברית. שיח זה כלל מונחים נוספים שהופיעו תדיר בעיתונות: "קורנר", "בק", "ליברו" (מילה באיטלקית), "סטופר", "אאוט", "פס", "דאבל פס", "דריבל", "פאלש" (מילה בגרמנית), "וולי", "אופסייד", "פאול", "גול", "ליימן" ועוד. שיח זה כלל גם את המילה "פנדל", שהיא גרסה ביידיש של המילה Penalty, כאשר ה'ד' מוחדרת לפני ה'ל', כמו בשמות שיינדל ומנדל. הפנדל הוא המונח היחיד שנותר כמות שהוא מימי המנדט ולא זכה לעברות (למעט המינוח "בעיטת אחד עשר" שבו כמעט לא נעשה שימוש בעברית).²⁹ כך זה נראה באחת מני רבות מהכתבות במדורי הספורט:³⁰

דבר (1931): "הופעת הפלוגה [squad] האנגלית המפורסמת עוררה עניין רב והקהל נהר בהמוניו [...] המשחק [player] החדש, אמנון, מילא את תפקידו באמונה ואין ספק שהוא בעל סגולות מעולות, אבל עדיין לא הספיק להיות 'בשר אחד' עם שאר החלוצים [...] הפלוגה [squad] האנגלית עושה רושם טוב במשחקה העדין ומלא ההבנה [...] גם שורת הרצים הייתה טובה אולם ההתקפה לא אימתה את התקוות שתלו בה (בייחוד הקיצוניים [wings]). היריות על השער [shots on goal] ובעיטות הקרנות החטיאו את המטרה [miss the target]. הגול [goal] לזכות האנגלים בא מעונש [penalty] 'אחד עשר מטר' (אגב – עונש שני כזה לא נוצל ע"י האנגלים: החטיאו למטרה [miss the target]) והגול לזכות העבריים – מבעיטת קרן (גם על זה ראוי לברך 'שהחיינו' אצלנו)".³¹

בהיעדר היכרות עם מונחי הספורט, פנו העיתונאים לא פעם לשפה שהייתה מוכרת להם יותר – השפה הצבאית – ושאלו ממנה מילים לתיאור אירועי הספורט שעליהם דיווחו. יש להניח כי גם בהקשר זה היה השימוש במונחים צבאיים-מלחמתיים שאול מהשפה האנגלית ומהשימוש שעשו עיתונאי ספורט מעבר לים בשפה זו בדיווחי הספורט שלהם. רוביק רוזנטל סבור כי הספורט נחשב לדרך של חיקוי וסובלימציה של פעילות מלחמתית.³² משחק הכדורגל, למשל, הוא מעין שדה קרב שבו מנסה כל צד לפרוץ אל הטריטוריה של היריב ולפיכך שואבת שפת הכדורגל ביטויים שונים מתחום זה: הגנה, התקפה, הבקעה, חדירה וכיבוש. הביטויים האלה עברו תהליך של טעינה כפולה: מאחר שהם מזוהים עם תחום הספורט אך משמעותם רחבה יותר, מהדהדת בהם משמעותם הספורטיבית גם בשימוש הרחב ובמידת מה מעדנת אותם. לדברי משה אזור,³³ הרמיון בין שדה הקרב למגרש הספורט נובע מעצם התחרות בין שתי קבוצות יריבות, שמטרת כל אחת היא לגבור על יריבתה ולהשיג את הניצחון.

הצבי (1912): "משחק הכדור ברגל או כמו שקוראים האנגלים Foot Boll [הטעות במקור]. על גבול המושבה, על כיכר רחב ידיים, בחלקת האדמה של חובבי ציון, יוצאים צעירי המושבה רעננים ומלאי כוח, לשחק במשחק הנחמד הזה שהוא כעין

התעמלות. המשחקים מתפלגים לשני מחנות. לכל מחנה יש מלך [שוער], שר [מגן] ופקידי צבא [שאר השחקנים]. אסור לנגוע ביד את הכדור הגדול הזה, אך ורק ברגל, ראשו, גבהו וחזהו של המשחק".³⁴

דאר היום (1919): "כדור הרגל – למרות עונת החם, מתעסקת הקבוצה הספורטית [הטעות במקור]. ע"י ההסדרות "המכבי" במשחק זה בחריצות ובהתמדה. כבר הספיקה הקבוצה הזו לסדר פלוגת משחק ראשונה שהופיעה במערכה נגד הפלוגה האנגלית הכי טובה בירושלים".³⁵

דאר היום (1923): "בשם הוועד מסר הד"ר אפשטיין את 'גביע הכסף העברי' למפקד מכבי נס ציונה (מר בנימין זיתטוב). מפקד קבוצת מכבי (חיפה) לחץ את ידי חברות המנצח באמרו לו: אתם לקחתם את הגביע כי ראויים אתם לו".³⁶

עיתונות הספורט לא הייתה שונה בהקשר זה מהעיתונות הכללית ו"יבאה" לדיווחי הספורט מונחים רבים משפות לועזיות, גם כאלה שאינם קשורים לספורט. כך, למשל, נכתב בדאר היום כי "התקפת האורחים הייתה נועזה יותר ומלאת טמפו",³⁷ "את מקומם [של שחקני ההרכב] מילאו שני שחקנים מהרזרבה".³⁸ בדבר נכתב כי "לעיתים קרובות יצרה פוזיציות נפלאות ולחצה על האורחים בלי הרף",³⁹ "הקלוב התגבר לפני זמן קצר על קבוצת המכללה המצרית",⁴⁰ "תקף 'הפועל' כמעט כל הזמן את שער 'המכבי' והחזיק את האיניציאטיבה בידו".⁴¹ בצפון-חיפה כינו את משחק הכדורגל "משחק הרבנש".⁴² תרגומי השאילה באו לידי ביטוי גם בביטויים רבים שהופיעו תדיר בעיתונות בכלל ובעיתונות הספורט בפרט. בולט בהקשר זה הוא המונח "עמד על הגובה", שהוזכר בדיווחי העיתונים על משחקי הכדורגל בשנות העשרים והשלושים. בדאר היום, למשל, הרבו להשתמש בו כדי להעיד על משחקו של שופט המשחק: "השופט לא עמד על הגובה הדרוש"⁴³ או "השופט קרול עמד על הגובה הדרוש".⁴⁴ ביטוי זה שאול ככל הנראה מהשפה הרוסית ולא האנגלית (המקור הרוסי הוא na vysote). עם זאת, נוכח ההשפעה האנגלית על דיווחי הספורט בעיתונות העברית בשנים אלה, אי-אפשר לשלול את ההנחה כי ייתכן שביטוי זה הוא עברות של הביטוי stand tall שפירושו עמד כמו שצריך / עשה את העבודה כראוי. חוסר הבהירות לגבי מקור הביטוי מדגים את ההשפעות הרבות שהיו לשפה העברית משפות אחרות, בעיקר רוסית ואנגלית.

עם זאת, לצד השאילה מהשפות הלועזיות ניסו העיתונים גם לשמור על צביונה של השפה העברית. דוגמה לכך היא השימוש במילה "אספורט". בשנות העשרים והשלושים השתמשו עיתונאים רבים במילה "אספורט" במקום במילה "ספורט". חלק ממדורי הספורט בעיתונים נקראו "רשימה אספורטיבית", "בעולם האספורט", "אספורט"; במקרים אחרים נעשה שימוש במילה זו כדי לתאר פעולות ספורטיביות שונות. המילה "אספורט" נועדה לשוות למילה "ספורט" גוון של מילה עברית, באמצעות תוספת א' האופיינית למילים יווניות שזכו לגרסה עברית, כמו אצטדיון, אכסניה ועוד, כיוון שבעברית לא ייתכנו מילים המתחילות בשווא נח. ניסיון זה נכשל ובשנות השלושים

אספורט* הציד

מאת אהוד בן-יהודה

"מר אהוד כותב לנו: בשביל המלח חלר-
עזית 'ספורט' קבע אליעזר בן-יהודה את המונח
העברי 'ס ל ע ב' והיא נמצאת בכתב עם
ההוראה: 'להכניס בשמוש'."

הציד נחשב אצל האנגלים כ"מלעב השרח"
המלעב היותר חשוב. כי על ידי כך נעשים הם
גמישים מאד, זריזים, אמיצים ובעלי אחריות.
חוש הריאה והשמיעה מתפתחים מאד. העצבים
נעשים ש ק ט י ם וכו' בומן ע ר י ם
ו מ ת ן ח י ם.

הפרסום הראשון וככל הנראה היחיד של המילה "מלעב"
– הפירוש העברי למילה ספורט – בעיתונות העברית
(דאר היום, 23.10.1931)

והארבעים חזרו העיתונים לשימוש במילה "ספורט". לניסיון זה קדם ניסיון של אליעזר
בן-יהודה להחלפת המילה הלועזית "ספורט" שנים קודם לכן, במילה העברית "מלעב"
(ראו דוגמה). גם ניסיון זה לא צלח ומעמדה של המילה ספורט נותר ללא שינוי.

עגה (סלנג), דימויים ושדות סמנטיים אחרים

אחד ממאפייני עיתונות הספורט המודרנית היה השימוש בעגה. עיתונות הספורט עשתה
(ועודנה עושה) שימוש נרחב בשפת העגה, בין היתר גם לצורכי התבדלות. ניתן להבחין
בניצני השימוש בעגה בשפת הספורט בעיתונות הארץ-ישראלית כבר בשנות השלושים:

הצפון חיפה (1926): "התחרות הזו נועדה להיות ה'מסמר' של העונה הספורטיבית
בחיפה [...] מקץ רבע שעה, סמט, חלוץ הפועל, בהשתמשו ב'חור' מהגנת המכבי,
מצליח להעביר את השער הראשון לטובת קבוצתו".⁴⁵

דבר (1931): "בהתחרות לכדור רגל השבת בין הקבוצה הבריאותית לבין 'הפועל', לא
הפליאה הקבוצה האורחת לעשות [...] אין ברשותה אף 'כוכב' אחד. גם 'תותחנים'
מהמין המשובח לא בלטו".⁴⁶

דאר היום (1933): "הצטיינו בקבוצת סלביה: הרץ המרכזי, 'הגה המשחק' אשר חלק
כדורים רבים לשורת החלוצים [...] ראויים לשבח מקבוצת הפועל [...] הרץ המרכזי פוקס
שהיה 'מפתח המשחק' ונמצא תמיד על יד הכדור וחלק כדורים רבים לחלוצים".⁴⁷

בדוגמאות אלה מילת העגה מוקפת בגרשיים. השימוש בגרשיים נהג בשנים אלה כיוון שהעורכים או הכתבים חששו שהסטייה המטפורית לא תהיה מובנת לקורא. זאת להבדיל מתרגומי השאילה שרובם לא הוכנסו לגרשיים, אולי מפני שנחשבו למובנים יותר לקוראים. דן כספי ויחיאל לימור הדגישו כי במשך עשרות שנים הוקפו ביטויי העגה במירכאות כדי להדגיש את חריגותם מהלשון התקנית. בשלהי שנות השבעים החלו המירכאות להיעלם בהדרגה ובמהלך שנות השמונים השימוש בעגה היה כבר חלק מהשפה העיתונאית.⁴⁸

הוספת לשון עגה לדיווחי הספורט בעיתונות היומית הייתה רק חלק מעיצוב שפת ספורט ייחודית בשנים אלה, שבאה לידי ביטוי גם בדימויים ובהשאלת תיאורים משדות סמנטיים אחרים. טנא סבור כי כדי להעצים את ההתרגשות הרבה מדיווח הספורט מדלגים כתיבי הספורט בין ביטויי עגה לסיסמאות פרסומת, ניבים מקובלים והתחכמויות מפולפלות ומייצרים משפטים הדורשים מהקורא תחכום רב בפענוחם.⁴⁹ בליל סגנונות זה הוא אחד המאפיינים הבולטים של עיתונות הספורט בישראל (וייתכן גם שבעיתונות הכללית כולה, נושא שלא נבדק במסגרת מחקר זה), וגם הוא בא לידי ביטוי כבר בראשית דרכה. בשנות השלושים והארבעים השימוש בסגנונות אלה היה מצומצם ונכון ברובו, הווה אומר שהפתגמים והדימויים צוטטו כהלכה ושובצו בחלק מהכתבות. אולם בעשורים שבאו לאחר מכן תפסה מגמה זו נפח מרכזי הרבה יותר וכתוצאה מכך החלו גם שיבושי הלשון. להלן דוגמאות מספר לשימוש יצירתי בדימויים בדיווחי הספורט בעיתונות היומית בשנות השלושים: "הקהל הירושלמי היה צמא להתחרות ממדרגה א'",⁵⁰ "השער שנלכד לא הספיק 'לחמם' את שתי הקבוצות", הם היו המושלים על המגרש",⁵¹ "השנה הייתה שנת בצורת לספורט העברי",⁵² "כנראה שקעה שמשו של ג'ק דמפסי לעולמים",⁵³ "מפלת פורטוגל הייתה בבחינת 'בור כרה ויחפרו'".⁵⁴ עם זאת, בניסיון לבדל עצמם מעיתונאים אחרים – ייתכן שכחלק מהתחרות בין העיתונאים באותן שנים – יצרו עיתונאי הספורט לא פעם שפה ייחודית משלהם, משופעת בדימויים, השאלות ומטפורות יצירתיות. שפה זו מייחדת את תקשורת הספורט עד ימינו וכאן ניצניה הראשונים.

דאר היום (1934): "חלוצי חשמונאי למרות יתרונם במשך כל זמן המשחק ולחצם הרב אל שער פ"ת, לא הצליחו ממאה אפשרויות של הבקעה לנצל גם אחד [...] הרץ המרכזי של חשמונאי [...] נ [...] בעיטה נהדרת של איצלה מחטיאה כחוט השערה [...] אחרי שורה של התקפות חשמונאים, מגיעים המושבתיים ל'רשות הדיבור' ועורכים התקפה מתוכננת יפה [...] יש התפרצויות ובעיטות נאות אולם הכל הולך לאבדון".⁵⁵

כיוון שהעברית בימיו של בן-יהודה הייתה לשון בעלת מעמד ספרותי מובהק, וכיוון שהיה חסר לה דווקא הממד של דיבור היום-יום,⁵⁶ שאותו השלימה עיתונות הספורט, תוארו לא פעם תחרויות ספורטיביות בשימוש מעורב בשפה מליצית-ספרותית גבוהה ועגה, כפי שאפשר לראות בעיתון דבר:

דבר (1931): “בהתחרות לכדור רגל השבת בין הקבוצה הביירונית לבין ‘הפועל’, לא הפליאה [מליצה] הקבוצה האורחת לעשות [...] אין ברשותה אף ‘כוכב’ [עגה] אחד. גם ‘תותחנים’ [עגה] מהמין המשובח לא בלטו. הקבוצה הביירונית התחילה את המשחק במהירות, במרץ רב ובמשך 20 רגעי הצליחה לתקוף – התקפה מסוכנת – את שומרי השער [השאלה – goalkeepers] של הפועל.. אולם לאחר זמן קצר כאילו קוצצו כנפיה [מליצה]. משחקי הקבוצה עייפו, לא עמדו בפני קרני השמש [מליצה], עצרו את המהירות ומסרו את היוזמה ל’הפועל’. קבוצת ‘הפועל’ על אף מגרעותיה הרבות ולמרות חולשת אחדים מחבריה, בייחוד המקשר הימני [השאלה – midfielder] והמגן האחורי, עלתה על יריבתה בכמה מעלות [מליצה]”.⁵⁷

בלשונם של עיתונאי ספורט אפשר למצוא שימוש באמצעי הבעה שונים המושתתים על פנייה אל הרגש לשם שכנוע או האדרה של המתואר בכתבה. אפשר לשייך זאת לרגש הקשור לדיווח על ענפי הספורט השונים (שמטבעם מעוררים רגשות) או לרצון לשכנע בגודל האירוע מחד גיסא או במידת חומרתו מאידך גיסא. אמצעים ריגושיים אלה באים לידי ביטוי, בין היתר, גם בכתבות, בדיווחים ובמאמרים בתחום הספורט בעיתונות הכתובה. אפשר להבחין בסממנים ראשונים של שימוש במאפיינים אלה בהתפתחות עיתונות הספורט בארץ ישראל בשנות השלושים והארבעים. לצד תיאורים מעצימים כגון “הסנסציה הספורטיבית הגדולה ביותר בחיינו הוא הניצחון של הכוח ת”א על מכבי ת”א בשבת האחרונה בתוצאה גבוהה של 3:1”⁵⁸, או תיאורים פיגורטיביים כמו “משחק דמים על מגרש הפועל חיפה – האם זהו ספורט?”⁵⁹, הופיעו גם כתבות ודיווחים הכוללים מגוון אמצעים רטוריים ריגושיים:

הבקר (1942): “במעמד קהל עצום, שכמוהו לא היה במגרשי הספורט במושבות ארץ ישראל, נתקיימה ביום הראשון (14.6) על מגרש מכבי רחובות תחרות כדורגל בינלאומית בכדורגל בין בית”ר תל אביב לבין נבחרת הצבא הפולני החונה בארץ [...] הייתה זו ההופעה הראשונה של הפולנים על מגרש כדורגל בארץ. במצרים שיחקו פעמים רבות ובהצלחה גדולה נגד קבוצות מצריות מהליגה הראשונה [...] בתחרות נוכח קהל עצום [...] המגרש לבש חגיגות יתרה והוכשר במיוחד למשחק [...] כעבור רגע אחד בדיוק, מעלה הקיצוני שניידרוביץ’, שמהירות משחקו וריצתו עוררו את התפעלות אלפי הצופים את התוצאה ל-3:0 [...] השחקנים המייצגים את שתי האומות מרגישים כי [...] אלפי עיניים עוקבות במתיחות ובהערצה אחרי מבצעייהם הנאים [...] שער נקי ויפה כזה, כך אמרו מביני ספורט כדור-רגל לא הובקע מאז ביקור ‘אדמירה’ וינה [...] קריאות הניצחון מגרונות אלפי הפולנים וקול החצוצרה – אדירות”.⁶⁰

יצירת שפה ייחודית

יחיאל לימור תיאר שינוי הדרגתי בשפת העיתונות בישראל בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה: השימוש במקורות הקלאסיים התמעט, השפעות הלשון העממית האנגלית

האמריקנית גברו ומצאו ביטוי מעל דפי העיתונות ואילו הלשון ה"נקייה" נדחקה החוצה.⁶¹ נדמה שטענה זו נכונה גם בכל הנוגע לשפת עיתוני הספורט, כאשר השימוש במאפייני לשון שונים במדורי הספורט הלך והתעצם בשנות הארבעים. לצד החשיפה הגדולה יותר לסגנונות כתיבה שונים בעיתוני ושבועוני ספורט מעבר לים, גדל מספרם של העיתונים והשבועונים ואתם גדל גם פרץ היצירתיות בתיאור אירועי הספורט השונים.

אפשר להבחין בהבדלים בין שפת הסיקור הרשמית והמכובדת של שנות הארבעים ובין שחרור הרסן הלשוני בשנות החמישים. ראו למשל בדבר (1942): "בעת זו של ירידה והתנוונות בכדורגל, זומנה לנו בשבת 13 לח. ז' שעה קלה של קורת רוח. שלישיית ההגנה [...] עמדה כחומה בצורה. שלישיית הרצים [...] הייתה זריזה למדי וההתקפה – חרוצה ובטוחה. [...] עם כל הכרתנו לשחקנים הקשישים [...] אי אפשר לומר שע"י חזרתם נפתרה השאלה בדבר הבראת הרכב הקבוצה".⁶² כך זה כבר נראה בשנות החמישים:

ספורט לעם (1954): "היוגוסלבים הצטיינו במשחק מלוכד והכדור ריקד מרגל לרגל [...] הכדורגל של 'וויבודינה' מבוסס על תכליתיות, מסירות מהירות קדימה לקיצונים הזרזים, הפורצים מהאגפים ומגישים את הכדור לשלישייה הפנימית הבינלאומית 'על מגש' [...] מיליבנוב הגבוה משכמו ומעלה עמד כחומה בלתי נפרצת. רייקוב היה הרוח החיה בכל הקבוצה [...] שחקן זה הוביל את קבוצתו בתבונה רבה וירה לשער בעיטות פצצה אדירות [...] החלוץ המרכזי ניחן בגוף מוצק והוא מתפרץ כסופה שאינה יודעת מעצור".⁶³

ההסבר לשינוי זה מתחלק לשלושה חלקים. ראשית, צורך לתרגם מושגים לועזיים לעברית, מה שהביא ליצירתיות מצד הכותבים. שנית, ההשכלה של העיתונאים השתפרה בשיעור משמעותי. ושלישית, שפת העיתונות התעשרה עם הזמן. לימור תיאר כיצד לשונם של העיתונאים יצרה מגמה כפולה: דלדול השפה מחד גיסא והתעשרותה מאידך גיסא.⁶⁴ שאיבת הביטויים משפת הרחוב עשויה ללמד על כך שהעיתונות לא הייתה מנוכרת לחיי היום-יום וניסתה להתאים את השפה העיתונאית הכתובה לשפה המדוברת כדי לגשר על פערים אפשריים של ידע והבנה. ריבוי מילות העגה והשתלטותה של השפה המדוברת על השפה הכתובה מלמדים גם כי העיתונות ויתרה על התפקיד החינוכי ועל היומרה לא רק לשקף את השיח הציבורי אלא גם לנסות לעצבו, לפחות מבחינה לשונית. בין השנים 1945–1953 יצאו לאור שבעה שבועוני ספורט: **אספקלריה של הספורט** (1946–1948), **ספורט השבוע** (1947), **קול הספורט** (1948), **הספורט הלאומי** (1951–1949), **ספורט ישראל** (1949–1954), **ספורט לעם** (1951–1954) ו**הספורט החדש** (1953). לשבועונים אלה נוספו העיתונים היומיים **דבר**, **ידיעות אחרונות**, **מעריב**, **הבקר**, **הצפה**, **המשקיף** ועל המשמר שפרסמו מדורי ספורט.⁶⁵ בין העיתונים התקיימה תחרות שהשפיעה גם על סגנונות הכתיבה השונים והביאה ליצירת סיקור חדש, דינמי וקצבי יותר. העיתון שהיטיב לשקף שינוי זה והיה במידה רבה אחראי להתפתחותו בשדה הספורטיבי ומעבר לו, עד לימינו אנו הוא **חדשות הספורט**, שראה אור לראשונה ב-1954.

תרומתו של "חדשות הספורט" לשפה העברית

ניסיון להכניס לשימוש את המילה "שנישער" בעיתון חדשות הספורט (12.5.1974)

יתרוננו המשמעותי של **חדשות הספורט** היה השילוב של שבעה כותבים מנוסים שכבר כתבו בעבר על ספורט. אלכסנדר אלכסנדרוני (**מעריב**), יעקב אפלווג (בעליו של **ספורט ישראל** ועורכו), יחיאל ארזי (בעלים ועורך של **ספורט ישראל**), נחמיה בן אברהם (**מעריב** וקול ישראל), יזהר ברנר (**למרחב, ספורט לעם**), יהודה גבאי (**ידיעות אחרונות**) וישראל פז (**על המשמר, ספורט לעם**) היו לא רק בעלי ניסיון עשיר בכתיבה אלא גם הכירו היטב את עולם עיתונות הספורט המקומי (ובמידה רבה, גם הבין-לאומי). הידע שלהם הביא לניסיון לייצר עיתונות אחרת, כפי שהסביר יהודה גבאי, ממקימי העיתון: "בעיתונות הכללית השתמשו בסגנון ארכאי ומשעמם. אנחנו הרשינו לעצמנו להחזיר דינמיות בסיקור לעומת השמרנות שהייתה נהוגה אז בעיתונות, זו הייתה פריצת דרך גדולה".⁶⁶ דינמיות זו באה לידי ביטוי גם בשפה והביאה ליצירת מילים חדשות למונחי ספורט שונים, ובהן "נבדל" (במקום אופסייד), "בלם" (במקום סטופר) או "חלוץ מרכזי" (במקום צנטרפור). לאלה נוספו מילים חדשות רבות כגון "שלושער", "תיקול" ואחרות. טנא מנה שלוש מגמות עיקריות בתהליכי העשרת השפה במדורי הספורט: יצירת מילים חדשות ("כדרר" ו"הרשית" למשל, המבוססות על מונחים טכניים בכדורגל: כדור ורשת), יצירת משמעויות חדשות למילים קיימות ("קיצוני", "חתירה" או "פרפר", "בונקר") ויצירת צירופים חדשים שמתבססים על אוצר מילים קיים ("בעיטת יעף").⁶⁷ מגמות אלה באו לידי ביטוי בעיתונות הספורט בראשית דרכה בצורה מינורית והתעצמו במיוחד ב**חדשות הספורט**, אם כי לא כולן השתרשו, התקבלו בשפה העברית. המילה "שנישער" (שחקן המבקיע שני שערים באותו המשחק), למשל, לא נקלטה.

כך, למשל, בגיליון מיום 16 בינואר 1955 של **חדשות הספורט**, שלושה חודשים בלבד לאחר הקמתו, אפשר למצוא שלל ביטויים חדשים שלא היו קיימים עד אז בעיתונות הספורט. בין היתר הופיעו בגיליון זה מילים כגון "חור בהגנה", "להכתיב את קצב המשחק", "חוד ההתקפה", "נתן את הטון", "חסרה רגל מסיימת", "מעוז ההגנה", "אזלת רגל", "עמוד התווך", "מתח את אבריו", "השכין את הכדור ברשת", "מוטט את ההגנה", "הסתערו", "זעזע את המשקוף" ועוד.

כך תואר באותו גיליון משחק כדורגל בין מכבי תל אביב להפועל תל אביב. גם כאן ניכר שימוש מופרז בגרשיים לציון השפה ה"חדשה" שניסה העיתון להכתיב, מגמה שהלכה והתחזקה במהלך שנות החמישים:

חדשות הספורט (1955): "דומה כי 'הדרכי' בין הפועל למכבי עורר אתמול התלהבות רבה יותר ביציעים מאשר על המגרש [...] השחקנים עוררו את הרושם כאילו 'אין זה חשוב' אם יובקע שער אחד פחות או יותר. רושם זה התחזק עוד יותר לאחר ההפסקה, בשעה שהמשחק ירד עד ל'נקודת הקיפאון' והתנהל – כפי שהעיר אחד על היציע – במהירות של ק"מ לשעה [...] מכבי נאלץ להתגבר שוב על 'ליקויים פנימיים' שנבעו מהעדרם של בנדר, גולדשטיין ומירמוביץ' [...] השופט כהן [...] היה 'נרגש' מדי [...] רוניק מקבל כדור גבוה וכדי להינצל מ'נבדל' מצפה לירידתו לפניו [...] חמש דקות לאחר מכן יוזם גלזר 'מבצע פרטי' [...] בדקה ה-53 'משך' גלזר את חודורוב מן השער, אבל הכדור שהגיע לרוניק לא נוצל [...] במשחקו של מכבי חלה 'הפוגה' מוזרה".⁶⁸

תחום נוסף שבו פרץ העיתון וסלל דרך היה משחקי מילים. משחקי המילים לא היו המצאה ישראלית והם "יובאו" במידה רבה מעיתונות הספורט מעבר לים, שהייתה עשירה בהם. מקורם היה ברצון להדהים, ליצור אירוניה ולהעביר את החוויה הספורטיבית בדרך הטובה ביותר. המאפיין העיקרי של כותרות הנוצרות ממשחקי מילים הוא הצטעצעות לשונית והיעדר אינפורמציה על האירוע הספורטיבי המסוקר. ואכן, שינוי נוסף שהביאו משחקי המילים לעיתונות הספורט היה היעלמותן של הכותרות האינפורמטיביות ממדורי ועיתוני הספורט. טרם הוצאתו לאור של **חדשות הספורט** תמצתו כותרות הכתבות על פי רוב את תוצאות המשחקים באופן אינפורמטיבי ובעצם ייתרו את הצורך לקרוא את הכתבה עצמה. משחקי המילים בכותרות לא הסגירו את תוצאת המשחק ואת שאירע בו אלא רמזו על מהלך המשחק ותוצאתו ומשכו את הקורא פנימה אל העיתון, כדי לעיין בכתבה עצמה. ככל שהעיתון היה פופולרי יותר גבר השימוש במשחקי המילים בכותרות העיתון. מה שהחל כפרץ יצירתיות במשחקי הכדורגל בליגה הלאומית הפך עוד בשנות החמישים למגמה גורפת של העיתון, שהשפיעה על עיתוני הספורט ומדורי הספורט בשנות השישים והשבעים, שאימצו את השפה הייחודית הזאת וניסו לחקות אותה, לא תמיד בהצלחה. ניסיונות חיקוי אלה הביאו לא פעם לשימוש בשפה וולגרית, שעם הזמן הייתה לחלק בלתי נפרד מעיתונות הספורט. כתבי העת שהתחרו בחדשות

הספורט בשנות השישים, ובהם הד הספורט וספורט כדורגל, היו הראשונים לייצג את העיתונות הפופולרית בתחום הספורט בישראל ולא בחלו בשימוש בשפה זו, כדי לנסות לרכוש עוד קוראים.

משחקי המילים שהיו לסימן ההיכר של חדשות הספורט

לדברי רוזנטל התפתחות משחקי המילים הייתה ניסיון לחפות על התחרות בעיתונות המשוחרת, בעיקר בטלוויזיה וברדיו.⁶⁹ ואכן, אפשר לראות את התחזקות המגמה הזאת בשנות השבעים והשמונים, עם כניסתה לענף התקשורת של הטלוויזיה הישראלית. הכותרות היו יצירתיות יותר. משחקי המילים, לעומת זאת, זכו לכותרות גדולות יותר וליצירתיות אין קץ: "כדור הרעם של שום",⁷⁰ "ויינברג החליק על ה'בננה' של שפרינגר",⁷¹ "בבעיטת מספריים 'צור' הירש את הניצחון הראשון של רובי",⁷² "גוזלן מצא מים בבאר",⁷³ "המסך ירד אחרי פגז של ברד",⁷⁴ ועוד.

אזר ציין כי משחקי המילים מתרכזים בשימוש במילים הקרובות בצליליהן לשמות השחקנים המוזכרים וכן בשימוש בצירופים קיימים, בשינוי אחד המרכיבים כדי להתאימו לצורכי התיאור.⁷⁵ טנא סבר כי מדובר בוולגריות לכל דבר ועניין, שבאה לידי ביטוי בניסיון להרשים באמצעות שלל ביטויים הנראים עשירים וצורניים, אולם השימוש שנעשה בהם בפועל עיוות אותם, סירס אותם ויצר לשון וולגרית ויומרתית.⁷⁶ גם מרכיב זה בא לידי ביטוי בחדשות הספורט בשלל ביטויים ציוריים: "זלצר זרה מלח על הפצעים",⁷⁷ "גם סבלנותה של המשרוקית – פקעה",⁷⁸ "ארגז נעץ מסמר ברגע האחרון",⁷⁹ ועוד.

שני מאפיינים נוספים שקיבע **חדשות הספורט** בעיתונות הספורט הם זכרוני הלשון והפרפרוזות. זכרוני לשון הם שימוש בביטויים הלקוחים מתחומים אחרים, כאשר בזיכרון הקורא עדיין חי ההקשר הראשון של הביטוי: "התקווה: אם תרצו – אין זו אשליה",⁸⁰ "שין' תחת 'שין'",⁸¹ "שיר השירים אשר לשלמה",⁸² "ארבעה בעקבות אחד שנפסל",⁸³ "לא על מכנס לבדו",⁸⁴ "ירושלים מצאה את המטמון".⁸⁵ הפרפרזה היא תיאור של אדם או אירוע בדרך עקיפה; במקום לקרוא לו בשמו מכנים אותו "האיש בשחור", "היהלומים מנתניה", "הקבוצה מהכרמל", "הקבוצה מהבירה", "האורדונים", "הירושלמים", ועוד. מאפיינים אלה אמנם לא היו ייחודיים לעיתוני הספורט, אולם כתבי העיתון שכללו אותן בכמה דרגות והשימוש בהם הפך להרגל שנמשך גם בעיתונות הספורט של ימינו. מאפיין נוסף שבא לידי ביטוי בעיתונות הספורט הוא שימוש בשדות סמנטיים זרים, שמקורו באוצר המילים הספורטיבי שהיה דל מלהביע את הפרץ הלשוני העצום של הספורט. על פי טנא היעדרם של מונחים וביטויים מעולם הספורט, יחד עם יצירתיות מערכתית ורצון לבידול, הביא דרכי ביטוי שונים לתיאור תחרויות ספורט, דרכים הכוללות שימוש במילים ובביטויים הלקוחים משדות סמנטיים זרים.⁸⁶ תופעה זו באה לידי ביטוי ב**חדשות הספורט** בעיקר בכותרות הכתבות ובמשחקי המילים עם שמות השחקנים, או עם אירועים שהתרחשו במגרש.

להלן דוגמאות לכותרות ולמשפטים שעשו שימוש בשדות סמנטיים זרים:

מאכלים: "נתניה זוללת את כל נקודות הצמרת" / "תבלין מזרחי של הכרם" / "יפת בישל ארוחה דשנה"

מלחמה: "הקטיושה של קירשנברג" / "בני יהודה חטפו שתי בזוקות" / "הכפר נפל במבצע סיני"

בראות: "כהן הנשים את ימק"א" / "לידה קשה בקטמון" / "השחקנים אלרגיים לרשא של פתח תקווה"

אמנות הבמה / מוזיקה: "הסימפוניה הצהובה" / "דואט בטונים גבוהים" / "אמנות הפנטומימה של השוער הרמת גני"

בעלי חיים: "עופר קל רגליים" / "לביא טרף גם את עצמו" / "שוויצר מסתובב כארי בסוגר"

תופעות טבע: "גל בדרך אל החוף" / "ברק ורעם בכל מחצית" / "מזרחי כיבה את השמש"

תחבורה: "ישראל גרמה תקר לאוסטרליה בדרך לגמר" / "מכבי נדרס על ידי פורד" / "שייע פגע וברח"

מומים: "אורי ניצח בצליעה" / "גריאני, לם וגד מכנס נראו ממש כננסים ליד השבדים" / "נראו צליעותיו של אריה אדלר בולטות יותר"

הגים: "שייע הדליק נר ראשון" / "שנה טובה דמתי" / "מי יצא מעבדות לחירות?"

סרטים / שירים / ספרים: "שייע חלף עם הרוח" / "אין כמו יפו ב-1980" / "עלובי החיים" / "חיפה: מיכאל שלי"

יהדות: "שיר השירים לשירזי" / "אין נביא בעירו" / "שמשון סוף סוף גיבור"

הגידול במספר העיתונים והשבועונים הוותיקים והעלייה בנפחם, לצד פריחת המקומונים, הביאו לשימוש בשפת היומיום בעיתונות הכתובה ולהסרת המחיצות בין לשון הכתיבה לשפת הדיבור. כספי ולימור הצביעו על ארבעה שינויים שעברה השפה העברית בעיתונות בישראל לאורך השנים: רישול לשוני, שימוש גובר בעגה, התפשטות סגנון כתיבה אלים וחדירת הלעז.⁸⁷ ארבעת השינויים הללו חדרו גם לעיתונות הספורט, אולם נדמה כי הגיעו לשיאם בשנות השמונים, עם כניסתו לזירה של העיתון חדשות והגברת התחרות עם חדשות הספורט מחד גיסא ועם מדורי הספורט בעיתונות היומית מאידך גיסא.

וולגריזציה ואמריקניזציה בשנות השמונים

הוצאתו לאור של העיתון חדשות ב-1984, שכלל גם מדור ספורט מורחב, הביאה לשכלול השימוש בשדות סמנטיים שונים: לא עוד שימוש במילים ובכינויים משרות סמנטיים שונים רק בכותרות אלא גם בגוף הכתבה. ניכר שבחורש הראשון להוצאת העיתון לאור נעשה שימוש בעשרות שדות סמנטיים שונים במדור הספורט בעיתון, במה שנראה כתגובה יצרנית במיוחד כנגד העיתון חדשות הספורט, תוך שימוש בנשק שהוא עצמו המציא. מגמה זו התחזקה בשנה הראשונה לצאת העיתון וסימנה כיוון חדש בסיקור הספורט בישראל, שכלל כתיבה ישירה, בוטה ועשירה בדימויים. להלן דוגמאות לכותרות ומשפטים מתוך כתבות שהופיעו בגיליונות הראשונים של העיתון חדשות.

מלחמה: במחצית הראשונה השמיעה שמשון קולות מלחמה" / "יריות קטנות ועצבניות של נוימן ואוחנה לכיוון תל אביב" / "ידע לשחרר את המפגש מחומר הנפץ שנטען בו"

תופעות טבע / מזג אוויר: "הבצורת תמה" / "שרפו בני יהודה את הדשא" / "הייתה הקבוצה... כמו רוח סערה במגרש היפואי החלקלק"

בעלי חיים: "עלו על המגרש במטרה לטרוף את הכבשים של בית"ר חיפה" / "התחפשו לאריות ושאגו על שחקני יפו המסכנים" / "על כר הדשא הסתובבו שני עדרים בחוסר מעש"

בראות: "למסדר החולים הקבוע התווספו שני שמות" / "השער הזה היה ריפוי בהלם" / "ויקי פרץ עלה לשחק על רגל אחת"

שינה: "פיהוקים במכתש" / "הדקות הבאות היו עייפות וחסרות עניין" / "90 דקות שינה – ושני שערים"

אמנות הבמה: "השתתפו במופע כוכבי הכרם" / "המחצית השנייה הייתה ה'להיות או לחדול' של נצרת" / "זה היה האות לקבוצתו שאפשר לזרוק את שרביט הניצוח" כלי רכב / נהיגה / מכונאות: "שחקני יבנה [...] באו רכובים ממטולה על קורקינטים" / "מלכה ואברהמי טפטפו קצת דלק לבוכנה הירושלמית" / "למכבי חיפה יש סתימה במנוע"

בישול: "הפועל ת"א [...] עשתה מהפועל באר שבע שישליק כבש אורגינל" / "חתך את ההגנה כמו מרגרינה" / "המלצרים של אביטן"

סרטים וסדרות טלוויזיה: "זה לא כדורגל, זה קן הקוקייה" / "דרדסיני" / "קבוצת הדרדסים התל אביבית"

כסף: "קיבל אשראי עצום" / "המניות של בית"ר קצת בשפל" / "ריפר את קופת הפועל ת"א הריקה".

כאשר מדובר בוולגריות, אפשר וראוי להיזכר באמירה (שגם היא שאילה משדה סמנטי אחר) "הספסל של תל אביב מתוח כמו בתולה בערב כלולות",⁸⁸ שהופיעה בסיקור משחק של בית"ר ירושלים נגד מכבי תל אביב בעיתון חדשות ב־11 במארס 1984. עשרים שנה מאוחר יותר נקט מאמן נבחרת ישראל דאז, שלמה שרף, ביטוי דומה: "אנחנו כמו כלה בליל כלולותיה. היא יודעת שהיא הולכת לקבל, אבל היא לא יודעת כמה". הניסוח זיכה אותו בקיתונות של ביקורת, בניגוד לכתב עיתון חדשות, אולי ממצאי הביטוי, שאיש מעולם לא מתח ביקורת על אמירתו ואף לא הרגיש אי־נעימות בגינה.

בראשיתם של שידורי הספורט טלוויזיה זכו המושגים באנגלית לעדנה מסוימת: "דאנק", "סנטר", "טיים אאוט", "איירבול", "מאני טיים", "גארד", "מאטצ'אפ" ועוד היו רק חלק מהמושגים שנעזרו בהם לסיקור אירועי ספורט שונים, בעיקר כדורסל. למגמה זו היה ביטוי גם בעיתונות המודפסת, שהחליפה את "כדור חוזר" ב"ריבאונד", את "שחקן ציר" ב"סנטר" ואת "פסק זמן" ב"טיים אאוט".⁸⁹ במקביל יצרה הטלוויזיה עגה משלה לאירועי הספורט שהייתה מובנת רק לצופים במשחק ולא בהכרח לקוראי הדיווח עליו בעיתונות הכתובה: "זריקה לארבע" (זריקה הרחק מעבר לקו השלוש בכדורסל), "יאללה בלאגן" (משחק לא מסודר), "להיכנס ליער" (לחדור לסל בין שחקני היריבה), "לתפור שלשה" (לקלוע סל לשלוש נקודות) ועוד. מושגים אלה התאפיינו לא רק במילים אנגליות אלא גם ב"סאב־טקסט", עגה שהתבססה על הנחה מסוימת: "הילד" (שחקן צעיר ומבטיח), "גבוה" (שחקן גבוה במיוחד), "צבע" (המקום מתחת לסל), "פיזיות" (מסה של שרירים) ועוד.⁹⁰ שפה זו נבדלה מהשפה היצירתית בעיתוני הספורט, בעיקר כשהתלווה אליה גם פן ויזואלי שהרגיש את המשמעות הסמויה שלה. ההוכחה לנוכחות הלשונית הספורטיבית בחיים התרבותיים של מדינת ישראל קשורה לעובדה כי בעשרים השנים האחרונות נראים מושגי ספורט גם בטקסטים שאינם עוסקים בספורט. הם יכולים להופיע בשמות ספרים, בכותרות מאמרים ובעיקר בתיאורי פרשנות

תניה: דלדלר הברזל ביד המעשרה דש מ' שרואה להחזיר את עודד (14.12.84)

שביג או קי מעמרים להחזיר את שורבני (26-27)

סכורט חדשות

גולדסטאר

שוויצ: הסיד הוותן למכירה (28-29)

טורק: בהכועל ת"א רוצים לחסל אותי (28-29)

דגמי קריס, בלדב, שמואל, רזונטל ובראל עידו מחר לפני ועדת החקירה (28-29)

פוצץ

מנחם על משה: הכנדרים מוצקים אבל אחי חנק את הדב (14.12.84)

שוויצ: האוהרים מלחצים אתם (26-27)

סכורט חדשות

דרדסיני

פוצץ

כותרות השער האחורי (מדור הספורט) בעיתון חדשות בשנות השמונים עם משחקי מילים: "דרדסיני" – חיבור המילים דרדס ושם משפחתו של כוכב הפועל תל אביב משה סיני (11.3.1984) ו"גולדסטאר" – חיבור שם משפחתו של שחקן בית"ר ירושלים אבי גולדרר לביטוי גולסטאר (2.12.1984)

ומאמרי דעה, שבהם נוטים הכותבים להשתמש במאגר דימויים מתחומים שונים. עולם התקשורת המקומי נוטה לעשות שימוש תדיר בביטויים מעולמות ספורט שונים ובהם: "הדקה ה-90", "זמן פציעות" (כדורגל), "פסק זמן" (כדורסל), "נוק-אאוט", "ניצחון בנקודות", "זרק אותו לקרשים", "הסיר את הכפפות", "השליך את המגבת", "שק חבטות", "לדחוק משהו לפינה" (אגרוף), "ראש בראש", "פוטו פיניש", "רץ למרחקים ארוכים", "מרתון" (ריצה), "לעבור את הרף" (קפיצה לגובה), "הרים לו להנחתה" (כדורעף), "פליק-פלאק" (התעמלות קרקע), "הכדור במגרש שלך" (טניס) ועוד. לסיכום, עיתונות הספורט תרמה תרומה משמעותית להתפתחותה של השפה העברית ואף הקדימה את תהליך הגמשת השפה העברית לו אנו עדים בעשורים האחרונים. במובן מסוים הייתה עיתונות הספורט הראשונה ששברה את התבניות המקובלות בשפה העברית, הגמישה אותה והפכה אותה למדוברת. פער זה בולט במיוחד על רקע אמצעי התקשורת האחרים באותה תקופה, הרדיו ומאוחר יותר גם הטלוויזיה, ששמרו על שפה מליצית גבוהה וסירבו לקחת חלק בהפיכת השפה העברית למדוברת יותר. בהקשר זה נדמה כי לתקשורת הספורט, שזוכה לעתים לזלזול, יש חלק משמעותי הרבה יותר מן המיוחס לה בשינוי השפה העברית. אפשר לראות זאת לא רק במאות ביטויי הלשון

השונים שבהם עשו עיתוני הספורט שימוש בשנים האחרונות, אלא גם בשימוש ההולך וגובר בביטויי ספורט כטקסטים וביטויים חוץ-ספורטיביים, שרובם עדיין שומרים על רלוונטיות, עשורים רבים לאחר שנהגו לראשונה.

נקודה זו ראויה להדגשה נוספת, לטעמי, ולקביעה אפשרית שמקומם של עיתונאי הספורט נפקד שלא בצדק מדפי ההיסטוריה של השפה העברית. בעוד המציאות עצמה – ליגות הכדורגל השונות, המאבקים הפוליטיים והעסקנות – הייתה צבועה לרוב בצבעי שחור לבן, תקשורת הספורט הצליחה, באמצעות המילה הכתובה, להחדיר אליה צבעים רבים נוספים ולהפוך אותה לפורחת ומעניינת הרבה יותר. יצירת שפה חדשה לספורט חידדה גם את ההבדלים בין הספורט לענפי סיקור אחרים, חדשות או כלכלה, למשל, ויצרה בקרב הקוראים וכמובן בקרב העיתונאים, קבוצה סגורה של יודעי ח"ן, המדברת בשפה משלה ובעלת כללים וחוקים משלה. זאת ועוד, עצם הפיכת השפה העברית למדוברת על ידי עיתונות הספורט, קירבה אליה את כל מי שלא התחברו לשפה העברית הגבוהה שהייתה נהוגה באותם ימים. אפשר להניח שהשימוש בשפה פשוטה, במשחקי מילים, בשדות סמנטיים שונים וכמובן בסלנג, פתח את הדלת לפלח אוכלוסייה נכבד מאוד שדיבר בשפה זו והזדהה איתה. ייתכן שהפופולריות של עיתונות הספורט בישראל נבעה, בין היתר, גם מהיצירתיות הרבה של עורכיה וכותביה, האחראים לחלק מהמילים והביטויים שבהם משתמשים עד היום בתיאור אירועים ספורטיביים.

העובדה שגם כיום נוטה תקשורת הספורט להשתמש במילים וביטויים שנהגו על ידי "האבות המייסדים" של עיתונות הספורט לפני למעלה משישים שנה, מלמדת לא רק על יצירתיותם אלא גם על חשיבותן של מילים אלה בתרבות שלנו ואולי גם על הצורך להכיר באנשים שתרמו תרומה חשובה לשפה העברית.

הערות

- 1 מלכה מוצ'ניק, לשון, חברה ותרבות, א, ב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2002, עמ' 14; תמר סוברן, שפה ומשמעות: סיפור הולדתה ופריחתה של תורת המשמעים, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2006, עמ' 21.
- 2 נוגה אילני, "על המושא הפנימי בעברית החדשה – שיקולי סגנון", בתוך: רינה בן שחר וגרעון טורי (עורכים), העברית שפה חיה, ב, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1999, עמ' 25.
- 3 י' שטרן, "שפה", בתוך: ארתור כהן ופול מנדס-פלור (עורכים), לקסיקון התרבות היהודית בזמננו: מושגים, תנועות, אמונות תל אביב: עם עובד, 1993, עמ' 511.
- 4 רפאל ניר, לשון, מדיום ומסר: עיונים בסגנון וברטוריקה של התקשורת ההמונית בישראל, ירושלים: פזנר, 1984, עמ' 1-9.
- 5 רחל לנדא, מילים וציורפיהן, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 1980, עמ' 15.
- 6 מוצ'ניק, לשון, חברה ותרבות, עמ' 177.
- 7 ניר, לשון, מדיום ומסר, עמ' 9.
- 8 דן כספי ויחיאל לימור, המתוכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990, תל אביב: האוניברסיטה העברית ועם עובד, 1992, עמ' 87.
- 9 ניר, לשון, מדיום ומסר, עמ' 171.

- 10 יעקב רבי, "הלעז בעיתוני ישראל: חיוב ושלילה", בתוך: גבריאל שטרסמן (עורך), **ספר השנה של העיתונאים**, תל אביב: אגודת העיתונאים, 1974, עמ' 306.
- 11 בין המילים שהופיעו בעיתונות היישוב היהודי ונעלמו עם השנים: אימפורט-אקספורט (יבוא-יצוא), אינטרנציונאלי (בין-לאומי), פרסטיז'ה (יוקרה), אינצידנט (תקרית), קונסטיטוציה (חוקה), ג'סטה (מחווה), קומיסיון (עמלה) ועוד. ראו ניר, **לשון, מדיום ומסר**, עמ' 169.
- 12 בין המילים הלועזיות שהשתגרו בעיתונות בשנים אלה: טלוויזיה, אופציה, רוטציה, קואליציה, פרויקט, אופוזיציה, קונצנזוס ועוד. ראו שם, שם.
- 13 כספי ולימור, **המתוכים**, עמ' 88.
- 14 דוגמה לביטוי שהושפע מלשון זרה היא "לתת גיבוי", ביטוי שיצרו עיתונאים בתרגום שאילה לביטוי האנגלי Backing. הביטוי נפסל בגלל דרך התצורה שלו ובמקומו הציעה האקדמיה בשנת תשכ"א את המונח "תימוכין". באותה שנה נקבע גם המונח "סיקור" במקומו של הביטוי הרווח בעיתונים "כיסוי עיתונאי" של אירוע. ראו ניר, **לשון, מדיום ומסר**, עמ' 171.
- 15 עבר אלרחמן מרעי, "עברית שלנו: לדרכי שילוב הערבית בסלנג הישראלי", **הד האולפן החדש**, 100 (2013), עמ' 120.
- 16 ניר, **לשון, מדיום ומסר**, עמ' 172-176.
- 17 ההדגשות בקטעי העיתונות לכל אורך המאמר הן שלי ומטרתן להדגים את חידושי הלשון השונים.
- 18 "המכבים בהתחרות פוטבול", **הצפירה**, 20.4.1920, עמ' 3.
- 19 א"ר, "הספורט בארצנו", **דאר היום**, 29.6.1923, עמ' 8.
- 20 י' דוידון, "הפועל א' חיפה – מכבי א' ת"א 2-1 (0-0)", שם, 15.7.1930, עמ' 3.
- 21 "מכבי ת"א בירושלים", שם, 23.10.1931, עמ' 6.
- 22 גצל קרסל, **תולדות העיתונות היהודית בארץ ישראל**, ירושלים: הספרייה הציונית, 1964, עמ' 150.
- 23 עוזי אלידע, **העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ-ישראלית (מ'הצבי' ל'האור', 1884-1914)**, תל אביב: המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית, 2015, עמ' 17.
- 24 ככל הנראה האות צ' התחלפה באות ז' (זלפיות=צלפיות)
- 25 "מדור הספורט", **דאר היום**, 14.12.1927, עמ' 2.
- 26 "אצל הגויים", שם, 26.6.1931, עמ' 6.
- 27 "פועלי בלגיה חוגגים", **דבר**, 13.11.1938, עמ' 5.
- 28 אברהם טנא, "הלשון הציונית של עיתוני הספורט", בתוך: חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים**, ירושלים: יד בן צבי ומכון וינגייט, 2002, עמ' 379-380.
- 29 ראובן (רוביק) רוזנטל, "כדורגל ושפה", בתוך: גניה דורון דולב (עורכת), **יש אליפות: מאה שנות כדורגל בישראל**, תל אביב: מוזיאון ארץ ישראל, 2012, עמ' 222.
- 30 הוספת הפירוש באנגלית בגוף הכתבה היא שלי.
- 31 "הפועל ת"א – גדוד המלך, חיפה – תיקו 1:1", **דבר**, 23.11.1931, עמ' 4.
- 32 ראובן רוזנטל, "נוק אוטו בישורת האחרונה", **פנים**, 25 (2016), עמ' 49-55.
- 33 משה אור, "הרטוריקה של כתבי הספורט", **לשוננו לעם**, כד (1974), עמ' 32-31.
- 34 "משחקי האולימפוס", **הצבי**, 19.7.1912, עמ' 3.
- 35 פ' דגן, "השבוע בספורט", **דאר היום**, 13.8.1919, עמ' 4.
- 36 צבי, "הגביע העברי לכדורגל", שם, 11.5.1923, עמ' 3.
- 37 "מכבי ת"א – מכבי חשמונאי – 2-0 (0-2)", שם, 23.10.1931, עמ' 3.
- 38 א"ל, "חשמונאי ירושלים – מכבי ת"א – 2-0 – ניצחון החשמונאים בתל אביב", שם, 27.1.1933, עמ' 6.
- 39 "הפועל ת"א – גדוד המלך, חיפה – תיקו 1:1", **דבר**, 23.11.1931, עמ' 4.
- 40 "הספורט מקרב לבבות", שם, 11.3.1931, עמ' 3.
- 41 "חידוש המשחקים בכדורגל בין 'הפועל' ו'מכבי'", שם, 28.2.1933, עמ' 3.

- 42 לינסמן, "התחרות כדור רגל בין 'הפועל' חיפה ו'מכבי' תל אביב (1-2) (4-3)", **הצפון-חיפה**, 18.6.1926, עמ' 7.
- 43 "להתחרות הגמר של הגביע, שנגמרה שלא בשעתה", **דאר היום**, 13.5.1932, עמ' 5.
- 44 ב"צ, "נבחרת חיפה – נבחרת ירושלים 2-4 (1-0)", שם, 30.5.1933, עמ' 8.
- 45 לינסמן, "התחרות כדור רגל בין 'הפועל' חיפה ו'מכבי' תל אביב (1-2) (4-3)", **הצפון-חיפה**, 18.6.1926, עמ' 7.
- 46 "הפועל ת"א – נבחרת ביירות – 1-5 (1-2)", **דבר**, 29.6.1931, עמ' 3.
- 47 י' גרינסקי, "סלביה בולגריה – הפועל תל אביב – (1-1) 0-0", **דאר היום**, 31.3.1933, עמ' 7.
- 48 כספי ולימור, **המתוכים**, עמ' 87.
- 49 טנא, "הלשון הציורית של עיתוני הספורט", עמ' 377.
- 50 "מכבי ת"א בירושלים", **דאר היום**, 23.10.1931, עמ' 6.
- 51 צ"ש, "מדור האספורט", שם, 28.7.1933, עמ' 8.
- 52 "עונת הכדורגל מסתיימת בארץ", שם, 17.7.1931, עמ' 6.
- 53 ש' הרצנו, "על פני העולם", **דבר**, 8.9.1931, עמ' 3.
- 54 "שוויץ – פורטוגל 0:1", שם, 20.11.1938, עמ' 5.
- 55 נ' בן אהרון, "בכדורגל: מכבי אבישלוס (פ"ת) – מכבי חשמונאי 0:1", **דאר היום**, 11.11.1934, עמ' 4.
- 56 ח' רבין, "העברית כבחירה רצונית וללא מיסוד", **קתדרה**, 2 (1975), עמ' 102-107.
- 57 "הפועל ת"א – נבחרת ביירות – 1-5 (1-2)", **דבר**, 29.6.1931, עמ' 3.
- 58 נמש, "הכוח ת"א מנצח את מכבי ת"א 1:3", שם, 13.1.1936, עמ' 9.
- 59 "משחק דמים על מגרש הפועל חיפה – האם זהו ספורט?", **דאר היום**, 23.1.1936, עמ' 7.
- 60 י' אבי-גלעד, "משחק הראשון של נבחרת הצבא הפולני", **הבקר**, 21.6.1942, עמ' 6.
- 61 יחיאל לימור, "תקשורת ההמונים בישראל", בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, ב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2003, עמ' 1017-1101.
- 62 ש' לקס, "הפועל ת"א – המכבי ת"א – 2:6 (1:3)", **דבר**, 16.6.1942, עמ' 6.
- 63 ש' מזור, "יובדינה – הפועל חיפה 0:6", **ספורט לעם**, 10.1.1954, עמ' 1.
- 64 לימור, "תקשורת ההמונים בישראל", עמ' 1080-1081.
- 65 חנן תומר, "עלייתם ונפילתם של כתבי העת הספורטיביים בארץ ישראל ובמדינת ישראל", **קשר**, 58 (2022), עמ' 181-204.
- 66 מצוטט אצל יחיאל לימור, אילן תמיר ואורלי שיפמן, "ההצלחה שהרגה את העיתון: רקוויאם לחדשות הספורט, העיתון שהשפיע על עיצובה ומיסודה של עיתונאות הספורט בישראל", **קשר**, 45 (2013), עמ' 95-103, 98.
- 67 טנא, "הלשון הציורית של עיתוני הספורט", עמ' 379.
- 68 "ניצחון תוך חמש דקות", **חדשות הספורט**, 16.1.1955, עמ' 8.
- 69 רונטל, "כדורגל ושפה", עמ' 219-224.
- 70 ע' שוורץ, "כדור הרעם של שום", **חדשות הספורט**, 25.1.1970, עמ' 4.
- 71 "יינברג החליק על ה'בנה' של שפרינגר", שם, 25.1.1970, עמ' 6.
- 72 ע' שוורץ, "בבעיטת מספריים 'גור' הירש את הניצחון הראשון של רובי", שם, 29.3.1970, עמ' 5.
- 73 ח' גלזר, "גוזלן מצא מים בבאר", שם, 5.4.1970, עמ' 3.
- 74 הנ"ל, "המסך ירד אחרי פגז של ברד", שם, 3.5.1970, עמ' 3.
- 75 משה אור, "הרטוריקה של כתבי הספורט", **לשוננו לעם**, כד (1974), עמ' 15-32, 132-141.
- 76 טנא, "הלשון הציורית של עיתוני הספורט", עמ' 379.
- 77 צ' קופמן, "זלצר זרה מלח על הפצעים", **חדשות הספורט**, 1.3.1970, עמ' 5.
- 78 ע' אקרמן, "גם סבלנותה של המשרוקית – פקעה", שם, 1.3.1970, עמ' 3.
- 79 י' שגי, "ארגז נעץ מסמר ברגע האחרון", שם, 31.5.1971, עמ' 2.

- 80 ע' פזטל, "התקווה: אם תרצו – אין זו אשליה", שם, 9.2.1970, עמ' 5.
81 צ' קופמן, "שין' תחת 'שין'", שם, 15.2.1970, עמ' 5.
82 ע' גלילי, "שיר השירים אשר לשלמה", שם, 26.4.1970, עמ' 2.
83 "ארבעה בעקבות אחד שנפסל", שם, 26.5.1971, עמ' 1.
84 א' פינקלשטיין, "לא על מכנס לבדו", שם, 14.4.1974, עמ' 3.
85 ש' וילאנצ'יק, "ירושלים מצאה את המטמון", 12.5.1974, עמ' 2.
86 טנא, "הלשון הצוירת של עיתוני הספורט", עמ' 380.
87 כספי ולימור, המתוכים, עמ' 88.
88 יוסי טוהר, "בית"ר ירושלים שמחת עניים תיקו", חדשות, 11.3.1984, עמ' 27-28.
89 לימור, "תקשורת ההמונים בישראל", עמ' 1080.
90 רוזנטל, "נוק אאוט בישורת האחרונה", עמ' 49-55.

מטפורות מושגיות בשיח עיתונות הספורט המקוונת

אושרי זיגלבוים

לשון עיתונות הספורט

סגנון הכתיבה במדורי הספורט שונה מהסגנון העיתונאי הרגיל ובעל מאפיינים ייחודיים. עיתונות הספורט זנחה את הכתיבה המליצית שאפיינה את העיתונות הכללית. לשונה הייחודית הושפעה מלשון הדיבור והתאפיינה במשלב כתיבה יומיומי ובריכוז ביטויי עגה (סלנג) (אזר, תשל"ג; טנא, 1982). גורמים מספר השפיעו על סגנון הכתיבה הייחודי המאפיין היום את עיתונות הספורט. ראשית, הכותבים בעיתונות הספורט הם אנשי ספורט ולא אנשי עט. כבר בתקופת המנדט היו לא מעטים מהעורכים של מדורי הספורט חברי אגודות הספורט, והשפיעו על טשטוש הגבולות בין ספורט, עיתונות ופוליטיקה (Kaufman & Galily, 2007). חיים חגי (2021), שסקר את התפתחותה של קהילת עיתונאי הספורט, הצביע על דינמיות בהתמקצעותם של כתבי הספורט ועל מעמד הנמוך מזה של הכתבים הפוליטיים עד סוף שנות השישים. מאוחר יותר, בשנות התשעים, כשהקהילה המקצועית רכשה סמכות, היא אותגרה על ידי ספורטאים שלא היו עיתונאים. שנית, עיתונות הספורט, ובכללה **חדשות הספורט**, שהיה העיתון השני הנפוץ במדינה (אחרי **מעריב**), התנסחה בלשון ציורית ומטפורית ונקטה משלב לשוני שנע בין שפה גבוהה ומליצית לשפת מגרשים. גם מדור הספורט של היומון **חדשות** שבעריכת אבי רצון נכתב בסגנון מגוון שכלל שפה רדודה אך ציורית, והכיל ציטוטים של ספורטאים ואוהדים לצד ניתוחים מלומדים של אינטלקטואלים ואקדמאים (גלילי, לידור ובן-פורת, 2009; פז, 2002). אורלי קיים ומחמוד אבו־פנה (תשע"א-תשע"ב) סבורים ששילוב של מילים ממשלב לשוני גבוה לצד מילים ממשלב לשוני נמוך נובע מרצונם של עיתונאי הספורט ושל הפרשנים להיחשב ברי סמכא, אך גם לפנות לקהל בשפה ברורה, ישירה ומובנת. לשון עיתונות הספורט מאופיינת גם במתן משמעויות חדשות למילים קיימות, כגון סגנונות השחייה, תפקידים של שחקני כדורגל ועוד. מאפיין נוסף של לשון הספורט הוא כתיבה הנוקטת עמדה סובייקטיבית, לגלוג ואירוניה. אין מדובר בלשון מדווחת ואובייקטיבית אלא בלשון אקספרסיבית המלווה בשעשועי לשון, בהפרזות, בדימויים ובמטפורות. כמו כן ניכר שימוש בשדות סמנטיים זרים, ובהם הצגה, מוזיקה, מלחמה, כלכלה ועוד (אזר, תשל"ג; טנא, 1982; יהב, תשמ"ח; קיים ואבו־פנה, תשע"א-תשע"ב).

חקר המטפורה

הגישה הסמנטית-לקסיקלית מגדירה את המושג "מטפורה" כדמיון בין שני מסומנים וכאמצעי ליצירת ציוריות והותרת רושם רב על המאזין או על הקורא. כאשר נעשה שימוש תדיר במטפורה, היא יוצרת מעתק סמנטי-לקסיקלי קבוע המאבד מציוריותו עד לשחיקתו ולהפיכתו למטפורה "מתה". כשהמושג המטפורי משתרש הוא נכנס למילון והמילה המסמנת הופכת רב-משמעית (ניר, 1978; פריילוק, 2000; צרפתי, 1978).

תיאוריית המטפורה היא אחד מנושאי החקר החשובים שסביבו התפתחה הסמנטיקה הקוגניטיבית. הנחת הבסיס של התיאוריה היא שאין להתייחס עוד אל המטפורה כקישוט או כאמצעי פואטי ורטורי, אלא כתופעה לשונית הנגזרת מתהליכי חשיבה בסיסיים המשמשת גם כלי בסיסי החושף את האופן שבו בני אדם ממפים ומארגנים את תמונת העולם שלהם כיחידים וכקבוצות. תיאוריה זו דוחה את ההגדרות המסורתיות של הסמנטיקה הלקסיקלית, לפיהן המטפורה מבוססת על דמיון, בטענה שאין בדמיון כדי להסביר את כל המטפורות הקיימות בשפה או כדי להצביע על הסיבה להתבססות על קווי דמיון מסוימים ולא על אחרים (לבנת, 2014: 120, 124; סוברן ופלדמן, 2010: 315; עבאדי, 1998).

מנסחי תיאוריית המטפורה המושגית (Conceptual Metaphor Theory), ג'ורג' לייקוף ומרק ג'ונסון (Lakoff & Johnson, 1980), מראים שבין איברי המטפורה קיימות הקבלות שיטתיות המתבססות על ההתנסות האנושית, ומכאן הגדרתם שהמטפורה היא הבנת מושג מופשט באמצעות מושג מוחשי. כלומר, כאשר על הדובר להמשיג או להבין מושג מופשט, הוא ישתמש בתחום אחר שלו ממד פיזי מוחשי. לייקוף וג'ונסון גילו דפוסים של ביטויים מטפוריים שהם סכמות מטפוריות הבונות את ההכרה: גבוה הוא הַרְבֵּה, המוח והתודעה הם מכלים, תיאוריות הן בניינים, ויכוחים הם מלחמות ועוד. באמצעות המטפורות אפשר להתבונן במערכות של תפיסות, אמונות וערכים הקיימות בקרב קהילת הדוברים, ולהתחקות אחריהן. דפוסים מטפוריים שונים משותפים לשפות רבות משום שהם צומחים מחוויה אנושית משותפת, שהיא חלק חשוב בהתנסות היומיומית של בני האדם באשר הם. דפוסים בסיסיים אלה (כדוגמת "מטפורת המכל") הם הבסיס להבניית המשגתם של דפוסים מורכבים ומופשטים יותר (שם). אושרי זיגלבוים (2019) הצביעה על דפוסים מטפוריים הנוגעים למושג "לאום": אומה היא משפחה, לאומיות היא צמח, לאום הוא מבנה, לאום הוא ילד, לאומיות היא מחלה ועוד. עאדל שקור (2024) השווה בין המטפורות המושגיות בשיח הפוליטי במלחמת "חברות ברזל" בערוץ 12 לעומת ערוץ אל-ג'זירה, ובחן כיצד תחומי המקור (Source domains) המשותפים לשני הערוצים ממסגרים באופן שונה את השיח ומספקים הצדקה לכל אחד מהצדדים במלחמה.

לייקוף וג'ונסון (Lakoff & Johnson, 1980) הציגו מטפורות תשתית הקושרות בין מאפייני תחום המקור שממנו לקוחה המטפורה שהוא לרוב מוחשי, ובין מאפייני תחום היעד (Target domains) שהוא על פי רוב מופשט ומשמש כמטרה; כלומר המטפורה

מתארת תחום יעד מופשט באמצעות תחום מקור מוחשי. כך, למשל, במטפורה "אהבה היא מסע", נקשרים מאפייני המסע למאפייני האוהבים ולמהלך היחסים ביניהם. מטפורות אלה משקפות את התפיסה בנוגע לתחום היעד המופשט ואף מחזקות ומעצבות אותה בהנחה כי בני אותה תרבות הדוברים את אותה שפה יארגנו את המבנה המושגי שלהם בעזרת מטפורות באופן דומה, ולעיתים אף באופן שחוצה הבדלים בין שפות. עם זאת, לצד האוניברסליות של הדפוסים המטפוריים לעיתים מתגלים הבדלים בחשיבה המטפורית של קהילות שונות. כך מתגלה בתרבות האמריקנית דפוס מטפורי של "אהבה היא מסע", ואילו בשירה העברית של ימי הביניים מתגלה דפוס מטפורי אחר של "אהבה היא ציד או מלחמה" (עבאדי, 1998).

המטפורה בלשון עיתונות הספורט

מחקר שבחן שימוש במטפורות ספורט בעיתונות הסינית בהשוואה לעיתונות באנגליה ובארצות הברית, מצא כי גם בשפה האנגלית וגם בשפה הסינית מופיעות מטפורות הספורט בשכיחות גבוהה בלשון העיתונות. עם זאת, בעיתונות האנגלית והאמריקנית נמצאה העדפה לשימוש במטפורות המבטאות תחרות, ואילו בעיתונות הסינית נמצאה העדפה לשימוש במטפורות המבטאות שיתוף פעולה. מחקר זה מעיד על כך שלצד השימוש האוניברסלי במטפורות ספורט בלשון העיתונות, קיימים הבדלים תרבותיים המתגלים באופיין של המטפורות (Cai, 2023).

מחקרם של קיים ואבו־פנה (תשע"א-תשע"ב) בחן את הרטוריקה של עיתונות הספורט בישראל במאמרי פרשנות. מחקרם מצא שימוש בלשון פיגורטיבית בעיתונות הספורט בעברית ובערבית, ושימוש בולט במטפורה כאמצעי רטורי. חלק מהמטפורות בעברית הושאלו מלשון המקרא: "אבל רוחו של גרנט עדיין מרחפת בין רמת גן לקריית אליעזר ובין מלטה לניקוסיה",¹ ובערבית ניכר שימוש במטפורות משרה הקרב, כמו "הרגה", "מוות מוקדם", "הכניעה", "כבשו" ועוד. בעוד הניתוח במחקרם התבסס על הגישה הסמנטית-לקסיקלית (ראו לעיל), המחקר שלהלן בחן את המטפורה כביטוי לדפוס מחשבה עמוקים הבונים את ההכרה של הדובר ומעצבים את תפיסת עולמו.

משה אזור (תשל"ג), שחקר את הרטוריקה של כתבי הספורט, הבחין בין "מטפורות מכוונות" למטפורות שהפכו לניבים ולמטבעות לשון שאותן הוא מכנה "מטפורות סטריאוטיפיות". תחת הכותרת "מטפורות מכוונות" הוא הצביע על מגוון פעלים "אינטנסיביים" הלוקחים ברובם משרה הקרב והמלחמה, כגון: היכה, הכניע, הובסה, שרף, ניפצה ועוד. גם ה"מטפורות הסטריאוטיפיות" מרמזות על שדה מלחמה: דגל הכניעה, גוב האריות, שברה קרח ועוד.

עדינה עבאדי הצביעה על כך שמטפורות בסיס בשיח הכלכלי מובעות בשפה העברית באמצעות ביטויים השאובים מתחום הספורט. אלה מעניקים למבעים חיות ודרמטיות, למשל בכותרת "וול סטריט בצלילה חופשית".² במחקר אחר, שבו התמקדה

עבאדי (1998) במטפורות בשיח הפוליטי, התגלתה שוב שאילה רווחת מתחומי הספורט שבהם יש מגע פיזי ואלים, כמו איגרוף וכדורגל, לסיקור הפוליטי ברדיו ובטלוויזיה, למשל "נוק-אאוט", "מירוץ צמוד" ועוד. גם במחקרים בין-לאומיים בולט השימוש במטפורות מתחום הספורט. כך גילה מחקר שבחן את השיח הפוליטי באינסטגרם, שמשמשי המדיה החברתיים האיראניים נטו להשתמש במטפורות מתחום הספורט, הדת והספרות כדי להדגיש את הצורך בשינוי פוליטי וחברתי (Sajedifard, Yousefzadeh, & Shahgoli, 2023).

חנה הרציג (2015) שבחנה את המטפורות שכיכבו בשיח הבחירות בשנת 2015, התמקדה במטפורות השגורות כסמן חברתי המשקף ערכים שהוטמעו בתרבות אותה תקופה. לדבריה המטפורה היא מנגנון קוגניטיבי בעל תפקיד מרכזי בעיצוב תפיסות ובשינוי עמדות. ממצאיה מצביעים על שימוש רב במטפורה בשדות הבידור, הספורט והשיווק בשיח הבחירות. בתוך כך היא מצאה כי במטפורת הספורט המשחק הספורטיבי מדומה למלחמה המאפשרת עידון של דחפים כוחניים. לכן היא סברה שהאנלוגיה הסמויה בין פוליטיקה למשחק כדורגל היא מסוכנת.

ניכר שחוקרים שונים מבחינים בין סוגי מטפורות ומשיימים אותן בדרכים אחרות. בקוטב אחד של הרצף נמצאות מטפורות חיות, מכוונות, ספרותיות או יצירתיות; במרכז הרצף נמצאות מטפורות לשוניות, שגורות או יומיומיות; ובקוטב האחר נמצאות מטפורות מתות, סטריאוטיפיות, שחוקות או מאובנות. השיום של סוגי המטפורות מעיד על מידת החשיבות המיוחסת לכל סוג בכל אחת מהגישות. בעוד הסמנטיקה הלקסיקלית נוטה להתעלם ממטפורות שאינן יצירתיות או להפחית מחשיבותן, הסמנטיקה הקוגניטיבית מעניקה חשיבות רבה לכל סוגי המטפורות באשר הן, וביתר שאת למטפורות היומיומיות. המחקר המוצג כאן לא עסק בהבחנה בין מטפורות אלא התחקה אחר כלל המטפורות שעלו מעיתונות הספורט המקוונת, במטרה לזהות דפוסים מטפוריים העומדים בתשתית ההכרה, למפות אותם ולבחון את דרכי היווצרותם.

מתודולוגיה

במחקר אימצתי גישה איכותנית, ובמהלכו ערכתי ניתוח תוכן של 62 כתבות ודיווחי ספורט שהתפרסמו על פני מאה עמודים בעיתונות המקוונת בידי 28 כותבי ספורט. הכתבות נאספו בתחומי המקור של המטפורות, שחזרו על עצמם. 41 אחוז מהקורפוס הם כתבות ו-59 אחוז הם דיווחי ספורט. הקורפוס נאסף בחודשים אפריל-מאי 2022, במטרה לעקוב אחר עיתונות הספורט בשגרה לפני מונדיאל 2022 בקטאר, ולדגום את כל דיווחי הספורט ואת כתבות הפרשנות באותה תקופה. כל הטקסטים שנכללו בקורפוס נלקחו משני אתרים מקוונים השייכים לקבוצת ידיעות אחרונות: *Ynet* – אתר בעל חשיפה גבוהה לקהל הישראלי ו-*ONE* – אתר ייעודי ומוביל בתחום הספורט. הדגימה הייתה יומיומית והקורפוס כלל את כל הדיווחים והכתבות שבהם הופיעה לפחות מטפורה אחת.

ענפי ספורט מסוימים, ובראשם הכדורגל, זוכים לסיקור נרחב יותר בתקשורת העולמית בכלל ובתקשורת הישראלית בפרט. חלקו של הכדורגל ביצירת הזהות במדינת ישראל שחי בה ציבור מגוון של עולים וותיקים, היה רב-משמעות בתקופה שבה חסרה שפה משותפת. הכדורגל היה הספורט הבולט ביותר בישראל כבר בשלהי התקופה העות'מאנית-תחילת תקופת המנדט הבריטי, וזכה לסיקור נרחב בעיתוני התקופה (בן-פורת, 2010; גלילי וקאופמן, 2013). לכן נוכחותו בקורפוס המחקר ניכרת יותר.

אווה קיטאי (Kittay, 1992) הגדירה שדה סמנטי כהתגבשות של נוהגי לשון בקהילת דוברים בתקופה מסוימת. שדות סמנטיים הם ביטוי להיותה של הלשון מערכת תקשורת של הסכמים פומביים ומוכרים, שבלעדיהם אין האדם יכול לתקשר (סוברן, 2014). תמר סוברן (2006) פיתחה את תיאוריית השדות הסמנטיים ככלי מחקר בלשני ופואטי. היא מציעה כצעד ראשון להישען על היכולת האינטואיטיבית של דוברי השפה לתחום שדות סמנטיים ולסווג מילים כקרובות או כרחוקות זו מזו במשמעותן. המחקר המוצג להלן נשען על זיהוי אינטואיטיבי של שדות סמנטיים.

המטפורות שנכללו בקורפוס, זוהו ונותחו בהתאם לחמשת השלבים שהגדיר רוד אליס: 1. זיהוי הביטויים המטפוריים בטקסט, למשל במובאה הבאה: "הם חייבים לספק את הסחורה ברגע האמת",³ הלקוחה מעיתונות הספורט.

2. מציאת תחומי המקור (Source domains) ותחומי המטרה או היעד (Target domains) של המטפורות שזוהו. בעקבות מחקרם של גורדון רייניירס וכריסטיאן בורגרס (Reijnierse & Burgers, 2023) ייחסתי חשיבות לזיהוי תחום המקור על סמך ההקשר שבו מופיעה המטפורה בשיח. תחום המקור בדוגמה שלעיל הוא מסחר וכלכלה, ותחום המטרה הוא כדורגל.

3. זיהוי מטפורות בסיס מושגיות, כגון: "הכדורגל הוא סחורה".

4. הבנת ההשתמעויות של מטפורות הבסיס על המערך המושגי. הכדורגל הוא מוצר שיש לו ביקוש ומחיר, ואפשר לסחור בו – לקנות ולמכור, לשאת ולתת.

5. זיהוי מילות המפתח של כל אחת ממטפורות הבסיס המושגיות. בדוגמה שלעיל מילת המפתח היא "מסחר".⁴

כיוון שמדובר בשלבים המסבירים ניתוח של תהליכים קוגניטיביים שאינם משתנים בעקבות המדיום, הם רלוונטיים לניתוח יצירות ספרות כמו גם לניתוח פרסומות, כתבות פרשנות או דיווחי ספורט. כלומר, למרות הבדלי השפה בין מדיה שונים, הכלי לניתוח השפה והתהליכים הקוגניטיביים הנלווים ליצירת המטפורה אינם משתנים.

ניתוח הקורפוס התבסס על עקרונות המחקר האיכותני (שקדי, 2003). בשלב הראשון נכללו בקורפוס כל הטקסטים שבהם הופיעה לפחות מטפורה אחת. בשלב השני נערך ניתוח של כל המטפורות במטרה לזהות את תחומי המקור ואת תחומי היעד ולהגדיר את השדות הסמנטיים החוזרים על עצמם יותר מעשר פעמים. בשלב השני נערכו בקרה והערכה מחודשת, הקורפוס אורגן לפי שדות המקור וכלל את כל הדוגמאות שהובאו

בכל שדה. בשלב האחרון אורגן מערך השדות הסמנטיים וזהו שדות סמנטיים ראשיים ומשניים. במאמר הנוכחי הובאו דוגמאות מייצגות בלבד לכל שדה בשל קוצר היריעה. לייקוף (Lakoff, 2016) מציין כי אחת מהסיבות לעיסוק המחקרי הרב במטפורות המושגיות נעוצה בכך שהן פותחות צוהר לחשיבה האנושית. באמצעות ניתוח הדרך שבה אנשים מדברים על דבר מסוים (המטרה) במונחים של דבר אחר (המקור), אפשר להגיע לתובנות לגבי הדרך שבה אנשים חושבים. חשיבותו של המחקר המוצג כאן נעוצה ביכולתו להצביע על דפוסי החשיבה המובילים של הציבור הישראלי בכלל ושל ציבור אוהדי הספורט בפרט, ולהסיק מכך על ההשלכות שעשויות להיות לשינוי בדפוסי החשיבה הללו.

ממצאים – דפוסי מטפוריים בעיתונות הספורט

ממצאי המחקר שיוצגו להלן חושפים דפוסי מטפוריים הממופים בשבעה שדות סמנטיים מרכזיים: אלימות, מקצועות, מלוכה, אהבה וחיזור, טבע, חום ואש ומרחב. שדות אלה מסתעפים לשדות סמנטיים משניים. בכל שדה סמנטי ראשי ומשני נמצאו בקורפוס לפחות עשר מטפורות המייצגות אותו. במכוון לא הופרדו להלן המטפורות היומיומיות מהמטפורות היצירתיות, שכן השפה מאופיינת בדינמיות המובילה לעיתים להפיכתה של מטפורה יצירתית למטפורה יומיומית ואף למטפורה שחוקה, ככל שהשימוש בה תדיר והופך שכיח יותר. כמו כן מטרת המחקר היא לזהות את המטפורות המושגיות העולות מתוך היקרויות של ביטויים מטפוריים שונים הלקוחים מאותו תחום מקור.

שדה סמנטי מרכזי – אלימות

שדה האלימות נקשר לשלושה שדות סמנטיים מרכזיים: מוות, מלחמה ופשע.

שדה המוות

כל המטפורות משדה המוות שנמצאו בקורפוס המחקר משקפות את המטפורה הבסיסית: "אי הצלחה היא מוות". הקיטוב בין הצלחה למוות מתבטא היטב בדוגמה מתוך כותרת לכתבה שסיקרה את שחקן הריינג'רס, ארון רמזי:⁵

1. "ארון גביעים או ארון קבורה?"⁶

גם דוגמאות אחרות מציגות את אותה תפיסה של אי-הצלחה וחוסר תפקוד בתור מוות:

2. "תשע שנים באנגליה לא הניבו אליפויות במדי ארסנל וצ'לסי, והוא אף הוספד הרבה יותר מפעם אחת".⁷

3. "כעת, חצי שנה אחרי שהיה קבור בקבוצת המילואים של דורטמונד בליגה השלישית, מצפה לו הופעה בגמר אירופי".⁸

דוגמה מאלפת לשדה המוות כתובה בכתבה בנושא קבוצות העל ב-NBA, ובה מביעה הכותבת את עמדתה בגנות התפיסה שלפיה יש לבנות קבוצת כדורסל המושתתת על כוכבים מנוסים בתשלום גבוה ("סופר-טיים"):

4. "הסופר-טיים מחוברת למכונות הנשמה, וככל שינתקו אותה מהר יותר כך יהיה יותר טוב לכולם [...] כל זה לא אומר שהרעיון של סופר-טיים מת לגמרי. גוסס, אבל עוד לא מת".⁹

בניגוד לכך היא מציגה את חשיבות גיוסם של שחקנים שאינם מחויבים בחוזה לקבוצה אחרת, ומגיעים ממכללות, מתיכונים ומקבוצות לא מקצועיות ("דראפט"):

5. "הדראפט הוא הדבר הכי קרוב שיש למחלקת נוער ב-NBA [...] צריך אנשי מקצוע מעולים ולא מעט מזל, אבל זה אפשרי, וזו הדרך הבריאה והנכונה ולפעמים גם המרגשת לבנות קבוצה".

ההבדל בין שתי התפיסות לבניית קבוצה משתקף בניגוד שבין שדה המוות המיוצג בצירוף "מכונת הנשמה" ובמילים "מת" ו"גוסס" ובין שדה החיים המיוצג בצירוף "הדרך הבריאה". אי-הצלחה בספורט נתפסת כמוות, כפי שעולה מהביטויים המטפוריים; כך מתעצבת תפיסת עולם של קידוש ההצלחה וחשיבותה, ומתחזק האספקט התחרותי שבספורט.

שדה המלחמה

קיים ואבו-פנה (תשע"א-תשע"ב) מצאו במחקרם מטפורות רבות מתחום שדה הקרב בעיתונות הספורט בישראל, כגון "הרגה", "הכניעה", "כבשו" ועוד. הם נמנעו מניתוחן, כיוון שמדובר במטפורות שחוקות ללא אפקט רטורי, "נטולות יופי וחינוניות", לדבריהם. בניגוד לכך התמקד מחקרי בדפוסים מטפוריים המבנים את הכרתם של הדוברים, ולמטפורות השחוקות יש תפקיד מרכזי בזיהוי דפוסים אלה ובהתחקות אחריהם. מטפורות משדה הקרב מבטאות את הטמעתן בספורט. בקצה האחד נמצאות מטפורות שנשמעו היטב בשדה הספורט, עד שהפכו חלק בלתי נפרד ממנו, כך שמושגי "מלחמה", כגון "התקפה" ו"הגנה", אינם מורגשים בהן:

6. "בנזמה [...] יורד אחורה לקבל את הכדורים ולהתחיל את ההתקפות, מחלק מסירות גאוניות, ממקסם את הפוטנציאל של חבריו להתקפה ומנהיג את ריאל מדריד".¹⁰

המילה "התקפה" בהקשר לספורט הופיעה לראשונה בעיתונות היהודית בשנת 1931 במדור הספורט של דבר: "במרץ רב ובמשך 20 רגע הצליחה לתקוף – התקפה מסוכנת – את שומרי השער של 'הפועל', אף כבשה את השער הראשון ע"י בעיטה נפלאה".¹¹ השימוש במבנה של מושא פנימי "לתקוף התקפה" יוצר הדגשה. ההטמעה של המילים "התקפה" ו"הגנה" בשדה הספורט מתועדת במילון רב מילים (שויקה, 2009). אחת מההגדרות להתקפה היא: "[ספורט] פעולה של קבוצה או של נבחרת המיועדת להשיג יתרון על ידי כיבוש שער, סל וכו'"; וההגדרה להגנה היא: "[משחקי כדור] ניסיון לעצור את התקפת

היריב, ניסיון למנוע ממנו לצבור נקודות". עיתונות הספורט הבריטית השפיעה על העיתונות העברית למן התקופה המנדטורית (גלילי וקאופמן, 2013), ואפשר להניח שגם המטפוריקה של לשון עיתונות הספורט העברית הושפעה ממנה. עם זאת, לפי ארכיון העיתונות העברית המונח "דיפנס" מופיע לראשונה בהקשר של לשון הספורט רק ב־1981 בריאיון של אבי רצון עם שימי ריגר, לאחר שהורח מתפקידו כמאמן הפועל תל אביב. רצון פנה לריגר ואמר: "אתה כל הזמן באקסטזה וצועק 'דיפנס', 'דיפנס'". ריגר השיב לו: "אלו הן הוראות לשחקנים"¹². כלומר מדובר במתן הנחיות לשחקנים שאינם דוברי עברית, ואין לראות בכך עדות לשאילת משמעות מהאנגלית שוודאי הייתה משפיעה על העיתונות הכתובה ביידיש.

גם המילה "יריבות" היא מילת מפתח במטפורת הבסיס "ספורט הוא מלחמה" ומופיעה בשלל היקרויות בקורפוס, למשל:

7. "כעת אינטרנט הולכת ימינה ושמאלה באותה תדירות, וליריבות הרבה יותר קשה להתמודד עם משחק המעברים המהיר שלה"¹³.

בניתוח סמנטי קוגניטיבי קיימת התנגשות בין תחום המקור (ספורטיביות) לתחום היעד (יחסי מלחמה) בצירוף "יריבות ספורטיבית". אור לונטל (2016) מציין כי המונח "יריבות ספורטיבית" מגלם דיסוננס בין ערכיות והוגנות הנגזרות מהספורטיביות, ובין תחרותיות וטריטוריאליזם המאפיינות יריבות.

אם נמשיך לנוע על פני הרצף המבטא את מידת ההטמעה של מטפורות משדה המלחמה בשדה הספורט, נמצא במרכזו מטפורות יומיומיות ושגורות:

8. "שהמנג'רים של LaLiga Fantasy ONE, ליגת החלומות הרשמית של הליגה הטובה בעולם, חייבים להילחם על כל נקודה על מנת לזכות בפרסים שווים בתום המחזור האחרון"¹⁴.

9. "יש גם סיפור מיוחד של אוליבר גלאסנר, המאמן שהקדים בעונה שעברה עם וולפסבורג את פרנקפורט בקרב על המקום הרביעי שהוביל לליגת האלופות"¹⁵.

בקוטב השני של הרצף נמצאות מטפורות מכוונות ויצירתיות שרבות מהן קשורות לתחום של כלי מלחמה:

10. "בנזמה כיום הוא הנשק ההתקפי המפחיד ביותר בעולם הכדורגל: מספק כמויות אדירות של שערים ללא הפסקה, מבשל, בצורות"¹⁶.

11. "אנסגר קנאוף עמד מחוץ לרחבה כאשר כדור קרן הורחק לכיוונו, עצר אותו ברגלו השמאלית, ומיד שלח טיל בימין הישר לחיבורים של מארק אנדרה טר שטגן"¹⁷.

12. "אנחנו נשחק עם סכין בין השיניים מול צרפת" (כותרת)¹⁸.

13. "כל מי שידו בהריסת הפועל נמצא על הכוונת: לאור הסיכום עם ב"ש על כניסת קהל אורח, בארגון אוהדי הפועל זועמים: כל מי שידו בביצה המסריחה שנקראת ההנהלה, המלחמה רק החלה. נלך לנשק יום הדין" (כותרת וכותרת משנה).¹⁹

ברוגמה הבאה יש שימוש במטפורות יומיומיות לצד מטפורות יצירתיות משדה המלחמה והמוות:

14. "הציפיות ממנו גבוהות הרבה יותר בהשוואה למישהו שהותש והקריב את עצמו במשך 120 דקות [...] גם לקהל הנפלא של ריינג'רס הגיע לשמוח, כמוכן, אבל בקרב הזה יכולה להיות רק מנצחת אחת, וראמזי הרג את התקוות של הסקוטים. הוא לא הורג אנשים כשהוא כובש. הוא הורג אשליות כשהוא מחטיא."²⁰

ברוגמה זו ניכרת הזיקה הטבעית בין שדה המלחמה לשדה המוות, ומתגלה כי שדה המלחמה ושדה המוות מוחשיים במטפורות השחוקות והיומיומיות, ומופשטים ככל שהמטפורות יצירתיות יותר. יתר על כן, הרג התקוות והאשליות היא מטפורה ברמת הפשטה גבוהה בעוד הרג אנשים הוא מוחשי ואינו מטפורי.

הדרוגמאות שהובאו לעיל מייצגות חלק מצומצם ממגוון רחב של ביטויים מטפוריים שהופיעו בקורפוס ושדה המקור שלהם הוא שדה המלחמה. השימוש הרווח הזה מעיד על האופן שבו דוברי העברית תופסים את שדה הספורט כשדה קרב שבו קבוצה נלחמת ביריבתה, בעוד השחקנים הם כלי הנשק והמטרה – לנצח בכל קרב ובמלחמה כולה. כלומר, דוברי העברית לא רק מדברים על ספורט במונחים של מלחמה, אלא גם מרגישים שניצחו בקרב כשהקבוצה שהם אוהדים מנצחת וחשים תבוסה אם קבוצתם לא זכתה בגביע, כפי שעולה מהדרוגמאות שלהלן:

15. "אחרי 10 הפסדים רצופים, ההוקס (16:5) טעמו סוף כל סוף ניצחון."²¹

16. "לאחר מכן, מצא את עצמו המגן בוויגאן, ממנה יצא לעוד השאלה לא מוצלחת בבריסטול סיטי. רבים היו מתייאשים ומניפים דגל לבן, אבל לא טברנייר."²²

שדה הפשע

הזיקה בין שדה הפשע לשדה הספורט נובעת מכך שבשני השדות קיימים חוקים ואפשרות להפר אותם. המילה "עבירה" היא מילת מפתח בחיבור בין שני השדות הללו:

17. "בגמר, ממש לפני שריקת הסיום ל-90 דקות, ביצע קייליני עבירה בוטה במיוחד (אם כי לא גסה) על בוקאיו סאקה כאשר משך בחולצתו."²³

המטפורות בשדה הפשע בהקשר לספורט נחלקות לשני סוגים עיקריים. הסוג הראשון הוא מטפורות יומיומיות בעלות הקשר חיובי הנקשרות לתחומים של הימורים והתמכרות:

18. "המכורים למשחק עוד זוכרים את ארסנל המושלמת של ארסן ונגר, ששיחקה את הכדורגל הטוב בעולם."²⁴

19. "מוריניו מכור לאדרנלין הזה, ולא קיבל אותו במשך זמן רב מדי".²⁵
20. "רבים גרסו כי הולשי בן ה-31 בחר בגלזגו בלית ברירה, כי מצבו ביוכנטוס היה קטסטרופלי אצל המאמן מסימיליאנו אלגרי, ואף קבוצה אחרת לא רצתה להמר עליו".²⁶
21. "את הסיכון הגדול ביותר לקחו בהפועל חדרה עם הימור ענק אחרי שברקוביץ' ברח. במועדון כבר נתנו צ'אנס בעבר למאמנים [...] הפעם הם הלכו רחוק יותר, כשבחרו באסף נמני".²⁷
- בדוגמאות 18, 19 הביטויים המטפוריים מתחום ההתמכרות מייצגים את יחסם של האוהדים או של השחקנים למשחק וההתמכרות מוצגת בהן כאהבה בעוצמה גבוהה. הקונוטציה הריגושת החיובית של ההתמכרות בביטויים מסוג זה נובעת משחיקה סמנטית והיפוך בקונוטציה, בדומה לגידוף "בן זונה" שקיבל משמעות חיובית.²⁸ לעומת זאת בדוגמאות 20, 21 ההימור של הקבוצות הוא על שחקנים ומאמנים, ומוצג כלקיחת סיכון. הקונוטציה במקרה הזה אינה חיובית ואינה שלילית.
- לצידן של המטפורות היומיומיות שהוצגו לעיל מתגלות מטפורות יצירתיות הלקוחות מתחומי פשע, אלימות, שוד וסרסור, ובהן הקונוטציה היא שלילית:
22. "סוויפ חלק²⁹ מול בוסטון הפך למכה מהדהדת שגרמה לפרשנים לצאת מגדרם".³⁰
23. "הוא אמר לג'יי-פי ולי: 'אחלה משחק, אבל עדיין אפרק את שניכם'".³¹
24. "אפשר היה להבין מדוע היריבה הגרמנית נתפסה כאנדרדוג ברור בקרב הזה, אבל אז – בום! – קיבלו הקטלונים סנוקרת משחקן עליו מעטים מאוד שמעו קודם לכן".³²
25. "זה בסדר שמסי זכה השנה בכדור הזהב. הגנבה הגדולה הייתה בשנה שעברה [...] ריאל מדריד החליטה שכריסטיאנו לא יזכה בפרס, הוא פשוט נשדד".³³
26. "מכבי היו בעשרה שחקנים ואמרנו יש לנו תיקו ואפילו אולי נגנוב ניצחון כי אנחנו שחקן יותר".³⁴
27. במקביל בתקשורת הספרדית אמרו שהוא "גנב" לריאל מדריד עוד ניצחון".³⁵
28. "[רון קינג] סרסר בספורטאים שלו, השתמש בהם כדי לחתום על חוזה קרבות במחירים מדהימים, רק כדי לגזור קופון אסטרונומי לעצמו".³⁶
- בדוגמאות 22-24 מתוארים המהלכים הספורטיביים באמצעות מטפורות משדה האלימות. כך מתעצבת התפיסה שמשחק ספורט הוא אקט אלים וכוחני. בדוגמאות 25-27 מתוארת ההצלחה במשחק באמצעות מטפורות משדה השוד, ומשתמע מהן שבמקרים מסוימים זכייה או ניצחון במשחק נתפסים כחסרי הוגנות ומוסריות. הביטוי המטפורי בדוגמה 28 מיוחס למאמן, ומשתמעת ממנו שליטתו המוחלטת בספורטאים ויכולתו לפגוע בהם

מעמדה של כוח. אם כן, בניגוד למצופה, שדה הפשע אינו מופיע בהכרח בהקשרים שליליים, וניכר כי תחום הפשיעה שממנו שאולה המטפורה משפיע על הקונוטציה הריגושת שללה לחיוב או לשלילה.

שדה סמנטי מרכזי – מקצועות

שדה המקצועות נקשר לארבעה שדות סמנטיים מרכזיים: קולינריה, בנייה, מסחר וכלכלה ובמה.

שדה הקולינריה

המטפורות משדה הקולינריה ממסגרות מהלכים ספורטיביים כעלילה בעלת התחלה, אמצע וסוף המקבילה לשלבי הכנת ארוחה ואכילתה. בקורפוס המחקר נמצאו מטפורות המתארות פתיחה של מהלך ספורטיבי במשחק מסוים או בסדרת משחקים:

29. "היה זה שכבש את השער ששלח את מועדון הפאר הסקוטי בחזרה לפרמיירשיפ

הסקוטית וסיפק בכך טעימה ממה שעתיד לבוא".³⁷

30. "זה היה גמר מצוין, והוא גם שימש מתאבן לקראת גמר ליגת האלופות בשבת".³⁸

לצד אלה בולטת בשכיחותה מטפורה הבישול המתארת מצד אחד את נקודות השיא של המשחק (הבקעות השערים), ומבליטה מצד שני את עבודת ההכנה מאחורי הקלעים, שכן בלשון הספורט "בישול" השער משמעו העברת הכדור לשחקן אחר המבקיע שער:

31. "מסיקה יחגוג בעוד חודש 33 וסיים עונה פנטסטית מבחינה אישית בה הבקיע

14 שערים ובישל שמונה נוספים ב-36 הופעות בריינה".³⁹

32. "הצמד שכבש הקנה לו שמונה נקודות והבישול הוסיף עוד שלוש".⁴⁰

33. "הבכורה הבלתי נשכחת ב-19.5.1990 מול הפועל כפר סבא, אז בישל וסחט

פנדל בניצחון 0:3 על הירוקים".⁴¹

בקורפוס המחקר נמצאו מטפורות המתארות את סיומם של מהלכים ספורטיביים:

34. "בשנת 2017 הוא [מארק גוהיי] זכה עם קבוצת הנוער של צ'לסי בטרבל כשהוא

מקנח עם הצטיינות".⁴²

35. "טיי קוב היה שחקן הבייסבול הכי טוב, פופולרי ושנוא של התקופה שלו [...]

הוא הלך מכות עם שופטים, נכנס בכוונה בשחקני יריב עם מסמרי הנעליים שלו כשגלש לבסים, הרביץ לאוהד שהקניט אותו ביציע [...] ולקינח: הוא עזר בהטיית

תוצאות משחקים שבהם שיחק ושעליהם הימר".⁴³

ניכר כי המטפורות משדה הקולינריה נושאות קונוטציה חיובית ומיוחסות למהלך המשחק. משתמע מהן אספקט של הדרגתיות בשלבי המשחק והדגשה של שיאי המשחק: התחלה, הבקעה וסיום.

שדה הבנייה

מטפורות משדה הבנייה מבטאות יציבות, הצלחה ותהליך הדרגתי. האספקטים של ההדרגתיות ושל ההצלחה בולטים בדוגמאות שבהן הבנייה מתייחסת להרכב הקבוצה או המועדון ולמהלך המשחק:

36. "שניהם נחשבים למאמנים שיודעים לטפח כישרונות ולבנות קבוצה מגובשת".⁴⁴

37. "בעלי קריית שמונה דיבר באירוע המצטיינים היוקרתי של ONE וסיפר על הבנייה לעונה הבאה".⁴⁵

38. "המועדונים המצליחים הם מופת לבנייה שקטה ואיטית עם תרבות וגאווה קבוצתית [...] צריך אנשי מקצוע מעולים ולא מעט מזל, אבל זה אפשרי, וזו הדרך הבריאה והנכונה ולפעמים גם המרגשת לבנות קבוצה".⁴⁶

39. "הדומיננטיות שלו בבניית המשחק ויצירת המצבים הגיעה לשיאה".⁴⁷

40. "המועדון צריך לבנות סגל שיכול להתמודד על פלייאוף עליון".⁴⁸

לעומת זאת, בדוגמה הבאה המתייחסת לבנייה של קבוצה מדגיש השימוש במירכאות את המטפוריקה של "בנה", ומבליט את האספקט של היציבות ושל ההצלחה:

41. "דוראנט היה זה ש"בנה" את הנטס הנוכחיים".⁴⁹

האספקט של היציבות בולט גם באמירתו המיתולוגית של השדרן יורם ארבל, אם כי על דרך השלילה:

42. "הוא צבע לנו את השלכת בירוק, זעק "ככה לא בונים חומה" וגם היה הקול שבישר על פרוץ מלחמת ששת הימים ועל רצח רבין".⁵⁰

המטפורות משדה הבנייה מבטאות את מטפורת הבסיס: הקבוצה היא בניין ומהלך המשחק הוא בנייה. הקונוטציה שלהן היא חיובית באופן גורף, ונקשרת גם לשדה החיובי של מעלה, שכן תהליך הבנייה מתבצע כלפי מעלה במרחב.

שדה המסחר והכלכלה

המטפורות משדה המסחר והכלכלה נוגעות ברובן המוחלט לתהליך העסקת השחקנים ופיתוח הקבוצה:

43. "רק אותם אופטימיים האמינו שהמהלכים בשוק ההעברות יצליחו [...] אלה שנגררו לשלם עשרות מיליונים על שמות חמים בשוק ולא עצרו לחשוב על ההשתלבות וההשפעה שלהם על המועדון".⁵¹

44. "סאקו טורה יעזוב וגם הרכש של ינואר האחרון, מתיאה ליואיץ', מסיים את ההתקשרות וספק גדול אם הקבוצה תממש את האופציה עליו".⁵²

45. "הרעיון לאסוף כמה סופרסטארים מנוסים ומשולמים היטב שייקנו לך אליפות או שתיים [...] ושניהם [מועדון לוס־אנג'לס לייקס ומועדון ברוקלין נטס], למרבה השמחה, שילמו העונה ביוקר על מכירת הנשמה".⁵³

כמו כן קיימות דוגמאות שבהן המטפורות הקשורות לשדה המסחר והכלכלה מכוונות לטיבו של השחקן ולמידת הצלחתו והצלחת הקבוצה במשחק:

46. "מבחינה היסטורית, הסיכוי שלהם לפספס גבוה יותר כי הם מרגישים הכי מחויבים. כל העיניים מופנות אליהם, והם חייבים לספק את הסחורה ברגע האמת".⁵⁴

47. "התואר המרגש קרוב מתמיד, אבל כל עוד הנקודה המיוחלת אינה בכיס, העסק לא גמור".⁵⁵

48. "החלוץ הוותיק הוכיח פעם נוספת שהוא מניה בטוחה בפנטזי, כשרשם בפעם ה־10 העונה נקודות בספרות כפולות".⁵⁶

מטפורת הבסיס בשדה זה היא שהקבוצה והשחקנים הם מוצר או מניה בעלי ערך ומחיר; אפשר לסחור בהם ולהרוויח או להפסיד מהם. העיסוק בספורט במונחים של רווח והפסד נמצא בלב ליבו של הקשר בין שני השדות הסמנטיים הללו – שדה הספורט ושדה המסחר והכלכלה.

שדה הבמה

בשדה זה נכללו שלושה תחומים: ספרות, תיאטרון ומוזיקה. רוב המטפורות מתחום הספרות והתיאטרון הן בעלות קונוטציה חיובית, ומתייחסות לשחקנים ולאופן המשחק שלהם:

49. "הוא מקבל עכשיו את אור הזרקורים שעשוי ללוות אותו עוד שנים ארוכות".⁵⁷

50. "אלו שהרכיבו במחזור ה־35 את יאגו אספאס כ־11 שלהם, הרוויחו הפעם בגדול כשנהנה מהצגה של החלוץ ב־0:4 של סלטה ויגו על אלאבס".⁵⁸

51. "הדבר אפשר לו לקבל בעיני האוהדים מעמד של גיבור שנשאר במועדון, לזכות במקום בטוח בהרכב, וגם לשחק בהדרכתו של דידיה דשאן אשר הציע את השינוי הכי חשוב בקריירה שלו – הסטה מעמדת המגן השמאלי לבלם. שם התחילה האגדה שהלכה והתעצמה עם השנים".⁵⁹

52. "ז'וזס היה שחקן קריטי ביותר בזכייה של פלמייראס באליפות [...] כולל הופעת בכורה מזהירה עם צמד ב־0:3 באקוודור אשר שינה לחלוטין את המומנטום של סלסאו".⁶⁰

53. "אדהם האדיה, שעשה עונה אדירה בליגה הלאומית עם הסינדרלה מהצפון".⁶¹

בקורפוס המחקר נמצאו גם מטפורות מעטות מתחום הספרות והתיאטרון שהן בעלות קונוטציה שלילית. גם הן ממוקדות בשחקנים:

54. "יש קטגוריות של שחקנים שעלולים להחמיץ בפנדלים בהסתברות גבוהה יותר, וארון ראמזי נכלל בכולן. הפיכתו לגיבור הטרגי של ריינג'רס הייתה ניתנת לחיזוי".⁶²

55. "כל מהלך הקריירה וגם האופי שלו הובילו את כוכב ה-NBA לגלם את דמות הרשע".⁶³

בעוד המטפורות מתחומי הספרות והתיאטרון מתייחסות לשחקנים או לטיב משחקם, המטפורות משדה המוזיקה מופיעות רק בהקשר לעבודת המאמנים:

56. "יורגן קלופ [מאמן קבוצת ליברפול] הצהיר כבר מזמן שהוא מעדיף "כדורגל רוק כבד", אבל הוא גמיש ורב גוני. הסגנון מותאם תמיד למציאות, ואתמול זה לא היה הזמן למוזיקה האהובה של המאמן הגרמני. זה אפילו לא היה אמור להיות קונצרט כדורגל בכלל".⁶⁴

57. "המאמן נראו רוקו ריצה עונש השעיה, וג'ובאני טרפאטוני [מאמן איטלקי] הצעיר החליף אותו על הספסל – למעשה, היה זה המשחק הראשון שניהל המאסטר הדגול לעתיד".⁶⁵

הזיקה בין הבמה לספורט מתבטאת הן באספקט הדרמטי שנושאים שני השדות הללו הן בעובדה שמדובר בשני תחומים שיש בהם קהל צופים. משחקי הספורט ובראשם הכדורגל הם "הצגה" להמונים. המילה הפוליסמית "שחקן" מעידה גם היא על חיבור הדוק בין שדה הספורט ושדה הבמה. לפי מילון בן-יהודה (1959, עמ' 7542), המשמעות המקורית של שחקן הוא מי שמשחק משחקים – תחילה במשמעות המילולית ולאחר מכן גם במשמעות המטפורית של חוסר יושר והעמדת פנים.⁶⁶ ממשמעות זו חל מעתה לאדם המופיע על במת התיאטרון. לפי ארכיון העיתונות היהודית,⁶⁷ המשמעות של שחקן בהקשר לספורט היא מאוחרת יותר. יש להניח שהיא משלבת את שתי המשמעויות שעליהן הצביע בן-יהודה: אדם שמשחק משחק ואדם המופיע על במה.

שדות סמנטיים נלווים

במחקר נמצאו ארבעה שדות סמנטיים נוספים שלא נקשרו לשדה מרכזי אחד: מלוכה, אהבה וחיזור, טבע, חום ואש.

שדה המלוכה

שדה המלוכה הופיע בעיתונות הספורט בשתי דרכים עיקריות: באמצעות השורש כת"ר ובאמצעות המילים "מלך" ו"מלכות":

58. "טברנייר הוכתר אשתקד אף כשחקן העונה בליגה הסקוטית ונמנה על חוליית הגנה שלא ספגה 7 משחקים ברציפות".⁶⁸

59. "בבונדסליגה הוא דווקא מעולם לא פתח, אבל ההופעות הקצרות כמחליף הוכתרו בהצלחה מסחררת".⁶⁹

60. "סכנין דאגה רק למחצית מכמות הסדרנים הנדרשת ובמטרה לא היו מוכנים לקחת סיכונים ושלחו אלפי אוהדים מאוכזבים הביתה, ממה שאמור היה להיות משחק ההכתרה של הירוקים".⁷⁰

61. "זה לא דבר של מה בכך עבור מועדון, מפואר ככל שיהיה, שדורג בשנתיים האחרונות במקום השמיני בפרמייר-ליג וכבר מזמן לא נחשב כאיום אמיתי על הטוענות לכתר".⁷¹

62. "זכייה באלופות שנייה בעונת 1994/95, אז היה לראשונה מלך שערי הקבוצה בליגה [...] זכייה במלכות שערי הליגה עם 25 כיבושים [...] הוכתר פעם נוספת למלך שערי הקבוצה בליגה בעונת 2001/02, עם 13 כיבושים, אליהם הוסיף 8 בישולים".⁷²

63. "קלופ כבר הכתיר את אמרי ל'מלך אירופה".⁷³

ניכר כי הביטויים המטפוריים מופנים באופן גורף להישגיהם של השחקנים או של הקבוצות, וכי ההקשר הוא תמיד חיובי. השחקן המצליח או הקבוצה המנצחת הם המלך והמלכה, והם עוברים ממצב של טוענים לכתר למוכתרים ולמלכים בפועל. ההתייחסות למנצחים כאל מלכים מבטאת תפיסת עולם היררכית שבה יש מעמדות חברתיים שונים, וערכו של השחקן משתנה בהתאם למידת הצלחתו, כלומר גם בשדה זה בולט האספקט התחרותי של הספורט.

שדה האהבה והחיזור

הביטויים המטפוריים בשדה האהבה והחיזור מופיעים בהקשרים מגוונים, חיוביים ושליליים, ולעיתים מופיע אותו ביטוי מטפורי בהקשרים שונים:

64. "למרות ההצעות שהיו לו מגרמניה ומברייטון – השידוך היה מושלם".⁷⁴

65. "הוא הגיע להפועל באר שבע כחלוץ הלוהט של ליגת העל, אבל השידוך לא הצליח".⁷⁵

66. החיבור הנדרש בין השחקן לקבוצתו מוביל את הקו המנחה של הביטויים המטפוריים בשדה זה, ומתואר באמצעות מושגים מתחום יחסי האהבה והחיזור:

67. "חמישה ימים לאחר הצטרפותו, כבש טברנייר שער בהופעת הבכורה שלו מבעיטה חופשית בניצחון 2:6 נגד היברניאן [...] עד מהרה היה נראה כי מדובר בזיווג משמיים".⁷⁶

לצד ההקשרים החיוביים נמצאות גם מטפורות שבהן נעשה שימוש במונחים של סיום קשר המעוררים, כמובן, קונוטציה שלילית:

68. "האפשרויות מבחינת לוזון הן למכור את הקבוצה, להעביר אותה לעירייה או למשהו אחר. לוזון ימצא את הדרך לסיים את דרכו, אך לא מתכוון "לזרוק" את הקבוצה ללא פתרון כמו שצריך".⁷⁷

השימוש במירכאות מבליט את המטפורה, והוא מופיע בהיקריות נוספות בשדה זה:

69. "אמבאפה הוא גיבור צרפתי, הכותרות בפריו מתעסקות בו [...] וגם אוהדי ריאלי סימנו אותו. אחרי שהבריו להם [...] הם מכנים אותו 'הבוגד הגדול' וגם דואגים לצעוק את זה בכל סמטה בעיר".⁷⁸

הקשר בין השחקן לקבוצה מתואר כקשר בין בני זוג גם בדוגמה המאלפת שכאן:

70. "הגמר האחרון שלו היה אי שם ב-2018, כאשר התמודד על ספסל מנצ'סטר יונייטד מול האקסית המיתולוגית צ'לסי בגביע האנגלי".⁷⁹

ניכר כי הביטויים המטפוריים בשדה האהבה והחזיון עוסקים ביחסים שבין השחקן לקבוצתו, אולם נמצאה גם דוגמה אחת המתארת את היחסים שבין המאמן לקבוצתו:

71. "המאמן שהצליח להעלות אותה ליגה רק כדי לחתום בקבוצה אחרת ומיד אחר כך להבריו לה – ימשיך בעונה הבאה במקום שמחבק אותו".⁸⁰

השימוש בשדה האהבה והחזיון בהתייחס ליחסים שבין שחקן או מאמן לקבוצתו, נותן ביטוי לצדדים החיוביים של זוגיות לצד השליליים ומאפיין את היחסים הללו החל משלב החזיון, דרך קיום מערכת היחסים הזוגית ועד לסיום הקשר.

שדה הטבע

כל הביטויים המטפוריים בקורפוס שנכללו בשדה הטבע, מבטאים התפתחות והצלחה. רובם מתייחסים לפיתוח הקריירה של השחקנים, לביצועיהם ולביצועי הקבוצה, ומופיעים בהקשרים חיוביים. במרבית ההיקריות מתוארים השחקנים או המאמנים כצמחים, כפרחים או כפירות, כמו בדוגמאות הבאות:

72. "יוריאן טימבר רצה לצמוח לבלם הזה [...] יוריאן המשיך להשתדרג כבלם, קוונטין קיבל את מבוקשו והוסב לקשר מרכזי. הם צמחו במהירות, ותפסו מנהיגות".⁸¹

73. "קלופ איתר אותו בגיל 14, דורטמונד הרוויחה ועכשיו הוא פורח בפרנקפורט".⁸²

74. "לקבוצות האלה אין זמן לפתח שחקנים, הן צריכות פירות בשלים".⁸³

75. "יש מאמנים שפורחים בסביבה עוינת ונהנים לגרום למבקרים לאכול את הכובע".⁸⁴

76. "המועדון הלוחץ שינה את גישתו, פיתח סבלנות כלפי צעירים וכבר קוצר את הפירות [...] ריאלי לא יכולה לחכות עד ששחקנים יבשילו ולקנות אותם בסכומים גדולים, היא צריכה להתחיל לגדל אותם".⁸⁵

הביטוי "קוצר את הפירות" הוא דו־משמעי בהקשר שלעיל, שכן השחקנים מתוארים כפירות שהקבוצה מגדלת עד שהם מבשילים, והיא נהנית מהצלחתם ומכישוריהם. הביטוי "קוצר את הפירות" הוא כשלעצמו מטפורי ומשמעו הנאה מעמל רב ומהשקעה. בכתבה שסקרה את עשרת השחקנים הצעירים והמבטיחים באנגליה, חזר על עצמו תיאור של סיכום ההצלחות של כל אחד מהשחקנים תחת הכותרת "יבול":

77. "היבול: 19 בישולים, שני שערים, גביע הליגה, הגביע האנגלי ועוזב לשמור 23 פעמים על רשת נקייה [...] היבול: 6 שערים, 8 בישולים ועוזב לשמור 16 פעמים על רשת נקייה [...] היבול: 13 שערים ו-16 בישולים".⁸⁶

כלומר כל שחקן הוא צמח שמספק יבול. במקרים אחרים השחקנים והקבוצה מבצעים או מיועדים לבצע פעולות השייכות לשדה הטבע:

78. "בזכותה הוא קטף את תואר מצטיין המחזור".⁸⁷

79. "בלי חריש עמוק בסגל ושינויים אמיתיים לא נצליח להגיע לשום מקום, אמרו בקבוצה".⁸⁸

לצד הדוגמאות הללו נמצאו גם דוגמאות מעטות לשדה הטבע ביחס להסכמים בין קבוצות:

80. "אם המו"מ עמו לא יבשיל, המגן השמאלי אביב סולומון, שכבר היה במבחנים במועדון לפני מספר עונות וכיום משחק בהפועל ב"ש, עשוי להגיע".⁸⁹

מההתייחסות לשחקנים כאל צמחים משתמע שיש להשקיע בהם, לטפח אותם ולספק להם את צורכיהם הבסיסיים כדי שיצמחו, יגדלו ויניבו פירות למשקיעים ולקבוצות. כאשר השחקנים-צמחים לא מקבלים את התנאים הללו, הם למעשה נמצאים בתקופת בצורת המתבטאת בחוסר הצלחה:

81. "אלון תורג'מן כבש שער מבריק כשחדר לרחבה, סובב כדור מושלם לרשת ושבר בצורת של שלושה חודשים וחצי ללא כיבוש".⁹⁰

גם בשדה זה בולט האספקט התחרותי של הספורט לצד שאלות של רווח והפסד שעלו גם בשדה המסחר והכלכלה.

שדה החום והאש

הביטויים המטפוריים שנמצאו בקורפוס ושייכים לשדה החום והאש, משקפים שתי מטפורות בסיס מנוגדות בהקשרן. האחת חיובית ובה האש מייצגת דבקות במשימה והצלחה:

82. "אחד הפתרונות בשני המקרים היה מינוי של מנג'ר שמזוהה עם המועדון, וסולשיאר הפגין ניצוצות בתקופה ביונייטד, אך לבסוף נכשל ושילם את המחיר".⁹¹

83. "בחצי הגמר, כבר ידעו אנשי ווסטהאם שכדאי מאוד להתכונן להתמודדות עם המטאור בן ה-20 של פרנקפורט ששורף את הקו מימין, אבל התברר שזו משימה לא פשוטה לביצוע".⁹²

84. "אי אפשר כבר לחכות לשילוב של פודן עם ארלינג הולאנד שהולך להצית את הדמיון".⁹³

85. "הפורטוגלי שגדל בספורטינג ליסבון פשוט הצית את הליגה עם החיוך הכובש שלו".⁹⁴

במטפורת הבסיס השנייה האש מייצגת כאוס וסיכונים, וההיקריות שלה מופיעות בהקשרים שליליים:

86. "כשהכוכבים שלך גדולים כל כך, גם מאמן כמו סטיב נאש יכול לחמוק מהאש בשקט בשקט, אבל בעונתו הראשונה על הקווים, נאש ביצע לא מעט טעויות [...] מצד שני, הוא היה צריך להתמודד עם חדר הלבשה רותח שעבר זעזוע רציני בימי ג'יימס הארדן, ואחר כך אחד נוסף עם טרייד ששינה לגמרי את פני הקבוצה. הקיץ הקרוב בברוקלין הולך להיות מעניין בכל מקרה".⁹⁵

87. "הצפוניים צריכים לא להפסיד מול אום אל פאחס, כפר קאסם תלייה בעצמה. וגם: המצב בתחתית הבורעת [...] בתחתית המצב לא פחות מסוכן".⁹⁶

נראה שהביטויים המטפוריים בשדה האש מתייחסים למגוון גורמים: מאמנים, שחקנים, מצב הקבוצה ולעיתים אף לאוהדים, למשל בצירוף המוכר "אוהד שרוף". העובדה שההקשרים של המטפורות בשדה האש מגוונים, חיוביים ושליליים, נובעת מכך שהאש היא גם מקור חיים לבני האדם, אך גם סכנה עבורם, כשהיא בלתי נשלטת.

שדה סמנטי מרכזי – תנועה ומרחב

שדה הנהיגה

לשורש נה"ג שתי משמעויות שונות בלשון המקרא: האחת במשמעות של הובלה ושל הנהיגה, כך בספר שמות ג, 1: "וּמַשָּׁה, הָיָה רֹעֶה אֶת-צֹאן יִתְרוֹ חֹתֶנּוּ – כֹּהֵן מִדִּיָן; וַיִּנָּהֵג אֶת-הַצֹּאן אַחֲרֵי הַמִּדְבָּר". השנייה במשמעות של הובלת כלי רכב. בקורפוס המחקר נמצאה דוגמה הקושרת בין שתי המשמעויות הללו של השורש נה"ג:

88. "דוראנט [...] זכה בשתי אליפויות עם גולדן סטייט הגדולה של סטף קרי, קליי תומפסון ודריימונד גרין, אבל מעולם לא עשה זאת כשחקן מוביל. 'אם אתה לא הנהג של האוטובוס, אל תסתובב ותכריז על עצמך כאלוף', אמר פרשן TNT ואגדת העבר, צ'ארלס בארקלי, במשפט שנוי במחלוקת והפך לשיחת היום. 'אם אתה רק נוסע, אני לא רוצה לשמוע את זה. כל החבר'ה האלה שמסתובבים עם טבעות אליפות – היי, אתם רק הנוסעים. כשאתה הנהג כל הלחץ עליך.

זה משהו אחר לגמרי'. 'כשאתה אומר את זה, אתה לא מכבד את עצמך, כי אנשים מתייחסים אליך כאחד שמעולם לא זכה באליפות', העיר הפרשן קני סמית' לעמיתו בארקלי. 'הרבה לא מבינים את המושג נהג אוטובוס וחושבים שמדובר בדברי לעג'. בניגוד אליו, שאקיל אוניל דווקא תמך בבארקלי והסביר את הדברים: 'אנחנו בכדורסל כבר הרבה שנים. בשבילנו נהג אוטובוס משמע מנהיג הקבוצה. זה ברור וידוע'".⁹⁷

בדוגמה הזאת השחקן המרכזי הוא מוביל הקבוצה ומנהיגה, והמטפורה של נהג האוטובוס מבליטה הן את תפקידו בהובלת הקבוצה למסלול של הצלחה הן את ההיררכיה בינו ובין שאר שחקני הקבוצה. בקורפוס המחקר נמצאו גם דוגמאות משדה הנהיגה המתמייחסות למאמנים כמובילים:

89. "מאמן מכבי פ"ת לשעבר נפגש עם יילה חוס וצפוי לאמן את הנבחרת עד גיל 21 בשני משחקיה הקרובים ביוני במוק' היורו. גדי ברומר ייקח ממנו את המושכות".⁹⁸

מטפורות משדה הנהיגה מבטאות הובלה של קבוצה על ידי שחקן או מאמן, ועולה מהן שלא כל השחקנים בספורט הקבוצתי הם בעלי מעמד שווה. קיימת חשיבות לבחירת שחקן מוביל שיכוון את האחרים וינהיג אותם לעבר ההצלחה. בולט כאן שוב אספקט התחרותיות וחשיבותה של ההצלחה.

מטפורות משדה של מעלה ומשדה של מטה

לייקוף וג'ונסון (Lakoff & Johnson, 1980) התייחסו ל"מעלה-מטה" כמטפורות של אוריינטציה במרחב, כשלמעלה נמצא האושר, הטוב והיושר ולמטה נמצא העצב, הרוע והשחיתות. המקור למטפורות המרחביות הוא בהתנסות הגופנית ובתנועה שלנו במרחב. כך המילים "שפוף" ו"כפוף" מבטאות מצב רוח שלילי, ואילו "זקוף" ו"מרומם" מבטאות מצב רוח חיובי. אם כן "טוב הוא מעלה" ו"רע הוא מטה". המטפורה המרחבית יוצרת קווי דמיון בין מרכיביה, בין אושר, טוב ויושר ובין עצב, רוע ושחיתות. בחלק מההיקריות שבקורפוס המחקר אפשר למצוא את שני השדות יחד, שדה של מעלה ושדה של מטה, המתייחסים למסלול ההתפתחות של השחקנים או למידת ההצלחה של קבוצה במשחק מסוים:

90. "אני לא זוכר את המומנטום הרע, כל השחקנים שלנו חוו עליות וירידות".⁹⁹

91. "אחרי המשחק הזה הרגשנו נפילה גדולה שהצלחנו אומנם לקום ממנה, אבל זו הייתה נפילה משמעותית".¹⁰⁰

בהקשר לספורט, שדה של מעלה מבטא הצלחה ושדה של מטה מבטא כישלונות. כל המובאות שנכללו בקורפוס המחקר ומופו תחת שדה של מטה, מופיעות בהקשרים שליליים המבטאים חוסר הצלחה במשחק או בקריירה הספורטיבית:

92. "ורק להיזכר שהיא פתחה את העונה עם שלושה הפסדים וצליחה למקום האחרון [...] הפסימיים שאלו את עצמם לאן עוד זה יכול להידרדר. עבור אוהדי ארסנל, כאמור, זה קרה בצורה עקבית של גלישה במדרון [...] והשוער ארון רמסדייל שהגיע אחרי ירידה עם שפילד יונייטד".¹⁰¹

93. "המעבר לאצטדיון אייברוקס היה מפגש בין שחקן בשפל הקריירה לבין מועדון פאר שהיה שרוי במשבר ענק בעקבות פירוק וירידה עד לליגה הרביעית".¹⁰²

94. "לריינה יספיק תיקו, נס ציונה תקווה למעידה אחת".¹⁰³

95. "נפילתו של השחקן היקר בעולם" (כותרת).¹⁰⁴

96. "האם הרוסונרי ישיגו נקודה בססואולו כדי לחגוג או ימעדו כמו ב-1973".¹⁰⁵

97. "התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA".¹⁰⁶

הדוגמה האחרונה קושרת את השדה של מטה לשדה התעופה. מעניין לציין כי כמעט כל הדוגמאות שנכללו בשדה של מעלה שייכות לשדה התעופה:

98. "בורה הוכיח את עצמו כשחקן מהיר, נייד, חכם ולא אנוכי, והכיבושים בברצלונה, מול ווסטהאם ונגד ריינג'רס העניקו לו מקום של כבוד בהיכל התהילה. בגיל 26, אפשר להמריא מכאן לגבהים חדשים".¹⁰⁷

99. "בחציה השני של העונה הקודמת הגיעה הפריצה של סמית' רואו [...] שהפך לסקורר של ממש שמרחף על המגרש [...] רייס השתדרג בשנה האחרונה והפך לשחקן על, הוא מחליץ וחוטף כדורים ללא הפסקה, מציג עליונות בקרבות האוויריים ודוחף קדימה את ווסטהאם [...] ובת ההוכחה תהיה על דוסברי הול להוכיח שהנסיקה שלו לא הייתה מקרית".¹⁰⁸

100. "בחצי הגמר, כבר ידעו אנשי ווסטהאם שכדאי מאוד להתכונן להתמודדות עם המטאור בן ה-20 של פרנקפורט".¹⁰⁹

המטפורה "מטאור" מיוחסת לשחקנים מצליחים במיוחד, והיא נקשרת במקור לשדה של מעלה, שכן המשמעות של מטאור ביוונית (meteors) היא גבוה, נישא ברום. שם התואר "מטאורית" מופיע גם הוא מספר פעמים בקורפוס, ומבטא תנועה במרחב – קדימה ולמעלה, וגם כאן ההקשר הוא חיובי בכל המובאות, למשל:

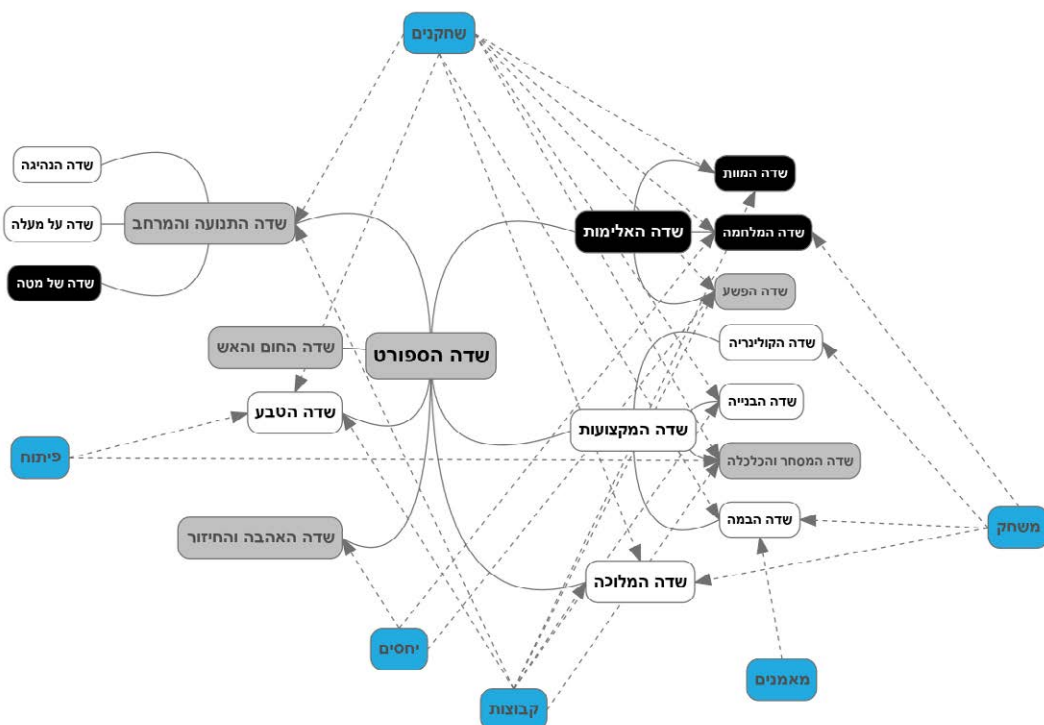
101. "הנסיקה הזו מטאורית בהחלט. אחרי שהרשים בסיבוב השני בעונה שעברה, זימן אותו המאמן פרנק דה בור לסגל הנבחרת ליוני 2020".¹¹⁰

ניכר שכל המטפורות בשדה של מטה מבטאות אי הצלחה או כישלונות, ואילו המטפורות שנכללו בשדה של מעלה מבטאות הצלחה. בשני המקרים המטפורות מתייחסות לשחקנים או לקבוצות.

סיכום

התרשים שלהלן מציג את פריסת השדות הסמנטיים שעלו מעיתונות הספורט, כפי שהופיעו בקורפוס המחקר. חלק מהשדות הסמנטיים נושאים קונוטציה שלילית וסומנו בשחור, חלק אחר נושאים קונוטציה חיובית וסומנו בלבן, וחלק נוסף מהשדות הסמנטיים נושאים משמעות ניטרלית או משמעויות חיוביות ושליליות במקביל וסומנו באפור. בכחול מופיעים הגורמים שאליהם מיוחסים הביטויים המטפוריים: השחקנים, המשחק, המאמנים, הקבוצות, היחסים והפיתוח.

תרשימים: מערך השדות הסמנטיים של שדה הספורט

ממצאי המחקר חושפים כי בחלק מהשרות הסמנטיים מתגלה שיטתיות בשימוש בביטויים מטפוריים. כך בשדה המוות הביטויים המטפוריים מיוחסים לאופן התפקוד של השחקנים ושל הקבוצה, בשדה הקולינריה הביטויים המטפוריים מיוחסים למשחק, ובשדה האהבה והחיזור הביטויים המטפוריים מיוחסים ליחסים שבין מאמן לקבוצה ובין השחקן לקבוצתו. המחקר התחקה אחר סגנונו הייחודי של שיח הספורט באמצעות ניתוח של מטפורות בסיס מושגיות בגישה סמנטית-קוגניטיבית. מקורפוס המחקר עולה כי ספורט הוא משחק

המתפרש במקרים רבים כמלחמה, בהתאם לאלמנטים המתקיימים בו. השימוש הרווח בשדה המלחמה בקורפוס המחקר מתאר את משחקי הספורט כקרב או מלחמה שבסופם ניצחון או הפסד. ההתייחסות למשחק ולהעסקת שחקנים ומאמנים במונחים של רווח והפסד עלתה גם משדה המסחר והכלכלה.

מממצאי המחקר עולים אספקטים הבולטים בעיתונות הספורט ומשפיעים על תפיסת העולם של הכותבים, ובהם האספקט התחרותי של הספורט המדגיש את חשיבותה של הצלחה. מטפורת הבסיס שהצלחה היא חיים ואי-הצלחה היא מוות, משקפת תפיסה זו היטב. אספקט התחרותיות ניכר גם בשדות נוספים ובהם מלוכה, טבע ונהיגה, ומדגיש את חשיבותו של השחקן המוביל את הקבוצה. אספקט נוסף הוא ההדרגתיות של משחק הספורט המתבטא בהדרגה של שיאי המשחק – התחלה, צבירת נקודות וסיום. מהחיבור בין שדה הבמה לשדה הספורט עולה הדרמטיות, המאפיינת את שני השדות שמשותף להם גם קיום האירוע לעיני קהל צופים.

משה לוי ושות' (2019) עסקו במחקרם בשיח אוהדים מקוון כאמצעי לניבוי אלימות במגרשי כדורגל. הם הצביעו על האפשרות שכוחות חיצוניים, ובכללם לכתבי הספורט ולפרשנים, משפיעים על התעוררות מתחים ואלימות באצטדיוני הכדורגל מצד האוהדים והשחקנים. השלכותיו של המחקר שהצגתי מתחברות לסברה זו ומציעות לבחון את הזיקה העמוקה שבין שפה למחשבה ובין שפה לחברה. מיפוי המטפורות המושגיות לשדות סמנטיים משפיע על האופן שאנחנו מדברים על מושגים ומבינים אותם (Lakoff & Johnson, 1980). ספורט הוא משחק, אבל יכול להתפרש גם כמלחמה אם מתקיימים בו אלמנטים התואמים את המושג "מלחמה". למשל במשחק המטרה היא הנאה ובמלחמה המטרה היא ניצחון. למעשה ההמשגות המטפוריות בשפה מובילות את הדוברים להבין ספורט כמלחמה, כארוחה או כמופע מוזיקלי, ובכל מקרה מודגשים אלמנטים אחרים. מחקר המשך יוכל להשוות בין לשון עיתונות הספורט בשפות המייצגות תרבויות שונות, ולבחון אם קיים הבדל במיפוי השדות הסמנטיים המעורבים במטפורות או באופיין של מטפורות משדה סמנטי מסוים. למשל, מעניין יהיה לבחון את ההבדלים בשימוש בשדה האלימות בעיתונות הספורט בין חברות מערביות לחברות מהמזרח הרחוק.

הערות

- 1 אבי רצון, "הרטוריקה של עיתונות הספורט בישראל בעברית ובערבית", 10.11.2002, הארץ, מצוטט אצל קיים ואברפנה, תשע"א-תשע"ב, עמ' 451.
- 2 יריעות אחרונות, 2.12.2008, מצוטט אצל עבאדי, תשע"ה, עמ' 194.
- 3 מיכאל יוכין, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר", ONE, 19.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410905.html>,
- 4 Ellis, 2008, pp. 14-15
- 5 כל ההדגשות בציטוטים הן שלי.
- 6 יוכין, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר".

- 7 הנ"ל, "חוללו סנסציה מרגשת: גיבורי האליפות של מילאן", *ONE*, 23.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/411223.html>
- 8 הנ"ל, "השאלת העונה: קנאוף מככב כל הדרך אל הגמר", *ONE*, 17.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410766.html>
- 9 ציפי שמילוביץ, "פיצוץ כוכבים: התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA", *Ynet*, 28.4.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/sypqa1dsq>
- 10 מוטל'ה רפלי, "בנומה בטוח שינצח, לא משנה מה אחרים חושבים", *ONE*, 28.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/411543.html>
- 11 מדור הספורט, "הפועל תל אביב-נבחרת בירות", דבר, 29.6.1931, <https://www.nli.org.il/he/newspapers/?a=d&d=dav19310629-01.1.3&e=-----he-20-dav-21-byDA-img-txIN%7ctxTI-%d7%94%d7%aa%d7%a7%d7%a4%d7%94----1931-----1>
- 12 אבי רצון, "הרבה כביסה מלוכלכת יש בהפועל תל-אביב", מדור הספורט, מעריב, 4.2.1981, <https://www.nli.org.il/he/newspapers/?a=d&d=mar19810204-01.1.23&e=-----he-20--41-byDA-img-txIN%7ctxTI-%d7%93%d7%99%d7%a4%d7%a0%d7%a1-----1>
- 13 יוכין, "השאלת העונה: קנאוף מככב כל הדרך אל הגמר".
- 14 אביתר ברקן, "אספאס איטס אה קאם: מצטיין המחזור בספרד", *ONE*, 10.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/one410168>
- 15 יוכין, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר".
- 16 רפלי, "בנומה בטוח שינצח, לא משנה מה אחרים חושבים".
- 17 יוכין, "השאלת העונה: קנאוף מככב כל הדרך אל הגמר".
- 18 מערכת *Ynet* ספורט, "אנחנו נשחק עם סכין בין השיניים מול צרפת", *Ynet*, 29.6.2018, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5299606,00.html>
- 19 מערכת *ONE*, "כל מי שידו בהריסת הפועל ידו על הכוונת", *ONE*, 9.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/one410171>
- 20 יוכין, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר".
- 21 מערכת *Ynet* ספורט, "שחק אותה ג'ורדן: הסקורר הכי מרתק בפלייאוף ה-NBA", *Ynet*, 3.12.2019, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5636324,00.html>
- 22 יוגב ישראל, "לפני שבע שנים הוא עוד שיחק בליגות הנמוכות, הערב ינסה לזכות בליגה האירופית", *Ynet*, 18.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/h1ws9uwc>
- 23 מיכאל יוכין, "שני רק לשיראה: יובנטוס נפרדת מג'ורג'ו קייליני", *ONE*, 12.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410388.html>
- 24 יאיר קטן, "התותחנים חזרו להפגיו: הקאמבק של ארסנל", *Ynet*, 12.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/byyhtwy85>
- 25 מיכאל יוכין, "התותחנים חזרו להפגיו: הקאמבק של ארסנל", *ONE*, 26.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/411439.html>
- 26 הנ"ל, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר".
- 27 נרב צנציפר, "איכות המאמנים בליגת העל תגיע לשפל חדש", *Ynet*, 23.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/s1xckeydq>
- 28 לבנת, 2014, עמ' 227-228.
- 29 מונח המתאר מצב שבו קבוצה או שחקן מנצחים בכל משחקיהם נגד יריב מסוים.
- 30 איזי עין דור, "הנהג שלנו נעלם: מאחורי הכישלון של ברוקלין", *ONE*, 29.4.2022, <https://www.one.co.il/Article/409372.html>
- 31 זאב אברהמי, "שחק אותה ג'ורדן: הסקורר הכי מרתק בפלייאוף ה-NBA", *Ynet*, 24.4.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/sjos90zhq>

- 32 יוכין, "השאלת העונה: קנאוף מככב כל הדרך אל הגמר".
- 33 מערכת Ynet, ספורט, "שחק אותה ג'ורדן: הסקורר הכי מרתק בפלייאוף ה-NBA".
- 34 גיא בן זיו, "הפועל י-ם יכולה להגיע לצמרת הכדורגל בארץ", Ynet, 23.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/one410797>
- 35 רפלד, "בנזומה בטוח שינצח, לא משנה מה אחרים חושבים".
- 36 זאב אברהמי, "רשע וטוב לו: כך הפך קיירי ארווינג לנבל הספורטיבי האולטימטיבי", Ynet, 23.4.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/r14rru6e5>
- 37 ישראלי, "לפני שבע שנים הוא עוד שיחק בליגות הנמוכות, הערב ינסה לזכות בליגה האירופית".
- 38 יוכין, "התותחנים חזרו להפגז: הקאמבק של ארסנל".
- 39 כתבי מערכת ONE, "ריף מסיקה הצטרף לאום אל פאחם לשנתיים", ONE, 17.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410798.html>
- 40 ברקן, "אס-פאס איטס אה קאם: מצטיין המחזור בספרד".
- 41 דרור פישר, "הסמל הצהוב חוגג 50: רגעיו הגדולים של אבי נמני", ONE, 26.4.2022, <https://www.one.co.il/Article/408400.html>
- 42 מוטל'ה רפלד, "10 האריות: הצעירים המוכשרים ביותר בבריטניה", ONE, 20.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410994.html>
- 43 אברהמי, "רשע וטוב לו: כך הפך קיירי ארווינג לנבל הספורטיבי האולטימטיבי".
- 44 זאב אברהמי, "עסקה עם השטן: משבר הזהות של דורטמונד", Ynet, 13.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/h1aclyouq>
- 45 אסי ממן ורז אמיר, "שרצקי: ארכוש את שבירו, מכבי רוצה את מזרחי", ONE, 12.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410354.html>
- 46 שמילוביץ, "פיצוץ כוכבים: התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA".
- 47 רפלד, "10 האריות: הצעירים המוכשרים ביותר בבריטניה".
- 48 בן זיו, "הפועל י-ם יכולה להגיע לצמרת הכדורגל בארץ".
- 49 עין דור, "הנהג שלנו נעלם: מאחורי הכישלון של ברוקלין".
- 50 ציון ננוס, "ככה בונים חומה: יורם ארבל חוגג 80 וחוזר לתחנות חייו", N12, 9.7.2022, https://www.mako.co.il/news-entertainment/2022_q3/Article-0256807fcf0e181026.htm
- 51 קטן, "התותחנים חזרו להפגז: הקאמבק של ארסנל".
- 52 דורון בן דור, "לא רק מאמן: השחקנים שבסימן שאלה בהפועל חיפה", Ynet, 10.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/one410202>
- 53 ציפי שמילוביץ, "פיצוץ כוכבים: התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA".
- 54 יוכין, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר".
- 55 מיכאל יוכין, "נקודה לא קלה: מילאן חוששת ממחזור הסיום", ONE, 21.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410983.html>
- 56 ברקן, "אס-פאס איטס אה קאם: מצטיין המחזור בספרד".
- 57 יוכין, "השאלת העונה: קנאוף מככב כל הדרך אל הגמר".
- 58 ברקן, "אס-פאס איטס אה קאם: מצטיין המחזור בספרד".
- 59 יוכין, "שני רק לשיראה: יובנטוס נפרדת מג'ורג' קייליני".
- 60 הנ"ל, "נדחק הצידה: ז'וסו עולל לעזוב בתחושת פספוס", ONE, 24.4.2022, <https://www.one.co.il/Article/408978.html>
- 61 צנציפר, "איכות המאמנים בליגת העל תגיע לשפל חדש".
- 62 יוכין, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר".
- 63 אברהמי, "רשע וטוב לו: כך הפך קיירי ארווינג לנבל הספורטיבי האולטימטיבי".

- 64 מיכאל יוכין, "יעילות היא שם המשחק: ליברפול לא בזבזה כוחות", *ONE*, 28.4.2022, <https://www.one.co.il/Article/409309.html>
- 65 הנ"ל, "נקודה לא קלה: מילאן חוששת ממחזור הסיום".
- 66 מילון בן-יהודה, 1959, עמ' 7542.
- 67 ארכיון העיתונות היהודית, <https://www.nli.org.il/he/newspapers/?a=q&r=1&results=1&sf=byD&A&e=-----he-20--1--img-txIN%7Ct%7D%97%D7%A7%D7%9F-----1>
- 68 ישראל, "לפני שבע שנים הוא עוד שיחק בליגות הנמוכות, הערב ינסה לזכות בליגה האירופית".
- 69 יוכין, "השאלת העונה: קנאוף מכבד כל הדרך אל הגמר".
- 70 דורון בן דור, "בגלל הפארה: בני סכנין נקנסה ב-250,000 ₪", *Ynet*, 17.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/one410770>
- 71 קטן, "התותחנים חזרו להפגין: הקאמבק של ארסנל".
- 72 פישר, "הסמל הצהוב חוגג 50: רגעיו הגדולים של אבי נמני".
- 73 מיכאל יוכין, "הפרויקט הנכון עבורו: ויאריאל מושלמת לאמרי", *ONE*, 26.4.2022, <https://www.one.co.il/Article/409146.html>
- 74 רפלד, "10 האריות: הצעירים המוכשרים ביותר בבריטניה".
- 75 שי מוגילבסקי, "ניקיטה רוקאביצה: "אני תמיד נותן מאה אחוז. כששיחקתי והייתי בכושר, הבקעת שער", *Ynet*, 27.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/r13ibl6p9>
- 76 ישראל, "לפני שבע שנים הוא עוד שיחק בליגות הנמוכות, הערב ינסה לזכות בליגה האירופית".
- 77 גידי ליפקין, "עמוס לוזון סיים את דרכו בהפועל ראשון לציון", *ONE*, 17.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410796.html>
- 78 נרב צנציפר, "המחירים בשמיים, גם הציפיות: ליברפול וריאל מוכנות לגמר", *Ynet*, 27.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/syvug8av9>
- 79 יוכין, "התותחנים חזרו להפגין: הקאמבק של ארסנל".
- 80 צנציפר, "איכות המאמנים בליגת העל תגיע לשפל חדש".
- 81 מיכאל יוכין, "האח התאום או טן האח: יוריאן טימבר ליונייטד?", *ONE*, 18.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410838.html>
- 82 שמילוביץ, "פיצוץ כוכבים: התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA".
- 83 אברהמי, "עסקה עם השטן: משבר הזהות של דורטמונד".
- 84 יוכין, "הפרויקט הנכון עבורו: ויאריאל מושלמת לאמרי".
- 85 גיא לייבה, "אין אמבאפה? אין בעיה: העתיד של ריאל מדריד כבר כאן", *Ynet*, 28.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/bkssh00cd9>
- 86 רפלד, "10 האריות: הצעירים המוכשרים ביותר בבריטניה".
- 87 ברקן, "אס-פאס איטס אה קאם: מצטיין המחזור בספרד".
- 88 בן דור, "לא רק מאמן: השחקנים שבסימן שאלה בהפועל חיפה".
- 89 תומר חבו, "כאדם ג'אבר איבד את הכרתו ופונה לבית החולים", *Ynet*, 17.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/one410762>
- 90 דורון בן דור, "אחרי 3 שנים: אשדוד ניצחה 1:2 את הפועל חיפה", *ONE*, 9.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410136.html>
- 91 קטן, "התותחנים חזרו להפגין: הקאמבק של ארסנל".
- 92 שמילוביץ, "פיצוץ כוכבים: התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA".
- 93 רפלד, "10 האריות: הצעירים המוכשרים ביותר בבריטניה".
- 94 יוכין, "השאלת העונה: קנאוף מכבד כל הדרך אל הגמר".
- 95 עין דור, "הנהג שלנו נעלם: מאחורי הכישלון של ברקלין".

- 96 מערכת ONE, "לריינה יספיק תיקו, נס ציונה תקווה למעידה אחת", ONE, 29.4.2022, <https://www.one.co.il/Article/409415.html>
- 97 עין דור, "הנהג שלנו נעלם: מאחורי הכישלון של ברוקלין".
- 98 גידי ליפקין, "גיא לוזון מועמד לאמן את הנבחרת הצעירה", ONE, 9.5.2022, <https://www.one.co.il/Article/410182.html>
- 99 בן דור, "אחרי 3 שנים: אשדוד ניצחה 1:2 את הפועל חיפה".
- 100 בן זיו, "הפועל י-ם יכולה להגיע לצמרת הכדורגל בארץ".
- 101 קטן, "התותחנים חזרו להפגין: הקאמבק של ארסנל".
- 102 ישראל, "לפני שבע שנים הוא עוד שיחק בליגות הנמוכות, הערב ינסה לזכות בליגה האירופית".
- 103 מערכת ONE, "לריינה יספיק תיקו, נס ציונה תקווה למעידה אחת".
- 104 גיא לייבה, "הכי אוברייטד בהיסטוריה: נפילתו של השחקן היקר בעולם", Ynet, 21.5.2022, <https://www.ynet.co.il/sport/article/sjnpzcmv5>
- 105 יוכין, "נקודה לא קלה: מילאן חוששת ממחזור הסיום".
- 106 שמילוביץ, "פיצוץ כוכבים: התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA".
- 107 יוכין, "ארון גביעים או ארון קבורה? הגיבור הטרגי בגמר".
- 108 רפול, "10 האריות: הצעירים המוכשרים ביותר בבריטניה".
- 109 שמילוביץ, "פיצוץ כוכבים: התרסקותן של קבוצות העל ב-NBA".
- 110 יוכין, "האח התאום או טן האח: יוריאן טימבר ליונייטד?"

מקורות

- אזר, מ' (תשל"ג). "הרטוריקה של כתבי הספורט", לשוננו לעם, כד, עמ' 25-32.
- בן-יהודה, א' (1959). מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, ירושלים-ברלין: לנגנשיר.
- בן-פורת, א' (2010). "ישראל שפה קשה, אך כדורגל דיברו כולם", עיונים בתקומת ישראל, 20, עמ' 168-144.
- גלילי, י' וח' קאופמן (2013). "דיווחים על משחקי כדורגל בעיתונות העברית בתקופה העות'מאנית ובראשית התקופה המנדטורית 1906-1928", קשר, 45, עמ' 32-40.
- גלילי, י', ר' לידור וא' בן-פורת (2009). במגרש המשחקים: ספורט וחברה בתחילת האלף השלישי, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- הרציג, ח' (13 במארס 2015). "אבק כוכבים וזקפה לאומית: המטפורות שכיכבו בשיח הבחירות 2015", הזירה הלשונית, רוביק רוזנטל. <https://www.ruvik.co.il/%D7%91%D7%9E%D7%AA-%D7%90%D7%95%D7%A8%D7%97/2015/%D7%94%D7%A8%D7%A6%D7%99%D7%92-%D7%A2%D7%9C-%D7%94%D7%91%D7%97%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%AA.aspx>
- זיגלבוים, א' (2019). "מבעי זהות לאומית: תמורות סמנטיות במקראות בתי הספר מקום המדינה ועד ימינו", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.
- חגי, ח' (2021). "שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם: התפתחות העיסוק העיתונאי והשיח המקצועי בעיתונות הספורט 1949-2013", מסגרות מדיה, 20, עמ' 62-84.
- טנא, א' (1982). "לשון הספורט", ספר השנה של העיתונאים, תל אביב: אגודת העיתונאים, עמ' 113-123.
- יהב, ד' (תשמ"ח). "פיתוח שפת-עגה (סלאנג בלע"ז) באמצעי-התקשורת המתארים את משחקי הכדורגל", החינוך הגופני והספורט, 3, עמ' 5-7.
- לבנת, ד' (2014). יסודות תורת המשמעות סמנטיקה ופרגמטיקה, כרך א, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- לבנת, ד' (2014). יסודות תורת המשמעות סמנטיקה ופרגמטיקה, כרך ב, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- לוי, מ', ע' דביר, ע' בן שלום, א' אורקובי, מ' צוילינג ונ' גבאי (2019). "שיח אוהדים מקוון כמנאב של אלימות במגרשי כדורגל", רוח הספורט, 5, עמ' 1-14.

- לונטל, א' (2016). "מלחמת הכדורגל: על שיח, ספורטיביות ויריבות בתגובות באינטרנט", *רוח הספורט*, 2, עמ' 47-61.
- ניר, ר' (1978). *הסמנטיקה של העברית החדשה*, תל אביב: עמיחי.
- סוברן, ת' (2006). *שפה ומשמעות: סיפור הולדתה ופריחתה של תורת המשמעים*, חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- סוברן, ת' (2014). "שקר: חקירה סמנטית", *דפים: כתב עת לעיון ולמחקר בחינוך*, 57, עמ' 137-154.
- סוברן, ת' וא' פלדמן (2010). "קווים לדיון סמנטי במושג 'כבוד'", בתוך: ר' בן-שחר, ג' טורי ונ' בן-ארי (עורכים), *העברית שפה חיה*, כרך ה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל אביב, עמ' 313-336.
- עבאדי, ע' (1998). "מטפורות בשיח הפוליטי בישראל", *חלקת לשון*, 26, עמ' 56-67.
- עבאדי, ע' (תשע"ח). "תחומי שאילה של מטפורות בשיח הכלכלי", *חלקת לשון*, 50, עמ' 192-206.
- פז, י' (2002). "הספורט בעיתונות הכתובה בא"י ובמדינת ישראל", בתוך: ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), *תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים*, ירושלים: יד בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 344-362.
- פרידלוק, נ' (2000). "היה לי יום כחול...": שימושים מטפוריים והוראתם בטקסט הלא-ספורטיבי, *איגרת מידע*, מז, עמ' 13-40.
- צרפתי, גב"ע (1978). *סמנטיקה עברית*, ירושלים: רובינשטיין.
- קיים, א' ומ' אברפנה (תשע"א-תשע"ב). "הרטוריקה של עיתונות הספורט בישראל בעברית ובערבית", *מים מדליו*, 22-23, עמ' 435-483.
- שויקה, י' (2009). *רב מילים: המילון העברי המקיף והעדכני ביותר ברשת*, <https://www.ravmilim.co.il>
- שקדי, א' (2003). *מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני תיאורי ויישום*, תל אביב: רמות.
- שקור, ע' (2024). "חברות ברזל מול 'מבול אל-אקצא': מטפורות כמכשיר רטורי בשידורי ערוץ 12 וערוץ אל-ג'זירה", *עיונים בשפה וחברה*, 17, עמ' 94-113.
- Cai, D. (2023). "Zero-sum or Win-win Game?: Comparative Studies on Sports/game Metaphors and Ideological Framing in Economic News on Sino, EU and US Trade Disputes", *Review of Cognitive Linguistics*, DOI: <https://doi.org/10.1075/rcl.00164.cai>
- Ellis, R. (2008). "Learner Beliefs and Language Learning", *Asian EFL Journal*, 10(4), pp. 7-25.
- Kaufman, H. & Y. Galily (2007). "Reading Sports in Palestine: The Early Days of Sport Reports in the Hebrew Mandatory Press", *Israel Affairs*, 13(3), pp. 586-604. doi:10.1080/13537120701531676
- Kittay, E.F. (1992). "Semantic Fields and the Individuation of Content", in: A. Lehrer and E.F. Kittay (eds.), *Frames, Fields, and Contrasts*, Lawrence Erlbaum, pp. 229-252.
- Lakoff, G. (2016). *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* (third ed.), Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980). *Metaphors We Live by*, Chicago: Chicago University Press.
- Reijnierse, W.G. & C. Burgers, (2023). "MSDIP: A Method for Coding Source Domains in Metaphor Analysis", *Metaphor and Symbol*, 38(4), pp. 295-310, DOI: 10.1080/10926488.2023.2170753
- Sajedifard, M., S. Yousefzadeh & N. Shahgoli (2023). "Ontological Metaphors and Interdiscursivity / Recontextualization in Iranians' Political Comments on Instagram", *Journal of Languages, Culture and Civilization*, 5(3), pp. 235-246. <https://doi.org/10.47067/jlcc.v5i3.166>

על סדר היום: ספורט וספורט נשים בעיתוני הנשים פנימה ונשים (2010–2019)*

מעין פלג-ברקוביץ'

מבוא

"זר כי היה מנסה להתרשם מטיב האוכלוסייה הישראלית על פי דוכני העיתונים שבה – עשוי היה לחשוב שחיים כאן בעיקר נשים וספורטאים. מבחר עיתוני הנשים מציע, פחות או יותר, מרכולת דומה: חידושים בקוסמטיקה, מתכונים, אופנה ועצות לגידול ילדים" (הירשפלד, 2011).

עיתוני הנשים נשים ופנימה שבהם עוסק מאמר זה, צמחו מתוך תחושה של "אין". נשים נוסד בשנת 2007 כמגזין ה"לייף-סטייל" הראשון לנשים יהודיות דתיות, ואילו פנימה נוסד מעט מאוחר יותר, בשנת 2011, בהתבסס על תפיסה שאין עיתון שמיועד לציבור הנשים הדתי-לאומי. פרט לציבור זה פנו עיתוני הנשים הללו גם לקהלי יעד נוספים בעלי זיקה דתית: נשים – לציבור הנשים המסורתי ופנימה – בעיקר לקהל הקוראות החרדיות-לאומיות. אף על פי כן, בחלוף הזמן היטשטשה פנייתם לאותם קהלי נישא וכיום הם משווקים עצמם באינטרנט כעוסקים בתכנים כלליים כמו אופנה, סטיילינג, ריאיונות, כתבות ותחקירי עומק. עם זאת לא מצאתי בפרסומים אלה או בספרות המחקר עדות לכך שהספורט וספורט הנשים נמנים עם התכנים המוצגים בעיתוני הנשים.

הספורט נתפס במשך שנים רבות, אולי מיום היוסדו, כמעוז הגבריות וכמקום שבו הנשים שוליות. גם בישראל 2023 עדיין היה הספורט מעוז גברי מובהק הן במספר הספורטאיות הפעילות (21.6 אחוז מתוך סך הספורטאים והספורטאיות בספורט התחרותי) הן בשיעור הנשים בצוות הניהולי של איגודי הספורט (33 אחוז). במידה רבה אפשר לטעון שהספורט משקף מציאות חברתית גם בהקשר המגדרי. אולם בשל הממד הגופני המשמעותי שטבוע בעיסוק בספורט אפשר לומר כי מדובר בשדה שמבליט ואפילו מקצין את הפער במיקום החברתי של גברים ונשים. לאור זאת אבקש להסביר באמצעות תיאוריית "סדר היום" את היקף סיקור הספורט וספורט הנשים בעיתוני הנשים נשים ופנימה, ואת אופן הסיקור.

בספרות המחקר מצאתי קווי דמיון בין עיתונות הנשים לעיתונות הספורט ולכן ביקשתי לבחון נוסף על כך אם עיתוני הנשים הנחקרים מספקים תמונת מראה לסיקור

* המאמר מוקדש לזכרו של גיבור ישראל וגסי היקר והאהוב – שגיא רובינשטיין, שליווה אותי בכל שלבי המחקר בתמיכה, בעידוד וברצון כן ואמיתי שאתקדם ואצליח.

הזניח של ספורט הנשים בעיתונות הספורט הקלאסית. במחקר זה אני מבקשת לטעון כי דווקא בעיתוני הנשים שנועדו לשאת ולתת על עולמן של הנשים, הספורט וספורט הנשים נוכחים בסדר היום (הקבוע והמשתנה) בהיקף נמוך ולא יציב. הצגת הספורט וספורט הנשים באופן הזה בסדר היום של כתבי העת הנחקרים, עשויה לגרום לקוראות להבין שנושאים אלה אינם נמנים עם סדר יומן החברתי. עם זאת אני מבקשת לשלול הסבר אפשרי כאילו חוסר עניין או חשיפה לתכנים הם הגורם לכך שהספורט וספורט הנשים כמעט ואינם כלולים בסדר היום הקבוע והמשתנה של פנימה ונשים. מחקרים מראים שלגברים ולנשים יש עניין בספורט נשים, והראיה היא הגידול במספר הנשים שעוסקות בארץ בספורט העממי והמקצועי, וסיקור ספורטאיות דתיות בתקשורת הישראלית. יתר על כן, הקוראות נחשפות בשני העיתונים למגוון תחומי הספורט בטקסט המופיע תחת שם המדור או במדור עצמו. אולם בשל הפער שבין שימוש במילים מעולם הספורט בשם המדור ובתיאורו לעומת סיקור הספורט בפועל במגזינים הנחקרים, אני מעריכה שעורכות העיתון הפנימו נורמות גבריות ורכאניות אשר בגינן הן אינן קושרות את הספורט לנשים ועל כן הוא אינו נושא קבוע בסדר היום של העיתון.

עם זאת אני משערת שרצונם של המגזינים "לדבר ספורט", כלומר להשתמש במילים מעולם הספורט בלי לסקר ספורט, נובע משני טעמים. האחד, שיווקי: עיתוני הנשים משמשים את בעליהם כמכשיר כלכלי ולכן שימוש במילים מעולם הספורט עשוי לעורר את עניינם של הקוראות לצרוך את המגזין. השני, רצונן של קוראות העיתון ועורכותיו, שהפנימו שהספורט הוא זירה גברית בעיקרה, להתעלות מעל למשוכה המגדרית ולהשתלב בשיח השולט בחברה. בדומה לפרקטיקות שנקטו נשים שרצו להיכנס לארבע זירות שנחשבות גבריות: ספורט, צבא, "טרקים" של תרמילאים ישראלים ודת. ייתכן שבשל הפנמה של תפיסת הספורט כמעוז גברי נוטה התקשורת לציין את האתגרים שאיתם מתמודדות הספורטאיות הדתיות בעת התנגשות בין הספורט לשמירת המצוות, אף שאין מדובר בסיקור ספורט של ממש.

ספורט, נשים ותקשורת בישראל: "הביצה והתרנגולת"

הנשים בישראל מונות כמחצית האוכלוסייה, אך בתחומים רבים קיים פער משמעותי בין מספר הגברים למספר הנשים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לתקשורת, 5.3.2023, עמ' 2, 14; קניג, 5.3.2023). אחד הבולטים שבהם הוא הספורט, שבו אחוז הספורטאיות הפעילות הוא 21.6 אחוז (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לתקשורת, 5.3.2023, עמ' 9; צמרת ואחרות, 2022, עמ' 12) ושיעור הנשים בצוות הניהולי של איגודי הספורט הוא 33 אחוז (צמרת ואחרות, 2022, עמ' 12). נתונים אלה עומדים בניגוד להגדרתם של גלילי ואחרים את הספורט כ"תחום רחב של פעילות המבוצעת ביחידות או בצוותא, למטרות תחרות ו/או לשם בידור ושעשוע, למטרות בריאות, אסתטיקה, מבחן או הישג" (גלילי ואחרים, 2009, עמ' 11), הסבורים שהספורט חוצה גבולות של

מעמד, דת, לאום, גזע ומין (שם, שם). דו"ח "מדד המגדר" לשנת 2022 מצביע אמנם על גידול מתון ומתמשך במספר הספורטאיות הפעילות בספורט התחרותי בין השנים 2007–2020 (בקירוב), למרות ירידה מתונה ומועטה בשנים 2020–2021 (בקירוב) (צמרת ואחרות, 2022, עמ' 12). אולם בדו"ח נכלל הספורט בקטגוריה תרבות ותקשורת (שם, עמ' 3–4), שהיא השנייה בגודלה מתוך שבע הקטגוריות שמייצגות את אי-השוויון בין גברים לנשים בישראל 2022. כמו כן מצביעים ממצאי הדו"ח של רוני הרשקוביץ ואסף ויניגר (2023) על כך ש-82 אחוז מן הספורטאיות הפעילות משתתפות ב-15 ענפי הספורט המובילים בישראל (שם, עמ' 1, 4): "כדורגל, כדורסל, כדורעף, התעמלות, טניס, כדוריד, שחייה, ג'ודו, טריאתלון, טאקוונדו, אתלטיקה, קליעה, רכיבה, טניס שולחן ואגרוף" (שם, עמ' 4), להוציא ענפי החשיכה (שם, שם): דמקה, שח וברידג' (שם, עמ' 3). יש אמנם ענפים כמו כדורעף, שחייה ואתלטיקה שבהם מספר הנשים שווה למספר הגברים, ויש ענפים כמו רכיבה והתעמלות שבהם מספר הנשים אף גבוה יותר, אך ברוב הענפים מספר הספורטאיות "נמוך ואף נמוך מאוד" (שם, עמ' 4).

מי שולט בכיפה?

בספרות ההלכתית נכתב מעט על עיסוק הנשים בפעילות גופנית ולכן אפשר לחשוב שנשים דתיות אינן עוסקות בספורט. אולם בפסק הלכה של הרב משה שטרן נכתב שלבחורים אסור לשחק טניס שולחן בשבת בשל ביטול תורה וסיבות נוספות, "אולם לכתולות אפשר להקל שישחקו במקום צנוע שכן עונג הוא להן, וביום חול אין לאסור עליהן כלל" (שו"ת באר משה ב, ירושלים תשמ"ד, סימן כז, מצוטט אצל ארנד, 2000, עמ' 48 הערה 10), אני מסיקה אחרת. חיזוק לכך אפשר למצוא בסיקור ספורטאיות דתיות בתקשורת בשנים האחרונות. רובן החלו את דרכן בחוג בהיותן ילדות ולימים בחרו לעסוק בספורט מקצועי בענפים שונים כמו כדורסל (ויסברג, 2012; צרויה, 2017), התעמלות קרקע, כדורעף (שם; שם), טאקוונדו (הורוביץ, 2012; ערוץ 7, 21.2.2020; גרינווד, 2022; mako, 2013), היאבקות (לרנר, 20.1.2020) ואתלטיקה (ריצה) (חדשות סרוגים, 2023; רט, 2018; בן ישי, 2019; אהרונ, 2023). למרות זאת נוטה תקשורת הספורט להבליט דווקא את האתגרים שאיתם הן מתמודדות, אף שאלה אינם קשורים ישירות לספורט (תמיר, לוי וגלילי, 2015). הביטוי לכך בנושא הצניעות הוא במציאת פתרונות ברמה האישית כמו לבישת מכנסיים בטאקוונדו (הורוביץ, 2012), לבישת חולצה עם שרוולים מתחת לגופייה שמייצגת את מדי הנבחרת (נושא שלא תמיד מאושר על ידי הגוף האחראי על התחרות) (ויסברג, 2012; ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת השמונה-עשרה, 2009), ועטיית כיסוי ראש ולבישת חצאית בעת הפעילות הספורטיבית (חדשות סרוגים, 2023; רט, 2018; בן ישי, 2019). לעתים נמצאים פתרונות ברמה הקבוצתית, כמו לבישת מדי נבחרת רחבים וצנועים שמאשרים על ידי רב או לבישת חצאית מעל למכנסיים (צרויה, 2017). בשאלת השבת יש רבנים שמתירים לספורטאית הדתייה לשחק בחו"ל

(ויסברג, 2012), ויש שאוסרים (דויטש, 2023; אהרונים, 2023). מכל מקום, אין היתר הלכתי לקיום משחקים ופעילויות ספורט בארץ בשבת (ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת השמונה-עשרה, 2009; שומפלבי, 2018). לאור זאת, יש ספורטאיות שיודעות, שכל עוד יתקיימו תחרויות בשבת, התקדמותן בספורט המקצועי תהיה מוגבלת (גרינווד, 2022; מנדלבאום, 2018; אהרונים, 2023), וחלום כמו האולימפיאדה יישאר רחוק מהישג ידן (צרויה, 2017; גרינווד, 2022; מנדלבאום, 2018).

אתגר נוסף הוא שמירת כשרות במקומות שבהם לא ניתן לספורטאית הדתייה אוכל כשר, כמו במחנות האימונים בארץ ובחו"ל (ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת השמונה-עשרה, 2009; ויסברג, 2012; הורוביץ, 2012). כמו כן מובלטים אתגרים נוספים כמו שילוב חיי המשפחה בפעילות הספורטיבית (mako, 2013; צרויה, 2017; בן ישי, 2019; רט, 2018; מערכת אתר ערוץ הספורט, 2020; ויסברג, 2012). ויתור על שירות צבאי קרבי לטובת שירות כספורטאית מצטיינת (לרנר, 2020) או שילוב שירות לאומי עם שגרת האימונים (צרויה, 2017; גרינווד, 2022). עניין שהתעורר בשל העובדה שלא נקבע מעמד של ספורטאית מצטיינת במסגרת השירות הלאומי (ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת השמונה-עשרה, 2009).

כשמדובר על הסיקור התקשורתי של ספורטאיות, הטענה היא שבישראל ספורט הנשים מסוקר בהיקף מינורי, כחמישה אחוזים מן הסיקור התקשורתי בימי שגרה (למיש, 1998, עמ' 12; ברנשטיין, 2003). עורכי תקשורת הספורט, שהם בעיקר גברים (Van Zoonen, 1998, p. 127; תמיר, 2013, עמ' 50; תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 22), מסבירים זאת (למיש, 1998, עמ' 12; ברנשטיין, 2003) בארבעה גורמים מרכזיים: חוסר עניין לציבור, חוסר עניין לנשים, תפקוד התקשורת כמראה ושיעור נמוך של עיתונאיות ספורט (תמיר, 2013, עמ' 50). כנגד טענות אלה מצאו החוקרים כי לציבור, גברים ונשים כאחד, יש עניין בספורט נשים (שם, שם; סייגלשיפר, 2012, עמ' 11). ביטוי לכך מצאתיבסיקור הספורטאיות הדתיות ובעובדה שבמשחקים האולימפיים שנערכו בריו דה ז'נרו בשנת 2016 מנתה המשלחת הישראלית יותר נשים מגברים (לונדון וקירשנבאום, 2016) ואם לא מחשיבים את ענף הבייסבול, שהוא ענף קבוצתי, אפשר לראות שבמשלחת הישראלית לאולימפיאדה בטוקיו בשנת 2020 היה אחוז הנשים גבוה (55 אחוז) בהשוואה לאחוז הגברים (45 אחוז) (ויסברט, 2021). משום כך, ולאור התאגדותן של נשים גם בפעילויות ספורט בלתי ממוסדות (גנוסר, 2015), אי-אפשר לומר שהתקשורת (ובכלל זה מספר עיתונאיות הספורט) משקפת את מצב הנשים בספורט (Galily, Kaufman & Tamir, 2015, p. 570). עם זאת, מאחר שהספורט הוא "מיקרוקוסמוס" של חברה (Hylton, 2020, p. 3), ומכיוון שמעמד האישה בספורט משקף את מעמדה בחברה, קיימת סברה שעל ידי מתן שוויון הזדמנויות בין נשים לגברים, האישה תקבל את המעמד שלו היא ראויה בחברה ובספורט (דרום, 2002, עמ' 428). הקצאת משאבים כספיים וטיפול החינוך להשתתפות נשים בספורט, יחד עם הגדלת היקף הסיקור התקשורתי ויצירת מודלים

להזדהות, עשויה לשנות את מעמד האישה בספורט (תמיר, 2013, עמ' 52) וכתוצאה מכך גם את מעמדה בחברה (דרום, 2002, עמ' 428).

בין עיתונות ספורט לעיתונות נשים

עיתונות הנשים ועיתונות הספורט נתפסות כבעלות זהות מגדרית מובחנת: עיתונות הנשים נתפסת כנשית (הרצוג, 2000, עמ' 43; נריה בן שחר, 2011, עמ' 89; כהן-אביגדור, 2004, עמ' 66) ועיתונות הספורט נחשבת כמעוז גברי (תמיר, 2009, עמ' ה; תמיר, 2013, עמ' 52; Van-Zoonen, 1998, p. 128). חרף הבחנה זו, ובעקבות עיון בספרות המחקר, אפשר לטעון כי במידה רבה נמתחים כמה קווי דמיון בין עיתונות הספורט לעיתונות הנשים בשלוש קטגוריות עיקריות. הראשונה שבהן מתייחסת להיווסדותם באירופה (צרפתי ולירן-אלפר, 2010, עמ' 130; לימור, תמיר ושיפמן, 2013, עמ' 95) בעת החדשה (הרצוג, 2000, עמ' 45; צרפתי ולירן-אלפר, 2010, עמ' 130; הרצוג, 2000, עמ' 45; לימור, תמיר ושיפמן, 2013, עמ' 95), לזהותו המגדרית של העורך שהייתה גברית בעיקר (כהן-אביגדור, 2007, עמ' 112; הרצוג, 2000, עמ' 46; תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 22), ולעובדה ששני סוגי העיתונים הללו משמשים את המערכת כמכשיר כלכלי (הרצוג, 2000, 46, 49, 50; לימור, תמיר ושיפמן, 2013, עמ' 95, 96, 101), אך נתפסים כעוסקים בנושאים שוליים וזניחים (הרצוג, 2000, עמ' 43; לימור, תמיר ושיפמן, 2013, עמ' 95, 101).

הקטגוריה השנייה מתייחסת לנעשה בישראל ומצביעה על כך ששני הסוגים חדרו לעיתונים בארץ לפני מלחמת העולם הראשונה כמדורים שכתבו בני משפחתו של אליעזר בן-יהודה, שהקדישו מדור ייחודי לנושא המסוקר ולקהל קוראיו. בעיתון הנשים היה זה מדור האופנה של חמדה בן-יהודה. הוא נכתב לראשונה בעיתון הצבי בשנת תרנ"ו (1896) ביוזמתו של יצחק-אייזיק בן טובים, בעקבות המלצתו "לפתוח בעיתון עזרת נשים" (גוברין, 2000, עמ' 18). המדור הראשון שהוקדש לספורט פורסם בידי איתמר בן אב"י בשנת 1925 בעיתון דאר היום. מדור זה לא הופיע לעתים קרובות, אך בגלל תחרות שהתפתחה בין העיתונים, היומון דבר, שיצא לאור באותה שנה, החל מייד לפרסם מדור ספורט. בהמשך פורסמו מדורי ספורט גם בהארץ ובעל המשמר (לימור, תמיר ושיפמן, 2013, עמ' 96). ישראל פז טוען שאף שכן אב"י היה הראשון שהקדיש מדור לידיעות ספורט, קשה להגדיר אותו כראשון מדורי הספורט בישראל (פז, 2002, עמ' 344). שני הסוגים החלו כמדורים בעיתונות הכללית, אך בהמשך הם יצאו לאור כעיתון ממוסד (כהן-אביגדור, 2004, עמ' 66; אלמוג, 2000, עמ' 24; פז, 2002, עמ' 344, 345; לימור, תמיר ושיפמן, 2013, עמ' 96).

הקטגוריה השלישית מתייחסת לאופן שבו נתפסים שני סוגי העיתונים בשדה המחקר. בשניהם היה דיכוי של הנשים והדרתן מן המרחב הציבורי (צרפתי ולירן-אלפר, 2010, עמ' 131, 132; כהן-אביגדור, 2004, עמ' 65; הרצוג, 2000, עמ' 43; תמיר וברנשטיין,

2013, עמ' 21, 22), ושניהם השפיעו על סדר היום (כהן-אביגדור, 2004, 65; צרפתי ולירן-אלפר, 2010, עמ' 131; תמיר, 2013, עמ' 51). לאור נקודות הדמיון בין שני סוגי העיתונים, ומאחר שבעיתון הספורט נעדר ספורט הנשים מסדר היום התקשורתי (תמיר, 2013, עמ' 52; סייגלשיפר, 2012, עמ' 12; דיסקין, 2002, עמ' 1, 5; ברנשטיין, 2003; למיש, 1998, עמ' 12), נשאלת השאלה אם נמצא מצב דומה גם בעיתון הנשים.

עיתוני הנשים לקהל היעד היהודי דתי

עיתוני הנשים הם מגזינים עצמאיים הנכתבים במוצהר לנשים (הרצוג, 2000, עמ' 43). אף על פי כן גברים הם שעל פי רוב ניהלו אותם כמכשירים כלכליים והתוו את אופיים בתפקידם ככתבים ועורכים (שם, עמ' 46, 49-50). העיתון שרטט את מודל האישה כיפה, נשית, מינית, צרכנית, עקרת בית למופת, רעיה ואם מסורה הנשמעת לעצות לניהול משק הבית ולהטפות המוסר מעל דפי העיתון (שם, עמ' 45-47). בשנות השבעים והשמונים חלחלה לארץ סוגה של עיתונות נשים (כהן-אביגדור, 2004, עמ' 66) אמריקנית בדמותו של מגזין לשעות הפנאי של האישה. המגזין על פי המודל הזה, בעל נראות חיצונית מוקפדת, מגוון, מבדר, מעצים ומדריך את הקוראות בנושאים של עבודת הבית, גידול הילדים, אופנה, צרכנות ועוד (שם, עמ' 67). לעומת זאת לנשים חרדיות לא נוסד עיתון שיועד רק לנשים מתוך תפיסה שלאישה אין זמן פנוי. אם יש כזה, היא יכולה לעזור לזולת או ללמוד פרשת שבוע, אך לא לקרוא עיתון. מוספי השבועונים והיומנים נחשבו ל"רע במיעוטו" ונועדו לספק מענה לנשים החרדיות, שלא תתפתנה לקרוא בעיתוני הנשים החילוניים, הכוללים נושאים כמו רכילות, יופי ומין שהם בבחינת טאבו בחברה החרדית (לב־און ונריה בן שחר, 2009, עמ' 75). העיתונות החרדית ככלל פונה לגברים, להוציא את עיתוני הנשים ומוספי המשפחה המכילים מדורים שמיועדים לנשים. האישה החרדית מודרת מן השיח הכללי באופן שמשקף את מעמדה בחברה החרדית ואת תחומי העניין המוגדרים שלה. נושאים שקשורים לספורט, למין ולנשים אסורים לפרסום בעיתונות החרדית, אשר לה "פיקוח רבני", שנועד לשמש כצנזורה לתכנים המתפרסמים בעיתון (צרפתי, 2003, עמ' 64). כמו כן, בניגוד לעיתונות הנשים החילונית שבה מוצגים מודלים סטראוטיפיים של נשים, נשיות (לדרמן-דניאלי, 2011) ומיניות הטרוסקסואלית (הרצוג, 2000, עמ' 43), ייצוגים ויזואליים של נשים נעדרים במוספי הנשים החרדיות (צרפתי ולירן-אלפר, 2010, עמ' 133). גם המגזין פנימה, שיועד לנשים חרדיות לאומיות, לא הראה בתחילת דרכו דמויות נשיות בשער העיתון (הירשפלד, 2011). כך קוראות ועורכות בעיתוני הנשים (לדרמן-דניאלי, 2013), המפנימות את עולמות התוכן הנשיים ואת הציפיות החברתיות מהן כנשים (הנ"ל, 2011), משעתקות את הנורמות הדכאניות הגבריות (הנ"ל, 2013), הממסגרות את הנשים במרחב הביתי ומכחידות אותן באופן סימבולי (הרצוג, 2000, עמ' 43; למיש, 2008, עמ' 124; צרפתי

ולירן-אלפר, 2010, עמ' 133) מעיתון שנועד לשמש זירה עבורן לניהול משא ומתן על עולמן שלהן (הרצוג, 2000, עמ' 48).

בין נשים לפנימה

נשים ופנימה החלו כמוספים שבהמשך התרחבו לעיתוני נשים עצמאיים (הירשפלד, 2011; LernerCom, 2014). שני העיתונים יצאו לאור ביוזמתם של גברים (לקס, 2014; LernerCom, 2014) והוגדרו כמכוונים לציבור הדתי-לאומי. **נשים** נועד גם לציבור המסורתי (הירשפלד, 2011; LernerCom, 2014) ו**פנימה** בעיקר לקהל הקוראות החרדיות-לאומיות (הירשפלד, 2011). **נשים** נוסד ב-2007 (LernerCom, 2014) כמגזין הלייף סטייל הראשון לנשים דתיות (GROO, 2017). **פנימה** נוסד ב-2011 מתוך תפיסה שאין עיתון שמיועד לציבור הנשים הדתי-לאומי. אף על פי שבתחילת דרכו נטען שהוא אינו מנסה להידמות לעיתוני נשים חילוניים, כלל **פנימה** תכנים שיכולים לעניין גם נשים חילוניות (הירשפלד, 2011), בדומה ל**נשים** (LernerCom, 2014). כיום **נשים** משווק עצמו באינטרנט כמשלב בין תכנים עמוקים ל"לייף-סטייל" (GROO, 2017) וככזה שהקוראות שלו "מקדישות חשיבות רבה לטיפוח הבית, הילדים ובריאות המשפחה – לצד קריירה, פיתוח אישי, צמיחה והעצמה" (נשים, 2021), ואילו **פנימה** משווק עצמו כעיתון שיש בו מקום לכולן וכבעל אופי "ערכי, נשי, ישראלי" (**פנימה**: מגזין הנשים המוביל). נושאים כמו בריאות, אופנה וסטיילינג מופיעים בשני המגזינים לצד ראיונות וכתבות תחקיר ועומק. סיפורים אישיים, אדריכלות, זוגיות ומשפחה כלולים ב**נשים** (GROO, 2017) ונושא הפנאי כלול ב**פנימה**. עם זאת לא מצאתי בהגדרות אלה תוכן שקשור לספורט או לספורט נשים, למעט ריאיון עם עורכת **נשים** לשעבר, לימור גריזים מגן, שבו היא קשרה בין כדורגל לגברים, "והדגש הוא – נשים בלבד! אנחנו מזמינות רק נשים. גברים מוזמנים להישאר בבית, לשמור על הילדים או לצפות בכדורגל" (LernerCom, 2014).

תפקיד העורך: תיאוריית סדר היום

בשל מגבלה על מספר העמודים בעיתון המודפס (כספי ולימור, 1996, עמ' 202), תפקידו העיקרי של עורך עיתון הוא סינון המידע הרב (gatekeeping) (שם, שם; ראו גם Cassidy, 2006, p. 7), ודאגה שהמידע המתפרסם בו יעובד למידע מעניין, אמין, מדויק וקריא (לימור ומן, 1997, עמ' 143, 396, 409; Cassidy, 2006, p. 7). בעל ערך שיווקי ושיתאים לקורא המיועד (כספי ולימור, 1996, עמ' 202). בטכניקות כגון מסגור וכולטות, מעצבים אמצעי התקשורת את סדר היום התקשורתי (Scheufele & Tewksbury, 2007, pp. 12-11) אשר אינו קובע ליחיד מה לחשוב, אלא על מה לחשוב (McCombs & Shaw, 1972, p. 364; Wanta, Golan & Lee, 2004, p. 177). כתוצאה מכך הצרכן מפנים את סדר היום התקשורתי והופך אותו לסדר היום הציבורי (גלילי-צוקר, 2008, עמ' 145–146) שלו הוא מגיב "בלהט, בהסכמה או בשתיקה" (בואלה-נוימן, 1995, עמ' 130).

שיח ספורטיבי

הספורט (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 21) הוא אחד מארבעה מרחבים המזוהים כגבריים, לצד הצבא (רוזנברג-פרידמן וטייטלבוים-קריא, 2021, עמ' 226; Sasson-Levy, 2002, p. 357), ה"טרק" של תרמילאים ישראלים (נוי, 2003, עמ' 97, 101) והדת (רוזנברג-פרידמן וטייטלבוים-קריא, 2021, עמ' 226). כשהנשים נכנסות פיזית לתחומים אלה הדבר נתפס כבלתי הולם או כסטייה במקרה של הספורט (גלילי, לוי ותמיר, 2015, עמ' 11), כחיקוי מגוחך לחייל לוחם במקרה של הצבא (Sasson-Levy, 2002, p. 372) וכלא רצוי או כקריאת תיגר על זהותן הנשית במרחב של הטרק (נוי, 2003, עמ' 101). על מנת להשתלב במרחבים אלה נדרשות הנשים לאמץ פרקטיקות גבריות (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 24; Sasson-Levy, 2002, p. 371) תוך דחיית נשיותן (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 23; Sasson-Levy, ibid.). כפי שעשו עיתונאיות הספורט במערכת הספורט הגברית בעיקרה (שם, עמ' 24-25), והחיילות הקרביות שחיקו פרקטיקות גופניות ושיחיות של חיילים קרביים (Sasson-Levy, 2002, p. 372). באלו האחרונות, השתמשו החיילות הקרביות כאסטרטגיה שאפשרה להן להתעלות מעבר ל"מחסום המגדרי" (שם, עמ' 375), על ידי נקיטת פעולות של שיח רב-קולי, שנתפס כמעצים את החיילות (שם, עמ' 376). במרחב הדתי התפתח לימוד התורה במדרשיות לנשים בשנות השבעים והשמונים, ואפשר לנשים לחדור לעולם שהיה סגור בפניהן. הייתה לכך השפעה על מעמדן האישי ועל מקומן בחברה (רוזנברג-פרידמן וטייטלבוים-קריא, 2021, עמ' 231-232).

החשיבה הפמיניסטית הצביעה על אופנים, הופעות ומצבים שונים בהם גוף האישה נמצא תחת פיקוח ושליטה חברתית מתמדת באמצעות שיחים (discourses) המזוהים כגבריים, לצד מוסדות פטריארכליים שונים. חוקרות מנו את האופן שבו שיחים פטריארכליים בתחומים הצבאי, הדתי או הרפואי ניכסו את גוף האישה, שלטו בו ודיכאו אותו באופן שנראה טבעי וברור מאליו מעצם טבעו של הגוף הנשי. לעתים זה נעשה בצורה גלויה ואלימה ולעתים בצורה סמויה ונרמזת אך לא פחות מדכאת (נוי, 2003, עמ' 80). בהקשר הזה בא לידי ביטוי השיח השולט המעניק יוקרה בתרבות הישראלית לגבר שמסכן את חייו בצבא, בתרמילאות ישראלית בנכר ובספורט (נוי, 2003, עמ' 78). חיים נוי(שם), אילן תמיר ועלינא ברנשטיין ואברשה טנא קושרים את השיח הספורטיבי לזה הצבאי (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 21-22) או המלחמתי (טנא, 2002, עמ' 381-382). יאיר גלילי, חיים קאופמן ואילן תמיר טוענים שהשיח הצבאי שאינו מובן לכול עשוי לגרום לנשים שנמצאות ביחידות קרביות שבהן רוב של גברים, למצוא את עצמן מודרות מהשיח המרכזי (Galily, Kaufman & Tamir, 2015, p. 561). נוסף על כך הם מביאים את דבריה של אורנה ששון-לוי לפיהם הנשים מודרות מהשיח הצבאי פעמיים: פעם אחת בסאב-טקסט ופעם שנייה הן מודרות מן השיח הציבורי ההגמוני בספירה הציבורית במעגלים החברתיים כחלק מהשפעת השירות הצבאי על מקבלי ההחלטות (Sasson-Levy, 2002). דבריהם של תמיר וברנשטיין מחדדים את הנקודה הזאת. הם טוענים כי אחת הטכניקות

הנפוצות להדרת קבוצות חלשות ממוקדי הכוח והשיח היא הכחדתן באופן סימבולי. גם אם זה לא נעשה במזיד, נוטים בעלי הכוח, ובהקשר הזה הגברים, לשמור בשליטתם את השיח הציבורי, כדי להחזיק בהגמוניה (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 21).

מתודולוגיה

במחקר ביקשתי לבחון אם וכיצד נוכח הספורט בכלל וספורט הנשים בפרט בעיתוני הנשים נשים ופנימה בשנים 2010–2019. נסקרו 223 גיליונות של נשים, ו-107 גיליונות של פנימה. כמה גיליונות לא נכללו בספירה זו מפני שהיו חסרים באוסף הפרטי שלי ובספרייה הלאומית. לאחר מחקר גישוש שביצעתי החלטתי לבחון שש קטגוריות של יחידות ניתוח בכל מגזין: שער העיתון, זהותו המגדרית של העורך, טורים, מדורים, כתבות ותמונות בתוכן העניינים. קטגוריות אלה מבטאות את סדר היום שמציג כל גיליון באופן קבוע (בטורים ובמדורים) או משתנה (בעמוד השער, הכתבות והתמונות שבתוכן העניינים). בכל אחת מיחידות הניתוח הללו ערכתי ניתוח תוכן (Content Analysis) לטקסט ולתמונות ורשמתי את כלל הנתונים בטבלאות בשיטת "ניתוח אירועים" (Events Data). החלטתי שאם אמצא טקסט ו/או תמונות, של ספורט וספורט נשים ביחידות הניתוח, אערוך ניתוח תוכן (Content Analysis) לממצאים אלה. מתוך הטבלאות אגזור נתונים שיבחנו את הנושאים הקבועים המאפיינים את סדר היום הקבוע של עיתון הנשים, ואבחן אם הספורט וספורט הנשים נכלל בתוכו (תרשים 1).

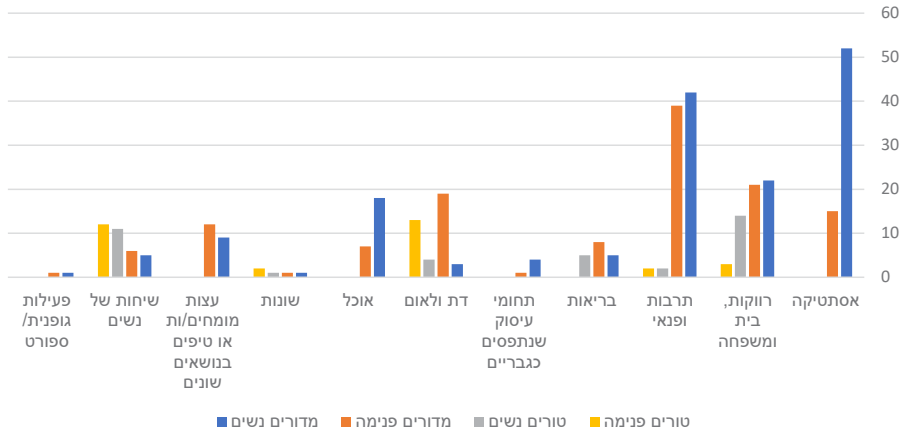
להלן אתמקד בהיקף ובאופן סיקור הספורט וספורט הנשים במדורי המגזינים ואבחן אם שם המדור ותיאורו בתוכן העניינים כוללים ביטויים מילוליים של ספורט וספורט נשים. במידה שכך יימצא אבחן גם את גוף המדור ואבדוק אם מסוקר שם הספורט וספורט הנשים בפועל. אם אכן כך יהיה, אבחן את ענפי הספורט שמוזכרים שם ואציג את הנתונים בתרשימים 2 ו-3. אף על פי שגם הטורים נכללים בסדר היום הקבוע של העיתון, לא אוכל לבצע בחינה זוהה גם בהם, כיוון שחלק ניכר מגיליונות נשים לא כלל טורים. לכן התמקדתי רק במדורי העיתונים. תרשים 4 יציג הבחנה בין סיקור הספורט לעומת סיקור ספורט נשים, בניסיון לבחון את היקף הופעתם בסדר היום של נשים ופנימה.

ממצאים ודיון

על סדר היום: ספורט נשים בעיתוני נשים?

במטרה לבחון מהם הנושאים שכל מגזין בוחר להציג ולהבליט בסדר היום הקבוע שלו, חולקו כותרות המדורים והטורים ל-11 קטגוריות, תוך שמירה על הפרדה בין הטורים למדורים שבכל עיתון.

תרשים 1: סדר היום הקבוע של העיתון: נושאים בולטים בטורים ובמדורים של נשים ופנימה (תש"ע-טבת תש"פ)

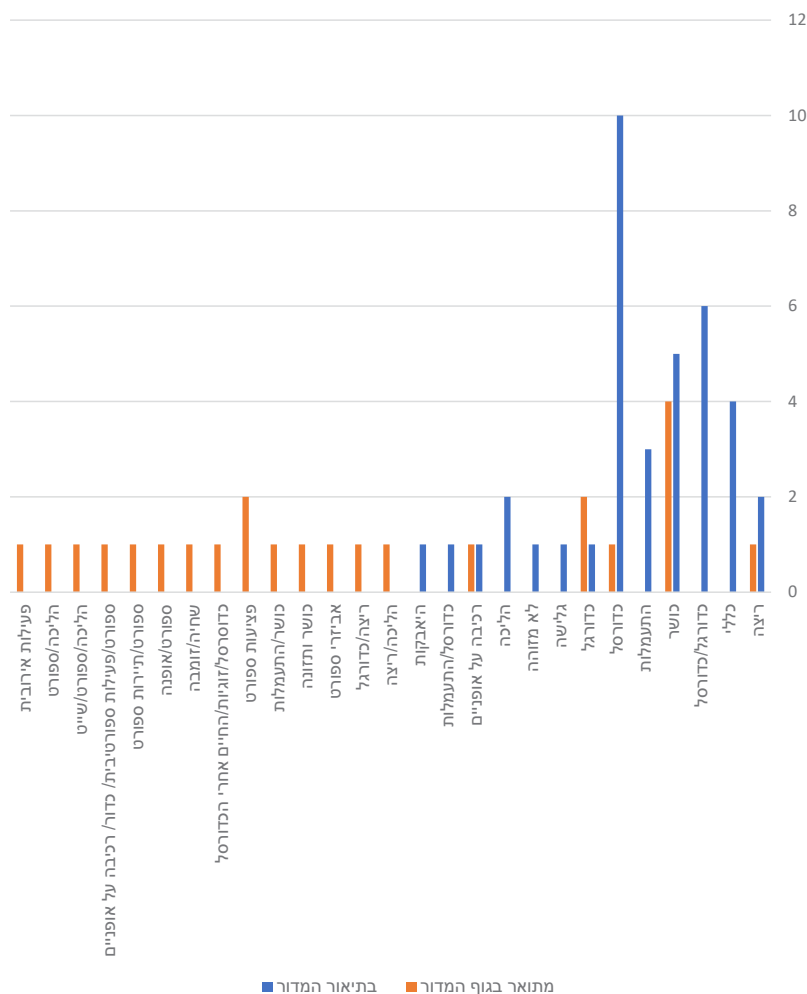
המודל האמריקני של עיתונות נשים מתמקד בזמנה הפנוי של האישה (כהן-אביגדור, 2004, עמ' 67), כפי שהדברים באים לידי ביטוי גם במחקר הנוכחי (תרשים 1). העובדה שהנושא היחיד שנידון בנשים ובפנימה ברמה גבוהה הוא נושא התרבות והפנאי, מצביעה על מתאם בין המודל למציאות בשני המגזינים. עם זאת, בעוד פנימה מבליט את הנושא הזה בסדר היום שהוא מציג באינטרנט, הוא נעדר מסדר היום שמפרסם נשים במדיום זה (GROO, 2017).

הנושא שלא נכתב עליו במודל האמריקני (כהן-אביגדור, 2004, עמ' 66) ובפרסום הנושאים הכלולים בשני המגזינים (GROO, 2017; פנימה מגזין הנשים המוביל, לא מצוין) הוא ספורט וספורט הנשים, שאינו מופיע בטורי המגזינים וכן נוכח ברמה מינורית אך שווה במדורים שלהם. נתונים אלה מבטאים את הנמצא בנשים במדור "צעד וחצי" שפרט לגיליון 269 בכל ששת הגיליונות הנותרים שבהם מופיע מדור זה הוא כלל אינו מתייחס לספורט, ובפנימה במדור "יש לנוע לנוע" שבכל שבועת הגיליונות עוסק בפעילות גופנית. מכאן שבעצם הגדרת המגזינים את עולמות התוכן של עיתון הנשים כפי שהם מופיעים בטורים ובמדורים, הם למעשה מגדירים לנשים על מה עליהן לחשוב (McCombs & Shaw, 1972, p. 177; Wanta, Golan & Lee, 2004, p. 364). זיהוי הכדורגל כענף ספורט גברי על ידי עורכת נשים (LernerCom, 2014) משמש כדוגמה להפנמה שעושות עורכות (וקוראות) עיתוני הנשים (לדרמן-דניאלי, 2013), להגדרת עולמות התוכן הנשיים (הנ"ל, 2011), שבהם הספורט וספורט הנשים כמעט לא נכללים. בשל הדמיון לסדר היום בעיתונות הספורט (תמיר, 2013, עמ' 52; סייגלשיפר, 2012, עמ' 12; דיסקין, 2002, עמ' 1, 5; ברנשטיין, 2003; למיש, 1998, עמ' 12) אני מקבלת תשובה לשאלת ההקבלה בין שתי סוגות העיתונות גם בהיבט הזה.

בין מילה למשמעות

לאור מספר הספורטאיות שעולה בשנים האחרונות, והסיקור התקשורתי של ספורטאיות דתיות, ולמרות העיסוק בפרטים השוליים לעיסוקן הספורטיבי (תמיר, לוי וגלילי, 2015, עמ' 111) כדוגמת האתגרים שאיתם הן מתמודדות – צניעות, שמירת שבת וכולי – אני לומדת שנשים דתיות עוסקות בספורט. תרשים 2 מציג את מקצועות הספורט שמקבלים בולטות בשם המדור או בטקסט המופיע תחתיו (להלן תיאור המדור) בתוכן העניינים, לעומת הטקסט המופיע בגוף המדור במגזין נשים.

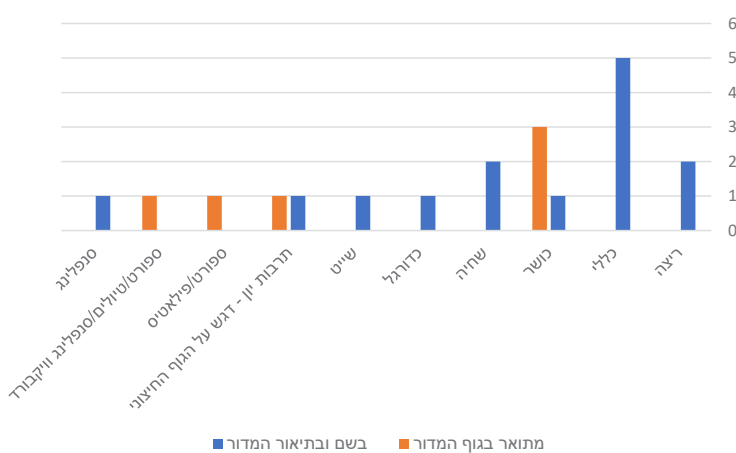
תרשים 2: מקצועות ותחומי ספורט הנזכרים בשם המדור ובתיאורו לעומת גוף המדור בעיתון נשים (תש"ע-טבת תש"פ)

קיימים פערים משמעותיים בין תיאור ענף הספורט המוזכר בשם ובתיאור המדור (הטקסט המופיע תחת הכותרת של המדור) לזה הנזכר בפועל. גם בשם המדור ובתיאורו קיים מגוון צר יותר של ענפי הספורט לעומת מקבץ עשיר יותר בגוף המדור בעמודים הפנימיים בעיתון.

חמישה מענפי הספורט שמופיעים בתיאור המדור נכללים בין 15 ענפי הספורט המובילים בישראל: כדורגל/כדורסל, התעמלות, היאבקות (ג'ודו וטאקוונדו), אתלטיקה (ריצה), ורכיבה (הרשקוביץ ווינינגר, 2023, עמ' 4). ענף האתלטיקה שמתכתב בתרשים עם תחום הריצה שבשם ובתיאור ובפנים המדור, במידה פחותה יותר, הוא ענף שבו מספר הנשים והגברים שווה (שם, שם). לעומת זאת תחום ההתעמלות שבו עוסקות יותר נשים מספורטאים גברים (שם, שם) נוכח בתיאור המדור ובאופנים שונים, כמו פעילות אירובית, כושר, זומבה והליכה, בגוף המדור בשל היותו רווח כספורט בעל זהות נשית.

תרשים 3: מקצועות ותחומי ספורט הנזכרים בשם המדור ובתיאורו לעומת גוף המדור במגזין פנימה (תש"ע-טבת תש"פ)

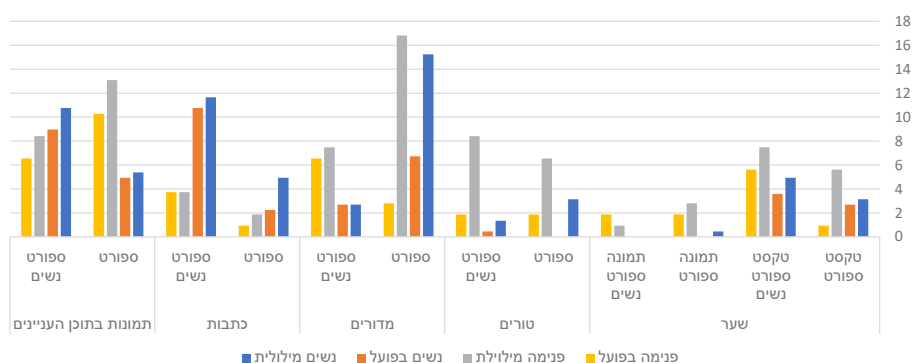

קיימים פערים משמעותיים בין תיאור ענף הספורט שנזכר בשם המדור ובתיאורו לבין זה שנזכר בפועל. נוסף על כך, בשם המדור ובתיאורו קיים מגוון רחב יותר של ענפי/תחומי ספורט המופיעים בתיאור המדור לבין המקבץ הקיים בגוף המדור.

ארבעה מ־15 ענפי הספורט המובילים בישראל מופיעים בתיאור המדור: כדורגל, התעמלות (כושר), אתלטיקה (ריצה) ושחייה (הרשקוביץ ווינינגר, 2023, עמ' 4). שלושת הראשונים מופיעים בשם ובתיאור המדור גם בנשים. אולם הנתונים שבתרשים מראים שמוזכרים פחות תחומים/ענפים של ספורט בפנימה לעומת נשים, אך באלה שנזכרים בשם ובתיאור המדור או במדור בפועל, ניכר מגוון של תחומים שאני מניחה שכותבות המדורים מכירות אותם. הנחה זו מעניינת כיוון שבתרשים 1, ספורט וספורט נשים

כמעט אינם מופיעים כנושאים קבועים בטורים או במדורים. אפשר להבין מכך שקוראות העיתון נחשפות על פי רוב לתכנים בנושאי ספורט/ספורט נשים בתיאור המדור, לעומת מיעוט ההתייחסות לתכנים אלה בשם המדור. כדי שנקבל תמונה רחבה המתייחסת גם לסדר היום המשתנה של עיתוני הנשים (שער, כתבות ותמונות בתוכן העניינים), נעיין בתרשים הבא.

תרשים 4: הפער בין המשמעות המילולית למשמעות המילים שקשורות לספורט ולספורט נשים בעיתונים פנימה ונשים ביחס לסך העיתונים (תש"ע-טבת תש"פ)

*** הערה לתרשים 4:** בתרשים אפשר לראות מעין תמונה פנורמית המתייחסת לכלל יחידות הניתוח בשני המגזינים, הפרדה בין ספורט לספורט נשים, * מאחר גיסא, ובין המשמעות המילולית למשמעות בפועל, מאידך גיסא. האחוזים חושבו בהתבסס על מספר הפעמים שבהם הופיעו ביטויים שקשורים לספורט וספורט נשים ביחידות הניתוח ובמשמעויות השונות ביחס לסך העיתונים והגיליונות הנחקרים. בהקשר זה יש לציין שפנימה החל לצאת רק בחודש שבט תשע"א ולכן חושב כ-0 בספירת המשמעות המילולית והמשמעות בפועל ביחידות הניתוח השונות לשנה זו.

*** גיליונות חסרים לא נספרו בספירה זו.** עם זאת ישנו טור אחד בנשים ושלושה טורים בפנימה שנרשמו במשמעות המילולית וצוינו כ-0 מבחינת המשמעות בפועל, מכיוון שהגיליון עצמו לא היה ברשותי ולכן לא התאפשר לי לעיין בו פרט לתוכן העניינים שנסרק מראש. בדומה, גם בשני מדורים של העיתון נשים ובשישה מדורים של העיתון פנימה נרשמו 0 במשמעות בפועל. לא התאפשר לנו לבדוק את גוף המדור מאחר שהגיליונות הללו לא נמצאו ברשותי, אלא נסרקו מראש ברמת השער ותוכן העניינים.

**** תמונות ומילים שקשורות למסע רגלי של מטיילים נלקחו בחשבון כחלק מהליכה שנכללת בספורט ובספורט נשים.** במידה ומדובר בטיול שאינו כולל ספורט בפועל – אירוע זה לא נספר במשמעות בפועל.

מן הנתונים העולים מן התרשים ניכר כי בעיתון נשים אין ייצוג ויזואלי לספורט נשים וכמעט אין ייצוג ויזואלי שקשור לספורט בשער העיתון. הנתון שנספר תחילה במשמעות המילולית – נקשר בשל עבודתה של הדמות המוצגת בשער כסמנכ"לית שיווק ואסטרטגיה

במנהלת ליגת העל בכדורסל. מאחר שזה היה בעבר, ומכיוון שאין כאן עיסוק בספורט גרידא, נתון זה לא נספר בפועל. לעומת זאת בעיתון פנימה יש מספר זהה של תמונות שקשורות לספורט ולספורט נשים ויותר תמונות שקשורות לספורט.

בניגוד לעיתונות הנשים החילונית, שבה מוצגים מודלים סטראוטיפיים של נשים, נשיות (לדרמן-דניאלי, 2011) ומיניות הטרוסקסואלית (הרצוג, 2000, עמ' 43), נעדרים ייצוגים ויזואליים של נשים במוספי הנשים החרדיות (צרפתי ולירין-אלפר, 2010, עמ' 133). אם נשרטט רצף שבקצהו האחד נמצא הציבור החילוני/הכללי, בהמשכו הציבור הדתי-לאומי, לאחר מכן הציבור החרדי-לאומי ובקצהו האחר הציבור החרדי, נוכל להבחין בתנועה ליניארית מהכיוון של הציבור החילוני/הכללי לזה הדתי-לאומי ומשם על פני הרצף לכיוון הציבור החרדי. מלכתחילה רווחה המחשבה בציבור זה כי לנשים החרדיות אין צורך בעיתון משלהן. בהמשך התברר שקיימת "סכנה" שהן תתפתינה לקרוא בעיתוני הנשים החילוניים ולכן הדפיסו עבורן מוספים בעיתון (לב-און ונריה בן שחר, 2009, עמ' 75) ולאחר מכן גם עיתוני נשים ומוספי משפחה (צרפתי, 2003, עמ' 64). במילים אחרות, האישה החרדית נתפסה כשקופה מבחינת צרכיה ורצונותיה, והודרה מן השיח הכללי באופן שמשקף את מעמדה בחברה החרדית ואת תחומי העניין המוגדרים שלה (שם, שם). עם זאת, בעצם ה"ויתור" שבהפקת המוספים והעיתונים לנשים החרדיות, יש מעין תנועה נגדית על פני הרצף מהציבור החרדי לציבורים האחרים.

בנקודה הבאה על הציר נמצאות הנשים החרדיות-לאומיות. פנימה, בתחילת דרכו, יועד בעיקר לציבור זה, אך גם לנשים הדתיות-לאומיות. כשנוסד המגזין לא הוצגו דמויות נשיות בשער (הירשפלד, 2011). כעיתון שהעיד על עצמו שאיננו מנסה להידמות לעיתוני נשים חילוניים אך יכול לעורר בהן עניין, הוא נע על פני הרצף לכיוון הציבור הדתי לאומי או החילוני. דוגמה לתהליך זה אפשר למצוא בעמודי השער. בגיליון הראשון נכתב בעמוד השער בצד ובקטן ליד הלוגו "המגזין לאשה הדתית" ולאחר מכן: "פנימה – המגזין לאשה הדתית". בשלב מסוים צורף ללוגו של פנימה הלוגו של "בית הלל" ובהמשך הוא נעלם. בגיליון 69 נעלם המסגור המגדיר מיהו קהל היעד המגזרי של העיתון ובמקומו נכתבה הגדרה כללית יותר: "מגזין לנשים". כל זאת לצד הגדרתו את עצמו כיום ככזה שיש בו מקום לכולן, כנוגע בתחומים של כל אישה וכבעל אופי "ערכי, נשי, ישראלי".

בהמשך הציר נמצא הציבור הדתי לאומי. נשים הוא מגזין הלייף-סטייל הראשון לנשים בחברה הדתית (GROO, 2017). עם הקמתו פנה העיתון גם לקהל יעד מסורתי, ועם זאת כיוון עצמו במקביל לנושאים שמעסיקים את כלל הנשים (LernerCom, 2014). בתחילת דרכו נכתב ליד הלוגו של העיתון התאריך העברי ולצידו התאריך הלועזי. כן נכתב "מגזין מבית מקור ראשון" ולעיתים רק "מקור ראשון", כמו שאפשר לראות בגיליונות 52 ו-53. בהמשך נעלם השיוך לעיתון מקור ראשון והתאריך הלועזי נכתב לפני התאריך העברי, כמו בגיליון 194. המגזין כיום מתאר את עצמו כמשלב תכנים

עמוקים עם לייף-סטייל (GROO, 2017); כזה שהקוראות בו "מקדישות חשיבות רבה לטיפוח הבית, הילדים ובריאות המשפחה – לצד קריירה, פיתוח אישי, צמיחה והעצמה" (נשים, 2021). אי-אפשר להניח מתיאורים אלה ומן הנושאים שהוא מציג כתכנון (GROO, 2017) שמדובר בעיתון דתי.

מתחילת תקופת המחקר מודפסות דמויות של נשים בעמודי השער ובכמה גיליונות נדפסו גם גברים (כמו לדוגמה בגיליון 126). מבחינת הנקודות על הציר ששרטטתי, אני מבקשת לטעון שיש תנועה דו סטרית על פני רצף זה. מחד גיסא, ככל שהתנועה מתקדמת לגוון דתי יותר האישה נעדרת מעמודי השער ובמקביל מתקיימת תנועה הפוכה כאשר עיתונים סקטוריאליים בגוון דתי חזק מדפיסים עיתוני נשים בדומה לעיתוני נשים כלליים ובכך מתקדמים על פני הרצף לגוון דתי פחות עז.

שיח ספורטיבי בעיתוני נשים סקטוריאליים

הפערים בין המשמעות המילולית של הטקסט והתמונות ובין המשמעות בפועל כפי שהם מוצגים בתרשים 4, תמוהים. מדוע בוחר המגזין לכתוב בנושא הספורט או ספורט הנשים ביחידת הניתוח, אף שהוא אינו מציג סיקור בפועל של ספורט וספורט נשים? מכיוון שאני עוסקת בעיתונים הנכתבים לקהל יעד דתי, ובשל ההיקש בין המרחבים, המזוהים כזירה גברית ספורט (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 21), צבא (רוזנברג-פרידמן וטייטלבוים-קריא, 2021, עמ' 226; 357, p. Saason-Levy, 2002), טרק בחו"ל שמבוצע על ידי תרמילאים ישראלים (נוי, 2003, עמ' 101 וראו גם שם, 97) ודת (רוזנברג-פרידמן וטייטלבוים-קריא, 2021, עמ' 226), נראה שכניסתן של נשים לזירת הספורט מתקבלת כבלתי הולמת או כסטייה (גלילי, לוי ותמיר, 2015, עמ' 11). כשם שהמרחב הדתי, שבו לימוד התורה במדרשות לנשים שהתפתח בשנות השבעים והשמונים, אפשר לנשים לחדור לעולם גברי שהיה סגור בפניהן, וכתוצאה מכך להשפיע על מעמדן האישי ומקומן בחברה (רוזנברג-פרידמן וטייטלבוים-קריא, 2021, עמ' 231–232). בדומה למרחב הצבאי, שבו הצליחו החיילות הקרביות להתעלות מעל ל"מחסום המגדרי" (Saason-Levy, 2002, p. 375) על ידי אימוץ פרקטיקות גבריות של חיילים קרביים (שם, עמ' 371, 372), ובדומה לאימוץ הפרקטיקות הגבריות על ידי עיתונאיות הספורט (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 23), אני מניחה שכתבות ועורכות של עיתוני הנשים מצאו דרך "לדבר ספורט" בהתאם לשיח הקיים בחברה (Galily, Kaufman & Tamir, 2015, p. 561). מפני שהשיח הזה אינו ברור לכול, בדומה לשיח הצבאי (שם), הנשים מודרות ממרכז השיח אף שמדובר בעיתון שמיועד להן (הרצוג, 2000, עמ' 43). הסבר נוסף הוא ההיבט הכלכלי. מכיוון שעל פי רוב הגברים היו אלה שניהלו את העיתון כמכשיר כלכלי והתוו את אופיו (הרצוג, 2000, עמ' 46, 49–50), יכול להיות שמבחינה שיווקית יש חשיבות לפרסום טקסט ותוכן הקשור בספורט על מנת למשוך את הקהל. אולם אם אכן כך הדבר, הייתי מצפה למצוא בכל יחידות הניתוח מתאם בין המשמעות המילולית למשמעות הספורט בפועל.

יכול להיות שמצב זה, שבו אין אפשרות לתת תשובה החלטית אלא רק השערה, קשור מבלי משים לאופן שבו השיח הפטריארכלי בנושא הספורט, המקביל לשיח הצבאי והדתי שולט בשיח הספורטיבי ומדכא באופן סמוי את הנשים (נרי, 2003, עמ' 80) תוך הכחדתן הסימבולית (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 21). על ידי כך, שומרים הגברים בחזקתם את השיח הציבורי, בכדי להחזיק בהגמוניה (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 21), גם בתוך מרחב נשי כמו עיתוני הנשים (הרצוג, 2000, עמ' 43).

סיכום

בכואי לחקור האם וכיצד ספורט הנשים נוכח בעיתוני הנשים פנימה ונשים, עולות מגמות שחושפות רבדים נסתרים. הראשונה שבהן, שהיא טענתי הבסיסית, היא שדווקא בעיתוני הנשים שנועדו לדון בעולמן של הנשים (הרצוג, 2000, 48) מצאתי שהספורט וספורט הנשים נוכחים בסדר היום הקבוע והמשתנה של שני המגזינים בהיקף נמוך ולא יציב. מצב זה, שבו המגזינים מגדירים את הנושאים הכלולים בסדר יומם כמוהו כקביעה עבור הקוראות על מה עליהן לחשוב (Wanta, Golan & McCombs, 1972, p. 177; Lee, 2004, p. 364). לפיכך ייתכן שבעקבות הפנמת הקוראות ועורכות עיתוני הנשים את סדר היום של המגזין, הן תבינה שהספורט וספורט הנשים נחשבים שוליים, או שאינם קשורים לנשים (לדרמן-דניאלי, 2013). בהקשר זה יש לציין כי מקווי דמיון שמצאתי בין עיתונות הנשים לעיתונות הספורט, תהיתי אם ספורט הנשים המסוקר באופן מינורי בעיתון הספורט, מסוקר כך גם בעיתון הנשים. התשובה לכך חיובית. לא מצאתי בספרות המחקרית התייחסות לספורט וספורט נשים כחלק מסדר יומם של עיתוני הנשים. על כן השוואה זו ומחקר זה, מהווים חריש בשדה בור.

כמו כן אי-אפשר להסביר את הסיקור הנמוך בחוסר העניין של נשים בספורט ובספורט נשים ובהיעדר חשיפת תכנים קשורים בנושאים אלה בעיתונים הנחקרים. ביסוס לכך קיים במחקרים המראים שהנשים והגברים מגלים עניין בספורט נשים (תמיר, 2013, עמ' 50; סייגלשיפר, 2012, עמ' 11). הביטוי לכך הוא הגידול בהשתתפותן של נשים בישראל בספורט עממי (גנוסר, 2015) ובסיקור ספורטאיות דתיות שעוסקות בספורט מקצועי במגוון רחב של ענפים (ויסברג, 2012; צרויה, 2017; הורוביץ, 2012; ערוץ 7, 2020.2.21; גרינווד, 2022; לרנר, 2020; חדשות סרוגים, 2023; רט, 2018; בן ישי, 2019; אהרונ, 2023; mako, 2013). זאת ועוד, תרשימים 2 ו-3 מציגים מגוון של תחומי ספורט שמצוינים בשמות המדורים ובתיאורם, ולעתים גם בגוף המדור במגזינים הנחקרים. מאחר שעיתונים אלה פנו לציבור הנשים הדתי, אי-אפשר לטעון שנשים דתיות אינן נחשפות לתכנים הקשורים בספורט ובספורט נשים בסדר היום הקבוע (טורים ומדורים) והמשתנה (שער, כתבות ותמונות בתוכן העניינים) בעיתוני הנשים.

באשר לספורטאיות הדתיות, נראה שהתקשורת נוטה להבליט אתגרים נוספים שאיתם הן מתמודדות, כדוגמת הצניעות (הורוביץ, 2012; צרויה, 2017; חדשות סרוגים, 2023;

רט, 2018; בן ישי, 2019), שמירת השבת (ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת השמונה-עשרה, 2009); שילוב חיי המשפחה עם הפעילות הספורטיבית (צרויה, 2017; בן ישי, 2019; רט, 2018; מערכת אתר ערוץ הספורט, 2020; ויסברג, 2012; mako, 2013); שמירת כשרות במחנות אימונים בארץ ובחו"ל (ועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת השמונה-עשרה, 2009; ויסברג, 2012; הורוביץ, 2012); ויתור על שירות צבאי קרבי לטובת שירות כספורטאית מצטיינת (לרנר, 2020) ושילוב שירות לאומי עם שגרת האימונים (צרויה, 2017; גרינווד, 2022).

כמו כן מצאתי בסדר היום המשתנה (שער, כתבות ותמונות בתוכן העניינים) ובסדר היום הקבוע (טורים ומדורים) של **פנימה ונשים** כי קיימת התייחסות לספורט ולספורט נשים, אולם על פי רוב הם משמשים כמטפורות. חלק מהטקסטים אינם עוסקים בספורט במובן הקלאסי של המילה. בלט בהיעדרו הייצוג הוויזואלי של ספורט וספורט נשים מעמודי השער של **נשים**, וניכרה נוכחותו הדלה ב**פנימה**, בפרט בנושא ספורט הנשים. מממצאים אלה, שהתכתבו עם הספרות המחקרית העוסקת בעיתונות הנשים החרדית, שבה נעדרים ייצוגים ויזואליים של נשים (צרפתי וליין-אלפר, 2010, עמ' 133), שרטטתי ציר שבקצהו האחד הציבור החילוני/הכללי, בהמשכו הדתי-לאומי, הציבור החרדי-לאומי ובסופו הציבור החרדי. בספרות המחקר, בהשוואה לתיאורים ב**נשים** ו**פנימה** במדיה ובגיליונות עצמם הבחנתי בתנועה ליניארית שמתקיימת על פני רצף זה שמן הציבור ההחילוני/הכללי לזה החרדי בעיתוני הנשים. ראיתי שככל שהציבור דתי יותר, כך הנשים שקופות יותר ונעדרות מעיתונים סקטוריאליים שהופקו עבורן. במקביל הבחנתי בתנועה נגדית על פני ציר זה מהציבור החרדי לכיוון הציבור החילוני/כללי. עיתונים שהתבצרו בהתבדלות דתית טשטשו עם הזמן את המרכיב הדתי שאפיין אותם, מתוך רצון להידמות לעיתוני הנשים המיועדים למגזר פתוח יותר מבחינה דתית. גם רעיון זה הוא בבחינת חידוש תיאורטי בדיון שעוסק בעיתוני נשים דתיים. ייתכן שמודל זה, של התנועה הדו-סטרית הקיימת בעיתוני הנשים מבחינת שקיפות והבלטת האישה בתנועות מנוגדות על פני הרצף, עשוי לשמש כמודל יישומי גם לתחומים אחרים. אני מעריכה שאפשר ליישם את המודל הזה בשדות תיאורטיים אחרים וממליצה על מחקר המשך הבוחן תופעה זו בעיתונות הנשים המקוונת.

זאת ועוד, בשל הפערים המשמעותיים שהתבטאו בין המשמעות המילולית לזו שבפועל ביחידות הניתוח השונות נשאלת השאלה מדוע משתמשים העיתונים במילים השייכות לעולם הספורט כדי לייצג תוכן שאינו ספורטיבי. ההשערה שהעליתי היא רצונם של העיתונים "לדבר ספורט" על מנת למשוך את הקוראת לעיין בעיתון או לרכוש אותו כחלק מהיות העיתון מכשיר כלכלי (הרצוג, 2000, 46–49–50; לקס, 2014; LernerCom, 2014). במילים אחרות, אני מניחה שמבחינה שיווקית יש חשיבות לפרסום טקסט הקשור בספורט. אולם הייתי מצפה שיהיה סיקור תקשורתי בפועל שנמצא בהלימה למשמעות

המילולית. מעבר למסקנות שנגעו לנושא הנחקר בחיבור זה אני קוראת לקיים מחקרי המשך הבוחנים את הפערים הללו בשנים הבאות.

הסבר נוסף שיכול להסביר את הממצאים בהקשר הזה נובע מן המשוואה שאני מחברת כאן לראשונה בהסתמך על מקורות שונים בספרות המחקר: ספורט (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 21) = צבא = (רוזנברג-פרידמן וטייטלכאום-קריא, 2021, עמ' 226; Sasson, 197, p. 357) = "טרקים" של תרמילאים ישראלים בחו"ל (נוי, 2003, עמ' 101, 97) = הדת היהודית (רוזנברג-פרידמן וטייטלכאום-קריא, 2021, עמ' 226) = מרחבים בעלי זהות גברית מובהקת. בשל העיסוק בעיתונים המיועדים לציבורי נשים דתיות, וההיקש בין המרחבים, הנחתי שכשם שעיתונאיות הספורט, התרמילאיות הישראליות, החיילות הקרביות בצבא והנשים הדתיות גברו על המחסום המגדרי (Saason-Levy, 2002, p. 375) באימוץ פרקטיקות גבריות של חיילים קרביים (שם, עמ' 371, 372), ובדומה לאימוץ הפרקטיקות הגבריות בקרב עיתונאיות הספורט (תמיר וברנשטיין, 2013, עמ' 23), אימצו הכתבות ועורכות עיתוני הנשים את האסטרטגיה "לדבר ספורט" כדי להשתלב בשיח הקיים בחברה (Galily, Kaufman & Tamir, 2015, p. 561).

מחקר זה מניח את אבן הפינה להקמת תשתית תיאורטית לחקר העיסוק בספורט ובספורט נשים בעיתוני נשים ככלל, בעיתוני נשים המיועדים לנשים דתיות בפרט וכן בספורטאיות יהודיות דתיות. אני קוראת לעריכת מחקרי המשך שיעסקו בסוגיות אלה לתשתית תיאורטית רחבה. פרט להיבט התיאורטי אני קוראת לעיתוני הנשים להכניס את נושא הספורט וספורט הנשים לסדר היום הקבוע של העיתון, כדי שאלה יעלו לסדר היום הציבורי. בכך אני מקווה לכוון מציאות חדשה שעשויה להשפיע על מקומה של האישה בספורט, וכנגזרת מכך גם על מקומה בחברה.

מקורות

- אהרונ, א' (2023). "יש לדתיים מקום בספורט?" רצת המרתון תפספס את אליפות העולם בגלל השבת", **ישראל היום**, 1.6.2023, אוחזר בתאריך 14.8.2023 מן האתר <https://www.israelhayom.co.il/sport/> other-sports/article/14225218.
- אלמוג, ע' (2000). "חלוצה, צברית, עקרת בית, יאפית: שינויים בדמות האשה הישראלית ובמעמדה החברתי", **בקורת ופרשנות**, 34, עמ' 19-64.
- ארנר, א' (2002). "תרבות הגוף בספרות הרבנית בדורות האחרונים", בתוך: ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים (עידן, 22)**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, המחלקה לחינוך והדרכה; נתניה, מכון וינגייט לחינוך גופני ולספורט, עמ' 25-50.
- בן ישי, ע' (2019). "בשורת הניצחון של ביטי דויטש: המשפחה", **ערוץ 7**, 10.1.2019. אוחזר ב-15.8.2023 מן האתר <https://www.inn.co.il/news/391239>.
- ברנשטיין, ע' (2003). "מי מכיר את טלי שפושניקוב?" בתוך: **הספריה הוירטואלית של מט"ח – המרכז לטכנולוגיה חינוכית**, אוחזר ב-15.8.2023 מן האתר <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=8696>.
- גוברין, נ' (2000). "נשים בעתונות העברית – ההתחלות", **קשר**, 28, עמ' 8-20.

גלילי, י', ר' לידור, א' בן-פורת וב' פירסט (2009). "שריקת הפתיחה", בתוך: י' גלילי, ר' לידור וא' בן-פורת (עורכים), במגרש המשחקים: ספורט וחברה בתחילת האלף השלישי, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 11-12.

גלילי, י', מ' לוי וא' תמיר (2015). "מבוא", בתוך: "גלילי, מ' לוי, וא' תמיר (עורכים), ספורט ומגדר
בחסרה הישראלית: מאפיינים, זהויות ויצוגים, הרצליה: בית הספר לתקשורת, המרכז הבינתחומי,
עמ' 11-18.

גלילי-צוקר, א' (2008). פוליטיקה תקשורתית בת זמננו, חלק א, תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.
גנוסר, א' (2015). "מגבירות קצב", גלובס, 5.3.2015. אוחור בתאריך 19.10.2015, מתוך <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001015938>.

גרינוד, ח' (2022). "מוריה רימון: 'אפשר להיות ספורטאית דתייה'", **ישראל היום**, 30.11.2022. אוחזר בתאריך 14.8.2023 מתוך <https://www.israelhayom.co.il/sport/other-sports/article/13379720>
דויטש, ב' (2023). "האצנית החרדית ביטי דויטש: למרות הלחצים – אני בחרתי בשבת", **ערוץ 7**, 31.5.2023. אוחזר בתאריך 14.8.2023 מן האתר <https://www.inn.co.il/news/603263>.

דיסקין, ר' (2002). "סיקור ספורט נשים בתקשורת וייצוג נשים בספורט", הכנסת: מרכז מחקר ומידע אוניברסיטת בר-אילן, 9.3.2015, מן האתר <http://kneset.gov.il/mmm/data/pdf/m00289.pdf>.

בשאלה זו, ר' (2002). "ספורט הנשים בישראל", בתוך: ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (סדרת עידן, 22), ירושלים: יד יצחק בן צבי, המחלקה לחינוך והדרכה, נתניה, מכון וינגייט לחינוך גופני ולספורט. עמ' 432-418.

<https://www.kipa.co.il/%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA/%D7%9C%D7%90-%D7%94%D7%9B%D7%9C-%D7%AA%D7%9C%D7%95%D7%99-%D7%91%D7%99>

הירשפלד, צ' (2011). "מגזין נשים בטעם חרד"ל", *Ynet*, 19.1.2011. אוחרז ב-15.12.2016 מתוך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4016150,00.html>.

הרצוג, ח' (2000). "עתונות נשים: מרחב משעתק או מרחב לקריאת תיגר?", **קשר**, 28, עמ' 43-52.
הרשקוביץ, ר' ו' א' ויינגר (2023). "נשים בספורט הישראלי – מדיניות ונותנים; סקירה", הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2.7.2023. אוחזר ב-1.8.2023 מתוך https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/f2117bee-dcf3-ed11-815c-005056aa4246/2_f2117bee-dcf3-ed11-815c-005056aa4246_11_20192.pdf
ויסברג, א' (2012). "קליעת התורה", **ישראל היום**, 3.2.2012. אוחזר ב-15.8.2023 מתוך <https://www.israelhayom.co.il/article/36686>

ווייסבורט, ע' (2021). "אולימפיאדה, נשים ומה שביניהן", וואלה!, אוחזר ב-11.8.2023 מתוך <https://olympics.walla.co.il/item/3448854>.

יועדת החינוך, התרבות והספורט, הכנסת ה-18 (2009). "איסור על ספורטאיות דתיות ללבוש חולצה מתח לגופיה", פרוטוקול, **כנסת פתוחה**, 4.8.2009, אוהזר בתאריך 14.8.2023, מתוך <https://okneset.org/meetings/3/2/328292.html>.

חברות סרוגים (2023). "עם כיסוי ראש וחצאית: זאת אלופת ישראל בריצת 10000 סרוגים, 14.2.2023, אווור ב־14.8.2023 מן האתר <https://www.srugim.co.il/783755-%D7%A2%D7%9D-%D7%9B%D7%99%D7%A1%D7%95%D7%99-%D7%A8%D7%90%D7%A9-%D7%95%D7%97%D7%A6%D7%90%D7%99%D7%AA-%D7%96%D7%90%D7%AA-%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%A4%D7%AA-%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-%D7%91%D7%A8%D7%99>

טנא, א' (2002). "הלשון הציונית של עיתוני הספורט", בתוך: ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), – תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים (עידן, 22), ירושלים: יד יצחק בן צבי, המחלקה לחינוך והדרכה. נתניה ומכון וינגייט לחינוך גופני ולספורט, עמ' 363–382.

כהן-אביגדור, נ' (2004). "ניצול הסגולות הייחודיות של האינטרנט בעיתונות נשים: ניתוח שלבי החדירה/ צמיחה של המגזינים המקוונים ושל ההתגוננות של המגזינים המודפסים", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, המחלקה למדע המדינה.

כהן-אביגדור, נ' (2007). "ממגזין לקהילה: צמיחתה של עיתונות הנשים המקוונת ומאפייניה הייחודיים", בתוך: ת' שוורץ-אלטשולר (עורכת), **עיתונות דוט.קום: העיתונות המקוונת בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז בורדה לתקשורת חדשנית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עמ' 111-146.

כספי, ד' ו' לימור (1996). **תקשורת המונים**, כרך ג, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

לב-און, א' ור' נריה בן-שחר (2009). "פורום משלהן": עמדות ביחס לאינטרנט בקרב הגולשות בפורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות", **מסגרות מדיה**, 4, עמ' 67-105.

לדרמן-דניאל, ד' (2011). "מזייפים פמיניזם", **העין השביעית**, 25.12.2011. אוחזר ב-17.2.2015 מתוך <http://www.the7eye.org.il/11497>.

לדרמן-דניאל, ד' (2013). "האויבת שבפנים", **העין השביעית**, 14.3.2013. אוחזר ב-17.2.2015 מתוך <http://www.the7eye.org.il/52164>.

לונדון וקירשנבאום (2016). "במשלחת ישראל לריו 2016 יש לראשונה רוב נשי: האם התפנית בדרך", **חדשות 13**, 12.8.2016. אוחזר ב-15.8.2023 מתוך <https://13news.co.il/item/news/domestic/ntr-1203779/>.

לימור, י' ור' מן (1997). **עיתונאות: איסוף מידע, כתיבה ועריכה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

לימור, י', א' תמיר וא' שיפמן (2013). "ההצלחה שהרגה את העיתון: רקוויאם לחדשות הספורט", **העיתון שהשפיע על עיצובה ועל מוסדה של עיתונאות הספורט בישראל**, **קשר**, 45, עמ' 95-103.

למיש, ד' (1998). "השסע השקוף: תצפית פמיניסטית על חברה דרך התקשורת הישראלית", בתוך: א' יער ות' הרמן (עורכים), **החברה הישראלית: בין פילוג לאחדות**, תל אביב: מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב, עמ' 33-51.

למיש, ד' (2008). "שוות ערך תקשורתי: מבט פמיניסטי על התקשורת הישראלית", בתוך: ד' כספי (עורך), **תקשורת ודמוקרטיה בישראל**, תל אביב: מכון ון ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 119-139.

לקס, ע' (0145.9.2). "עניין אישי: אביחי בוארון", **ערוץ 7**, אוחזר בתאריך 14.8.2023 מתוך <https://www.inn.co.il/news/283215>.

לרנר, מ' (2020). "אלופות העולם הדתיות", **שבתון**, 10.1.2020, אוחזר בתאריך 14.8.2023 מתוך <https://shabaton1.co.il/?p=15219>.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לתקשורת (2023). "לקט נתונים לרגל יום האישה הבין-לאומי 2023", 5.3.2023. אוחזר ב-14.8.2023 מתוך https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2023/075/11_23_075b.pdf.

מנדלבאום, א' (9.10.2018). "אני משלבת דת, תחרויות ואימונים", **Ynet**, 9.10.2018, אוחזר ב-14.8.2023 מתוך <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5367251,00.html>.

מערכת אתר ערוץ הספורט (2020). "נעמה שפיר: הכדורסלנית חזרה אחרי שנה וחצי", 27.7.2020, אוחזר בתאריך 15.8.2023 מתוך <https://www.sport5.co.il/articles.aspx?FolderID=414&docID=346283>.

נואלה-נוימן, א' (1995). "ספירלת השתיקה: תיאוריה של דעת הקהל", בתוך: ד' כספי (עורך), **תקשורת המונים: מקראה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 122-130.

נוי, ח' (2003). "סיפורים של גבריות הגמונית: גוף ומרחב בסיפורי תרמילים ישראלים", **סוציולוגיה ישראלית**, ה (1), עמ' 75-120.

נריה בן שחר, ר' (2011). "דימויים וייצוגים של נשים חרדיות בעיתונות הנשים החרדית מקום המדינה ועד ימינו", **קשר**, 41 (חורף), עמ' 88-100.

נשים (2021). אוחזר ב-15.8.2023 מתוך האתר <https://nashim.online/about/>.

- ערוץ 7 (21.2.2020). "טאקוואנדו: מדליית זהב לאמונה סמואלס", אוחר ב-14.8.2023 מן האתר <https://www.inn.co.il/news/428091>.
- סייגלישפר, י' (2012). "משנות את חוקי המשחק: מבט מגדרי על תקצוב הספורט בישראל", מרכז אדוה. אוחר מן האתר <https://adva.org/wp-content/uploads/2015/02/sport-site1.pdf>.
- פז, י' (2002). "הספורט בעיתונות הכתובה בארץ-ישראל ובמדינת ישראל", בתוך: ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים (עידן, 22)**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, המחלקה לחינוך והדרכה, נתניה; מכון וינגייט לחינוך גופני ולספורט, עמ' 344–362.
- פנימה, מגזין הנשים המוביל. אוחר ב-15.8.2023 מן האתר <https://rishum.pnima-magazine.co.il/>.
- צמרת, ה', נ' חזן, ח' הרצוג, י' בסין, ר' ברייר-גארב, ה' בן אליהו (2022). **מדד המגדר: אי-שוויון מגדרי בישראל 2022** (עשור למדד המגדר), ירושלים: מכון ון ליר, שוות WIPS = המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית ויודעת, אוחר ב-14.8.2023 מתוך <https://www.athenawomen.org.il/wp-content/uplo> ads/2023/07/%D7%9E%D7%93%D7%93-%D7%94%D7%9E%D7%92%D7%93%D7%A8-2022-%D7%A7%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%94.pdf.
- צריה, ה' (2017). "זה לא רק ספורט: הספורטאיות הדתיות שלא מוותרות", *Mako*, 7.6.2017. אוחר בתאריך 14.8.2023 מתוך <https://www.mako.co.il/judaism-inspiration-magazine/teens/Article-0db8e68debd7c51006.htm>.
- צרפתי, א' (2003). "זהות וזכרון אלטרנטיביים בעיתונות החרדית", **כתב עת לחקר העברית באירופה**, 8, עמ' 59–78.
- צרפתי, א' וד' לירן-אלפר (2010). "ברוך שלא עשני אישה?": ניצני שיח נשי-פמיניסטי בעיתונות החרדית המסחרית", **קשר**, 40 (קיץ), עמ' 126–138.
- קניג, ע' (2023). "יום האישה הבינ"ל 2023: ירידה מדאגיה בייצוג הנשי בפוליטיקה הישראלית", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 5.3.2023. אוחר ב-14.8.2023 מן האתר <https://www.idi.org.il/articles/48108>.
- רוזנברג-פרידמן, ל' ונ' טייטלבוים-קריא (2021). "ליברליות, רדיקליות ורב-תרבותיות: תמורות במעמד הנשים בישראל", בתוך: צ' צמרת, ז' דרורי וי' ויץ (עורכים), **העשור החמישי: תשמ"ח-תשנ"ח (1988–1998)**, ירושלים: ראובן מס, עמ' 225–240.
- רט, ר' (2018). "רוצי אמה", **מקור ראשון**, 8.7.2018. אוחר ב-15.8.2023 מן האתר <https://www.makorrishon.co.il/%D7%94%D7%A8%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%93%D7%94/61231/>.
- שומפלבי, א' (2018). "ספורט בשבת: תקראו לזה אליפות ישראל לחילונים", *Ynet*, 17.1.2018. אוחר ב-15.8.2023 מן האתר <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5072441,00.html>.
- תמיר, א' (2009). "ספורט, מגדר ותקשורת: נשים בעיתונות הספורט הכתובה בישראל, 1948–2006", **עבודת דוקטור**, אוניברסיטת בר-אילן, המחלקה למדעי המדינה.
- תמיר, א' (2013). "ספורט, מגדר ותקשורת", בתוך: נ' ול, י' אשכנזי וא' טילמן (עורכים), **לעבור את משוכות החיים**, נתניה: היחידה לספורט הישגי, עמ' 48–53.
- תמיר, א' וע' ברנשטיין (2013). "ספורט כיחידה קרבית: עבודתן של עיתונאיות הספורט בישראל", **קשר**, 44, עמ' 20–28.
- תמיר, א', מ' לוי וי' גלילי (2015). "סיקור ספורט נשים בתקשורת הישראלית: הרמיית המציאות", בתוך: י' גלילי, מ' לוי וא' תמיר (עורכים), **ספורט ומגדר בחברה הישראלית: מאפיינים, זהויות ויצוגים**, הרצליה: המרכז הבינתחומי, עמ' 105–129.
- GROO (2017). **"נשים": גיליון של המגזין במשולח עד הבית**, נדלה באוגוסט 15, 2023 מתוך <https://www.groo.co.il/deal/nashim-magazine-subscription/1030318/>.
- LernerCom (2014). גיליון 150 של מגזין נשים (רשת א' קול ישראל). אוחר ב-6.7.2023 מתוך <https://www.youtube.com/watch?v=C5Arb7wsrVs>.

מאקו (2013). "זה רק ספורט: סיפור ההצלחה של בת אל גטרר", סטטוס הצלחה, Mako, 11.7.2013, אוהזר ב-14.8.2023 מן האתר <https://www.mako.co.il/special-success/Article-88937a9027ccf31006.htm>

- Cassidy, W.P. (2006). "Gatekeeping Similar for Online, Print Journalists", *Newspaper Research Journal*, 27(2), pp. 6-23.
- Galily, Y., H. Kaufman & I. Tamir (2015). "She Got Game?! Women, Sport and Society from an Israeli Perspective", *Israel Affairs*, 21(4), pp. 559-584.
- Hylton, K. (2020). "Black Lives Matter in Sport...?", *Equality, Diversity and Inclusion: An Internal Journal*, in: Leeds Beckett University. Retrieved on 23.10.2020 from <http://eprints.leedsbeckett.ac.uk/id/eprint/6945/1/BlackLivesMatterInSportAM-HYLTON.PDF>.
- McCombs, M.E. & D.L. Shaw (1972). "The Agenda-Setting Function of Mass Media", *Public Opinion Quarterly*, 36(2), pp. 176-187.
- Sasson-Levi, O. (2002). "Constructing Identities at the Margins: Masculinities and Citizenship in the Israeli Army", *The Sociological Quarterly*, 43(3), pp. 357-383.
- Scheufele, D. & D. Tewksbury (2007). "Framing, Agenda Setting, and Priming: The Evolution of Three Media Effects Models", *Journal of Communication*, 57, pp. 9-20.
- Van Zoonen, L. (1998). "A Professional, Unreliable, Heroic Marionette (M/F): Structure Agency and Subjectivity in Contemporary Journalisms", *European Journal of Cultural Studies*, 1(1), pp. 123-143.
- Wanta, W., G. Golan & C. Lee (2004). "Agenda Setting and International News: Media Influence on Public Perceptions of Foreign Nations", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 81, pp. 377-364.

האותנטיות של המשחק והשימוש בטכנולוגיה לשיפור הדיוק: עמנואל קאנט והמקרה של מערכת שיפוט בעזרת וידאו (VAR) בכדורגל¹

יאיר גלילי

בעיטת הפתיחה: המהות של הכדורגל

הכדורגל נחשב לעיתים קרובות כמטפורה לחיים, עם דגש על ערכים כמו התמדה, שיתוף פעולה ונחישות לנוכח אתגרים. עבור רבים הוא מסמל את המאבק הבלתי פוסק להצלחה נוכח מכשולים, את החשיבות של עבודת צוות וכוח רצון ואת הרגעים המרגשים שמעניקים תחושת שייכות, גאווה וזהות קולקטיבית. מעבר להיותו ספורט מציע הכדורגל למעריציו חוויות רגשיות עמוקות המהדהדות את המורכבות והעושר של חיי היומיום. רונן שובל מזכיר שבספרדית מוגדר כדור המשחק בלשון נקבה שמסמלת את יופיו. בתרבות הדרום אמריקנית הכדור זוכה להערכה רבה ומעורר אהבה, שמחה וחגיגה שמתעלות עד כדי חוויה דתית. המשחק עצמו משמש כמשל לניצחונות ולתלאות בחיים, לשאיפות שלא התגשמו, לרגעים של התרגשות עזה ומבטא את התודה שאנו חשים כשאנו עדים להשגת הבלתי אפשרי לכאורה. בעת האחרונה, עם הנהגת מערכת שיפוט הווידאו (VAR – Video Assistant Referee), כאשר נכבש שער תחושת השמחה או העצב מושהית עד לאישורו הרשמי. רק אז יכולים הצופים להביע את התרגשותם או את צערם. התוצאה היא שהתגובה הספונטנית הרגשית מומרת באנחת רווחה בלבד. כתוצאה מכך רבים סוברים כי מהות חוויית הכדורגל כמעט איבדה את משמעותה.

אין ספק שהכדורגל משקף את החיים, כפי שטען ג'ורג' אורוול (Orwell, 1945). הוא מאפשר עימות מתוחכם, המזכיר מלחמה, אך במסגרת מוגנת וללא שפיכות דמים. אם ברצוננו להעניק לאוהדי הכדורגל דגם שבו יוכלו לצאת עם השקפה אופטימית על תוצאות ההתמודדות במשחק, חיוני לספק להם את האמצעים הטובים ביותר לבחינת איכות הקבוצות ולצמצם את מספר המשחקים המוכרעים על ידי החלטות שיפוט שגויות (Samuel, Tenenbaum & Galily, 2021).

בפרשנות המשפטית אפשר לבחון כל חוק בשתי גישות מרכזיות: כוונת המחוקק, המכונה "מטרה סובייקטיבית", והמשמעות האובייקטיבית של החוק כפי שהשופט מבין אותה, הנקראת "מטרה אובייקטיבית". בעשורים האחרונים גישה זו, של מטרה אובייקטיבית, הפכה לדומיננטית בבתי המשפט, כאשר שובל, כמו חוקרים נוספים, תומך בגישה זו (שובל, 2021). לפי גישה זו על השופט לשאוף להבין את "מהות" החוק

ואת רוחו האובייקטיבית וליישם אותם באופן אוניברסלי. אלא שמערכות VAR בתחום הכדורגל מגלמות גישה כמעט הפוכה.

מערכות VAR מתבססות על התפיסה כי קיימת מציאות אחת, ניתנת למדידה, שאותה יש לחשוף ולהציג. מערכות אלה מקדמות את הרעיון שעל השופט להיות מתווך ניטרלי, שתפקידו לחשוף את המציאות וליישם את החוק באופן חד וברור, מבלי להפעיל פרשנות סובייקטיבית. מנגד תפיסות פוסטמודרניות שוללות את הרעיון של אמת מוחלטת ובמקום זאת מציעות את קיומם של נרטיבים מרובים, שלכל אחד מהם מעמד שווה. בגישה זו השופט יכול לבחור נרטיב "סביר" או "נאור", גם אם הנרטיב אינו תואם לחלוטין את לשון החוק או את המציאות האובייקטיבית. לפי תפיסה זו, השופט רוכש כוח כמעט בלתי מוגבל מכיוון שהוא יוצר מציאות שמתאימה לתפיסתו האישית ולא בהכרח למציאות האובייקטיבית. בכך מציבות מערכות VAR את השופט כמוציא לפועל של החוק שאינו כול־יכול אלא נדרש לפעול במסגרת חוקים אובייקטיביים שנקבעו מראש, ותפקידו לציית להם וליישם באדיקות.

ישנם מי שיטענו (Zgliniski, 2022; Scanlon, Griggs & C. McGillick, 2022) כי שילוב ה-VAR בכדורגל מאתגר את השכל הישר ומשנה את מהות המשחק. הוא מציג פרדיגמה חדשה שמתנגשת עם התפיסות המסורתיות של מטרת הכדורגל, הצדק והמסע הסימבולי שהוא מייצג.

מטרת המאמר היא להעמיק בדיון המתמשך על מערכת ה-VAR בכדורגל, ולשפוך אור על המאבק המורכב והרגיש בין הרצון לשמור על האותנטיות והפשטות המסורתית של המשחק ובין השאיפה לנצל את יתרונות הטכנולוגיה כדי להבטיח דיוק ושיפוט הוגן יותר. מצד אחד הכדורגל מבוסס על רוחו הספונטנית והבלתי־אמצעית, על רגעי האי־ודאות והדרמה שמלהיבים את הקהל ומחברים אותו לחויית המשחק ברמה רגשית עמוקה. מצד שני, בעידן שבו הטכנולוגיה הפכה לחלק בלתי נפרד מחיי היומיום, יש ציפייה הולכת וגוברת לשיפוט מקצועי ומדויק שיכול למנוע טעויות קריטיות ולאפשר תוצאות הוגנות ככל האפשר. לפיכך המאמר מבקש לבחון את האיזון הנדרש בין שמירה על אותנטיות המשחק ושילוב טכנולוגיה חדשנית תוך כדי התייחסות להיבטים הפילוסופיים והחברתיים שמעצבים את הכדורגל כחוויה תרבותית גלובלית. שמירה על האיזון בין דיוק טכנולוגי לאותנטיות טבעית היא הכרחית לשמירת הכוח המטפורי של הכדורגל, משחק שהפך לשפה אוניברסלית והמשיך לעורר שמחה ילדותית ותמימה בקרב אוהדים במשך דורות.

שופטי סיוע בוידאו (VAR) בכדורגל: שיפור ההגנות והדיוק?

ה-VAR נחשב אכן דרך משמעותית בתחום השיפוט בכדורגל, בדומה להכנסת כרטיסים צהובים ואדומים בשנות השבעים. למרות ההתנגדות הראשונית של פפ"א, הגוף המנהל

המרכזי של הכדורגל, ה- VAR אומץ לבסוף והוכנס לשימוש רשמי בשנת 2018, לאחר יישומו בליגות מסוימות שנה קודם לכן (Zglinski, 2022).

שיפוט סיוע בווידאו (VAR) הוא טכנולוגיה חדשנית שהוכנסה לכדורגל במטרה לסייע לשופטים לקבל החלטות מדויקות והוגנות יותר במהלך משחקים. היא כוללת צוות של שופטים מסייעים בווידאו, אשר סוקרים אירועים ומספקים מידע נוסף לשופט בשטח כדי לסייע לו לקבל החלטות מושכלות. ה- VAR עורר הן שבחים הן ביקורת, אך מטרתו העיקרית היא להפחית טעויות ולקדם את ההגינות במשחק (Carlos, Ezequiel, 2019; Han et al., 2020; Tamir & Bar-Eli, 2021; de Oliveira 2023).

ההחלטה המקורית של השופט משתנה רק אם הסקירה בווידאו מראה בבירור שגיאה. מחקרים (ראו למשל (Helsen, Gilis & Weston, 2006) מצביעים על כך ששופטים (כולל קוונים) טועים בכ-26 אחוז (!) מההחלטות במשחק, דבר המדגיש את הצורך ב- VAR כדי לתקן את הטעויות הללו ולשפר את הדיוק בקבלת ההחלטות (Johnson, 2024).

גורמים פסיכולוגיים שונים משפיעים על החלטות השופטים והאובייקטיביות שלהם: אפקט הקהל, אפקט יתרון הבית, מבנה הגוף של השחקן, אפקט ה"משחק המלוכלך" (האגרסיבי), שפה וההטיה הלאומית. ה- VAR נועד לצמצם את ההטיות הללו באמצעות מדד אובייקטיבי, שיאפשר לשופטים לקבל החלטות טובות יותר מבלי להיות מושפעים מהטיות תת-הכרתיות.

אכן, קבלת החלטות (DM - Decision Making) היא מרכיב קריטי בתפקודו של שופט כדורגל, שכן על השופט לקבל מאות החלטות בזמן משחק. רבות מהחלטות אלה נשענות על מיקומו של השופט בהתרחשות, על יכולתו להגיב במהירות לאירועים המשתנים ועל שיתוף פעולה אפקטיבי עם צוות השיפוט, הכולל את עוזרי השופט ומערכת ה- VAR . בשל המורכבות הגבוהה של תהליך קבלת ההחלטות תחת לחץ אינטנסיבי ובסביבה דינמית, אין זה מפתיע ששיעור הטעויות בשיפוט עשוי להיות משמעותי גם בקרב השופטים המנוסים ביותר. מחקרים רבים בתחום הפסיכולוגיה של השיפוט פיתחו מודלים שונים כדי להבין את תהליך קבלת ההחלטות. אחד המודלים הבולטים, שהציגו על ידי קלייר מקמהון ועמיתיה (MacMahon et al., 2014) מתאר תהליך רב-שלבי: הוא מתחיל בתפיסה, שלב קריטי שבו השופט מבחין בגירוי (כגון עבירה או נבדל) ומתמקד בו. לאחר מכן שלב הקטגוריזציה, שבו השופט מנתח את האירוע ומסווג אותו בקטגוריה מסוימת על בסיס ניסיונו והכשרתו. בשלב האחרון מתבצעת אינטגרציה של המידע שנקלט המובילה להחלטה הסופית, כאשר כל שלב בתהליך משפיע על השלב הבא ועל הדיוק הסופי של ההחלטה.

מודלים אלה מדגישים את חשיבותו של השלב התפיסתי, שכן תפיסה מהירה ומדויקת מאפשרת לשופט לנתח ולהגיב באפקטיביות. שופטים שניחנים בתפיסה חזותית מהירה, יכולת זיהוי מצבים ויכולת ניתוח גבוהה יכולים להציג ביצועים איכותיים יותר ולהפחית את שיעור הטעויות.

אין ספק שטכנולוגיית VAR השפיעה על תעשיית הכדורגל. כענף הספורט הפופולרי והנצפה ביותר בעולם, ההימור הכלכלי על הכדורגל הוא גבוה; מועדונים, ליגות, גופי שידור, ספונסרים ואוהדים מושקעים מאוד במשחק. יתר על כן, VAR ככל הנראה משפר את אמינות הספורט ותורם לחוויית צפייה מעוררת ומספקת יותר את האוהדים. הוא מסייע בשמירה על אמון ונאמנות של האוהדים, המשקיעים את זמנם, כספם ורגשותיהם במעקב אחר הקבוצות והשחקנים האהובים עליהם.

אין ספק ששופטי כדורגל ניצבים לפני המשימה המאתגרת של קבלת החלטות קריטיות במצבי משחק דינמיים המאופיינים לעיתים קרובות בתנועה מהירה, במספר רב של שחקנים ועוד. למרות הקשיים הנובעים ממגבלות הראייה על השופטים לנווט במיומנות בין מורכבויות אלה כדי לנהל את המשחק ביעילות (Samuel, Tenenbaum, 2021; Galily, 2021).

הכנסת ה-VAR לכדורגל נועדה לתת מענה למגבלות של מערכת השיפוט המסורתית. במשחקים מהירים השופטים עשויים לעיתים להתקשות לראות ולהעריך כל רגע קריטי בצורה מדויקת. ה-VAR מציע שכבת בדיקה נוספת המאפשרת להם לעיין מחדש באירועים שנויים במחלוקת כגון שערים, פנדלים, עבירות אדומות ומקרים של זהות שגויה. באמצעות שימוש בצילומי וידאו וזוויות מצלמה רבות ה-VAR שואף לצמצם טעויות אנוש ולוודא שהחלטות חשובות מתבססות על מידע מקיף יותר.

יישום ה-VAR מתנהל בתהליך מובנה. כאשר מתרחש אירוע, השופט בשטח יכול לבקש סקירה מצוות השופטים המסייעים בוידאו. צוות ה-VAR מנתח את הצילומים ומספק את חוות דעתו לשופט באמצעות מערכת תקשורת. השופט יכול לבחור לבדוק את האירוע במסך הממוקם בצד המגרש או להסתמך על ההנחיות והעצות של צוות ה-VAR. ההחלטה הסופית נתונה בידי השופט בשטח, אשר שומר על הסמכות לקבל או לדחות את המלצת ה-VAR (Lago-Peñas, Gómez & Pollard, 2021; Spitz et al., 2021). במשחק עצמו ניכרות השפעות של טכנולוגיית ה-VAR. ראשית, הדיוק של החלטות השיפוט השתפר. השימוש בטכנולוגיה אפשר לשופטים לתקן טעויות משמעותיות שהיו עשויות להשפיע על תוצאת המשחק. יתר על כן, ה-VAR תרם להגינות במגרש המשחקים על ידי צמצום מקרים של התחזות, של סימולציות ושל התנהגות בלתי ספורטיבית, שכן השחקנים מודעים לכך שמעשיהם עשויים להיבדק.

עם זאת, למרות כוונותיו, ה-VAR אינו חף ממחלוקות. המבקרים טוענים כי הטכנולוגיה הזאת פוגעת בזרימה של המשחק ובספונטניות, וגורמת הפרעות ועיכובים ממושכים. פרשנות האירועים שנבדקים באמצעות VAR עלולה להיות סובייקטיבית, מה שמשאיר מקום לדעות שונות ולמחלוקות פוטנציאליות. יש הסבורים כי ההסתמכות על הטכנולוגיה מערערת את סמכותו ואת שיקול דעתו של השופט בשטח, ומעבירה את קבלת ההחלטות לצוות ה-VAR.

נעשים מאמצים להתמודד עם החששות הללו ולשפר את יישום ה- VAR . ליגות הכדורגל והארגונים ממשיכים לשפר את הנהלים במטרה למזער הפרעות ממושכות ולספק הנחיות ברורות יותר להחלטות ה- VAR . השופטים עוברים הכשרה מקיפה כדי להבטיח שימוש יעיל בטכנולוגיה. יתר על כן, שקיפות בתקשורת והשתתפות האוהדים בתהליך קבלת ההחלטות באמצעות מסכי וידאו והודעות קוליות באצטדיונים עוזרות להפיץ את ההבנה והקבלה של טכנולוגיית ה- VAR .

ה- VAR מתפתח כל העת; מעקב מתמיד נערך אחר האפקטיביות שלו והשפעתו על המשחק. המטרה היא למצוא איזון בין שמירה על זרימת המשחק ורוחו ובין הבטחת תוצאות הוגנות ומדויקות. ככל שהטכנולוגיה מתקדמת ומתפתחת, גם ה- VAR מתפתח בשילוב חידושים כמו טכנולוגיית נבדל אוטומטית וזיהוי קו שערים, כדי שייסיעו לשפר את הדיוק בקבלת ההחלטות.

לסיכום, השימוש בטכנולוגיית ה- VAR הוא צעד משמעותי לשיפור ההגינות והדיוק בהחלטות השיפוט. אף על פי שישנם דיונים בשאלות יישומו והשפעתו על המשחק, המטרה היא לצמצם טעויות בשיפוט ולהבטיח שרגעים חשובים יוכרעו על סמך מידע מקיף. ככל שהטכנולוגיה תמשיך להתפתח וההנחיות יופקו, המטרה היא למצוא איזון שישמר את שלמות המשחק תוך כדי שימוש בטכנולוגיה לשיפור תהליך השיפוט.

מחצית

הכנסת שופטי הווידאו (VAR) בכדורגל לוותה כאמור במחלוקות. בעוד הטכנולוגיה נועדה לשפר את ההגינות והדיוק, יישומה עורר דיונים וביקורות בקהילת הכדורגל. להלן כמה נקודות מרכזיות במחלוקות הקשורות ל- VAR .

אחת מהדאגות העיקריות שהעלו המבקרים היא ההשפעה של VAR על קצב המשחק, שגורמת לעיכובים והפרעות. בדיקות ה- VAR עלולות להביא להפסקות ממושכות המשבשות את הקצב הטבעי וההתרגשות של המשחק. אוהדים ושחקנים הביעו תסכול מההפסקות הממושכות העשויות לפגוע בחוויית הצפייה הכוללת (Lago-Peñas, Gómez, & Pollard, 2021).

יתר על כן, החלטות המבוססות על VAR עשויות לעיתים להיות סובייקטיביות, מה שמוביל לפרשנויות ולדעות שונות. אף שהטכנולוגיה מאפשרת זוויות מצלמה רבות וצילומים חוזרים, עדיין יש מקום לפרשנות ולשיקול דעת בבדיקת אירועים. הסובייקטיביות הזאת הביאה למקרים שבהם התקבלו החלטות שנויות במחלוקת למרות קיומן של ראייות וידאו.

למשל, החלטות נבדל בהתבסס על VAR עוררו ויכוחים משמעותיים. הטכנולוגיה מאפשרת מדידות מדויקות וניתוח באמצעות עצירת התמונה, וכך התקבלו החלטות נבדל גבוליות. המבקרים טוענים שהחלטות כאלה מנוגדות לרוח המשחק, שכן שחקנים יכולים להיענש על עבירות זעירות שקשה להבחין בהן בזמן אמת. בו בזמן החלטות

VAR לעיתים אינן עקביות ומקרים דומים מסתיימים בתוצאות שונות, בהתאם לפרשנות השופטים בהתבסס על VAR. חוסר עקביות זה עורר בלבול ותחושות של אי-הווגנות, שכן מצבים זהים עלולים להישפט באופן שונה במשחקים. הדבר גם העלה שאלות לגבי הסטנדרטיזציה והיישום של טכנולוגיית VAR בליגות ובתחרויות שונות (Erreka Gorri et al., 2021).

בהמשך לכך החלטות VAR לעיתים אינן שקופות ובהירות, מה שמוביל לבלבול של שחקנים, מאמנים ואוהדים. התקשורת בין השופט במגרש לצוות ה-VAR אינה גלויה או נשמעת לצופים באצטדיון, והם אינם יודעים דבר על ההנמקה שמאחורי ההחלטות. חוסר השקיפות הזה תרם לתחושת תסכול וספקנות בקרב גורמים שונים.

נוסף על כך יש מבקרים שטוענים כי ה-VAR הביא להסתמכות יתר על הטכנולוגיה והחליש את סמכותו של השופט במגרש. תהליך קבלת ההחלטות עבר לצוות ה-VAR, וזה עלול לפגוע בשיקול דעתו של השופט במגרש. שינוי זה עורר ויכוחים על תפקידה של הטכנולוגיה במשחק כנגד קבלת החלטות אנושית.

בסופו של דבר ל-VAR יש השפעה גם על ההיבט הרגשי של המשחק. רגעי החגיגה או האכזבה לאחר כיבוש שער עלולים להיות מושהים בעקבות הצורך לחכות לבדיקה של VAR לפני אישור תקפות השער. עוצמת הרגשות שמעורר כיבוש שער משתנה, ויש הטוענים שזה פוגע בספונטניות וברגשות הגולמיים שהופכים את משחק הכדורגל למרתק. במובן זה, מערכת ה-VAR ממקדת וזקוקה על סוגיית ההחלטות הגבוליות, שבהן הדיוק הטכנולוגי עלול להוביל לפסיקות טכניות או נוקשות יתר על המידה. הדבר כולל פסילת שערים, כאשר אצבע או כתף של שחקן נמצאים במרחק סנטימטרים ספורים מעבר לקו הנבדל. מבקרים טוענים כי החלטות מסוג זה פוגעות ברוח המשחק ויוצרות תסכול בקרב אוהדים, שחקנים ומאמנים.

הכנסת מערכת השיפוט VAR גם שינתה את הדינמיקה של חגיגות השערים (ראו למשל Lev et al., 2020). אוהדים, שחקנים ומאמנים לעיתים מעכבים את חגיגותיהם וממתנים לאישור VAR על תקפות השער. המתנה זו פוגעת בשמחה המיידית והספונטנית של כיבוש שער. הדבר משפיע על האווירה באצטדיונים, והחגיגות והשמחה מאופקות יותר. VAR נועד לצמצם את טעויות השיפוט האנושיות, אך לא הצליח לשים קץ לסובייקטיביות שבהחלטות השיפוט. השופט במגרש עדיין מחזיק בשיקול הדעת הסופי ויכול לקבל או לדחות את ההמלצות של צוות ה-VAR. מרכיב סובייקטיבי זה הביא למחלוקות ודיונים בשאלה עד כמה VAR באמת שיפר את ההגינות והדיוק של קבלת ההחלטות.

יתר על כן, מבקרים טוענים גם כי VAR משבש את הקצב והאינטנסיביות הטבעיים של משחקי הכדורגל. ההפסקות התכופות לצורך סקירות VAR עלולות לפגוע במומנטום ובשטף המשחק, בהתרגשות ובקצב הדינמי שמאפיינים את חווית הצפייה. הדבר ניכר במיוחד במצבים שבהם פסילת שערים או הענקת בעיטות עונשין מתבצעות בעקבות

התערבות VAR, שכן אירועים מכריעים אלה עלולים לשנות את מהלך המשחק באופן דרמטי ולעיתים אף בלתי צפוי. התערבויות כאלה עשויות ליצור תחושת ניתוק בקרב האוהדים ולגרום לתסכול בקרב השחקנים, במיוחד כאשר מדובר בהחלטות דקות מאוד שנבדקות בפרטי פרטים. השפעת VAR על חוויית האוהדים ומעורבותם במשחק נוגעות בשורשי הקשר של האוהדים למשחק. תהליכי הבדיקה של ה-VAR המלווים בהפסקות פתאומיות ובאי-ודאות, פוגעים בזרימה הטבעית של המשחק ומקשים על חוויה רגשית רציפה. יתר על כן, הפער בין האוהדים שבאצטדיון לבין הצופים בטלוויזיה מעמיק; האחרונים מקבלים גישה להסברים ולצילומים בזמן אמת בעוד לראשונים חסר מידע ברור והם נאלצים להסתמך על החלטות זרות ומנוכרות.

החוויה הזאת עלולה לפגוע בקשר של האוהדים למשחק ולהשפיע על תחושת החיבור שלהם לקבוצותיהם ולכדורגל בכלל. במובנים מסוימים האוהדים באצטדיון הופכים ל"צופים פסיביים" במשחק במקום שותפים פעילים שמהדהדים את ההתרחשויות על המגרש. יתרה מזאת, עבור רבים הכדורגל הוא חוויה רגשית וספונטנית, וההפסקות והעיכובים במשחק הכרוכים בשימוש ב-VAR עלולים לדכא את היצרים והדרמה, מרכיבים בסיסיים המעצבים את התרבות והמסורת של ענף הכדורגל.

עם זאת, למרות השימוש ב-VAR נמשכות האשמות בהטיה או בהעדפה של שופטים במשחק. יש המאמינים שהחלטות ה-VAR מושפעות מגורמים כמו המוניטין של השחקנים או הקבוצות, מה שמוכיל לטענות על יחס בלתי הוגן. תפיסות אלה של הטיה תורמות למחלוקת ולספקנות בנושא.

המחלוקת ממשיכה להיות נושא לדיון ולוויכוח בקהילת הכדורגל. אף שהטכנולוגיה הציבה אתגרים חדשים במשחק והעלתה שאלות על המסורות הנהוגות בו, נעשים מאמצים מתמשכים לשפר את יישומה ולטפל בחששות שהעלו מבקריה.

מינוף הטכנולוגיה למען דיוק ואתגרי תקשורת

יש לזכור כי נעשים מאמצים להתמודד עם המחלוקות ולשפר את יישום ה-VAR. גופי ניהול הכדורגל והליגות ממשיכים לבחון ולהתאים את הנהלים במטרה לצמצם הפרעות שהוזכרו לעיל, להגביר את השקיפות של ההחלטות המתבססות על VAR ולהעמיק את הבנתן בקרב אוהדים, שחקנים ושופטים. המטרה היא למצוא איזון בין מינוף הטכנולוגיה לשם דיוק ובין שמירה על רוח המשחק וההתרגשות שבו.

אתגרי התקשורת בין שופטי ה-VAR ובין השופטים במגרש הם נושא מרכזי בדיונים על יישום הטכנולוגיה הזאת בכדורגל. להלן כמה מהאתגרים וההיבטים המרכזיים הקשורים לתקשורת בין השופטים.

א. התקשורת עלולה להיפגע בשל תקלות טכניות או כשלים במערכות התקשורת שבהן משתמשים השופטים ב-VAR ואלה שבמגרש. בעיות כמו איכות שמע נמוכה,

- עיצובים בהעברת המידע או תקלות בציוד עלולות להפריע לתקשורת יעילה ולגרום בלבול או עיכובים בתהליך קבלת ההחלטות.
- ב. בתחרויות בין-לאומיות, שבהן שופטים ושופטי VAR עשויים להגיע ממדינות שונות, מחסומי השפה עלולים להקשות על תקשורת יעילה. תקשורת יעילה חיונית לקבלת החלטות מדויקות, והבדלי שפה עלולים להוביל לאי הבנות או לעיכובים בהעברת מידע חשוב.
- ג. הזמן המוגבל הזמין לתקשורת בין שופטי ה-VAR ובין השופטים במגרש עשוי לפגוע לעיתים בהעברת מידע אפקטיבי. בדיקות VAR מחייבות קבלת החלטות מהירה כדי למנוע הפרעות לזרימת המשחק. לכן חיוני ששופטי ה-VAR יעבירו במהירות את המידע הרלוונטי לשופטים במגרש כדי להקל על קבלת החלטות מהירה.
- ד. שופטי VAR מתקשרים לעיתים עם השופטים במגרש באמצעות סימנים או תנועות, כמו ביצוע תנועת מסך הטלוויזיה לצורך בדיקה אפשרית. עם זאת תיתכנה פרשנויות שגויות של הסימנים הללו במיוחד במצבים של לחץ. השופטים במגרש עלולים לפרש לא נכון את הסימנים או לא להבחין בהם, מה שעלול להוביל לבלבול או להחמצת הזדמנויות להתערבות VAR.
- ה. החלטות המבוססות על VAR עלולות לכלול שיקול דעת סובייקטיבי במקרים כמו קביעת חומרת עבירה או פרשנות לכוונת פעולה. התקשורת בין שופטי ה-VAR לשופטים במגרש היא קריטית להבנה משותפת של האירוע וההיגיון מאחורי ההחלטה. עם זאת עשויות להיווצר פרשנויות או נקודות מבט שונות, מה שעלול להוביל לאי-הסכמה או לחוסר עקביות ביישום טכנולוגיית ה-VAR (Scanlon et al., 2022).
- ו. התקשורת בין שופטי VAR לשופטים במגרש אינה נגישה ישירות לצופים, מה שיכול לעיתים לעורר בלבול או תסכול בקרב האוהדים. הם אינם מבינים מדוע התקבלו החלטות מסוימות או מהו ההיגיון שמאחוריהן, מה שיוצר תחושה של חוסר שקיפות. שיפור השקיפות באמצעות הסברים ברורים יותר או פרסום התקשורת הקולית עשוי לעזור בהתמודדות עם חששות אלה.
- כדי להתמודד עם אתגרי התקשורת הללו כוללות התוכניות להכשרת השופטים שיעורים ייעודיים על תקשורת יעילה. כמו כן נבחנים שיפורים טכנולוגיים במטרה לשפר את יעילותן של מערכות התקשורת שבהן משתמשים שופטי ה-VAR ובמגרש. המטרה היא ליצור תהליך תקשורת חלק ושקוף שתומך בהחלטות מדויקות ובמזעור ההפרעות למשחק.

פילוסופיה פוגשת טכנולוגיה: עמנואל קאנט ו-VAR

עמנואל קאנט, הפילוסוף הגרמני מהמאה השמונה-עשרה, לא הכיר טכנולוגיות כמו VAR, אך אפשר לשער כיצד עקרונות הפילוסופיה שלו עשויים להיות מיושמים בטכנולוגיה זו. קאנט פיתח את תורת האתיקה הדאונטולוגית שלו, שלפיה מעשה נחשב מוסרי רק כאשר הוא נעשה מתחושת חובה מוסרית ולא מאינטרסים אישיים או תועלת מיידית.

הכדור בידיים של קאנט.

<https://www.imagine.art> על ידי קריקטורה שהופקה על ידי

עיקרון זה מחייב פעולה אוניברסלית, כלומר כזאת שאפשר להחיל אותה על כולם באותה עקביות, ללא יוצא מן הכלל. בלב תורתו של קאנט נמצא "הצו הקטגורי", הקובע כי פעולה היא מוסרית אם אפשר לדמיין שהיא תהפוך לחוק כללי המחייב את כל בני האדם. בהקשר של מערכת ה-*VAR* בכדורגל, קאנט עשוי היה לטעון כי השימוש בטכנולוגיה צריך להתמקד בהבטחת התייחסות שוויונית והוגנת לכל השחקנים והקבוצות, כך שההחלטות שמתקבלות תעמודנה באמות מידה אוניברסליות ועקביות, ללא משוא פנים. בהתאם לצו הקטגורי אפשר לטעון כי על שופטי ה-*VAR* להקפיד שההחלטות שמתקבלות באמצעות הטכנולוגיה יוכלו להיות מיושמות בכל מקרה דומה, באופן שיטתי ושקוף. מנקודת מבט זו קאנט עשוי היה להעריך את השימוש ב-*VAR* בכדורגל מכיוון שביקש להבטיח צדק ודיוק גם במשחק. הטכנולוגיה הזאת מאפשרת לשופטים לבחון החלטות מכריעות, כמו שערים, פנדלים וכרטיסים אדומים, באמצעות בדיקת וידאו, המסייעת לצמצם טעויות אנוש והטיות אפשריות, ובכך מקדמת את ההגינות בספורט (Schmid, 2013; Krefl, 2019). עם זאת התיאוריה של קאנט עלולה לעורר שאלות או חששות בנוגע לטכנולוגיית ה-*VAR*. קאנט הדגיש את חשיבות האוטונומיה והשיפוט הרציונלי של בני האדם. הוא האמין שבני האדם מסוגלים לקבל החלטות מוסריות ויש לסמוך על הרציונליות שלהם לקבוע מה נכון ומה לא. במקרה של *VAR* ההסתמכות על טכנולוגיה עלולה להיחשב התערבות באוטונומיה של השופטים ובשיקול דעתם. נוסף על כך קאנט שם דגש על אחריות מוסרית. לשופטים יש תפקיד מכריע בקבלת החלטות במגרש, ו-*VAR* עלול להעביר חלק מהאחריות הזאת לטכנולוגיה ולבדיקות

וידאו חיצוניות. קאנט עשוי היה לטעון כי על השופטים לשאת באחריות המוסרית להחלטותיהם, והשימוש ב- VAR עלול לפגוע בכך בצמצום סמכותם.

בהיבט רחב יותר הטמעת השימוש ב- VAR מדגישה את המתח שבין סמכות אנושית לטכנולוגית. במשחקים המסורתיים הסמכות הייתה בידי השופט במגרש, והחלטותיו שיקפו את האוטוריטה האנושית. ב- VAR תהליך קבלת ההחלטות עובר לקבוצת שופטים אשר מנתחת את צילומי הווידאו, מה שעלול לפגוע בעצמאותו של השופט במגרש ובמומחיותו. כאן קאנט עשוי היה לשקול את השאלה אם ההסתמכות על טכנולוגיה מקדמת את טובת המשחק או שמא פוגעת בערכו האנושי.

שאלות פילוסופיות אלה מלוות במגמות חברתיות רחבות יותר, כגון המעבר להסתמכות על טכנולוגיה בקבלת החלטות ובחברה המבוססת על נתונים. הביקורת על הטכנולוגיה נובעת מחששות לאובדן הספונטניות והאותנטיות של החוויה האנושית במשחק, כמו גם על האיזון בין יעילות לשמירה על ערכים אנושיים במסגרות מסורתיות (Dufner, 2023; Schütz & Hill, 2023).

לבסוף ישנם גם שיקולים של "עוול אפיסטמי" הנגרם מהיעדר שוויון בנגישות לידע, שכן הצופים במגרש אינם נחשפים לרמת המידע של הצופים בבית. חוסר שקיפות זה עלול לעורר תחושות של חוסר צדק בקרב האוהדים. השאלות הפילוסופיות עוסקות בהשלכות של הטכנולוגיה על יצירת פערים בקשרי הגומלין החברתיים ובהבנת המשחק (Galily, 2018, 2019).

שריקת הסיום

בהמשך לתפיסתו של עמנואל קאנט אפשר לחקור השלכות והשפעות נוספות של האתיקה שלו בהקשר לשימוש בשופטי וידאו (VAR) בכדורגל. קאנט הדגיש את חשיבותה של האוניברסליות בהנמקה מוסרית, וטען שעקרונות מוסריים חייבים להיות ישימים בכל ישות רציונלית. ביישום עיקרון זה על VAR קאנט עשוי היה לטעון שאם השימוש בטכנולוגיה כמו VAR מקדם הוגנות ודיוק בכדורגל, יש לאמצו באופן אוניברסלי בכל המשחקים כדי לשמור על עקביות. הדבר ימנע יתרונות שרירותיים או לא הוגנים שעלולים לנבוע מיישום לא עקבי של VAR .

יתרה מכך, קאנט האמין בחובות מוסריות ובהתחייבויות. השופטים, כסוכנים מוסריים, מחויבים לנהל משחקים בצורה הוגנת וללא משוא פנים. VAR יכול להיחשב כלי שעוזר לשופטים למלא חובה זו. הוא מספק להם מידע נוסף ופרספקטיבות מגוונות לקבלת החלטות מושכלות יותר. מנקודת מבט קאנטיאנית אפשר לראות ב- VAR סיוע לחובתו המוסרית של השופט ולא תחליף לשיקול דעתו. השופטים ימשיכו לשאת באחריות לקבלת ההחלטות הסופית, ואילו השימוש ב- VAR הוא אמצעי להבטחת הוגנות ודיוק בעבודתם.

מצד שני קאנט הדגיש גם את הערך הפנימי של בני אדם. לפי תפיסתו לכני האדם יש אוטונומיה רציונלית ואין להתייחס אליהם רק כאמצעי למטרה. בהקשר של כדורגל זה עלול להעלות חששות לגבי ההשפעות הדה-הומניזציה (דה-אנושיות) הפוטנציאליות של VAR. מבקרי השימוש בטכנולוגיה עשויים לטעון שהסתמכות יתרה על טכנולוגיה כמו VAR עלולה לפגוע באלמנט האנושי של המשחק ולהפוך אותו לסדרה של החלטות מכניות. קאנטיאנים עשויים להזהיר מפני העדפת הטכנולוגיה על פני שיפוט אנושי, בהדגשת החשיבות בשמירה על איזון בין השניים (Dufner, Schütz & Hill, 2023). האתיקה הקאנטיאנית יכולה לספק לנו תובנות בשאלת השימוש ב-VAR בכדורגל. היא מצביעה על כך שאפשר להצדיק את VAR אם הוא מקדם הוגנות ודיוק עם חובותיהם המוסריות של השופטים. עם זאת יש להביא בחשבון גם את ההשפעות הפוטנציאליות של דה-הומניזציה ואת הצורך לשמור על שיקול הדעת האנושי במשחק. שמירה על איזון בין טכנולוגיה לסוכנות אנושית תהיה חיונית כדי להבטיח את העקרונות האתיים הקשורים ליישום VAR בכדורגל.

בדומה לטענתו של יאן גלינסקי (Zgliniski, 2022), השימוש באמצעים טכנולוגיים בכדורגל קשור באופן הדוק לנורמות הבסיסיות שהם נועדו לאכוף. בדומה לנורמות משפטיות חוקי הכדורגל יכולים להיות מחולקים לשתי קטגוריות: חוקים וסטנדרטים. VAR כול לתרום לאכיפת החוקים המפורשים והספציפיים יותר, אולם האפקטיביות שלו בשמירה על הסטנדרטים הסובייקטיביים והפרשניים מוגבלת יחסית מבחינת הערך המוסף שהוא מספק.

מבחינה מעשית, כפי שמציע גלינסקי (שם) חשוב לשקול לא רק את ההיצע (כלומר הרגולטורים), אלא גם את הביקוש (כלומר האוהדים) בעת הערכת היעילות של אמצעים טכנולוגיים כגון VAR. בעוד העיצוב וההתקנה של אמצעים אלה הם חשובים, יש להעניק חשיבות שווה למשימות שהם נועדו למלא. כאשר מגדירים את היכולות של מכשירים כמו VAR, חשוב להביא בחשבון את ההקשר שבו הם מיושמים ואת הנורמות שהם אמורים לשמר.

הערות

- 1 המאמר התפרסם לראשונה בגרסה ארוכה יותר באנגלית: Yair Galily, "From Sport Psychology to Action Philosophy: Immanuel Kant and the Case of Video Assistant Referees", *Behavioral Sciences*, 14(4) (2024), p. 291

מקורות

- שוכל, ר' (2021). "הפילוסופיה של ה-VAR / תוכן גולשים", *Ynet*, 10.7.2021, אוחזר ב-7.11.2024 מן האתר <https://www.ynet.co.il/sport/worldsoccer/article/hk6lih4td>
- Carlos, L.P., R. Ezequiel & K. Anton (2019). "How does Video Assistant Referee (VAR) Modify the Game in Elite Soccer?", *International Journal of Performance Analysis in Sport*, 19(4), pp. 646-653.

- de Oliveira, M.S., V. Steffen & F. Trojan (2023). "A Systematic Review of the Literature on Video Assistant Referees in Soccer: Challenges and Opportunities in Sports Analytics", *Decision Analytics Journal*, 100232.
- Dufner, A.L., L.M. Schütz & Y. Hill (2023). "The Introduction of the Video Assistant Referee Supports the Fairness of the Game: An Analysis of the Home Advantage in the German Bundesliga", *Psychology of Sport and Exercise*, 66, 102386.
- Errekaigorri, I., J. Castellano, I. Echeazarra & C. Lago-Peñas (2021). "The Effects of the Video Assistant Referee system (VAR) on the Playing Time, Technical-tactical and Physical Performance in Elite Soccer", *International Journal of Performance Analysis in Sport*, 20(5), pp. 808-817.
- Galily, Y. (2018). "Artificial Intelligence and Sports Journalism: Is it a Sweeping Change?", *Technology in Society*, 54, pp. 47-51.
- Galily, Y. (2019). "'Shut up and dribble!?' Athletes Activism in the Age of Twittersphere: The Case of LeBron James", *Technology in Society*, 58, 101109.
- Han, B., Q., Chen, C. Lago-Peñas, C. Wang & T. Liu (2020). "The Influence of the Video Assistant Referee on the Chinese Super League", *International Journal of Sports Science & Coaching*, 15(5-6), pp. 662-668.
- Helsen, W., B. Gilis & M. Weston (2006). "Errors in Judging 'Offside' in Association Football: Test of the Optical Error versus the Perceptual Flash-lag Hypothesis", *Journal of Sports Sciences*, 24(5), pp. 521-528.
- Johnson, D. (March 5th, 2024). "How VAR Decisions Affect Each Premier League Club in 2023-24". Retrieved from https://www.espn.co.uk/football/story/_/id/38196464/how-var-decisions-affect-premier-league-club-2023-24
- Kant, I. (1949). *The Philosophy of Immanuel Kant*, New York: Modern Library.
- Kreft, L. (2019). "From Kant to Contemporary Ethics of Sport", *Synthesis Philosophica*, 68(2), pp. 253-265.
- Lago-Peñas, C., M.A. Gómez & R. Pollard, (2021). "The Effect of the Video Assistant Referee on Referee's Decisions in the Spanish LaLiga", *International Journal of Sports Science & Coaching*, 16(3), pp. 824-829.
- Lev, A., Y. Galily, O. Eldadi & G. Tenenbaum (2020). "Deconstructing Celebratory Acts Following Goal Scoring among Elite Professional Football Players", *Plos One*, 15(9), e0238702.
- MacMahon, C., D. Mascarenhas, H. Plessner, A. Pizzera, R. Oudejans & M. Raab (2014). *Sports Officials and Officiating: Science and Practice*, London: Routledge.
- Orwell, G. (1945). "The Sporting Spirit", *Tribune*, 14.12.1945, pp. 10-11.
- Samuel, R.D., G. Tenenbaum & Y. Galily (2021). "An Integrated Conceptual Framework of Decision-making in Soccer Refereeing", *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 19(5), pp. 738-760.
- Samuel, R.D., Y. Galily, E. Filho & G. Tenenbaum (2020). "Implementation of the Video Assistant Referee (VAR) as a Career Change-event: The Israeli Premier League Case Study", *Frontiers in Psychology*, 11, 564855.
- Scanlon, C., G. Griggs & C. McGillick (2022). "'It's not Football Anymore': Perceptions of the Video Assistant Referee by English Premier League Football Fans", *Soccer & Society*, 23(8), pp. 1084-1096.

- Schmid, W.T. (2013). "A Kantian Theory of Sport", *Journal of the Philosophy of Sport*, 40(1), pp. 107-133.
- Spitz, J., J. Wagemans, D. Memmert, A.M. Williams & W.F. Helsen (2021). "Video Assistant Referees (VAR): The Impact of Technology on Decision Making in Association Football Referees", *Journal of Sports Sciences*, 39(2), pp. 147-153.
- Tamir, I. & M. Bar-Eli (2021). "The Moral Gatekeeper: Soccer and Technology, the Case of Video Assistant Referee (VAR)", *Frontiers in Psychology*, 11, 613469.
- Zglinski, J. (2022). "Rules, Standards, and the Video Assistant Referee in Football", *Sport, Ethics and Philosophy*, 16(1), pp. 3-19.

תהליך התחדדותה של האורתודוקסיה באמריקה בתחילת המאה העשרים בראי העיתונות החרדית

מנחם קרן-קרץ

מבוא

הקהילה הדתית במזרח אירופה הייתה חלק ממערכת השלטון וכל תושב, ללא קשר לדתו, היה חייב להשתייך לקהילה הדתית במקום מגוריו. מוסדות הקהילה ניהלו את מרשמי האוכלוסין של חברה, ייצגו את האינטרסים שלהם לפני השלטונות וסיפקו שירותים בתחומי הדת, החינוך והסעד. לכן כל היהודים, ללא קשר לדרך החיים הדתית שלהם, היו חייבים להשתייך לקהילה היהודית ולשלם לה מיסים, וככל שגדל מספר היהודים שלא הקפידו בשמירת מצוות, גדל מספרם בקרב ראשי הקהילה. הקהילה העסיקה את מי שסיפקו לה שירותי דת, ובראשם רב הקהילה שהיה בעל הסמכות הדתית העליונה, וכן מלמדים, שוחטים, קברנים ובלנים. היות ורק בקהילות מעטות במזרח אירופה קמו קהילות רפורמיות, הרי שמיליוני היהודים שם, גם אלה שלא שמרו מצוות, הכירו רק סוג אחד של יהדות: היהדות האורתודוקסית.

באמריקה, שבה הופרדה הדת מהמדינה, לא היו קהילות במובן האירופי של המילה. התארגנותם של היהודים נעשתה באופן וולונטרי ולכן יהודים רבים לא השתייכו לשום מסגרת יהודית. אפשר לחלק את הארגונים היהודיים לשתי קבוצות עיקריות. האחת הייתה ה"לאנדסמאנשאפטן", כלומר הארגונים של יוצאי אותה עיר או מדינה שתמכו והעניקו מסגרת חברתית למהגרים או לבני משפחותיהם באירופה. הקבוצה השנייה, והחשובה לעניינו, היא "קהילת בית הכנסת" (Congregation) שאותו הקימו והחזיקו החברים מכספם. הקהילה העסיקה רב ולעיתים כמה מורים שהעניקו חינוך יהודי. מכאן ואילך ישמש במאמר המונח "קהילה" רק במשמעות של "קהילת בית הכנסת".

כל הקהילות באמריקה התנהלו באופן אוטונומי, ללא סמכות עליונה שתסדיר את התנהלותן, למעט החוק האמריקני. היות שכל הקהילות היו תלויות בדמי החבר ששילמו החברים, והיות שכולן שאפו להגדיל את מספרם, התנהלה ביניהן תחרות מתמדת. זו באה לידי ביטוי הן בגובה דמי החבר הן בשירותים שסיפקה הקהילה, כמו חזן איכותי, פעילות חברתית, מערכת חינוך ורב שידע לשאת דרשות בלשון ברורה ונעימה. בעוד במקומות היישוב הקטנים קמו מעט קהילות, בערים הגדולות, ובמיוחד בניו יורק, קמו מאות קהילות והתחרות הייתה עזה.

מאות שנים הצליחו יהודי אירופה להתקיים, ולעיתים אף לשגשג מבחינה כלכלית, אך גם לשמור את מצוות הדת ולהעניק לילדיהם חינוך יהודי. רבים מן המהגרים הראשונים

מודעה לנשף יום כיפור בניו יורק בסוף המאה התשע-עשרה

לאמריקה היו בעלי אמצעים. היות שרבים מהם באו מקהילות מסורתיות במרכז אירופה ומערבה, הם הקפידו על שמירת המצוות, לפחות בפרהסיה. לעומתם, המהגרים שבאו בתקופת ההגירה הגדולה ממזרח אירופה בסוף המאה התשע-עשרה נמנו עם שכבות כלכליות נמוכות והתקשו להמשיך לשמור על אורח חיים דתי. שבוע העבודה היה כן שישה ימים ובהם גם שבת; ושירותי הדת כמו חינוך יהודי, מקווה טהרה, מזון כשר או תשמישי קדושה שבמזרח אירופה היו זולים ונגישים, היו בארצות הברית יקרים וקשים להשגה. וכך, אף שרוב יהודי מזרח אירופה גדלו בבתים מסורתיים, קיבלו חינוך יהודי, שבתו מעבודתם בשבת, ביקרו בבית הכנסת כמה פעמים בשנה וצרכו מזון כשר, התנאים באמריקה גרמו לרבים מהם לזנוח את אורח החיים האורתודוקסי ולהצטרף לקהילות הרפורמיות והקונסרבטיביות.

אולם גם רבים מאלה שנתנו בקהילות האורתודוקסיות עבדו בשבת משום שעבודות אחרות לא היו זמינות, צרכו בשר נבלות וטרפות משום שהבשר הכשר היה יקר, ויתרו על שמירת טוהר המשפחה משום שהמקוואות היו רחוקות ויקרות, ולא העניקו לילדיהם חינוך יהודי שעלה כסף רב. הרבנים, שרובם הועסקו בשכר נמוך, חששו לפרנסתם ולא העזו לגנות את בני קהילתם על אורח החיים הלכוי. לכן, בעוד באירופה מנה ציבור המתפללים בבית הכנסת בעיקר שומרי מצוות שהקפידו על קלה כחמורה, ומדי פעם היתוספו אליהם גם מי שלא הקפידו על כך – התמונה באמריקה הייתה הפוכה ורוב חברי הקהילות האורתודוקסיות לא שמרו בקפדנות אפילו על המצוות החשובות. ב־1888, בניסיון להשפיע על אופי הקהילות האורתודוקסיות בניו יורק, הוזמן הרב יעקב יוסף לכהן כרב העיר ולשמש בה כסמכות התורנית העליונה. בתוך זמן קצר הסתבר שמשום

שלכל אחת מן הקהילות היה אופי דתי שונה, אי אפשר היה להגיע להסכמות והתערערו מעמדו של הרב יוסף גרמה לפטירתו בגיל צעיר משברון לב.¹ זה היה מצב העניינים בקהילות האורתודוקסיות גם בתחילת המאה העשרים. אבל כאשר בוחנים את אותן קהילות בסוף המאה, מתגלה תמונה הפכה לחלוטין: אורח החיים הרתי בהן היה קפדני אפילו יותר מאשר זה שנהג בקהילות החשובות במזרח אירופה. תהליך ההתחדדות של האורתודוקסיה האמריקנית נקרא בספרות המחקר "התזוזה" או "הסטייה" לימין, והמחקרים שעסקו בו התרכזו בתהליך שהתרחש לאחר השואה.² מאמר זה יבחן את תחילת התהליך במחצית הראשונה של המאה כפי שבא לידי ביטוי בעיתונות החרדית באמריקה.

העשור הראשון של המאה העשרים

תחילת ההגירה ההמונית מאירופה לארצות הברית, לרבות זו של יהודים, הייתה של תושבי גרמניה ואירלנד. בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה הצטרפו אליהם עוד כ-10,000 מהגרים יהודים ממזרח אירופה.³ בשני העשורים האחרונים של המאה כבר היגרו לארצות הברית מאות אלפי יהודים, ובניו יורק עבר מספר היהודים את קו חצי המיליון.⁴ היות שרובם הגיעו מבתי מסורתיים, הייתה נטייתם הטבעית של יהודים רבים, גם אלה שלא הקפידו על שמירת מצוות, להצטרף לקהילות האורתודוקסיות שסיפקו גם מקום תפילה וגם חוג חברתי. בניו יורק, שהייתה למרכז היהודי הגדול בעולם, יצאו לאור שני יומנים אורתודוקסיים: **מארגען זשורנאל וידישעס טאגבלאט**.

חלק מן הרבנים לא היו אדישים לכך שחברי קהילותיהם זלזלו במסורת היהודית והפרו אף את המצוות החשובות ביותר. אחד מהם, הרב דב בער אברמוביץ, הקים בתחילת המאה העשרים את כתב העת בית ועד חכמים שקרא לקיים באמריקה אורח חיים דתי כפי שנהג באירופה: "חובתנו ללכת בדרך הסלולה לפנינו מאבותינו משנות דור ודור, לבלתי נטות הצידה ולבלתי להתערב בריב הדעות המתחדשות לבקרים, ורק חזוק התורה והמצוות המקובלות ומקדשות לכל ישראל בלי שום הבדל, היא תקותנו ותכלית פעולתנו".⁵ הבעיה העיקרית של היהדות המסורתית, טען, היא שכל קהילה נהגה בדרך משלה מבלי שיהיה גוף תורני סמכותי שיתווה את דרכן ויגן על הרבנים:

עמנו השוכנים בארץ הזאת וחכמי ישראל וגדוליו אשר במדינתנו גם המה נפלגו לשבטיהם, ואין אחדות ואין הסכמה אחת ביניהם איך וכמה להרים קרן הדת [...] זה אוסר וזה מתיר, זה מקרב וזה מרחיק [...] ועמא דארעא [עם הארץ], המון בית ישראל שוקע אל התהום האפס [...] נפשותיהם טובעות בחלול שבת, מאכלות אסורות, עזיבת דרכי ישראל [...] ואין עומד בפרץ, כי הת"ח [תלמידי חכמים] יראים לנפשם ויגורו איש מפני רעהו [...] ובין כה וכה נעשה כיליון ביהדות כלה אשר במדינה הזאת.⁶

תחושות דומות המריצו כמה רבנים לייסד את אגודת הרבנים האורתודוקסים (להלן: אגודת הרבנים) ב-1902. הארגון, שהחל עם כמה עשרות בודדות של רבנים, הפך במחצית

בית כנסת מזריטש בלואר איסט סייד (תמונה: ויקיפדיה)

הראשונה של המאה העשרים לדומיננטי ביהדות האורתודוקסית ואחד מצעדיו הראשונים היה לפרסם חוברת תקנות.⁷ למרות זאת דיווחה העיתונות האורתודוקסית כי "יהדותנו הקדו[ן]שה מורשת אבותינו [...] יורדת פלאים בארץ הזאת, הלך ושקוע [...] מיום אל יום ומשנה אל שנה דת קדשנו נהרסת [...] עי[ן]רות גדולות בישראל וקהילות קדושות שבראשית התושבים התנהגו בכל חוקי התורה הקדושה נתהפכו לרועץ, בנינו יצאונו בכל יום ואין מנחם [...] נשואי תערובת – עובדות חיות וקימות בכל יום".⁸

בעוד רוב המנהיגים הרפורמים באמריקה הסתייגו מן התנועה הציונית שקמה ב-1897, היא מצאה לה לבבות בעיקר בקהילות האורתודוקסיות. ב-1902 הוקמה באירופה תנועת המזרחי. רוב רבני אמריקה אימצו השקפת עולם ציונית-דתית, ורק רבנים מעטים התנגדו לציונות.⁹

אגודת הרבנים הייתה אמנם ארגון ארצי, אך בעשור הראשון השתייכו אליו פחות ממאה רבנים.¹⁰ במקביל לו פעל איגוד הקהילות האורתודוקסיות בניו יורק וסביבתה ובו היו חברים גם רבנים וגם "בעלי בתים", והוא התמקד בנושאים שהצריכו שיתוף פעולה מקומי כמו הקמת מערך פיקוח על השחיטה, כשרות המזון, המסעדות, התקנת מקוואות ופעילות מול הרשויות. כמו ארגונים אחרים, גם אגודות אלה ערכו ועידות

שנתיות שבהן דנו באתגרי היהדות האורתודוקסית, כמו הפעילות המיסיונרית בקרב יהודים או ציון חג המולד בבתי הספר הציבוריים.¹¹ רוב הקהילות שהצטרפו לאיגוד הקהילות מנו יהודים שמרנים ששאפו לאורח חיים דתי בנוסח מזרח אירופי.¹² מי שלא הצטרפו היו הקהילות הוותיקות של יהודים שעברו תהליך אמריקניזציה, שחבריהן ביקשו לשלב את שמירת המצוות עם אורח החיים המודרני. בניגוד לקהילות מן הסוג הראשון שמינו רבנים שהוכשרו במזרח אירופה, העדיפו הקהילות מן הסוג השני את הרבנים האמריקנים שהוסמכו בישיבת רבנו יצחק אלחנן (להלן: ישיבת רי"א) שהיו גם בעלי השכלה תורנית וגם בעלי השכלה אקדמאית.¹³ בסוף 1909 התקיימה בפילדלפיה ועידה של אגודת הרבנים בהשתתפות מספר שיא של שמונים רבנים ובה גובשו הסכמות שנועדו לשמור על אחדות היהדות האורתודוקסית. הדוברים עסקו בשאלת החינוך הדתי, דנו בבעיות ההלכתיות שנבעו מכך שרבנים לא מנוסים סידרו נישואים וגירושים, וברמתם הירודה של חלק ממי שמונו כרבני קהילות. בין הרבנים שנבחרו להנהיג את הארגון היו הרבנים ישראל רוזנברג ורב בער רוול.¹⁴ השניים השפיעו מאוד על כיוון התפתחותם של שני זרמים חשובים ביהדות האורתודוקסית האמריקנית שעדיין קיימים כיום. הראשון היה רב בעל הכשרה מזרח אירופית והשקפת עולם שמרנית, שב-1915 הקים את ארגון "עזרת תורה" שתמך בהחזקת הישיבות באירופה, ואילו השני היה פרופסור ללימודי יהדות שהניח את הבסיס לאורתודוקסיה המודרנית.

בצל מלחמת העולם הראשונה

שלושה אירועים חריגים השפיעו על היהדות האורתודוקסית באירופה בעשור השני של המאה העשרים. אגודת ישראל, שנוסדה ב-1912, הייתה הארגון הבין-לאומי הראשון של יהודים שומרי מצוות לא-ציונים מאז ומעולם. האירוע השני היה מלחמת העולם הראשונה (1914–1918), שפגעה פגיעה אנושה בכל הקהילות האורתודוקסיות באירופה בכלל, ובעולם הישיבות בפרט. האירוע השלישי היה השינוי במעמדו ובמצבו של היישוב היהודי בארץ ישראל. מצד אחד הוא סבל מחורבן נורא בעקבות המלחמה, אך מצד שני התעוררה תקווה חדשה בעקבות הצהרת בלפור, כיבוש הארץ בידי הבריטים ופתיחת השערים להגירה יהודית.

העיתונות הדתית באמריקה דיווחה בהרחבה על הקמתה של אגודת ישראל באירופה ועל שני הנציגים שנשלחו כדי להקים בה סניפים מקומיים.¹⁵ השליחים ביקרו בכמה קהילות אורתודוקסיות ובהן הקהילות בניו יורק, ניו ג'רסי, פילדלפיה, בולטימור וסינסינטי.¹⁶ מעבר להקמת הסניפים, שכדי להצטרף אליהם נדרש כל חבר לשלם לפחות דולר לשנה, הוצע להקים גם ארגונים של צעירי אגודת ישראל ובנות אגודת ישראל.¹⁷ מאחר שהניסיון לפתוח סניפים התקבל באדישות, שלחה אגודת ישראל שליח נוסף מטעמה.¹⁸ הדברים אמנם לא נאמרו במפורש, אך היה ברור כי ציפיותיה של אגודת ישראל ביחס להתנהלות הדתית של חבריה לא עלתה בקנה אחד עם אופיה של

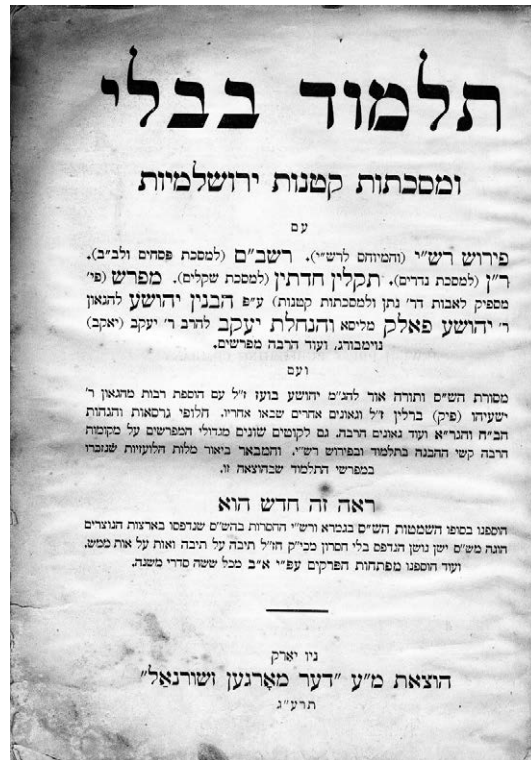
האורתודוקסיה האמריקנית. כך, בעוד גיוס של כמה עשרות רבנים לאגודת הרבנים היה עניין פשוט, הקמת תנועת המונים חרדית לא עלתה כלל על הפרק. כך או כך, מלחמת העולם הראשונה גרמה לדחיית הכנסייה הגדולה, כלומר הוועידה הבין-לאומית שנועדה לציין את תחילת פעילותה של אגודת ישראל.¹⁹

לאחר תחילת המלחמה, ובעקבות חורבן הקהילות ומוסדות התורה באירופה, נרתמו הקהילות האורתודוקסיות באמריקה לפעילות צדקה בהיקף נרחב. אגודת הרבנים הקימה ארגוני סיוע לקורבנות המלחמה ובהם ועד הסיוע המרכזי (Central Relief Committee), שבו היו גם נציגים של המזרחי ושל איגוד הקהילות האורתודוקסיות.²⁰ הפעילות המשותפת נמשכה כל שנות המלחמה וחיזקה את הקשר בין הארגונים הללו גם בנושאים אחרים, כמו הדרישה לחקיקת חוק עירוני נגד הונאה בכשרות, הקמת הקונגרס היהודי האמריקני למען הנפגעים במלחמה וקביעת ימי תענית ותפילה.²¹ כן התרחב שיתוף הפעולה בין אגודת הרבנים, המזרחי, איחוד הקהילות, עזרת תורה ואפילו מוסדות כמו ישיבת רי"א, ואף נשקל למזג את המזרחי ואת אגודת הרבנים לארגון אחד.²² תוצאה נוספת של מגמה זו הייתה הקמת אגודת רבנים נפרדת לניו יורק וסביבתה שנועדה לטפל בבעיות המקומיות, וכך השתתפו למשל כמאתיים רבנים מחוגים שונים בישיבה שדנה בפיקוח על הכשרות.²³

ב-1917 הוחלט על הקמת הקונגרס היהודי שבעקבות המלחמה היה אמור לדאוג לעם כולו, וראשי היהדות האורתודוקסית ביקשה להגדיל את השפעתם בו.²⁴ עליית כוחה של היהדות הרפורמית, שבאה לידי ביטוי מוחשי בבחירות להנהגתו, התבטאה במספרם הרב של מחללי השבת ואגודת הרבנים פנתה לציבור היהודי בקריאה נרגשת:

בהתבוננו במצבו של יום השבת הקדוש בארצנו הזאת ובשכרון הלב נוכחנו כי שומרי השבת כדת הולכים ומתמעטים מיום אל יום. ורבים מאחינו אינם מרגישים עוד את העדר שמירת השבת הקדוש לנו עד כי בשוויון נפש הם רואים את בניהם מחללים את השבת ומוכרים עיתונים בפומבי ואינם שמים לב לטכס עצה כיצד לחנכם בדרך התורה והיראה על פי מסורת אבות באמרם כי אין עתותם לפקח בהדרכת בניהם.²⁵

ניכר היה שמערכת החינוך הדתית נמצאה אף היא בשפל המדרגה. אף על פי שבניו יורק התגוררו כבר למעלה ממיליון יהודים, רק כ-1,200 תלמידים למדו בארבע הישיבות שהשתייכו להתאחדות הישיבות בניו יורק, והשכר הנמוך שקיבלו המלמדים הפרטיים הביא להקמת כיתות שבהן למדו 50–60 ילדים.²⁶ מאחר שהיה ברור כי גם לאחר 15 שנות פעילות לא הביאה אגודת הרבנים לשינוי משמעותי, החליטו כמה רבנים להקים ארגון נוסף שנקרא "אגודת הרבנים והמטיפים", שהחברים בו היו רבנים שקיבלו את הסמכתם באירופה, רבנים שהוסמכו באמריקה ומי שכיחנו כמנהיגים רוחניים – מטיפים – מבלי שהייתה להם הסמכה לרבנות.²⁷ הארגון לא כלל רק רבנים מוסמכים, ולכן גדל מספר החברים בו במהירות והגיע לכמה מאות בכל רחבי המדינה. הוא הוביל קו אורתודוקסי ליברלי יותר בשילוב חינוך כללי במוסדות החינוך האורתודוקסיים, בתמיכה גלויה

תלמוד בבלי בהוצאת העיתון דער מארגען ושוורנאל, 1913.
מקור: בידספיריט

בתנועה הציונית ובהרחבת פעילות הצדקה והחסד.²⁸ יוזמות אלה נועדו להפוך את הקהילות האורתודוקסיות לאטרקטיביות יותר ולמנוע את המשך הנשירה של מי שחששו מכפיית אורח חיים שמרני מדי.

המטרות של שני ארגוני הרבנים היו זהות, אך בפועל הם התחרו זה בזה ולכן ניסו ליצור חיבורים עם ארגונים נוספים ובמיוחד עם המזרחי, שהיה הארגון האורתודוקסי בעל ההשפעה הרבה ביותר.²⁹ התחרות התרחבה בעיקר בנושא הפיקוח על הכשרות, תחום שעירב פוליטיקה דתית אך גם כסף רב.³⁰ ב-1919 הגבירה אגודת הרבנים והמטיפים את פעילותה והקימה את אגודת הקהילות באמריקה ואת קרן הגאולה (גאולת הקרקע) למען יישוב חרדים בארץ ישראל.³¹ מאחר שאגודת הרבנים והמטיפים הכירה ברבנים בעלי סמיכה מפוקפקת, הכריזה אגודת הרבנים כי תקים ועדת סמיכה שתעניק סמיכה רק לתלמידי ישיבת ר"א.³² לאחר שנים ספורות התמזגה אגודת הרבנים והמטיפים באגודת הרבנים שהמשיכה להוביל את היהדות האורתודוקסית. היא הגבירה את שיתוף הפעולה עם המזרחי, קיבלה באופן רשמי את עמדתה בעניין התיישבות החרדים בארץ ישראל וקראה לתמוך ביוזמות ההתיישבות הללו.³³

REMEMBER
Your Family & Make them Happy
BY
Remembering the Sabbath
and Keeping it Holy.
Bring Happiness to Yourself
and to Others,
BY
Observing the Sabbath
Therefore Please
DON'T Shop Smoke or Ride SATURDAY
Sabbath Observance Council, Inc., of America, 1125 Broadway, New York

נעדר ענקט
א"ער פאמיליע און מאכט זיין גליקליך
ביי
נעדרענקען דעם הייליגען שבת
און איהם האלמטען הייליג
מאכט זיך גליקליך און ברענגט גליק
צו אנדערע. ביי
נישט קויפן
נישט סמוקען
נישט פאררען
שבת
דער קלוגער מענטש וועט נישט אים אנטייגן

קול קורא לשמירת שבת. אוסף פרטי של המחבר, שנות החמישים של המאה העשרים

שנות העשרים

לאחר סיום המלחמה באירופה החלה באמריקה תקופת שגשוג כלכלי שהיטיבה גם עם הציבור היהודי. מנגד, חוקי ההגירה החדשים שחוקקו בתחילת העשור הגבילו את מספר המהגרים ממזרח אירופה ופגעו בעיקר בהגירה היהודית, שפחתה בתשעים אחוז. אולם הודות לסעיף מיוחד בחוק נחשבה הגירתם של רבנים ותלמידי חכמים כמקרה מיוחד וכך גדל מספרם באופן יחסי.³⁴ בין הבאים היו גם ראשוני הרבנים החסידיים שהקימו באמריקה קהילות שבהן התפללו בנוסח חסידי. גם בבתי הכנסת הללו שמרו מצוות בקפדנות רק מעטים.³⁵ בשנים אלה התגבשה ההבנה כי בארצות הברית לא תקום לעולם אורתודוקסיה בסגנון מזרח אירופי וכי על מנת שיהודים ימשיכו לשמור מצוות יש לשאוף לאורתודוקסיה שתשלב את מצוות הדת עם אורח החיים האמריקני וערכיו, דרך חיים שזכתה לימים לכינוי "אורתודוקסיה מודרנית".

באמצע העשור פחת הצורך לתמוך ביהודי אירופה שהתאוששו מן המלחמה ופעילות הצדקה שניהלו הגופים האורתודוקסיים, ובמיוחד פעילותה של "קרן התורה", התמקדה בשיקום מוסדות התורה באמריקה, באירופה ובארץ ישראל.³⁶ במקביל הצטרפו כל הגופים האורתודוקסיים, ובהם אגודת הרבנים והמזרחי, למפעלי גיוס הכספים של התנועה הציונית.³⁷ ב-1922 ציינה אגודת הרבנים עשרים שנים להיווסדה, אולם למרות פעילותה נותר מצב הדת בשפל המדרגה.³⁸ הדבר בא לידי ביטוי במיוחד במערכת החינוך כאשר ברובע הארלם, למשל, שהיה אחד הריכוזים החשובים של יוצאי מזרח אירופה, פחות מחמישית מן התלמידים זכו לחינוך יהודי כלשהו.³⁹ כדי לעודד את מערכת החינוך האורתודוקסית הוחלט לתמוך בישיבת רי"א, מוסד הדגל החרדי, ולסייע לה להכשיר רבנים ולהקים סמינר למורים דתיים.⁴⁰

אחרי המלחמה חידשה אגודת ישראל את פעילותה ושלחה משלחת נוספת לארצות הברית ששבה, גם הפעם, בידיים ריקות.⁴¹ היוזמה היחידה שהצליחה הייתה הקמת כמה סניפים של תנועת צעירי אגודת ישראל, שהייתה האגף היחיד של התנועה החרדית שפעל באמריקה בשני העשורים הבאים.⁴² הדבר שפגע במיוחד בהתקבלותה של אגודת ישראל באמריקה היו הידיעות על עמדתה האנטי-ציונית של התנועה בארץ ישראל, ובמיוחד זו שהנהיג יעקב ישראל דה-האן שפעל להגברת שיתוף הפעולה עם הערבים.⁴³ ב-1923 התקיימה הכנסיה הגדולה, הוועידה הבין-לאומית הראשונה של אגודת ישראל בווינה, ובה השתתפו גם נציגים מאמריקה.⁴⁴ בעקבותיה ניסתה שוב אגודת ישראל לחדש את פעילותה באמריקה, אבל חלק מן הרבנים חששו מכניסת ארגון חדש שלא הכיר את אורח החיים בה ומגישתו המתנשאת:

המרכז הניו יורקי של אגודת ישראל פונה בקול קורא אל האדוקים אשר באמריקה כי יתנו לה יד, למען הרים קרן התורה והדת, למען חנך דור חדש בחינוך דתי אמיתי ולמען התחיל בעבודה ממשית בארץ ישראל [...] ישראל סבא תמיד עסק בבניין אהלי תורה, בבנין בתי תלמוד תורה, בבנין מוסדות צדקה ובבנין ישוב בארץ ישראל הרבה טרם החלו בעלי האגודה לתקוע בשופרם. הניחו לו לישראל סבא ואל תביאו ערוביאי בעולמו! יש לנו כבר די אגודות!⁴⁵

הרבנים נאמרו למרות ההידרדרות הנמשכת בחיי הדת. חרף פעילותה של אגודת הרבנים, רק מקצת הילדים היהודים קיבלו חינוך דתי והפקרות גמורה שררה בנושא כשרות הבשר.⁴⁶ באמריקה כולה היו רק שלוש ישיבות גבוהות שנועדו להכשיר רבנים: ישיבת רי"א בניו יורק ובה כ-500 תלמידים, בית המדרש הגבוה לתורה בשיקגו ובו כ-300 תלמידים וישיבת ניו הייבן שבה היו כחמישים תלמידים. התנועה האורתודוקסית הגדולה ביותר הייתה המזרחי, שבה היו כ-15,000 חברים.⁴⁷ היות שרוב הציבור האורתודוקסי ורבניו תמכו במידה זו או אחרת בציונות, היה חשש כי אגודת ישראל תנהיג גישה בדלנית שתעמוד בסתירה לשיתוף הפעולה ששרר באמריקה בין כלל המנהיגים היהודים, אפילו בין אורתודוקסים לרפורמים, כאשר הדברים נגעו לכלל הציבור היהודי.⁴⁸ לכן ביקשו חלק מן הרבנים לפעול לקירוב לבבות בין אגודת ישראל להמזרחי.⁴⁹ וכך תוארה התנגדות הציבור היהודי-אמריקני להשקפות האנטי-ציוניות של אגודת ישראל:

אגודת ישראל או שלומי אמוני ישראל עוד לא נבראו פה אצלנו וגם אין פה קרקע מוכשרה לגידולים כאלה. יהודי אמריקה, רוב מנינם ובנינם, נוטים לציונות ומוחאים כף להלאומיות היהודית. העיתונות שלנו הענקית ציונית היא. אגודות הרבנים, כל השלושה, נתנו ידן להציונות באופן רשמי. גדולי הרבנים אשר בארץ, הזקנים והמפורסמים מוצאים מקומם בראש המזרחי ועובדים בעד תחינת עם ישראל על אדמת ישראל [...] או איך מתנהגים אותם האחים אשר מוצאים לעצמם שארית על ידי [ה]כספים האמריקאיים? – יום יום [...] אוזרים כחותיהם ללחם מלחמת ד' בהציונים ובציונות.⁵⁰

בתחילת שנות העשרים פתחה ישיבת רי"א, בראשות הרב ד"ר דוב רבל, מסלול שבו עודדה רכישת השכלה כללית. תחילה נוסד תיכון דתי ומאוחר יותר הוקם סמינר למורים דתיים שהפך לימים לישיבה אוניברסיטה (Yeshiva University). על רקע התגבשות האורתודוקסיה המודרנית בארצות הברית נמתחה ביקורת על השקפתה השמרנית של אגודת ישראל שהתנגדה לפתיחת האוניברסיטה העברית: "מה רוצים בעלי האגודה, שוטרי ישראל ונוגשיו, לעשות בארץ ישראל. איזה ארץ הם רוצים לקרא בחיים ואיזה מתנה יתנו לעמי תבל? חכמות? – חלילה! מדע? – ד' ישמור! רופאים, עורכי דין, מרקחים [רוקחים], מהנדסים, מכוננים [טכנאים] ושאר חכמים בעלי מקצוע? – ד' יצילנו".⁵¹ ההירדרדות הדתית שגברה בשל חוסר שיתוף הפעולה בין הקבוצות האורתודוקסיות, בלטה בהשוואה לשגשוג הזרמים היהודיים האחרים. בניגוד לישיבות האורתודוקסיות, שהסמיכו רק כמה עשרות רבנים, הכשירו המוסדות הרפורמיים במהלך השנים 256 רבנים רפורמים, והסמינר התיאולוגי, מוסד החינוך המרכזי של היהדות הקונסרבטיבית, הכתיר 164 רבנים ו-230 מורים דתיים.⁵² ב-1927, לקראת הכנסייה הבאה של אגודת ישראל, היא שוב שלחה נציג לאמריקה, ולאחר תקופה קצרה שבה נרשמו אלפי חברים ועשרות רבנים, חדלה הפעילות באותה מהירות כמו שהחלה.⁵³ גם הפעם תקפה העיתונות האורתודוקסית את השקפתה הקנאית והפלגנית:

מאז נוסדה האגודה בשעה טובה ומוצלחת התחיל צועק [!] "רק אנחנו בנביאים". בווען [וינה] יוצא עיתון המתקרא עיתון יהודי אמיתי [...] אין לך עיתון אנטישמי בעולם אשר באשפתו ארס ושנאה כבושה מול יהודים כאשר אצל האידישע פרעסע [...] הבו להם כבוד ליהודי אמריקה! חסר מקרב היהדות האמריקאית כל שנאה וכל איבה והיהודים פה קרובים זה אל זה בדיעה הרבה יותר משאר היהודים שבתבל.⁵⁴

במחצית השנייה של שנות העשרים חלה התעוררות מסוימת באורתודוקסיה. בישיבת רי"א הוסמכו 17 רבנים חדשים, האדמו"רים החסידיים הקימו ארגון משלהם בשם "אגודת האדמו"רים", בוועידה השנתית של אגודת הרבנים השתתפו כבר מעל מאתיים רבנים, ושורה של רבנים וראשי ישיבות חשובים החלו להגיע לאמריקה כדי להתרים כסף למוסדותיהם.⁵⁵ במקביל נוסדו כמה בתי ספר דתיים וגדל מספר הרבנים והישיבות, אם כי עדיין רק כרבע מכלל הילדים היהודיים באמריקה זכו לחינוך יהודי כלשהו. בניו יורק לבדה היו מעל אלף בתי תפילה שבהם כיהנו כ-450 רבנים ו-150 חזנים, שבעים תלמודי תורה, תשעים בתי ספר שלימדו לימודי יהדות משלימים בשבת ובימי ראשון, חמישה סמינרים למורים דתיים וחמש ישיבות ששלוש מהן הכשירו רבנים חדשים.⁵⁶ במקביל נותר מעמד רבני הקהילות נמוך; הם מילאו בעיקר תפקיד ייצוגי והסתפקו בנשיאת דרשות.⁵⁷ לכן אין פלא שמצב היהדות הדתית הוסיף להידרדר:⁵⁸

איזה חלק מחייו מקדיש היהודי האמריקני לדתו ולאלקיו? את ביתו? – כבר פוֹגל אותו בצעצועיו ובמשוכתו. נשי החיל של לשעבר הן גבירות מודרניות אשר שוֹן

לחנן מגואל [במאכלים לא כשרים]. טהרת המשפחה? – מאן דכר שמיא [מי זוכר מה זה? בית הכנסת? – חבריו מחללי שבת בפרהסיא. הרעפארם הולך וכובש משמרות ישראל סבא [...]] אין לך יהודי שלא יהיה חבר למספר רב של "לאדשעס" וסתם סאסייעטיס [אגודת וחברות] מכל המינים. ברם בבן[א] לדברים שבקדושה מקמצים הם קמצנות מרובה [...] שכר לימוד בעד בניו? – קשה להוציא מידו [...] והתוצאה [...] בניהם משתמטים מעליהם אחד אחד.⁵⁹

ב־1927 חגגה אגודת הרבנים 25 שנים להקמתה. לצד הגידול במספר הרבנים ובפרשנויות שהוענקו למונח "אורתודוקסיה", הוקמו עוד שלושה ארגוני רבנים נוספים: כנסת הרבנים, דגל הרבנים ואגודת הרבנים האדוקים, זאת לצד אגודת האדמו"רים. בישיבת רי"א למדו כבר כ־600 תלמידים ובעקבות הביקוש החל פרויקט לתרגום התלמוד והשולחן ערוך לאנגלית. במקביל חל שיפור במעמד הרבנים ושכרם גדל, וכך גם מספר הרבנים שדיברו באנגלית ונשאו דרשות בשפה זו.⁶⁰ עם זאת העיתון האורתודוקסי הפופולרי **יידישע טאגבלאט** נקלע לקשיים כספיים וחדל מלהופיע.⁶¹ לקראת סוף שנות העשרים התבררה התמונה העגומה הבאה:

אמנם כלפי חוץ [...] הרבה בתי כנסיות ובתי מדרשים נמצאים בארץ זו, והבניינים נהדרים ויפים עד מאד. ישנם גם הרבה בתי ת"ת [תלמוד תורה] וישיבות מפורסמות, ובתי חסד וצדקה לאין מספר, וישנם הרבה רבנים ודרשנים במספר הגון [...] כל זה כלפי חוץ, אבל כלפי פנים [...] הלב בוכה למראה העניות הנוראה בשדה היהדות המקורית בארץ זו. חלול שבת ומועדים באופן הכי נורא, בערות ועם הארצות במדה מבהילה [...] שלטון הגסות, חנוך גרוע ובלתי דתי, חלול שם שמים וחלול כבוד הרבנים והרבנות [...] לומדי התורה הולכים ומתמעטים. הדור החדש אינו מכיר ואינו מוקיר כל קדשי האומה [...] ההתבוללות הגסה שולטת.⁶²

כדי להתמודד עם בעיות אלה היה צורך הן בשיתוף פעולה בין ארגוני הרבנים הן בהקמת גופים משותפים לפתרון בעיות מיוחדות כמו ועד הכשרות של ניו יורק רבתי. אולם אגודת הרבנים, שהייתה הארגון השמרני ביותר, חששה מהשפעות מתירניות והסתייגה מאיחוד כזה.⁶³ למרות זאת, בעקבות פעילות משותפת קבעה עיריית ניו יורק חוק למניעת הונאה בכשרות הבשר ומפקחים עירוניים, חלקם לא יהודים, פיקחו על המשחטות והאטלזים וחלק ממפירי החוק נקנסו או הובאו למשפט.⁶⁴ בסוף העשור ציינה ישיבת תורה ודעת עשר שנים להקמתה וכאלף התלמידים שלה למדו בבית ספר יסודי ובתיכון ובמקביל למדו גם בישיבה שבה למדו רק לימודי קודש. מספר דומה למד גם בת"ת תפארת הגר"א ברמת החינוך היסודי.⁶⁵ הישיבות ותלמודי התורה סבלו מקשיים תקציביים ומספר התלמידים היהודים שלמדו בהם היה פחות מעשירית ממספרם הכולל.⁶⁶ ב־1927 החל הרב שמואל אהרן פרדס משיקגו לפרסם את הפרדס. הירחון, שאותו החל לפרסם כבר ב־1913 בפולין, היה לביטאון העיקרי של האגף השמרני באורתודוקסיה וייצג את עמדות אגודת הרבנים ובעיקר את ארגון עזרת תורה, שגייס כספים למוסדות

התורה ברחבי העולם. חלק גדול ממנו הוקדש לנושאים הלכתיים, ובין היתר נדונו בו שאלות מיוחדות למציאות החיים באמריקה, בהן שאלות כמו אם מותר לקבור בבית עלמין יהודי אפר של מי שציווה שגופתו תשרף, אם אפשר לצאת ידי חובת שמיעת תקיעת שופר ברדיו, כיצד להתייחס למנהג האמריקני של חניטת הנפטרים והצגתם לציבור האבלים טרם קבורתם, שימוש במקרר חשמלי בשבת, גילוח במכונה חשמלית, האזנה לרדיו שהורלק לפני כניסת השבת, נישואים אזרחיים, שימוש במיקרופון בבית הכנסת בשבת והפריה מלאכותית.⁶⁷ העיתון הביא ידיעות מן הקהילות האורתודוקסיות באמריקה, ובמיוחד זו שבשיקגו שבה פעל בית המדרש לתורה, שלצידו פעלו בית הספר היסודי 'ישיבת עץ חיים', סמינר למורים דתיים, ובית מדרש לרבנים שבו נסמכו באותה שנה תשעה רבנים צעירים ובשנה שלאחר מכן גדל מספרם ל-12.⁶⁸ גם בשיבה המרכזית השלישית, ישיבת ניו הייבן, הוסמכו רבנים חדשים, אבל שנה לאחר מכן היא עברה לקליבלנד.⁶⁹

אחת השאלות שהטרידו ביותר את היהדות האורתודוקסית הייתה הפיקוח על השחיטה הכשרה. בניגוד לאירופה, שבה פיקחו רבני הקהילות על השחיטה, באמריקה כל בית מטבחים היה יכול להעסיק שוחטים יהודים ולטעון כי המוצרים שייצר כשרים. השוחטים היו מאורגנים באיגודים מקצועיים והם שקבעו את תנאי העסקתם ואת התפוקה המינימלית, ולכן היה קושי לשמור על רמה גבוהה של כשרות ופיקוח.⁷⁰ אחד המאבקים המשמעותיים בעניין זה היה בין ארגון דגל הרבנים, שהסכים להכשיר בשר גם בבתי מטבחים ובתי חרושת שבהם ייצרו גם מוצרים לא כשרים, וכך לנצל גם את הבשר שנפסל למאכל יהודים, ובין אגודת הרבנים שנתנה הכשר רק למפעלים שכל תוצרתם כשרה.⁷¹ נושא בעייתי נוסף היו הרבנים שהוכשרו באמריקה. הם ידעו אמנם לפנות באופן טוב יותר לבני קהילותיהם, אך גם נטו לאמץ השקפות עולם מתירניות:

למה לנו להשלות את נפשנו? אי אפשר לשרש את חלול השבת באמריקה כי זאת תהי' [ה] פרובלימה נצחית. מה שאפשר הוא להגן על עיקר הכשרות, הצדקה ועוד עניינים. ואם זוהי אורתודוקסיה, אזי הרבנים הצעירים אורתודוקסים הם [...] זה ברור כי בתור מנהיגים משפיעים הם לטובה על קהילותיהם [...] הרב הצעיר הוא בריח התיכון בקהילתו כולם כזקנים וכצעירים מרגישים נחיצותו העיקרית והוא מכניס בהם באמת רוח של פילוסופיה אורתודוקסית, אם לא הכרחיות להתנהג כאורתודוקסים גמורים.⁷²

וכך סיכם את התקופה אחד הרבנים:

דור ההגירה שהביא אתן לארצות הברית אוצר של יהדות והתלהבות יהודית הולך וכלה, ודור חדש, דור צעיר הולך וכובש את מקומו השונה מהקודם שינוי גמור [...]. בעיניים תמהות מסתכל האב בבנו, מתבונן בו ורואה את בעיטתו הגסה בכל קדשי עמנו [...] ובאנחה השוכרת לב הוא שואל את עצמו [...] מי יהיו יורשי היהדות [...] מי יהיו נושאי דגל התורה [...] האם אלה שכורעים ומשתחווים לאליל הזהב?⁷³

הוועידה הארצית הראשונה של הסתדרות אגודת ישראל
בארצות הברית וקנדה
בתדירות
ש"ס"ג תמוז תרצ"ט

בעיר פאריאקאוווי - המזכה לנו וארץ
במלון גרעין

סדר היום:

1. כ"ב קונסול
ישיבת הפתיחה: יום א', כ"ב תמוז, דולוי 9, שעה 4 אחרי הצהרים
נאום הפתיחה: הגאון רבי אליעזר זילבער שליט"א
ברכות: א"ר הרבני - מנחם קרן - הרב קרן - הרב קרן
הרצאה על הנושא: אגודת ישראל פותחת ותפקידה. הרב קרן, הרב קרן
בחירת הוועדה המתמדת ושאר הועדים.
ישיבות הועדים
הרב קרן
ישיבת שניה: יום ב', כ"ג תמוז, דולוי 10, שעה 9 בבוקר.
הוועדה המתמדת
הרצאה ע"ד מועצת חכמי התורה באמריקה הרב קרן
הרצאה על הנושא: מוסדות החינוך; ישיבות באמריקה, בארצות
אירופא ובארץ ישראל. הרב קרן
ויכוחים.
הרב קרן
ישיבת שלישיית: יום ג', כ"ד תמוז, דולוי 10, שעה 2 בצהרים.
הרצאה על הנושא: שאלת הנוער באמריקה. הרב קרן - הרב קרן
הוועדות השונות.
הרצאה על הנושא: ארץ ישראל, אגודת ישראל ופועלי אגו"י.
הרב קרן - הרב קרן - הרב קרן
ויכוחים.
ישיבת רביעית: יום ד', כ"ה תמוז, דולוי 10, שעה 8 בערב.
הרצאה על הנושא: שאלת הפלטים ותוכנית מצבם. הרב קרן
הרצאה על הנושא: שבת, כשרות ומהרת המשפחה. הרב קרן
החלטות:
בחירת המועצה המרכזית וועדה"פ.
נעילה.

סדר היום לוועידה הראשונה של אגודת ישראל באמריקה,
תמוז תרצ"ט. צילום מסמך פרטי

שנות השלושים

תחילת שנות השלושים עמדו בצילם של המשבר הכלכלי הקשה שהחל בסוף העשור הקודם ומעט מאוחר יותר של התגברות האנטישמיות באירופה. כתוצאה מכך החלו להגר לארצות הברית גם רבנים ויהודים חרדים שמעולם לא העלו זאת על דעתם. עם בואם של יהודים אלה הוקמו לראשונה קהילות אורתודוקסיות שרוב חבריהן הקפידו על שמירת מצוות, ומוסדות חינוך, ובמיוחד ישיבות, שבהן התחנכו התלמידים בנוסח השמרני והמסוגר של מזרח אירופה. בחלוף הזמן, וכדי להבדיל מן הקהילות האורתודוקסיות הוותיקות, זכה אורח החיים הקפדני לכינוי 'אולטרה-אורתודוקסיה'. בוועידה השנתית של אגודת הרבנים שהתקיימה בתחילת העשור, פירטו ראשי הארגונים האורתודוקסיים את פעילותם. נשיא עזרת תורה, הרב ישראל רוזנברג, דיווח כי מאז המלחמה העניק ארגונו מעל 800,000 דולר למוסדות תורה ברחבי העולם.⁷⁴ אחד הגופים האורתודוקסיים הפעילים היה ועד הרבנים של ניו יורק, שעסק בשיפור התשתית הדתית בעיר:

שונים הם תנאי החיים באמריקה, ולא הרי תנאי ההתיישבות של אחינו בה כהרי שאר מדינות וארצות [...] העיר ניו יורק רבתי עם. אין לתאר גודל ההפקרות השורר שם, רבו השוחטים והטבחים מחללי כל קודש, ורבו הרבנים המזויפים שמסייעים בירי עוברי עבירה ובעד בצע כסף מכשירים טרפות ונבלות [...] והפקרות היותר גדולה שורר בענייני אישות וטהרת המשפחה, בנות ישראל חדלו לשמור על טהרתן [...] סדור קידושין וגטין נעשו על ידי אנשים פחותי ערך [...] והפתרון להרמת קרן התורה והיהדות הוא האיחוד והקבוץ של כל הכחות של הרבנים החרדים המובהקים.⁷⁵

ככל שגבר הביקוש לבשר כשר בניו יורק התרבו המחלוקות בין הרבנים, השוחטים, האיגודים המקצועיים של השוחטים ובעלי מפעלי הבשר שלכל אחד מהם אינטרסים שונים. לכן הוחלט להקים ועד כשרות עירוני שזכה להכרה ולסמכויות גם מצד השלטונות. ועדי כשרות הוקמו גם בערים כמו שיקגו, פילדלפיה, קליבלנד ודטרויט, והפקחים שפעלו מטעמם הוסמכו לקנוס את מי שהפרו את תקנות הכשרות וזכו לסעד מבית המשפט.⁷⁶ אחד השיפורים בנושא כשרות העופות הייתה סימון העופות הכשרים בחבק מיוחד.⁷⁷ וכך הכריז נשיא ועד הכשרות של ניו יורק בוועידה השנתית ב-1935: "זאת הפעם הראשונה שבידנו, ידי הרבנים האורתודוקסים, נמצאת ההשגחה על מקצוע חשוב של כשרות, לא בתור יחידים המקבלים את שכרם מידי אלה שעליהם הם צריכים להשגיח, רק כבאי כח הרבנות המאוחדת והעדה היהודית".⁷⁸

לאחר שנים שבהן היה הגבול בין הקהילות האורתודוקסיות והקונסרבטיביות מטושטש, החלו ראשי הארגונים האורתודוקסיים לדרוש מן הרבנים ומן הקהילות להסתייג מן הקונסרבטיבים כשם שהסתייגו מן הרפורמים ותקפו את כנסת הרבנים ודגל הרבנים שאימצו השקפות עולם מתירניות.⁷⁹ השינויים שהתרחשו באורתודוקסיה זרעו מעט אופטימיות:

רגילים אנו לחשוב כי באמריקה, ארץ החומריות במדה מרובה מאד, אי אפשר לקיים את היהדות כהלכתה ולכל פרטיה ודקדוקיה, ואי אפשר לגדל ולחנך בניו מוכשרים לתורה [...] ולפעמים אנו מתיאשים וחושבים כי אל לנו להקדיש כוחותינו לענייני תורה ויהדות [...] עד שבאו [...] תלמידי הישיבות, ישיבת רי"א בניו יורק וביהמ"ד לתורה בשיקגא [...] והתלמידים שיצאו משיבות אלו עומדים סמל חי לפנינו, וכל אחד רואה לפניו אור התורה והיהדות גם במדינה זו.⁸⁰

ואכן, מן הפרסומות והכתבות המסחריות שפרסם הפרדס עלה שמספר מוצרי המזון הכשרים גדל בהתמדה וכלל מוצרים של חברות אמריקניות כמו קוקה קולה, קלוגס, וקפה מקסוול האוס, אך גם מצות שמורות מהודרות ומוצרי חלב ומאפה שעד אז לא זכו לכשרות מיוחדת.⁸¹ כן התקיים דיון הלכתי בעניין כשרותם של דגים מסוימים, בשר מעושר, והעדפת אתרוגי ארץ ישראל המהודרים.⁸² השיפור במצב האורתודוקסיה לא בא על חשבון תפיסותיה הציניות, וראשיה המשיכו וקראו לתמיכה בקרנות הלאומיות וביוזמות ההתיישבות של המזרחי.⁸³

פרסומת לקוקה קולה בעיתון החרדי הפרדס, אפריל 1946

השיפור בחיי הדת באמריקה והחמרת מצבם של יהודי אירופה הביאו להגירתם של רבנים חשובים שלאחר השתקעותם השפיעו על עיצוב דמותה של האורתודוקסיה האמריקנית. נמנו עימם הרב יוסף דב בער סולובייצ'יק שמונה לרב בבוסטון והפך לדמות החשובה ביותר באורתודוקסיה המודרנית והרב יעקב יצחק רודרמן שהקים בבולטימור את ישיבת נר ישראל, אחת מהישיבות החשובות במדינה.⁸⁴ במקביל גדל קצב הכשרת הרבנים בישיבות האמריקניות ובמיוחד בישיבת רי"א, ועם הגידול במספר הבוגרים הם ייסדו ארגון משלהם שיחד עם אגודת הקהילות היהודיות האורתודוקסיות הקימו את הסתדרות הרבנים.⁸⁵ הגידול במספר הרבנים הביא גם לביקורת על מינויים לא ראויים: "ומה דרשו מהשמש הזה שכן[ו]הוא בשם רב או ראב"י? דבר פשוט. להמשיך [למשוך] אנשים הרבה לביה"כ [בית הכנסת] או אל ההיכל למען תתרבה בה ההכנסה. לא להמשיך לבן של ישראל לאביהן שבשמים או להיהדות, רק להרבות ולהאדיר את הביזנעס, וכל האמצעים כשרים לזה".⁸⁶ חוסר האחידות ברמת הרבנים והיעדר ארגון מוסכם שיכריע בשאלות מהותיות יצרו מחלוקות רבות בקהילות ובוועדי הכשרות.⁸⁷

בעקבות עליית היטלר לשלטון ב-1933, גברו הפעולות האנטישמיות נגד יהודי גרמניה ובארצות הברית החלו היהודים בפעולות מחאה שנמשכו עד לשואה.⁸⁸ במקביל גברו הרדיפות של יהודי פולין שכללו גם הטלת מגבלות על השחיטה היהודית, והחלה מגבית למענם.⁸⁹ באותן שנים חל שינוי משמעותי באורתודוקסיה באמריקה, כאשר חסידות חב"ד החלה לפעול בה באופן מאורגן והפכה לכוח מוביל.⁹⁰ במקביל, כ-70,000

EXTRA!

THE ORTHODOX

The Only 100 Per Cent Orthodox Newspaper in America.
New York, Thursday, May 9th, 1935

דאס שטענמאן, דאס וועט און דאס ערלעכט
טען שטיקעל ברויט איז דאס ברויט וואס דער אר-
בייטער פארדינט. דורך דעם ארבייטער איז אלעס
געשאפען געווארען וואס די וועלט געניסט. און
ווען איינער אונטערדריקט דעם ארבייטער, איז
ער א פארברעכער, נישט נאר גענען דעם ארבייטער
קלאם און נישט נאר גענען דער סענשאניס — ער
איז א ווייניגער גענען השׁוּת. דען השׁוּת האט
די וועלט געשאפען אין 6 טאג און האט געשאפען
דעם סענש אויך וואל מאכען אלעס וואס די
סענשאניס דארף, און דער ארבייטער איז וויכער
בארעכטיגט צו געניסען פון דעם וואס ער האט
געשאפען פאר אנדערע.
פון סינאטאזירען אויך טוט די ארבייטער
וועלכע ארבייטען שבת — איבערהויפט דא אין
אמעריקא — דען פון וועלכע וויכער אויך אלע
דישע ארבייטער וואלטען וועלכע האלטען שבת
ווען די פונטמערע באשעס וואלען ווי נישט צווינגען
וועלכע זיין זאל

רבי אברהם יעקב האפמאן
רעדאקטאר און אויסגעבער פון „אשכנז"

כותרת העיתון דער ארטאדאקס, אמצע שנות ה־30 של המאה העשרים

ילדים בניו יורק קיבלו חינוך יהודי אורתודוקסי בתלמודי תורה, בישיבות, ובחדרים פרטיים והם מנו כחמישית ממספר הילדים היהודים בעיר. עוד כ־20,000 ילדים קיבלו חינוך יהודי במסגרות אחרות.⁹¹

ב־1936 ציינה ישיבת רי"א יובל להקמתה ובית המדרש לרבנים בשיקגו ציין 35 שנים לקיומו. שתי הישיבות הוותיקות וישיבת נר ישראל בקליבלנד הסמיכו כעשרים רבנים חדשים מדי שנה.⁹² ב־1937 התיישב באמריקה הרב משה פיינשטיין. הוא החל ללמד בישיבת רי"א והפך לאחד הרבנים המשפיעים ביותר באורתודוקסיה האמריקנית.⁹³ הוועידה השנתית של אגודת הרבנים נערכה באותה שנה בצל ההחמרה במצבם של יהודי פולין ושל יהודי ארץ ישראל, שהיו בעיצומו של המרד הערבי, ודנה בתוכנית החלוקה של ממשלת אנגליה.⁹⁴ זמן קצר לאחר מכן נערכה הכנסייה גדולה השלישית של אגודת ישראל במריאנבד ובה השתתף גם הרב אליעזר סילבר, מראשי האורתודוקסיה באמריקה.⁹⁵ לאחר חזרתו ממנה הוא קרא לייסד סניף שלה באמריקה ושלח מכתב לרבניה:

עד מתי אחי נבדל מגאוני תבל, מרבותינו וזקנינו, האין לנו חלק אתם [...] הלנצח נשמע עלילות השוא אשר יטפלו ויבזו חסידי עליון [...] האזור אחי, הלאה פחד, לחינם תיראו, רודף אין. עת להתאגד עם גאוני תבל, רבים הם אשר אתנו גם פה במדינתנו, נכריז בפומבי [...] עת להתאחד, ואנחנו לא לפירוד באנו, רק לאחד [...] להרים קרן התורה ורבניה באנו, לחזק קרנה וחיות בשלום עם כל מפלגה אשר לא תלחם עמנו.⁹⁶

בסוף שנות השלושים פעלו באמריקה כמה ארגונים אורתודוקסיים. המזרחי, שהיה הגדול שבהם, ישראל הצעיר, שפנה לבני 18–35, חגג 25 שנים להקמתו והחזיק בכשישים סניפים ברחבי המדינה, וצעירי אגודת ישראל שהחזיק בכ־15 סניפים בניו יורק.⁹⁷ אגודת

הרבנים נותר הארגון הגדול ביותר ובו קרוב ל-400 רבנים.⁹⁸ היה זה גם הארגון שהשפיע על חיי הדת במידה הרבה ביותר ובוועידתו השנתית במאי 1939 אמר אחד הדוברים: "אם דת ישראל סבא יש לה עוד אחיזה בארץ זו למרות כל המכשולים מבחוץ והמהרסים הרבים מבפנים במחנינו, אם כשרות וטהרת המשפחה הם דבר של מציאות באמריקה, הרי עלינו לזקוף כל זה אך ורק על חשבוננו של מוסד אגודת הרבנים".⁹⁹

למרות הצלחת הארגון התכנסו חודשיים לאחר מכן, ביולי 1939, כ-600 רבנים לוועידת היסוד של אגודת ישראל באמריקה ונפתח עידן חדש באורתודוקסיה האמריקנית.¹⁰⁰ וכך אמר אחד מראשיה: "כן הוא דרכה של היהדות החרדית המאחרת תמיד ומתחילה לדבר על הארגון בה בעת שהמהרסים כבר נבנו ונתחזקו".¹⁰¹ לעידן החדש באורתודוקסיה תרם חוק הגבלת שעות העבודה שהפך את שבוע העבודה בן חמישה ימים לסטנדרטי ואפשר ליהודים רבים יותר להימנע מעבודה בשבת.¹⁰²

בצל השואה

בעקבות רדיפות היהודים ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה גדל מספר הפליטים ורבים מהם, ובהם חרדים, הגיעו לאמריקה. אחדים מן הרבנים שהיגרו, ובהם לוי יצחק גרינוולד ושמואל ערנפלד, סיפרו על המתרחש באירופה ורבני אמריקה קראו ליום תענית ופנו לנשיא רוזוולט בבקשה לסייע ליהודים.¹⁰³ בספטמבר 1939 פלשה גרמניה לפולין ומלחמת העולם השנייה החלה. במכתבו הפומבי של הרב חיים עוזר גרוז'ינסקי מוויילנה, האישיות החרדית הבולטת ביותר במזרח אירופה, נאמר: "מה נורא מצב עמנו, לא הייתה כזאת גם בימי הביניים אשר כל הגולה כמדורת אש. בתי מדרשות וס"ת נשרפים בראש כל חוצות, וגזירות קשות מתחדשות ע"י שונאינו מנגדינו להעביר על דת קדשנו, קהילות ישראל גדולות וחשובות נתלשות ממקומן, ושערי מדינות נעולות בפניהם".¹⁰⁴ בתגובה נחלצו ראשי האורתודוקסיה באמריקה לעזרת הציבור החרדי באירופה, ובמיוחד להצלת מוסדות התורה.

תחילה שררה מעט אופטימיות מפני שרוב הישיבות הצליחו לעבור לוויילנה שטרם נכבשה בידי גרמניה, אולם עם התארכות רשימת שמות הרבנים, האדמו"רים וראשי הישיבות שנהרגו במלחמה, הגבירו הארגונים האורתודוקסיים את פעילותם ושיתפו פעולה עם הארגונים היהודיים הכלליים כמו הג'וינט.¹⁰⁵ במקביל הוקם ועד ההצלה, הארגון האורתודוקסי שהתרכז בסיוע לרבנים ובעיקר לישיבות שגלו ממקומן, שהיה לאחר מארגוני ההצלה הפעילים ביותר.¹⁰⁶

בתחילת 1940 הגיעו לארצות הברית כמה מגדולי הרבנים ובהם אברהם קלמנוביץ, ראש ישיבת מיר, שאסף כספים עבור הישיבות שברחו לוויילנה, ויצחק יוסף שניאורסון, הרבי מלובביץ', שהחליט להשתקע באמריקה.¹⁰⁷ האסון שפקד את יהדות אירופה החרדית סימן את משימותיה ודרכה של האורתודוקסיה באמריקה. כך אמר ראש ישיבת רי"א בטקס הסמיכה של רבנים חדשים: "בשעה הרת עולם זו הוטל על היהדות האמריקנית

התפקיד לעמוד בפרץ, להרחיב ולהגדיל את הרבצת התורה במדינה זו, להציל את שארית הפליטה ולהמשיך את שלשלת המסורת הארוכה אשר אבותינו מסרו נפשם עליה. תעודה גדולה רבת האחריות והערך הוטלה עלינו, אשר מהגשמה אולי תלוי עתידה של היהדות כולה".¹⁰⁸

אווירת החירום הביאה להתעוררות רוחנית ודתית שהקלה על החדרת נורמות דתיות קפדניות ועודדה את פעילות הארגונים שקידמו שמירת שבת ופיקוח קפדני על הכשרות.¹⁰⁹ אגודת ישראל שהתקשתה לתפקד באירופה, העתיקה את כושר משקלה לארצות הברית ולקראת הוועידה השנתית השנייה שלה אמר אחד מדובריה: "אגודת ישראל באמריקה תצטרך מעתה להיות היסוד למרכזי אגודת ישראל בעולם כולו, להביא רוח חיים ליהדות החרדית [...] ולהרים קרן ישראל ותורתו כאן במדינה".¹¹⁰ כדי לבסס את מעמדה היה עליה לבדל את עצמה מן התנועה האורתודוקסית הוותיקה המזרחי. וכך בעוד בסוף שנות השלושים נעשו ניסיונות לגשר בין שתי התנועות, הרי שבשנות הארבעים התרחב הפער בין תומכי הציונות, שהיו עדיין רוב בקרב הציבור האורתודוקסי, ובין מי שהסתייגו ממנה.¹¹¹

בניצוחו של הרב סילבר הפכה אגודת ישראל, שבה היו חברים כבר מאות רבנים שהשתייכו לארגונים שונים, לתנועה פעילה שעסקה הן בענייני הצלה, הן בחיזוק הנורמות הדתיות הן במאבק ברפורמים.¹¹² אגודת הרבנים הוותיקה שנדחקה לשוליים הן בידי אגודת ישראל הן בידי הרבנים האמריקנים הצעירים שרובם נטו לעמדות המזרחי, יצאה נגדם ואמרה: "באירופא כשצער קיבל סמיכה הוא ידע שאינו עוד רב וכי הוא צריך עוד להמשיך וללמוד [...] אני מציע שתתסד ועד סמיכה מבאי כח כל הישיבות [...] יש בכאן אגודת אורתודוקסים [כלומר ישראל הצעיר] שמבלי דעת מביאים לריפורם. יושבים אנשים ונשים יחד וזה הצעד הראשון המוביל לרפורם".¹¹³

בשנות השואה התרכזו הארגונים האורתודוקסיים בפעולות הצלה. יש שתמכו במוסדות התורה, יש שגייסו כסף להוצאות הדרך של מי שהחזיקו באשרות הגירה למדינות מחוץ לאירופה, יש מי ששלחו תשמישי קדושה ומזון כשר לפליטים, ויש מי שסייעו לרבנים הפליטים שהגיעו חסרי כול לאמריקה או לארץ ישראל. ב־1941 הגיע הרב אהרן קוטלר לאמריקה בניסיון לגייס כספים לישיבות שפעלו בוויילנה, אבל לאחר כיבושה בידי הגרמנים הוא נשאר באמריקה והפך לאחר מראשי האורתודוקסיה בה.¹¹⁴ בשנות הארבעים התרחבה פעילות הישיבות ומוסדות התורה באמריקה. ישיבת תורה ודעת בניו יורק, ישיבת נר ישראל בבוילטימור והישיבה בלוס אנג'לס בנו בניינים חדשים. כן נפתחו ישיבות חדשות: ישיבת נוברדוק – בית יוסף בבורו פארק, ישיבת טלו בקליבלנד, ובניו יורק הוקמה ישיבה עבור תלמידי ישיבת מיר שהצליחו להימלט.¹¹⁵ הרבי מלובביץ' הקים בשנים אלה תלמודי תורה וישיבות משלו וב־1943 כבר למדו בהן כ־800 תלמידים ומספרם הוכפל בתוך זמן קצר.¹¹⁶

חרדים קוראים עיתון. תמונה מתוך הסרט האוסטרי "העיר ללא יהודים" (*Die Stadt ohne Juden*) של הבמאי ה"ק ברסלאור מ-1924

כך, למרות הידיעות הקשות מאירופה אמר אחד הדוברים בוועידת אגודת הרבנים כי "האסון הגדול הביא לנו גם אור כי כוחותינו התעשרו בגדולים שבאו אלינו מאירופה. אנו כעת הקהילה היהודית הגדולה בעולם".¹¹⁷ התחזקות האורתודוקסיה התבטאה בגידול במספר בתי הספר הדתיים, ובוועד החינוך כבר היו רשומים כ-110 בית ספר דתיים בניו יורק ומספר דומה של בתי ספר ב-55 ערים נוספות.¹¹⁸ במקביל גדל מספר התלמידים בישיבת רי"א, שמספר הרבנים שהסמיכה כבר התקרב למאתיים, מהם שישים רק בשלוש השנים האחרונות.¹¹⁹

במקביל לגיוס הכספים למטרות הצלה ערכו הרבנים פעולות מחאה, פנו לממשל האמריקני ולנשיא רוזוולט בקריאה לפעול למען היהודים, ועודדו רכישת איגרות מלחמה (בונדס).¹²⁰ במקביל נמתחה ביקורת על אדישותם של יהודי אמריקה לזוועות השואה: "תרדמה נפלה עלינו! ואחרי שמועות כאלה ימשיכו יהודי אמריקה את עסקיהם, ינהלו את מסלול חייהם כאילו לא קרה דבר, יבקרו בבתי תיאטראות וקירקסאות וימלאו את אולמי משחקי השעשועים! אטומי לב אנחנו!".¹²¹ רב אחר אמר: "בימים איומים אלה, עת צרה ליעקב, היו בתי הכנסת צריכים להיות מלאים מפה אל פה אנשים נשים וטף שופכים נחלי דמעות [...] לדאבוננו הגדול תמונה אחרת נגלית לעינינו בהכנסנו לבית הכנסת. ספסלים ריקים מבלי יושב, היכלות עלובים, עזובים הקמים לתחי' [ה] רקן שלוש פעמים בשנה".¹²²

גם תנועת צעירי אגודת ישראל פתחה סניפים חדשים וב-1943 כבר קיימה ועידה משל עצמה.¹²³ במקביל התחזקה פעילותה של הסתדרות הרבנים – ארגון הרבנים האמריקנים, שמנה שמונים חברים ובהם רבנים צבאיים.¹²⁴ אולם הארגון האורתודוקסי הבולט ביותר הייתה אגודת ישראל. כך אמר אחד מדובריה:

באירופה המזרחית היו חיי הציבור משורשים ביסודות הקדושים, צורת הציבור היתה יהודית מקורית. אם היו כאלה שפרקו עול, היה זה ענין פרטי, ומכ"ש [ומכל שכן] שמוסדות הקהל לא ידעו מפשרות [...] אבל כאן שכל בנין החיים הצבוריים עומד על יסוד פשרות וותורים, מנהיגי הקהלות החרדיות מחללי שבת וכל קדשינו, איך נוכל לעורר את הקהל החרדי [...] אבל דווקא מפני שהחיים הצבוריים שבכאן אין להם אופי ברור ונכון, דווקא מפני שגבולי היהדות הדתית וההתבוללות מטושטשים, דווקא מפני שבתי כנסיות חרדים מתחברים עם ראביס מתבוללים [...] יש לה לאגו"י [לאגודת ישראל] תעודה מיוחדת באמריקה.¹²⁵

אחרית דבר

לאחר סיום המלחמה וחשיפת זוועות השואה, התגייסו יהודי אמריקה, ובהם החרדים, ותרמו סכומי כסף גדולים פי כמה מאלה שנאספו במהלך השואה עצמה.¹²⁶ נוסף על ועד ההצלה וקרן התורה הוותיקים החלו ארגונים אורתודוקסים נוספים, כמו ועד האדמו"רים וצעירי אגודת ישראל, להפעיל ארגוני הצלה משלהם. אלפי פליטי שואה חרדים שהגיעו לארצות הברית אחרי השואה הגדילו את מספר הקהילות שרוב חבריהן הקפידו בשמירת מצוות. תהליך ההתחרדות של האורתודוקסיה האמריקנית עלה מדרגה.

הדבר התבטא באופנים רבים: הוקם ארגון תורה ומסורה שאיגד וקידם את תלמודי התורה ובתי הספר הדתיים; החלה הדפסת ספרי לימוד וכתבי עת לצעירים דתיים; רשת החינוך בית יעקב הקימה בתי ספר לבנות חרדיות; ואגודת ישראל פתחה מחנה קיץ לנערים ונערות. מגוון המוצרים הכשרים והכשרים לפסח גדל; לראשונה נדפסה בארצות הברית מהדורה מהודרת של התלמוד הבבלי; בכמה קהילות הוקמו מסגרות לימוד של הדף היומי; ישיבות נוספות החלו להסמיך רבנים מקומיים.¹²⁷ כן חל גידול בכמות הישיבות ובמספר התלמידים: בקליבלנד נבנה מבנה חדש לישיבת טלז, בדטרויט הוקמה ישיבת חכמי לובלין, במיניאפוליס הוקם בית ספר דתי, ובלייקווד הוקם בית המדרש הגבוה שהיה בתוך כמה עשורים לישיבה הגדולה בעולם.¹²⁸

ככל שגדל מספר הרבנים המקומיים והצעירים כך פחת כוחה של אגודת הרבנים, שחבריה היו בעיקר רבנים מבוגרים ממזרח אירופה, ואת מקומה בהובלת האורתודוקסיה תפסה אגודת ישראל, שקיבלה לחוגה רבנים ויהודים חרדים מסוגים שונים: חסידים ומתנגדים, ציונים ולא-ציונים, בעלי השכלה כללית וכאלה שהתנגדו לה, מי שחזותם החיצונית והתנהלותם העידו על אורח חייהם החרדי, ומי שנראו ופעלו כמו אמריקנים מבטן ומלידה ועקבו, למשל, אחר הנעשה במגרשי הספורט.¹²⁹ תנועה חרדית נפרדת שהפכה פופולרית הייתה חסידות חב"ד, שפעלה בנפרד מאגודת ישראל והקימה רשת של בתי ספר וישיבות לבנים ולבנות.¹³⁰ למרות זאת, רק כעשרה אחוזים מתוך כ-250,000 ילדים יהודים בניו יורק קיבלו חינוך יהודי, ומחציתם למדו בישיבות.¹³¹

בסוף שנות הארבעים היגרו ממחנות העקורים עוד עשרות אלפי ניצולים חרדים. בואם חיזק את הקהילות החרדיות, שהסתייגו מן האורתודוקסיה האמריקנית המתונה. הרב אהרן קוטלר, למשל, תבע כי התלמידים בשיבתו ילמדו ביידיש, ורבי יואל טייטלבוים – הרבי מסאטמר – הקים קהילה חסידית שבה הונהגו סטנדרטים דתיים קפדניים במיוחד.¹³² מן העבר השני החלה גם האורתודוקסיה המודרנית והציונית לפלס נתיב משלה כאשר לצד ישיבת רי"א הוקמה הישיבה אוניברסיטה, שהעניקה תארים אקדמיים לתלמידיה החרדיים.¹³³ ראשי האורתודוקסיה הבינו כי תקופה חדשה החלה: "לדאבוננו מוכרחים אנו לסמן את תקופתנו תקופה קשה שחלפה ואיננה [...] רואים אנו כאן דור חדש על אדמת ארצות הברית שהבאר הנסתם שוב מפכה ומעלה מקור מים חיים [...] ואם דורות מרהיבים גדע בחרי אף, הנה נצר מטעים חדשים פורחים בהשיבה כאן".¹³⁴

חוסר הסובלנות של מנהיגי הקהילות האורתודוקסיות המתחדדות כלפי מי שלא שמרו מצוות בקפדנות, גרם לרבים לעזוב אותן ולהצטרף לקהילות אחרות. במקביל עברו מאות קהילות מחסות אורתודוקסית לחסות קונסרבטיבית. כך קטן חלקה של האורתודוקסיה בצייבור היהודי באמריקה, ובמקביל גדל חלקם של שומרי המצוות חברי הקהילות האורתודוקסיות. בעשורים הבאים הלך ופחת מספר הקהילות האורתודוקסיות ששימשו בעיקר כמסגרות חברתיות, שרוב המתפללים בהם לא היו שומרי מצוות, ושהרבנים שעמדו בראשם שימשו יותר כפעילים חברתיים מאשר מנהיגים דתיים.¹³⁵ במקביל גדל מספר הקהילות החסידיות בנוסף גליציה והונגריה שדרשו התנהלות דתית קפדנית. נוסדו כוללי האברכים הראשונים ומספר תלמידי הישיבות והרבנים שהוסמכו לרבנות גדל במהירות.¹³⁶ בתחילת המחצית השנייה של המאה העשרים החלה האורתודוקסיה באמריקה, הן המודרנית-ציונית הן זו שאימצה מאפיינים חרדיים לא-ציוניים, להפוך לאורתודוקסיה "אמיתית". תהליך זה נמשך גם בימינו אלה.

הערות

- 1 קימי קפלן, "הרב יעקב יוסף, הרב הכולל היהודי ניו-יורק: היבטים חדשים", *Hebrew Union College Annual*, 67 (1996), עמ' א-מג.
- 2 Samuel C. Heilman, *Sliding to the Right: The Contest for the Future of American Jewish Orthodoxy*, Berkeley, CA: University of California Press, 2006; Soloveitchik, Haym, "Rupture and reconstruction: the transformation of contemporary Orthodoxy", *Tradition*, 28, 4 (1994), pp. 64-130
- 3 גור אלרואי, *המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית, 1870-1924*, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2008; הנ"ל, "ההגירה היהודית לארץ ישראל ולארצות הברית בראשית המאה העשרים: ניתוח חברתי-דמוגרפי", *מגמות*, 4-3 (2013), עמ' 485-459.
- 4 Paul Ritterband, "Counting the Jews of New York, 1900-1991: An Essay in Substance and Method", *Papers in Jewish Demography*, 29 (1997), pp. 199-228
- 5 בית ועד לחכמים, שבט תרס"ג, עמ' ב.
- 6 שם, שבט תרס"ג, עמ' א-ב.

- 7 שם, אדר תרס"ג, עמ' ד; ספר התקנות של אגודת הרבנים האורתודוקסים באמריקה: נתיסדה ביום ג' כ"ד תמוז, תרס"ב בנוא יארק.
- 8 בית ועד לחכמים, ניסן תשס"ג, עמ' יז-יח.
- 9 שם, אייר תרס"ג, עמ' ח-ט.
- 10 יידישעס טאָגבלאַט, 12.7.1907, עמ' 8.
- 11 שם, 10.6.1907, עמ' 1.
- 12 שם, 5.2.1909, עמ' 4.
- 13 שם, 18.6.1909, עמ' 1; שם, 5.11.1906, עמ' 3.
- 14 מאָרגען זשורנאַל, 14.11.1909, עמ' 8; שם, 18.11.1909, עמ' 2; שם, 25.11.1909, עמ' 4; שם, 30.11.1909, עמ' 1; שם, 2.12.1909, עמ' 1; שם, 3.12.1909, עמ' 1; שם, 4.12.1909, עמ' 4; שם, 5.12.1909, עמ' 1; שם, 7.12.1909, עמ' 2; יידישעס טאָגבלאַט, 28.11.1909, עמ' 4; שם, 30.11.1909, עמ' 1; שם, 1.12.1909, עמ' 1; שם, 3.12.1909, עמ' 1; שם, 5.12.1909, עמ' 1, 8.
- 15 שם, 9.7.1912, עמ' 1; שם, 19.11.1912, עמ' 4; שם, 10.11.1913, עמ' 6; שם, 9.12.1913, עמ' 6; שם, 19.12.1913, עמ' 6; שם, 1.1.1914, עמ' 4; שם, 8.1.1914, עמ' 7; שם, 12.1.1914, עמ' 7; שם, 20.1.1914, עמ' 7; שם, 22.1.1914, עמ' 7.
- 16 שם, 16.1.1914, עמ' 4; שם, 18.1.1914, עמ' 8; שם, 22.1.1914, עמ' 6; שם, 9.2.1914, עמ' 3; שם, 15.2.1914, עמ' 8; שם, 16.2.1914, עמ' 3.
- 17 שם, 8.12.1913, עמ' 5; שם, 17.2.1914, עמ' 6.
- 18 שם, 20.3.1914, עמ' 10; שם, 10.4.1914, עמ' 7; שם, 26.4.1914, עמ' 5; שם, 21.5.1914, עמ' 8.
- 19 שם, 20.8.1914, עמ' 4; שם, 24.8.1914, עמ' 4.
- 20 שם, 6.9.1914, עמ' 7; שם, 14.10.1914, עמ' 14; שם, 8.11.1914, עמ' 7; מאָרגען זשורנאַל, 26.10.1915, עמ' 8.
- 21 יידישעס טאָגבלאַט, 4.1.1915, עמ' 6; שם, 7.4.1915, עמ' 1; שם, 29.4.1915, עמ' 2; שם, 7.5.1915, עמ' 2; שם, 31.5.1915, עמ' 2; שם, 25.8.1915, עמ' 5; שם, 1.9.1915, עמ' 1; שם, 6.10.1915, עמ' 7; שם, 17.10.1915, עמ' 9; שם, 23.12.1915, עמ' 4; מאָרגען זשורנאַל, 6.11.1914, עמ' 7; שם, 22.1.1915, עמ' 4; שם, 11.2.1915, עמ' 4; שם, 28.4.1915, עמ' 1; שם, 40.4.1915, עמ' 1; שם, 25.6.1915, עמ' 4.
- 22 יידישעס טאָגבלאַט, 15.2.1916, עמ' 1; שם, 6.3.1916, עמ' 3; שם, 3.4.1916, עמ' 6; מאָרגען זשורנאַל, 5.3.1916, עמ' 6; שם, 23.5.1916, עמ' 2; שם, 4.6.1916, עמ' 4; שם, 30.7.1916, עמ' 2; שם, 25.8.1916, עמ' 4.
- 23 יידישעס טאָגבלאַט, 9.5.1916, עמ' 2; שם, 11.5.1916, עמ' 3; שם, 12.5.1916, עמ' 3; שם, 12.5.1916, עמ' 4; שם, 15.5.1916, עמ' 1; שם, 17.5.1916, עמ' 1; שם, 18.5.1916, עמ' 2; שם, 13.6.1916, עמ' 1.
- 24 שם, 14.1.1917, עמ' 6; שם, 24.1.1917, עמ' 1; שם, 28.2.1917, עמ' 6; מאָרגען זשורנאַל, 24.1.1917, עמ' 1; שם, 25.1.1917, עמ' 4; שם, 28.2.1917, עמ' 2.
- 25 שם, 16.1.1917, עמ' 1.
- 26 שם, 14.3.1917, עמ' 6; שם, 10.5.1917, עמ' 4.
- 27 יידישעס טאָגבלאַט, 22.6.1917, עמ' 10; שם, 6.7.1917, עמ' 3; שם, 10.8.1917, עמ' 25.10.1917, עמ' 5; מאָרגען זשורנאַל, 19.6.1917, עמ' 2; שם, 8.7.1917, עמ' 10; שם, 15.7.1917, עמ' 9; שם, 5.9.1917, עמ' 8; שם, 14.9.1917, עמ' 6; שם, 5.12.1917, עמ' 9; שם, 7.12.1917, עמ' 6.
- 28 יידישעס טאָגבלאַט, 2.12.1917, עמ' 1, 8; שם, 5.12.1917, עמ' 1, 5; מאָרגען זשורנאַל, 7.3.1918, עמ' 6; שם, 10.3.1918, עמ' 8; שם, 11.3.1918, עמ' 1; שם, 26.3.1918, עמ' 7; שם, 21.5.1918, עמ' 1; שם, 3.6.1918, עמ' 2; שם, 10.6.1918, עמ' 9; שם, 10.9.1918, עמ' 2; שם, 25.12.1918, עמ' 1; שם, 27.12.1918, עמ' 6.

- 29 יידישעס טאָגבלאַט, 29.4.1918, עמ' 6; שם, 6.5.1918, עמ' 1; מאָרגען זשורנאַל, 26.3.1918, עמ' 7.
- 30 יידישעס טאָגבלאַט, 12.7.1918, עמ' 1; שם, 21.7.1918, עמ' 3; שם, 26.7.1918, עמ' 4, 6; מאָרגען זשורנאַל, 18.7.1918, עמ' 2; שם, 19.7.1918, עמ' 7; שם, 26.7.1918, עמ' 8; שם, 1.8.1918, עמ' 4.
- 31 יידישעס טאָגבלאַט, 10.1.1919, עמ' 2; שם, 17.1.1919, עמ' 1; שם, 31.1.1919, עמ' 1; שם, 7.2.1919, עמ' 9; שם, 28.2.1919, עמ' 2; שם, 14.3.1917, עמ' 4; שם, 6.4.1919, עמ' 3; שם, 2.5.1919, עמ' 9.
- 32 שם, 19.3.1919, עמ' 2; שם, 20.3.1919, עמ' 2, 6; שם, 21.3.1919, עמ' 7; שם, 7.5.1919, עמ' 1-2; שם, 8.5.1919, עמ' 4; שם, 15.5.1919, עמ' 5.
- 33 מאָרגען זשורנאַל, 29.12.1919, עמ' 5; שם, 2.5.1919, עמ' 9; שם, 5.5.1919, עמ' 7; שם, 7.1.1919, עמ' 4; שם, 7.5.1919, עמ' 1, 11; שם, 23.12.1919, עמ' 8; שם, 25.2.1920, עמ' 6; שם, 29.2.1920, עמ' 8; יידישעס טאָגבלאַט, 19.4.1920, עמ' 4; שם, 20.4.1920, עמ' 1, 4; שם, 21.4.1920, עמ' 1-3; שם, 3.9.1920, עמ' 7.
- 34 Jonathan D. Sarna and Zev Eleff, "The Immigration Clause that Transformed Orthodox Judaism in the United States", *American Jewish History*, 101, 3 (2017), pp. 357-376.
- 35 מאָרגען זשורנאַל, 24.3.1922, עמ' 12.
- 36 שם, 22.4.1921, עמ' 2, שם, 6.6.1921, עמ' 11; שם, 10.6.1921, עמ' 10; שם, 4.7.1921, עמ' 2; שם, 17.2.1922, עמ' 7; שם, 19.2.1922, עמ' 1, 8; שם, 28.2.1922, עמ' 2; שם, 20.9.1922, עמ' 15; יידישעס בלאַט, 17.3.1921, עמ' 4; שם, 15.4.1921, עמ' 3; שם, 21.4.1921, עמ' 3; שם, 31.5.1921, עמ' 1-2; שם, 14.6.1921, עמ' 3; שם, 24.6.1921, עמ' 2.
- 37 מאָרגען זשורנאַל, 30.9.1921, עמ' 1; שם, 2.10.1921, עמ' 5; יידישעס בלאַט, 1.6.1921, עמ' 1-2; שם, 2.6.1921, עמ' 1; שם, 6.7.1921, עמ' 5; שם, 21.11.1921, עמ' 1-2; שם, 6.2.1922, עמ' 4; שם, 17.11.1922, עמ' 1; שם, 22.11.1922, עמ' 4; שם, 24.11.1922, עמ' 7.
- 38 מאָרגען זשורנאַל, 5.5.1922, עמ' 6-7; יידישעס בלאַט, 9.5.1922, עמ' 1, 4.
- 39 מאָרגען זשורנאַל, 19.7.1921, עמ' 5.
- 40 שם, 14.5.1922, עמ' 2; שם, 25.5.1922, עמ' 2; שם, 1.6.1922, עמ' 10; שם, 7.6.1922, עמ' 4; יידישעס בלאַט, 18.9.1921, עמ' 2.
- 41 מאָרגען זשורנאַל, 17.3.1920, עמ' 8; שם, 12.9.1920, עמ' 9; שם, 11.1.1921, עמ' 4; שם, 2.5.1921, עמ' 6; שם, 22.5.1921, עמ' 6; שם, 25.5.1921, עמ' 1; שם, 29.5.1921, עמ' 8; שם, 19.6.1921, עמ' 13; שם, 20.6.1921, עמ' 3, 7; שם, 21.6.1921, עמ' 1-2; שם, 23.6.1921, עמ' 8, 10; שם, 24.6.1921, עמ' 3; שם, 3.7.1921, עמ' 14; שם, 10.7.1921, עמ' 9; שם, 12.7.1921, עמ' 2; שם, 14.7.1921, עמ' 2; שם, 17.7.1921, עמ' 4; שם, 25.7.1921, עמ' 6; שם, 1.9.1921, עמ' 6; שם, 2.12.1921, עמ' 9; שם, 11.12.1921, עמ' 3; שם, 16.12.1921, עמ' 12; שם, 24.2.1922, עמ' 11; שם, 1.3.1922, עמ' 6; שם, 27.4.1922, עמ' 4; שם, 28.4.1922, עמ' 9.
- 42 שם, 26.3.1922, עמ' 10; שם, 31.12.1922, עמ' 9; שם, 2.2.1923, עמ' 13; שם, 18.2.1923, עמ' 5; שם, 9.3.1923, עמ' 4.
- 43 שם, 16.3.1922, עמ' 1; שם, 21.4.1922, עמ' 6; שם, 25.9.1922, עמ' 4.
- 44 יידישעס טאָגבלאַט, 2.1.1923, עמ' 4.
- 45 אפריון, תשרי תרפ"ד, עמ' 15.
- 46 שם, תשון תרפ"ד, עמ' 32-34; שם, אלול תרפ"ד, עמ' 297-298; שם, תשרי תרפ"ה, עמ' 1-2.
- 47 שם, אדר ב תרפ"ד, עמ' 106-107; שם, אב תרפ"ד, עמ' 265-266.
- 48 שם, אדר א' תרפ"ד, עמ' 105; שם, ניסן תרפ"ד, עמ' 157, 160; שם, אב תרפ"ד, עמ' 275.
- 49 שם, חשוון תרפ"ד, עמ' 25-26.
- 50 שם, אלול תרפ"ד, עמ' 281.
- 51 שם, אייר תרפ"ה, עמ' 187-188.

- 52 שם, כסלו תרפ"ו עמ' 15-16.
- 53 שם, שבט תרפ"ו, עמ' 62-63; שם, ניסן תרפ"ו, עמ' 166-168.
- 54 שם, שבט תרפ"ו, עמ' 61.
- 55 הפרדס, פברואר 1929, עמ' 28-29; שם, מאי 1929, עמ' 31; שם, יוני 1929, עמ' 2; שם, יולי 1929, עמ' 28; שם, נובמבר 1929, עמ' 30; שם, דצמבר 1929, עמ' 30; שם, יוני 1930, עמ' 2; שם, ספטמבר 1932, עמ' 5; שם, נובמבר 1932, עמ' 4; שם, ינואר 1935, עמ' 15-16; שם, ספטמבר 1935, עמ' 21; שם, נובמבר 1935, עמ' 23.
- 56 אפריון, אדר תרפ"ו, עמ' 133-134; שם, ניסן תרפ"ו, עמ' 171, 218-219; שם, חשון תרפ"ז, עמ' 49-52; שם, אדר ב' תרפ"ז, עמ' 199-200.
- 57 שם, תמוז תרפ"ו, עמ' 247-248, 253.
- 58 שם, אלול תרפ"ז, עמ' 379.
- 59 שם, טבת תרפ"ז, עמ' 96-97.
- 60 הפרדס, סיון-תמוז תרפ"ז, עמ' 32; אפריון תרפ"ח, עמ' 52-56; שם, כסלו תרפ"ח, עמ' 81-84; שם, טבת תרפ"ח, עמ' 109-111; שם, תמוז תרפ"ח, עמ' 260-261.
- 61 אפריון, תמוז תרפ"ח, עמ' 241-242.
- 62 דגל ישראל, אדר א תרפ"ז, עמ' 11.
- 63 שם, אדר א תרפ"ז, עמ' 11-13; שם, סיון תרפ"ז, עמ' 2; שם, כסלו תרפ"ח, עמ' 9; שם, תמוז תרפ"ח, עמ' 1-5; שם, אב תרפ"ח, עמ' 3-4, 8-9; שם, אלול תרפ"ח, עמ' 13.
- 64 שם, שבט תרפ"ח, עמ' 4; שם, חשון תר"ץ, עמ' 1-2.
- 65 שם, אדר תרפ"ח, עמ' 8; שם, סיון תרפ"ח, עמ' 6.
- 66 שם, אדר א תרפ"ט, עמ' 2-3; הפרדס, ינואר 1930, עמ' 4-5.
- 67 שם, אייר תרפ"ז, עמ' 24; שם, אוקטובר 1930, עמ' 12; שם, דצמבר 1930, עמ' 1; שם, מאי 1931, עמ' 3; שם, מאי 1932, עמ' 7-8; שם, דצמבר 1932, עמ' 18; שם, דצמבר 1934, עמ' 5-8; שם, נובמבר 1935, עמ' 24-25.
- 68 שם, ניסן תרפ"ז, עמ' 31-32; שם, אב תרפ"ז, עמ' 16; שם, ספטמבר 1929, עמ' 2.
- 69 שם, ניסן תרפ"ח, עמ' 16; שם, ינואר 1930, עמ' 2.
- 70 שם, אייר תרפ"ח, עמ' 4-5.
- 71 שם, יולי 1928, עמ' 2-4; שם, אוגוסט-ספטמבר 1928, עמ' 2; שם, דצמבר 1928, עמ' 32; שם, דצמבר 1929, עמ' 3-4; שם, פברואר 1930, עמ' 3-4.
- 72 שם, פברואר 1930, עמ' 5. ההדגשות במקור.
- 73 שם, מאי 1930, עמ' 30-31.
- 74 שם, יוני 1930, עמ' 27-28.
- 75 שם, יולי 1930, עמ' 2.
- 76 שם, אוגוסט 1930, עמ' 1; שם, ספטמבר 1930, עמ' 2; שם, ינואר 1931, עמ' 5-9; שם, יוני 1931, עמ' 1; שם, ספטמבר 1931, עמ' 2-3; שם, דצמבר 1931, עמ' 2; שם, ינואר 1932, עמ' 2-3; שם, נובמבר 1932, עמ' 1; שם, פברואר 1933, עמ' 5-6; שם, דצמבר 1933, עמ' 41; שם, מארס 1935, עמ' 22-27; שם, אפריל 1935, עמ' 19-20; שם, יוני 1935, עמ' 24-26; שם, אוגוסט 1935, עמ' 7-5; שם, ינואר 1936, עמ' 2-3; שם, פברואר 1936, עמ' 4-7; שם, דצמבר 1936, עמ' 23.
- 77 שם, דצמבר 1934, עמ' 3; שם, פברואר 1935, עמ' 2, 17; דער אַרשטאָדאָקס, 9.5.1935, עמ' 2; שם, 10.5.1935, עמ' 2; שם, 3.6.1935, עמ' 2; שם, 8.1.1937, עמ' 1; שם, 15.1.1937, עמ' 1.
- 78 הפרדס, מארס 1935, עמ' 21.
- 79 שם, יוני 1931, עמ' 29-34; שם, אוגוסט 1931, עמ' 2; שם, פברואר 1932, עמ' 6-7; שם, אפריל 1932, עמ' 1-2; שם, דצמבר 1933, עמ' 11-15; שם, נובמבר 1934, עמ' 2-5; שם, יוני 1935, עמ' 2-5; שם, ספטמבר 1935, עמ' 7-9; שם, נובמבר 1935, עמ' 2-3; שם, אפריל 1936, עמ' 3-4.

- 80 שם, מאי 1931, עמ' 2.
- 81 שם, דצמבר 1930, עמ' 3; שם, שם, פברואר 1931, עמ' 1; שם, אוקטובר 1931, עמ' 4-5; שם, דצמבר 1931, עמ' 3; שם, ינואר 1933, עמ' 4-3.
- 82 שם, אפריל 1933, עמ' 15-17; שם, מאי 1933, עמ' 4-3; שם, אוגוסט 1933, עמ' 3-4, 25.
- 83 דער אַרטאָדאָקס, 23.10.1931, עמ' 1, 3; הפרדס, יוני 1932, עמ' 25-27; שם יולי 1933 (כרוז בסוף הגיליון ללא מספר עמוד); שם, נובמבר 1933, עמ' 4-3; שם, דצמבר 1933, עמ' 11-15, 25-26.
- 84 הפרדס, ספטמבר 1932, עמ' 5; שם, אוקטובר 1932, עמ' 4-6; שם, נובמבר 1932, עמ' 4; שם, פברואר 1935, עמ' 4.
- 85 שם, אפריל 1935, עמ' 24; שם, יולי 1935, עמ' 16.
- 86 שם, אוקטובר 1934, עמ' 21-23.
- 87 שם, מארס 1932, עמ' 3-2; שם, אפריל 1932, עמ' 1-2; שם, מאי 1932, עמ' 2-3; שם, מאי 1933, עמ' 27; שם, נובמבר 1933, עמ' 3-2; שם, ינואר 1935, עמ' 16; שם, מאי 1935, עמ' 19-20.
- 88 שם, אוגוסט 1935, עמ' 2; שם, ספטמבר 1935, עמ' 7-9.
- 89 שם, אוגוסט 1935, עמ' 2; שם, פברואר 1936, עמ' 4-3; שם, מארס 1936, עמ' 3-5; שם, אפריל 1936, עמ' 4; שם, מאי 1936, עמ' 1; שם, אוקטובר 1936, עמ' 2-3; שם, נובמבר 1936, עמ' 5-7; שם, דצמבר 1936, עמ' 2-3; שם, מארס 1937, עמ' 16-17; שם, יוני 1938, עמ' 2-3.
- 90 שם, אפריל 1935, עמ' 4-5.
- 91 שם, יולי 1935, עמ' 3-7.
- 92 שם, מאי 1936, עמ' 3-5; שם, ספטמבר 1936, עמ' 22; שם, ינואר 1937, עמ' 21-23; שם, אפריל 1937, עמ' 7; שם, מאי 1937, עמ' 4-5; שם, יולי 1937, עמ' 17-18; שם, ינואר 1938, עמ' 9; שם, מארס 1938, עמ' 2-3.
- 93 שם, פברואר 1937, עמ' 23.
- 94 שם, יוני 1937, עמ' 2-3, 6-10; שם, יולי 1937, עמ' 2-3; שם, אוגוסט 1937, עמ' 5-6.
- 95 דער אַרטאָדאָקס, 16.4.1937, עמ' 1; שם, 30.4.1937, עמ' 1; שם, 7.5.1937, עמ' 1; הפרדס, אוגוסט 1937, עמ' 6; שם, ספטמבר 1937, עמ' 2-31.
- 96 שם, דצמבר 1937, עמ' 2-3.
- 97 דער אַרטאָדאָקס, 20.2.1937, עמ' 1-3.
- 98 הפרדס, אפריל 1938, עמ' 1-2.
- 99 שם, מאי 1939, עמ' 2-3.
- 100 שם, יולי 1939, עמ' 6-7; שם, אוגוסט 1938, עמ' 2-33.
- 101 שם, אוגוסט 1939, עמ' 2-3.
- 102 דער אַרטאָדאָקס, 1.4.1938, עמ' 1-2; שם, 15.4.1938, עמ' 1.
- 103 הפרדס, יוני 1938, עמ' 6; שם, אוקטובר 1938, עמ' 2; שם, נובמבר 1938, עמ' 2; שם, דצמבר 1938, עמ' 2-3.
- 104 שם, אוקטובר 1939, עמ' 2.
- 105 שם, נובמבר 1939, עמ' 2; שם, דצמבר 1939, עמ' 3-5.
- 106 שם, פברואר 1940, עמ' 2-3.
- 107 שם, פברואר 1940, עמ' 6; שם, מארס 1940, עמ' 4-5; שם, אפריל 1940, עמ' 3-5.
- 108 שם, מאי 1940, עמ' 7-8.
- 109 שם, יוני 1940, עמ' 8-9; שם, יולי 1940, עמ' 16; שם, ינואר 1941, עמ' 27-29.
- 110 שם, אוגוסט 1940, עמ' 4-3.
- 111 שם, ספטמבר 1937, עמ' 5-7; שם, דצמבר 1937, עמ' 4-5; שם, יוני 1939, עמ' 10-14; שם, אוגוסט 1939, עמ' 3-6; שם, יולי 1945, עמ' 9-10; שם, יוני 1946, עמ' 24-25; שם, מארס 1947, עמ' 2-5.
- 112 שם, ספטמבר 1940, עמ' 9-10; שם, אוקטובר 1940, עמ' 23-24.

- 113 שם, נובמבר 1940, עמ' 35-36.
- 114 שם, מאי 1941, עמ' 2-3.
- 115 שם, אפריל 1941, עמ' 4-6; שם, יוני 1941, עמ' 11-14; שם, ספטמבר 1941, עמ' 48; שם, אוקטובר 1941, עמ' 7; שם, נובמבר 1941, עמ' 4-5; שם, דצמבר 1941, עמ' 4; שם, ינואר 1942, עמ' 8; שם, מארס 1942, עמ' 5-7; שם, מאי 1942, עמ' 8-14.
- 116 שם, אפריל 1942, עמ' 4-7; שם, יוני 1942, עמ' 9-11; שם, אוגוסט 1942, עמ' 14-15; שם, נובמבר 1942, עמ' 5-8; שם, דצמבר 1942, עמ' 15-16; שם, מארס 1943, עמ' 10-12; שם, מאי 1944, עמ' 12-14.
- 117 שם, יולי 1942, עמ' 6-18.
- 118 שם, דצמבר 1924, עמ' 50-51.
- 119 שם, ינואר 1943, עמ' 13-16; שם, אפריל 1943, עמ' 6-9.
- 120 שם, אוקטובר 1942, עמ' 2.
- 121 שם, אוגוסט 1943, עמ' 3-4.
- 122 שם, ספטמבר 1943, עמ' 10-13.
- 123 שם, יולי 1943, עמ' 12-1.
- 124 שם, אוגוסט 1943, עמ' 29-31.
- 125 שם, נובמבר 1943, עמ' 28-30.
- Efraim Zuroff, *The Response of Orthodox Jewry in the United States to the Holocaust: The Activities of the Vaad ha-Hatzala Rescue Committee, 1939-1945*, New York: Yeshiva University Press, 2000
- 127 הפרדס, אפריל 1944, עמ' 11-13, 48; שם, מאי 1944, עמ' 3-4, 33-34, שם, יוני 1944, עמ' 2; שם, יולי 1944, עמ' 9-11, 22-23; שם, אוגוסט 1945, עמ' 15; שם, דצמבר 1945, עמ' 15; שם, יוני 1946, עמ' 25.
- 128 שם, ינואר 1944, עמ' 18-19; שם, פברואר 1944, עמ' 39; שם, אפריל 1944, עמ' 11-13; שם, פברואר 1950, עמ' 34-35; שם, אוגוסט 1945, עמ' 44.
- 129 שם, יוני 1949, עמ' 10-11.
- 130 שם, דצמבר 1944, עמ' 28-33; שם, ינואר 1946, עמ' 25-25; שם, מארס 1946, עמ' 16-17.
- 131 שם, נובמבר 1945, עמ' 19-21.
- 132 שם, מאי 1947, עמ' 8-9; שם, נובמבר 1947, עמ' 5-6.
- 133 שם, דצמבר 1947, עמ' 7-8; שם, יולי 1949, עמ' 5-6.
- 134 שם, אוגוסט 1946, עמ' 16-23.
- 135 שם, פברואר 1949, עמ' 4-5; שם, אפריל 1949, עמ' 2-9.
- 136 שם, אוקטובר 1947, עמ' 13; שם, דצמבר 1947, עמ' 27-28; שם, אפריל 1950, עמ' 41; שם, מאי 1950, עמ' 28-29, 40; שם, יולי 1950, עמ' 27.

עיתונות לאומית-לוחמת או סחרירית-צהובה שמואל יעקב יאצקאן ומשפחת היינט

חגי זילברברג

ב־115 השנים שלפני מלחמת העולם השנייה התפתחה בוורשה, העיר שהייתה מרכז יהדות מזרח אירופה ופולין, עיתונות יהודית עשירה ומגוונת בלשונה ובדפוסיה הארגוניים והתוכניים. אחת הדוגמאות המזהירות ביותר במסכת עיתונאית זו הייתה ללא ספק יומון היידיש היינט והסביבה האנושית המרתקת של הוצאתו לאור, מ־1908 ועד 1939. בשיאו, ערב מלחמת העולם הראשונה, הייתה תפוצתו היומית כ־150,000 עותקים, וביוזמת הנהלתו יצאו לאור גם יומונים, שבועונים, ירחונים וספרים ביידיש, בעברית ובפולנית במגוון תחומי תוכן.¹ במשך כעשרים שנות קיומה של הרפובליקה הפולנית השנייה המשיך היינט לשמור על מעמדו הבכיר, אם כי בסביבה עשירה ומגוונת יותר של עיתונות יהודית, עד גיליונו האחרון שנדפס בימים הראשונים של הכיבוש הגרמני, ב־22 בספטמבר 1939.²

במאמר אציג את העיתון היינט מנקודת מבט ארגונית. זו כוללת את התפתחותו הארגונית-כלכלית, הסביבה התחרותית, מבנה הבעלות והחלוקה למחלקות השונות של ההוצאה לאור ומערכת היחסים ששררה ביניהן, ועד מאפייני המדיניות ביחס לתוכן השיווקי, הגדרת קהלי היעד ומאפייני התוכן והמדיניות שיודגמו באמצעות ניתוח כמה מאמרים וכתבות.

מכיוון שהעוסקים במלאכה הלכו לעולמם נעזרתי, מעבר למחקר שנערך על היינט ומייסדיו, במקורות המידע הבאים: (א) גיליונות היינט הנגישים באתר העיתונות היהודית ההיסטורית (<https://www.nli.org.il/he/>); (ב) מחקרו התיעודי של חיים פינקלשטיין, חבר מערכת היינט למן 1920: "היינט: אַ צײַטונג בײַ יידן"; (ג) מאמרים נוספים מאת יצחק גרינבוים, משה סנה, ובערל קוטשער שהתפרסמו בספר פרעסע וואָס איז געווען; (ד) מאמרים שכתבו חברי מערכת והתפרסמו בחוברת היינט יוביל־יי־בוך, 1908–1928. כמו כן הסתייעתי בדברים שכתבו על היינט בעיתונים אחרים בתקופת פעילותו ולאחריה, רובם מתחריו...

בניתוח הטקסטים העיתונאיים אשתמש בשיטות מחקר תקשורתיות העוסקות בחשיבותה של העיתונות כמוסד מרכזי להבנייתו של מרחב ציבורי (Public Sphere) עירוני ולגיבושן של הגדרות לאומיות. כמו כן אדון בתיווך (Mediatization) של אמצעי התקשורת בין הקוראים לעולם הפוליטי, כולל תהליכי מסגור (Framing), אסכולת סדר היום (Agenda-Setting) ותיאוריית הבולטות (Priming).

הרקע ההיסטורי והסוציולוגי-תקשורתי

העיתונות היהודית בפולין הרוסית, ובעיקר בוורשה, ערב ייסודו של הינט
אוכלוסיית יהודי פולין הרוסית גדלה בשיעור משמעותי במאה התשע-עשרה, מ-212,944 (1816) ל-1,270,575 (1897), וביחס לשאר האוכלוסייה, הפולנית בעיקרה, מ-7.79 אחוזים ל-14.25 אחוז.³ התפתחותו של ציבור יהודי גדול בוורשה היא עובדה רבת משמעות על רקע היותה העיר הגדולה בערי פולין, משכנה של נציגות הממשל הרוסי, אחת ממרכזי התעשייה הפולנית ורשת הרכבות בפולין הרוסית, ומרכז החיים האינטלקטואליים.⁴ מהפכת 1905 באימפריה הרוסית והרפורמות הפוליטיות שבעקבותיה הוסיפו נדבך חשוב להתפתחות הספרה הציבורית הלא-יהודית והיהודית.⁵ הרפורמות החוקתיות אשר כללו ביטול משמעותי של הצנזורה על התקשורת והחוק שהתיר התאגדות, הגיעו את התפתחותה של עיתונות פוליטית ומסחרית, והקמת ארגונים ואיגודים פוליטיים, מסחריים ותרבותיים-השכלתיים אשר האיצו את התפתחותה של מרחב ציבורי ער.⁶ בדצמבר 1905 התפרסמה הרפורמה הסמי-דמוקרטית הרוסית בדמותם של חוקי הבחירות לדומה הראשונה,⁷ והעמידה את יהודי האימפריה נוכח אפשרויות מבטיחות להשפעה על עתידם ועתיד המדינה שבקרבה התגוררו.⁸ עם זאת נוצר ריק הנהגתי בארגון ציבור המצביעים היהודי מצד קבוצות ההנהגה המובילות, המתבוללים, הציונים והמהפכנים, כל אחת מטעמה.⁹ אל תוך ריק הנהגתי זה בתחום הארגון הפוליטי נכנסו שחקנים מוכרים פחות, בעיקר עיתונאים שכתבו ביידיש. העיתונים ביידיש, בעיקר היומונים, היו לספקי מידע פוליטי שוטף, ולא פחות מכך לבמה העיקרית לדיון והשפעה ציבוריים ואף לצמיחת מנהיגי ציבור מסוג חדש שקראו תיגר על המנהיגות הקהילתית הוותיקה.¹⁰

תולדות העיתון הינט על רקע הסביבה התקשורתית התחרותית בוורשה
אפשר ללמוד על המרחב העיתונאי בוורשה של 1906, כשהחלו לפעול מייסדי הינט, מדו"ח ועדת הצנזורה בוורשה על עיתונים יהודיים שנדפס בנספחי ספרו של מריאן פוקס על העיתונות היהודית בוורשה.¹¹ הדו"ח מתאר יוזמות של מייסדי הינט בתשעה יומנים ושישה שבועונים יהודיים. שלושה מהם היו עיתונים ותיקים שנערכו בידי עורכים ופעילי ציבור ותיקים ילידי פולין. שניים מהם, בשפה הפולנית, היו היומון *Nowa Gazeta* (העיתון החדש, שבמשך חודשים אחדים יצא לאור בשם *Ludzkość* [אנושיות]) ונמכר בכ-10,000 עותקים, והשבועון *Izraelita*, אשר נמכר בכאלף עותקים. שניהם היו בעלי אופי פובליציסטי בתחומי האקטואליה, התרבות והכלכלה, ותמכו בהם שכבת אליטת הבנקאות והמסחר היהודית הוורשאית, וכן אינטלקטואלים פולנים פרוגרסיביים לא-יהודים, בעיקר אלה שהזדהו עם התפיסה הפולנית הפוזיטיביסטית.¹² בדומה לסטניסלב אלכסנדר קמפנר,¹³ עורך *Nowa Gazeta*, ראה גם אדולף יעקב כהן, עורך *Izraelita*,¹⁴ במאמרי הדעה ובסקירות האקטואליה אמצעי לקידום הסובלנות התרבותית והאחוה בין הפולנים ליהודים, והכרה בספרות פולנית-יהודית ובמחבריה.¹⁵

העיתון הוותיק השלישי היה היומון העברי הציוני **הצפירה**, אשר נמכר בכ־3,000 עותקים. הוא יצא לאור ונערך למן 1894 בידי נחום סוקולוב. במקביל כיהן סוקולוב כמנהל ספרותי ב־*Izraelita* מסוף 1896, אך ביקורתו ההולכת וגוברת על מחנה היהודים הפרוגרסיביים שבוורשה, אשר כונו בפיו למן הקונגרס הציוני הראשון בכינוי הגנאי "מתבוללים",¹⁶ וכן ביקורת חברי מערכת *Izraelita* על אהדתו לציונות, הביאו לפגיעה במעמדו בעיתון והוא פרסם מאמרים שהלכו והתמעטו עד לעזיבתו את העיתון באוגוסט 1902.¹⁷ מעתה התמקדה פעילותו העיתונאית בוורשה ב**הצפירה** אשר הפך בהדרגה, בעריכתו, לאחד משופרותיה של התנועה הציונית בפולין.¹⁸ סוקולוב סבר כי על העיתונאי לפעול ליצירת דעת הקהל היהודית ועיצובה בדרך ההשכלה והשפה העברית צריכה לשמש כאמצעי לשמירת האומה.¹⁹ עם התקרבותו לתנועה הציונית שאף לקדם את השקפותיה,²⁰ "להאיר נתיב להמון קוראים תמימים".²¹ נראה שהמשבר הכלכלי ב**הצפירה** החל מ־1904 פעל להעלות את קרנו של תחום האקטואליה החדשותית, שבתחילת 1906 טבע את מטרתו העיקרית כ"עתון משמיע חדשות [...] להשתכלל מצדה האינפורמטיבי".²² בפברואר 1906 נסגר **הצפירה** בידי הצנזורה הרוסית,²³ במסגרת פגיעתה בפעילות הספרותית על רקע הסערה הפוליטית באימפריה הרוסית. סוקולוב עבר לכהן בברלין כמזכיר ההסתדרות הציונית העולמית.²⁴

קבוצת העיתונאים השנייה שהופיעה בדו"ח הצנזורה הייתה פרי גל חדש של עיתונות יהודית, בעיקר ביוזמת צעירים יהודים "ליטְוּקִים", כינוי ליהודים שהיגרו לפולין הרוסית מהחלק המזרחי של תחום המושב, בעיקר מליטא ומרוסיה הלבנה,²⁵ אשר היו המקור העיקרי לתמורה הלאומית היהודית הפוליטית החילונית יותר שהחלה להופיע בפולין אם בגרסה הציונית ואם בגרסה הבונדיסטית.²⁶ אליהם הצטרפו פעילי ציבור לאומיים, ותיקים וצעירים ילידי פולין, כגון נחום סוקולוב ויצחק גרינבוים. עיתונים אלה, מלבד יוזמות מייסדי הַיִנֵּט, יצאו לאור לתקופות קצרות, מחודשים ספורים עד שנתיים, ונמכרו בלא יותר מ־10,000 עותקים כל אחד, למעט היומון **מֶאָרְגַּעַנְבִּלְאָט** שנמכר בכ־18,000 עותקים במשך אוקטובר ונובמבר 1906 בלבד.²⁷

שני עיתונים צעירים נוספים, היומון העברי הווילנאי **הזמן** והיומון בידיש הפטרבורגי **דער פריינד**, החלו לצאת לאור זמן קצר לפני מהפכת 1905. בסוף 1902 התיר שר הפנים הרוסי, ויאצ'סלב פֶּלֶכֶה, את הוצאתם לאור של שני ימוני חדשות בידיש ושניים בעברית לתקופת ניסיון. שני הראשונים שבהם היו **דער פריינד והזמן**.²⁸ העיתונאים והעסקנים הוותיקים שאול גינזבורג ושבתי רפופורט מיהרו להקים את **דער פריינד** בפטרבורג בירת האימפריה החל מינואר 1903, בסיוע מיטב סופרי היידיש באותם ימים. גינזבורג טען בזיכרונותיו כי התפנית במדיניות השלטון נבעה מתקוותו של פֶּלֶכֶה להסתייע בעיתון יהודי בידיש לעידוד הגירה המונית של יהודים מרוסיה, עקב אחוז היהודים הגבוה בתנועות המהפכניות.²⁹ מהדורתו הצנועה בגודלה, ארבעה דפים בימי החול, ושישה עד שמונה דפים בימי שישי, זכתה עד מהרה לתפוצה חסרת תקדים עד אז בעיתונות

היהודית, עד כ-50,000 עותקים בשיאו,³⁰ אם כי גיליונותיו הגיעו למרכזי היהודים בפולין באיחור של יומיים-שלושה, מה שלעיתים גרם מפח נפש לקוראים היהודים, למשל בעת אירועי המהפכה הרוסית ב-1905.³¹

הזמן נוסד ונערך בפטרבורג בינואר 1903 בידי בן-ציון כ"ץ, בעקבות החלטתו של שר הפנים ולאחר הפסקה קצרה בדצמבר 1904 חודש בוילנה כיומון עברי, בשאיפה שיהיה "כטובי העיתונים האירופיים". היו לו ארבעה מאפיינים תוכניים: "אינפורמציני וספרותי, עברי וכללי גם יחד" מתוך השקפה של "אהבת האמת וגלוי דעת בלי משוא פנים".³² מערכת העיתון הוציאה לאור במקביל ירחון ספרותי – עברי וכללי, עיתון לילדים, ולמשך חודשים מעטים ב-1906 גם יומון יידיש בשם די צייט (הזמן).³³

תנופה עיתונאית זו, אשר התעצמה בעקבות הרפורמות של 1905, קיבלה משנה תוקף עם הופעתו של שמואל יעקב יאצקאן (1874-1936), יליד העיירה הליטאית וובולניק (בליטאית: Vabalninkas) ובעל השכלה מסורתית,³⁴ אשר החל לכתוב ב-1895 עבור השבועון העברי הוותיק המליץ, ולאחר שעבר לוורשה ב-1902 כתב להצפירה.³⁵ במקביל לפעילותו העיתונאית הצטרף יאצקאן לתנועה הציונית והפך לחסיד נאמן של הרצל. בעקבות משבר אוגנדה בקונגרס הציוני השישי, באוגוסט 1903, הצטרף לתנועת הטריטוריאליסטים. ב-1905 פרש מכתבתו בהצפירה והחל לזום הוצאה לאור של עיתונות בידיש,³⁶ במחיר שווה לכל נפש, כדוגמת עיתונים דומים בפולנית וברוסית באותה עת.³⁷ הוא ייסד את השבועון ההומוריסטי-ספרותי די ביהן (הדבורה), ובשיתוף עם נח פינקלשטיין הוציא לאור וערך את היומון אידישעס טאגעבלאט ואת השבועון אידישעס וואכענבלאט, שאותו ערך בפועל הלל צייטלין.³⁸

אך את מפעלו העיתונאי המשמעותי ביותר, היומון היינט, ייסד ב-1908,³⁹ עם עמיתיו מהצפירה, אברהם גולדברג ואהרון גבזה, וכן האחים נח ונחמיה פינקלשטיין.⁴⁰ היינט ניחן בתכונות ייחודיות והודות להן היה לעיתון הנפוץ בעיתונות היהודית בוורשה. ראשית, העיצוב הגרפי בעל שש עמודות, כותרות גדולות, אוסף כותרות הכתבות העיקריות בפתחת העמוד הראשי, ושיבוץ חדשות לפי מידת העניין בנושא, שלא דווקא היה בעל תוכן יהודי או מקומי,⁴¹ אלא נטייה לסנסציות,⁴² אם כי במידה מתונה יותר מזו שהייתה נהוגה באידישעס טאגעבלאט.⁴³ שנית, סיקור חדשות מקיף ואקטואלי המבוסס על הקמת רשת כתבים מקומיים ושליחת נציגים לסיקור אירועים מרכזיים מחוץ לפולין.⁴⁴ שלישית, פרסום רומנים סדרתיים ("רומנים למשרות") לצד סיפורים מאת מיטב סופרי היידיש, כגון שלום עליכם ו"ל פרץ. לבסוף, טור פרשנות אקטואלי קבוע של יאצקאן בשפה ישירה עממית, לצד מאמרים הגותיים שכתב הלל צייטלין לנוער המתלבט בדרכו הרוחנית – וכל זאת במחיר של שתי קופקות בלבד.⁴⁵ תכונות מגוונות אלה, לצד יחסי ציבור ענפים של העיתון, הביאו להינט קוראים ממעמדות והשקפות שונות, פרט לחוג היהודים הפרוגרסיביים שהיו קשורים ל-Izraelita ו-Nowa Gazeta, וראו ביומון היידישאי החדש איום על אידיאל של שילוב דתי-תרבותי ופטריוטיזם יהודי-פולני.⁴⁶

נראה שלאורך העשור שקדם למלחמת העולם הראשונה גדלה בהדרגה תפוצתם של העיתונים בשפת היידיש, עד כי יש המעריכים בסוף תקופה זו את מכירותיו של היינט לברו בכ-100,000 עותקים,⁴⁷ וסך הכול עם שאר עמיתיו – עד 200,000 עותקים.⁴⁸

על היינט מפי חברי מערכת ומתחורים

תחילת מסעו של היינט: אידישעס טאָגענבלאַט ואידישעס וואָכענבלאַט

יצחק גרינבוים (1879–1970), עורך הצפירה ולאחר מכן עורך היינט, פעיל ציוני, חבר הסיים ושר הפנים הראשון במדינת ישראל, סיפר על ייסוד האידישעס טאָגענבלאַט:

אני חש חוב לומר מס' מילים אודות שמואל יאצקאן [...] עיתונאי עברי, עבד בהמליץ ולאחר מכן בהצפירה [...] ציוני "שרוף" [...] מאוחר יותר טריטוריאליסט [...] בזמן המאבק בין הדומה הרוסית והצאר, הוא ייסד עיתון קטן ביידיש. העיתון עלה רק קופקה – המטבע הקטן ביותר באותו הזמן. עם יציאתו לאור הוא זכה בהמון הקוראים. עיתונו לא דמה לעיתונים היהודיים האחרים [...] קודם כל הוא הגיש, יום ביומו, הברקה מתומצתת של חדשות הפוליטיקה העולמית, שציטט את הכותרות החשובות של טלגרמות ומקורות אחרים. הקוראים קיבלו תמונה יומית שהסבירה הכל, ממש פתחה את העיניים. מאמריו הפובליציסטיים אודות בעיות היום־יום היו יותר "צעקות" מאשר הסבר ויידוע. הקוראים זועזעו, נסחפו או התרחקו. אך להישאר אדישים לא יכלו.⁴⁹

חיים פינקלשטיין מספר כי תפוצתו של אידישעס טאָגענבלאַט הייתה 70,000 עותקים ביום.⁵⁰ תמיכה בהערכה זו אפשר למצוא בדו"ח ועדת הצנזורה שמציין כי תפוצתו הייתה בהיקף של 54,200 עותקים ב־1906.⁵¹ עם זאת לא נחה דעתו של יאצקאן והוא ייסד בשותפות עם האחים נח ונחמיה פינקלשטיין בדצמבר 1906 שבועון חמור־סבר: אידישעס וואָכענבלאַט, כנראה כהשלמה וכתגובה לביקורת על עממיותו ורדידותו האינטלקטואלית של אידישעס טאָגענבלאַט. העיתון החדש נערך בפועל בידי "שחקן חזוק" ממערכת הזמן הווילנאית – הלל צייטלין.⁵²

בפתיחת הגיליון הראשון של אידישעס וואָכענבלאַט הגדיר צייטלין חזון עיתונאי שאפתני, הרחק מעבר לענייני האקטואליה הפוליטית העולמית, המקומית ואף הציונית:

לקוראינו !

מצענו הינו: אמת!

אך אין אנו מתכוונים לאמת של ספר, אלא לאמת של חיים; אין אנו מתכוונים לאמת המוסקת מפלפול, אלא האמת הנשמעת, המורגשת. אין אנו אומרים, שיש בכיסנו אמת גמורה ואתם צריכים להקשיב ולציית [...] אנו רוצים ביחד אתכם לחפש את האמת, אנו רוצים להקשיב אתכם ביחד לדופק החיים [...] ברצוננו לומר את האמת באופן חופשי על כל מפלגותינו השונות. ברצוננו להעביר ביקורת חריפה על כל מעשיהן [...] ברצוננו להשיג על המידה שבה הם מביאים תועלת לאומללים, להמון

היהודי העני. אנו מבקשים לתת מקום רחב לשאלה החמורה ביותר של חיינו, שאלת ההגירה [...] העם היהודי, שתעה בכל הדרכים, אשר שימש את כל העבודות הזרות, מוכרח לחפש לבסוף את הדרך שלו, למצוא את האלהים שלו.

ההחלטה לייסד את היינט

חיים פינקלשטיין, חבר מערכת היינט משנת 1920 והעורך הראשי האחרון שלו, סיפר על יוזמת יסוד העיתון:

אבל ההצלחה הגדולה של ה"קאפיקענעם בלעטל" ["עלון הקופיקה". הכוונה לאידישעם טאגעבלאט שמחירו היה מטבע קופיקה אחת בלבד [...] לא שמחה אותו [...] הוא נשא עימו פרויקט חדש [...] אודות הוצאה לאור של עיתון יידישאי גדול [...] עיתון מודרני [...] שייכתוב אודות אינטרסים יהודיים [...] שלא יהיה רק עסק מסחרי [...] אלא ימצא את מקומו בחברה היהודית ככמה לאומית, שופר פומבי לדעות היהודיות.⁵³ [...] הוא כתב ב"פראסט מאמע-לשון" [בשפת יידיש פשוטה עממית] [...] הוא אמר מה שחשב, פתוח, ישיר, לא שיחק ולא התחבא [...] דאגתו הראשית הייתה שכל מה שייצא יהיה מובן לקורא הכי פשוט.⁵⁴ [...] במהרה, היינט הגיע לתפוצה של 100,000 עותקים ביום [...] ובפרוץ מלחמת העולם הראשונה לכדי 150,000.⁵⁵

אברהם גולדברג ו"גיליון היובל" על השקפת העולם של מערכת היינט

ב-1928 יצא לאור מטעם היינט "גיליון-יובל", "יוביליי-נומער" שמנה כ-210 עמודים גדולים, לכבוד עשרים שנות פעילותו של העיתון. עורך העיתון באותה עת, אברהם גולדברג, פרש לפני קהל הקוראים, לאחר סקירת תולדותיו הראשונים של העיתון, את "מגמתו הרעיונית, מטרותיו ותפקידו" כמכשיר להגשמת אידיאל יהודי-לאומי תרבותי ופוליטי, ולא דווקא עסקי:

המייסדים והמנהיגים של העיתון שלנו עד ימים אלה [...] אשר לא היו מעולם אנשי עסקים בלבד, היו ילידי אותו הדור, אשר בילדותם התנסו בחיים היהודיים והכלליים של קושי בין-השמשות [...] השתייכו למחנה ההוא אשר מבין שבמקביל ליצירת הבית [לפי שיטתו של הרצל], מוכרחים גם ליצור את העם [...] באמצעות מאבק נוקשה [...] כנגד "התאבנות הלב", ומהצד השני נגד אידאולוגיית הכפירה, כנגד ההתבוללות [...] באנו אל העיתונות היהודית, לא כמקור פרנסה בלבד וכאל משלחיד [...] אלא רק כאמצעי אשר מסייע לנו להגשים את אידאל חיינו. עיתון כאמצעי לאידאל גדול אינו יכול להתגלם בעלון-שעשוע-בידורי או מידעי-פזר" אלא כל גיליון שלנו מוכרח להיות שופר, תובע, מעורר.⁵⁶

בעמוד 198, בסיום החלק התוכני של גיליון יובל זה, מופיעה רשימה בצורה של מודעת פרסומת, של מאפייני העיתון, באופן שאינו מנסה להצניע את דימויים העצמי הגבוה של אנשי ההוצאה לאור והמערכת: "העיתון היהודי הטוב, הוותיק והפופולארי ביותר

בפולין [...] מיותר לפרסם ולספר את השבחים של היינט, אשר כולם מכירים אותו כעיתון היהודי הטוב באירופה". מתיאור נלהב ומפורט זה אפשר לדלות את מטרותיו הרשמיות של העיתון: (א) חדשות מעודכנות, אמינות ומוסברות "מהבחינה המידעית (אינפֶּאָרמַטיווּעֶר) – ידיעות מהירות ובדוקות/אמיתיות (ריכטיגע) עבור הקוראים, ברורות בכל ענייניהן [...] כלומר, אין בנמצא שום עיתון כה־היינט. (ב) טורים "פובליציסטים" ספרותיים⁵⁷ איכותיים. "בפובליציסטיקה-ספרותית מקבלים בה־היינט את המאמרים הטובים ביותר, הפיליטונים המשובחים ביותר, הנובלות והסיפורים היפים ביותר". (ג) רשימת משתתפי מערכת העיתון הכוללים את גדולי הסופרים בעולם היהודי, פובליציסטים ופיליטוניסטים צעירים ומשובחים ומנהיגי פוליטיקה וציבור. (ד) ובעיקר, אם כי רק לאחר מניית מאפייניה החדשותיים וספרותיים-פופולאריים, העיתון הוא הבמה של חייה הלאומיים של יהדות פולין" (טריבונע פון נאציאנאל-לעבעדיגען פוילישען אידענטום – משפט מודגש ומוגדל במקור).

תוכן ספרותי מעבר לתוכן החדשותי: "רומני משרתות" וספרות יהודית איכותית יצחק גרינבוים מספר:

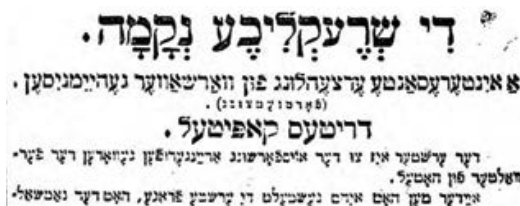
"רומן-הבולוואר", שהנהיג בעיתונו, סחף את ההמון היהודי, בעיקר הנשים שלא קראו שום עיתון חוץ מה־היינט. הרומנים של חיי יהודי וורשה אודות דם ואהבה עניינו מאוד את הקוראים הפשוטים, אשר הזדהו עם גורל הגיבורים. לא פעם התקשרו קוראים חרדים למערכת ושאלו מה יהיה עם הגיבור או הגיבורה אשר היו בסכנת חיים. יאצקאן לא נרתע מהביקורת על הרומנים, ולאחר שצבר פופולאריות, החל להעשיר את העיתון בחומר ספרותי. בין צוות הכותבים היו פרץ ופרישמאן, הלל צייטלין ושלום עליכם. עבור הצעירים היו (שלום) אֶש ורכים אחרים, אשר באמצעות היינט הפכו למפורסמים ואהובים בקרב עולם הקוראים הגדול.⁵⁸

דוגמאות לרומן בהמשכים מה־היינט החל מ-1.8.1909:

"אין נעץ פון זינד, זייער אָן אינטערעסאַנטע [ד]ערצילונג. (פֶּאַרזעצונג)" (בעברית: ברשת החטא. סיפור מעניין מאוד [המשך]). במרכז הגיליון – בפתחת עמ' 3 מתוך 4. היינט, 165, 1.8.1909, עמ' 3. מתוך אתר "עיתונות יהודית היסטורית" (JPress). אוהזר ב־14.08.2024 מתוך: <https://www.nli.org.il/he/newspapers/hyt/1909/08/01/01/article/13>

והחל מ-14.11.1909:

"די שרעקלעכע נקמה. אן אינטערעסאנטע (ד)ערציילונג פון ווארשעווער געהיימניסן (פארזעצונג)" (בעברית: הנקמה הנוראה. סיפור מעניין מסודותיה של וורשה. (המשך)). במרכז הגיליון – בפתיחת עמ' 3 מתוך 4. היינט, 249, 14.11.1909, עמ' 3. שני הפרקים הראשונים של הרומן צורפו, כחוברת בחינם, לגיליון הקודם, יום שישי, 12.11.1909. מתוך אתר "עיתונות יהודית היסטורית" (JPress). אוחר ב-14.08.2024 מתוך: <https://www.nli.org.il/he/newspapers/hyt/1909/11/14/01/article/14>

המבנה הארגוני

היינט עבר ב-31 שנות קיומו שני שלבים ארגוניים: תחילה כעסק פרטי ולאחר מכן כקואופרטיב. חיים פינקלשטיין כתב: "מבחינה ארגונית, עברו על היינט שתי תקופות: מ-1908 ועד 1932 העיתון היה עסק פרטי, ב-1932 הוא עבר לחכירה פרטית, שלשם כך התארגן כקואופרטיב בשם 'אלט-ניי'".⁵⁹ משה סנה: "לאחר מלחמת העולם הראשונה היינט התאחד עם הבטאון המרכזי של ארגון הציונים הפולני דאס יידישע פאלק, תחת עריכתו של יצחק גרינבוים. או אז, אופי העיתון הפך למסחרי. מאוחר יותר, כשנוצרה ההוצאה לאור הקואופרטיבית 'אלט-ניי', היינט הפך לקניין של הציבור מכל הבחינות, למוסד לאומי של ממש".⁶⁰

תמונות חברי ההנהלה (מימין) והמועצה המפקחת (משמאל) של קואופרטיב הוצאת "אלט-ניי", בשנות השלושים. היינט, יובל-בוך, תרס"ח-תרצ"ח, 1908-1938, ווארשא: דפוס DRUKARNIA UNIwersalna, 1938, עמ' 7. הספרייה הלאומית, מס' פריט: 2=39 A 490

הנהלה עסקית לעומת המערכת התוכנית העיתונאית

חיים פינקלשטיין מתאר מערך כמעט אידיאלי שבו התקיימו יחסי הפרדה וכבוד בין ההנהלה העסקית ובין המערכת התוכנית:

נח (1871–1946) ונחמיה (1890–1943) פינקלשטיין היו שני האנשים שיצרו עבור יאצקאן את הבסיס הפיננסי והמסחרי למהפכה שהוא הוביל בעיתונות היהודית [...] נח מימן [...] ונחמיה, אחיו הצעיר, הנהיג את עסק ההוצאה לאור.

באופן רשמי, היינט היה עסק משותף של ש"י יאצקאן ונח פינקלשטיין. נחמיה היה מנהל, לא שותף – ברית שלא הייתה ידועה לעולם. נח עסק באותה עת בעסקנות ציונית והתגורר שנים רבות מחוץ לפולין [...] הוא נהג להיכנס למערכת כאורח, לחטוף שיחה, לשמוע איזה חדשה. כל העול של העסק הונח על כתפיי נחמיה.

שני האחים שמרו על מרחק ביחסיהם עם סגל העובדים, הם התייחסו באופן ידידותי ל"אנשים" שלהם, כפי שכינו את העובדים הטכניים של ההוצאה. עם צוות העובדים, נהגו הפינקלשטיינים בדרך-ארץ, אך אף פעם לא בחום וקירבה.

יאצקאן משל במערכת, ואילו הפינקלשטיינים, בעצם נחמיה, הנהיג את העסקים. יאצקאן לא התערב באיך העסקים הונהגו והפינקלשטיינים השאירו ליאצקאן את ענייני העריכה.⁶¹

חיים פינקלשטיין סיפר אנקדוטה הומוריסטית על המתח ששרר במערכת היינט בין יאצקאן, המייסד והעורך הראשי של היינט שידו הייתה הן בצד הניהולי-עסקי הן בצד הניהולי-מערכתי, ובין גולדברג, העורך בפועל:

אברהם גולדברג (1881–1933) עבד בהיינט מהגיליון הראשון ואילך. הוא היה אחד מעמודי התווך, הוא טבע את השם היינט לעיתון החדש, ותפס תפקידים חשובים, אף שיאצקאן (המייסד והעורך הראשי של היינט) לא תמיד התייחס אליו כפי תרומתו. אפילו לאחר המיזוג עם דאס יודישע פאלק, כשהעיתון היה תחת הנהגתו של יצחק גרינבוים [החל מ-1919], יאצקאן, שהיה אחד מהמוציאים לאור, לא הכיר בגולדברג כעורך בפועל. הוא סבר שהתואר "מזכיר המערכת" מספיק. כשנודע לו שהדבר מאוד הכעיס את גולדברג, הוא שאל באופן סרקסטי: "מה קרה, שזה לא מתאים לו? לסטאלין מתאים להיות מזכיר המפלגה הקומוניסטית, ולגולדברג לא מספיק התואר מזכיר המערכת?".

תיאור מערך כוח האדם בהיינט

לפי דבריו של חיים פינקלשטיין, ובעיקר לפי התמונות בתחילת גיליון היוכל, ניכר כי כוח האדם בעיתון גדל תוך שנים אחדות (ואולי אף חודשים ספורים) מחמישה חברי ההוצאה לאור והמערכת שהשתמשו בשירותים חיצוניים של מערכת דפוס והפצה אל מערכת שכללה, עשרים שנה מאוחר יותר, כ-32 אנשי צוות, למעלה מעשרים חברי

הנהלה, למעלה מ-25 עובדי דפוס, שמונה כתבים ראשיים ולמעלה מעשרה סופרים פובליציסטים. ללא ספק היה זה מערך כוח אדם עשיר שביטא את פעילותו הרחבה והמגוונת של העיתון מבחינת תוכן, עריכה והפצה.⁶²

מדיניות העיתון ביחס לפרסומות ותוכן שיווקי

לא מצאתי התייחסות מפורשת של אחד מחברי מערכת היינט למדיניות העיתון בנוגע לפרסומות ולתוכן שיווקי. עם זאת מעיון בגיליונות העיתון ניכר שקיימת בדרך כלל חלוקה ברורה בין חלקם הראשון והעיקרי של דפי העיתון המוקדשים לנושאי חדשות ופובליציסטיקה מובהקים ואחריהם קרוב לעמוד שלם, פחות או יותר, המוקדש למודעות פרסומת ומובדל בקו אופקי שחור בינו ובין התוכן העיתונאי.

[illegible]

פרסומת לבנק המניות בוורשה, לצד מאמר מדעי מאת ד"ר א. רופין. פינקלשטיין, נחמיה ויצקן, שמואל יעקב (עורכים). היינט 1908-1928: תרס"ח-תרפ"ח. יוביליי-בוך. 1928. עמ' 146. הספרייה הלאומית. מס' פריט:

<https://cbj.ihl.pl/documents/1281036/142/>.X2= 2013 A 13918. אוֹחוֹז ב־ 3.09.2024 מתוך:

בכותרת כתוב באופן מוגדל וכולט: "היכן הכי טוב לנסוע בקיץ?" ובשפה קלה ובגוף ראשון כתוב על הצורך והחשיבות הבריאותית הגופנית והנפשית הטמונים ביציאה לחופשה מרעננת: "הקיץ מתקרב, מה שנותן לנו את האפשרות לצאת לחופשה, אחרי ששעמם לנו כל כך שנה שלמה [...] החופשה צריכה להעניק מנוחה ושלווה מחודשת לעייפותנו ורענון גופני לשם בריאות וחיזוק/התחסנות הכוחות".

מצד אחד מוקפת מסגרת שחורה עבה שמאפינת את מרבית מודעות הפרסומת בגיליון, ומצד שני מכסה את כל העמוד בטקסט בלבד בשלושה טורים – סגנון עיצובי המזכיר מאמרים פובליציסטיים.

גיליון העיתון בראשית ימיו: יום רביעי, 25.11.1908⁶⁶

גיליון הַיֵּנֶט טיפוסי של ימי א'-ה' כלל ארבעה עמודים, ושל יום ו' – שישה או שמונה. בגיליון שהופיע ביום רביעי, 25 בנובמבר 1908, אפשר לראות בעמוד השער ארבעה חלקים מרכזיים: מימין – טורו הפובליציסטי של יאצקאן אשר הופיע באופן לא סדיר, בין פעם לשלוש פעמים בשבוע; במרכז הגיליון כתבות חדשותיות מרכזיות מהעולם, בדרך כלל מהאימפריה הרוסית או הקשור אליה; בחלק העליון השמאלי – כותרות החדשות; ובחלק השמאלי – חדשות מעודכנות "מהדקה האחרונה".

בעמוד השני היו מאמרים פובליציסטיים מרכזיים על הבעיות האקטואליות: "היום הזה", "האם נשים יכולות להיות עורכות־דין", "גדוד הנשים באנגליה", וכתבות נוספות על הקורה בעולם: "מארבע פינות העולם" ו"היהודים באיטליה". בתחתית עמודים 2-3 מופיע מאמר הגותי-חינוכי לנוער מתוך הסדרה "מכתבים לנוער היהודי" מאת צייטלין. בעמוד השלישי מופיע טור "מברקים להַיֵּנֶט" ובו חדשות מרחבי האימפריה הרוסית בהקשר יהודי בדגש סנסציוני, כגון: "משפט הפוגרום", "שרפה", "רציחות נוראות", וכן דיווחים ממדינות זרות: "המצב בפרס", "המצב בבלקן", וכן ידיעות פוליטיות עדכניות מהאימפריה הרוסית. כמו כן, טור נרחב על חדשות מקומיות מוורשה.

לבסוף, רוב העמוד הרביעי כולל מודעות פרסומת; בגיליון הנוכחי מופיעה מודעה גדולה וכולטת של מפעל העגלות בבעלות נ' פינקלשטיין, כנראה נח, איש ההון של הַיֵּנֶט....

הערכה של הַיֵּנֶט על בסיס מדרג העיתונות המקומית של דן כספי

על פי מדרג המיסוד העיתונאי של כספי,⁶⁷ אפשר לומר שהַיֵּנֶט הוורשאי עומד בדרגה הגבוהה ביותר (6) של עיתון מקומי: "עיתון עם מערכת". התכנים בו היו מגוונים וכללו פרסומות, מידע, חדשות וטורים שונים; הייתה בו הפרדה באופן רשמי, לפחות, בין המנהלה למערכת; היה מערך ענף של איסוף חומר בידי כתבים בוורשה, ברחבי פולין ואף מחוץ לפולין והאימפריה הרוסית, אשר עוצב בידי המערכת והעורך הראשי; את המדיניות המערכתית גיבשו ראשי ההוצאה לאור והמערכת העיתונאית; התלות

במפרסמים הייתה מועטה יחסית, לפחות בשנים הראשונות לקיומו של העיתון, אז נשען העיתון על הונו התעשייתי של נח פינקלשטיין שהיה חבר בהוצאה לאור; הייתה אוריינטציה עסקית על פי המבקרים שמחוץ לעיתון, אך אידיאולוגית-פוליטית על פי השקפה העצמית של חברי המערכת – שבוטאה בכתבים רבים; הייתה מחויבות לאתיקה עיתונאית נמוכה מאוד על פי המבקרים שמבחוץ, אך גבוהה על פי ההשקפה העצמית של מרבית חברי המערכת, כפי שמבוטאת בכתבים רבים; עוצמה פוליטית וציבורית גבוהה; הפצה רחבה מאוד של למעלה מ-100,000 עותקים יומיים בשנות השיא, ובמחיר נמוך ביחס למתחרים; העיתון סיפק צרכים מגוונים של קהל הקוראים: מסחריים, כלכליים, קוגניטיביים, חברתיים ופוליטיים.

המתחרה הגדול: דער מאָמענט

שורשיו העיתונאיים, מבחינה יזמית ואידיאולוגית כאחד של היומון דער מאָמענט, היו נעוצים בפעילותו של צבי פרילוצקי (1862-1942), פעיל בתנועת חיבת ציון, חבר באגודה הציונית האליטיסטית "בני משה" שהקים אחד העם ב-1889,⁶⁸ ועיתונאי בבירה הרוסית סנקט פטרסבורג בשפה העברית עבור העיתונים המליץ (כעורך פוליטי), הצפירה והזמן, בשפה הרוסית עבור השבועון היהודי ה־Будущность (עתיד), וכן בידיש עבור בלעטער פון אַ טאָגבוך.⁶⁹ פרילוצקי זיהה באותה עת את הביקוש ליומון אקטואלי בשפה ובהתאמה לתרבות ההמון היהודי – היידיש, ברחבי האימפריה הרוסית בכלל ובפולין הרוסית בפרט. לאחר כמה ניסיונות כושלים הצליח להשיג רישיון מהממשל הרוסי בשותפות עם פטרון פיננסי יהודי-ליטאי אנונימי,⁷⁰ ולייסד באוגוסט 1905 את דער וועג: די ערשטע טעגליכע יודישע צייטונג אין וואַרשע (הדרך: העיתון היהודי היומי הראשון בוורשה). בדער וועג ראה צבי פרילוצקי אמצעי לחנך את הציבור היהודי בעזרת צוות כותבים מומחים,⁷¹ שרובם ככולם נטו לציונות. נוסף על האופי הציוני גילה העיתון יחס לוחמני כלפי הפרוגרסיבים (postępowcy) הפולנים, אשר אמנם תמכו בזכויות אזרחיות ליהודים אך התנגדו לדרישות לזכויות לאומיות, וכך גם האַנדקיס, חברי המפלגה הדמוקרטית-לאומית ('Endecja' – Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne) האנטישמית. בצד היהודי הביע העיתון את התנגדותו לעמדת ה"מתבוללים" היהודים.⁷² לאחר חודשים אחדים של הצלחה נקלע העיתון לקשיים כלכליים, בשל חמרת דרישות הצנזורה והגבלות בהפצה בתקופת מהפכת 1905 ולאחריה, וכן לאור מחירו הנמוך של אידישעס טאָגבלאַט בעל האופי הסנסציוני, של יאצקאן, קופקא אחת – שלישי ממחיר דער וועג.⁷³ חודשיים לאחר מכן ייסד צבי פרילוצקי, הפעם במסגרת משותפת (קואופרטיב) עם מרדכי ספקטור (1858-1925),⁷⁴ עורך שבועון פרייטיק, ושאל הוכברג (1870-1942),⁷⁵ המוציא לאור של שבועון זה, את היומון אונזער לעבען. אף ניסיון ההוצאה לאור של אונזער לעבען במהדורה א־פוליטית ועשירה ומגוונת הרבה יותר מבחינה תוכנית, שהתמקד בעיקר בוורשה ובמחוזות הפולניים, נכשל משהחל היומון החדש של יאצקאן, היינט, לצאת

לאור ב-1908. ב-1909 חזר לוורשה נח פרילוצקי מלימודי המשפטים בסנקט פטרסבורג כפעיל נלהב לקידום מעמדה של שפת היידיש כשפה יהודית לאומית, ולהכרת הפולנים במעמדם השווה של היהודים ושל שפתם – היידיש ותרבותה.⁷⁶ ככזה הוא פנה לעמיתיו האינטלקטואלים דוד דרוק והלל צייטלין, שהיה באותה עת עיתונאי פופולרי בהיינט, ביוזמה לייסוד עיתון איכותי ביידיש. לאחר משא ומתן וגיוס תמיכה פיננסית, הוקם ב-18 בנובמבר 1910 יומון חדש,⁷⁷ שאליו הצטרף צבי פרילוצקי כעורך ראשי. שמו של היומון נקבע על שם טורו הפופולרי של צבי פרילוצקי באונזער לעבען: דער מאמענט.⁷⁸ היחסים בין מערכות היינט ודער מאמענט היו תחרותיים ואף גילו תוקפנות זה כלפי זה לאורך שנים רבות, אם על רקע עסקי ואם על רקע אידיאולוגי או אף אישי. מבחינה עסקית היה ברור לשני הצדדים, אשר הצהירו על אי-תלותם במפלגות פוליטיות, שהם מתחרים על פלח שוק דומה:⁷⁹ קהל הקוראים היהודי דובר היידיש ולא דווקא המשכילים קוראי העברית, חברי המפלגות המהפכניות או המתבוללים קוראי הפולנית.

כמו כן ניכרה איבה על רקע אישי. דוגמה לכך היא ההשמצות של מערכת היינט נגד צייטלין, איש היינט לשעבר ושומר מצוות, אשר דיווח בגיליון יום שישי ב-29 באוגוסט 1913 בהגזמה יתרה מדברי העיתון דער פריינד שצייטלין אכל חזיר בתחנת הרכבת בפינסק.⁸⁰ או לחלופין, סדרת מאמרים של צייטלין בדער מאמענט נגד חומשים מקוצרים, "התחלת החומש" שחיבר דוד פרישמאן, סופר וכתב בכיר בהיינט תחת ההוצאה לאור "יהודה" של יאצקאן.⁸¹ יש לציין גם את המחלוקת האידיאולוגית בין יאצקאן, האחים פינקלשטיין וגרינבוים הציונים ובין צייטלין ונח פרילוצקי שנטו יותר ל"טריטוריאליזם"⁸² ו"פולקיסטיות".⁸³ נראה שבשנות השלושים שככה המחלוקת בין שני העיתונים על רקע הידרדרות המצב הכלכלי של הציבור היהודי בכלל ושל מערכות שני העיתונים, וכן על רקע השינוי במערכת המיליטנטית של היינט: עלייתו של גרינבוים לארץ ב-1932 ופטירתו של גולדברג ב-1933.⁸⁴

כתבות ומאמרים המייצגים את דפוסי התמודדותו של היינט

פרשת מאגנוס קרינסקי

בהצפירה ב-28 במארס 1912, פורסם בראש טור החדשות המקומיות הוורשאות "ורשה", "ענשם של עורך ומו"ל היינט [...] ש"י יאצקאן ונ' פינקלשטיין", אשר בית המשפט דן "את ה' יאצקאן – להכלא בבית האסורים במשך שני חודשים ואת ה' פינקלשטיין – למאסר במשך חודש ימים". המשפט נערך מפני שהתלונן עליהם מאגנוס קרינסקי, עסקן ציבור ורשאי יהודי ידוע, "בגלל המאמרים שהדפיסו כנגדו באותו העיתון". דרך אגב, מכתבה זו אפשר ללמוד על מסירותם ועבודתם הקשה של אנשי בית המשפט הפולני, אשר ניהלו את הדיון במשפט זה "במשך כל היום ואחרי חצות הלילה חרץ ביה"ד את משפטם של הנאשמים".⁸⁵

למרות פרשה זו דאג היינט לציין בעמוד השער, ארבע וחצי שנים מאוחר יותר, מודעת אבל קטנה ולסקר את לווייתו של קרינסקי ללא ציון שמץ של תרעומת וביקורת, אם משום התפייסות או מחילה ואם משום שהעיתון לא יכול היה להימנע מסיקור אובייקטיבי לפחות של לוויית אדם כה אהוד בקהילה היהודית. עם זאת הסיקור היה קצר יחסית ומוקם באופן לא בולט בחלקו המרכזי-שמאלי של עמוד 3 מתוך 4, ובכותרת בשימוש גופן בינוני-קטן ללא ציון הביטוי המתבקש "ז"ל".⁸⁶

לעומת זאת עמוד השער של הצפירה כוסה בחציו השמאלי במודעות אבל על קרינסקי, ומאמר המערכת בתחתית עמוד 2 ותחילת עמוד 3 מתוך ארבעה עמודים תיאר את קרינסקי באופן אוהד, את חשיבות פעולותיו ואת האהדה שזכה לה בקרב הציבור היהודי. המאמר אף הבטיח לפרסם על "האיש המצוין הזה ופעולותיו" מאמרים נוספים.⁸⁷ בדער מאמענט נדפסו באותו היום שלוש מודעות אבל בולטות בשמאלו ובתחתיתו של עמוד השער, וכן שני מאמרים/סיקורים ארוכים על תולדותיו של קרינסקי ולווייתו, בחלקים העליונים של העמודים האמצעיים בעיתון, 2 ו-3 מתוך ארבעה עמודים. כן הוקדשו כותרות בולטות, מוגדלות, ממוסגרות וצוינו הביטויים "ר'", שמו הפרטי העברי-יידישאי המפורש "יעקב מאנוס" וכן "ז"ל": "מ' קרינסקי ז"ל",⁸⁸ ו"די לוייה פון ר' יעקב מאנוס קרינסקי ז"ל".⁸⁹

ניתוח תוכן עיתונאי בתחילתה של מערכת הבחירות הוורשאית

ניתוח התוכן הבא ייערך באמצעות שימוש בהשקפתו התיאורטית של יספר סטרומבך שהציג ניתוח של תהליך התייוך (Mdiatization) של אמצעי התקשורת לעולם הפוליטי. הניתוח מציג את השפעת התקשורת במסגור הנושא, קביעת סדר היום וההטרמה, אך מתייחס ביתר שאת לקשר ולתלות ההדדית בין אמצעי התקשורת, המערכת הפוליטית, התרבות, קהל הקוראים ושחקנים ומוסדות מרכזיים נוספים.⁹⁰

לשיטתו של סטרומבך, התקשורת הפוליטית נתונה בלי הרף במאזן שבין ההיגיון התקשורתי (Media Logic) ובין ההיגיון הפוליטי (Political Logic). ההיגיון התקשורתי מורכב מהדרך שבה התקשורת מציגה ומעבירה מידע במטרה לזכות בתשומת לב, בין היתר משיקולי תחרות מסחרית, באמצעות שימוש בקריטריונים חדשותיים (News Criteria/Values) וטכניקות סיפור (Storytelling Techniques) כגון פישוט, קיטוב, הגזמה והעצמה, פרסונליזציה, ויזואליזציה, סטריאוטיפיות, וכן מסגור המרחב הפוליטי כמשחק אסטרטגי או מירוץ סוסים.⁹¹ לעומת זאת ההיגיון הפוליטי מבוסס על "מאמץ למצוא פתרונות לבעיות פוליטיות מוגדרות באמצעות תכניות פעולה", ועל "מאמץ להתקבלותן הרשמית של תכניות פעולה אלה".⁹²

לקראת הבחירות לדומה הרביעית, שעמדו להיערך בתחילת 1913, ובניגוד לשלוש מערכות הבחירות הקודמות, החליט הציבור היהודי בוורשה, כמו בלודז', להתערב באופן פעיל ולהשתמש בכוחו האלקטורלי לקידום זכויות שוות בפולין. משפט בייליס, אשר

סוקר בהרחבה ובאופן שלילי בעיתונות הוורשאית מזה, והתנגדות המפלגות הלאומיות הפולניות לייצוג היהודים במועצות העירוניות מזה, איחדו ועוררו את יהודי העיר לצאת ולבחור לקוריה הכללית.

במחנה היהודי הלאומי היו שתי עמדות עיקריות. נח פרילוצקי מהעיתון **דער מאַמענט**⁹³ ויאצקן עורך **היינט**⁹⁴ סברו כי זכותו של הציבור היהודי לנצל את יתרונו המספרי בקרב בעלי זכות הבחירה כדי לבחור מועמד יהודי על פני קוחז'בסקי, המועמד הפולני הלאומי ודמובסקי, המועמד הפולני הלאומני, ולרכוש עוצמה פוליטית. עם זאת הם הדגישו כי יהיה על הצייר היהודי בדומה לדאוג לאינטרסים הפולניים והיהודיים, המוכרים כבעלי לאום נבדל, כאחד, למען שגשוגה של פולין כולה.⁹⁵ העמדה הדומיננטית יותר במחנה הלאומי, אשר הייתה מקובלת באופן לא רשמי בעיקר על הציונים,⁹⁶ הייתה חשש מההשלכות השליליות של ניצול מלוא ההזדמנות האלקטורלית היהודית על מערכת היחסים הפולנית-יהודית. לפיכך הוחלט לתמוך בבחירתו של מועמד פולני ליברלי בוורשה.⁹⁷ ועדת הבחירות של המחנה הלאומי, אשר כללה כמה מתבוללים, ניסתה לנהל משא ומתן עם גורמים מהמחנה הפולני ולהתפשר על מועמד משותף – אך נתקלה בסירוב מוחלט, לאחר כנס הבחירות הפולני (20.9.1912).⁹⁸

אסיפת בחירות פולנית כללית, "אסיפת האזרחים", התכנסה בליל יום שבת ויום הכיפורים (20.9.1912). ביום ראשון שלאחר שבת ויום הכיפורים (22.9.1912), פורסמה בתחתית העמוד הראשון של **היינט** כתבה פרשנית למחצה, ללא ציון שם המחבר, בכותרת פרובוקטיבית: "השתוללות יצרים של אנטישמיות פולנית".⁹⁹ המחבר סקר בקצרה ובביקורתיות משתלחת את כנס הבחירות הפולני שנערך בערב השבת ויום הכיפורים, וכינהו "חוצפה פרועה [...]. השתוללות יצרים ומחול-שרים אמיתי אשר נמשך עד שלוש בלילה". לדעת המחבר העובדה שההצעה לאיסור על משא ומתן עם היהודים הייתה היחידה שזכתה "למחאות כפיים סוערות של תמיכה", היא ראיה ניצחת לכך שאכן משא ומתן כזה איננו אפשרי כיוון שהצד הפולני אינו מתייחס אל היהודים באופן אנושי: "צריך להיות בן אדם שיסתכל גם עליך כעל בן אדם".¹⁰⁰

כדי להדגיש את מסקנתו המחבר מציין כי ההצעה הפולנית מוציאה מכלל אפשרות באופן מבזה אפילו הידברות עם מתבוללים קיצונים כגון הנריק נוסבובים: "אפילו יהודי כמו נוסבובים, כל עוד הוא יהודי, הוא טרפה ואסור לבוא עימו ב'מגע-ומשא'". זהו ביטוי דו-משמעי: משא ומתן, וכן דרכי קבלת טומאה בדרגה חמורה, כגון טומאת המת או הנבלה. עם זאת חוסר התגובה המפורשת של המחבר לדברי המתבולל קזימייז' נתנסון,¹⁰¹ אשר נאם בכנס,¹⁰² עשוי להתפרש כהצבת גבולות לביקורת שמתיר לעצמו מחבר הכתבה, וייתכן שרק לעת עתה.¹⁰³

יומיים לאחר מכן (24.9.1912),¹⁰⁴ חזר יאצקאן, לאחר הפסקה של שלושה שבועות, לכתובה רציפה, כמעט יומיומית, בטור העורך "פון טאג צו טאג" (מיום ליום), בתקופת הבחירות. סגנון כתיבתו ותוכנה במאמר של אותו היום מעידים על היותו מחבר הכתבה

הפרשנית שנזכרה לעיל (22.9.1912). יאצקאן המשיך לתקוף באופן בוטה יותר את דרישתו של דמובסקי כי היהודים יתמכו בבחירות, ויחס את המיליטנטיות וההעזה של דמוסקי להתנהגותם של יהודי ורשה בבחירות לדומה השלישית, בהשפעתם ובהובלתם של מנהיגי המתבוללים:

יש להתפלא על דמובסקי [...] על חוצפתו הבלתי נשמעת, אשר אותה לא השיגו שום פורישקביץ'¹⁰⁵ [...] לדרוש מהיהודים שהם ילכו לתמוך בציר שירק בפניהם, אשר בפירוש יאמר שהוא נגד שוויון זכויות ליהודים.

כזאת חוצפה פרועה¹⁰⁶ [...] אפילו ראש מטורף כמו פורישקביץ' לא יעלה בדעתו לאמר ליהודי בסרביה: "שילחו אותי כציר!" [...] אבל יש לזכור שפורישקביץ' [...] לא ראה בבסרביה כאלה יהודים כפי שדמובסקי רואה כאן אצלנו בוורשה.

אם פורישקביץ' היה רואה בבסרביה כאלה יהודים כמו המנהיגים שלנו הנריק נוסבאום וקזימיז' נתנסון [...] כשאלפי יהודים העניקו את קולותיהם ותמכו למנהיגים לקהילה היהודית הגדולה דווקא כאלה אשר שונאים ומתעבים את השם היהודי, דווקא אלה אשר נסעו בשליחות-מצוה לפטרבורג להשתדל להגביל את זכויות היהודים, דווקא אלה אשר מובילים את ילדיהם לשמר – אם פורישקביץ' היה רואה את כל זה בבסרביה, היה וודאי גם נופל על השכל שלו, כמו דמובסקי שלנו [...] ואומר: יהודים, לכו ותמכו בי כציר, אתם מוכרחים ללכת!.

והם היו בוודאי הולכים.

אבל פורישקביץ' לא ראה כאלה יהודים כמו דיקשטיין-נתנסון. כאלה יהודים ראה רק דמוסקי, כאן בארץ ה"מהיפית"¹⁰⁷ הקלאסית. ולכן אין שום חידוש, ממה שמגיע להם מכזאת לשון.¹⁰⁸

במאמרו של יאצקאן שפורסם יום לאחר מכן (25.9.1912),¹⁰⁹ "הוא צודק!" (ער איז גערעכט!), הוא המשיך בהיעדר תגובה מפורשת לסיקור הופעת נציגי המתבוללים בכנס הבחירות הפולני. מאמרו הקצר המשיך להאשים, בלשונו הישירה והמיליטנטית, את מנהיגי מחנה המתבוללים בהתפתחות אנטישמיות פולנית המתייחדת בהעזת דרישותיה מאת היהודים, משום שאינה נובעת משנאה או קנאה, כמו בשאר הארצות שבהן ישנה אנטישמיות, אלא מיחס של לגלוג, ביזוי ומיאוס הנובע מיחסם כנוע והחנפן של המתבוללים:

רק פה בפולין, בארץ מהיפית הקלאסית, כאן בוורשה, בעיר המפורסמת של דיקשטיין-נתנסון, הייתה יכולה להתפתח כזאת אנטישמיות. רק פה בוורשה אפשר לראות כזה יחס לציבור של שלוש מאות אלף יהודים, ולשמוע כאלו מילים [...] כאל תולעת, אשר רק צריך למעוך עם כף הרגל וחלילה לא לגעת ביד; אומרים ליהודים, שיש להם רוב בבחירות לדומה: לא נערוך איתכם שום משא ומתן, ואתם מוכרחים ללכת ולתמוך דווקא בזה שאנו נאמר לכם, דווקא בזה שבפניכם יירק, זה שבפירוש יאמר שהוא כנגד שוויון הזכויות שלכם [...] בלשון כזאת יכול לדבר דמובסקי, כשהוא רואה

מנהיג יהודי כקזימייז' נתנסון העומד לפניו ב"כל נדרי" של יום הכיפורים ומספר לו בחרת-לב (הארצקלאפעניש) כיצד הוא הצליח במאמץ רב לשכנע את יהודי וורשה, שמוכרחים לבחור בוורשה רק פולני, אשר הפולנים רוצים.

שלושת מאמריו של יאצקאן על כנס הבחירות הפולני סימנו ייאוש גמור מהאפשרות להידברות עם הצד הפולני על רקע ההסתה האנטישמית הגוברת ואווירת הכנס הפולני, ואף סומנו האשמים בכך, דווקא מתוך המחנה היהודי – מנהיגי המתבוללים. עם זאת לא הותווה במאמרים אלה נתיב פעולה פוליטי חליפי שעל המחנה הלאומי להוביל בקרב יהודי ורשה. ואכן, במאמרי המערכת הסמוכים שיצאו לאור בחול המועד סוכות באותה שנה (29.9–2.10), החל יאצקאן לנמק את דעתו בדבר בחירה דווקא בציר יהודי לוורשה. במאמרו מיום ראשון, ב' חוה"מ, "תשובתינו" (אונזער ענטפער – 29.9.1912),¹¹⁰ יאצקאן נגע בדבריו ברגש הלאומי והדתי היהודי, וטען כי אין מדובר כעת רק בענייני פוליטיקת בחירות לדומה, אלא בחוסר האפשרות למחול על הפגיעה ב"כבוד עם ישראל כולו [...] בידי חולגינים שלא נשמעו ולא נראו עד כה בשום ארץ ומדינה". לפיכך הוא סבר כי הגיע הרגע שבו כל יהודי מחויב להגן על כבוד העם וללכת לעשות "קידוש השם". בזכות הזיכרון ש"אנו העם, שסוחר על שכמינו אלפי שנות היסטוריה, אשר אבותינו עמדו למרגלות הר סיני, נפסיק להתרפס ולצחצח להם (לחולגינים הפולנים) את המגף [...] ולכן [...] נשלח מוורשה ציר יהודי".

ביקורתו של יוסף חיים ברנר

ביקורת נוקבת וארוכת ימים על פנייתו של צייטלין לתחום העיתונות אפשר למצוא בדבריו של ברנר, חברו הקרוב של צייטלין מימי שבתו בהומל. ברנר כתב בשנת תרס"ח (כנראה בסוף 1907), זמן קצר לאחר סגירת כתב העת העברי המעורר שעל הוצאתו עמל קרוב לשנתיים,¹¹¹ כי צייטלין "הלכבי, בעל הנפש, בעל הרגש האמיתי, בעל הבקאות המפליאה בכל חדרי הרוח העברי-האנושי" נקלע באופן טראגי "אל הביצה התחתונה שבעתון [...] מזיל שופכין ומגיע לפעמים עד חטא של לכלוך-העט". ברנר לא הסתפק בביקורת נוקבת ומבזה זו על החלטתו של צייטלין, חברו ומורו בעבר הלא רחוק, להצטרף לכתיבה בעיתונות היומית היידית הפופולרית בוורשה, והעלה את "חטאו" של צייטלין למדרגה עליונה, על רקע היותו "בן-עלייה": "מי שיודע את המדרגות השונות של החטאים השונים [...] מי שיודע למה הני אינשי דעלמא קוראים 'חטא' ומה הוא חטא באמת, הוא ידע גם להעריך את חטאו של צייטלין באותה הכתבנות שלו הידועה".¹¹² הוא ראה בהחלטתו של צייטלין להצטרף לכתיבה ועריכה במסגרת העיתונות היומית היידית הפופולרית בוורשה (אידישעס וואָכענבלאַט או היינט)¹¹³ כעין טרגדיה או אף בגידה של חברו-מורו הנערץ בעבר הלא רחוק, אשר לכאורה זנח את מפעל ההשכלה היהודית העברית ו"האנושית" לטובת כתיבה עיתונאית-אקטואלית עממית בשפת היידיש.

אף בטיטת מאמר-הספד שכנראה נכתב ב-1920 בעקבות שמועת שווא על מותו של צייטלין,¹¹⁴ לא הניח ברנר ידו משבט הביקורת. אמנם הוא פתח בשבחו: "לא רק מכר היה לי, כי אם גם מורה, סופר-מופת, איש-הרוח, עמוד האש", אך במהרה החל לציירו באופן טרגי-לעגני,¹¹⁵ כ"מטורף [...] בעל גאון גדול [...] אף על-פי שבאמת [...] לא היה כמדומני אלא נושא-כלים".¹¹⁶ בתוך כך הציג ניתוח סיבתי-התנהגותי פסיכולוגי שעמד לדעתו ברקע פנייתו של צייטלין לעיסוק עיתונאי. הוא סבר כי צייטלין מאופיין בשילוב של אהבה וחמלה לזולת הפרטי הלאומי והאנושי, לצד שיגעון גדלות ו"תהו-ובוהו נפשי", וכן כישרון ספרותי והגותי מוגבל,¹¹⁷ אשר דוחפים אותו לכתיבה פובליציסטית רדודה במסגרת "עתונות ז'רגונית"¹¹⁸ רבת-מְכָר כהיינט ודער מאַמענט.¹¹⁹

יתרה מזאת, הוא הטיל על צייטלין את אשמת מסירת כישרונותיו ואוצר ידיעותיו והשקפותיו כ"כלי-שרת" בידו "עתונות הקפיטליסטית [...] הורשאת הז'רגונית",¹²⁰ המונעת מאינטרסים כלכליים בלבד. בסיום דבריו נראה כי התחרט על תקיפות דבריו והתאבל על כך שצייטלין איבד בעיסוקו העיתונאי את שירתו ונפשו הספרותית לדעת, למען מטרות לאומיות טהורות: "אבל הוא נפל ושבר את ראשו מתוך רצון להיטיב לזולתו, מתוך כוונה להעלות את ההמון, לחנכו [...] צר לי על זה עד לכאב, עד לדמעות, מורי היקר לפני, הלל צייטלין".¹²¹ אך עדיין חתם בביקורת על שאיפתו ותקוותו המוטעית של צייטלין להשיג תוצאות מיידיות מוסריות בקרב קהל קוראיו, וחוסר מודעתו למוגבלות כוחותיו בניסיון לשמור דבקות באמת בתנאי המסגרת העיתונאית העסקית. נראה שברנר שיקף בדבריו ביקורת ואף תסכול של האליטות המשכילית-העברית והיהודית-המתבוללת בנוגע לכיבוש המרחב הציבורי היהודי בפולין על ידי העיתונות היומית היידית, שהפכה, החל משלהי העשור הראשון של המאה העשרים, לספקית מידע פוליטי שוטף, ולא פחות מכך לבמה העיקרית לדיון והשפעה ציבוריים.¹²²

ביקורתו של מ' וואנווילד על העיתונות העממית של יאצקאן ומתחרו הוכברג
מ' וואנווילד (בעברית: "אציל הפרא") היה שם-העט של משה-יוסף דיקשטיין, שנודע בעיקר בשם-העט שלמה-לייב קאַוואַ (1889-1940). הוא היה העורך הצעיר של העיתון נייע צייט ב-1907 ופובליציסט זמן מה באידישעס וואכענבלאט שערך צייטלין ויצא לאור בהוצאת יאצקאן.¹²³ ב-1908 פרסם קונטרס ביקורתי חריף נגד היוזמות העיתונאיות של יאצקאן מזה ושל שאול הוכברג, המוציא לאור של השבועון פרייטיק,¹²⁴ והשותף ביומן אונזער לעבען.

תחילה וואנווילד מפרט באופן מעמיק את חיוניות קיומו של מוסד העיתונות כצורך אנושי-מודרני בסיסי: "האינסטינקטים החברתיים המושרשים העמוקים באדם עושים עבורו את הקריאה בעיתון לחיוני ולתצרוכת שבלעדיה קשה להסתפק עבור אנשים מפותחים/מתקדמים [...] ספרות-העיתון היא העוצמה המוסרית הגדולה ביותר של החברה, התמונה המפורשת של חיי העם, של המציאות".¹²⁵

בהמשך וואנווילד עובר למתקפה ביקורתית חריפה כנגד סגנונו הזול, לדעתו, של הַיִנֵּט, ובעיקר כנגד אישיותו והתנהלותו של יאצקאן:

שמואל יענקעל יאַצקאַן! אינני מתפלא כל וכלל, איזה טיפוס מושחת מכף רגל ועד ראש, קר וציני [...] נער שוק מאוס אשר בכל זאת זכה להצלחה. הוא איש המכירות המצליח ביותר בקרב קהל הקוראים הרחב. זה מספיק לקחת את הַטָּאָגֶעבֶלֶאָט או את הַהַיִנֵּט ולראות נכונות ההשערה הזאת. יאצקאן הוא צווחן הרחוב. כך את המעשה, את ריקוד ההתחנחנות בפנייתי, באופן שבו הוא מתבטא, לשונו, הומור סר טעם [...] אישיותו? מגיד־פלא מעיירה קטנה, מסוג המגידים אשר מוכיחים במוסר את העולם ובעצמם חוטאים בכל האיברים [...]

עוד מספר מילים: הַהַיִנֵּט עיתון אירופאי [...] מהיכן כל כך הרבה חוצפה? [...] מתוך התבוננות בגליונות אותו הַיִנֵּט תוכלו ממש לראות במהרה כמה רחוק דבר זה מהאמת.¹²⁶

סיכום

מחקר ביכורים זה ביקש לבחון מאפיינים ארגוניים של העיתון הַיִנֵּט אשר היה אחד הצירים המרכזיים בעיתונות היהודית המזרח־אירופית בשנים 1908–1939. כוכבו של הַיִנֵּט דרך בוורשה כיוזמה של כמה יזמים צעירים שהגיעו שנים ספורות קודם לכן מעיירות ליטא ורוסיה הלבנה היהודיות המסורתיות וסחף את קהל הקוראים היהודי העממי בוורשה ובמרחב הפולני ואף מעבר לו, אשר היה שבע מעיתונות למשכילים או למתבוללים או לחברי מפלגה כלשהי, והיה תאב, כפי שהבינו יוזמי העיתון, לערוץ שיספק לו מידע חדשותי עדכני נרחב ומגוון, בידור ועניין, אידיאולוגיה לאומית־עממית ונהירה ואף ישמש במה לדיון בבעיות השעה – והכול בלשון המדוברת העממית, יידיש. באופן זה וייתכן שבמתכוון, כפי שהצהירו חלק מחברי מערכת הַיִנֵּט, הפך עיתון זה לנרדך חשוב בהתפתחות הספרה הציבורית היהודית על רקע תהליכים שהתרחשו במקביל בחברה הלא־יהודית, כגון מהפכת 1905 באימפריה הרוסית, והרפורמות הפוליטיות והתקשורתיות שבאו בעקבותיה.

כל המחברים שהתייחסו להַיִנֵּט, אם בחיוב או בשלילה, הדגישו את מרכזיותו של ש"י יאצקאן כאישיות שיזמה, ייסדה והתוותה שנים רבות את הקו הניהולי ובעיקר המערכת־עיתונאי של העיתון. חברי מערכת העיתון הדגישו במקומות רבים את בקשתם של יאצקאן וחבריו לעשות את הַיִנֵּט למכשיר להגשמת אידיאל יהודי־לאומי תרבותי ופוליטי, לא דווקא עסקי: "שופר, תובע, מעורר". אך קשה, משום ריחוק הזמן והמקום, לבטח במסגרת מחקר צנוע זה, לבחון אם חזון שאפתני זה הצליח ואם היה כיסוי לאינטרסים מסחריים גרידא שעשו ניצול ציני זול של הצרכים הפסיכולוגיים והסוציולוגיים של קהל הקוראים היהודי העממי, כפי שטענו מבקרי העיתון פרנר וואנווילד.

הַיִנֵּט עבר ב־31 שנות קיומו מתצורה של עסק פרטי לחכירה פרטית ב־1932, במסגרת ההוצאה לאור הקואופרטיבית אל־ט־נִי, אשר נתנה לחבריו, לפחות לפי הצהרת חלקם,

תחושה של מסגרת ארגונית של העיתון למימוש חזונם האידיאולוגי: "קניין של הציבור מכל הבחינות, למוסד לאומי של ממש". בשתי תקופות אלה, ונראה בעיקר בראשונה שבהן, פעל מערך הנהלתי-עיתונאי כמעט אידיאלי של יחסי הפרדה וכבוד בין ההנהלה העסקית לראשי המערכת התוכנית-עיתונאית על רקע תפקידו של יאצקאן כעורך הראשי, במקביל להיותו היוזם ואחד ממייסדי העיתון

אף כוח האדם בעיתון גדל, בעיקר עד סוף שנות העשרים, למערך גדול של עשרות עובדים שעבדו במחלקות ייעודיות: ועדה מפקחת, הנהלה, מערכת, כתבים, מחברים, מדפיסים ועוד. מבחינה כלכלית קשה לדעת עד כמה נכונות טענות אנשי המערכת בדבר אי תלותו הכלכלית של העיתון, לאור השטח הנרחב שהוענק בו למודעות פרסום במקומות ייעודיים מובחנים ומובדלים, לצד מאמרי פרסומת שאפשר לראותם כספקי תוכן שיווקי, כפי שהוצג בדוגמאות מתוך "גיליון היובל" שיצא ב-1928. לפיכך אפשר לומר בביטחון מלא כי היינט נחשב על פי מרבית הקריטריונים במדרג העיתונות המקומית של דן כספי, במדרג הארגוני הגבוה ביותר של עיתון מקומי: "עיתון עם מערכת", וכי אפשר אף לדוננו כעיתון ארצי מרכזי, כמובן, עבור הקהילה היהודית הפולנית לפחות. מתחרהו הגדול ורב השנים של היינט, דער מאמענט, התחרה על פלח שוק דומה אך הציג גישות ודפוסי עיתונות שונים, אם בסגנון אינטלקטואלי ומעודן יותר ואם בהשקפות אידיאולוגיות ופוליטיות שונות. לפיכך נצפתה בתקופה הארוכה ש השניים פעלו במקביל תחרות, פעמים סוערת, על רקע תחרות-עסקי, אישי ואידיאולוגי. נראה שבשנות השלושים שככה המחלוקת בין שני העיתונים על רקע התדרדרות המצב הכלכלי של הציבור היהודי בכלל ושל מערכות שני העיתונים בפרט, וכן על רקע שינוי בהרכב המערכת המיליטנטית של היינט: עלייתו של גרינבוים לארץ ב-1932 ופטירתו של גולדברג ב-1933.

ניתוח סיקור לווייתו של מאגנוס קרינסקי, בעל המחלוקת עם הנהלת היינט, מדגים כיצד ידעה הנהלה זו, כנראה בעיקר יאצקאן, להלך בין הטיפות כך שמצד אחד היא סיקרה באופן אינפורמטיבי את מסע ההלוויה, ומצד שני נמנעה מלהעניק מקום נרחב למודעות האבל ולמאמרים פובליציסטיים על הנפטר האהוד בציבור היהודי. בכך לא פגע העיתון בתדמיתו המידעית-העדכנית, אך ביקש למסגרו כאירוע שולי, בניגוד לעיתונים מקבילים בוורשה כגון הצפירה ודער מאמענט.

הסיקור והפרשנות של היינט לאסיפת הבחירות הפולנית הכללית שנערכה בערב שבת ויום הכיפורים (20.9.1912), זכו כאן לניתוח רחב ומעמיק יותר באמצעות שימוש בכלי המחקר שדן בהם סטרומבך במודל "תהליך התיווך" (Mediatization). הסיקור התקשורתי המובלט והפרובוקטיבי שהוענק לאסיפה זו ביום הראשון שלאחר קיומה, וכן שלושת מאמריו של יאצקאן שהתפרסמו בימים הסמוכים, סימנו יאוש מהאפשרות להידברות עם הצד הפולני, על רקע ההסתה האנטישמית הגוברת ואווירת הכנס הפולני, ואף סומנו האשמים בכך: דווקא מתוך המחנה היהודי – מנהיגי המתבוללים. עם זאת

לא הותווה במאמרים אלה נתיב פעולה פוליטי חליפי שעל המחנה הלאומי להוביל בקרב יהודי ורשה. נתיב כזה החל להירקם בהיינט במאמרי יאצקאן שהופיעו לאחר מכן והצביעו על הצורך בבחירה בציר יהודי לוורשה, על רקע חוסר האפשרות למחול על הפגיעה ב"כבוד עם ישראל כולו [...] בידי חוליגאנים שלא נשמעו ולא נראו עד כה בשום ארץ ומדינה". לפיכך הוא סבר כי הגיע הרגע שבו כל יהודי מחויב להגן על כבוד העם וללכת לעשות "קידוש-השם".

התנהלותו של היינט ויאצקאן בראשו מצביע על כך שההיגיון הפוליטי שלט בתהליכי התיווך הפוליטי של העיתון, וכי ההיגיון התקשורתי-עסקי ושיטותיו נרתם כמעט במלואו לשירות ההיגיון הפוליטי. רוב מאמרי הדעה הפוליטיים בענייני הבחירות נכתבו בידי יאצקאן – העורך הראשי, ואפשר לחוש בקריאה רגישה את סגנון דעותיו וניסוחיו בדיווח המידעי הראשוני של האירוע. כמו כן ניכר ניסיון למסגר את מערכת הבחירות כמאבק פנים קהילתי-יהודי, תוך כדי שימוש ניכר בסגנון סטריאוטיפי ומקוטב של היריבים הפוליטיים. האחריות למשבר הפנים יהודי-קהילתי ופולני-יהודי הוטלה על סטראוטיפ שלילי של הנהגה מתבוללת ("דיקשטיין-נתנון"). לצדם של המתבוללים צוין לעיתים רחוקות כי הנהגה ה"עסקנית" של המחנה האורתודוקסי החסידי משתפת פעולה עם השחיתות המוסרית והלאומית של המתבוללים.

אפשר לומר שהיינט בעל הגוון האידאולוגי-הלאומי, ביקש לנצל את שעת הכושר של המאבק הפוליטי הקוטבי כנגד המתבוללים והפולנים, לקידום ושכלול המרחב הציבורי היהודי, ולשימוש ביתרונות שהציע לקידום רעיונות לאומיים וציוניים על פי גישת "עבודת ההווה".¹²⁷

עורך *Izraelita*, מצדו, הציג לפני קהל קוראיו, אשר כלל בעיקר יהודים מתבוללים ופולנים מתקדמים, תמונה שלילית סטריאוטיפית ומקוטבת של הנהגת המחנה הלאומי היהודי כאחראית העיקרית למשבר הפולני-יהודי וכאיום העיקרי להחרפתו, אם כי נראה שנזהר בלשונו והעדיף לתקוף את עיתון היינט ודומיו, ובמקביל להמעיס בערך השפעתם הציבורית הפוטנציאלית בקרב יהודי ורשה. בקוטב החיובי הועמד דווקא מחנה המתבוללים אשר מוסגר כחוג היחיד בקרב היהודים והפולנים גם יחד, המביט באופן מלומד, שקול ואחראי במצב החברתי, התרבותי והפוליטי בוורשה. כחלק מכך הם אף תוארו לעיתים קרובות כמי שמשלמים מחיר יקר בציבור היהודי מזה ובציבור הפולני מזה על מאמציהם לקידום השלום בין הפולנים ליהודים.

היינט מסגר באופן שלילי-אנטישמי ואף נלעג את רומן דמובסקי, מנהיג האנדקים, אם כי כאחראי משני בלבד למשבר, והעדיף להתמקד בהשחרת דמות המתבוללים מבית, ובטשטוש ההבדל בין דמובסקי לקוחז'בסקי, מועמד "הריכוז הלאומי" (האיחוד הלאומי-הפרוגרסיבי הפולני), ואף יחס לאחרונים "אנטישמיות מתקדמת" הגרועה מהאנטישמיות הלאומנית, בהיותה צבועה וערמומית. נראה שמסגור זה נבע מההיגיון הפוליטי של המתבוללים ואנשי "הריכוז הלאומי" שעשוי היה לקסום לחלק מבעלי

זכויות ההצבעה היהודים, שחלקם השתייך למעמד הבינוני ו/או המשכיל אשר קיים יחסים עסקיים ולעיתים תרבותיים-חברתיים עם ציבור הפולנים המתקדם. כמו כן היה שיקול חברתי ופוליטי פנים-יהודי במאבק של המחנה הלאומי היהודי על השליטה ב"גמילה", דהיינו ראשות הקהילה היהודית בוורשה, ועל דעת הציבור היהודי בתחום האידיאולוגי-לאומי.

לבסוף הוצגה ביקורתם של העיתונאים ברנר וואנווילד על היינט, צייטלין ויאצקאן. ברנר סבר כי העיתונים היינט ודער מאמענט מאופיינים בדפוס כתיבה זול ורדוד עקב אינטרסים מסחריים. הוא ביכה בתרס"ח בחריפות את פעילותו העיתונאית של צייטלין, מורו וחברו הקרוב והנערץ בעת שהותם המשותפת בהומל עד 1901.¹²⁸ הוא טען כי צייטלין נקלע באופן טרגי אל "הביצה התחתונה" שבעיתון, ראה בהחלטתו של צייטלין להצטרף לכתיבה ועריכה בעיתונות היומית היידית הפופולרית בוורשה (אידישעס וואכענבלאט או היינט) כעין טרגדיה או אף בגידה של חברו-מורו הנערץ בעבר הלא רחוק – אשר לכאורה זנח את מפעל ההשכלה היהודית-העברית ו"האנושית" לטובת כתיבה עיתונאית-אקטואלית עממית בשפת היידיש. בטיטת מאמר הספד שכנראה נכתב ב-1920 בעקבות שמועת שווא על מותו של צייטלין, טען ברנר כי צייטלין פנה לכתיבה פובליציסטית רדודה במסגרת "עיתונות ז'רגונית" רבת-מְכַר כהיינט ודער מאמענט, והפך ל"כלי-שרת" בידי "עיתונות הקפיטליסטית [...]. הורשאת הז'רגונית" המונעת מאינטרסים כלכליים בלבד.

אף מ' וואנווילד יצא ב-1908 בקונטרס ביקורתי חריף נגד היוזמות העיתונאיות של יאצקאן מזה ושל שאול הוכברג, המוציא לאור של השבועון פרייטיק, והשותף ביומון אונזער לעבען. דווקא על רקע הערכתו את חיוניות קיומו של מוסד העיתונות כצורך אנושי-מודרני בסיסי, הוא עובר למתקפה ביקורתית חריפה על סגנונו הזול, לדעתו, של היינט, ובעיקר על אישיותו והתנהלותו של יאצקאן, המאופיין לדעתו באישיות מושחתת וצינית העושה שימוש בסגנון כתיבה צווחני ומסולף מתוך אינטרסים שיווקיים.

נראה כי מקרה הבוחן של היומון היינט הניב ניתוח מרתק של דפוסי הארגון והעריכה של עיתון יהודי מרכזי בשלושים השנים שקדמו לחורבנו של היישוב היהודי בפולין. הייתה זו אף הזדמנות לבחון עיתונות יהודית יידישאית מתחילת המאה העשרים בשיטות מחקר שעוצבו בעיקרן לניתוח אמצעי תקשורת לאחר מלחמת העולם השנייה ובעיקר בסוף המאה העשרים ותחילת המאה העשרים ואחת, כגון מדרג מיסוד העיתונות המקומית של דן כספי ותיאוריות תקשורתיות כגון מודל תהליך התיווך, מסגור, אסכולת סדר היום ותיאוריית הבולטות.

כמובן יש לציין את היקפו המצומצם של המחקר הנוכחי מבחינת המקורות התיעודיים וגיליונות העיתון שנחקרו, ומבחינת טווח הזמן שנבחנו, אשר התרכזו כאן בעיקר בשנים הראשונות לקיומו של העיתון. עם זאת נראה כי מחקר זה עשוי להיות צעד ראשון בבחינה מחודש ונרחבת של העיתון היינט, על דפוסי הארגוניים, העריכתיים, החברתיים

והפוליטיים, כפי שנעשה לא מזמן במסגרת ספרה של ברקת-גלנצ'ר על דער מאמענט, מתחרהו המר של היינט.

הערות

- * בהתאם לשיטה המופיעה ב"מפתח עיתונות יידיש", כותרות הפרסומים המצוטטות בשפת היידיש זכו לעריכה מודרנית רק בשימוש בסימנים הדיאקריטיים של היידיש, ואילו במקרה של מילים או של ציטוטים אחרים בשימוש ביידיש נעשתה התאמה מלאה לכתיב הסטנדרטי המודרני. כמו כן שמות בגוף המאמר ובהערות הביבליוגרפיות נכתבו בעברית, כגון: שמואל יעקב יצקן ושלום רוזנפלד.
- 1 חיים פינקלשטיין, עורכו האחרון של היינט, מונה במונוגרפיה שלו על העיתון מגוון רחב של עיתונים ביידיש, עברית ופולנית שיצאו לאור ביוזמת מייסדי היינט: שבעה יומנים (אידישעס טאגעבלאט, היינט, פאריזער היינט, הבקר, היינטיגע נייע, לעצטע נייעס, ונאווע סלאווא (Nowe słowo), דורשבווען (ראמאנען אין העפטען), תשעה שבועונים (אידישעס וואכענבלאט, אפיניא (opinja), בדרך, דאס אידישע לאנד, האנדעלס-צייטונג (מאוחר יותר האנדעלס-וועלט), הויז-דאקטאר, היינט, וועלט-שפיגעל, ונאווא פאלעסטינא (Nowa Palestyna), וירחון – דער חודש. וכן הוצאת-הבת של היינט, יהודיה, שהוציאה לאור ספרי לימוד ותפילה עבור בתי כנסת וספרות יפה ביידיש ובעברית. חיים פינקלשטיין, היינט: א צייטונג ביי יידן, תרס"ח-תרצ"ט, 1908–1939, תל אביב: פארלאג י.ל. פרץ ישראל, וועלט פערדעראציע פון פוילשע יידן, תשל"ח 1978, עמ' 424 (להלן: פינקלשטיין, היינט: א צייטונג ביי יידן).
 - 2 אברהם נוברשטרן, "היינט: אודות העיתון", עיתונות יהודית היסטורית. אוחר ב-10.10.2023 מתוך: <https://www.nli.org.il/he/newspapers/hyt>
 - 3 Yvonne Kleinmann, "François Guesnet, Polnische Juden im 19. Jahrhundert. Lebensbedingungen, Rechtsnormen und Organisation im Wandel", *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung/ Journal of East Central European Studies*, 49(2), 2000, p. 31
 - 4 Theodore R. Weeks, "Jews in the Kingdom of Poland, 1861-1914: Changes and acaontinuities", *Polin*, 27 (2014), pp. 305-319
 - 5 Paweł Samuś, *Wasza kartka wyborcza jest silniejsza niż karabin, niż armata...: z dziejów kultury politycznej na ziemiach polskich pod zaborami*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013
 - 6 Robert E. Blobaum, *Boycott! The Politics of Anti-Semitism in Poland, 1912-1914*, Washington, D.C.: The National Council for Eurasian and East European Research, 1998, pp. 287-289, 291
 - 7 Nicholas V. Riasanovsky. *History of Russia*, New York: Oxford University Press, 1993, p. 409
 - 8 *Nowa Gazeta*, 1, 187 (21.4.1906), p. 4
 - 9 Scott Ury, *Barricades and Banners: The Revolution of 1905 and the Transformation of Warsaw Jewry*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2012, pp. 180-183
 - 10 Ibid., pp. 182-183
 - 11 Marian Fuks, *Prasa żydowska w Warszawie, 1823-1939*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, p. 298
 - 12 אורן סופר, אין לפלפל!: עיתון "הצפירה" והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי, ירושלים: מוסד ביאליק והאוניברסיטה העברית בירושלים, 2007, עמ' 41, 45.
 - 13 Herman Rosenthal & S. Posner, "Kempner Stanisław Aleksander", *Jewish Encyclopedia*, 13 7, p. 466; Rafał Żebrowski, "Kempner Stanisław Aleksander", *Polski Słownik Judaistyczny*,

- Zydowski Instytut Historyczny. Retrieved on December 2023 from: https://web.archive.org/web/20160412040141/http://www.jhi.pl/psj/Kempner_Stanislaw_Aleksander
- Agnieszka Jagodzińska & Marcin Wodziński, "Izraelita: Historia Pisma", in: Agnieszka 14 Jagodzińska & Marcin Wodziński (eds.), *Izraelita 1866–1915*, Wybór źródeł. Kraków–Budapeszt: Wydawnictwo Austeria, 2015, p. 39
- Eugenia Prokop-Janiec, *Polish-Jewish Literature in the Interwar Years*, New York: Syracuse 15 University Press, 2003, p. 3
- Nahum Sokolow, "Moloch", *Izraelita*, 35, 3 (19.1.1900), pp. 1-2 16
- בנובמבר 1898 כבר לא צוין ב-"*Izraelita*" שמו של סוקולוב כמנהל ספרותי. ראו: שושנה שטיפטל, 17 "סוקולוב והאיזוראליטה": פרק עלום בדרכו העתונאית של המנהיג הציוני הנודע ועורך ה"צפירה" – כתיבה ועריכה בעתון מתבוללים בפולין", קשר, 17 (1995), עמ' 17–18; Ela Bauer, *Between Poles and Jews: The Development of Nahum Sokolow's Political Thought*, Jerusalem: Magnes Press, 2005, p. 137
- גדעון קוץ, "נחום סוקולוב ו'הפונקציה רשמית' של העתונות העברית", קשר, 2 (1987), עמ' 23; 18 הלל זטופולסקי, *ספר היובל של "הצפירה"*, ורשה: דפוס הצפירה, 1912, עמ' XXV.
- שושנה שטיפטל, "נחום סוקולוב כעתונאי וכעורך", קשר, 8 (נובמבר 1990), עמ' 58–59. 19
- זלמן אפשטיין, "הצפירה" ועורכה נחום סוקולוב: נאום באספת "חובבי שפת עבר" בפטרבורג 20 ביום ד' באייר תרע"ב לכבוד חג היובל של "הצפירה", אוחזר מן האתר: <http://benyehuda.org/epstein/032.html>
- נחום סוקולוב, "הקו הישיר", *ספר השנה*, שנה ג, וארשה תרס"ב. 21
- "הצפירה לשנת 1906", *הצפירה*, 259, 2.1.1906, עמ' 1. 22
- אבנר הולצמן, "הצפירה", *לקסיקון הספרות העברית החדשה*, אוחזר מן האתר: <https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/99995055.php> 23
- Avner Holtzman, "Sokolow Nahum", *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 24 available at: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Sokolow_Nahum
- Theodore R. Weeks, *From Assimilation to Antisemitism: The "Jewish Question" in Poland, 1850-1914*. DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 2006, p. 89; Keith Ian Weiser, "The Politics of Yiddish: Noyekh Prilutski and the Folkspartey in Poland, 1900-1926", Columbia 25 Joanna (Weiser, "The Politics of Yiddish" (להלן): University, 2001, Ph.D. dissertation, p. 64
- Nalewajko-Kulikow, "Di Haynt-mishpokhe": Study for Group Picture", in: Glenn Dynner and François Guesnet (eds.), *Warsaw The Jewish Metropolis: Essays in Honor of 75th Birthday of Professor Antony Polonsky*, Leiden/Boston: Brill, 2015, p. 264
- Joanna Nalewajko-kulikow, *Mówić We Własnym Imieniu: Prasa jidyszowa a tworzenie żydowskiej 26 tożsamości narodowej (do 1918 roku)*, Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2016, pp. 337-338; Weeks, *From Assimilation to Antisemitism*, p. 136
- Fuks, *Prasa żydowska*, p. 298. אברהם קירזשניץ, *די יידישע פרעסע: אין דער געוועזענער 27 רוסלענדישער אימפעריע (1823–1916)*, מאַסקווע: צענטראַרלאַג 1930, עמ' 22–30.
- Weiser, "The Politics of Yiddish", pp. 33-34 28
- גינזבורג מעיד, לחיזוק טענתו, על פגישה אישית שלו כעורך דער פריינד עם האחראי הממשלתי 29 על העיתונות, ניקולאי זֶבֶרֶב, אשר הכניסו לַפְּנֵי וּלְפָנֵים למשרדו האיש, והציע בשם פְּלֶבָה תמיכה כספית לעיתונו אם יוביל תעמולה שיטתית להגירה יהודית המונית, בין היתר לארץ ישראל, עקב חשש מצפיפות אוכלוסין ברוסיה. שאול גינזבורג, "ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונג אין רוסלאנד "דער פריינד", בתוך: שאול גינזבורג, *היסטאָרישע ווערק (נייע סעריע)*, באַנד איינס: אמאָליקע פעטערבורג: פארשונגען און זכרונות וועגן יידישן לעבן אין דער רעזידענץ-שטאָט פון צאָרישן

- רוסלאַנד, ניו יאָרק: ציקא ביכער פארלעג, 1944, עמ' 184, 214-222 לחיזוק טענה זו ראו: Weiser, "The Politics of Yiddish", pp. 32-33
- 30 אברהם נוברשטרן, "דער פריינד", *עיתונות יהודית היסטורית*, <http://web.nli.org.il/sites/JPress/Hebrew/Pages/DFR.aspx>
- 31 אברהם וולף יאסני, "העיתונות היהודית בלודז'", בתוך: יהודה גוטלהף (עורך), *עיתונות יהודית שהיתה*, תל אביב: האיגוד העולמי של העיתונאים היהודים, 1973, עמ' 257.
- 32 "הזמן היום", *הזמן*, 1, שנה שנייה, 14.12.1904, עמ' 1.
- 33 נתן כהן, "בן ציון כ"ץ", *קשר*, 38 (אביב 2009), עמ' 117.
- 34 Boris Kotlerman, "Yatskan Shmuel Yankev", *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Retrieved on September 2023 from http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Yatskan_Shmuel_Yankev
- 35 Nalewajko-Kulikow, "Di Haynt-mishpokhe", p. 257
- 36 יצחק גרינבוים, "זכרונות וועגן "היינט", בתוך: דוד פלינקער, מרדכי צאנץ ושלום ראָזענפעלד (עורכים), *די יידישע פרעסע וואָס איז געווען*, תל אביב: וועלטפארבאנד פון די יידישע זשורנאליסטן, 1975, עמ' 18-19.
- 37 Sarah Abrevaya Stein, "היינט: אודות העיתון"; לעיון נוסף על 'דער פריינד' ראו: *Making Jews Modern: I Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2004
- 38 "אידישעס טאָגעבלאַט", 1, ד' בסיון תרס"ו (28.5.1906), עמ' 4; *אידישעס וואָכענבלאַט*, 1, כ' בכסלו תרס"ז (7.12.1906), עמ' 12. צייטלין מצוין במודעה שבתחתית העמוד לצד פינקלשטיין ויאצקאן.
- 39 גיליון היינט הראשון יצא לאור ב-22.1.1908.
- 40 פינקלשטיין, *היינט: אַ צייטונג ביי יידן*, עמ' 25; Nalewajko-kulikow, "Di Haynt-mishpokhe", pp. 257-258
- 41 Kotlerman, "Yatskan, Shmuel Yankev"
- 42 Kalman Weiser, "A Tale of Two Pryluckis: On the Origins of the Yiddish Press in Warsaw", Nathan Cohen, (Weiser, "A Tale of Two Pryluckis: (להלן: *Gal-Ed*, 22 (2009/10), pp. 102-103
- "Shund and the Tabloids: Jewish Popular Reading in Inter-War Poland", *Polin*, 16 (2003), p. 192
- 43 לשם כך צירף לצוות העיתון סופרים ופובליציסטים מכובדים כגון הלל צייטלין, י"ל פרץ ודוד פרישמאן. נתן כהן, "עיתונות יהודית יומית בפולין", בתוך: ישראל ברטל וישראל גוטמן (עורכים), *קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם*, כרך ב, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א, עמ' 304.
- 44 Nalewajko-Kulikow, "Di Haynt-mishpokhe", p. 257
- 45 Weiser, "A Tale of Two Pryluckis", pp. 102-103
- 46 Joanna Nalewajko-Kulikow, "The Thoughts of Modern Jews (Myśli nowoczesnych Żydów): Elections to 4th Duma, Economic Boycott and Polish-Jewish Relations (1912-1914) as Seen by Warsaw's Haynt", *Kwartalnik Historii Żydów-Jewish History Quarterly*, 2 (2016), p. 280 (להלן: (Nalewajko-Kulikow, "The Thoughts of Modern Jews")
- 47 Nalewajko-Kulikow, "Di Haynt-mishpokhe", p. 254; Andrzej Paczkowski, *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918-1939*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983, p. 245
- 48 Kalman Weiser & Keith Ian Weiser, *Jewish People, Yiddish Nation: Noah Prylucki and the Folkists in Poland*, Toronto: University of Toronto Press, 2011, p. 72
- 49 יצחק גרינבוים, "זכרונות וועגן היינט", עמ' 18-19.

- 50 פינקלשטיין, היינט: אַ צייטונג ביי יידן, עמ' 27.
- 51 Fuks, *Prasa żydowska*, p. 298
- 52 זלמן רייזען, "הלל צייטלין", לעקסיקאן פון דער יידישער ליטראטור, פרעסע און פילאָלאָגיע, דריטער באַנד (פ-ק), ווילנע: ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין, תרפ"ט 1929, עמ' 304.
- 53 פינקלשטיין, היינט: אַ צייטונג ביי יידן, עמ' 23.
- 54 שם. עמ' 27.
- 55 שם, עמ' 30.
- 56 אברהם גאַלדבערג, "די ענטשטעהונג און דער וועג פון היינט", בתוך: נחמיה פינקלשטיין ושמואל יעקב יאצקאן (עורכים). היינט 1908-1928: תרס"ח-תרפ"ח, יוביליי בוך, וורשה: דפוס היינט, 1928, עמ' 3 (להלן: פינקלשטיין ויאצקאן, היינט 1908-1928).
- 57 המונח "פובליציסטיקה-ספרותית" מכוון כנראה מהמשך הכתוב ומעיון בגיליונות העיתון, בעיקר לספרות פופולרית, כגון פיליטונים ו"רומני המשרות" המכונה בפי אנשי היינט כ"נובלות".
- 58 גרינבוים, "זכרונות וועגן "היינט", עמ' 19.
- 59 פינקלשטיין, היינט: אַ צייטונג ביי יידן, עמ' 15.
- 60 משה סנה, "היינט: אַ נעכטן אָן אַמאָרגן", בתוך: דוד פלינקער, מרדכי צאנץ ושלום ראָזענפעלד (עורכים), די יידישע פרעסע וואָס איז געווען, תל אביב: וועלטפאַרבאַנד פון די יידישע זשורנאַליסטן, 1975, עמ' 53. משה סנה (1909-1972) היה רופא, העורך הפוליטי של היינט, מנהיג פוליטי בפולין, ולימים ממייסדי מפ"ם בארץ.
- 61 פינקלשטיין, היינט: אַ צייטונג ביי יידן, עמ' 44-45.
- 62 פינקלשטיין ויאצקאן, היינט 1908-1928, עמ' VI-I.
- 63 ראו: אייזיק רמבה, "שלושה רחובות: לנשמת ד"ר יהודע גטוליב הי"ד", המשקיף, 1042, 16.10.1942, עמ' ג.
- 64 פינקלשטיין ויאצקאן, היינט 1908-1928, עמ' 202.
- 65 שם, עמ' 205.
- 66 היינט, 255, 25.11.1908.
- 67 דן כספי, "ביזור אמצעי התקשורת במערכת ריכוזית: דוגמת העיתונות המקומית בישראל 1980-1959", בתוך: הנ"ל ויחיאל לימור (עורכים), אמצעי תקשורת המונים בישראל: מקראה, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1998, עמ' 211.
- 68 Weiser, "A Tale of Two Pryluckis", p. 90.
- 69 Kalman Weiser, "Prylucki, Tsevi", *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Retrieved on September 2023 from: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pry%25%82lucki_Tsevi
- 70 נח פרילוצקי, "דער 'וועג': א בינטעל זכרונות", דער מאָמענט, 176, 8.1930.15, עמ' 7 (להלן: פרילוצקי, "דער וועג").
- 71 צבי פרילוצקי, זכרונות צבי פרילוצקי, ארכיון יד ושם, M10/175, I, 144, עמ' 7 (להלן: פרילוצקי, זכרונות צבי פרילוצקי).
- 72 Keith Ian Weiser, "The Politics of Yiddish: Noyekh Prilutski and the Folkspartey in Poland, 1900-1926", Columbia University, 2001, PhD dissertation, p. 40
- 73 Weiser, "A Tale of Two Pryluckis", pp. 98-100
- 74 Nathan Cohen, "Spektor, Mordkhe", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Retrieved on October 2023 from https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Spektor_Mordkhe
- 75 "Saul Hochberg, Pioneer of Jewish Press, Dies in Palestine", *JTA – Jewish Telegraphic Agency*, 23.4.1942, 4. Retrieved on September 2023 from: <https://www.jta.org/1942/04/23/archive/saul-hochberg-pioneer-of-jewish-press-dies-in-palestine>; http://pdfs.jta.org/1942/1942-04-23_091.pdf?_ga=2.6232947.1112520802.1539929422-729570777.1522153536

- 76 נח פרילוצקי, "וועגען פוילישן קאָנגרעס אין וואַשינגטאָן", *אונזער לעבען*, 31.5.1910.
- 77 הגיליון הראשון יצא לאור ב־18 בנובמבר 1910. "דער מאָמענט", 1, 18 בנובמבר, 1910, "עיתונות יהודית היסטורית". אוּחזר בדצמבר 2023 מן האתר <https://www.nli.org.il/he/newspapers/he-20--1--img-txIN%7ctxTI-----1-dmt/1910/11/18/01/?&e=-----he-20--1--img-txIN%7ctxTI-----1>. כמה חוקרים ציינו תאריכים אחרים, כגון: 5 בנובמבר על ידי חני ברקת-גלנצר, *היומון בידיש: דער מאָמענט* (–1939), 1910), *אופן הצגת אירועי התקופה בפולין מעל דפי העיתון*, ירושלים: הוצאת מפעל סדן ליד הקתדרה לידיש, האוניברסיטה העברית, 2018, עמ' 100 (נראה שהיא התייחסה לתאריך לפי המניין היוליאני שהיה נהוג באימפריה הרוסית עד ל־31 בינואר 1918, אשר צוין בסוגריים בכל העיתונים בוורשה) (להלן: ברקת-גלנצר, *היומון בידיש*), וכן 11 במאי באנציקלופדיה של Nathan YIVO: Cohen, "Moment, Der", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Retrieved on September 2023 from: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Moment_Der.
- 78 פרילוצקי, *זכרונות צבי פרילוצקי*, עמ' 72–75.
- 79 ברקת-גלנצר, *היומון בידיש*, עמ' 72.
- 80 N, "אין די אידישע צייטונגען: דער "פריינד" וועגען הלל צייטלינג'ען", *היינט*, 190, 29.8.1913, עמ' 3.
- 81 ברקת-גלנצר, *היומון בידיש*, עמ' 73.
- 82 ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית (יִט"א) – יידישע טעריטאָריאַליסטישע אָרגאַניזאַציע; ITO Jewish Territorialist Organization) – נוסדה בידי קבוצת פעילים ציוניים, בהנהגת ישראל זנגוויל (1864–1926), אשר פרשה מהתנועה הציונית כתגובה להחלטת הקונגרס הציוני השביעי (1905) לדחי תכניות התיישבות שאינן בארץ ישראל, ועל רקע החרפת מצוקתם של יהודי מזרח אירופה. חברי יט"א ביקשו למצוא מחוץ לארץ ישראל טריטוריה שבה תוכל לקום התיישבות יהודית אוטונומית. ראו: גור אלרואי, "ארץ לעם ולא עם לארץ": ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית (יט"א), התנועה הציונית וההגירה היהודית בראשית המאה ה־20, *עיונים בתקומת ישראל*, 14 (2004), עמ' 342–539; Laura Almagor, "Fitting the Zeitgeist: Jewish Territorialism and Geopolitics, 1934–1960", *Contemporary European History*, 27, 3 (2018), p. 353.
- 83 תנועת ה"פולקיסטים" (המפלגה העממית היהודית – די יידישע פֿאָלקספּאַרטיי) נוסדה בהובלת שמעון דובנוב וישראל אפרייקין, בסנקט פטרסבורג ב־1906 כמפלגה פוליטית שחתרה לזכויות אוטונומיות ליהודים "בתור לאום עברי שלם" במרחב הפוליטי, האזרחי והלאומי־תרבותי באימפריה הרוסית, בדרישה לקידום הדמוקרטיזציה והפרלמנטריות באימפריה. למפלגה קמו מהדורות בשם דומה ובדגש תרבותי־יהודי חילוני בשימוש בשפת היידיש, בוורשה בסוף 1915 בהובלת נח פרילוצקי, וב־1926 בוילנה בהובלת צמח שבד ופעילים מקודמתה בוורשה. ראו: ש' דובנוב, "ע"ד מטרותיה ותעודותיה של המפלגה העממית היהודית", *הזמן*, 16, 1.2.1907, עמ' 1–2; Weiser, "The Politics of Yiddish", pp. 77, 211, 341; Kalman Weiser, "Folkists", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, retrieved on February 2023 from: <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Folkists>.
- 84 שם, עמ' 80.
- 85 "וורשה", *הצפירה*, 64, 28.3.1912, עמ' 3.
- 86 "די לוייה פון מ' קרינסקי", *היינט*, 241, 22.10.1916, עמ' 3.
- 87 "מאניש (מאגנוס) קרינסקי ז"ל", *הצפירה*, 234, 22.10.1916, עמ' 2–3.
- 88 "מ. קרינסקי ז"ל", *דער מאָמענט*, 241, 22.10.1916, עמ' 2.
- 89 "די לוייה פון ר' יעקב מאגנוס קרינסקי ז"ל", שם, 241, 22.10.1916, עמ' 3.
- 90 Jesper Strömbäck, "Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics", *The International Journal of Press/politics*, 13, 3 (2008), p. 232–233 (להלן: Strömbäck, "Four Phases of Mediatization").

- Thomas E. Patterson, *Out of Order: An Incisive and Boldly Original Critique of the News Media's Domination of America's Political Process*, New York: Vintage Books, 1994, p. 62; Strömbäck, "Four Phases of Mediatization", p. 233
- Strömbäck, "Four Phases of Mediatization", p. 233
- נח פרילוצקי, "א ליגען! (צו דער פראגע וועגען דעפוטאט פון ווארשא)", *דער מאמענט*, 242, 4.11.1912, עמ' 2. מניתוח מאמריו ניכר שהוא נזהר מלסטות באופן משמעותי מההחלטות הרשמיות של המחנה הלאומי שראו בבחירת מועמד יהודי ברירת מחדל אם לא ימצא מועמד פולני שיתמוך בפומבי בשוויון זכויות ליהודים. ראו: נח פרילוצקי, "ניין איך גלויב נישט!", *דער מאמענט*, 229, 20.10.1912, עמ' 1.
- שמואל יעקב יאצקאן, "פון טאג צו טאג: אונזער ענטפער", *היינט*, 213, 29.9.1912, עמ' 1. זאת בניגוד לדבריו של ולדימיר לויין כי "בתחילת הפרשה, באוגוסט 1912, חשבו כל הפוליטיקאים היהודים בפולין שהיהודים חייבים להצביע בעבור המועמד הפולני בגלל חשיבותה הרבה של ורשה בעיני הפולנים". ראו: ולדימיר לויין, *ממהפכה למלחמה: הפוליטיקה היהודית ברוסיה, 1907-1914*, ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, 2016, עמ' 107. כמו כן ראו דבריו של נח פרילוצקי על תמיכתו בבחירת מועמד יהודי בוורשה: נח פרילוצקי, "אראב די מאסקע!", *דער מאמענט*, 225, 15.10.1912, עמ' 2.
- Keith Ian Weiser, "The Politics of Yiddish", pp. 106-107
- פעילים ציוניים מרכזיים בפולין ובכלל, כגון נחום סוקולוב, השל פרבשטיין ויצחק גרינבוים, היו בעלי תפקיד חשוב בוועדת הבחירות, אם כי התנועה הציונית הפולנית הצהירה כי אין היא נוקטת עמדה רשמית בעניין הבחירות. ראו: Stephen David Corrsin, "Political and Social Change in Warsaw from the January 1863 Insurrection to the First World War: Polish Politics and the Jewish Question", PhD. dissertation, The University of Michigan, 1981, p. 292
- Weiser, "The Politics of Yiddish", p. 107
- דער מאמענט*. ראו: הלל צייטלין, "צו די וואהלען אין ווארשא", *דער מאמענט*, 200, 9.9.1912, עמ' 2; נחום סוקולוב, "הארות פולטיות: (בנידון בחירות הדומה) VIII", *הצפירה*, 211, 6.10.1912, עמ' 2. סוקולוב מציין במאמר שפרסם לאחר היוודע ניצחונה של רשימת הוועד היהודי בבחירות לבוררים כי "חלק על דעה זו [...] שהציר בורשה צריך שיהא גוי". ראו: אורח לשבת, "משבת לשבת, עניני דיומא", *הצפירה*, 222, 18.10.1912, עמ' 2.
- Nalewajko-Kulik, "The Thoughts of Modern Jews", p. 283
- די וואקבאנאליע פון פוילישען אנטיסעמיטיזם*, *היינט*, 209, 22.9.1912, עמ' 1. מקור המילה וואקבאנאליע (ברוסית: Бахчаналия, בפולנית: Bachanalia, ובגרמנית: Bacchanalien) הוא המונח הלטיני: Bacchanalia, שמה של כת רומאית סודית מהמאה השנייה לפסה"נ שערכה טקסים לכבוד האל בקוס, דיוניסוס היווני, בדמות מסיבות המלוות בשתייה לשוכרה וזימה. להרחבה, ראו: Ingo Gildenhard & Andrew Zissos, *Ovid, Metamorphoses, 3.511-733: Latin Text with Introduction, Commentary, Glossary of Terms, Vocabulary Aid and Study Questions*, Cambridge: Open Book Publishers, 2016, pp. 65-67
- שם. 100
- קזימייז' נתנסון (1853-1935, בפולנית: Kazimierz Eryk Natanson), איל בנקאות ותעשייה יהודי-פולני, מייסדי העיתון הפרוגרסיבי *Nowa Gazeta*. עמד בראש האליטה המתבוללת היהודית בוורשה, לצד קרוב משפחתו שמואל דיקשטיין. ראו: Alina Cala & Marcos Silber, "Natanson Family", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, Retrieved on September 2023 from: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Natanson_Family
- "עבור היהודים, הכנס זימן שלושה אישים: היושב ראש של הגמיינע (מועצת הקהילה היהודית), מ' ברגסון, קזימייז' נתנסון, עורך הנאָוואָ גאזעטא וסטניסלב קמפנר. ברגסון הזקן סירב להשתתף בשל

- 103 "כל נדרי". אבל השתתפו שני המתבוללים המוכבדים האחרים, אשר הגיעו לשמוע ניגונים אחרים לגמרי מ"כל נדרי". אבל קזימייז' נתנסן אפשר לשמוע את הניגון שלו, אשר גם כדאי להזכיר. המנהיג היהודי הוורשאי הזה הסביר שהמתבוללים הצליחו לשכנע את יהודי ורשה שהציר בוורשה מוכרח להיות פולני, שהחסידים חוברים למתבוללים ושקולות הלאומיים הם באמת מועטים ונטולי השפעה.
- 104 ראו תגובתו של יאצקאן, עורך הַיִּנְט, בשני מאמרי המערכת שהופיעו בימים שלישי ורביעי (25.9.1912–24.9.1912) באותו שבוע.
- 105 שמואל יעקב יאצקאן, "פון טאג צו טאג: וואָס איז דער חדוש?", הַיִּנְט, 211, 24.12.1912, עמ' 1.
- 106 ולדימיר פורישיקביץ' (Владимир Митрофанович Пуришкевич – 1920-1870) יליד בכסרביה, ייסד את ארגון הימין המונרכיסטי-נוצרי אורתודוקסי הרוסי "ברית העם הרוסי" (Союз русского народа) אשר פעל כחלק מתנועת המאות השחורות האנטישמית. פורישיקביץ' נודע בנאומיו חוצבי הלהבות ובהתנהגות לא-נינוחה ויוצאת דופן. ראו: Jack Langer, "Fighting the Future: The Doomed Anti-revolutionary Crusade of Vladimir Purishkevich", *Revolutionary Russia*, 19, 1 (2006), p. 42.
- 107 "ווילדע חוצפה" – ביטוי זהה לכתבה שנדפסה יומיים קודם לכן: "די וואַקאַנאַלִיע פון פּוילִשען אַנטִי־סעמיטִיזם", הַיִּנְט, 209, 22.9.1912, עמ' 1.
- 108 הפיוט "מה יפית" הוא זמר לליל שבת, הנהוג בקהילות אשכנז, אשר נתחבר כנראה במאה השלוש-עשרה ומבוסס על פסוק משיר השירים ז, 7. עם זאת הפיוט בהגייתו הפולנית המשובשת "מאיפס" היה, מהמאה השש-עשרה ביטוי בפועל כומר וכריקוד וכינוי להשפלה ולביזוי היהודים בידי הפריצים הפולנים. ראו: חנא שמרוק, "מאיפס" – מושג-מפתח בתולדות היחסים בין יהודים לפולנים, בתוך: ישראל ברטל (עורך), הקריאה לנביא: מחקרי היסטוריה וספרות, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 1999, עמ' 101–102.
- 109 כוונתו של יאצקאן כנראה לפסילה המעליבה (של המתבוללים) בידי האנדרקים כל משא ומתן עם יהודים, אפילו עם המתבוללים.
- 110 שמואל יעקב יאצקאן, "פון טאג צו טאג: ער איז גערעכט!", הַיִּנְט, 212, 25.9.1912, עמ' 1.
- 111 הג'ל, "פון טאג צו טאג: אונזער ענטפער", שם, 213, 29.9.1912, עמ' 1.
- 112 19 גיליונותיו של הירחון הפובליציסטי-ספרותי המעורר יצאו לאור בלונדון מטעם אגודת מסדה, אשר ייסדו יוסף חיים ברנר ור' בנימין (שם העט של יהושע רדלר-פלדמן), מינואר 1906 עד אוגוסט-ספטמבר 1907. על הַמְעוֹרֵר, ייסוריו והתלבטותיו של ברנר באותה עת ראו: סיני רוסינק, ננה אריאל ומורן פרי, הַמְעוֹרֵר: כתב עת היסטורי דיגיטלי, 2019. אוחזר ב-3.11.2020 מן האתר <http://hameorer.net/hameorer-2/>
- 113 יצחק בקון, "י"ח ברנר: על הלל צייטלין: מן העזבון", מבפנים, כח, 4, תשכ"ז, עמ' 334–343, הערה 15 (להלן: בקון, "י"ח ברנר").
- 114 Mikhail Krutikov & Shachar Pinsker, "Zeitlin, Family", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, Retrieved on September 2023 from: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Zeitlin_Family
- 115 ראו סברתה של חמוטל ברייטוס, "מה קיבל יוסף חיים ברנר מהלל צייטלין?", בתוך: אבנר הולצמן, גדעון כ"ץ ושלום רצבי (עורכים), מסביב לנקודה: מחקרים חדשים על מ"י ברייטבסקי, י"ח ברנר וא"ד גורדון, קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, תשס"ח, עמ' 175, הע' 4.
- 116 נראה שברנר התלבט במידה שבה צריך להיזהר בתיאור צייטלין, אם מתוך דבקות באמת ואם מתוך כבוד לנפטר. על פי דעתו "מובן שהמחשבה הזאת שהבעתי כאן אינה אלא מחשבה בלבד, ואף גם דייגסה. עליה יש ויש להוסיף וצריך היה להוסיף, וממנה יש ויש לגרוע. בכל אופן, צריך היה, לו יכולתי, להדיקה, כלומר, לבטא בתור דקות, ביתר התאמה אל האישיות החשובה הלל צייטלין. אבל בקירוב, נדמה לי, שהיא קרובה אל הנכון". ראו: בקון, "י"ח ברנר", עמ' 335.

- 116 שם, שם.
- 117 שם: "מטורף, סובל מטירופו [...] וחושב על עצמו גדולות [...] הוא היה פחות גדול ממה שחשב על אודות עצמו". ראו גם אליעזר ויצטום וולדימיר לרנר, גאונות ושיגעון: היחסים המורכבים בין יצירתיות לפסיכופתולוגיה, תל אביב: הוצאת אריה ניר, תשס"ט 2009.
- 118 בקון, "י"ח ברנר", עמ' 336.
- 119 ראו הערות 47, 48 לעיל; בקון, "י"ח ברנר", לעיל, עמ' 335: "יסוד עבודתו [...] הנה המיית-נפש ושאיפה להינצל מן החאוס, אבל מפני שלא הספיקו לו הכוחות, לכן עלה הדבר בידו אלא באופן חיצוני [...] בסגנון קל של הטפה, בעשיית איזה רושם. אבל בפנים לא נתברר לו כלום [...] והוא יכתוב בשביל מניין? הוא יעבוד בהיינט במומענט". "הוא עבד שם ודרך אחרי הגדלות, ודרך אחרי הפופולריות, ודרך אחרי מלת האמת – הכל ביחד, ערוביה".
- 120 שם, עמ' 336.
- 121 שם.
- 122 Ury, *Barricades and banners*, pp. 182-183; חגי זילברברג, "בחינת התיווך הפוליטי-קשורתי ותפקיד העיתונות בקידומו של מרחב ציבורי לאומי-יהודי באמצעות ניתוח התייחסות העיתונות היהודית בוורשה למערכת הבחירות לדומה הרביעית", עבודת מוסמך, אוניברסיטת אריאל בשומרון, 2018, עמ' 39-40, 65, 72, 74-75, 79-81.
- 123 זלמן רייזען, לעקסיקאן פון דער יידישער ליטראטור פרעסע און פילאָלאָגיע, חלק שלישי (פ-ק), ווילנע: ווילנער פאָרלאַג פון ב. קלעצקין, תרפ"ט 1929, עמ' 402.
- 124 "Saul Hochberg, Pioneer of Jewish Press, Dies in Palestine"
- 125 מ' וואנווילר, די אידישע פרעסע ביי יאצקאן-האָכבערג אין די הענד, ווארשא: פערלאג "יוגענד", תרס"ט (1908), עמ' 1.
- 126 שם, עמ' 10.
- 127 ראו למשל: יוסף גולדשטיין, בין ציון לציונות: תולדות התנועה הציונית 1881-1914, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 1995, יח' 1-4, עמ' 32-296.
- 128 שרגא בר-סלע, בין סער לרממה: חייו ומשנתו של הלל צייטלין, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1999, עמ' 12, 20.

עמית או אויב: מערכת החינוך ואמצעי התקשורת בישראל בעידן הטרם-טלוויזיוני (1948–1968)

רביב נאווה

מחקרים שונים עסקו בתפקיד האידיאולוגי והאינדוקטריני של כלי התקשורת, ובכלל זה בתקשורת המיועדת לילדים ובני נוער בתקופת היישוב ובראשית ימי המדינה. במאמר זה אני מבקש לבדוק את היחס ההפוך: כיצד נתפסו כלי התקשורת השונים על ידי מערכת החינוך, איזה צרכן תקשורת ביקש החינוך הישראלי לפתח ומה עומד מאחורי העיסוק החינוכי (או אי-העיסוק) באמצעי התקשורת השונים? לשם כך אדון תחילה במושג "חינוך לתקשורת" ובהתפתחותו ואז אציג את המאפיינים העיקריים של מערכת החינוך ושל שדה התקשורת בשני העשורים הראשונים של המדינה. לאחר מכן אתאר את ההתייחסות החינוכית לכלי התקשורת ולצריכתם בתקופה זו, לאור גישות שונות של חינוך לתקשורת.

איך לחנך לתקשורת? תפיסות היסטוריות ועכשוויות

אני משתמש במושג "חינוך לתקשורת" לתיאור פעולות חינוכיות לצריכה רצויה וביקורתית של אמצעי התקשורת. פעולות אלה יכולות להתבצע במסגרת החינוך הפורמלי (בתי ספר) והבלתי-פורמלי. חוקרי חינוך לתקשורת מבחינים בארבע פרדיגמות שהשפיעו על תפיסת תפקידיו ועל תכנון הלימודים בתחום: הפרדיגמה המגוננת, המתמקדת בהגנה על התלמיד מפני השפעות המזיקות של התקשורת; פרדיגמת התקשורת כאמנות שהדגישה את הערך האסתטי של התוכן התקשורתי תוך שימוש ביצירותיות ובהבעה עצמית של התלמידים; פרדיגמת הייצוג (אוריינות המדיה) המבוססת על תיאוריות מתחום הסמיוטיקה ומתמקדת במתן כלים לפענוח מערכות הסימנים שבהם עושה תקשורת ההמונים שימוש; ופרדיגמת אוריינות המדיה הביקורתית הכוללת היבטים שונים של שלוש הפרדיגמות שהוזכרו קודם לכן, אך מתמקדת, בהשראת גישות ביקורתיות וניאומרקסיסטיות, בביקורת פוליטית וניתוח פוליטי של הייצוגים התקשורתיים, בעיקר בנושאים של מין, גזע ומעמד (Cheung & Dubey, 2012; Kellner & Share, 2007; מסטרמן, 1997).

לענייננו מרכזית במיוחד הפרדיגמה המגוננת (Protectionist Approach), שכן היא משקפת את התפיסה הרווחת בתקופה המדוברת. פרדיגמה זו מבטאת את החשש מפני אמצעי התקשורת הפופולריים ותפיסתם כסוכנים של ניוון תרבותי (Masterman, 1997, pp. 20–21). ראשיתו של החשש מפני ההשפעות החינוכיות והתרבותיות של התקשורת עוד בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, בדאגה מפני השפעותיה של ספרות

יום ג'
כ"ג בחשוון תשכ"ג
20 בנובמבר 1962

מה מיום

חינוך לטלביזיה

הדחייה בהכרעתה של הממשלה בדבר הקמת טלביזיה לימור דית, יש לקוות שתסייע להירהור שני ולבחינה מחדש של החיוב והשלילה, שנושא אתו אמצעי־תקשורת זה. מה גם, שיותר ויותר מתברר, כי אין הטלביזיה הלימודית אלא ראשיתה של טלביזיה כללית, ואפילו ממוסחרת.

בפולמוס, שהתעורר בשנה האחרונה מסביב לטלביזיה הלימודית, גיטשטשו לא מעט המטרות, שהציבו להם מתכנניה ותומכיה. בתחילה ראו בה מכשיר יעיל להנחלת הלשון ולהקניית השכלה לתושבי ישראל השניה ואף תועידו לה — בדומה לגל הקל — שליחות מדינית כמעט להשעות את עיני הצופים הישראליים מן הטלביזיה של שכנינו מעבר לגבול. כיום כבר נצטט צמח, אמנם, שימושה המיועדים לכוּחלי בית־הספר בלבד, אבל ברור, כי הנסיון שיופק ממנה יורו את הנהגתה של טלביזיה לא לימודית.

גם המחנכים חלוקים בדעתם, אם אומנם טלביזיה לימודית היא אמצעי המחשה יעיל וכל יכול. יותר ויותר מתחזקת ההכרה, כי רק כאשר נועד אמצעי זה לספק צרכים שאין לספקם בדרך אחרת, רק אז נראה השימוש בו מוצדק ומבטיח. יותר ויותר מתברר כי טלביזיה לימודית היא אמצעי כה יקר וכה פרולמטי, עד שנימוקים כבדי משקל הם שחייבים להכתיב את הנהגתה, ולא העובדה, שנדבן מממן את הקמתה. מבחינת מצבו של החינוך היסודי והעל יסודי במדינה קשה לומר, שמוצו כל האפשרויות האחרות להעלאת רמתם והשכלתם של התלמידים, עד שאין ברירה אלא להסתייע גם בטלביזיה. אין להניח, שלהכרה בדבר חינוכיותה של הטלביזיה שותפים מורים ומחנכים, החשים יום יום את המצוקות התקציביות של מוסדות החינוך במדינה. כלום לא היה יעיל יותר, למשל, להנהיג יום לימודים ארוך במספר גדול יותר של ישובי עולים ועיירות פיתוח?

אין להניח, שגם שולליה המושבעים של הטלביזיה מאמינים, כי לאורך ימים אפשר יהיה להטיל חרם על כלי חשוב זה. באותה מידה ראוי גם למחייבה שיכירו בכך, כי מבחינות רבות — פלכליות, חברתיות ותרבותיות — עדיין אין השעה כשרה לכך ואין לדחוק את הקץ. דומה, שבלהס הוויכוח נחפזו המחייבים להציג את הטלביזיה כרע הכרחי שיש להשלים עימו. לאמיתו של דבר צפונות בה, בטלביזיה, אפשרויות רבות, בחינת עושר השמור לבעליו לא לרעתו בלבד, הכל מותנה, כמובן, במה שמבקשים להפיק ממנה.

החיפזון, שבו עומדים להכריע על הקמת טלביזיה לימודית, מעורר את החשש, שיותר משיש כאן כוונה לטלביזיה חינוכית, יש כאן רצון לחנך לטלביזיה. לשכנע את חבריות, כי אין חינוכי מהטלביזיה — ואפילו תהיה מסחרית — להכרה חמ"כבדת את עצמה. אם אומנם זוהי הכוונה, יש לדחות לאִתּר גם את הקמתה של טלביזיה לימודית.

מ. ל.

"חינוך לטלביזיה". למרחב, 20.11.1962, עמ' 2.
מתוך אתר "עיתונות יהודית היסטורית" (JPress)

הבדיון (Fiction) הפופולרית ועיתונות ההמון על טעמו של הקהל ומפני השפעות מסחריות על עתידן של הספרות והעיתונות "הרציניות" (Leavis [1939] 1968). גם בארצות הברית קשורה ראשיתו של החינוך למדיה לפניקה הציבורית שעוררו תכנים פופולריים, בעיקר סרטים הוליוודיים, בשנות השלושים (Cheung & Dubey, 2012). בהמשך התפתחותה, משנות הארבעים ועד תחילת שנות השישים, נתנה גישה זו ביטוי לחששות מפני השפעות הפרסומות על התלמידים ומפני השפעות של תכנים אלימים או מיניים. מאפיינים של גישה זו קיימים גם בגישות מאוחרות יותר ואפשר למצוא לה הדים גם כיום, בתוכניות הבאות לטפח, למשל, שימוש זהיר באינטרנט. היחס לתקשורת כבעלת פוטנציאל נזק תאם את הפרדיגמה הרווחת באותה תקופה במחקר התקשורת, שאותה מכנה דניס מקווייל (McQuail, 2010, 2013) "הפרדיגמה הדומיננטית". פרדיגמה זו מייחסת לתקשורת כוח בלתי מוגבל והשפעה ישירה וחזקה על הנמען. לן מסטרמן גורס כי "חינוך לתקשורת ממין זה הוא חינוך נגד-תקשורת, המעמת את טבעה המניפולטיבי של התקשורת עם ערכים בני קיימא של 'התרבות האמיתית'" (מסטרמן, 1997, עמ' 184).

מערכת החינוך ו"המדינה המחנכת"

מדיניות החינוך ושדה התקשורת היו בשנות החמישים שתיים מהזירות הבולטות שבהן בא לידי ביטוי המאבק בין גישה תנועתית לגישה ממלכתית. הגישה הממלכתית רואה את המדינה כ"מערכת מופשטת של תפקידים וכללי-פעולה שיש להם קיום עצמאי והמשכי, ללא קשר למסגרות תנועתיות או מפלגתיות" (ליסק והורוביץ, 1977, עמ' 278-279), בעוד הגישה התנועתית שמה את הדגש על הזיקה שבין עמדת השליטה (של תנועת העבודה) ובין תוקף הלגיטימיות של השלטון מצדה. המאבק בין ממלכתיות לתנועתיות השפיע על היבטים שונים של החיים החברתיים בישראל (ביטחון, התיישבות, כלכלה ופוליטיקה). בין היתר, מאז חקיקתו של חוק חינוך ממלכתי, בשנת 1953, נעשה מאמץ למצב את מערכת החינוך כזירה של ממלכתיות המנותקת מהשפעות תנועתיות. השיח סביב החינוך הממלכתי חושף כמה הנחות יסוד באשר לתפיסת החינוך ותפקידיו המשקפות את הקונסנזוס החינוכי והפוליטי של אותה תקופה. הנחות היסוד המרכזיות נוגעות לשלושה נושאים מרכזיים: (1) הצורך בחינוך אחיד – יישום החינוך האחיד התבטא בהכתבת תוכניות לימודים באופן ריכוזי. תוכניות אלה כללו רשימת הישגים ברורה ורשימות תכנים אחידות ומחייבות, וההצעות לגיוון היו מעטות ומצומצמות;¹ (2) תפיסת החינוך כמכשיר לביצוע משימות לאומיות וחברתיות; (3) מקומו של החינוך כחלק ממערך המדינה המחנכת (צמרת, 1997).

ראוי להתעכב מעט על המושג "מדינה מחנכת". בהתאם לגישה זו, בית הספר אינו הזירה היחידה שבאמצעותה מנחילה המדינה את ערכיה, אלא חלק ממערך כולל של מוסדות חברתיים המכוונים לחינוך האזרח. לאור גישה זו עשתה המדינה הצעירה שימוש במסגרות השונות שהיו בשליטתה: תנועות ההתיישבות, הצבא ומערכת החינוך גויסו

— אַנאָן אָפּ

אכן, הטכניזציה כבשה לעצמה את המנופול על עיצוב עברה של אנשי איטליה. תחילה התקפה בסערה ולאחר-מכן עברה לשיטות כיבוש איטיות. אך יסודיות ושקטנות יותר, כיאות לתהליך גיבושו של תופעה ציבורית והשכיחה לנכס של מדינה.

סאת א. ניר, כתב על המשמר באייליה

24 מידיוני עיניים ותמונה אחת

אותה סאטנסיסטיקה אומרת, שמדי ערב צופים 12 מיליון איטלקים בסרט הטלוויזיה. שוו לנגד עינינו המופת, הברתית, הרבותות, סרילוגיות ומסיות זו של 24 מיליון צופים, הצד השני של המדליה, כעת-בונה-אחד! כאותן דמויות, באותן עובדות, באותה אהבה, באותה התרשנות וקולטות את הליבריות. זו של הצופים ממאזנים האירי הפרמיטיבי מתי האפונים, הדינמי סטטיסטיקה, של העמד מול סאלרמו, רומא ופריצתה, העדיל של "פאסי", נהדרתו מן הא' אלבה ותרעת סטרנולית. כל לאור את הנה" הצופים באורח הקבועה של יחידיו הטלוויזיה של-יחיד

סוציולוגים וסופרים איטלקים רבים יושבים על המדוכה הזהות ומנסים לפצות את חידת התסס הסולייטני, כפי שחזר ומהפכים על המבשרי. יתאחזו, התסס בעניי האזרח הביטני באן האזרחות. על אותם סוציולוגים שומה להתחמק על יושרותיהם של כמה וכמה עובדות ותופעות מקדורות באות הסולייטניות – כגון ו, למשל, שרוב הנדל של הנשים בארדוק מאוכלוסיית המגזר מבחינה הכותה השכלתית (הסס-סטיסטיקה רבצת, שכלל המתות 4 אחוזים מביניהם מימינו רלל אל אל'ס עממי הכולל, כידוע, באיטליה 5-4 כיתות מלבד -

נוכח חשיבותה העצומה של הסלבוניה נוצר ותלך קצת מעטון מדע סלבוני מיוחד, כבר החלו להופיע הספרים הראשונים — מדעים ומדעיים למחצה — בתחום זה. סימפוזיונים של הסלבוניה נערכים ברמות רבות יותר. שונות התנועות ה"יוני" מית מקדישה יום-יום לפחות עמוד אחד לעניינים הקשורים בסלבוניה, ואף כתבי-העת — אפילו הרצניים ביותר — אתנם מאחסים עליה.

הרחבת האופקים הפוליטיים

הנני מדפדף בספר סיכום סטאטיסטי, אשר הוצא לאור על ידי הראיון שלבוביה האיסלקית ומוצא בו כמעט את כל בנתונים המצוינים במבניה זו או אחרת. באסיליה התמונית כ-42% מכל מאה משפחות מקלט שלבוביה שלוקט. ברור יורד שיפור זה ל-28% למאה. בנתונים בולטה עובדה חשובה נוספת, והיא שהרוב הגדול בין צופי הסלבוביה נמצא עם בני 54 עד 74 שנים.

[illegible]

מספדא — לחפץ-בית רבי?

[illegible][illegible]

המלביזה בולעת את ציטות הסנאי

יהיה המצב אשר יהיה, שנים הם הפסעים הגדולים, אשר
באצל אנשינו להאשים את הסלבויות: (א) היא חיסולת, למעשה,
חלק חלק גשיר מאוד של האוכלוסיה האיסלאמית (ובמיוחד גם
ה"לא-איסלאמית) ואת עיסוקי הפנאי האחרים כגון שירה, קריאה,
הקשבה למוזיקה וכו'. (ב) היא מביאה לידי אנטיסמיטיזם
גם הידיעות, הדעות והתגובות. ואם תרצו, תוכלו לקרוא זאת
גם "שמיטת מוח".

המלווים שמה במידה רבה קץ לשיחה בין בני המעשה.
אוליגים אוליגים בחיפוש אחרות-עוד, להפסיק לחד-
שות ולתתם צופים במלוויהם. כשהם ציידים אוליגים חלי-
שם ממררים, כדי לראות את הסקנים המפגינים על הפיר-
סותם... אלו צרם המפגשות האליטיות ממלא את חלק הית-
כשול ערב שני קולו ויוצא ממקום המלוויה, אף שולס
במקום. הצענון רובאית לפתח לו את אדם. בבחינת מושג לו
"תוכן" של מלוויה המלוויה על גוף ממש. בין סרטם שלילי
למשך מפר את אמונו - הרוב בחורים מרוב ואינם נגישים
לשיחה. תחת חדרת המלוויה אף לחדר-שיחה וקוסלת
שיחה. קראה את אנטיסית...

[illegible]

"הטלביזיה – בעיה ללא פתרון". על המשמר, 20.8.1965, עמ' 3.

מתוך אתר "עיתונות יהודית היסטורית" (JPress)

לחינוך האוכלוסייה לאור החזון הציוני (שם). שר החינוך בן-ציון דינור ביטא גישה זו בדיון שעסק בחוק החינוך הממלכתי:

חובה אפוא על המדינה לחנך את אזרחיה להזדהות מלאה ושלמה של כל יחיד עם המדינה, עם עתידותיה, עם קיומה, ודברים אלה אינם ניתנים רק ע"י דיבורים [...]. המדינה מחנכת לא רק בחוקיה, היא מחנכת לא רק בסדריה – כל תא ותא של המדינה מחנך: הוא צריך לחנך להכרה, להרגשה שהמדינה היא ביתו של היחיד, שסדריה הם סדרי צדק ומשפט ויושר בין אדם לחברו, בין היחיד לכלל.²

שדה התקשורת בישראל בשנות החמישים והשישים

שדה התקשורת הישראלי בשני העשורים הראשונים כלל ארבעה אמצעי תקשורת מרכזיים: רדיו, עיתונות מודפסת, קולנוע וספרות פופולרית. במונח האחרון אני מתייחס לספרים אשר נמכרו בקיוסקים ובדוכנים. בשיח הציבורי הם כונו לעיתים "ספרות קלוקל" ונעשתה הבחנה בינם ובין הספרות היפה, שנתפסה כרצינית וגבוהה. בשנות החמישים והשישים התייחסו רוב אנשי הממסד הציוני לאמצעי התקשורת בעיקר כאמצעי הסברה. מתוך הכרה בערכם ההסברתי של האמצעים השונים הוקם במשרד הפנים, עם הקמת המדינה, מינהל לעיתונות, הסברה, שידור וקולנוע.³ באחריותו של אגף זה היו, בין היתר, המועצה לביקורת סרטים ומחזות והמחלקה האחראית להענקת רישיונות לעיתונים. עם זאת ראוי לציין כי המושגים "אמצעי התקשורת" או "תקשורת המונים" לא היו שגורים בשנות המדינה הראשונות בהוראתם הנוכחית. בעיתונות התקופה מוזכרת "תקשורת" בדרך כלל בהקשר טכנולוגי, ומלבד זאת רק לעיתים נדירות מוזכרים העיתונות, הרדיו, הקולנוע והספרות כחלק ממכלול אחד.⁴ המושגים הללו נכנסו לשימוש נרחב יותר מאמצע שנות השישים, במקביל לכניסת הטלוויזיה לישראל. לפיכך בבואנו לבחון את הדרך שבה נתפסת התקשורת על ידי אנשי חינוך, עלינו לראות כיצד נתפס כל אחד מאמצעי התקשורת בנושא נפרד (או, כפי שנראה, כבעיה חינוכית נפרדת), ומכאן להסיק על היחס במערכת החינוך כלפי שדה התקשורת בכללו.

בהתבסס על מאפייני מערכת החינוך ואמצעי התקשורת בשנות החמישים והשישים, אפשר לחלק את שדה התקשורת לכלי תקשורת שנתפסו כחלק ממארג המדינה המחנכת (או "תאים של המדינה", בלשונו של בן-ציון דינור), ובראשם הרדיו והעיתונות הכתובה, ובין אלה שהיו חיצוניים לה, כלומר לא נתפסו כתורמים לבניין העם ולאידאולוגיה הציונית. עם אלה אפשר למנות את הקולנוע ואת "ספרות הקלוקל".

רדיו ועיתונים: דה-פוליטיזציה וממלכתיות

הרדיו והעיתונים היו, כאמור, נדבך של המדינה המחנכת. בתחום הרדיו היו השידורים נתונים לפיקוחה הישיר של הממשלה. קול ישראל נתפס כ"שופר המדינה" (Penslar, 2003) והשלטון פסל בעקביות כל אפשרות לקיום גופי שידור מתחרים (מן, 2012). ראש

"סימפוזיון על תקשורת – בעיר הנוער בחיפה".
דבר, 29.7.1968, עמ' 9. מתוך אתר "עיתונות יהודית
היסטורית" (JPress)

שירותי המודיעין (ההסברה), גרשון אגרון, שהיה ממונה על שירות השידור, הגדיר את תפקידו המרכזי של הרדיו: "לחבב את המדינה על ריבוניותה על האזרח" (שם, עמ' 90). גם בדבריו של בן-גוריון ביום פתיחת שידורי גלי צה"ל ניתן ביטוי לתפיסת תפקידו של הרדיו "לשמש [...] מכשיר לחינוך הנוער והעם, אמצעי עזר לקליטת עולים, להנחלת הלשון, להקניית ידיעת הארץ ותולדות האומה" (נאור, 1999).

בשנת 1960 החלו שידורי הגל הקל שכללו גם תוכניות בידור, מוזיקה פופולרית ופרסומות. שידורי הגל הקל, שחרגו מתפיסת המדינה המחנכת, גררו ביקורת ואזהרות מפני השפעתם התרבותית המזיקה על הנוער. זאת אף שהתנהלו עדיין במסגרת קול ישראל, שהיה תחנה ממשלתית והיו תחת פיקוח הדוק:

"קול ישראל", שופרה של אתחלתא דגאולה שלנו, מסייע להפוך אותנו, בנערינו ובזקנינו, לקהל לבאנטיני, היוצא מכליו (ומשבר כסאותיו) לשאגות פזמוני המשגעים של קליף ריצ'ארד, לצוויחות ה"חיפושיות" שהדיהם רועמים ומטרטרים עד פלצות בחלל חוצותינו.⁶

על הגל הקל ליטול אף הוא חלק בעיצוב התרבותי והרוחני של האדם בישראל. במצב הקיים מתקבל לא פעם הרושם כי שידורי הגל הקל כאילו עושים יד אחת עם "ציבורם" בקריצת משובה וביחס ציני ל"אח הרציני".⁶

התרבות הפופולרית שייצג הגל הקל הייתה, אם כך, מנוגדת לא רק לתרבות הגבוהה ולטעם תרבותי מעודן, אלא גם לערכים הציוניים והחלוציים שאותם ביקשה המדינה להנחיל. זיהוי זה של ערכים לאומיים עם תרבות גבוהה, אפיין את השיח החינוכי על תפקידם החינוכי והתרבותי של אמצעי התקשורת. הביקורת על הגל הקל יכולה ללמד

כי תפיסת אמצעי התקשורת כחלק מהמדינה המחנכת ואת תפקידם החינוכי-תעמולתי כמקור הלגיטימציה שלהם לא הוכתבו באופן ממסדי אלא היו מושרשות היטב בציבור. לעומת שידורי הרדיו שבהם נהנתה הממשלה ממונופול, שדה העיתונות הכתובה היה שוק תוסס של דעות ואידיאולוגיות מתחרות, שבו היה ייצוג כמעט לכל המפלגות וכן לגורמים פרטיים-מסחריים. במושגיהם של הורוביץ וליסק אפשר לומר כי בעוד הרדיו, כמו מערכת החינוך, ייצג את האתוס הממלכתי, התאפיינה העיתונות הכתובה בגישה תנועתית. העיתונות הכתובה, בעיקר בחלקיה הפובליציסטיים והווכחניים, זכתה לחשיבות רבה בהיותה הזירה המרכזית להתגושות המפלגתית והרעיונית (אלמוג, 2004; מן, 2012). לצד תפקיד זה מילאה העיתונות גם תפקיד לאומי הסברתי. על חשיבותם של העיתונים במארג המדינה המחנכת אפשר ללמוד מברכתה של ההסתדרות הציונית לרגל יובל 25 שנה לעיתון דבר: "העיתונות העברית בארץ – עד לחיי האומה היונק ישר מן החיים, המשפיע עליהם ומושפע מהם – הייתה מאז ומתמיד גורם חשוב בקידום המפעל הציוני, התפתחותו ובנינו. [...] חלקה רב בהקמת מדינת ישראל, והיא מוסיפה לראות את ייעודה הנעלה במדינת ישראל בהדרכת הציבור, בהסברת בעיות המדינה והציונות ובהקניית ערכים תרבותיים-חינוכיים לאזרח".⁷

תפקידה הפוליטי והחברתי הדואלי של העיתונות – במה לפולמוס פוליטי-תנועתי מזה ואיבר במערך המדינה המחנכת מזה – יצר קושי כפול בעיסוק בביקורת התקשורת במערכת החינוך. מצד אחד, הזיהוי בין עיתונים למפלגות או עמדות פוליטיות מסוימות הופך את עצם הדיון בביקורת התקשורת לדיון פוליטי. דיון כזה חותר תחת אתוס החינוך הממלכתי והיומרה שלו לניטרליות. מצד שני, תפיסת העיתונות (רדיו ועיתונות כתובה) כחלק מבניין העם מציבה את העיסוק הביקורתי בתקשורת כביקורת על המפעל הציוני עצמו. קשיים אלה, יחד עם האופי הריכוזי של מערכת החינוך והשאיפה לתוכנית לימודים אחידה, מנעו הלכה למעשה חינוך לאוריינות מדיה במסגרת החינוך הפורמלי. אי לכך, בעוד במערכת החינוך הפורמלית היה הדיון הביקורתי בתקשורת נדיר ומוגבל, היו ביטויים לדיון כזה בשלוחות אחרות של 'המדינה המחנכת'. חינוך לצריכת עיתונות התקיים במסגרות חינוך משלים שהיו בעלות צביון פוליטי, כמו ההסתדרות ותנועות הנוער. המרכז לחינוך ותרבות של ההסתדרות ערך, בין היתר, פעילויות ששילבו בין הפוליטי לתקשורתי כמו סמינרים לעורכים של עיתוני בתי ספר ומפגשים עם עורכי עיתונים.⁸ בתנועות הנוער שולבה התפיסה הממלכתית באשר לתפקידה החברתי של העיתונות עם אינדוקטרינציה פוליטית.

דוגמה לשילוב כזה אפשר לראות בתוכנית פעולה בנושא "עיתונות" שהופצה בין קני השומר הצעיר באמצע שנות השישים.⁹ רציונל התוכנית מאפשר מבט אל תפיסת אוריינות המדיה שרווחה בשנות השישים:

משגה חמור עושים אנו בנסותנו להסביר לחניכינו את הפוליטיקה היום-יומית והאחרת, ובנסותנו להפכם למבינים וחושבים בשטחי היסוד של חיינו, מבלי שנלמדם קודם

כל איך להשתמש במכשיר המגיש להם את הפוליטיקה – והוא העיתון, אותו אשנב אל העולם החיצון מחד, ואיזמל הניתוח – מאידך. [...] אמנם אין תכנית זו פוליטית יסודית, אך העיתון הוא האמצעי הישיר להבנת הפוליטיקה בימינו.¹⁰

ניסוח המטרות בתוכנית של השומר הצעיר הוא ממלכתי במתכוון ומבטא את תפיסת מקומה של העיתונות כחלק מהמוסדות המדינתיים והמפלגתיים:

[1] הדגשת חשיבות השליטה שיש למדינה על העתונות, שרק בצורה זאת (צנזורה) ניתן לה, למדינה, למעשה "להשגיח" על "כשרות" הכתוב. [2] הדגשה עובדתית לגבי האובייקטיביות של מהו עיתון טוב, ומציאת מסקנה משותפת שכל עיתון הוא טוב למטרותיו, ולכן עלינו קודם כל להבין את מטרותיו, ומתוך כך להבין מהו העיתון הטוב בשבילנו. [3] ציון והדגשת חופש העיתונות כתנאי ראשוני בכלל ויסודי לקיום משטר דמוקרטי. [4] הבנת ההבדל היסודי בין אלו המנסים להגיע אל הקורא בצורה זולה וסנסציונית, כשהרווחים אצלם משמשים מטרה ראשונה (עתונות צהובה), לבין אלו השואפים להעלות את רמתו האינטליגנטית ואינטלקטואלית של הקורא (ולרוב על חשבון הרווחים).¹¹

לצד הדגשת חשיבותו של חופש הביטוי וחשיפת האינטרסים מאחורי המוצר העיתונאי, שהיו חלק מעקרונות אוריינות המדיה גם בתקופות מאוחרות יותר, הציבה תוכנית השומר הצעיר בראש מטרותיה את הצדקת הצנזורה ושליטת המדינה בכלי התקשורת. נוסף על כך ניתן דגש רב להבחנה האיותית – בין עיתונות ראויה לעיתונות שאינה כזאת. כדי לכוון את החניכים למודל הרצוי של עיתון, שהוא עיתון מפלגתי-פוליטי, נקטה תוכנית ההדרכה של השומר הצעיר אמצעי חינוך לתקשורת הידוע כ"עקרון החיסון" (Inoculation). בגישה זו הופגשו החניכים עם תכנים מזיקים בכמות קטנה ובפיקוח, כדי "לחסן" אותם מפני השפעותיה של התקשורת (Hart, 2013; מסטרמן, 1997). התוכנית הציעה לערוך השוואה בין שלושה סוגי עיתונים: עיתון יומי, עיתון ערב ושבעון. הדוגמה לעיתון יומי הייתה **על המשמר**, עיתון מפ"ם והשומר הצעיר. כניגוד לו הובאו **מעריב**, כדוגמה לעיתון ערב, והעולם הזה כמייצג השבועונים. כפי שאפשר לצפות, **על המשמר** הוצג כדגם העיתונות הרצוי. **מעריב** בוקר דווקא בשל מגוון הדעות והידיעות בן דפיו שהעידו, לטענת המחברים, על היעדר חוט שדרה פוליטי. השבועון העולם הזה זכה לביקורת בשל תכניו וגישתו האנטי-ממסדית. התוכנית של תנועת השומר הצעיר ממחישה, אפוא, את התפיסה של העיתון בראש ובראשונה כמכשיר להסברה ולגיוס פוליטי.

כאמור, דיון בביקורת התקשורת, כמו בנושאים אחרים שהיו שנויים במחלוקת, התנהל בעיקר במסגרות חינוך בלתי-פורמליות. בשנת 1964 הוקם במשרד החינוך האגף לחינוך חברתי.¹² אגף זה שילב נושאים ומתודות שעד אז היו נחלתן של מסגרות בלתי-פורמליות בלבד בתכנון הלימודים של משרד החינוך. בין פעולותיו של האגף היו פעילויות המייצגות היבטים שונים של חינוך לתקשורת: חוגים לבירור שאלות

אקטואליות, חוגים להערכת אומנויות, עיתונים של בתי ספר והקרנות סרטים (מועדון הסרט-הטוב).¹³ פעילות נוספת של האגף הייתה שיתוף פעולה עם מכון הנרייטה סאלד בהוצאת חוברות **בעד ונגד** – דו־יֶרֶחֶן לבעיות החברה והמדינה. חוברות אלה יועדו למורים ולמדריכי נוער והציגו מגוון מקורות ודעות שונות בנושאים אקטואליים שנועדו לשמש בסיס לדיונים בנושא בשיחות קבוצתיות ובשיעורי מחנך. בין הנושאים שהועלו לדיון היו כאלה שעסקו בביקורת התקשורת, כמו חופש העיתונות וחוק לשון הרע, הפרסומת,¹⁴ צנזורה (הגבלת גיל) בסרטי קולנוע,¹⁵ הסרט הישראלי¹⁶ וטלוויזיה בישראל.¹⁷ ככלל, המקורות וקטעי המידע בחוברות **בעד ונגד** התבססו על העיתונות הממסדית ועל מאמרי מומחים. עם זאת ניתן בהן ביטוי למגוון דעות ובין המקורות אפשר למצוא גם עיתוני אופוזיציה ואף מאמרים מתוך **העולם הזה**. לצד זה, חוברות **בעד ונגד** היו נתונות תחת פיקוח הדוק של בכירי משרד החינוך. נושאים מסוימים בחוברות צונזרו או הוגבלו. כך, למשל, דיון בנושא "גילוי פרשות מן העבר",¹⁸ שהיה אמור להתפרסם בראשית שנת 1965 על רקע הגילויים בעיתונות על פרשת אמסטר¹⁹ ופרשת לבון, לא פורסם לבסוף. בהיותן ניסיון לעודד דיון ביקורתי בין כותלי בית הספר שיקפו חוברות **בעד ונגד** את גבולות השיח הציבורי שרווח באותה תקופה ואת הדרך שבה תיווכה אותו המערכת החינוכית לתלמידיה. בה בעת מלמדות חוברות אלה גם על מקומו השולי ותדירותו המוגבלת של הדיון האקטואלי בכלל, והדיון הביקורתי בעיתונות בפרט, במערכת החינוך.

מערכת החינוך והקולנוע: עיצוב הטעם ומניעה

בניגוד לעיתונות והרדיו שהיו זרוע של "המדינה המחנכת" ומסריהם תואמו בדרך כלל עם המסרים האידיאולוגיים והחינוכיים הרצויים, הרי שבכל הקשור לאמצעי התקשורת הפופולריים, ובראשם הקולנוע, השיח הציבורי והחינוכי משנות קום המדינה ועד סוף שנות השישים התאפיין, כפי שאראה כעת, במסגורם כבעיה חינוכית.

בשנות החמישים היה הקולנוע צורת בילוי פופולרית ביותר בישראל. על פי סקר של התאחדות בעלי בתי הקולנוע, בשנת 1956 ביקר תושב ישראל בממוצע 16 פעמים בבית הקולנוע, תדירות נמוכה רק מזו של בריטניה באותה תקופה (Helman, 2014). אל מול היצירה הקולנועית המקומית, המועטה והמגויסת (גרץ, 1993), רוב סרטי הקולנוע היו סרטים זרים שלא היו כפופים לערכים הציוניים והקולקטיביסטיים הממסדיים. עובדה זו, בשילוב המקום המרכזי שתפס הקולנוע במיוחד בחייהם של ילדים ובני נוער, יכולה להסביר את החשדנות והרתיעה של הממסד מפני הקולנוע כמדיום ואת הצדקת הצורך בפיקוח. בקרב חוקרים ומחנכים באירופה ובארצות הברית אפשר להבחין בשני חששות מרכזיים מפני השפעת הקולנוע: החשש מהשפעה התנהגותית בשל החשיפה לתכנים אלימים או מיניים ולמסרים צרכניים, והחשש מרידוד תרבותי ופגיעה בטעם האמנותי של בני הדור הצעיר. במדינת ישראל הצעירה נוסף על שני חששות אלה גם

חשש מסתירה בין ערכי המדינה המחנכת ותפיסת הנוער כמכשיר בבניין העם, ובין הערכים האינדיווידואליסטיים והקפיטליסטיים שאפיינו רבים מהסרטים המסחריים. כלומר, הגלובליזציה התרבותית שהציע הקולנוע המסחרי נתפסה כמסכנת את הערכים הלאומיים הפרטיקולריים של החינוך הציוני. החשש מפני השפעת הקולנוע המסחרי תאם את המסורות המוקדמות של חקר השפעות התקשורת. מסורות מחקר אלה, ששלטו בכיפה בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים, ייחסו לתקשורת בכלל, ולקולנוע בפרט, השפעות חזקות, מהירות ואחידות על הצופים. שמואל ישעיה, יושב ראש המועצה לביקורת סרטים בשנות החמישים, נתן ביטוי לחשש זה: "הקולנוע הוא מכשיר בעל השפעה עצומה על הציבור, [...] ולא יתכן הדבר שהממשלה תתייחס לעניין זה בשוויון נפש ולא תהיה לה האפשרות למנוע את הנזקים שסרטים מסוג מסוים גורמות לנוער וגם לחלקים אחרים של הציבור".²⁰ שופט בית המשפט העליון, משה זילברג, ביטא את הסכמת המערכת המשפטית עם תפיסה זו: "הסרט בימינו הוא אמצעי חינוך, ויש למנוע שיחנך לערכי רוח ותרבות הנחשבים שליליים בעיני הציבור".²¹

גם קברניטי החינוך ראו בקולנוע המסחרי משחית טעם וסכנה למשמעת. עצם היותו חלק מהעולם החיצוני שאינו נמצא בשליטתו של בית הספר הביאה לתפיסתו כאיום על האידיאלים שאותם בית הספר ייצג. הדרך להתמודדות עם סכנות הקולנוע הייתה הגנתית-מניעתית. כלומר, ניסיון להפחית את הצפייה בקולנוע בכלל או, למצער, למנוע את החשיפה לתכנים שאינם עולים בקנה אחד עם הערכים החינוכיים המבוקשים. גישה זו מתוארת בדברים שכתב נתן גבריאל, שהיה יושב ראש המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך בשנות השישים: "קידום פני הסכנה [...] כיצד? במניעה, בהוצאה מגדר פעולה, בביטול גמור של אותם הגורמים מהרסי המשמעת, ואלה הם: הקולנוע, ספרות הקלוקל ורע שבכולם – הרחוב. רצוי היה לסגור את הקולנוע בפני הילד אבל אויבה הגדול של המשמעת – הרחוב, הוא המוציא את המשמעת מעולמו של הילד".²²

כמה אנשי חינוך הציעו גישות אלטרנטיביות לגישה המניעתית המתבטאת בדבריו של גבריאל. כבר בשנת 1950 הציע מיכאל הנדל, מומחה לחינוך מהאוניברסיטה העברית, כי מורים ימלאו תפקיד פעיל בהמלצה על סרטים לפני תלמידיהם וקרא לעשות שימוש חינוכי גם בסרטים מסחריים.²³ אל המטרות האליטיסטיות של עידון ופיתוח טעם ושימור ערכים תרבותיים-מערביים נוסף הניסיון לרתום את סרטי הקולנוע להנחלת ערכים ציוניים ולאומיים. כך למשל הציע הנדל לעסוק במערבון אמריקני: "פרשת ההתפשטות מערבה ותולדות יצירת ארצות הברית של היום [...] המשמשת לרוב רקע לסרטים מסוג זה, יש בהם כדי ללמד את הנוער כיצד נוצרה האומה האמריקאית, ומה בין דרך בנית המולדת אצלנו ואצל עם גדול אחר [...] נלמד את הצעיר לאכול את התוף ולזרוק את הקליפה".²⁴

אחרים שאבו השראה מהחינוך הקולנועי והפרדיגמה האסתטית שהחלה לצמוח בשנים אלה באירופה ובארצות הברית. בחוברת בעד ונגד של מכון סאלד והאגף לחינוך חברתי שעסקה בנושא "הקולנוע והצנזורה" מופיעות הצעות התואמות עקרונות אלה:

אי אלו ארצות הכירו בחשיבות החינוכית של לימוד הסרט. לעתים נתכוונו, בעיקרו של דבר, לחסן את הצעיר מפני הנזק המוסרי שבסרטים או בנוקטם גישה חיובית יותר, לדון בצדדים האסתטיים של סרטים ובערכים הסוציאליים, המוסריים והתרבותיים שלו. [...] במקום לאסור – יש לחנך וללמד כיצד להעריך סרט מבחינת המסגרת, הרקע, הפעולה, אופי הגיבורים, הרעיונות והמגמות ומבחינת מעשה־האמנות שבו, וע"י כך להמעית את הנזק הצפוי.²⁵

רעיונות אלה לקוחים מספרו של יאן מרי למברט פיטרס, שיצא לאור ב־1961 ובו מוצגים עקרונות החינוך הקולנועי.²⁶ אפשר להסיק מכך כי בחלקים של מערכת החינוך הייתה מודעות למתרחש בעולם בתחום החינוך הקולנועי ולמושג הצפייה הביקורתית. עקרונות דומים יושמו בהמשך בתוכניות לחינוך קולנועי בישראל²⁷ (קלר ופלסק, 1975; קלר, 1995). עם זאת בתקופה זו (אמצע שנות השישים) היו הערות אלה בבחינת יוצא מן הכלל המעיד על הכלל. רעיונות החינוך הקולנועי לא תאמו את אופיה הריכוזי והמגויס של מערכת החינוך ולמסד החינוכי לא היה מניע לקדם אותם. אי לכך השיח המניעתי היה השיח הדומיננטי והכתיב את יחסה של מערכת החינוך כלפי הקולנוע.

"ספרות קלוקלת": מערכת החינוך מול פאניקה מוסרית

המושג "ספרות קלוקלת" (או "ספרות קלוקל") רווח בשנות החמישים והשישים לתיאור ספרות זולה (pulp). בדרך כלל מזוהה ספרות זו עם פורנוגרפיה ותכנים מיניים, אולם המושג "ספרות קלוקלת" כלל גם "ספרים ועיתונים פורנוגרפיים, ספרי בלשים המצטיינים בתיאורי רצח ואלמות, 'רומנים זולים' וכן 'עיבודים' זולים של רומנים ידועים [המירכאות במקור], וכל אלה בעלי צביון המוני וגס גם בלשון וגם בדרך ההגשה" (קנטי, 1958, עמ' 250).²⁸

אחרים הוסיפו לקטגוריה זו גם את "הסיפורים בתמונות כגון קומיקס, וביחוד את סיפורי הזוועות".²⁹ אפיון הספרות הקלוקלת התבסס על "התוכן (זול ומגרה), השפה (המונית ודלה) וצורת ההגשה (צעקנית וקלוקלת)".³⁰ כלומר הוא לא הוגבל לתכנים מיניים או פורנוגרפיים. למרות זאת לא נעשתה על־פירוב הבחנה בין ספרות זולה או ירודה ובין פורנוגרפיה של ממש והמושג "ספרות קלוקלת" תיאר את כל הספרות הבלתי־ראויה כמקשה אחת. ספרים ועיתונים אלה נמכרו בקיוסקים ובדוכנים וזכו לפופולריות רבה בקרב בני נוער. כמו סרטי הקולנוע המסחריים גם טקסטים אלה היו מחוץ לשליטת עולם המבוגרים בכלל ומערכת החינוך בפרט, ומחירם הנמוך אפשר גישה רחבה ומתמדת של ילדים ובני נוער מכל שכבות האוכלוסייה. מחמת הדאגה שעוררה השפעתה של ספרות הקלוקל פנה משרד החינוך למכון סאלד לעריכת מחקר מקיף על הרגלי הצריכה שלה

ועל הדרכים להתמודדות עם נזקה. המחקר שערך המכון מצא כי אף שקריאת ספרות קלוקלת הייתה תופעה כמעט כללית בקרב מתבגרים, היא אינה מהווה בעיה חינוכית חריפה אצל הנוער הישראלי. תכנים פורנוגרפיים מובהקים, על פי מחקר זה, היו חלק זניח בספרות הקלוקל וצריכתם הייתה מועטה.³¹ לאור הממצאים הראשוניים הוחלט להפסיק את המחקר לאחר השלב המקדים ולא להמשיך בו. עם זאת הדאגה מפני השפעותיה של הספרות הקלוקלת בקרב מחנכים ובקרב הציבור בכלל, לא שככה.

בשנות החמישים והשישים קיבל החשש מפני ספרות הקלוקל מאפיינים של פניקה מוסרית (היילברונר, 2019). על פי סטנלי כהן, פניקה מוסרית נסובה על אדם, קבוצה, רעיון או פעילות שקיומם נתפס כאיום על מערכת הערכים המקובלת ועל הסדר החברתי. כלי התקשורת ובעלי עניין אחרים מעצימים את התופעה בתיאור פשטני שלה וסימון "אויב" שחיסולו הוא תנאי להשבת הסדר הציבורי על כנו (Cohen, 1972). החשש מפני ספרות הקלוקל הועלה שוב ושוב בכנסת (לרוב בידי חברי כנסת דתיים וחרדים),³² ובעיתוני התקופה.³³ עיתונים המיועדים לילדים ובני נוער שיווקו עצמם להורים כ"תריס בפני השפעתה של ספרות ועיתונות קלוקלת של מבוגרים".³⁴ אנשי חינוך, מורים ומנהלים, לקחו חלק בשיח במאמרים בעיתונות ובדרישות חוזרות ממוסד החינוך לטפל בתופעה. עם זאת, לא נמצא ביטוי לתפקידו של בית הספר בהתמודדות עם התכנים של ספרות זו. דוגמה הממחישה סוגיה זו אפשר לראות בעצומת מורים שהוגשה למשרד החינוך: "מה שאכפת לנו בתור מחנכים הוא, שילדים מכל הגילים מתגורדים ליד דוכני המכירה של החוברות 'ומזינים' עיניהם' במחזות התועבה המוצגות מעל שערי החוברות, הם קולטים תאורים מסולפים ומעוותים בתחום המיני, העלולים לעורר בהם ליכוי יצרים, מבוכה, חרדה, מתח וסיוטים ולהוציאם ממסלול ההתפתחות והלמידה התקין".³⁵

בפניה זו ובאחרות אפשר להבחין באותו חשש מפני "הרחוב" שאותו ביטא גם נתן גבריאלי בהתייחסו לגורמים מהרסי המשמעת ובחוסר האמונה של אנשי החינוך בכוחם להתמודד בדרכים חינוכיות עם האיום שהציבה ספרות הקלוקל. עיקר מעייניו של הממסד החינוכי היה, אפוא, במאמץ סיופי למנוע את הפצתה וצריכתה ולא בעיסוק חינוכי ביקורתי בתכניה.

כמענה ללחץ הציבורי, הוקמה במשרד החינוך ב-1964 ועדה למניעת הפצת ספרות תועבה. הוועדה פעלה עד אמצע שנות השבעים³⁶ ופורקה באופן רשמי בשנת 1978.³⁷ בשנת 1966 הוחמר העונש על הפצת חומרי תועבה משלושה חודשי מאסר לשלוש שנים, ובשנת 1968 הוקמה ועדה נוספת (ועדת ויתקון) על מנת להציע תיקונים בחוק האוסר פרסומים פורנוגרפיים. בדומה למחקר של מכון סאלד עשור לפני כן, גם חברי ועדת ויתקון הגיעו למסקנה כי מצבה של ישראל מבחינת הפצת פורנוגרפיה אינו חמור ואינו שונה מהותית ממדינות מערביות אחרות. עיקר מעייניהם של חברי הוועדה היה במציאת נוסח להגבלת הפרסומים שלא יהיה מרחיב מדי. בדו"ח שהגישה ועדת ויתקון הודגש כי "יש להגדיר את העבירה של פרסום חומר תועבה כך שלא יפלו לגדר האיסור

פרסומים בעלי עסק ספרותי, אמנותי, מדעי או סוציאלי אחר".³⁸ חלק מחברי הוועדה (למשל הסופר עמוס עוז) אף סברו שלא רק שאין להחמיר בחוק הקיים אלא יש להקל בו ואף לבטלו כליל.³⁹

מערכת החינוך, אם כך, לא הציעה מענה חינוכי להשפעותיה של ספרות הקולקל מלבד ניסיון להקטין את תפוצתה. הבהלה הציבורית מפני השפעותיה דעכה במהלך שנות השבעים במקביל לירידה בצריכת ספרות זו והפיכתה של הטלוויזיה למוקד חששות מפני השפעה מזיקה על ילדים ובני נוער.

מערכת החינוך והפולמוס הציבורי על הטלוויזיה

אף ששידורי הטלוויזיה הכללית החלו רק לקראת סוף שנות השישים, אפשר לומר שהטלוויזיה הייתה חלק מהשדה התקשורתי במהלך אותו עשור. הצעות שונות להקמת טלוויזיה בישראל נדונו החל משנות החמישים (מזן, 2012). במקביל היו הטלוויזיה והשפעותיה האפשריות לנושא מרכזי בשיח הציבורי והחינוכי, וביתר שאת מראשית שנות השישים. משאל שערך עיתון תנועת בני עקיבא בשנת 1960 מלמד עד כמה היה נושא הטלוויזיה נוכח בסדר היום הציבורי: "כשפניתי לח.ב. ובקשתי ממנה לחוות את דעתה על הטלביזיה, היתה תגובתה 'על נושא זה כבר נמאס לי לדבר, לשמוע ולקרוא'. ובכן, לא תשובה אחת כזו קיבלתי. רבים הם הטוענים כי תש כוחם מלשמוע את המילה טלביזיה".⁴⁰

תפיסת הטלוויזיה במערכת החינוך הייתה עקבית עם השיח שתואר קודם סביב אמצעי התקשורת האחרים, הווה אומר שהלגיטימציה של הטלוויזיה נגזרה מהיותה חלק ממערך המדינה המחנכת. כך ראו בשלילה גם התומכים בטלוויזיה וגם המתנגדים לה הקמת טלוויזיה מסחרית שתספק בידור פופולרי. מחייבי הטלוויזיה ראו בחזונום טלוויזיה חינוכית במובן הרחב כלומר, לא רק במתכונת של שידורים לבתי ספר אלא כאמצעי המסייע בסוציאליזציה ובחינוך האוכלוסייה בהתאם לערכי המדינה.⁴¹ לעומתם חששו מתנגדי הטלוויזיה מפני שלוש השפעות פוטנציאליות של הטלוויזיה העתידית: עלייה ברמת האלימות והפשעה; חדירה של התרבות האמריקנית, שנתפסה כאיום על האופי הסוציאלי דמוקרטי של המדינה וחדירה של תרבות מזרחית-ערבית "נמוכה", בשל החשיפה לשידורים מהארצות השכנות (וינקלר, 2006; Oren, 2003). הם הזהירו כי גם אם הטלוויזיה תוקם כטלוויזיה חינוכית, סופה יהיה אובדן שליטה בתכנים הטלוויזיוניים מרגע שתהפוך לאמצעי בתפוצה רחבה. כך, למשל, כתב נציג מועצת תנועות הנוער לענייני טלוויזיה:

תנועות הנוער מסכימות לטלוויזיה המשרתת מטרות חינוכיות-חיוביות בלבד. בתנאים הנוכחיים השוררים במדינה, במצב הכלכלי והחברתי הקיים בה, חוששים אנו שבסופו של דבר לא תשרת הטלוויזיה מטרות חיוביות בלבד.

[...] בסופו של דבר לא תוכל הטלוויזיה להחזיק מעמד מבחינה כלכלית, אלא אם כן תפעל על בסיס מסחרי-פרסומי. אנו מביעים את החשש הכבד שאכן תהיה הטלוויזיה חינוכית במובן הרע של המילה, ותשפיע השפעה שלילית על נפשו של הנוער והילד בישראל. טלוויזיה כזו תצטרך לטפח את הקלוקל וההמוני ותפגע פגיעה עמוקה ברמה המוסרית של הנוער.⁴²

נוסף על החשש מההשפעות התרבותיות והחברתיות, התעוררו בקרב אנשי החינוך גם דאגות קונקרטיות יותר: מורים חששו שהטלוויזיה הלימודית נועדה להחליף את המורה בכיתה ותייתר אותם ובתנועות הנוער דאגו שהילדים יעדיפו צפייה במסך על פני השתתפות בפעולות. נציג תנועות הנוער אף הדגיש כי "טלוויזיה תשאיר בבית את הנוער הטוב ולא את 'נוער הזהב'".⁴³ בחששותיהם של גורמי החינוך אפשר לזהות מאפיינים של פניקת-מדיה (media panic). שלא כמו בפניקה המוסרית שפרצה סביב תוכניהם והשפעתם של ספרי הקלוקל, כאן נבעה החרדה הציבורית מעצם הופעתו של מדיום טכנולוגי חדש, ולא דווקא בשל השפעותיו האמיתיות או תופעות חברתיות שנלוו אליו (Drotner, 1992, 1999; Buckingham & Strandgaard Jensen, 2012).

אחד המהלכים שסייעו בהכשרת הלבבות לקראת הקמתה של טלוויזיה היה ביקורו של צוות מטעם אונסק"ו שהגיע בהזמנתם של משרד החינוך ומשרד ראש הממשלה בשנת 1961. הצוות המליץ על הקמתה של טלוויזיה חינוכית ומקדמי הקמתה, ובראשם שר החינוך דאז אבא אבן ויועצו של ראש הממשלה טדי קולק, עשו שימוש בדו"ח שפרסם הצוות לשכנוע בנחיצותה של טלוויזיה ישראלית בעלת אופי חינוכי. ברם, באותו דו"ח מסכם של הצוות מטעם אונסק"ו נכללו גם נקודות שלא עלו בקנה אחד עם האידאולוגיה החינוכית של אותה תקופה מאחר שהם סתרו שניים ממאפייניה המרכזיים: דגש על ערכים ציוניים פרטיקולריים והאחדה תרבותית.

עיקרון אחד שציינו אנשי אונסק"ו נוגע לערכים האוניברסליים שאותם מנחילה הטלוויזיה ותרומתה ליצירת פתיחות לתרבות וליצירה העולמית:

הצלחתם של המחנכים במשך השנים בעיצוב חברה מיוחדת בשפתה, תרבותה ושאיפותיה, יצרה צרכים חדשים [...]. בקרב צעירים רבים המסירות למדינה כה נלהבת, עד שהם מגלים עניין מועט בעולם שמחוצה לה: חיזוק הקשר עם מדינות אחרות, עם הישגיהן האינטלקטואליים והתרבותיים, עם הגיאוגרפיה, החברה וההיסטוריה שלהן, הוא צורך חיוני בקרב הצעירים. [...] ישראל מוצאת עצמה לא אחת מגבירה את הבידוד בשל מאמציה בבניית האומה. יש צורך כאן במאמצים מפצים.⁴⁴

עיקרון זה, כפי שמציינים גם הכותבים עצמם, מנוגד לאופיה של מערכת החינוך, שהדגישה ערכים פרטיקולריים על פני ערכים אוניברסליים. נקודה נוספת שהעלו כותבי הדו"ח נוגעת לאחד העקרונות החברתיים והחינוכיים המרכזיים של הממסד הפוליטי והחינוכי: כור ההיתוך. מחברי הדו"ח טענו כי "טלוויזיה יכולה לתרום לדמוקרטיזציה של המדינה וליציבות בקרב קהילות כפריות. על-ידי הפיכתה למראָה לחיי המדינה

המוצגת לאנשים כך שיוכלו לראות את עצמם על המגוון העצום והמורכבות שלהם, טלוויזיה, הממוקדת באדם יותר מכל אמצעי תקשורת אחר, יכולה להיות גורם משפיע בחתירה לקראת אחדות מתוך שונות".⁴⁵

כלומר, בעוד גישת כור ההיתוך שאפה לבטל סממנים תרבותיים שנחשבו גלותיים וליצור דמות של ישראלי חדש ותרבות ישראלית היונקת בעיקר מהתרבות המערבית, הטלוויזיה הוצגה כאמצעי שיקדם פלורליזם ו"אחדות מתוך שונות".

לשם השוואה, בתמצית הדו"ח שפורסמה בעברית צומצמה התייחסות המחברים להשפעתה החינוכית של הטלוויזיה למשפטים ספורים: "הטלביזיה יכולה לתרום לישראל בפתרון בעיותיה החינוכיות – והוראת עברית, השלמה לביה"ס, הקניית ערכים ישראליים וידע על העולם בכלל זה. תרומתה תהיה גדולה במיוחד לדרי ישובים קטנים ומרוחקים".⁴⁶ בדיון בכנסת בשאלת הטלוויזיה, הציג ח"כ ישראל ישעיהו את יתרונותיה: "דווקא לגבי מדינה כישראל, הנאבקת על מיוזג גלויות, על חינוך ההמונים לאזרחות טובה, על העלאת רמתם התרבותית של המוני עולים שבאו מארצות מפרגרות, ועל צמצום הפער התרבותי בין חלקים שונים של האוכלוסיה, עשוי להיות לטלוויזיה ערך חיובי רב. היא תוכל לתרום תרומה חשובה להחשתם של תהליכים חברתיים ותרבותיים שאנו מעוניינים בקידום".⁴⁷

כלומר, תומכי הטלוויזיה הציגו אותה ככלי להשגת המטרות החינוכיות הקיימות ולא כאמצעי שיטנה לחלוטין את פני הסביבה החינוכית. יתר על כן, הטלוויזיה החינוכית (או הכללית) שעליה דובר, להבדיל מהטלוויזיה הלימודית ששידוריה נועדו ישירות לבתי הספר, תוכננה כטלוויזיה שתכניה יהיו אמנם חינוכיים, אך היא נתפסה כחיצונית לגמרי למערכת החינוך הפורמלית. לפיכך מה שנעדר מהדיון הציבורי על הטלוויזיה הוא התפקיד של גורמי החינוך בתיווך המסרים הטלוויזיוניים ובהשפעתם על ההשלכות והנזקים הצפויים של הטלוויזיה. מתנגדי הטלוויזיה ראו בנזקים אלה גזירה בלתי נמנעת מרגע שיונהגו השידורים, והמחייבים סברו כי אפשר למנוע השפעות מזיקות באמצעות הפעלה אחראית של הטלוויזיה ושימושה למטרות חינוכיות ומועילות. אולם העמדה שלבתי הספר ותנועות הנוער צפוי להיות תפקיד בהקניית הרגלי צפייה ודיון על התכנים המשודרים כמעט ולא קיבלה ביטוי. היו מי שצינו את האופי המשפחתי של הצפייה בטלוויזיה (בניגוד לאופי האיש-יחידני של קריאה והציבורי של הקולנוע) וראו דווקא בו הזדמנות חינוכית: "בישיבה בבית, אבות ובנים גם יחד, התרשמות משותפת ושיחה שלאחריה ערך בפני עצמו. בימים אלה אין לזלזל בחשיבותו של ערך זה".⁴⁸

אולם התבטאות זו אינה משקפת את רוח הדיון הציבורי שהתנהל סביב כניסת הטלוויזיה: הן מתנגדי הטלוויזיה הן מחייביה ייחסו לה השפעות חזקות, ישירות ובלתי מוגבלות ברוח הגישה המוקדמת לחקר התקשורת. זאת, אף שבתקופה שבה התנהל עיקר הדיון הציבורי על הטלוויזיה (סוף שנות החמישים ושנות השישים), היו בנמצא עדויות לכוחן המוגבל של הטלוויזיה ושל התקשורת בכלל. תפיסה זו, לצד השמרנות

של מערכת החינוך והשאיפה להנהיג חינוך אחיד, יכולה להסביר את היעדר האפשרות לחינוך לצפייה המשתקף בשיח הציבורי סביב הטלוויזיה.

סיכום

בחינת היחסים בין מערכת החינוך לשדה התקשורת בשני העשורים הראשונים למדינה מאפשרת ללמוד הן על תפיסת כלי התקשורת בעיני הציבור באותה תקופה הן על תפיסת תפקידה של מערכת החינוך. אחד הממצאים העולים מבחינה זו הוא היעדר תפיסה של חינוך לתקשורת במערכת החינוך הפורמלית. כלומר, הימנעות מעיסוק בצריכת תקשורת ובתכנים תקשורתיים במסגרת בית הספר ובתכניות לימוד רשמיות. בהיעדר תפיסה כזאת בחינוך הפורמלי, ובהינתן שאמצעי התקשורת השונים היו חלק בלתי נפרד מעולמם של ילדים ובני נוער ונדרשה התייחסות חינוכית מתאימה, התבצע העיסוק החינוכי בתקשורת באופן חלקי במסגרות חינוך בלתי פורמליות. במאמר ניסיתי למפות את אמצעי התקשורת השונים על פי יחסה של מערכת החינוך כלפיהם ולעמוד על הבעייתיות שעמדה בפני מחנכים וקובעי מדיניות בבואם להציע מענים חינוכיים לעיסוק בתקשורת ההמונים.

המאפיין המרכזי של התפיסה החברתית-חינוכית של אמצעי התקשורת בשנות החמישים והשישים היה החלוקה הדיכוטומית בין תפקידם ההסברתי והחינוכי ובין תפקידם הבידורי. בחלוקה זו זוהו הערכים הציוניים והלאומיים עם תרבות גבוהה (ספרות יפה, עיתונות פוליטית), ומנגד תוצרים של תרבות פופולרית נחשבו לא רק כמשחיתים הטעם התרבותי אלא גם כחותרים תחת האתוס של בניין העם. ברקע החלוקה הזאת נמצאה תפיסת תפקידם של כלי התקשורת בראש ובראשונה כאמצעי הסברה וגיוס ולא כחלק מתרבות פנאי רחבה יותר. לפיכך שדה התקשורת נחלק בין גופי תקשורת לגיטימיים ושאינם לגיטימיים. הלגיטימיים – הרדיו,⁴⁹ והעיתונות היומית (המסחרית והמפלגתית כאחד), שהיו מגויסים למארג המדינה המחנכת; הבלתי לגיטימיים – אמצעי תקשורת מסחריים שלא היו מחויבים לגיוס הנוער לערכים הלאומיים. אמצעים אלה כללו את הקולנוע המסחרי, הספרות הזולה ומספר מצומצם של פרסומים נוספים שאתגרו את האידאולוגיה ההגמונית של אותה תקופה (כמו השבועון העולם הזה).

אמצעי התקשורת הלגיטימיים נתפסו כשותפיה של מערכת החינוך בהנחלת הערכים האזרחיים הרצויים והאידאולוגיה הציונית. לפיכך התאפשר שימוש חינוכי באמצעי התקשורת (למשל, בשידורים לבתי הספר או במאמרים מתוך העיתונות), אך לא דיון ביקורתי בתכניהם או בניתוח השפעתם. במסגרות החינוך הבלתי פורמליות, כמו תנועות נוער ופעילויות חינוכיות של ההסתדרות התבצעו פעולות העונות להגדרה של חינוך לתקשורת. מסגרות אלה, שלא היו מחויבות לניטרליות פוליטית, יכלו לאפשר ביקורת גם על אמצעי תקשורת ממסדיים.

לעומת אמצעי התקשורת שהיו בעלי תפקיד חינוכי, אמצעי התקשורת הלא-לגיטימיים נתפסו כבעיה חינוכית. עם זאת מערכת החינוך, על שלוחותיה השונות, לא נחשבה כמי שתפקידה לספק מענה לבעיה זו. התכנים הפופולריים נתפסו כטקסטים שמקומם לא יכירם במסגרות חינוכיות, גם לא במסגרת דיון ביקורתי או חשיפה מחסנת. הפתרון הראוי היחיד לבעיית התכנים המזיקים של הקולנוע וספרות הקולקל היה מניעת חשיפה לתכנים אלה ויצירת אלטרנטיבות חינוכיות, התואמות את ערכי החברה השמרנית והמגויסת של אותה תקופה. גישה מניעתית זו מבטאת היעדר תפיסה של חינוך לתקשורת. ברובד עמוק יותר היה כאן ביטוי לתפיסה המקדשת את הסגירות ואת ההפרדה בין בית הספר לעולם החיצוני. בית הספר הוקדש לידע הקנוני, לעידון הטעם התרבותי ולאידוקטרינציה ציונית, ואילו מחוץ לו היה "הרחוב" המייצג המוניות, ערכים זרים וניווני תרבותי. על פי תפיסה זו, אמצעי התקשורת הם איום על הבועה החינוכית שאותה מנסה המערכת ליצור כדי להגן על נפשותיהם של בני הנוער.

אפילוג: מערכת החינוך והתקשורת – אז והיום

היוזמות הראשונות של חינוך לתקשורת החלו במערכת החינוך בשנות השבעים. שלושה גורמים הביאו להופעתם בעיתוי זה. הראשון והמרכזי היה ייסודה של הטלוויזיה הישראלית והפיכתה בתוך זמן קצר למדיום הדומיננטי בשדה התקשורת בישראל. השני היה התגבשותה של התקשורת כתחום אקדמי שהתבטאה בפתיחת המחלקה לקומוניקציה באוניברסיטה העברית (1966) והחוג לקולנוע באוניברסיטת תל אביב (1972). השלישי היה שורת רפורמות ארגוניות במערכת החינוך שכללו, בין היתר, הרחבה של האוטונומיה החינוכית והתמקצעות של תחום תכנון הלימודים. דינה גורן, בספרה **תקשורת המונים**, עמדה על השינוי הנדרש ביחסה של מערכת החינוך לעולם התקשורת:

בגלל השגרה ובעטיו של המוסר הפוריטני היהודי-נוצרי השולט בכיפה בחברה המערבית, מוסיפה מערכת החינוך, האמורה להכין את הילד לקראת חייו כבוגר, להתמקד במאמץ להכשיר אותו לקראת תפקידיו כיצרן, ונותנת בידיו רק מעט מאד כלים שיכשירוהו לקראת שימוש נאות בשעות הפנאי המרובות, הצפויות לו במהלך חייו. [...] חשוב כיום ללמד ילדים כיצד לעמוד על תכונותיו האסתטיות של סרט קולנוע ואיך לנתחו, או להאזין באורח ביקורתי למהדורת חדשות, ולהפיק מלוא המידע האפשרי מן העיתון היומי. ההוראה בתחומים אלה צריכה לבוא בנוסף לתחומים הקונבנציונליים, שגם בהם ראוי לשנות את שיטות ההוראה.⁵⁰

לאורך שנות השבעים והשמונים נעשו ניסיונות בתחום החינוך לתקשורת, חלקם ביוזמת משרד החינוך וחלקם כיוזמות מקומיות. בשנת 1992 פורסמו לראשונה תוכניות לימוד רשמיות בתקשורת כמקצוע בחירה. דפנה למיש, מחלוצות החינוך לתקשורת בישראל, מציינת כי "מעבר לכל, מהווה העיסוק בעולם התקשורת במידה רבה גישור בין תרבות בית-הספר ותרבות הבית והפנאי. [...] העיסוק בתקשורת ובתכניה הוא בהכרח גם עיסוק

בבעיות אקטואליה ופוליטיקה, בבעיות ערכיות ואידאולוגיות, בנורמות חברתיות ובביקורת עליהן.⁵¹

תוכניות לימוד עכשוויות רואות בלימודי התקשורת בבתי הספר "הזדמנות חשובה לבירור האופן שבו מועברים בתקשורת ערכים כגון שפה ותרבות ישראלית; סובלנות, פלורליזם וקבלת האחר; מוסר; אחריות, ערכות חברתית ואזרחית; דמוקרטיה ועקרונותיה; ערכים סביבתיים וחינוך לבריאות".⁵²

ברם מערכת החינוך עדיין איננה רואה באוריינות תקשורת תחום ליבה ואינה מכירה בה ככישור חיים חיוני לבוגריה. לימודי התקשורת בבתי הספר נלמדים כלימודי רשות ובהיקף מצומצם. יתר על כן, למערכת החינוך בישראל אין כיום מדיניות סדורה ועקבית באשר לפדגוגיית התקשורת ולאוריינות מדיה. הוראת תקשורת מתבצעת בשני מסלולים, תחת שני גופי פיקוח שונים בתוך המשרד, וכן על ידי גופים חיצוניים. התייחסויות ספורדיות לתקשורת קיימות כחלק מחינוך לאזרחות ומחינוך לשוני וכן בתוכניות חדשות המופיעות מפעם לפעם תחת כותרות כמו "אוריינות דיגיטלית" או "מדעי המידע". התיאום בין הגורמים השונים נמוך עד לא־קיים. גם אפשרויות התמיכה וההדרכה למורים המעוניינים לשלב היבטים של אוריינות תקשורת בעבודתם, דלות. עכשיו יותר מתמיד יש צורך בגיבוש מדיניות כוללת, שיטתית וכת ביצוע לחינוך לאוריינות תקשורת ומידע, מתוך תפיסה אינטגרטיבית הוליסטית הרואה את כל ההיבטים של תחום מורכב זה ואת קשריהם למיומנויות הנדרשות במאה העשרים ואחת.

הערות

- 1 תוכניות לימודים לדוגמה בתוך: "קיום כלליים להגשמת חוק חינוך ממלכתי", בן-ציון דינור 1953.23.2, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), תיק 000.
- 2 ישיבת הכנסת בנושא חוק חינוך ממלכתי, 22.6.1953, דברי הכנסת, כז, עמ' 1661.
- 3 בהמשך הושמטה המלה "שידור" משמו של האגף, בעקבות העברת האחריות לשידורי קול ישראל (שרות השידור) למשרד ראש הממשלה.
- 4 מבוסס על בדיקת שכיחות המושגים באתר עיתונות יהודית היסטורית, <https://www.nli.org.il/he/newspapers/search>.
- 5 מ' עובדיהו, "קולה של ספרות ישראל", מאזניים, 18, 5-6 (אפריל-מאי 1964), עמ' 473-475.
- 6 יהודה סבוראי, "על הברכה ועל הגל הקל", על המשמר, 8.9.1961. הכינוי "האח הרציני" מכונה לתחנה הוותיקה של קול ישראל (גל א').
- 7 "בית-חינוך לנשמת העובד", דבר, 2.6.1950, עמ' 1.
- 8 יוסי ביילין, "צעירים מול צעירים", שם, 25.5.1971.
- 9 עמי בארי (עורך), תוכנית עבודה – העתונות (לקן העירוני והקיבוצי), תל אביב: הסתדרות השומר הצעיר בישראל – מחלקת החינוך, תשכ"ה.
- 10 שם, עמ' 3. ההדגשה במקור.
- 11 שם, עמ' 54. התבליטים והמירכאות במקור.
- 12 "הצעת הוועדה לחינוך חברתי על דרכי פעולתה", מרדכי פלד, 6.196425. א"מ, תיק 000hr60.
- 13 סיכום מפעלי החינוך החברתי בבתי-הספר העל-יסודיים בשנת תשכ"ז, דצמבר 1968, א"מ, תיק 000hr60.

- 14 בעד ונגד, מס' 2, חשון תשכ"ד (נובמבר 1963).
- 15 שם, מס' 5, אייר תשכ"ד (מאי 1964).
- 16 שם, מס' 7, אלול תשכ"ד (ספטמבר 1964).
- 17 שם, מס' 9, שבט תשכ"ה (ינואר 1965).
- 18 הפרק נשלח לעיונו של אהרון ידלין וגורמים נוספים במשרד החינוך יחד עם פרק בנושא "הנוער הערבי בישראל". שניהם לא פורסמו לבסוף. א"מ, תיק 60hr000.
- 19 חטיפתו וחקירתו בעניינים של ג'ול אמסטר, איש עסקים מחיפה ופעיל ה"הגנה", בידי אנשי הש"י במטרה להפיל את ראש העיר אבא חושי. בשנת 1964 נחשפה הפרשה בתקשורת והמדינה התנצלה בפני אמסטר ופיצתה אותו.
- 20 "בקורת חריפה על צנזורת הסרטים", חרות, 8.2.1955.
- 21 בג"ץ 146/59 מרסל כהן נ' שר הפנים, ראש המועצה לביקורת סרטים ואח'.
- 22 נ' גבריאלי, "משמעת וארגון", בתוך: מ' אביגל וא' בלום (עורכים), מדרוך לכתה, ה, אורים 1960, עמ' 40.
- 23 "הילדים והנוער והקולנוע", שורר במדור "בעיות חנוך ותרבות" ב"קול ירושלים", 22.1.1950. התמליל: א"מ, תיק 489-56.0/3.
- 24 שם, עמ' 5.
- 25 בעד ונגד, מס' 5, אייר תשכ"ד (מאי 1964), עמ' 45. המאמר אינו חתום. נכתב ככל הנראה בידי עורך החוברת, יוסף רפפורט.
- 26 Jan Marie Lambert Peters, *Teaching about the Film*, New York: UNESCO, (1961) 1994
- 27 ראו למשל: הלגה קלר ונטע פלטק, טיפוח באמצעות קולנוע (מהדורת ניסוי), אוניברסיטת תל אביב, בית הספר לחינוך, 1976; הלגה קלר, לדעת לצפות: עיון בתכנים ובדרכי הבעה בקולנוע ובטלוויזיה, ירושלים: מעלות, משרד החינוך והתרבות והספורט, האגף לתכניות לימודים, 1995.
- 28 מלכה קנטי, "הקריאה בספרות קלוקלת", מגמות, 9, 3 (יולי 1958), עמ' 250-253. הציטוט מעמ' 250 (להלן: קנטי, "הקריאה בספרות קלוקלת").
- 29 ו' אבג, "ילדים וספרות קלוקלת", דבר, 31.3.1964.
- 30 קנטי, "הקריאה בספרות קלוקלת", עמ' 250.
- 31 המחקר נערך בשנת 1958. על פי מחקרו של עודד היילברונר (2019), בשנות השישים הייתה עליה משמעותית בהפצת ספרים בעלי תוכן פורנוגרפי. עם זאת גם הוא מציין כי הפורנוגרפיה עצמה לא הייתה הגורם המרכזי לפסילה או להגדרת ספרים כספרות תועבה.
- 32 דיונים במליאה: כנסת שנייה – ישיבות קכ"ב, קצ"ט, שצ"ה; כנסת שלישית – ישיבה תקפ"ד; כנסת רביעית – ישיבות ק"ל, רנ"ח; כנסת שישית – ישיבה צ"ט. נוסף על כך נדון הנושא בוועדת החינוך של הכנסת.
- 33 בבדיקת שכיחות המונחים "ספרות זולה", "ספרות קלוקלת" ו"ספרות קלוקל" באתר "עיתונות יהודית היסטורית" (<https://www.nli.org.il/he/discover/newspapers/jpress>) נמצא כי שכיחות המונחים הללו בעיתונות בשני העשורים המדוברים הייתה גדולה פי 6-8 משכיחותם בעשורים הסמוכים להם (1940-1949; 1970-1979).
- 34 פרסומת למעריב לנוער, מעריב, 26.9.1960. נוסח דומה נמצא בפרסומת נוספת למעריב לנוער (מעריב, 23.5.1958) ובפרסומת להארץ שלנו (מעריב, 25.9.1959).
- 35 מכתב גלוי לשר החינוך והתרבות יגאל אלון (מנסחת המכתב: דבורה וילק) 5.2.1972, א"מ, תיק 9gcf000.
- 36 בשנת 1970 התפטר יושב ראש הוועדה יעקב מלקמן בשל אי-ישום מסקנות ועדת ויתקון. הוועדה הוקמה מחדש שנה לאחר מכן בראשותו של יוסף שוחט, המשנה למנכ"ל משרד החינוך.
- 37 מכתב ממנכ"ל משרד החינוך, אליעזר שמואלי, לחברי הוועדה, 18.6.1978.
- 38 תקציר דו"ח ויתקון וללא תאריך, א"מ, תיק 9gcf000, עמ' 135.

- 39 פרטוקול ועדת ויתקון, 2.12.1968, א"מ, תיק 9gcf000.
- 40 "משאל הכתבים הסניפיים: היש להקים טלביזיה במדינת ישראל", זרעים, אייר תש"ך, עמ' ח-ט.
- 41 המועצה לבדיקת דו"ח אונסק"ו על טלביזיה חינוכית: סיכום והמלצות, 31.1.1962, א"מ, תיק 000g4rv.
- 42 "תנועות הנוער – והטלוויזיה בישראל", נייר עמדה של מועצת תנועות הנוער. מחבר: יצחק הילדסהיימר, 1.8.1962, א"מ, תיק 000g4rv, עמ' 209-211.
- 43 כינוי ציני רווח לתיאור בני נוער פרושים ומפירי סדר, בניגוד לנוער הטוב, החבר בתנועות הנוער.
- 44 Henry R. Cassirer & Talbot S. Duckmanton, *Educational Television in Israel: Report of Unesco Mission, 31 May-27 June, 1961: Recommendations*, UNESCO, 1961, p. 3.
- 45 שם.
- 46 תמצית דו"ח של משלחת אונסק"ו על טלוויזיה חינוכית בישראל (לא חתום), א"מ, תיק 000g4rv, עמ' 186-182.
- 47 ישראל ישעיהו, *דברי הכנסת*, 1.1.1963, מצוטט בבעד ונגד, מס' 9, שבט תשכ"ה (ינואר 1965), עמ' 29-28.
- 48 מכתב מש' קודש (מנהל המחלקה להנחלת הלשון ולהשכלה) לח' רינות (מנכ"ל משרד החינוך) 21.1.1962, א"מ, תיק 000g4rv.
- 49 למעט "הגל הקל", הראוי להתייחסות נפרדת.
- 50 דינה גורן, *תקשורת המונים*, תל אביב: עם עובד, 1975, עמ' 35-36.
- 51 דפנה למיש, *בין מציאות ודמיון*, תל אביב: המכללה למנהל, 1991, עמ' 11-12.
- 52 הפיקוח על הוראת התקשורת (2017). *תקשורת – תכנית לימודים לחטיבה העליונה 5 יח"ל*, ירושלים: משרד החינוך, אגף חברה ורוח, עמ' 4.

מקורות

- אלמוג, עוז (2004). *פרידה משרוליק*, חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, זמורה-ביתן.
- גרין, נורית (1993). *סיפור מהסרטים: סיפורת ישראלית ועיבודיה לקולנוע*, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- הורוביץ, דן ומשה ליסק (1977). *מישוב למדינה*, תל אביב: עם עובד.
- היילברונר, עודד (2019). "פניקה מוסרית וצריכת ספרות פורנוגרפית", *עיונים*, 31, עמ' 60-103.
- וינקלר, דנה (2006). "עושים טלוויזיה ישראלית: דיונים לקראת כינון טלוויזיה בישראל 1948-1968", *קשר*, 34, עמ' 130-141.
- מן, רפאל (2012). *המנהיג והתקשורת: דוד בן גוריון והמאבק על המרחב הציבורי 1948-1963*, תל אביב: עם עובד.
- מסטרמן, לן (1997). "מהפכת החינוך לתקשורת", בתוך: איתן פלדי (עורך), *החינוך במבחן הזמן*, תל אביב: רמות, עמ' 183-190.
- נאור, מרדכי (1999). "תקשורת בחאקי", *קשר*, 25, עמ' 52-62.
- צמרת, צבי (1997). *עלי גשר צר: החינוך בישראל בשנות המדינה הראשונות*, באר שבע: המרכז למורשת בן-גוריון.
- קלר, הלגה ונטע פלטק (1976). *טיפוח באמצעות קולנוע* (מהדורת ניסוי), תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, בית הספר לחינוך.

Buckingham, David & Helle Strandgaard Jensen (2012). "Beyond 'Media Panics'", *Journal of Children and Media*, 6, 4, pp. 413-429.

- Cheung, Chi.-Kim & Aditti Dubey (2012). "Media Education: Changing Roles in Changing Times", in: C.-K. Cheung (ed.), *Research in Media Education*, New York: Nova Science Publishers. pp. 1–22.
- Cohen, Stanley. (1972). *Folk Devils and Moral Panics*, London: MacGibbon & Kee.
- Drotner, Kirsten (1992). "Modernity and Media Panics", in: Michael Skovmand & Kim Christian (eds.), *Media Cultures*, London: Routledge, pp. 42–62.
- Drotner, Kirsten (1999). "Dangerous Media? Panic Discourses and Dilemmas of Modernity", *Paedagogica Historica*, 35(3), pp. 593–691.
- Hart, Andrew (2013). *Teaching the Media: International Perspectives*, New York: Routledge.
- Helman, Anat (2014). *Becoming Israeli: National Ideals and Everyday Life in the 1950s*, Waltham, MA: Brandeis University Press.
- Kellner, Dohglas & Jeff Share (2007). "Critical Media Literacy, Democracy, and the Reconstruction of Education.", in: D. Macedo, S.R. Steinberg (eds.), *Media Literacy: A Reader*, New York: Peter Lang, pp. 3–23.
- Leavis, Queenie Dorothy ([1939] 1968). *Fiction and the Reading Public* (3rd ed.), London: Chatto & Windus.
- Masterman, Len (1997). "A Rationale for Media Education.", in: Robert William Kubey (ed.), *Media Literacy in the Information Age* (2nd ed.), New York: Transaction Publishers, pp. 15–68.
- McQuail, Denis (ed.) (2010). *McQuail's Mass Communication Theory* (6th ed.), London: SAGE.
- McQuail, Denis (2013). "Reflections on Paradigm Change in Communication Theory and Research.", *International Journal of Communication*, 7, pp. 216–229.
- Oren, Tasha G. (2003). "The Belly Dancer Strategy: Israeli Educational Television and its Alternatives", *Media, Culture & Society*, 25(2), pp. 167–186.
- Penslar, D.J. (2003). "Transmitting Jewish Culture: Radio in Israel", *Jewish Social Studies*, 10(1), pp. 1–29.

מי דורש מה וכמה? הבדלים בצריכת תוכן בקרב הדורות הצעירים Y ו-Z

טל לאור

מבוא

"דור" הוא מושג חברתי נפוץ בין חוקרי פסיכולוגיה, סוציולוגיה, ספרות ומדעי מדינה, המתייחס לתכניות תודעיות וחברתיות בשכבות גיל שונות. חוקרים רבים בחנו את הגדרות הדורות השונים, את מאפייני הזהות הדורית של כל דור ואת הגורמים שהשפיעו על עיצוב תפיסת עולמם (Abdourazakou, Deng & Abeza, 2020; Bolin & Skogerbo, 2013; Dabija & Băbuț, 2019; Hepp, Berg & Roitsch, 2017; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Van der Goot et al., 2016; Vittadini et al., 2013). מקובל להתייחס לארבעה דורות עיקריים שהוגדרו במהלך המאה העשרים: דור ה"בייבי בומרס", דור ה-X, דור ה-Y ודור ה-Z. עם זאת התפרסמו מחקרים גם על בני "הדור השקט" (1945-1925), שנלחם במלחמת העולם השנייה (McIntosh-Elkins, McRitchie & Scoones, 2007; Lehto et al., 2008).

אמצעי התקשורת תופסים חלק חשוב בפיתוח הזהות הדורית של כל דור ויכולים לשמש כבסיס להגדרת מאפייני האישיות של בני כל דור (Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Oppermann, 2014; Peiser, 2000; Schewe & Noble, 2000; Turner, 2013; Van der Goot, et al., 2016; Vittadini et al., 2013). מחקרים רבים בחנו את ההבדלים בצריכת תקשורת של הדורות השונים וקבעו כי אלמנט "החשיפה הטריה", קרי חשיפה לאמצעי תקשורת מסוים בשנות הילדות וגיל ההתבגרות, הוא שמשפיע על הרגלי הצפייה והעדפות לצריכת אמצעי תקשורת, הנשארים לכל החיים (בן זאב ולומסקי-פדר, 2016; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Oppermann, 2014). ואף על רבדים עמוקים ביחס אל הטכנולוגיה בכלל וטכנולוגיות תקשורת בפרט, כגון מיומנויות טכנולוגיות, העדפות מקוון או לא מקוון ועוד (Podara et al., 2019).

האינטרנט יצר פערים בין "הילידים הדיגיטליים" של דור ה-Y ובין "המהגרים הדיגיטליים" בני דור ה-X והבייבי בומרס, שנאלצו להסתגל למציאות החדשה וללמוד בגיל מתקדם כיצד להשתמש בטכנולוגיות החדשות (Clark, 2009; Prensky, 2001; Venter, 2016). בעוד בני דור ה-Y חוו את כניסת האינטרנט לחייהם במהלך ילדותם, דור ה-Z נולד לתוך העולם הדיגיטלי, וההשפעה העיקרית של האינטרנט על זהותם הדורית של בני דור ה-Z נובעת בעיקרה מעליית הרשתות החברתיות (Swartz, Huff).

(Taylor, 2017; Harper, 2017). מחקרים אחרים מצביעים גם על השפעתו הניכרת של הסמארטפון בקרב בני דור ה-Z (Zhitomirsky-Geffet & Blau, 2016, 2017). בעשור האחרון חלו שינויים משמעותיים באמצעי התקשורת, כאשר התקשורת המסורתית הוסיפה נדבך של תוכן לפי דרישה ברשת האינטרנטית. המחקר המוצג כאן בחן דפוסי צריכה של בני דורות Y ו-Z, בהנחה שיימצאו הבדלים ביניהם בשל החשיפה הטרייה לאמצעי תקשורת שונים בילדות המוקדמת אשר עיצבה את צריכת התקשורת שלהם (Opermann, 2013; Masso & Kalmus, 2014; Bolin, 2014; Peiser, 2000; Schewe & Noble, 2000; Turner, 2013; Van der Goot et al., 2014; Vittadini et al., 2013). במחקר בחנתי אם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים כמו מגדר ורמת דתיות קשורים להבדלים בדפוסי הצריכה של הדורות. חשיבות המחקר היא בכך שדור Z הוא כיום דור של צעירים בוגרים שהטמיעו דפוסי צריכה של אמצעי תקשורת ועל כן המחקר הנוכחי יכול להוסיף נדבך להבנת התנהגותו. זאת ועוד, המחקר נערך בישראל, שנחשבת מעצמת הייטק, ואשר אמצעי התקשורת המרכזיים בה מפעילים אתרי אינטרנט ותוכן על פי דרישה. בהתאמה, ישראל מאופיינת בצריכת תקשורת הולכת וגדלה ומגוונת. יתר על כן, הדמוגרפיה של ישראל מגוונת, מה שמאפשר בחינת עומק של צריכת מדיה על ידי קבוצות דמוגרפיות שונות.

סקירת ספרות

פערים בין דורות

"דור" הוא מושג חברתי נפוץ בקרב חוקרי פסיכולוגיה, סוציולוגיה, ספרות ומדעי מדינה, המתייחס לתבניות התודעתיות והחברתיות בשכבות גיל שונות. בספרות קיימות כמה הגדרות למושג. הגדרה אחת מתייחסת לדור כמחזור שנתי של אנשים (כגון, דור ילידי שנת 1960) (אלמוג ואלמוג, 2016; Kalmus, Masso; Bolin & Skogerbo, 2013; Vittadini et al., 2016; Van der Goot et al., 2013; Lauristin, 2013). אולם ההגדרה הסוציולוגית מעניקה למושג משמעות סוציולוגית והיסטורית. הדור נתפס כתוצר של תקופה בעלת ייחוד תרבותי וחברתי ובה בעת גם כיוצרה. תנאי המחיה משפיעים על דפוסי החשיבה, התודעה ודרכי ההתנהגות בחברה, הנבדלים בין הדורות (אלמוג ואלמוג, 2016; Kalmus, Masso & Berg, 2017; Hepp, Bolin & Skogerbo, 2013; Roitsch, 2017). (Lauristin, 2013; Van der Goot et al., 2016).

בהקשר הסוציולוגי מושפעים מאפייני הדורות השונים בעיקר מההיסטוריה המשותפת של אנשים בגילאים דומים (Strauss & Howe, 2000). כל דור חווה במהלך חייו אירועים חברתיים, פוליטיים או כלכליים שונים, הנתפסים כנקודות מפנה בחברה, משפיעים על חייהם של אנשים רבים ונחקקים בזיכרונם. החשיפה המשותפת של אנשים שונים לאותם אירועים בגילאי הילדות וההתבגרות, שהם גילאים מכוננים (בן זאב ולומסקי-פרד, 2016), והשפעתם הדומה, מביאה לתפיסת עולם משותפת לחברי הדור (Beutell &

Wittig-Berman, 2008; Bolin, 2014; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Opperman, 2014; Saba, Vittadini et al., 2013).

השפעת האירועים על בני הדור ועל תפיסת עולמם כתוצאה מכך מביאה להתגבשותה של זהות דורית המורכבת מערכים, אמונות, ציפיות, דעות, סדרי עדיפויות ודרכי התנהגות קבועות לשארית חייהם של בני הדור (Egri & Ralston, 2004; Saba, 2013; Strauss & Howe, 2000). בדרך כלל הדעות ומאפייני ההתנהגות של בני אותו דור דומים כתוצאה מההשפעה הדומה של האירועים המכוננים על חייהם. כל דור מאופיין בזהותו הדורית; הזהות הדורית של כל דור חדש שונה מזו של הדורות הקודמים לו (Beutell & Wittig-Berman, 2008; Egri & Ralston, 2004; Schewe & Noble, 2000; Strauss & Howe, 2000; Vittadini et al., 2013). אנשים שנולדו לאחר אירועים מכוננים שהגדירו את הדור הקודם וחוו אירועים שונים מהותית מאלה שהמבוגרים יותר חוו, מפתחים זהות דורית שונה (Hepp, Berg & Roitsch, 2017).

מרכיב חשוב בהיווצרות הזהות הדורית הוא אלמנט "החשיפה הטרייה" (Fresh Contact): ככל שאדם צעיר יותר ברגע ההתרחשות של אירוע מכונן או היסטורי, כך השפעתו של אותו אירוע על חייו תהיה רבה יותר. כלומר, תפיסת העולם והזהות הדורית מושפעת יותר מאירועים שהתרחשו בשנות הילדות והנעורים של כל דור (Bolin, 2014; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Opperman, 2014). חוקרים רבים בחנו את הדורות השונים, את מאפייני זהותם הדורית ואת הגורמים שהשפיעו על עיצוב תפיסת עולמם. הבייבי בומרס נולדו להורים ילידי שנות העשרים, והיו בני הדור הראשון שזכה לכינוי גורף במחקרים ובתודעה הציבורית (Buckley, Viechnicki & Barua, 2015; Sandeen, 2008; Turner, 2013; Van den Bergh & Behrer, 2016). הם ילידי שנת 1943 ואילך, ושם הדור נגזר מהעלייה החדה בשיעורי הילודה בעולם המערבי בשנות הארבעים (Sandeen, 2008; Schewe & Noble, 2000; Turner, 2013).

דור נוסף הוא דור ה-X של ילידי מדינות העולם המערבי מאמצע שנות השישים וכל שנות השבעים של המאה העשרים (אלמוג ואלמוג, 2016; Beutell & Wittig-Berman, 2008; Borges et al., 2006; Buckley, Viechnicki & Barua, 2015; Mackenzie, McGuire & Hartwell, 2014; Sandeen, 2008; Turner, 2013; Van den Bergh & Behrer, 2016; Whitehouse & Flippin, 2017). השם שניתן לו, "דור ה-X", נקבע בספרו של דאגלס קופלנד, שטען כי זהו "דור אבוד". הוא חסר שם, אך מודע למעמדו כקבוצה חברתית מובחנת ההולכת וגדלה (אלמוג ואלמוג, 2016; Coupland, 2001; Beutell & Wittig-Berman, 2008; Turner, 2013).

דור ה-Y מונה את ילידי שנות השמונים והתשעים של המאה העשרים. חוקרים חלוקים בשאלה מהי שנת הסיום של הדור: קיימת הסכמה כי הדור כולל את ילידי 1980 עד 1995, אך יש חוקרים הטוענים כי הדור כולל גם את מי שנולדו עד שנת 2000. הכינוי "דור ה-Y" הוא הנפוץ ביותר לילדי הדור, ונגזר מעובדת היותם בני הדור העוקב הן

מבחינה ביולוגית הן מבחינה תרבותית, אך יש חוקרים שכינו את בני הדור בכינויים אחרים, כגון "דור המילניום" (Millennials) ו"הדור המתקדם" (Generation Next) (אלמוג ואלמוג, 2016; Mackenzie, McGuire & Borges et al., 2006; Buckley et al., 2015; Hartwell, 2014; Van den Bergh & Behrer, 2016).

העובדה שרוב בני דור ה-Y התחתנו והולידו ילדים בגילאים מבוגרים יותר הביאה לכך שהם גידלו את ילדיהם באופן בוגר יותר (Van den Bergh & Behrer, 2016). הורים רבים השתדלו לספק לילדיהם את כל הדברים שהיו חסרים להם עצמם בילדותם והיו מעורבים הרבה יותר בטיפול בילדיהם ובחינוכם (Turner, 2013; Van den Bergh & Behrer, 2016). מעורבות זו עיצבה את ילדותם של בני דור ה-Y. ההורים נטו להגן על ילדי דור ה-Y יתר על המידה, שיתפו אותם בכל החלטה שקיבלו ושיכחו את הישגיהם ולו הקטנים ביותר. כתוצאה מכך רבים מילדי דור ה-Y שומרים על קשר טוב מאוד עם הוריהם גם לאחר שהתבגרו, ונוטים לשתף אותם בכל החלטה חשובה בחייהם. העובדה שתמיד זכו לשבחים מהוריהם הביאה אף לכך שילדי דור ה-Y מתאפיינים כבעלי ביטחון עצמי גבוה וכאופטימיים מהוריהם. כמו כן, הם חרוצים וחדורי מטרה ומעדיפים לעבוד בשיתוף פעולה עם אחרים (Alexander & Sysko, 2013; Borges et al., 2006; Turner, 2013; Van den Bergh & Behrer, 2016; Nadel Harony, Einav & Galily, 2021). העובדה שהוריהם של בני דור זה ייחסו חשיבות רבה במיוחד לחינוכם ולהישגיהם הביאה לכך שילדי דור ה-Y פיתחו ציפיות מוגזמות מחייהם. הם מאופיינים כחסרי סבלנות וכמצפים לקבל תגובה מיידית לכל פעולה שלהם, אינם משלימים עם כישלונות ולחוצים להתקדם ולהגיע להישגים במהירות (Alexander & Sysko, 2013; Van den Bergh & Behrer, 2016).

האירוע המכונן בחייהם של ילדי דור ה-Y הוא ההתפתחויות הטכנולוגיות המהירות, ובעיקר כינון האינטרנט. חוקרים רבים הגדירו את בני דור ה-Y כדור הגלובלי הראשון (אלמוג ואלמוג, 2016; Venter, 2013; Valentine & Powers, 2013; Strauss & Howe, 2000). מרק פרנסקי אף כינה את ילדי דור ה-Y "ילידים דיגיטליים" (Digital Natives) (2016). מכיוון שהם היו הדור הראשון שגדל בעולם הדיגיטלי של האינטרנט (Prensky, 2001). בניגוד לבייבי בומרס ודור ה-X, שנאלצו לשנות את הרגליהם וללמוד את דרכי השימוש בטכנולוגיות הדיגיטליות בגיל מתקדם, ילדי דור ה-Y חוו את השינוי הדיגיטלי שעיצב את זהותם הדורית בילדותם (Venter, 2016). הם מתמודדים עם שינויים תכופים בחייהם כתוצאה מכניסת טכנולוגיות חדשות טוב יותר מבני דורות קודמים (Borges et al., 2006). כמו כן, בעקבות השימוש הנרחב באינטרנט יכולתם לבצע כמה פעולות במקביל (מולטיטסקינג) טובה, והתרגלו למצוא מידע במהירות וללא מאמץ – דברים שהשפיעו גם על השתלבותם בעולם העבודה (Acar, 2014; Aroldi, 2011; Borges et al., 2006; Prensky, 2001; Venter, 2016).

דור ה-Z הוא הדור האחרון של המאה העשרים והראשון של המאה העשרים ואחת, ילידי השנים 2000-2012. הכינוי "דור ה-Z" נגזר מכך שהם ממשיכי דרכם של דור ה-Y (Broennimann, 2017; Jorg, 2017; Taylor, 2017). ילדי דור זה חולקים תכונות משותפות עם דור ה-Y, אך גם נבדלים ממנו באופן משמעותי בגלל השינויים הרבים שהתרחשו בעולם במהלך ילדותם (Broennimann, 2017; Villa & Dorsey, 2017). אירוע מכונן בולט שהשפיע על הזהות הדורית של דור ה-Z הוא המשבר הכלכלי העולמי שהתרחש בשנת 2008. המשבר הוביל לגל של פיטורים ולאי יציבות נרחבת מבחינה כלכלית ותעסוקתית, שהשפיעה על הוריהם של בני דור ה-Z וגרמה להם להיות נוקשים יותר עם ילדיהם (Turner, 2013; Dorsey, 2016). הם נחשבים אחראים ביותר מבחינה כלכלית ובעלי מוטיבציה ואמונה כי הדרך היחידה להתקדם היא לעבוד ולהרוויח את מקומך בעולם (Broennimann, 2017; Dorsey, 2016; Swartz, Huff & Harper, 2017; Taylor, 2017; Turner, 2013; Villa & Dorsey, 2017). במילים אחרות, ילדי דור ה-Z אמנם היו צעירים מכדי לחוות את המשבר הכלכלי בעצמם, אך הם חוו אותו כפועל יוצא של החוויה של הוריהם (Broennimann, 2017; Dorsey, 2016; Swartz, Huff & Harper, 2017; Taylor, 2017; Turner, 2013; Villa & Dorsey, 2017). המשבר הכלכלי אף הביא להגדלת הפער בין המעמדות השונים בחברה באופן משמעותי, והורים רבים פעלו למצב את עצמם במעמד העליון גם על חשבונם של אחרים, כדי לא להיקלע לחיסרון כלכלי או חברתי. פערי המעמדות והרצון החברתי העז להשתייך למעמדות העליונים הביאו להתפתחותם של ילדי דור ה-Z כאנשים תחרותיים במיוחד (Swartz, Huff & Harper, 2017; Turner, 2013).

למרות הקשיים שחוו בילדותם, דוגמת המשבר הכלכלי, גדלו בני דור ה-Z בעולם מגוון יותר מעולמם של בני הדורות הקודמים. לאחר שבעקבות הקמת רשת האינטרנט בני דור ה-Y כבר לא היו מוגבלים לקשרים רק עם אנשים באזור מגוריהם, קמו משפחות בגיוון אתני רחב. מחקר מצא כי מספר המשפחות המעורבות מבחינה גזעית גדל בשיעור של 400 אחוז בשלושים השנים האחרונות ודור זה כונה "הדור הפלורליסטי" (MacKenzie, McGuire & Hartwell, 2014). בשנת 2008 התרחש אירוע מכונן בעולם המגוון של ילדי הדור, עם בחירתו של ברק אובמה לנשיא השחור הראשון של ארצות הברית. ואכן דור ה-Z מאופיין כדור בעל סובלנות ויכולת גבוהה לקבל את השונה (שם; Turner, 2013).

צריכת תקשורת בקרב הדורות

אמצעי התקשורת חשובים לפיתוח הזהות הדורית של כל דור, ואף יכולים לשמש כבסיס לתרומה למאפייני האישיות של בני הדור. הם מסקרים אירועים היסטוריים ומנגישים אותם לכלל הציבור, מגדילים את השפעתו של כל אירוע והופכים אותו למכנה משותף בקרב ציבור רחב יותר (Aroldi, 2011; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013).

מחקרים רבים בחנו את ההבדלים בצריכת התקשורת בקרב דורות שונים וקבעו כי החשיפה משפיעה על הרגלי הצריכה וההעדפות של אמצעי תקשורת מסוימים. הרגלי השימוש בתקשורת נקבעים בעיקר בשנות הילדות והנעורים ונשארים קבועים לאורך כל החיים. כל דור נוטה להעדיף את אמצעי התקשורת שהיו פופולריים בילדותו או את אמצעי התקשורת שהומצאו בילדותו וכניסתם לחברה היוותה אירוע מכונן (Bolin, 2014; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Opermann, 2014; Schewe & Noble, 2013; Turner, 2013; Van der Goot et al., 2016; Vittadini et al., 2000).

לדוגמה, בני דור הבייבי בומרס ודור ה-X הוגדרו על ידי חוקרי התקשורת כ"דור הטלוויזיה". הטלוויזיה נכנסה לחיי הציבור בשנות הילדות של דור הבייבי בומרס, ונחשבה לאירוע מכונן בחייהם. בניגוד לבייבי בומרס, ילדי דור ה-X לא חוו כניסה לחברה של אמצעי טכנולוגי חדש מכונן, דוגמת האינטרנט והרשתות החברתיות, בשנות ילדותם וחוקרי התקשורת עדיין כללו את ילדי דור ה-X ב"דור הטלוויזיה" מפני שהטלוויזיה עדיין הייתה אמצעי התקשורת המועדף בחברה. (Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Turner, 2013; Van Der Goot et al., 2016; Vittadini et al., 2013).

ילדי דור ה-Y התאפיינו בעיקר בכניסת האינטרנט כאמצעי תקשורת במהלך ילדותם, וחוקרים רבים כינו אותם "דור האינטרנט". הטכנולוגיה והאינטרנט היו במהירות לחלק בלתי נפרד מחייהם של ילדי הדור (Borges et al., 2006). מחקר ערכני הראה כי ילדי דור זה מחשיבים את האינטרנט בחייהם עד כדי כך ש-53 אחוז מנשאלים סקר העדיפו לוותר על חוש הריח שלהם או על אחת מידיהם, אך לא על גישה לאינטרנט (Van den Bergh & Behrer, 2016).

בניגוד לדורות הקודמים, ילדי דור ה-Y נוטים להשתמש במגוון רחב של אמצעי תקשורת ולא רק ברשת האינטרנט: רובם מעדיפים לצפות בטלוויזיה בקביעות, לקרוא עיתונים ולהאזין לרדיו. גיוון ההעדפות נובע בעיקר מכך שילדי הדור נוטים לבצע כמה פעולות במקביל, כגון להקשיב למוזיקה ברדיו או לצפות בתוכנית בטלוויזיה תוך כדי גלישה באינטרנט. התוצאה היא שדור ה-Y אינו מוגבל להעדפת אמצעי תקשורת אחד, כפי שהיה בדורות הקודמים (Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Taylor, 2017; Turner, 2013).

השימוש באינטרנט הביא ליצירת פערים בין "הילידים הדיגיטליים" של דור ה-Y ובין "המהגרים הדיגיטליים" של דור ה-X והבייבי בומרס, שנאלצו להסתגל למציאות וללמוד בגיל מתקדם כיצד להשתמש בטכנולוגיות החדשות (Clark, 2009; Prensky, 2001; Venter, 2016).

בעוד ילדי דור ה-Y חוו את כניסת האינטרנט לחייהם במהלך ילדותם, בני דור ה-Z נולד היישר לתוך העולם הדיגיטלי. בניגוד לדורות הקודמים הם אינם מכירים חיים ללא גישה לאינטרנט והפיתוחים הטכנולוגיים הסובבים אותם, והם מקבלים את הטכנולוגיה כדבר מובן מאליה (Dorsey, 2016; Swartz, Huff & Harper, 2017; Van den Bergh & Behrer, 2016).

(Behrer, 2016; Turner, 2013). ההשפעה העיקרית של האינטרנט על הזהות הדורית של בני דור ה- Z נובעת מעליית הרשתות החברתיות. היכולת לתקשר עם חברים ברשת ולשתף אותם בקלות באירועי החיים פופולרית במיוחד בקרב ילדי הדור (Swartz, Huff, 2017; Taylor, 2017; Harper, 2017). 84 אחוז מבני דור ה- Z משתמשים בקביעות ברשת חברתית אחת או יותר, 73 אחוז מעלים סרטונים ל-YouTube, ו-71 אחוז משתמשים בסנאפצ'ט (Taylor, 2017). גם בישראל קיים שימוש מוגבר של דור ה- Z בפלטפורמת הרשתות החברתיות. 41 אחוז מבני הנוער בישראל העידו על עצמם כמשתמשים מדי יום בטיקטוק, כשישים אחוז באינסטגרם ו-23 אחוז בטלגרם ובפייסבוק. זאת לצד שימוש יומיומי ברשתות חברתיות נוספות. יתרה מכך, כשבעים אחוז מבני הנוער העידו על עצמם כמשתמשים ביום ממוצע יותר משעה ברשת הטיקטוק, כחמישים אחוז משתמשים ברשת האינסטגרם ועוד במשך יותר משעה ביום, כ-18 אחוז משתמשים יותר משעה ביום ברשת פייסבוק (דו"ח בזק 2023). הפופולריות של הרשתות החברתיות חיזקה את האופי התחרותי של ילדי הדור, שנוטים להשוות את חייהם לחיי חבריהם כפי שהם מוצגים ברשת (Dorsey, 2016; Swartz, Huff & Harper, 2017; Taylor, 2017; Turner, 2013). הרשתות החברתיות אומצו גם בידי בני דור ה- Y , אך הם מקפידים פחות על התדמית שלהם ברשת: דור ה- Y הגלובלי נוטה לפרסם דברים כלליים יותר המופצים לכל העולם, ואילו דור ה- Z התחרותי מעדיף למקד את התכנים שהוא משתף ולהעלות לרשתות החברתיות רק תכנים המציגים אותו באופן חיובי, ואלה מוצגים רק לקהל שהוגדר על ידם (Swartz, Huff & Harper, 2017).

שנות הילדות של בני דור ה- Z התאפיינו בהגדלת הנגישות לרשת האינטרנט עם כניסת הסמארטפונים לחברה. היכולת לגשת לאינטרנט מכל מקום באמצעות המכשיר הנייד הביאה לכך שילדי דור ה- Z הגדירו את הסמארטפון כצורך בסיסי בחייהם. מחקרים קודמים מצאו כי ל-97 אחוז מילדי הדור בארצות הברית היה סמארטפון, וכולם השתמשו בו בקביעות (Taylor, 2017). עוד נמצא שבניגוד לטענותיהם של הורים מדורות קודמים אי שימוש בסמארטפון פוגע בילדי דור ה- Z יותר משהוא מועיל להם (Dorsey, 2016).

על פי דרישה

צריכת תוכן על פי דרישה מתייחסת לחופש של הצרכנים לבחור את הזמן והמקום לצפות או להאזין לתוכניות שידור ללא תלות בזמן השידור. גמישות הצרכן הייתה לחלק בלתי נפרד מהחוויה של תוכן על פי דרישה. צריכה על פי דרישה מעצימה את הצרכנים, מאפשרת להם לעצור, לדלג על פרסומות, לשדר תוכניות בשידור חי, להאזין לקטעים מסוימים, להתמקד בפודקאסטים, ערוצי מוזיקה, תוכניות מארכיון, רשימות השמעה ותוכן אחר בהתאם לטעמים ובחירות האישיות שלהם (Bury and Li, 2015; Bonet et al., 2011; Glantz, 2016).

צריכת תוכן על פי דרישה העצימה את הצרכן שמתגבר על מחסומים של קושי בקליטה ושל רצון לצרוך שוב תוכנית ולסנן תוכן לא רלוונטי. באמצעות "צמצום זמן", כפי שהמושג מוכר בעולם, צרכנים יכולים "לכווץ" תוכן כדי להתאים אותו להעדפותיהם הספציפיות. נגישות של קטעים ותוכניות על פי דרישה מעודדת מאזינים לצריכה של תוכן נוסף וחדש על ידי השפעת זליגה (Laor, 2022; Lissitsa & Laor, 2021).

אחת מצורות הטלוויזיה המבוססת על האינטרנט (שירותי וידאו על פי דרישה) מספקת גישה לתוכן טלוויזיוני בספרייה של ערוץ או רשת טלוויזיה מסוימים, כולל תוכן חדש כאשר הוא זמין על פי לוח השידור הלינארי. סוג אחר של שירות, כמו Netflix, Amazon או Hulu משמשים כשערים הפועלים כמקומות נחיתה כלליים לצופים שדרכם הם יכולים למצוא מגוון רחב של תוכן התואם לטעמים האישיים שלהם (Wayne, 2018). מחקרים שבחנו את המניעים לצריכת תכני VOD מראים כי לצד הצרכים המוכרים שמתמלאים בתכנים ויזואליים, כמו אסקפיזם, ה-VOD מספק גם צרכים חדשים מעצם קיומה של הטכנולוגיה החדשה. לדוגמה צפיית בינג' ממלאת לצרכנים את הצורך בשליטה בצריכת התוכן. כלומר, הצורך המתמלא הוא ניהול הצפייה – מתי, כמה ואיך. כמו כן צפיית הבינג' מאפשרת לצרכנים לשקוע יותר בתוכן ובכך ליהנות ממנו יותר. כמו כן מתמלא צורך ההישגיות בכך שהצרכנים מרגישים שהם סיימו עונה או צבר פרקים (Steiner & Xu, 2020).

השערה 1: בהתבסס על סקירת הספרות הנוגעת למאפייני הדורות השונים ו"החשיפה הטרייה" המעצבת את צריכת התקשורת שלהם (Bolin, 2014; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Opermann, 2014; Schewe & Noble, 2000; Turner, 2013; Van (Y) der Goot et al., 2016; Vittadini et al., 2013), אני משער כי הדור המבוגר יותר (Z). אך גם להפך: הדור הצעיר צורך יותר תוכן "און-דמנד" (כגון יוטיוב ו-VOD) לעומת הדור המבוגר יותר.

פער דיגיטלי

פער דיגיטלי נוצר בין מי שיש להם גישה לטכנולוגיות מידע ותקשורת ויודעים להשתמש בהן ולנצלן לטובתם, ובין אלה שאין להם גישה לטכנולוגיות האמורות ואינם יכולים או יודעים להשתמש בהן לתועלתם (Compaine, 2001). נהוג לסווג את הפער הדיגיטלי בשתי דרגות של אי-שוויון: הראשונה מבחינה בין המחוברים לאינטרנט ובין אלה שאינם מחוברים אליו, והשנייה מאפיינת את דפוסי הגלישה של האוכלוסייה המחוברת לאינטרנט, ובה נמדדים סוגים שונים של שימוש במדיום זה (Hargittai, 2003; Robinson, 2003; DiMaggio & Hargittai, 2003).

מחקרים במדינות שונות שהתמקדו במדידת הפער הדיגיטלי, מצביעים על קשר בין השימושים המקוונים השונים למשתני רקע סוציו-דמוגרפיים כגון: ההשכלה, הגיל, מידת

הדתיות, אזור המגורים, ההכנסה והמגדר (Brandtzæg, Heim & Karahasanovic, 2011; Dutton & Blank, 2011; Hargittai, 2003; Schradie, 2011, 2012; Zickuhr & Smith, 2017; Moshe, Laor & Friedkin, 2012). עם הזמן, הפערים הדיגיטליים המגדריים הצטמצמו ונסגרו במדינות המפותחות. גם הפערים על בסיס ההכנסה פחות משמעותיים (Dutton and Blank, 2011; Hargittai, 2018; Samuel-Azran, Laor & Tal, 2019).

השערה 2: בהסתמך על סקירת הספרות הנוגעת לפער הדיגיטלי, ובאופן ספציפי לצמצום הפער הדיגיטלי המגדרי במדינות מתפתחות (Dutton and Blank, 2011; Hargittai, 2018), אני משער כי לא ימצאו הבדלים בהרגלי צריכה של נשים וגברים בני הדורות Z ו-Y.

כשמדובר בפערים דיגיטליים על בסיס דתיות נראה כי הפערים עדיין קיימים. קהילות דתיות ומסורתיות ברחבי העולם מגלות חשדנות כלפי טכנולוגיות התקשורת. חשדנות זו משקפת במידה רבה את העימות בין הערכים המסורתיים למודרניים. הדבר בא לידי ביטוי בשני חששות עיקריים: (1) חשש מפני הפלטפורמה הטכנולוגית המאפשרת את כניסתם של תכנים לא רצויים, שאינם עולים בקנה אחד עם ערכיה ואמונותיה של הקהילה ולפיכך מאיימים עליה (Stout & Buddenbaum, 1996); (2) חשש מפגיעה באורח החיים של הקהילה בשל שיבוש הסדרים החברתיים והתקשורתיים המסורתיים (Umble, 1992). קהילות דתיות מבוססות על היררכיה ועל שליטה בגישה לתכנים. אולם כאשר המידע מועבר מלמעלה למטה, טכנולוגיות התקשורת השונות מבוססות על זמינות רחבה של תכנים הפוגעת בהיררכיה הקהילתית (קפלן, 2007; כץ, 2007; לב־און ונריה־בן שחר, 2009). בהתאם לכך מצביעים המחקרים בישראל על קשר שלילי בין רמת הדתיות לגלישה באינטרנט (דרור וגרשון, 2012; Lissitsa & Lev-On, 2014). נראה שדתיים וחילונים פועלים באורח שונה בשעות הפנאי שלהם, דבר שבא לידי ביטוי גם בצריכת המדיה של כל אחד מהמגזרים. כך לדוגמה נמצא שבני נוער חילונים צורכים יותר מדיה מבני נוער דתיים באותו גיל. הסיבה לכך נעוצה בתהליכי חברות שונים של כל אחת מהחברות ובחשיבות שכל מגזר מייחס לתרבות הפנאי ולמרכיבים של שעות הפנאי (סואן ורבינוביץ, 2011).

השערה 3: בהסתמך על סקירת הספרות על ההיררכייה הדתית והשליטה על מעבר המידע, לצד החשש מטכנולוגיות חדשות המערערות את השליטה ההיררכית במידע, בשל זמינות ונגישות המידע לכולם (כץ, 2007; קפלן, 2007; לב־און ושחר, 2009; Rozenberg; et al., 2016) נשער כי חילונים ודתיים בקרב דור ה-Y וה-Z יהיו בעלי הרגלי צריכה שונים. חילונים יצרכו כנראה יותר תוכן דיגיטלי ודתיים יצרכו יותר תוכן מסורתי.

מתודולוגיה

המחקר נערך בחודש פברואר 2020 באמצעות סקר אינטרנטי של חברת Ipanel, בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית, בני דור ה-Y (גילאי 18-35) ודור ה-Z (גילאי 14-17). מכון המחקר פועל בהתאם להנחיות הבין-לאומיות והקריטריונים ESOMA והשאלון נבדק ואושר על ידי ועדת האתיקה. המשתתפים בפאנל קיבלו תגמול על השתתפותם, עובדה שעשויה לעודד אוכלוסיות חלשות מבחינה כלכלית להשתתף בסקר. הדגימה כללה 800 משתתפים (48.6 אחוז גברים, גיל ממוצע 22.5, סטיית תקן 6.7). טעות הדגימה המקרית הייתה כ-3.5 אחוזים, בהתאמה לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. התפלגות המגדר והגיל בהתאם לנתוני הלשכה בהתחשב בטעות הדגימה.

מדדים

השאלון כלל 27 פרמטרים הנוגעים לצריכת מדיה מסוגים שונים (רדיו, עיתונים, טלוויזיה, על פי דרישה) ומאפיינים סוציו-דמוגרפיים. בכל אמצעי תקשורת שהנסקר סימן כרלוונטי עבורו, הוא התבקש לסמן באיזו מידה הוא צורך אמצעי תקשורת זה. הנסקרים השיבו בסולם של 1 (כלל לא) ועד 5 (במידה רבה מאוד). הם מילאו שאלונים בשעות היממה השונות. משתנים בלתי תלויים: גיל, מגדר, רמת השכלה, דתיות. רמת הדתיות נשאלה בנוסחה המקובל על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כיצד מגדיר הנסקר את עצמו מבחינה דתית: חרדי, דתי, מסורתי וחילוני.¹

בחינת השערות המחקר נעשתה באמצעות מבחני t להשוואת ממוצעים במקרים שבהם המשתנה הדמוגרפי הרלוונטי הכיל שתי קבוצות ובאמצעות מבחני F וניתוחי שונות חד-כיווניים במקרים שבהם המשתנה הדמוגרפי הרלוונטי הכיל יותר משתי קבוצות. במקרים שבהם הנחת שוויון השונות הנחוצה למבחני F/ניתוח שונות חד-כיווניים לא התקיימה (לפי מבחן Levene) נערך מבחן א-פרמטרי מסוג Kruskal-Wallis. במקרים שבהם המבחן הפרמטרי (קרי, מבחן F) או הא-פרמטרי (קרי, מבחן KW) הראה מובהקות סטטיסטית, בוצעו גם ניתוחי המשך באמצעות מבחני t זוגיים (על כל הרמות האפשריות) עם תיקון p.value בשיטת BH.

ממצאים ודיון

השערה 1 אוששה באמצעות הממצאים הנוגעים לצריכת תקשורת מסורתית (עיתון, רדיו וטלוויזיה) של הדור הבוגר יותר (Y) לעומת צריכה לפי דרישה (יוטיוב ו-VOD) של הדור הצעיר יותר (Z) והפוך (ראו לוחות 1-6).

עיתון

לוח 1: צריכת עיתונים בקרב דור ה-Y ודור ה-Z

Groups	Y	Z
N	504	304
Average	2.1	2.07
Standard Deviation	1.03	0.96

לוח 1 מראה כי בני דור ה-Y צורכים עיתונים יותר מדור ה-Z, אך באופן שאינו מובהק ($p > .05$). דור ה-Y צורך אותם יותר מבני דור ה-X, ככל הנראה, מפני שגדל בתקופה שבה העיתון היה יותר דומיננטי ורלוונטי מדור ה-Z.

הספרות המחקרית מראה שכל דור נוטה לצרוך את התקשורת שצרך ב"חשיפה הטרייה", כלומר אמצעי התקשורת שהיה דומיננטי בילדותו (Bolin, 2014; Kalmus, 2013; Masso & Lauristin, 2013; Opermann, 2014; Schewe & Noble, 2000; Turner, 2013; Van der Goot et al., 2016; Vittadini et al., 2013). דור ה-Z הוא דור דיגיטלי בכל רמ"ח אבריו, והעיתון נחשב למדיום מיושן ואף לא-שימושי. בחיפוש אחר אינפורמציה בני דור ה-Z יחפשו אפשרויות מוכרות וזמינות דוגמת עדכונים ברשתות החברתיות ובסמרטפון, שנחשב בסיסי (Swartz, Huff & Harper, 2017; Taylor, 2017).

בהתאמה לכך הצביעו מחקרים קודמים על המגמה שיותר אמצעי תקשורת ואנשי תקשורת מתחזקים עמודים ברשתות חברתיות ומעדכנים אותם באופן תדיר (Laor, 2019, 2021a, 2021c; Laor & Galily, 2020; Laor & Stainfeild, 2018; Stainfeild & Laor, 2019).

לוח 2: צריכת עיתונים בקרב גברים ונשים

Groups	Female	Male
N	415	393
Average	1.97	2.21
Standard Deviation	0.94	1.06

לוח 2 מראה כי גברים צעירים (Y ו-Z) צורכים עיתון יותר מנשים באופן מובהק ($p.value < 0.05$). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם הממצאים במחקרם של דן סואן ודנה רבינוביץ (2011) על בני נוער. הגם שאנו בעידן דיגיטלי, העיתון עדיין נתפס ככל הנראה כמדיום שעוסק בחדשות "קשות", קרי פוליטיקה, כלכלה וכיוצא באלה, ופחות בחדשות "רכות" כתרבות, פנאי ולייף סטייל. מחקרים קודמים מראים כי נשים צורכות יותר חדשות "רכות" לעומת גברים (Lavie & Lehman-Wilzig, 2005).

רדיו

לוח 3: צריכת רדיו בקרב דור ה-Y ודור ה-Z

Groups	Y	Z
N	504	304
Average	3.4	2.61
Standard Deviation	1.25	1.24

לוח 3 מראה כי בני הדור המבוגר צורכים באופן מובהק יותר רדיו מבני הדור הצעיר ($p.value < 0.05$). הרדיו נתפס על ידי הצעירים כמדיום מיושן, אנלוגי, ולכן בני דור ה-Z, שהינו דור דיגיטלי שרגיל לצרוך תוכן באמצעות "און דמנד", צורך מוזיקה באמצעות אפליקציות ייעודיות כמו YouTube, אפל מיוזיק ועוד, ולא באמצעות הרדיו. את התוכן הוא צורך באפליקציות, רשתות חברתיות ואתרי תוכן שונים (דו"ח בזק, 2023).

לוח 4: צריכת אפליקציות רדיו בקרב דור ה-Y ודור ה-Z

Groups	Y	Z
N	504	304
Average	2.45	2.28
Standard Deviation	1.22	1.23

לוח 4 מראה כי הדור המבוגר יותר (Y) צורך יותר אפליקציות רדיו מהדור הצעיר באופן מובהק באופן גבולי ($p = .05$). הפער קיים אף שתחנות הרדיו פיתחו אפליקציות המאפשרות לצרוך תוכן על פי דרישה ואף רשימות שירים לפי סגנונות (Laor, 2021b; Laor et al., 2019; 2022). ככל הנראה מי שצורך רדיו באופן אנלוגי נחשף לאפליקציות של התחנות ו/או יש לו מוטיבציה לחפש את השירותים הדיגיטליים שתחנות הרדיו מעניקות, קרי אפליקציות. במילים אחרות, לבני דור ה-Z הרדיו הוא אמצעי תקשורת "זר" שאינו מוכר להם ואינו מדבר בשפתם (לא ויזואלי מטבעו, לדוגמה) ולכן אין להם רצון או צורך לצרוך אותו גם בפלטפורמה הדיגיטלית, ואילו לדור ה-Y מדובר במדיום מוכר ולכן הם צורכים אותו גם באופן דיגיטלי.

אפשר ללמוד מלוחות 1, 2 ו-3 כי דור ה-Y, הדור המבוגר, צורך יותר תקשורת מסורתית כגון עיתון, רדיו ואפליקציות רדיו מדור ה-Z, הוא הדור הצעיר (והפער מובהק בנוגע לצריכת רדיו ואפליקציות רדיו). ככל הנראה הסיבה לכך היא שיש להם "קשר" וחיבה לתכני הרדיו המסורתיים ולכן יש להם מוטיבציה לצרוך תכנים אלה גם בפלטפורמות האינטרנטיות (Lissitsa & Laor, 2021).

טלוויזיה

לוח 5: צריכת טלוויזיה בקרב דור ה-Y ודור ה-Z

Groups	Y	Z
N	504	304
Average	3.63	3.61
Standard Deviation	1.38	1.44

לוח 5 מראה כי דור ה-Y צורך יותר טלוויזיה. עם זאת נמצא כי צריכת הטלוויזיה בקרב דור ה-Z איננה נמוכה בהרבה מזו של דור ה-Y. ייתכן שההסבר הוא אלמנט "החשיפה הטרייה", שכן שני הדורות הללו גדלו על ברכי הטלוויזיה, שמשמשת מעין מדיום מעבר רלוונטי לשני דורות עוקבים אלה. עם זאת ככל הנראה מאחר שהטלוויזיה שימשה מדיום משמעותי ואטרקטיבי יותר כאשר בני דור ה-Y היו ילדים, בני דור זה צורכים גם בבגרותם מעט יותר טלוויזיה מבני דור ה-Z. ממצאים אלה תואמים את הספרות המציינת שהדור שגדל לאמצעי תקשורת מסוים ככל הנראה יצרוך אותה יותר בבגרותו (Bolin, 2014; Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Opermann, 2014; Schewe & Noble, 2000; Turner, 2013; Van der Goot et al., 2016; Vittadini et al., 2013).

לוח 6: צריכת VOD בקרב דור ה-Y ודור ה-Z

Groups	Y	Z
N	504	304
Average	3.22	3.46
Standard Deviation	1.55	1.43

לוח 6 מראה כי דור ה-Z צורך יותר VOD מדור ה-Y באופן מובהק ($p < .05$). כאמור, דור ה-Z נולד לצריכה לפי דרישה, ומדובר כמובן במדיום דיגיטלי מהיר, נגיש ודינמי שמתאים למאפייני דור ה-Z (Swartz, Huff & Harper, 2017; Taylor, 2017).

YouTube

לוח 7: צריכת YouTube בקרב דור ה-Y ודור ה-Z

Groups	Y	Z
N	504	304
Average	3.06	3.41
Standard Deviation	1.26	1.31

לוח 7 מראה כי דור ה-Z צורך באופן מובהק יותר תכני YouTube מדור ה-Y ($p < .05$). הסבר אפשרי לכך הוא העובדה שבני דור ה-Z גדלו לעולם דיגיטלי של על פי דרישה, קרי שהם רגילים לצרוך את התכנים המתאימים להם בתדירות ובשכיחות המתאימות להם ביותר. YouTube הוא האב טיפוס האופטימלי לצריכה דיגיטלית מותאמת לפי דרישה, בשל אפקט "החשיפה הטריה" (Swartz, Huff & Harper, 2017; Taylor, 2017). ההשערה 2 אוששה באמצעות הממצאים הנוגעים להרגלי הצריכה של נשים וגברים בני דור ה-Y וה-Z (ראו לוחות 8-10).

לוח 8: צריכת עיתון לפי מגדר

Groups	Female	Male
N	415	393
Mean	1.97	2.21
Standard Deviation	0.94	1.06

לוח 8 מראה כי בהשוואה לנשים, גברים בני דור ה-Y וה-Z צורכים עיתונים בשכיחות גבוהה יותר באופן מובהק ($p < .05$). ממצאים אלה תואמים לממצאים במחקרם של סואן ורבינוביץ על מתבגרים (2011). כך, אף שאנו בעידן דיגיטלי עיתונים עדיין נחשבים מדיום שעוסק בחדשות "קשות" יותר, קרי פוליטיקה, כלכלה ונושאים דומים, ופחות בנושאים "רכים" כמו תרבות, פנאי ולייף סטייל. מחקרים קודמים הראו כי בהשוואה לגברים נשים נוטות לצרוך תכנים "רכים" יותר (Lavie & Lehman-Wilzig, 2005).

לוח 9: צריכת YouTube בקרב גברים ונשים

Groups	Female	Male
N	415	393
Average	3.19	3.2
Standard Deviation	1.3	1.28

לוח 10: צריכת YouTube בקרב גברים ונשים במגזר החילוני

Groups	Female	Male
N	219	192
Average	3.27	3.45
Standard Deviation	1.32	1.26

לוחות 9-10 מלמדים כי בקרב כלל הנסקרים, במיוחד במגזר החילוני, אפשר לראות סגירה של הפער הדיגיטלי המגדרי כאשר לא נמצאו הבדלים מובהקים בצריכת YouTube בין נשים לגברים. זאת, כפי שאפשר לראות במחקרים רבים שבהם באה לידי ביטוי סגירת הפערים הדיגיטליים בין גברים לנשים, במיוחד כאשר מדובר בתכנים רלוונטיים לשני המינים, גורם שכלל הנראה מעלה את המוטיבציה לגישור על פערי הידע בתפעול של אמצעי דיגיטלי כזה או אחר, כפי שמצאו גם מחקרים אחרים הנוגעים לגישור על פערי ידע על ידי חברות שונות (Rosenberg & Rashi, 2015; Laor, Lissitsa & Galily, 2019). השערה 3 מתחזקת באמצעות הממצאים על הרגלי צריכת מדיה של דתיים וחילוניים בקרב דור ה-Y וה-Z (ראו טבלאות 11-18?). בעוד רוב המחקרים התמקדו בארגונים חילוניים הפועלים במרחב מערבי, ליברלי, מעטים מהם עסקו במתח שבין דת למודרניות בהקשר לאמצעי התקשורת (Laor & Galily, 2022). החרדים, לדוגמה, נחשבים בישראל מיעוט כיוון שהם מסתגרים.

לוח 11: צריכת עיתון לפי רמת דתיות

Groups	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני
N	23	160	214	411
Average	2.35	2.33	2.16	1.94
Standard Deviation	1.15	0.9	0.98	1.02

לוח 11 מראה שחרדים ודתיים צורכים יותר עיתונים מחילונים ומסורתיים. מבחן KW הראה כי השוני בין הממוצעים הינו מובהק ($p < .05$). ניתוחי ההמשך הראו כי הפער המובהק ביותר הוא בין חילונים לדתיים ($\text{adjusted } p\text{-value} = 6.2e-05$). פער מובהק עלה גם בין החילונים למסורתיים ($\text{adjusted } p = .031$).

ככל שרמת הדתיות עולה רבה יותר צריכת העיתון, ככל הנראה מפני שזה מדיום נגיש לקהילה הדתית, ומפני שהרגלי הקריאה רווחים יותר בקהילה הדתית מאשר בקרב החילונים (רוזנברג, בלונדהיים וכץ, 2016). יתרה מזאת, מכיוון שהדתיים שומרים על כללים ייחודיים ביום שבת ואינם צורכים אמצעים חשמליים ודיגיטליים, זהו יום שבו

הם ככל הנראה צורכים הרבה תוכן מסוג זה, קרי קריאה. כמו כן הגישה לעולם הדיגיטלי לעיתים מוגבלת וככל שהדתיות עמוקה יותר, העולם הדיגיטלי נתפס כאסור יותר ופחות נגיש (Stout & Buddenbaum, 1996).

לוח 12: צריכת עיתון לפי רמת דתיות בקרב דור ה-Z

Groups	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני
N	8	89	58	149
Average	2.88	2.25	2.17	1.89
Standard Deviation	1.36	0.76	0.9	1.02

[לסדר: נא להפריד את השורה השנייה מן השלישית בלוח 12. אינני מצליחה בכך. תודה]
לוח 12 מראה כי הפער בקריאת עיתון בין חילונים ומסורתיים לדתיים וחרדים נשמר ואף גדל בקרב דור ה-Z בלבד. מבחן KW הראה שוני מובהק בין הממוצעים ($p < 0.05$). ניתוחי ההמשך הראו כי הפער המובהק ביותר הינו בין חילונים לדתיים ($\text{adjusted } p = 0.012$). העולם האנלוגי, קרי העיתון, הוא מדיום בפורמט "סגור", דהיינו נטול השתלשלות או קישוריות לתכנים או לעולמות אחרים, בהיותו אנלוגי. באופן ישיר ובהתאמה אנו רואים שגם הבדלים אלה נמצאים בין דור ה-Z לדור ה-Y; דור ה-Z מורגל ב"זליגה" ו"זרימה" של תכנים ושימוש מקביל במספר מדיומים בו זמנית.

לוח 13: צריכת רדיו לפי רמת דתיות

Groups	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני
N	23	160	214	411
Average	2.78	2.73	3.25	3.18
Standard Deviation	1.31	1.29	1.25	1.31

לוח 13 מראה שחילונים ומסורתיים צורכים יותר רדיו מדתיים וחרדים. מבחן F הראה כי השוני בין הממוצעים מובהק ($p < 0.05$). ניתוחי ההמשך הראו כי הפער המובהק ביותר הינו בין חילונים לדתיים ($\text{adjusted } p = 0.00052$) ובין מסורתיים לדתיים ($\text{adjusted } p = 0.00052$). ככל הנראה הסיבה לכך היא שהדתיים מתאפיינים בסביבה קהילתית וצורכים פחות תקשורת המונים.

לוח 14: צריכת טלוויזיה לפי רמת דתיות

Groups	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני
N	23	160	214	411
Average	1.65	2.49	3.97	3.98
Standard Deviation	0.98	1.45	1.15	1.19

לוח 15: צריכת VOD לפי רמת דתיות

Groups	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני
N	23	160	214	411
Average	2.3	2.59	3.49	3.55
Standard Deviation	1.4	1.48	1.4	1.47

גם במקרה זה לוחות 14 ו-15 מראים שגם בקרב הדורות הצעירים (Y ו-Z) עדיין נשמר הפער בצריכת טלוויזיה. חילונים ומסורתיים צורכים יותר טלוויזיה ו-VOD לעומת דתיים וחרדים. מבחני F הראו כי השוני בין הממוצעים מובהק ($p < 0.05$ בשני המקרים). ניתוחי המשך הראו כי הפערים המובהקים ביותר בצריכת טלוויזיה היו בין חילונים ומסורתיים לדתיים ($\text{adjusted } p < 2e-16$) וגם בין חילונים ומסורתיים לחרדים ($\text{adjusted } p = 5.6e-11$ ו- $\text{adjusted } p = 3.8e-11$). עוד הם הראו כי הפערים המובהקים ביותר בצריכת VOD היו בין מסורתיים לחרדים ודתיים ($\text{adjusted } p = 0.0032$ ו- $\text{adjusted } p = 1.5e-08$ בהתאמה), וכך נשמר הפער הדיגיטלי בין המגזרים. הסיבה לכך היא, ככל הנראה, שהמגזר החרדי אינו צופה בטלוויזיה כלל ואינו משתמש גם בתכני ה-VOD, שלרוב הם תכנים המיועדים לחילונים ולא נתפסים כראויים לדתיים.

לוח 16: צריכת YouTube לפי רמת דתיות

Groups	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני
N	23	160	214	411
Average	2.39	2.84	3.24	3.36
Standard Deviation	1.27	1.32	1.18	1.29

לוח 16 מראה שחילונים ומסורתיים צורכים יותר YouTube מדתיים וחרדים. מבחן F הראה כי השוני בין הממוצעים מובהק ($p < 0.05$). ניתוחי המשך הראו כי הפער המובהק ביותר הוא בין חילונים לדתיים ($\text{adjusted } p = 7.9e-05$). כן עלו פערים מובהקים גם בין

חילונים לחרדים (adjusted p. = .0012) וגם בין מסורתיים לדתיים ולחרדים (adjusted p. = 0.0038 בשני המקרים). ממצאים אלה תואמים את הפערים הדיגטליים המורים כי ככל שאדם יותר דתי הנגישות והשימוש בטכנולוגיה חדישה יותר נמוכה יותר (Stout & Buddenbaum, 1996). עוד הם מראים כי ככל שאדם משתייך יותר לקהילה דתית או חרדית השמרנות בשאלת תכנים פתוחים ועם פרסומות גבוהה יותר. הסיבה לכך היא שקהילות דתיות מבוססות על היררכיה מסוימת ועל שליטה בגישה לתכנים, והמידע מועבר מלמעלה למטה (קפלן, 2001; כץ, 2007; לב־און ונריה בן־שחר, 2009).

לוח 17: צריכת YouTube בקרב דתיים, גברים לעומת נשים

Groups	Female	Male
N	81	79
Average	3.02	2.65
Standard Deviation	1.33	1.28

לעומת זאת לוח 17 מראה כי במגזר הדתי נשים צורכות יותר YouTube מגברים (הפער מובהק באופן גבולי- $p=.06$). ייתכן שהתפיסה במגזר הדתי היא שגברים מוגבלים בתכנים שבהם הם יכולים לצפות יותר מנשים, ש־YouTube הוא מדיום שמשלב פרסומות רבות בעת הקרנת התכנים ובמקרים רבות משולבות בהם סצינות שאינן צנועות דיין עבור המגזר הדתי. כמו כן האינטרנט מעניק שרשרים ואופציות רבות לזליגה לתכנים לא ראויים. לכן נראה שיותר גברים נמנעים משימוש ב־YouTube. כמו כן עול ניהול משק הבית מוטל על הנשים בעוד הגברים עוסקים בלימוד תורה. לפיכך ייתכן שנשים עושות שימוש בתכני יוטיוב לצורך זה וכמו כן תכנים אלה זמינים יותר לנשים החשופות לאפליקציה כשהן עובדות מחוץ לבית, בניגוד לגברים שיוצאים פחות לעולם העבודה ונחשפים פחות לטכנולוגיה (Shahar & Lev-On, 2011; Livio & Tenenboim Weinblatt, 2007; Neriya-Ben Shahar, 2017).

לוח 18: צריכת YouTube לפי רמת דתיות בקרב דור ה־Z בלבד

Groups	Orthodox	Religious	Conservative	Secular
N	8	89	58	149
Average	2.38	2.99	3.36	3.74
Standard Deviation	1.51	1.34	1.19	1.23

הפער הדיגטלי בין החילונים לדתיים נשמר ככל הנראה גם בדורות הצעירים. לוח 15 מראה שחילונים ומסורתיים צורכים יותר YouTube מדתיים וחרדים גם בתוך דור ה־Z

בלבד. מבחן F הראה כי השוני בין הממוצעים מובהק ($p < .05$). ניתוחי ההמשך הראו כי הפער המובהק ביותר הוא בין חילונים לדתיים ($\text{adjusted } p = 7.7e-05$) ועלו פערים מובהקים גם בין חילונים לחרדים ($\text{adjusted } p = .0094$). בקרב החילונים קיימת מתירנות רבה יותר בצריכת תכנים ונגישות גבוהה יותר לטכנולוגיה. לעומת זאת במגזרים הדתיים קיימת שמרנות בצריכת תכנים ובשימוש טכנולוגי מוגבר (Cohen, 2013). ממצא זה תואם מחקר קודם שמצא כי דתיים צורכים פחות מדיה מחילונים (סואן ורבינוביץ, 2011) בשל תפיסה שונה של זמן הפנאי.

סיכום ומסקנות

מטרתו של המחקר הייתה למפות את הפערים בצריכת התקשורת בקרב הדורות הצעירים, דור ה- Y ודור ה- Z . כפי שנמצא במחקרים אחרים "החשיפה הטרייה" משפיעה על הרגלי הצפייה וההעדפות לצריכת אמצעי תקשורת. הרגלי השימוש בתקשורת נקבעים בעיקר בשנות הילדות והנעורים ונשארים קבועים כל החיים; כל דור צורך יותר את אמצעי התקשורת שעליהם הוא גדל (Taylor, 2017; Swartz, Huff & Harper, 2017). השערה 1 אוששה באופן מלא בממצאי המחקר הנוכחי, המעידים כי דור ה- Y צורך תקשורת מסורתית (עיתון ורדיו), יותר מבני דור ה- Z . יתרה מזאת, צריכת טלוויזיה נמצאה דומה בשני הדורות, ככל הנראה בשל אפקט ה"חשיפה הטרייה", שכן לשני הדורות הטלוויזיה משמשת כמדיום מעבר רלוונטי. לעומת זאת, דור ה- Z צורך יותר מדיה דיגיטלית (ניו מדיה), YouTube ו-VOD. אמצעי תקשורת אלה תואמים את המאפיינים של דור ה- Z : מיידיות וזמינות מהירה, בדומה למאפייני הרשתות החברתיות שעליהם גדלו ושהשפיעו על זהותם הדורית (Taylor, 2017; Swartz, Huff & Harper, 2017). השערה 2 אוששה אף היא באמצעות ממצאי המחקר הנוכחי, לפיהם הפער הדיגיטלי צומצם בכל הקשור למגדר, כפי שהראו גם מחקרים קודמים (Laor, Lissitsa & Galily, 2019; Rosenberg & Rashi, 2015). במחקר זה לא נמצאו הבדלים מובהקים בצריכת YouTube בין נשים לגברים. ככל הנראה התכנים הרלוונטיים ב-Youtube מעלים את המוטיבציה לגישור על פערי הידע בתפעול של אמצעי דיגיטלי כזה או אחר. לעומת זאת במגזר הדתי נשים צורכות יותר YouTube מגברים. ייתכן שהתפיסה במגזר הדתי, שגברים צריכים יותר לשמור על צריכת תכנים צנועים לעומת נשים בעוד YouTube משלב פרסומות רבות בתכנים, שבמקרים רבות משלבות סצנות שאינן צנועות דיין. כמו כן האינטרנט מעניק שרשרת ואופציות רבות לזליגה לתכנים לא ראויים. לכן ייתכן שיותר גברים נמנעים משימוש ב-Youtube מהסיבות הללו, והאיסורים של צפייה בתכנים "לא צנועים" חלים עליהם ביתר שאת, לעומת הנשים (בראון, 2017). השערה 3 אוששה במחקר הנוכחי, כאשר דתיים נמצאו כצורכים יותר מדיה אנלוגית (עיתון) ופחות מדיה מסוגים שונים (רדיו, טלוויזיה ויוטיוב).

גם בהבחנה הדמוגרפית בין המגזר הדתי לחילונים נשמר היחס המסורתי בין דתיים לחילונים. נמצא שהדתיים צורכים יותר תקשורת אנלוגית, עיתון, ופחות תקשורת מסוג אחר: רדיו, טלוויזיה, YouTube. כאמור, הבחנה זו נשמרת גם כאשר מדובר בדור הצעיר הדתי. פערים אלה נשמרים ככל הנראה מכיוון שהעיתון נתפס כשמרן בתכניו לעומת שאר אמצעי התקשורת וכמו כן הפער הדיגיטלי בא לידי ביטוי בשכיחות השימוש בתקשורת דיגיטלית. פער זה מובן לאור העובדה שהתכנים בפלטפורמות אלה הם כמעט אינסופיים לצרכן החילוני, ומצמצמים יותר למגזר הדתי. ייתכן שבעתיד יהיו יותר תכנים התואמים את אופי המגזר הדתי, כאשר ערוצי ה-VOD ו-Youtube יהיו ייעודיים למגזר ויקבלו הכשר גם בקהילה הדתית, כפי שאפשר לראות גם בטכנולוגיות שונות שאומצו ו"הוכשרו" על ידי המגזר הדתי (רוזנברג, בלונדהיים וכץ, 2016). עם זאת ייתכן שהפער יישמר, שכן גם התכנים עבור המגזר החילוני יעלו.

לסיכום, התשתית הדיגיטלית לצריכת תקשורת כיום זמינה ונגישה מתמיד (Dhoest & Simons, 2016). ממצאי המחקר מעידים שהפערים הדיגיטליים נשמרו ברובם בין רמות דתיות שונות למרות העובדה ששני הדורות הצעירים Y ו-Z חיים בעידן דיגיטלי שנמצא סביבם כמעט בכל מקום ובכל עת. זאת ככל הנראה מאחר שהדתיים מוגבלים בתכנים שהם יכולים לצרוך, דבר המפריע לסגירת הפער. לעומת זאת הפערים נסגרים בין נשים לגברים מאחר שאין גורם מפריע שמגביל את אחד מהצדדים. קרי, כאשר יש חופש, נגישות וזמינות הפער יכול להיסגר. המחסום המסורתי של טכנולוגיה דיגיטלית בין גברים ולנשים נפרץ ולכן ההבדלים בשימוש בה תלויים בצורך של כל אישה וגבר וברצונם, מה שתורם לסגירת הפער. לעומת זאת אצל הדתיים המחסום המסורתי של התקשורת הדיגיטלית מייצג את המחסום בין ה"עבר" ל"הווה", קרי מחסום בפני הקדמה; לכן הפערים נשמרים. ככל הנראה בעתיד תבין החברה הדתית כי בלימת הטכנולוגיה אינה אלא "לטמון את הראש בחול" ו/או שאפשר לרתום את הטכנולוגיה לשמירה על הייחודיות, המסורת והקהילה. אז ככל הנראה תביית החברה הדתית את האמצעים הדיגיטליים כדי שיתאימו למאפייניה ולתכנים הרלוונטיים לה. במצב זה יוכל הפער להיסגר.

בסופו של דבר מעידים ממצאי המחקר כי מאפייני הדורות באים לידי ביטוי ומשפיעים על דפוסי צריכת התקשורת, כאשר דור ה-Z צורך יותר תקשורת דיגיטלית, מהירה וממוקדת ב-VOD וביוטיוב.

כאמור, בני דור זה נולדו לעולם של נגישות גבוהה לאינטרנט ולשימוש בסמרטפונים (Taylor, 2017). כלומר, ה"חשיפה הטריה" משפיעה על הזהות הדורית שלהם המאופיינת במיידיות וקישוריות (Swartz, Huff & Harper, 2017; Taylor, 2017). לעומת זאת דור ה-Y לא נולד ליוטיוב ול-VOD, בניגוד לדור ה-Z שגדל והתחנך על תוכן לפי דרישה. לכן ההבדלים בצריכת תקשורת בין שני דורות אלה (Bolin, 2014):

Kalmus, Masso & Lauristin, 2013; Opermann, 2014; Schewe & Noble, 2000; (Turner, 2013; Van der Goot et al., 2016; Vittadini et al., 2013).

עוד נמצא במחקר זה שדור ה-Y צורך יותר עיתונים ורדיו מדור ה-Z, שכן הוא גדל על אמצעי תקשורת אלה.

מחקרים עתידיים יבחנו אם השימוש באמצעי התקשורת עונה על הצרכים של הדורות השונים באמצעות תיאוריות פסיכולוגיות ו/או סוציולוגיות. לדוגמה, בחינת נושא זה תוך שימוש בתיאוריית חמישה מאפייני האישיות (big 5 theory), ואם תכונות פסיכולוגיות יכולות להשפיע על השימוש במדיה ואם ההבדלים בשימוש בין דור ה-Y וה-Z קשורים גם לפרמטרים אלה.

מגבלות המחקר הנוכחי נובעות בעיקר מהדאטה המוגבלת. המשתתפים במחקר גויסו והשיבו על השאלון באמצעות האינטרנט. על כן מודעותם וגישתם לאינטרנט ולרשתות חברתיות ככל הנראה גבוהה משל משתתפים במחקר שיתקיים מחוץ למרחב האינטרנטי. מכאן שיש הטיה מובנית לטובת צריכה של מדיה דיגיטלית בציבור החרדי. חלק מהציבור החרדי אינו חשוף לאינטרנט ולכן אין ביכולתו להשתתף במחקר. כמו כן הדגימה לא כללה ערבים ישראלים (שחלקם באוכלוסייה הכללית כעשרים אחוז), עקב היענות דלה להשתתף בסקרים אינטרנטיים.

הערות

1 ראו שאלון ה"מ"ס לדוגמה: [https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2019/%D7%9C%D7%95%D7%97%D7%95%D7%AA%20%D7%AA%D7%9C%D7%95%D7%A9%D7%99%D7%9D/%D7%A9%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%9F%20%D7%94%D7%A1%D7%A7%D7%A8%20%D7%94%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%202023%20\(002\).pdf](https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2019/%D7%9C%D7%95%D7%97%D7%95%D7%AA%20%D7%AA%D7%9C%D7%95%D7%A9%D7%99%D7%9D/%D7%A9%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%9F%20%D7%94%D7%A1%D7%A7%D7%A8%20%D7%94%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%202023%20(002).pdf)

מקורות

אלמוג, ת' וע' אלמוג (2016). דור ה-Y: כאילו אין מחר, בן שמן: מודן הוצאה לאור.
בן זאב, א' וע' לומסקי-פדר (2016). "דור קנוני: בין הלאומי לבין הפרטי בזיכרונות של לוחמי תש"ח ויום כיפור", מגמות, נ(2), עמ' 7-28.
בראון, ב' (2017). מדריך לחברה החרדית, אמונות וזרמים, תל אביב: עם עובד, ספריית אופקים.
דו"ח בזק (2023). דו"ח מצב האינטרנט בישראל 2022: כל ישראלי. ת. והדיגיטל שלו.ה, אוחזר ביולי 2023 מן האתר: https://media.bezeq.co.il/pdf/internetreport_2022.pdf?_gl=1*12yrahb*_gcl_au*NDkxNDA2Nzc2LjE3MDQ3Mjg0MjY.*_ga*MTE1MjExMzc1Ny4xNjgwNTA5NzQy*_ga_8738BPRWQN*MTcwNzU4NjYyNS4xMi4wLjE3MDc1ODY2MjUuNjAuMCM4w
דרור, י' וס' גרשון (2012). "ישראלים בעידן הדיגיטלי", המכללה למנהל, אוחזר ב-20.6.2019 מן האתר: <https://www.isoc.org.il/sts-data/israelis-in-the-digital-age>
כץ, ט' (2007). "היחס והשימוש של קהילות דתיות לאינטרנט", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
לכאון, א' ור' נריה בן-שחר (2009). "פורום משלהן": עמדות ביחס לאינטרנט בקרב הגולשות בפורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות", מסגרות מדיה, 4, עמ' 67-105.

סואן, ד' וד' רבינוביץ (2011). "עוץ לי, גוץ לי: על בילויי שעות הפנאי של בני נוער חילוניים ודתיים בישראל", *החינוך וסביבה*, 33, עמ' 248-229.

קפלן, ק' (2007). *בסוד השיח החרדי*, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.

רוזנברג, ח', מ' בלונדהיים וא' כץ (2016). "'שוברי החומות': פיקוח, גבולות והמערכה על 'הסלולרי הכשר' בחברה החרדית", *סוציולוגיה ישראלית*, יז(2), עמ' 137-116.

- Abdourazakou, Y., X.N. Deng & G. Abeza (2020). "Social Media Usage during Live Sport Consumption: Generation Gap and Gender Differences among Season Ticket Holders", *International Journal of Sport Communication*, 13(4), pp. 696-718. DOI: <https://doi.org/10.1123/ijsc.2020-0021>.
- Acar, A.B. (2014). "Do Intrinsic and Extrinsic Motivation Factors Differ for Generation X and Generation Y", *International Journal of Business and Social Science*, 5(5), pp. 12-20.
- Alexander, C.S. & J.M. Sysko (2013). "I'm Gen Y, I Love Feeling Entitled, and it Shows", *Academy of Educational Leadership Journal*, 17(4), pp. 127-131.
- Aroldi, P. (2011). "Generational Belonging between Media Audiences and ICT Users", in: F. Colombo & L. Fortunati (eds.), *Broadband Society and Generational Changes*. Frankfurt: Peter Lang, pp. 51-69. Retrieved on 8.7.2022 from <http://hdl.handle.net/10807/2963>.
- Beutell, N.J. & U. Wittig-Berman (2008). "Work-family Conflict and Work-family Synergy for Generation X, Baby Boomers, and Matures: Generational Differences, Predictors, and Satisfaction Outcomes", *Journal of Managerial Psychology*, 23(5), pp. 507-523. Retrieved on 8.7.2022 from <https://doi.org/10.1108/02683940810884513>.
- Bolin, G. (2014). "Media Generations: Objective and Subjective Media Landscapes and Nostalgia among Generations of Media Users", *Participations: Journal of Audience & Reception Studies*, 11(2), pp. 108-131.
- Bolin, G. & E. Skogerbo (2013). "Age, Generation and the Media", *Northern Lights*, 11, pp. 3-14. https://doi.org/10.1386/nl.11.1.3_2
- Borges, N.J., R.S., Manuel, C.L. Elam & B.J. Jones (2006). "Comparing Millennial and Generation X Medical Students at One Medical School", *Academic Medicine*, 81(6), pp. 571-576. DOI: 10.1097/01.ACM.0000225222.38078.47.
- Bonet M, Fernández-Quijada D and Ribes X (2011). "The Changing Nature of Public Service Radio: A Case Study of Icat fm. Convergence", *The International Journal of Research into New Media Technologies*, 17(2), pp. 177-192.
- Brandtzæg, P.B., J. Heim & A. Karahasanović (2011). "Understanding the New Digital Divide: A Typology of Internet Users in Europe", *International Journal of Human-computer Studies*, 69(3), pp. 123-138. Retrieved on 17.9.2022 from <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2010.11.004>.
- Broennimann, A. (2017). *Generation Z at Work*, Switzerland: Swiss Education Group.
- Buckley, P., P. Viechnicki & A. Barua (2015). "A New Understanding of Millennials: Generational Differences Reexamined". Retrieved on 3.1.2018 from: <https://www2.deloitte.com/insights/us/en/economy/issues-by-the-numbers/understanding-millennials-generational-differences.html>.
- Bury, R. & J. Li (2015). "Is It Live or Is It Timeshifted, Streamed or Downloaded? Watching Television in the Era of Multiple Screens", *New Media & Society*, 17, pp. 592-610.
- Clark, L.S. (2009). "Digital Media and the Generation Gap", *Information, Communication & Society*, 12(3), pp. 388-407. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/13691180902823845>.

- Cohen, Y. (2013). "Awkward Encounters: Orthodox Jewry and the Internet", *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 25, pp. 42-54.
- Compaine, B. (2001). *The Digital Divide: Facing a Crisis or Creating a Myth?*, Cambridge: MA: MIT Press.
- Coupland, D. (2001), "Generation X", *Postmodern American Fiction: A Norton Anthology*, New York: Norton, pp. 568-573.
- Dhoest, A. & N. Simons (2016). "Still 'Watching' TV? The Consumption of TV Fiction by Engaged Audiences", *Media and Communication*, 4(3), pp. 176-184. DOI: <https://doi.org/10.17645/mac.v4i3.427>.
- Dorsey, J. (2016). *Gen Z Tech Disruption: 2016 National Study on Technology and the Generation After Millennials*, Austin, TX: The Center for Generational Kinetics.
- Dutton, W.H. & G. Blank (2011). "Next Generation Users: The Internet in Britain" (16.10.2011), *Oxford Internet Survey*, available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1960655>.
- Egri, C.P. & D.A. Ralston (2004). "Generation Cohorts and Personal Values: A Comparison of China and the United States", *Organization Science*, 15(2), pp. 210-220. Retrieved from: <https://doi.org/10.1287/orsc.1030.0048>.
- Dabija, D.C. & R. Băbuț, (2019). "Enhancing Apparel Store Patronage through Retailers' Attributes and Sustainability: A Generational Approach", *Sustainability*, 11(17), pp. 4532-4546. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/su11174532>.
- Hargittai, E. (2003). "Informed Web Surfing: The Social Context of User Sophistication", in: P. Howard & S. Jones (eds.), *Society Online: The Internet in Context*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, pp. 254-272. Retrieved from: <http://www.webuse.org/p/c03>.
- Hargittai, E. (2018). "The Digital Reproduction of Inequality", D.B. Grusky & S. Szelenyi (eds.) *The Inequality Reader*, New York, Routledge, pp. 660-670.
- Glantz M. (2016) "Internet Radio Adopts a Human Touch: A Study of 12 Streaming Music Services", *Journal of Radio & Audio Media* 23(1), pp. 36-49.
- Hepp, A., M. Berg & C. Roitsch (2017). "A Processual Concept of Media Generation: The Media-generational Positioning of Elderly People", *Nordicom Review*, 38(1), pp. 109-122. DOI: <https://doi.org/10.1515/nor-2017-0395>.
- Jorg, V.M. (2017). "Introducing: Generation Z". Retrieved on 4.2.2018 from: <https://www.engage.net/introducing-generation-z/#.Wo3BK6iWY2w>.
- Kalmus, V., A. Masso & M. Lauristin (2013). "Preferences in Media Use and Perception of Inter-generational Differences among Age Groups in Estonia: A Cultural Approach to Media Generations", *Northern Lights*, 11, pp. 15-34. DOI: https://doi.org/10.1386/nl.11.1.15_1.
- Laor, T. (2019). "'Hello, Is There Anybody Who Reads Me?': Radio Programs and Popular Facebook Posts", *International Journal of Interactive Multimedia & Artificial Intelligence*, 5(7). DOI: <http://doi.org/10.9781/ijimai.2019.10.003>.
- Laor, T. (2021a). "'Amphibians': Media Figures on Social Networks and Traditional Media in Israel", *Israel Affairs*, 27(3), pp. 534-557. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/13537121.2021.1915549>.
- Laor, T. (2021b). "How does it 'Sound'? Audiences, Broadcasters, and Managers on Visual Radio in Israel", *Convergence*, 27(4), pp. 1038-1054. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1354856520942404>.

- Laor, T. (2021c). "Twitter as a Clique: Journalists' Patterns of Twitter Use in Israel", *Online Information Review*, 46(1), pp. 40-58. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/OIR-07-2020-0324>.
- Laor, T. (2022). "Radio on Demand: Changes in Radio Content Consuming Habits in Israel", *Global Media and Communication*, 18(1), pp. 25-48. <https://doi.org/10.1177/17427665211073868>
- Laor, T. & Y. Galily (2020). "Offline vs Online: Attitude and Behavior of Journalists in Social Media Era", *Technology in Society*, 61, 101239. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101239>.
- Laor, T. & Y. Galily (2022). "Ultra-orthodox Representations in Israeli Radio Satire", *Israel Affairs*, 28(2), pp. 1-26. Retrieved on 28.1.2023 from <https://doi.org/10.1080/13537121.2022.2041827>.
- Laor, T., S. Lissitsa & Y. Galily (2019). "Online Digital Radio Apps Usages in Israel: Consumers, Consumption and Meaning", *Technology in Society*, 59. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2019.04.004>.
- Laor, T. & N. Steinfeld (2018). "From FM to FB: Radio Stations on Facebook", *Israel Affairs*, 24(2), pp. 265-284. <https://doi.org/10.1080/13537121.2018.1429544>.
- Lavie, A. & S. Lehman-Wilzig (2005). "The Method is the Message: Explaining Inconsistent Findings in Gender and News Production Research", *Journalism*, 6(1), pp. 66-89. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1464884905048953>.
- Lehto, X.Y., S. Jang, F.T. Achana & J.-T. O'Leary (2008). "Exploring Tourism Experience Sought: A Cohort Comparison of Baby Boomers and the Silent Generation", *Journal of Vacation Marketing*, 14(3), pp. 237-252. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1356766708090585>.
- Lissitsa, S. & T. Laor (2021). "Baby Boomers, Generation X and Generation Y: Identifying Generational Differences in Effects of Personality Traits in On-demand Radio Use", *Technology in Society*, 64, 101526. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101526>.
- Lissitsa, S. & A. Lev-On (2014). "Gaps Close, Gaps Open: A Repeated Cross-Sectional Study of the Scope and Determinants of the Ethnic Digital Divide", *International Journal of Electronic Governance*, 7(1), pp. 56-71. Retrieved from <https://doi.org/10.1504/IJEG.2014.065080>.
- Livio, O. & K. Tenenboim Weinblatt (2007). "Discursive Legitimation of a Controversial Technology: Ultra-Orthodox Jewish Women in Israel and the Internet", *The Communication Review*, 10(1), pp. 29-56. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/10714420601168467>.
- MacKenzie, J., R. McGuire & S. Hartwell (2014). *The First Generation of the Twenty-first Century*, Los Angeles, CA: Frank N. Magid Associates.
- Moshe, M., T. Laor & S. Friedkin (2017). "Digital Soap Opera'online Radio Listening Patterns and the Digital Divide", *Israel Affairs*, 23(2), pp. 361-384. <https://doi.org/10.1080/13537121.2016.1274511>.
- Nadel Harony, T., G. Einav & Y. Galily (2021). "Let's WhatsApp! Generation X Couples' Online and Offline Relationship Patterns in the Digital Age", *New Media & Society*, 14614448211043192. <https://doi.org/10.1177/14614448211043192>.
- McIntosh-Elkins, J., K. McRitchie & M. Scoones (2007, October). "From the Silent Generation to Generation X, Y and Z: Strategies for Managing the Generation Mix", in: *Proceedings of the 35th Annual ACM SIGUCCS Fall Conference*, pp. 240-246. <https://doi.org/10.1145/1294046.1294104>.
- Neriya-Ben Shahar, R. (2017). "Negotiating Agency: Amish and Ultra-Orthodox Women's Responses to the Internet", *New Media & Society*, 19(1), pp. 81-95. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1461444816649920>.
- Opperman, S. (2014). *Generational Use of News Media in Estonia*, Stockholm: Elanders.

- Peiser, W. (2000), "Setting the Journalist Agenda: Influences from Journalists' Individual Characteristics and from Media Factors", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 77(2), pp. 243-257.
- Podara, A., M. Matsiola, T.A. Maniou & G. Kalliris, (2019). "Transformations of Television Consumption Practices: An Analysis on Documentary Viewing among Post Millennials", *Audience & Reception Studies*, 16(2), pp. 68-87.
- Prensky, M. (2001). "Digital Natives, Digital Immigrants: Part 1", *On the Horizon*, 9(5), pp. 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424843>.
- Reinikainen, H., J.T. Kari & V. Luoma-Aho (2020). "Generation Z and Organizational Listening on Social Media", *Media and Communication*, 8(2), pp. 185-196. Retrieved from: <https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.2772>
- Robinson, J., P.J. DiMaggio & E. Hargittai (2003). "New Social Survey Perspectives on the Digital Divide", *IT & Society*, 1(5), pp. 1-22.
- Rosenberg, H. & T. Rashi (2015). "Pashkevlim in Campaigns against New Media: What Can Pashkevlim Accomplish That Newspapers Cannot?", Heidi A. Campbell (ed.), *Digital Judaism*, New York: Routledge, pp. 169-190.
- Shahar, R.N.B. & A. Lev-On, (2011). "Gender, Religion and New Media: Attitudes and Behaviors Related to the Internet among Ultra-Orthodox Women Employed in Computerized Environments", *International Journal of Communication*, 5, pp. 875-895.
- Saba, T. (2013). *Understanding Generational Differences in the Workplace: Findings and Conclusions*, Montreal: Queen's University IRC. Retrieved from: <https://policycommons.net/artifacts/1934280/understanding-generational-differences-in-the-workplace/2686050/>. CID: 20.500.12592/khpj73.
- Samuel-Azran, T., T. Laor & D. Tal (2019). "Who Listens to Podcasts, and Why?: The Israeli Case", *Online Information Review*, 43(4), pp. 482-495. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/OIR-04-2017-0119>.
- Sandeen, C. (2008). "Boomers, Xers, and Millennials: Who are They and What Do They Really Want from Continuing Higher Education?", *Continuing Higher Education Review*, 72, pp. 11-31.
- Schewe, C.D. & S.M. Noble (2000). "Market Segmentation by Cohorts: The Value and Validity of Cohorts in America and Abroad", *Journal of Marketing Management*, 16(1-3), pp. 129-142. Retrieved from: <https://doi.org/10.1362/026725700785100479>.
- Schradie, J. (2011). "The Digital Production Gap: The Digital Divide and Web 2.0 Collide", *Poetics*, 39(2), pp. 145-168. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2011.02.003>.
- Schradie, J. (2012). "The Trend of Class, Race, and Ethnicity in Social Media Inequality: Who Still Cannot Afford to Blog?", *Information, Communication & Society*, 15(4), pp. 555-571. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.665939>.
- Steiner, E. & K. Xu (2020). "Binge-watching Motivates Change: Uses and Gratifications of Streaming Video Viewers Challenge Traditional TV Research", *Convergence*, 26(1), pp. 82-101.
- Steinfeld, N. & T. Laor (2019). "New Arenas or More of the Same? Public and Commercial Radio Stations on Facebook", *Journal of Radio & Audio Media*, 26(2), pp. 194-209. <https://doi.org/10.1080/19376529.2018.1431890>.
- Stout, D.A. & J.M. Buddenbaum (1996). *Religion and Mass Media: Audiences and Adaptations*, New York: Sage Publications, Inc.

- Strauss, W. & N. Howe (2000). *Millennials Rising: The Next Great Generation*, New York: Vintage Books.
- Swartz, L., S. Huff & J. Harper (2017). *Getting to Know Gen Z: How the Pivotal Generation is Different from Millennials*. Retrieved from: <http://www.millennialmarketing.com/research-paper/getting-to-know-gen-z/>
- Taylor, B. (2017). *Nine Questions Brands Want to Ask about Gen Z- Answered*, Newbury: Jaywing.
- Turner, A. (2013). "Generation Z: Technology and Social Interest", *Journal of Individual Psychology*, 71(2), pp. 103-113. doi:10.1353/jip.2015.0021.
- Umble, D.Z. (1992). "The Amish and the Telephone: Resistance and Reconstruction", Silverstone R. and E. Hirsch (eds.), *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*, London: Routledge, pp. 183-194.
- Valentine, D.B. & T.L. Powers (2013). "Generation Y Values and Lifestyle Segments", *Journal of Consumer Marketing*, 30 (7), pp. 597-606. Retrieved from: <https://doi.org/10.1108/JCM-07-2013-0650>.
- Van den Bergh, J. & M. Behrer (2016). *How Cool Brands Stay Hot: Branding to Generations Y and Z*, London: Kogan Page Publishers.
- Van der Goot, M., E. Rozendaal, S.J. Oprea, P.E. Ketelaar & E.G. Smit (2016). "Media Generations and their Advertising Attitudes and Avoidance: A Six-country Comparison", *International Journal of Advertising*, 45, pp. 1-20. <https://doi.org/10.1080/02650487.2016.1240469>.
- Venter, E. (2016). "Bridging the Communication Gap between Generation Y and the Baby Boomer Generation", *International Journal of Adolescence and Youth*, 22(4), pp. 497-507. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/02673843.2016.1267022>.
- Villa, D. & J. Dorsey (2017). *The State of Gen Z in 2017: Meet the Throwback Generation*, Austin, TX: The Center for Generational Kinetics.
- Vittadini, N., A. Siibak, I. Reifova & H. Bilandzic (2013). "Generations and Media: The Social Construction of Generational Identity and Differences", in: N. Carpentier, K.C. Schroder, and L. Hallet (eds.), *Audience Transformations: Shifting Audience Positions in Late Modernity*, New York: Routledge, pp. 65-81.
- Wayne, M.L. (2018). "Netflix, Amazon, and Branded Television Content in Subscription Video On-demand Portals", *Media, culture & society*, 40(5), pp. 725-741.
- Whitehouse, P.J & C.S. Flippin (2017). "From Diversity to Intergenerativity: Addressing the Mystery and Opportunities of Generation X", *Journal of the American Society on Aging*, 41(3), pp. 6-11.
- Zickuhr, K. & A. Smith (2012). *Digital Differences*, Washington, DC: Pew Internet & American Life Project.
- Zhitomirsky-Geffet, M. & M. Blau (2016). "Cross-generational Analysis of Predictive Factors of Addictive Behavior in Smartphone Usage", *Computers in Human Behavior*, 64, pp. 682-693.
- Zhitomirsky-Geffet, M. & M. Blau (2017). "Cross-generational Analysis of Information Seeking Behavior of Smartphone Users", *Aslib Journal of Information Management*, 69(6), pp. 721-739.

אסור, מותר, חובה להשוות: שיח השואה ברשת X בין מחאה למלחמה*

מוטי ניגר, ענת בן-דוד ואורן מאירס

שישה ימים לאחר הצגת "הרפורמה לתיקון מערכת המשפט", ב-10 בינואר 2023, נכתב בחשבון X (לשעבר טוויטר) של ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו: "במדינה דמוקרטית לא עוצרים את ראשי האופוזיציה, כפי שלא קוראים לשרי הממשלה נאצים, לממשלה יהודית – לא קוראים הרייך השלישי ולא קוראים לאזרחים לצאת למרי אזרחי". נתניהו התייחס בפוסט לקריאות בקואליציה שלו לעצור את ראשי האופוזיציה, בני גנץ ויאיר לפיד, כמו גם לקריאות מצד מתנגדי הרפורמה למרי אזרחי. במקביל הוא מתח ביקורת על השימוש האקטואלי שנעשה בשואה בשיח הציבורי הישראלי. מחקרים קודמים הראו כי בהשוואה לראשי ממשלה קודמים, נתניהו מרבה לרתום את העבר לצורכי השימושים הפוליטיים של ההווה (Adams, 2024). בין היתר הוא מרבה לקשור בנאומיו ביד ושם, בערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה, בין תוכנית הגרעין האיראנית ובין הציווי "לעולם לא עוד". עם זאת שימוש זה אינו ייחודו לנתניהו, שכן השואה שימשה ומשמשת כמסגרת פרשנית מרכזית בשיח הפוליטי הישראלי. יתר על כן, השואה ממלאת תפקיד מרכזי במטא-נרטיב הציוני ובמסגרתו היא מוצגת כהצדקה לצורך בהקמת מדינה יהודית, ככתוב במגילת העצמאות: "השואה שנתחוללה [...] הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על-ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל".

הדומיננטיות של השואה כתבנית פרשנית להענקת משמעות לאירועי הווה בלטה במיוחד בעשורים האחרונים בכיסוי פיגועי טרור (Nossek, 1994), שבהם השתמשו עיתונאים בשואה כדי להצביע על קווי הדמיון והשוני בין מעשי הטרור לעבר המיתי-טראומטי. בניגוד למוסכמה התרבותית-חברתית הרווחת, לפיה "אסור להשוות" אירועים ותופעות לשואה, אירועים היסטוריים משמשים במקרים רבים כאמת מידה (yardstick) וכמסגרת פרשנית להבנת אירועי ההווה תוך כדי התייחסות לעבר (Edy, 1999, 2006). מאז, עם הופעת הרשתות החברתיות הייתה השואה תבנית פרשנית מקובלת בשיח הציבורי בנוגע לסוגיות פוליטיות עכשוויות (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024; Marciano, 2019; Neiger, Meyers & Ben-David, 2023). עם זאת, עדיין נדרש מחקר שיטתי ומעמיק בנושא.

* המאמר זכה לתמיכת הקרן הלאומית למדע (1670/23). המחברים מודים לאיתי קספרי על הסיוע באיסוף הנתונים.

מאמר זה מתחקה אחר קשת ייצוגי השואה ברשת החברתית X בעברית כמאה הימים הראשונים של המחאה כנגד המהפכה המשפטית בשנת 2023, ובמאה הימים הראשונים שלאחר טבח ה-7 באוקטובר באותה שנה והמלחמה שפרצה בעקבותיו.¹ ניתוח זה נעשה במטרה לאפיין, למיין ולנתח את ספקטרום השימושים הפוליטיים והאחרים שנעשו בשואה כתבנית פרשנית מובילה בתקופות אלה. ממצאי המחקר מעגנים את שיח הרשתות בהקשר הרחב של נוכחות השואה בתרבות הישראלית, תוך כדי בחינת השאלה אם ובאילו אופנים שיח זה מוקצן בעידן הדיגיטלי (Steir-Livny, 2022).

זיכרון קולקטיבי, הנצחתי ולא-הנצחתי ושיח השואה בתקשורת

הדיון המחקרי בזיכרון קולקטיבי התפתח בעקבות עבודתו של הסוציולוג והפילוסוף הצרפתי מוריס האלבווקס, שבהשראתו של אמיל דורקהיים חקר כיצד זיכרונות משותפים מכוננים לכידות חברתית בעידן המודרני (Gensburger, 2016; Olick & Robbins, 1998). עבודתו החלוצית (Halbwachs, [1952] 1992) הביאה לפריחת שדה המחקר של הזיכרון הקולקטיבי בדיסציפלינות שונות של מדעי החברה וחקר התרבות (Neiger, 2020). למרות הגדרותיו המגוונות, נשען הזיכרון הקולקטיבי על עיקרון מרכזי: הבניה של תפיסת עבר משותפת המכוננת זהות חברתית. נרטיבים אלה מסייעים בתיחום גבולות הקהילה ובגיבוש חבריה סביב פרשנות מוסכמת של עברם המשותף. המושג "זיכרון קולקטיבי" מציע, מטפורית, לעבור מן הרמה האישית שבה לכל אדם יש תודעה האוגרת ומעבדת חוויות עבר, אל הרמה החברתית, שבה התרבות מעצבת עבור החברים בקהילה את הנרטיבים של אירועים משמעותיים בלוח השנה המשותף (Olick, 1999).

מכאן ברורה גם משמעותה של התקשורת בתהליך: כדי שהזיכרון המשותף לא יהיה אמורפי הוא חייב לעבור קונקרטיזציה בדמות תוצרי תרבות ובכללם, מלבד אנדרטאות ומוזיאונים (Noy, 2018), גם תוצרי תקשורת המונים: ספרים, סרטים, תוכניות טלוויזיה ורדיו ופוסטים ברשתות החברתיות. כך הפכה התקשורת, לצד מערכת החינוך והמחקר האקדמי, לסוכנת זיכרון מרכזית. למן מפנה המאה העשרים התפתחו שתי מגמות מרכזיות בחקר זיכרון השואה בישראל. הראשונה מתמקדת בייצוגים בתרבות הפופולרית: בטלוויזיה (זנדברג, 1999; Shandler, 2006; בקולנוע (Loshitzky, 1997) ובמוזיקה ברדיו (Meyers, 2002; Zandberg & Co.). השנייה בוחנת את השיח הציבורי וההנצחה בחברה הישראלית, למשל בניתוח "שיח השואה" במלחמת המפרץ (צוקרמן, 1993), טקסי יום השואה בבתי הספר (בן עמוס ובת-אל, 1998), והשפעות מסעות הזיכרון לפולין (רומי ולב, 2003).

בעשורים האחרונים היו הרשתות החברתיות לזירות עיצוב של זיכרון קולקטיבי הן בידי ארגוני זיכרון הן בידי משתמשים פרטיים, ומכאן המושג "זיכרון מדיה" (Kitch, 2005), המתייחס לביטויי העבר בתקשורת המסורתית והדיגיטלית. הבניית הזיכרון הקולקטיבי היא "תהליך רב-כיווני של קונקרטיזציה של נרטיבים אודות העבר, היוצר הבניות סוציו-פוליטיות פונקציונליות" (Neiger, Meyers & Zandberg, 2011, p. 9).

כאשר "ההבניה המחודשת של העבר מאמצת דימוי של עובדות [...] לצרכים הרוחניים של ההווה תיווך זיכרון קולקטיבי באמצעות (Halbwachs, [1952] 1992, p. 7), כלומר ברתומת הזיכרון לשירות מטרות פוליטיות ותרבותיות עכשוויות.

אחת מאבחנות היסוד בחקר הזיכרון הקולקטיבי היא בין זיכרון הנצחתי, דהיינו הסתכלות מתוכננת מההווה אל העבר (כמו טקסים ואנדרטאות), ובין זיכרון לא־הנצחתי, דהיינו נוכחות מתמשכת של העבר המחלחלת לשיח החברתי ומעצבת את תפיסת ההווה. המחקר הקלאסי של מייקל שדסון בחן כיצד שפה, חקיקה וביוגרפיות מנכחות את העבר בהווה (Schudson, 1997, 2014), בעוד טרייסי אדמס חקרה הדהוד זיכרון בנאומים פוליטיים (Adams, 2024), הלל נוסק ודן ברקוביץ' בדקו זיכרון טראומטי בסיקור טרור (Nossek & Berkowitz, 2006).

נייגר וקרן טננבוים־וינבלט מצאו שהעבר הרחוק מוזכר ב־13 אחוז מהידיעות בעיתונות (Neiger & Tenenboim-Weinblatt, 2016). עם זאת השימוש הנפוץ בזיכרון קולקטיבי הוא הנצחתי, כשהעיתונות מציגת ימי זיכרון רשמיים וימי אזכור לאירועים היסטוריים (Kitch, 2002; Birkner et al., 2021). שדסון המשיל את המיעוט במחקרי זיכרון לא־הנצחתי ל"שיכור המחפש את מפתחות הרכב מתחת לפנס" (Schudson, 1997, p. 3) בשל הקושי לאתר זיכרון בשיח היומיום. העידן הדיגיטלי מאפשר ניתוח שיטתי של זיכרון לא־הנצחתי באמצעות מתודות חישוביות. במחקר קודם שערכנו בפלטפורמת טוויטר על הביטוי "ועוזריהם" (המחצית השנייה של הביטוי "הנאצים ועוזריהם"), מצאנו כי ב־1,615 הופעות של הביטוי במשך שנה, וכי כשני־שלישים מהשימושים בביטוי היו פוליטיים ("השמאל ועוזריהם", "משפחת נתניהו ועוזריהם"), חלקם אירוניים ומיעוטם הנצחתיים המכבדים את זכר השואה (Neiger, Meyers & Ben-David, 2023). בעבר התמקדו מחקרי זיכרון השואה בחקר מקרים נקודתיים בזמן ובשיח (דוגמת יום הזיכרון או אירועי טרור) ולא לאורך תקופה ארוכה, ואילו מחקר זה הראה לראשונה נוכחות קבועה ורציפה של השואה בשיח הרשתות גם בשגרה שמחוץ לימי הזיכרון. במחקר אחר ראינו עדויות לנוכחות קבועה זו בטוויטר בעברית ובאנגלית (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024) ואיתרנו קיומו של שיח שואה במשברים פוליטיים שאין להם קשר ישיר לשואה, כגון עימותים הקשורים לסכסוך הישראלי־פלסטיני, או הפריצה לקפיטול בווינגטון. בכוונת מחקר זה להעמיק ולחקור את הדהוד השואה ברשת כ"רעש לבן" קבוע המלווה את השיח הישראלי, ובעיקר את האופן שבו מתעצב שיח זה במשברים פוליטיים וביטחוניים.

המאמר יציג את האופנים שבהם זיכרון לא־הנצחתי של השואה מחלחל לשיח ההווה שמשמשי רשתות חברתיות רותמים זיכרון זה למטרות שונות. שאלות אלה מעוגנות בדיון התיאורטי על רשתות חברתיות כ"מכונות זיכרון אוטומטיות", המגדירות מחדש "מהו זיכרון ומה מעצב אותו" (Jacobsen & Beer, 2021, p. 6). לפי בנג'מין נ' יאקובסן ודיוויד ביר, בניגוד לדימוי "הנבירה" שבו השתמש ולטר בנימין כדי להמשיג את סוג

עבודת הזיכרון שבו אדם "נובר" באופן פעיל בעברו, הרשתות החברתיות "מציפות" אל פני השטח זיכרונות על בסיס לוגיקה אלגוריתמית שאינה שקופה למשתמשי הרשתות, המגדירות עבור המשתמשים מה ראוי לזכור ומה נידון לשכחה. כ"מרחב שלישי" (Oldenberg, 1989), הרשתות החברתיות מטשטשות את הגבולות בין שיחות פרטיות ופומביות (Bruns & Highfield, 2015). כתוצאה מכך מיטשטשים גם הגבולות בין זיכרונות פרטיים-אישיים לזיכרונות ציבוריים-קולקטיביים (van Dijck, 2012); זיכרונות אישיים הופכים ציבוריים ו"מוצפים" מחדש כתוכן מוכן לשיתוף עם אחרים. במקביל תוכן הנצחתי מתווך באמצעות אלגוריתמי פרסונליזציה שלהם העדפה לזיכרונות מסוימים על פני אחרים, על בסיס משתנים כגון מדדי מעורבות, דמוגרפיה של משתמשים או תחומי עניין בפרסום (Schwarzenegger & Lohmeier, 2020).

זאת ועוד, העידן הדיגיטלי מתאפיין ב"memory of the multitude" (Hoskins, 2017), המזמין שחקנים חדשים להשתתף בבניית נרטיבים קולקטיביים של העבר. כך ההקשרים שבמסגרתם מתפרסמים פוסטים והאופנים שבהם מתקיימת אינטראקציה ברשתות החברתיות משפיעים על הפענוח של נרטיבים אלה. לכן, לדוגמה, מאפיינים של רשתות חברתיות, כמו למשל רשימת ה"נושאים חמים" (Trending topics) של רשת X, או הבולטות המשתנה של אירועים עכשוויים יכולים לעצב אילו זיכרונות יזכו לנראות ציבורית ולשיח ואילו יידחקו לשולי הדיון הציבורי ברשתות. היבט פרדוקסלי נוסף של רשתות חברתיות כ"מכונות זיכרון" נוגע להיבט ברהחלוף (ephemeral) שלהן: פלטפורמות של מדיה חברתית לוכדות ומשמרות את כל פעילות המשתמשים. יכולת להתחקות אחר פעילות זו ולאחזרה עשויה לשמר באופן פוטנציאלי ארכיון דיגיטלי מקיף של חוויות פרטניות וקולקטיביות כאחד (Kitch, 2018; Locatelli, 2021). אולם בפועל אין ערובה לנגישות לטווח ארוך או לשימורו של ארכיון מקוון זה, משום שרשתות חברתיות הפועלות לכאורה כארכיונים ציבוריים מונעות בראש ובראשונה משיקולים מסחריים. כך, במקרים רבים מגבילות רשתות חברתיות את הגישה לרשומות עבר וקובעות תנאים שונים לאחזור נתונים היסטוריים (Ben-David, 2020).

בהתבסס על פוקו, מגדירה יארה לסה שיח כ"מערכות חשיבה המורכבות מרעיונות, עמדות, דרכי פעולה, אמונות ופרקטיקות, הבונות באופן שיטתי את הסובייקטים והעולמות שעליהם הם מדברים" (Lessa, 2006, p. 285). השיח מכונן את החברה, כפי שהחברה מכוננת את השיח. מאמר זה בוחן כיצד השואה מהווה את השיח הרשת החברתית, משתקפת בו, מטעינה ומבנה אותו. טענת היסוד היא שבעידן הדומיננטיות של כלי התקשורת המסורתיים השואה נתפסה כמסגרת פרשנית ייחודית שאינה זמינה או מתאימה להענקת משמעות לאירועים רוטיניים, אלא בעיקר לאירועים טראומטיים והרי גורל (Meyers, Zandberg & Neiger, 2014). לעומת זאת בעשורים האחרונים חלה שחיקה במעמד השואה כתבנית פרשנית נבדלת, והשימוש במסגור "שואתי" הפך יותר יומיומי ובנלי (Zandberg, 2015).

השימוש בשוואה כתבנית פרשנית זמינה ומיידית התעצם בעידן הרשתות החברתיות, שבו השוואות וקישורים לשוואה מיוצרים על ידי המשתמשים באופן נרחב (Henig & Ebbrecht-Hartmann, 2022; Manca, 2021). כפי שהוזכר, לעיתים קרובות שימושים אלה נעשים בהקשרים רחוקים מאוד מטרואמת השוואה. פרקטיקה זו מתעצבת בתווך שבין המזמינויות הטכנולוגיות (Technological Affordances) של הרשתות ובין פרקטיקות משתמשים (Walden, 2022; Tirosh & Mikel-Ariel, 2023) עד כדי טריוויאליזציה ושימוש נצלני בזיכרון השוואה (Neiger, Meyers & Ben-David, 2023). לטענתנו, ההתלכדות בין התהליכים הללו הגיעה לשיאה בשנת 2023 הסוערת, שבמהלכה התעצמה המחאה כנגד המהפכה המשפטית ולקראת סיומה התחולל הטבח בדרום הארץ ופרצה המלחמה. לפיכך אנו שואלים אם ובאילו אופנים נעשה שימוש באירועי השוואה ובהנצחת זיכרון השוואה בשיח הרשתות על המהפכה המשפטית והמלחמה שהחלה באוקטובר 2023.

מערך המחקר

המחקר בחן אם ובאיזה אופן נעשה שימוש בזיכרון השוואה בשיח שהתנהל ברשת החברתית X במאה הימים הראשונים של המחאה נגד המהפכה המשפטית ובמאה הימים הראשונים למלחמה; מהן נקודות הדמיון והשוני בין השימושים והמאפיינים של שיח השוואה בשתי התקופות וכיצד אפשר להסביר אותן. נדגיש כי אין הכוונה להשוואה בין פוסטים הקושרים מפורשות בין המחאה והשוואה ובין פוסטים הקושרים בין המלחמה והשוואה, אלא לניתוח התמונה הרחבה של כלל הפוסטים הנוגעים לשוואה בשתי התקופות, גם אם אינם נוגעים ישירות במחאה מכאן או במלחמה מכאן. מעבר לכך שלא תמיד אפשר לקבוע באופן אמפירי עד כמה קשור הפוסט לתקופה שבה הוא התפרסם, יש לזכור כי אחד המאפיינים של עידן הרשתות החברתיות הוא קריסת ההקשר (context collapse) של השיח. דוברים שונים מרקעים מגוונים, בשמות אמיתיים או בפסבדונים, באים במגע מקוון זה עם זה ומעלים לדיון נושאים ללא היררכיה ברורה (Marwick & boyd, 2011; Davis and Jurgenson, 2014). ההתבוננות הרחבה שהמאמר מציע מסייעת לחקור לעומק את שיח השוואה ולהעמיק בבחינת דפוסים שחלקם זוהו בעבר אך לא נבדקו בשיטתיות. במילים אחרות, לנוכח קריסת ההקשר בשיח הרשתות אנו מאתרים ובוחנים את ההקשרים שבהם "מדברים על השוואה גם כשלא מדברים על השוואה". עוד חשוב להבהיר כי ההשוואה בין התקופות אינה טוענת שהן זהות מבחינת המאפיינים שלהן או ברמת האנלוגיה האפשרית לתקופת השוואה, שהרי למרבה הצער טבח יהודים הוא שהפך את האנלוגיה לגרמניה הנאצית לזמינה בעת המלחמה בעוד שבתקופת המחאה היו מאפיינים אחרים (מאבק במה שנתפס כחוקים דיקטטוריים) שהפכו את האנלוגיה ההיסטורית לזמינה.

בחרנו לנתח את שיח השוואה ברשת החברתית X, כיוון שזו הפלטפורמה המשמעותית ביותר לשיח פוליטי וציבורי בארץ ובעולם (Kedem & Neiger, 2024). שיטת המחקר

שילבה בין מתודות חישוביות ואיכותניות לצורכי כריית מידע מרשת X וניתוחו. הרציונל שבבסיס שילוב שיטות המחקר הזה שואב מגישות מחקר דיגיטליות המתמקדות במאפיינים הייחודיים של המדיום ובהתחקות אחר הדינמיקות השיחיות המתעצבות על ידי פרקטיקות שימוש של הגולשים, המזמינויות הטכנולוגיות וההגיונות האלגוריתמיים של רשתות חברתיות (Bucher & Helmond, 2018; Marres and Moats, 2015). השלב הראשון של המחקר כלל כריית מידע "מלמעלה-למטה" באמצעות עיצוב רשימה של שאילתות חיפוש (query design), המאפשרות תיחום שיטתי רחב ומדויק של שיח בפלטפורמות מקוונות (Rogers, 2017). מטרת תהליך זה הייתה לזהות היכן, מתי ואילו חשבונות מהרהרים מושגים הנוגעים לשואה בשיח הרשתות הכללי. רשימת חיפוש זו שימשה לכריית מידע מרשת X בתהליך שיפורט להלן. בשלב השני ערכנו ניתוחים חישוביים ואיכותניים של מסד נתוני תוצאות החיפוש במטרה לזהות את הדינמיקות השיחיות הצומחות "מלמטה-למעלה". בעוד תהליך התיחום "מלמעלה-למטה" אינו ספציפי לפלטפורמה ואפשר להשתמש בו כדי לחקור שיח שואה בפלטפורמות נוספות (ואף להשוות ביניהן), הניתוח "מלמטה-למעלה" הוא תלוי-פלטפורמה ומתייחס למאפיינים הייחודיים של כל פלטפורמה נחקרת (Burgess & Matamoros-Fernández, 2016).

בחירת מקורות ותהליך בניית המילון

תהליך הזיהוי, תיחום השיח ועיצוב שאילתות החיפוש החל בבחירת שלושה מקורות מקוונים בעברית, שכל אחד מהם מייצג סוגת זיכרון מובחנת.

1. מוסד הנצחה מרכזי: אתר האינטרנט של יד ושם, המייצג שיח מקוון של זיכרון מוסדי שבו הסיפור ההיסטורי של האירוע הטראומטי מסופר בקפידה, מתוך מודעות לתפקידו של המוסד בעיצוב הזיכרון המדינתי של השואה.
2. אתר חדשות מרכזי: ידיעות שפורסמו תחת התגית "שואה" ב-Ynet, אתר החדשות המוביל בישראל. הטקסטים המופיעים באתר זה משקפים היגיון עריכת-עיתונאי מקצועי. כלומר, בעוד אתרי מוסדות זיכרון, דוגמת אתר יד ושם מתמקדים בעבר, הפריטים המופיעים באתרי חדשות מעגנים את העבר בשיח ההווה ובכך משקפים היבטים שונים של שיח זיכרון הנצחתי ולא-הנצחתי.
3. מקור מידע ציבורי ודיגיטלי במקורו (born-digital): ערך הוויקיפדיה "השואה" בעברית, המשקף מידע מבוסס-קהילה שנוצר בפלטפורמה דיגיטלית.

לאחר בחירת שלושת המקורות לטקסטים העוסקים בזיכרון והנצחה, השתמשנו בכלי כריית טקסט אוטומטיים כדי לבנות מילון של מונחי חיפוש הקשורים בשואה. תוקף התהליך שיוצג נובע מזיהויים של שלושת המקורות הללו כבעלי סמכות בדיון על השואה והנצחתה. ראשית, סיכמנו את הטקסטים שנכרו משלושת האתרים באמצעות חישוב שכיחויות של רצפים בני שני-רכיבים (Bigrams), תהליך שנמצא יעיל בזיקוק נושאים מרכזיים ומילות מפתח בטקסטים (Oberbichler & Pfanzelter, 2021). בהמשך בחן צוות

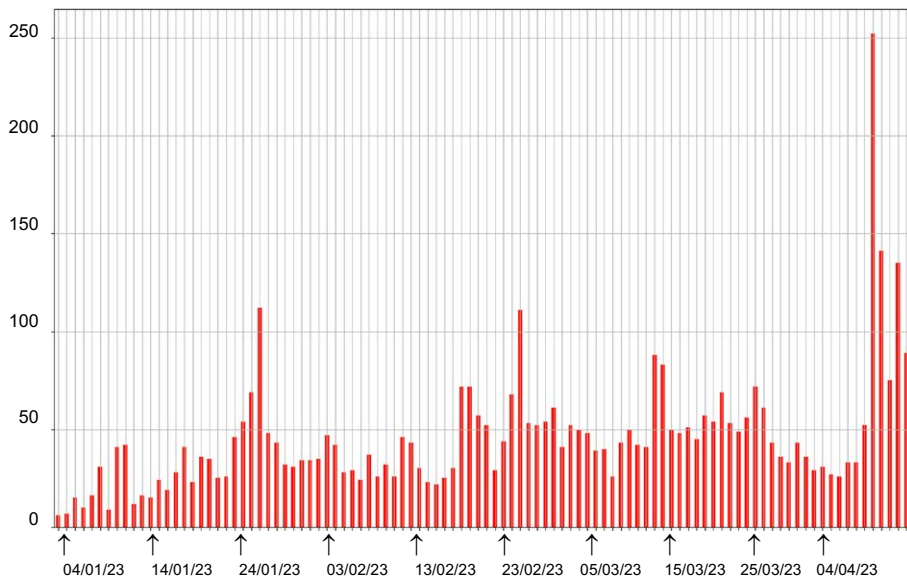
של חמישה חוקרים וחוקרות עשרים אחוז מצמדי המילים השכיחים ביותר בכל אחד משלושת המקורות והחליט אם אפשר להשתמש בהם כמילת מפתח רלוונטית לשיח שואה. נכללו במילון צמדי מילים שלפחות שלושה מקורדים הסכימו שהם קשורים בשואה. לאחר מכן צמדי המילים שנבחרו עברו התאמה כך שניתן יהיה להריץ אותם כערך חיפוש ברשת. המעבר ממילת מפתח למחרוזת חיפוש כלל הוספה של שגיאות כתיב אפשריות ופירוק של המונח להטיותיו. בחלק מהמקרים שבהם השייכות של צמד המילים לזיכרון השואה לא הייתה חד־משמעית, הוספנו את המילה "שואה" למחרוזת החיפוש, כך שינופו אייטמים שאין להם נגיעה לנושא המחקר. לדוגמה, איסוף פריטים שבהם הופיעו צמדי המילים "מחנה עבודה" או "רצח עם" ללא עיגון בהקשר השואה, יכול היה להעלות תוצאות הקשורות בפעילות של תנועת נוער (מחנה עבודה) או טרגדיות של עמים אחרים (רצח העם הארמני). בסוף הליך הניפוי היו בידינו 76 מחרוזות חיפוש (ראו נספח).

תהליך כריית המידע מ-X

מאז שנרכשה בידי אילון מאסק בשנת 2023, שינתה X את הרשאות הגישה לכריית מידע באמצעות ממשק תכנות היישומים (Application Programming Interface) ששימש בשנים האחרונות כדרך המלך למחקר העושה שימוש בנתונים מ-Twitter. בהיעדר גישה ל-API, השתמשנו בכלי כריית מידע מבוססי דפדפן, שאפשרו חיפוש אוטומטי של פוסטים ב-X לפי מחרוזות ותאריכים, והחזירו מסד נתונים עם מטא־דאטה בדומה לתוצרי API. להשוואה בין שיח השואה ב-X בתקופת המחאה והמלחמה, הרצנו את מחרוזות החיפוש בשדה הפלטפורמה בעברית במאה הימים הראשונים של כל תקופה. איסוף פריטים במשך מאה ימים מאפשר משך זמן מספיק לזיהוי ובחינה של מגמות מרכזיות. מעבר לכך תחילת טווח החיפוש לתקופה "עגולה" של מאה ימים מזמינה אפשרות לבחינה של סיכומים בעלי משמעות. תקופת המחאה (4.1.2023–14.4.2023) שבחנו מתחילה לאחר השבעת ממשלת נתניהו השישית והצגת "התוכנית לרפורמה במערכת המשפט" בפי השר יריב לוין, ומסתיימת בהחזרת יואב גלנט לתפקיד שר הביטחון. תקופה זו אינה כוללת את יום הזיכרון לשואה, ובכך נמנעת הטיה הכוללת תוצאות רבות ובהן זיכרון הנצחתי. בתקופה זו נאספו 4,673 פוסטים ותגובות הכוללים מונחי שואה. תקופת המלחמה (7.10.2023–14.1.2024) מתחילה בטבח השבעה באוקטובר ומסתיימת בהתדרדרות בצפון, ובה נכללים 4,348 פוסטים ותגובות. שני הקורפוסים נותחו כמותנית ואיכותנית כדי לאתר מתי (סביב אילו ימים ואירועים) עולה שיח השואה, מי מוביל אותו וכיצד הוא בא לידי ביטוי בחשבונות X מסוגים שונים.

טמפורליות וכיוונויות בשיח השואה במחאה ובמלחמה: הרעש הלבן ונקודות שיא
 תרשים 1 מציג את ההתפלגות היומית של הפוסטים עם מונחי שואה במאה הימים הראשונים לשיח בעניין המהפכה המשפטית, ומציג נוכחות רציפה של שיח זה לאורך כל התקופה. יחד עם תרשים 2 מתקופת המלחמה, אפשר לראות שהעיסוק הלא-הנצחתי בשואה מופיע כ"רעש לבן", תדר קבוע ברקע השיח הישראלי היומיומי. לצד הנוכחות הקבועה הזאת אפשר לזהות נקודות שיא. ההתפשטות הנמשכת של השימוש בשיח השואה כמסגרת פרשנית זמינה הנתמכת על ידי מאפייני השימוש הייחודיים של הרשתות החברתיות הכינה את הקרקע ל"סופת הזיכרון המושלמת" (perfect mnemonic storm): אזכור מוגבר של זיכרון העבר הטראומטי שבא לידי ביטוי בשימוש בזיכרון זה כתבנית פרשנית מובילה ובהופעות תכופות של מושגים הקשורים בטראומה בשיח הציבורי. ננסה להבין מתי מתפתח שיח כזה ובאילו אופנים הוא קושר את השואה למחאה ולמלחמה.

תרשים 1: מספר הפוסטים והתגובות לפוסטים מושגי שואה במאה הימים הראשונים למחאה (4.1.2023–14.4.2023)

אחת מנקודות השיא הראשונות של שיח השואה בתקופת המחאה נרשמה ב־27 בינואר 2023, יום השואה הבין־לאומי, שבו היא הופיעה בעיקר בהקשר להנצחה. עם זאת רוב נקודות השיא האחרות בקורפוס המילים של תקופת המחאה נקשרו לאירועים פוליטיים. נוכחות השיא של? הגבוהה ביותר בכל תקופת המחקר, נרשמה ב־10 באפריל 2023, בעקבות כתבה בהארץ על הסכם ביקורים בפולין שבו, לפי הכתבה, אתרים מסוימים המומלצים לביקור מתעלמים ממעורבות פולנים ברצח יהודים. לקוראים הוצע קובץ

PDF של ההסכם, ובעקבות זאת התפתחו דיונים ברשת על תכניו. הכתבה עלתה גם כפוסט בידי עיתונאי הארץ, עופר אדרת. הפוסט זכה לכמעט חצי מיליון צפיות, ומעל 500 שיתופים (repost). בין התגובות הבולטות לכתבה היו הפוסט של שר החינוך, יואב קיש, שכותרתו הייתה "תגובת משרד החינוך לפייק של עיתון הארץ", שזכה לכ-233,000 צפיות; הפוסט של ראש האופוזיציה, ח"כ יאיר לפיד, שזכה לכ-315,000 צפיות ותגובותיו של העיתונאי אראל סג"ל לפוסט של לפיד שזכתה לכ-229,000 צפיות. התגובות עסקו בעיקר בהחלטה עצמה ובמשמעויותיה הפרקטיות והמוסריות, אך רבות מהן התייחסו גם להקשר הרחב של תהליך קבלת ההחלטה והאווירה הציבורית בעת הפרסום. כלומר, אף שלכאורה אין קשר בין ההחלטה על המסעות לפולין למחאה נגד המהפכה המשפטית, חלק מהמגיבים ברשת התקשו להפריד בין השניים.

כך תגובות רבות לתגובתו של קיש עסקו בלגיטימיות הממשלה, בפוסטים כמו "לומדים בסיוור גם על איך מחריבים דמוקרטיה?" או "בושה, בושה, בושה", המהדהדות את הקריאות בהפגנות נגד הממשלה. רבים מהטקסטים שקשרו בין החלטת משרד החינוך למהפכה המשפטית הופיעו כתגובות לפוסט של אראל סג"ל, שהתייחס לפוסט של לפיד וכתב: "פשוט טיפש ושקרן שבפוסט מטהר את גרמניה מאחריות בלעדית לשואה. כן, חלק מהפולנים היו שונאי יהודים שניצלו את הכיבוש לרדיפת יהודים אבל הפולנים לא היו חלק ממפעל ההשמדה הגרמני". אף שהפוסט של סג"ל אינו קשור ישירות למהפכה המשפטית, חיברו מגיבים רבים את הביקורת להקשרים פוליטיים עכשוויים, כמו "אתה בצד של הדיקטטורה" ו"יש החלטה מבישה של נתניהו שלא תגן, עליה, סריס?". חלקם אף שילבו צילומי כרזות מהפגנות נגד נתניהו. כך קשרו רוב המגיבים הביקורתיים בין האירוע האקטואלי (ההסכמה לכלול אתרים של רוצחי יהודים בהצעות של משרד החינוך לתלמידים), האירועים ההיסטוריים (התנהגות הפולנים במהלך השואה) ושאלות הנוגעות לזיכרון קולקטיבי (כיצד ראוי לזכור ולהנציח), כשהם מעגנים את תגובותיהם בשיח של מחאה נגד שר החינוך והממשלה כולה.

בעוד שבשיח סביב המסעות לפולין יש ממד הנצחתי ברור, נקודת שיא נוספת ממחישה שימוש בזיכרון השואה בהקשרים רחוקים ממנה. ב-26 בפברואר נרצחו האחים הלל ויגל יניב בפגיעה בחווארה. בעקבות זאת פשטו פורעים יהודים על הכפר, הציתו מבנים ורכוש ופגעו בתושבים הפלסטינים. בתחקירים נטען כי כוחות צה"ל לא תמיד סייעו לפלסטינים ואף מנעו כניסת אמבולנסים וכבאיות. מספר מגיבים ב-X התייחסו לאירוע כ"ליל הבדולח של חווארה". אחד הפוסטים הראשונים שערך השוואה זו פורסם על ידי חבר הכנסת אחמד טיבי, שכתב מעל לצילום של הכפר הבוער:

ליל בדולח בחווארה

Kristallnacht in Huwara

قراوح في رولبلا ليل

הפוסט של טיבי זכה לכ-330,000 צפיות ולמאות תגובות, שרובן תקפו את טיבי בחריפות והתנגדו להשוואה בין ליל הברדלח לאירועים בחווארה. אחד ההדהורים מחדש לפוסט של טיבי היה הפוסט של הכתב לענייני משפט של ערוץ "כאן", אבישי גרינצייג, שכתב מעל הפוסט של חבר הכנסת: "כזכור ליל הברדלח התחיל לאחר שיהודי רצח שני גרמנים, כשהיהודים החלו לחלק סוכריות וממתקים לרגל הרצח וברכו את הרוצח ועזרו לו להימלט". הפוסט הזה, שזכה לכמעט 200,000 צפיות, עורר דיון ער על עצם השאלה אם אסור או מותר להשוות בין אירועי השואה לאירועים אחרים ובמיוחד, כאמור, להתפרעות בחווארה. פוסט אחר של משתמשת פופולרית בפלטפורמה, שזכה לכמעט 50,000 צפיות, הזכיר: "רגע היסטוריה על 'אסור להשוות': לפני פרוץ ליל הברדלח, יהודי בשם הרשל גרינשפן ירה בדיפלומט גרמני לאחר שמשפחתו גורשה באקציה. לאחר המקרה, גבלס הודיע בנאום מתוקשר שזה יהיה מאוד מפתיע אם העם הגרמני לא יתרגז על כך שדיפלומט גרמני נרצח בידי יהודי ושהעם הגרמני עשוי << [סוף פוסט ראשון] *לקחת את החוק לידיים* ולהתקיף מקומות שונים של יהודים. הוא הוסיף שאלימות כזאת לא צריכה להגיע באופן יזום מהמפלגה הנאצית, אבל הם גם לא יגנו אם תקרה אלימות שכזאת. הוא מינף את ההתנקשות להתקפת אלימות 'ספונטנית' שנקראת 'ליל הברדלח'. רואים קווי דימיון או עדיין מתקשים?"

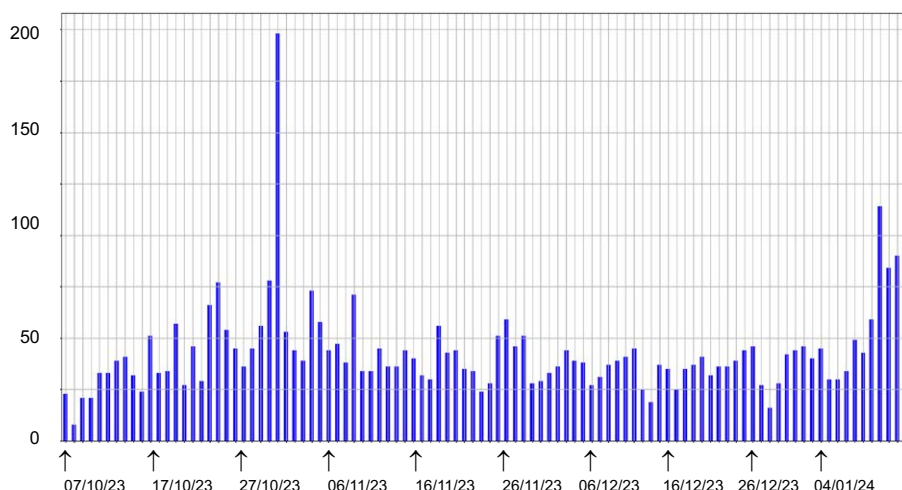
לצד הביטוי "ליל הברדלח של חווארה" הופיעו ביטויים כמו "שואת חווארה" ו"גם אני מכיר בשואת ערביי חווארה", אשר יצרו קישורים פוליטיים רבי עוצמה בין זיכרון השואה לאירועים עכשוויים, ללא התייחסות ישירה למדיניות הממשלה. עם זאת, רבות מהתגובות קשרו את אירועי חווארה למחאה. כך הביטוי "פוגרום חווארה" הפך למסגור מוביל ולכלי בולט לקישור בין פרעות ביהודים לבין המחאה.

אחת התגובות הבולטות ב-X לאירועי חווארה היה הפוסט של חבר הכנסת של יש עתיד, רם בן-ברק, שכתב: "חווארה בוערת מפעולות תג מחיר והצתות של מתנחלים – זאת לא משילות זאת אנרכיה! ממשלת ימין מלא מלא – מלא מלא כישלון". ההתייחסות ל"מהפכה המשפטית" הייתה מרומזת אך ברורה בשיח של אותם ימים, עם אזכורים למשילות ולביטוי "ממשלת ימין מלא מלא" כתיאור וכתירוץ לפעולות הממשלה. לפוסט צורפו צילומים דרמטיים של בתי חווארה בוערים ומגיבים רבים קשרו בין האירועים למהפכה המשפטית. מתנגדים כתבו: "פוגרום חווארה הוא תמצית המהפכה המשפטית", וההשטאג #חווארה והקריאה "איפה הייתם בחווארה?" הופיעו ב-X כמו גם בהפגנות נגד הממשלה. מן העבר השני תקפו מתנגדי המחאה את בן-ברק וקשרו ישירות בין אנשי המחאה נגד המהפכה ובין הפרעות בחווארה: "מי שמצית אש בנתיבי תחבורה אחראי להתפשטותה למקומות אחרים", ו"לא, רם. התבלבלת. זה גיצים מהמדורה אמש באילון שמהרוח שעושה בנגביר הגיעו עד חווארה", "זה כמו המדורה באילון. איפה הבעיה?". מה שמאפיין כמה משיאי שיח השואה בתקופת המחאה הוא ששיאים אלה

אינם קשורים באופן ישיר למחאה, אלא שזו עולה בעקיפין ומתחברת אליהם באירועים אקטואליים אחרים (כמו המסעות לפולין והאלימות בחווארה).

בדומה לממצאים בתקופת המחאה, גם במהלך מאה הימים הראשונים למלחמה (תרשים 2) ניכרת הנוכחות הרצופה של שימוש במונחי השואה, המלווה את השיח הציבורי בישראל. אחד משיאי השימוש במונחים הקשורים לשואה התרחש בשבוע האחרון של התקופה שנבחנה (8.1.2024–14.1.2024), בעת שפאנל של בית הדין הבין-לאומי בהאג (ICJ) ובו בכיר שופטי ישראל, אהרון ברק, דן בטענות כנגד ישראל.

תרשים 2: מספר הפוסטים והתגובות לפוסטים מושגי שואה במאה הימים הראשונים למלחמה (14.1.2024–7.10.2023)

פוסטים רבים הזכירו את העובדה שהשופט ברק הוא ניצול שואה. חזרתו לדיון הציבורי הקהתה את המחלוקת על תמיכתו במאבק ברפורמה. כך כתב אחד המשתמשים: "יש לי ביקורת רבה על המינוי של אהרן ברק לנציג ישראל בהאג. ועדיין לראות ילד ניצול שואה, שנמלט מגטו קובנה, מייצג את מדינת ישראל, מעורר בי התרגשות וצמרמורת". אחרים קשרו בין דיוני בית הדין הבין-לאומי לתקופת השואה: "המשפט בהאג זה כמו שהיטלר יאשים את אנה פרנק ברצח". מוקד נוסף בשיח נגע להתנצחות בין שר החוץ ישראל כ"ץ לנשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, שטען כי ישראל מבצעת רצח עם בעזה. כ"ץ הגיב: "לא שכחנו את שואת הארמנים ומעשי הטבח בכורדים. אתם משמידי העם. אנחנו מגינים על עצמנו מהחברים הברברים שלך". בלהט המלחמה נקט שר בכיר עמדה ברורה לגבי אחריות טורקיה לשואת הארמנים. שיא נוכחות שיח השואה בתקופת מדגם המלחמה נרשם בסוף אוקטובר 2023, במיוחד סביב שלושת המושגים הבולטים ב-X: "יד ושם", "גרמניה הנאצית" ו"טלאי צהוב". ב-30 באוקטובר 2023 נאם שגריר

ישראל באו"ם, גלעד ארדן, בדיון חירום במועצת הביטחון. במהלך נאומו ענד ארדן טלאי צהוב ואמר: "אם המועצה הייתה מתכנסת ביוני 1944 היא הייתה עוסקת בכמות הדלק שיש לנאצים ובמספר ההרוגים הגבוה שיש לגרמניה מול בריטניה" (פוסט של 30.10.2023, I2N). יושב ראש יד ושם, דני דיין, הגיב לנאום ארדן בפוסט ביקורתי (31.10.2023): "הצטרפנו לראות את חברי משלחת ישראל לאו"ם עונדים טלאי צהוב. מעשה זה מבזה הן את קורבנות השואה והן את מדינת ישראל. הטלאי הצהוב מסמל חוסר אונים [...] כיום יש לנו מדינה עצמאית וצבא חזק [...] על הדש נשים היום דגל כחול-לבן, לא טלאי צהוב". הפוסט זכה ליותר מ-900 שיתופים ולכאלף תגובות, שחלקן תמכו בעמדת דיין וחלקן טענו שאירועי השבעה באוקטובר חמורים יותר מאירועי השואה, בשל היותה של ישראל מדינה ריבונית שאמורה להגן על אזרחיה.

הפוסט של דיין הוא רק דוגמה לחיבור בין שיח השואה לעיסוק במלחמה הממחיש את השימושים הפוליטיים בשואה ב-X בשיח על אירועים אקטואליים. בהשוואה לשיח על המסעות לפולין בתקופת המחאה, אפשר לזהות דמיון בכך ששיח זה, המשלב אירועים אקטואליים עם השואה, מובל על ידי דמויות פוליטיות חזקות, בדומה לעידן טרום הרשתות. תיאוריית הנורמליזציה מסבירה תופעה זו בטענה כי המרחב המקוון משמר את יחסי הכוח של הפוליטיקה המסורתית (Bene, 2023; Gibson & McAllister, 2015). רוב הפוסטים שיש בהם אזכור של השואה מגיעים מחשבונות של משתמשים מן השורה, בדינמיקת bottom-up. אולם הפוסטים הזוכים לתגובות הרבות ביותר וקובעים את טון הדיון הציבורי והכיוון שלו ברשת החברתית עדיין משמרים דינמיקת top-down מובהקת, משום שהם נכתבו בידי או מטעם ראשי מפלגות, פוליטיקאים בולטים ועיתונאים מכלי התקשורת המרכזיים.

אנה פרנק בין המספרה בכיכר המדינה ובין הממ"ד: מונחים ייחודיים ופרגמטיקה של שיח השואה

לצד בחינת ממצאים הנוגעים לטמפורליות (מתי אנו מזהים "סופת זיכרון" ומה גורם לה), ולכיוונית השיח (האם השיח מובל מלמעלה למטה או להפך?), אמצעי נוסף לניתוח נוכחות זיכרון השואה בשיח המחאה והמלחמה הוא בבחינת מונחי השואה הבולטים והשימוש בהם. הדמות הבולטת ביותר הקשורה לזיכרון השואה בשיח המחאה היא אנה פרנק, שהוזכרה ביותר מ-120 פוסטים והייתה למונח השני בתדירות ההופעה אחרי "ששת המיליונים". האירוע הבולט שבו אוזכרה פרנק היה בעת שאשת ראש הממשלה, שרה נתניהו, הסתפרה במספרה בכיכר המדינה ומפגינים מחוץ למספרה קראו קריאות נגדה ונגד ראש הממשלה. האירוע, שתואר כמצור, עורר השוואות לאנה פרנק. אחד המגיבים צירף תמונות של נתניהו ופרנק וכתב: "כאן בתמונה אנה לפני תספורת וכאן עם יומנה משחזרת את הטרומה". מגיבה אחרת כתבה: "שרה נתניהו במספרה < אנה

פרנק בעליית הגג", ושלישית סיכמה: "מיומנה של אנה פרנק: אם הם היו פורצים את דלת הזכוכית הם היו רוצחים אותי".

דוגמה אחרת לשימוש בדמותה של אנה פרנק בהקשר זה הוא הפוסט של אשת התקשורת עינב גלילי, שזכה לעשרות אלפי צפיות. גלילי שיתפה את הפוסט של ח"כ מירב כהן מיש עתיד: "אלמוג כהן קורא לאהרן ברק ניצול השואה פריווילג", והוסיפה: "חכו שאלמוג כהן יכנס בפריווילגים אלי ויזל, פרימו לוי ואנה פרנק". עשרות מגיבים הדהדו והקצינו את המסר, כולל הערות כמו: "אנה פרנק קיבלה עליית גג, פנטהאוז. ועוד יש לה תלונות". תגובה אחרת לפוסט של ינון מגל, ששיתף עדות של אשת אקדמיה המזדהה עם הממשלה ומשווה עצמה לאנוסי ספרד, הציעה: "צ'פר את אנה פרנק בהפגנת המונים עם ההוא והשלט שמאלנים בוגדים". בתגובה לנאום של השר דודי אמסלם נגד המפגינים "שעונדים שעוני רולקס מנצנצים ונוסעים במרצדס", כתב מגיב בציניות: "אולי אם השעון רולקס של אנה פרנק לא היה מנצנץ מעליית הגג הנאצים לא היו מוצאים אותה".

לצד השימוש הפוליטי בדמותה של אנה פרנק, מופיעים גם אזכורים רבים שלה ללא ממד פוליטי. לדוגמה כתבה משתמשת: "אני בחתונה עם גופייה לבנה (באישור מראש של הכלה) ומקבלת מבטים כאילו הסגרתי את אנה פרנק לנאצים". גולשת אחרת כתבה: "אני בשירותים/המנקה אנה פרנק/הנאצים [...] טוק טוק טוק". שני המקרים מנכסים את האימה שבקורות פרנק לאפקט הומוריסטי של הגזמה. דוגמאות נוספות הן של גולש שהתייחס ל"חלל סודי" במכונת כביסה כ"מחבוא של אנה פרנק" ומגיב שכתב על משתמשת שהתלוננה על תנאי מגורים: "אנה פרנק: חיה במשך שנתיים מאחורי ארון ולא מתלוננת". שמה של אנה פרנק הופיע גם בפוסטים מתקופת המלחמה, כמו בהקשר לחטופה אופליה רויטמן שסיפרה כי כתבה יומן בשבי בהשראת פרנק: "אנה פרנק יכלה לכתוב – למה לא אופליה רויטמן". לעומת תקופת המחאה, שבה היה נפוץ שימוש אירוני בדמותה, בתקופת המלחמה כמעט ואין מסגור אירוני לשם "אנה פרנק". הבחנה זו מדגישה את השוני בשימושים מתקופת המחאה, שבה "אנה פרנק" שימשה ללעג ותחכום, ועד לתקופת המלחמה, שבה השם קשור לחטופות, לאירועי טרור או לפוסטים של ישראלים המספרים שהם מתלבטים במלוא הרצינות בשאלה מהו המקום הטוב ביותר להסתתר בו במקרה שמחבלים יפרצו לביתם.

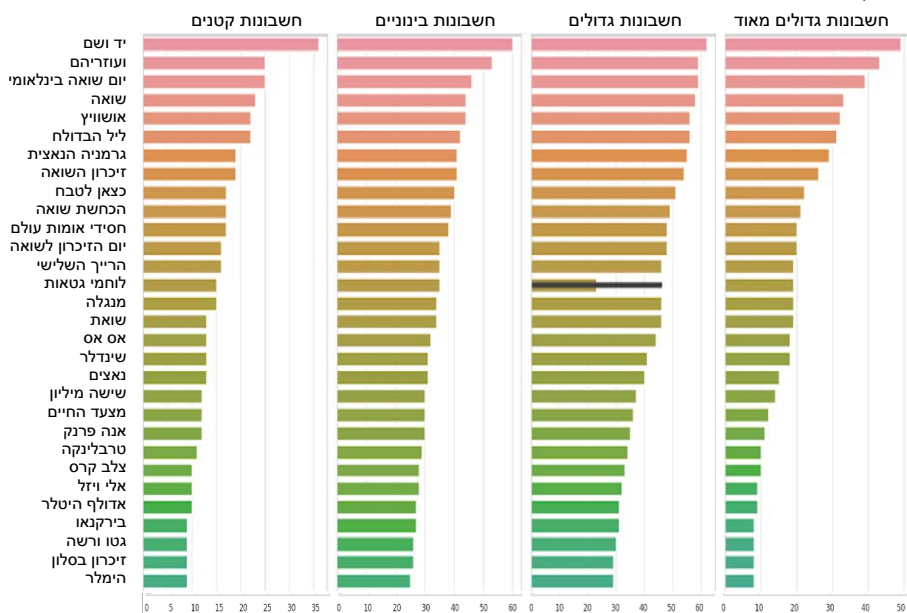
מבין הפושעים הנאצים ששמן הופיע כמונח חיפוש בלטו בשיח שנחקר שמותיהם של הימלר ומנגלה. הראשון הופיע לעיתים בשיח המחאה בתפקיד המוציא לפועל של התוכנית להשמדת היהודים שאליו מושווים שרי הממשלה, המוציאים את המהפכה המשטרית אל הפועל. מנגלה הופיע בעיקר בשיח המלחמה, בהשוואה בין מוראות השואה להתעללויות בקורבנות הטבח, או בהשוואה לסלקציה (בהקשר לפרסומים על הפרדה שערכו בחמאס בין בעלי דרכון שאינו ישראלי לאלה שיש להם רק דרכון ישראלי). אם נרחיב את הניתוח נוכל להתבונן במבט השוואתי בין מונחי השואה הרווחים בשיח המחאה

לעומת זה של המלחמה. להלן המונחים השכיחים ביותר בקורפוס המחאה שלכולם בין 90–127 אזכורים בציוצים בקורפוס זה. המונחים מוצגים בסדר יורד, מהפופולרי ביותר ועד הפחות נפוץ (מודגשים המונחים שלא הופיעו בקורפוס המלחמה): שישה מיליון, אנה פרנק, הכחשת שואה, אס אס, גרמניה הנאצית, חסיד אומות (העולם), גזענות (בהקשר שואה), ועוזריהם, כצאן לטבח, גסטפו, יד ושם, זיכרון/זכר השואה, שילומים, אוסקר שינדלר, נאצי, ליל הבדולח, אושוויץ, יום השואה הבינלאומי, צלב קרס, חוקי נירנברג, טלאי צהוב, הימלר, הרייך השלישי, מחנה ריכוז, הגזע הארי, יוסף מנגלה, יום הזיכרון לשואה, אדולף היטלר, גטו ורשה, טרבלינקה. להן המונחים השכיחים ביותר בקורפוס המחאה שלכולם בין 90–128 אזכורים בציוצים בקורפוס זה. גם כאן המונחים מוצגים בסדר יורד מהפופולרי ועד הפחות נפוץ (בהדגשה אלה שלא הופיעו בקורפוס המחאה): יד ושם, גרמניה הנאצית, טלאי צהוב, צלב קרס, אס אס, ועוזריהם, תאי גזים, אוסקר שינדלר, כצאן לטבח, אנה פרנק, נאצי (נאצים), אושוויץ, הכחשת שואה, חסיד אומות (העולם), הרייך השלישי, יודנראט, מנגלה, ליל הבדולח, גטו ורשה, שישה מיליון, השמדה/השמדת (בהקשר שואה), מחנה ריכוז, אדולף היטלר, הימלר, מחנה השמדה, קורבנות שואה.

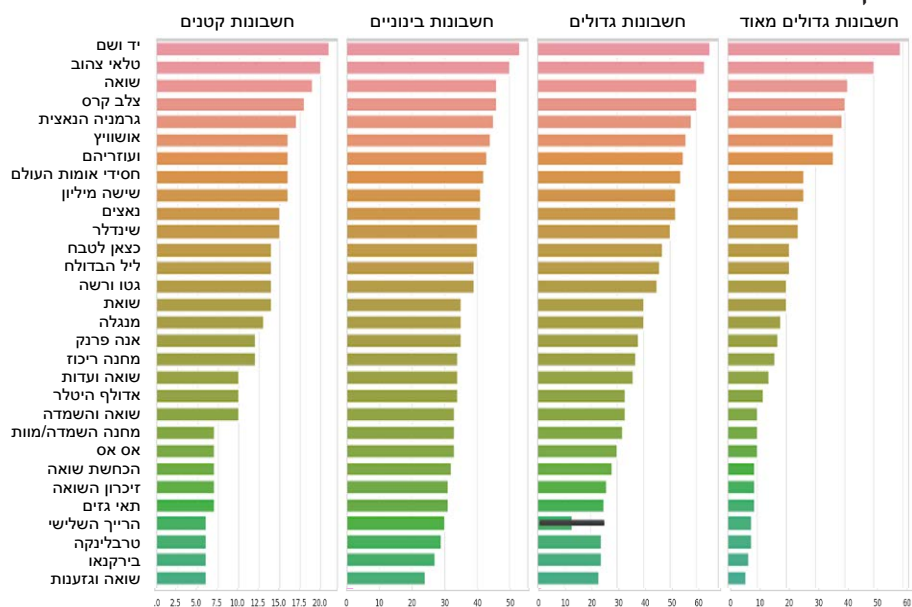
מעבר לדמיון הרב בין הרשימות, המדגיש שוב כמה מצומצמים גבולות השיח, אפשר לראות בבירור איך האקטואליה משפיעה על סדר ההופעה של המונחים השונים ועל בחירת מושגים ייחודית. כך, לדוגמה, המושגים "גרמניה הנאצית" ו"חוקי נירנברג" (חוקי הגזע הנאצים) עולים בהשוואה לכך שממשלה שעלתה בצורה דמוקרטית מעבירה חוקים שאינם יכולים להתקבל בדמוקרטיה. לעומת זאת, בתקופת המלחמה, מושגים כמו "מחנה השמדה" ו"כצאן לטבח" עולים, באופן שאינו מפליא, בהקשר למתקפת השבעה באוקטובר.

תרשימים 3 ו-4 מציגים את שכיחות ההופעות של 30 מושגי השואה הנפוצים ביותר לפי תכיפות השימוש בהם. מבט על בתרשים חושף תופעה מעניינת: אמנם יש הבדלים מסוימים בין סוגי החשבונות השונים, אך עדיין המגמות הכלליות דומות מאוד לכל סוגי החשבונות. כלומר, כמעט כל השיח העברי ב-X – בלי קשר למאפייני החשבון – התמקד באותם מונחי השואה, באותו סדר חשיבות ובאותה עוצמה. יותר מכך, גם דפוס השימוש במונחים לאורך הזמן דומה בכל סוגי החשבונות: מושגים הופכים פופולריים יותר או פחות, מושגים אחרים נוספים לרשימה או יוצאים ממנה, ולכל אורך הדרך רוב סוגי החשבונות מגיבים כמעט באותו האופן ועושים שימוש באותם מושגים. יתר על כן, בהתאם לתיאוריית הנורמליזציה ובהמשך לממצאים הקודמים שהוצגו כאן, לפיהם המרחב המקוון משמר את יחסי הכוח של הפוליטיקה המסורתית (Gibson & McAllister, 2015), תרשים 3 מדגיש את העובדה כי שיח השואה ברשת X בעברית מובל מלמעלה למטה באופן מובהק.

תרשים 3: שכיחות 30 מונחי השואה הבולטים בחלוקה לפי גודל החשבונות בתקופת המחאה

תרשים 4: שכיחות 30 מונחי השואה הבולטים בחלוקה לפי גודל החשבונות בתקופת המלחמה

נוכל להבין את השימושים הנפוצים ב-X בעברית בשיח השואה גם בפירוק צירופים כבולים ויצירת צירופי מילים חדשים. דוגמה לכך היא המושג "ועזריהם", השני בפופולריות בתקופת המחאה והשביעי בתקופת המלחמה. ציינו בתחילת המאמר כי במאמר קודם (Neiger, Meyers & Ben-David, 2023), שבחן את שיח השואה בטוויטר בשנים 2020-2019, הצגנו את ספקטרום הייצוגים של המושג "ועזריהם". המושג, שמקורו בצירוף "הנאצים ועזריהם" מהחוק ומלשון התפילה ביום הזיכרון לשואה, משמש כיום בעיקר לצרכים פוליטיים, כמו "נתניהו ועזריהם" או "בג"ץ ועזריהם", ולעיתים לשימושים משחקיים, כגון "אנשים החונים בדאבל פארקינג ועזריהם".

במדגם מאה הימים הראשונים למלחמה אפשר למצוא מעט מאוד דוגמאות לשימושים משחקיים המתרחקים מההקשר פוליטי. בין הדוגמאות אפשר להזכיר פוסט המדבר על "אנשים שחוסמים משאבות בלי לתדלק ועזריהם", "החוק לעשיית דין בהגברה מוגזמת באולמות כדורסל קטנים ועזריהם" או "מאחל רק רע לפיד [feed] חורף ועזריהם". במקרים אלה המפרסמים ברשת "מצמידים" באופן מתוחכם או מתחכם את הרע המיוחס לנאצים לאחרים, המפרים לטעמם כללי התנהגות חברתיים מוסכמים. אחרים משתמשים במושג "ועזריהם" במקום הביטוי "וכיוצא באלה", כמו בדוגמה "עם ההתקדמויות המרשימות ב-chatGPT ועזריהם אנחנו בהחלט בשלים לפיצ'ר". עם זאת, בשונה ממה שמצאנו בתקופה שקדמה ל-7 באוקטובר 2023 השימושים המשחקיים במושג "ועזריהם" היו נדירים מאוד. כך, למעלה מתשעים אחוז מהשימושים במושג זה היו לצרכים פוליטיים. יתר על כן, בנסיבות החדשות והקיצוניות העוצמה שבה נטען השיח הפוליטי באמצעות המושג "ועזריהם" הייתה מוחשית יותר, היפרבולית ואלימה. נדמה שאין להתפלא על כך ששיח זה משווה בין חמאס לנאצים.

לדוגמה, בפוסט הבא שקשר בין חוויה אישית קשה לאמירה פוליטית, נכתב: "אתמול חלמתי שאונסים אותי. התעוררתי בקוצר נשימה ובפחד משתק ומבעית, ולאט לאט נזכרתי שאני מוגנת ובבית וחיבקתי אותו הכי חזק שבעולם. המחשבה על האחיות שלי שבשבי מצמיתה. הידיעה שהן חיות את הסיט הזה שהדעת לא מסוגלת לסבול לא נותנת לי מנוח. ארורים תהיו חמאס ועזריהם. מגדול ועד קטן". פוסט אחר גזר מההשוואה מסקנות אופרטיביות: "יש לנו פליטים במדינה, לא מעט. ובסיום המלחמה נרצה שהם יוכלו לשוב בבטחה לבתים ולגדל שם ילדים בלי פחד. אם עוצרים עכשיו, אנחנו עוד לא שם, ויש סיכון גדול שאנשים יצביעו ברגליים והנגב המערבי יהפוך שומם. החזרת החטופים היא לא חזות הכל ואי אפשר להסתפק בה, בלי כניעה של החמאס ועזריהם". גולשים אחרים שלקחו חלק בשיח הזה הצביעו באופן ישיר ולא מרומז על הקשר האבולוציוני כביכול בין המרצחים הנאצים למחבלי החמאס: "החבר שהזמין אותי להצטרף [לנובה], לשמחתי חזר בשלום. כלומר שלם פיזית. חברים שהיו איתו לצערי נרצחו על ידי גילגולם הנוכחי של הנאצים ועזריהם. אין לי מושג מה היה

עולה בגורלי אילו הייתי הולך לשם, ואני מעדיף לחשוב על זה כמה שפחות, אם כי המוח שלי פחות מסכים איתי".

במהלך המחאה, השימוש הנפוץ ביותר בביטוי היה "הביביסטים ועוזריהם", לצד ביטויים אחרים שהשוו בין תומכי המהפכה או מתנגדיה לפשעי הנאצים. לעומת זאת, בתקופת המלחמה התעצם הממד הקונוטטיבי והרגשי של השימוש במושג "ועוזריהם". השיח המוקצן הביא לכך ש"הנאצים ועוזריהם" הפך לביטוי נפוץ לתיאור חמאס ותומכיו, תוך טשטוש ההבחנה בין שם ואז לכאן ועכשיו. "די בסרטונים על הטבח ב-1400 הנרצחים !!! ההתעללות! האונס! עקירת האיברים והחטיפה של ילדים ונשים!! זה מספיק כדי להשמיד את החמאס! 50 יום עברו ואסור לשכוח את הנאצים ועוזריהם האזרחים! אוי לקבינט אם ייסוג מההבטחה". גם כאן הזיהוי חמאס-נאצים הוביל למסקנות אופרטיביות הנגזרות מההשוואה: "אם לא נסיים את מה שהתחלנו, אם הנאצים ועוזריהם לא יושמדו, אם ראשי הנאצים בחו"ל לא יחוסלו [...] אז אפשר להגיד שהקרבנו את כל מיליוני האזרחים בשביל עסקה עם השטן", או: "לא עוצרים עד שמחסלים את כל הנאצים ועוזריהם. כיבוש-גירושה-התיישבות זו חובתנו". לצד ההשוואות בין חמאס לנאצים, השיח ב-X בזמן המלחמה המשיך להשתמש בביטוי "ועוזריהם" בהקשרים פוליטיים פנים-ישראליים. מצד אחד היו אמירות כמו "פנסיות תקציביות לכנופיות קפלן ועוזריהם" ו"איש פוליטי שמממן את המחאה מארח מפגש עם מובילי המחאה ועוזריהם". מצד שני נכתבו פוסטים כמו "הביביסטים ועוזריהם חושבים שלמי שמתנגד להם אסור להתארגן פוליטית..." ו"ממשלת השיקום חייבת לחוקק חוק לעשיית דין במשפחת נתניהו ועוזריהם". כך השימוש ב"ועוזריהם" ממזג את זיכרון השואה עם הקיטוב הפוליטי הישראלי, תוך כדי הלחמת המחאה למלחמה.

בדומה לבחינת השימוש בביטוי הקטוע-במתכוון "ועוזריהם" (במקום בביטוי המלא "הנאצים ועוזריהם") מעניין לבחון את השימוש שעשו הגולשים בביטוי "שואת"; כלומר, חקירה של ביטויים שבחרו הגולשים להוסיף למילה "שואת". בתקופת המחאה הופיעו ביטויים רבים לאחר המילה "שואת". ההקשרים ההנצחתיים אינם מפתיעים: שואת אשכנז, שואת יהודי אירופה, שואת היהודים, שואת יהדות הונגריה/צפון אפריקה, שואת הילדים ותקומת מדינת ישראל ועוד. ניכר גם שימוש שעיגן את הביטוי בהקשרים פוליטיים, לרוב עכשוויים, שאין להם נגיעה ישירה לשואת היהודים: שואת הלהט"ב, שואת השחורים, שואת בעלי החיים, שואת המזרחים, שואת מפא"י, שואת ערביי חווארה, שואת האקלים, שואת אוקראינה ועוד. בתוך כך נודע מקום מרכזי לביטויים שעיגנו את המושג בהתייחס למגיפת הקורונה: שואת הקורונה, שואת הזריקות, שואת האין קשר והדרום לב, שואת הֶשְׁקֶרֶת והקורונה ועוד. לבסוף נמצאו גם ביטויים שיש להם ממד אירוני-מתחכם ברור: שואת הזומבים, שואת המלפפונים, שואת השבלולים ועוד.

לעומת זאת בתקופת המלחמה הביטויים המופיעים בשיח הרשת לאחר המילה "שואת" נוגעים ברובם המוחלט בכאן ובעכשיו, ובכללם: שואת הדרום, שואת השבת השחורה,

שואת ה-7 באוקטובר, שואת העוטף, שואת בארי, שואת אונס לנשים ישראליות, שואת דאעש (בהתייחס לחמאס), שואת 2023, שואת יישובי כפר-סבא (כתוכנית טרור עתידית), שואת הקיבוצים ועוד. אלה הביטויים הרווחים בשיח, אף שיש גם מי שקושרים בין השואה למחנה פוליטי באופן מובהק: הטבח הוא "שואת קפלן" או לחלופין "שואת נתניהו". בשונה מתקופת המחאה, כמעט אין בשיח השואה במלחמה שימושיים אירוניים-מתחכמים בביטוי "שואת ה-", מה שמעיד על תפנית חדה בשיח: מה שהיה לגיטימי לפני שבעה באוקטובר כבר אינו לגיטימי בשיח המאוחר יותר (לפחות במאה הימים הראשונים שלאחר הטבח).

דיון ומסקנות: היוריסטיקה של הטראומה, התדר הקבוע של השואה והחובה להשוות

הרשתות החברתיות מאפשרות תיעוד ומחקר של השיח הציבורי בזמן אמת בשאלות: מתי השיח מתפתח, באילו נושאים, מי מוביל את הדיון, מה אומרים השחקנים השונים, וכיצד הם עושים זאת. כך אנו יכולים להשיב על השאלה איך משתמשים בלשון ואילו פונקציות חברתיות היא ממלאת. בחלק מהמקרים זהו שיח רשמי הדומה לשיח העיתונות ולשונו מדויקת ותקינה, אך ברוב המקרים לשון הרשתות היא לשון דבורה, שיח שיכול היה להיאמר בקול במהלך שיחה בין אנשים, אלא שבמקרה הזה הוא טקסט כתוב המופץ באמצעים דיגיטליים. זו שפה דבורה שותקת (Silent Orality) כפי שכינה זאת אורן סופר (Soffer, 2010), השונה ממה שוולטר אונג (Ong, 1982) כינה "אורליות משנית" (Secondary Orality) של עידן הטלוויזיה, שבה השפה הדבורה הושמעה לרוב לאחר שנכתבה מראש וסוגננה. אולם מעבר לתיעוד בזמן אמת של השפה הדבורה-כתובה של הרשתות החברתיות, יש בניתוח המוצע במאמר זה גם תיעוד של המי ומה החברתי: בחינה של השאלות מיהם הקולות הבולטים בשיח ומהם הנושאים שנמצאים במוקד העניין של הקהל. כך נוכחנו שגם בעולם הרשתות הפוליפוני יש עדיין יתרון מובהק לשחקנים החזקים – פוליטיקאים, ידוענים, אישי ציבור ועיתונאים – המדברים אל הציבור "מלמעלה-למטה". אם נתייחס לשיח הרשתות כאותנטי (למעט התערבות בוטים), נוכל לראות בו ראי חסר תקדים לבחינת המודע והתת-מודע הקולקטיבי. ראי זה מדגיש את עומק הטראומה של השואה בציבוריות הישראלית ואת תפקידה כמסגרת התייחסות לאירועים ציבוריים ואישיים ולהתייחסות הדדית בין משתמשים.

מכאן מסקנה ראשונה על הממד הטמפורלי של שיח השואה ברשת X: המחקר חשף את נוכחותו הקבועה של שיח השואה בפוסטים ובתגובות גם מעבר להקשרים הנצחתיים. תדר זה נשמר כמעט זהה בשתי התקופות למרות השוני במשברים: במאה הימים הראשונים למחאה נאספו 4,673 פוסטים ותגובות עם מונחי השואה, ובמאה הימים הראשונים למלחמה נאספו 4,348 פוסטים ותגובות. שיח זה התקיים כל תקופת המחקר, הן בזמן המחאה הן בזמן המלחמה, לעתים בהקשר של שני המשברים ולעתים

בהקשרים אחרים. לכאורה אין זה מפתיע לראות נוכחות של זיכרון לא־הנצחתי, שכן חוקרים שונים כבר הציגו בעבר ראיות לנוכחות זו בשיח התקשורתי הישראלי באופן נקודתי. עם זאת, להבנתנו זו הפעם הראשונה שבה מוצגת ראייה אמפירית לנוכחות הרציפה והקבועה של השוואה בשיח הציבורי בישראל. השוואה היא "הרעש הלבן" של שיח היומיום הישראלי, בכל יום, בלי הבדל אם מדובר ביום שבו התרחשו אירועים משמעותיים או לא.

לצד רעש לבן זה, התדר הקבוע של שיח השוואה ברשת, אפשר להבחין בהשפעת האירועים על בחירת המושגים, טון השיח ועוצמתו הרגשית. בתקופת המחאה השוואה שימשה כתבנית פרשנית מועדפת ובמהלך המלחמה היא הפכה לתבנית מחייבת עד כדי כך שאי־שימוש בה נחשב לזילות זיכרון הטבח. בהקשר רחב יותר אנו מציעים כי מקרה "סופת הזיכרון המושלמת" של 2023 מלמד כיצד השוואה משמשת כתבנית פרשנית מובילה בתרבות הישראלית, גם במקרים פחות דרמטיים.

כך, לדוגמה, בקורפוס המלחמה דיווחו חשבונות כלי התקשורת על השגריר ארדן והטלאי הצהוב, והרשת הגיבה בסערה. חשבונות של שחקנים חזקים, כולל כלי תקשורת ופוליטיקאים, השתתפו בתגובות או כיסו את הסערה. אפשר לראות זאת כמעין שעתוק או הדהוד של מודל ה־PMP (פוליטיקה־מדיה־פוליטיקה) של גדי וולפספלד (Wolfsfeld, 1997). הוא טוען כי בדרך כלל השפעת התקשורת מתונה, שכן סדר היום והמסגור מעוצבים בידי הפוליטיקאים. התקשורת מעצימה את העיסוק בנושאים שהפוליטיקה מעלה על סדר היום, ואז הכוח חוזר לשדה הפוליטי, שמעצב את השיח. בהשאלה למקרה שלנו, האקטואליה והשחקנים המוסדיים החזקים מעצבים את השיח הלא־הנצחתי של השוואה ברשתות ואת השימוש שיעשה בה לצרכים פוליטיים. בצד זאת, שחקנים קטנים, משתמשים פרטיים, משלבים את שיח השוואה בפוסטים משלהם או בתגובות לפוסטים שבהם השוואה לא הוזכרה. בעשותם זאת הם בונים לקסיקון חדש של שימוש בשיח השוואה, שאינו בהכרח תואם את זה של בעלי הכוח. במילים אחרות, אם נתבונן בכיווניות של השיח נראה כי בשיח השוואה ברשת נוכל למצוא תנועה דומיננטית "מלמעלה־למטה", אך מבחינת מספר הפוסטים והתגובות הכוללים את מונחי השוואה נראה שיש נוכחות משמעותית לשיח "מלמטה־למעלה" של משתמשי רשת מן־השורה (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024).

מסקנה שנייה נוגעת למוגבלות שיח השוואה. שיטת המחקר שלנו זיהתה כ־76 מושגים משלושה מקורות ייצוג שונים (ראו נספח 1), אך בפועל רק מחציתם מופיעים בשיח הציבורי בקביעות. דוגמה בולטת לכך היא השימוש הנרחב באנה פרנק כמייצגת בלעדית כמעט של קורבנות השוואה; שמות אחרים אינם נזכרים. באופן דומה השם היחיד המוזכר בהקשר של חסידי אומות העולם הוא אוסקר שינדלר, כששניהם מוכרים מהמדיה המסורתית (יומנה של אנה פרנק, רשימת שינדלר). כך משעתק השיח ברשתות החברתיות את דגמי ההנצחה של התקשורת הוותיקה.

מעבר לכך, מה שאנו קוראים לו "שיח השואה" מתמצה באזכור מצומצם של מושגים ושמות: מעט שמות נרצחים, מעט שמות ניצולים (הבולט הוא אלי ויזל), שמות פושעים נאציים (כגון היטלר, הימלר, מנגלה), מספר קטן של מחנות ריכוז וגטאות (בעיקר אושוויץ וגטו ורשה), ומושגים הקשורים במשטר הנאצי והנצחה (יד ושם, יום השואה). המצאי המצומצם הזה הוא למעשה היוריסטיקה של הטראומה: מיליוני קורבנות וקהילות חרבות מתמצים בלקסיקון מוגבל של מונחים, הנמצאים בשימוש תדיר בהקשרים הנצחתיים ולא-הנצחתיים. נראה שרק כך יכול השיח האנושי ללכוד את האירוע, לתחום אותו ולהשאיר אותו בתודעה.

מסקנה משלימה מצביעה על כך שלצד ההסתמכות על מאגר סמנטי מצומצם ומובחן של מושגים המייצגים את זיכרון השואה, בהקשרים הנצחתיים ולא-הנצחתיים, מתקיימת הרחבה בלתי פוסקת של "יקום הדיון" אל עבר הקשרים עכשוויים. תנועת ההתרחבות הבלתי פוסקת עושה שימוש במאגר הלשוני המצומצם והמובנה כדי לדרון בנושאים פוליטיים בוערים, כדי לגנות התנהגויות חברתיות שנויות במחלוקת ואפילו כדי להדגים את שנינותם של הכותבים דוברי העברית ברשת X. כך המאגר הסמנטי, שמקורו במידה רבה בשיח ההנצחה הרשמי ובמדיה המסורתית, הוא כן השיגור של מונחים והתייחסויות אקטואליים ("ליל הבדולח של חווארה", "שואת קפלן", "אנשים שמחממים דג במיקרו של המשרד ועוזריהם") הרחוקים מאוד מן ההקשר המקורי שמתוכו צמחו.

מסקנה נוספת נוגעת לשינוי הטון בין תקופת המחאה לתקופת המלחמה. בפרק הממצאים ציינו כי מספר הפוסטים והתגובות על שיח השואה היה כמעט זהה בשתי התקופות, אך ניכרים שינויים מהותיים בסוג השימוש ובמאפייניו. נראה שתקופת המלחמה הביאה טון קשה ואלים יותר לשיח השואה, המושפע מההבדלים בין שני האירועים. אנחנו יכולים ללמוד על כך בעת שאנחנו בוחנים את השפה הייחודית של הישראליות כפי שהיא התפתחה סביב השימוש הספציפי והפרקטיקולרי במונחי השואה, הממד הוורנקולרי של הזיכרון (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024; Hess, 2007). נראה שהשימושים המתחכמים במונחי השואה מתקופת המחאה ("אנשים שחוסמים משאבות בלי לתדלק ועוזריהם") פחתו מאוד בתקופת המלחמה, אם כי לא נעלמו כליל. כך גם השימוש האירוני של הגולשים במונחי השואה בהקשר למחאה (שרה נתניהו במספרה כאנה פרנק בעליית הגג) – גם הם כמעט ונעלמו בתקופת המלחמה.

הרוח הכללית שליוותה את שיח המחאה גרסה שלא מתקיים הטאבו של ההנצחה, "אסור להשוות" (שנגדו התקוממו אנשי אקדמיה כשמוזיאון השואה בווינגטון דחה בשנת 2019 ניסיונות להשוות בין מחנות הריכוז למחנות המעצר למהגרים לארצות הברית). השיח, ובמיוחד השיח הלא רשמי של משתמשים רגילים בתקופת המחאה, התיר השוואות בין השואה לתופעות ואירועים עכשוויים, בהקשר פוליטי או אירוני. לגיטימציה זו נובעת מהקשר חברתי שבו זרם הפוסטים ברשתות מערב שימושים שונים במונחי השואה – פרטיים, ציבוריים, פוליטיים ומתחכמים (Ben-David, Meyers & Neiger, 2024).

(David, 2023). לעומת זאת בתקופת המלחמה, שבה נעלמו כמעט לחלוטין השימושים האירוניים, קיבל השיח המנצל את זכר השואה טון אחר, ובו ההיתר "אפשר להשוות" הפך לציווי "חובה להשוות". כלומר, חובה להשוות בין מעשי הזוועה של החמאס לאלה של הנאצים. כך, לדוגמה, כאשר בוחנים את המעבר מהביטוי "הנאצים ועוזריהם" ל"חמאס ועוזריהם", ניכר הטשטוש הגובר בשאלה מיהם ה"עוזרים" וכיצד הם מסייעים. במקרה של הנאצים, "עוזריהם" היו תושבי מדינות כבושות שסייעו במעשים נפשעים. אך במקרה של חמאס קשה להבחין אם הכוונה לכל תושבי עזה או רק ללוחמים. אפשר להציע שהשיח הבחין בין לוחמים לאוכלוסייה האזרחית, אולם ההקשר האגרסיבי בתגובות מטשטש הבחנה זו. כך משקף הביטוי "חמאס ועוזריהם" את הטראומה הקולקטיבית בשיח הישראלי ומבקש לגזור מכך הוראות פעולה.

בהמשך לכך אפשר לבחון את המשמעויות הפוליטיות והמוסריות של שימוש בביטויים כגון "שואת העוטף" או "הנאצים ועוזריהם" בהקשר לחמאס והמלחמה. אם אכן, כפי שהביטויים מיטיבים לתמצת, התרחשה כאן שואה וחמאס הם הנאצים החדשים או גלגולם של הנאצים המקוריים, הרי מה משמעותה של מדינת ישראל הריכונית אם קמה לצדה (ויש שיטענו – בחסותה) מדינה נאצית בעזה? מה משמעות העובדה שלציבור משתמשי הפלטפורמה יש צבא שמגן עליו? נראה שהטון החרף של השיח המטפורי (החמאס הם הנאצים) מחליף את שיח הדימוי (בצד השני של המתנס הפוליטי יש רוע כמו־נאצי). שני סוגי השיח הם נצלניים, ובשניהם יש היתר שיחי לפגוע בצד השני, שמוגדר כ"נאצים ועוזריהם", אך השיח של המלחמה תקיף יותר ונטול הקשר אירוני. זו הטרנספורמציה שמאפיינת את שיח המלחמה בהשוואה לשיח המחאה, והמסקנות שלה לגבי השיח המתנהל בישראל עגומות מאוד.

נספח: שיח השואה – רשימת מונחים

שמות של קורבנות: אנה פרנק, יאנוש קורצ'ק, לוחמי הגיטאות (באופן כללי), אדם צ'רניאקוב (ראש היודנראט בגטו ורשה); שמות של שורדי שואה ומצילים: אלי ויזל, אוסקר שינדלר; שמות של מחנות: אושוויץ בירקנאו, גטו וארשה, דרנסי, בלזן, גטו קובנה, גטו וילנה, גטו טרזין, ברגן בלזן, חלמנו, גטו לודג', גטו מינסק, גטו ריגה, טרבלינקה, סוביבור, דכאו, גטו (שואה); שמות של נאצים: אדולף אייכמן, אדולף היטלר, הינריך הימלר, איוון דמיאניוק, יוזף מנגלה; מושגים הקשורים בהשמדה וברדיפה: נאצים, אס אס, שישה מיליון, השמדה, שואה, גסטפו, ועידת ואנזה, נירנברג, איינזצגרופן, גרמניה הנאצית, מחנות ריכוז, הפתרון הסופי, מחנות השמדה, משרפות, חוקי הגזע, אקציות, מחנות עקורים, יודנרט, מבצע ריינהארד, טרנספורט (שואה), תאי גזים, גזענות (שואה), קורבנות שואה, מחנות המוות, הצורר הנאצי, נאצים ועוזריהם, צלב קרס, צאן לטבח, הגזע הארי, הרייך השלישי, טלאי צהוב, צעדת המוות, ליל הבדולח; מושגים הקשורים בהנצחה ובזיכרון: יום השואה, הנצחת שואה, זיכרון השואה, מכחיש שואה, דור שני,

יד ושם, ראול הילברג (היסטוריון, חוקר שואה), חסידי אומות העולם, מצעד החיים, שילומים, דור שלישי, עדות שואה, לקחי שואה, שואה ותקומה, אפרים זורוף (צייר נאצים), מסע לפולין, ריצרד וויליאמסון (בישוף מכחיש שואה), זיכרון השואה, יום השואה הבינלאומי.

הערות

1 מתנגדי פעולות ממשלת נתניהו החמישית כינו את פעולת הממשלה בעניין מערכת המשפט בשם "הפיכה משטרית" ואילו תומכי הפעולות כינו אותן "הרפורמה לתיקון מערכת המשפט". אנו בוחרים בכינוי אמצעי, "מהפכה משפטית", שנפוץ בתקשורת המיינסטרים הישראלית, שכן מהפכה יכולה להיות לחיוב (המהפכה הצרפתית, המהפכה התעשייתית) או לשלילה (המהפכה האיראנית) והיא תלויה נקודת מבט.

מקורות

בן-עמוס, א' וא' בית-אל (1998). "טקסים, חינוך והיסטוריה: יום השואה ויום הזיכרון בבתי ספר בישראל", בתוך: ע' אטקס ור' פלדחי (עורכים), *חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים*, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 480-457.

זנברג, א' (2006). "מגרש המשחקים של הזיכרון: ניתוח גיליונות יום השואה של העיתונים היומיים בישראל: 1948-2000", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

צוקרמן, מ' (1993). *שואה בחרר האטום: השואה בעיתונות הישראלית בתקופת "מלחמת המפרץ"*, תל אביב: הוצאת המחבר.

רומי, ש' ומ' לב (2003). "ידע, רגשות ועמדות של בני נוער ישראלים כלפי השואה: שינויים בעקבות המסע לפולין", *מגמות*, מב(2), עמ' 239-219.

- Adams, T. (2024). "Importation for Comparison as Apparatus: Israeli Prime Ministers and their Political Strategies of Memorialization", *Current Sociology*, 72(3), pp. 541-561. <https://doi.org/10.1177/00113921221102984>
- Ben-David, A. (2020). "Counter-archiving Facebook", *European Journal of Communication*, 35(3), pp. 249-264.
- Ben-David, A., O. Meyers & M. Neiger (2024). "How Social Memory Works on Social Media: A Methodological Framework", *Memory, Mind & Media*, 3, e20, pp. 1-23. Retrieved from: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/57CC8FE3831C79B935FD63C6FC25DD44/S2635023824000183a.pdf/how_social_memory_works_on_social_media_a_methodological_framework.pdf
- Bene, M. (2023). "Who Reaps the Benefits? A Cross-country Investigation of the Absolute and Relative Normalization and Equalization Theses in the 2019 European Parliament Elections", *New Media & Society*, 25(7), pp. 1708-1727. 14614448211019688
- Birkner, T., A. Agbarya, O. Meyers & R. Somerstein (2021). "The News Media and the Ever-present Fear in the Israel-Palestine Conflict", in: N. Ribeiro & C. Schwarzenegger (eds.), *Media and the Dissemination of Fear: Pandemics, Wars and Political Intimidation*, London: Palgrave Macmillan, pp. 129-152.
- Bruns, A. & T. Highfield (2016). "Is Habermas on Twitter? Social Media and the Public Sphere", in: G. Enli, A. Bruns, A.O. Larsson, E. Skogerbo & C. Christensen (eds.), *The Routledge*

- Companion to Social Media and Politics*, New York, London: Routledge, pp. 56–73. <https://doi.org/10.4324/9781315716299>.
- Bucher, T. & A. Helmond (2018). “The Affordances of Social Media Platforms”, in: Jean Burgess, Alice Marwick and Thomas Poell (eds.), *The SAGE Handbook of Social Media*, London: SAGE Publications Ltd., pp. 233–253 <https://doi.org/10.4135/9781473984066>.
- Burgess, J. & A. Matamoros-Fernández (2016). “Mapping Sociocultural Controversies across Digital Media Platforms: One Week of# Gamergate on Twitter, YouTube, and Tumblr”, *Communication Research and Practice*, 2(1), pp. 79–96.
- Davis, J.L. & N. Jurgenson, (2014). “Context Collapse: Theorizing Context Collusions and Collisions”, *Information, Communication & Society*, 17(4), pp. 476–485. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2014.888458>
- Edy, J. (2006). *Troubled Pasts: News and the Collective Memory of Social Unrest*, Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Edy, J.A. (1999). “Journalistic uses of collective memory”, *Journal of Communication*, 49, pp. 71–85. doi: 10.1111/j.1460-2466.1999.tb02794.x
- Gensburger, S. (2016). “Halbwachs’ Studies in Collective Memory: A Founding Text for Contemporary ‘Memory Studies’?”, *Journal of Classical Sociology*, 16(4), pp. 396–413.
- Gibson, R.K. & I. McAllister (2015). “Normalising or Equalising Party Competition? Assessing the Impact of the Web on Election Campaigning”, *Political Studies*, 63(3), pp. 529–547.
- Halbwachs, M. ([1952] 1992). *On Collective Memory*, Chicago, MI: University of Chicago Press.
- Hess, A. (2007). “Vernacular Memory and the Rhetorical Construction of Web Memorials”, *Media, Culture & Society*, 29(5), pp. 812–830.
- Henig, L. & T. Ebbrecht-Hartmann (2022). “Witnessing Eva Stories: Media Witnessing and Self-Inscription in Social Media Memory”, *New Media & Society*, 24, pp. 202–226.
- Hoskins, A. (2017). “Memory of the Multitude: The End of Collective Memory”, in: *ibid.* (ed.), *Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition*, New York: Routledge, pp. 85–109.
- Jacobsen, B. & D. Beer (2021). *Social Media and the Automatic Production of Memory: Classification, Ranking and the Sorting of the Past* (1st ed.), Bristol: Bristol University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1k03sgq>
- Kedem, A. & M. Neiger (2024). “Journalists’ Ideological Branding: Bridging Professional and Personal Branding on Twitter”, *Journalism Practice*, 18(9), pp. 2172–2190. <https://doi.org/10.1080/17512786.2024.2313141>
- Kitch, C. (2002). “Anniversary Journalism, Collective Memory, and the Cultural Authority to Tell the Story of the American Past”, *Journal of Popular Culture*, 36(1), pp. 44–67.
- Kitch, C., (2005). *Pages from the Past: History and Memory in American Magazines*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Kitch, C. (2018). “A Living Archive of Modern Protest: Memory-making in the Women’s March”, *Popular Communication*, 16(2), pp. 119–127, DOI: 10.1080/15405702.2017.1388383
- Lessa, I. (2006). “Discursive Struggles within Social Welfare: Restaging Teen Motherhood”, *British Journal of Social Work*, 36(2), pp. 283–298. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch256>
- Locatelli, E. (2021). “Towards the Platformization of (Social) Media Memory: Articulating Archive, Assemblage, and Ephemerality”, *Comunicazioni Sociali: Journal of Media, Performing Arts and Cultural Studies*, nuova serie: XLIII, 1: 162–173.

- Loshitzky, Y. (ed.) (1997). *Spielberg's Holocaust: Critical Perspectives on Schindler's List*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Manca, S. (2021). "Digital Memory in the Post-Witness Era: How Holocaust Museums Use Social Media as New Memory Ecologies", *Information*, 12, pp. 1-17.
- Marres, N. & D. Moats (2015). "Mapping Controversies with Social Media: The Case for Symmetry", *Social Media + Society*, 1(2), 2056305115604176.
- Marciano, A. (2019). "Vernacular Politics in New Participatory Media: Discursive Linkage Between Biometrics and the Holocaust in Israel", *International Journal of Communication*, 13, pp. 277-296.
- Marwick, A.E. & boyd, d. (2011). "I Tweet Honestly, I Tweet Passionately: Twitter Users, Context Collapse, and the Imagined Audience", *New Media & Society*, 13(1), pp. 114-133. <https://doi.org/10.1177/1461444810365313>
- Meyers, O., E. Zandberg & M. Neiger (2014). *Communicating Awe: Media Memory and Holocaust Commemoration*, Berlin: Springer.
- Meyers, O. & E. Zandberg (2002). "The Sound-track of Memory: Ashes and Dust and the Commemoration of the Holocaust in Israeli Popular Culture", *Media, Culture & Society*, 24(3), pp. 389-408.
- Neiger, M. (2020). "Theorizing Media Memory: Six Elements Defining the Role of the Media in Shaping Collective Memory in the Digital Age", *Sociology Compass*, 14(5), pp. 1-11.
- Neiger, M., O. Meyers & A. Ben-David (2023). "Tweeting the Holocaust: Social Media Discourse between Reverence, Exploitation, and Simulacra", *Journal of Communication*, 73(3), pp. 222-234. <https://doi.org/10.1093/joc/jqad010>
- Neiger, M., O. Meyers & E. Zandberg (eds.) (2011). *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, Berlin: Springer.
- Nossek, H. (1994). "The Narrative Role of the Holocaust and the State of Israel in the Coverage of Salient Terrorist Events in the Israeli Press", *Journal of Narrative and Life History*, 4, pp. 119-134.
- Nossek H. & D. Berkowitz (2006). "Telling 'our' Story through News of Terrorism", *Journalism Studies*, 7(5), pp. 691-707.
- Noy, C. (2018). "Memory, Media, and Museum Audience's Discourse of Remembering", *Critical Discourse Studies*, 15(1), pp. 19-38.
- Oberbichler, S. & E. Pfanzelter (2021). "Topic-specific Corpus Building: A Step towards a Representative Newspaper Corpus on the Topic of Return Migration Using Text Mining Methods", *Journal of Digital History*, 1(1), pp. 74-98.
- Oldenberg, R. (1989). *The Great Good Place*, New York: Paragon House.
- Olick, J.K. (1999). "Collective Memory: The Two Cultures", *Sociological Theory*, 17(3), pp. 333-348.
- Olick, J.K. & J. Robbins (1998). "Social Memory Studies: From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices", *Annual Review of Sociology*, 24(1), pp. 105-140.
- Ong, J.W. (1982). *Interfaces of the Word: Studies in the Evolution of Consciousness and Culture*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Rogers, R. (2017). "Foundations of Digital Methods: Query Design", in: M.T. Schäfer & K. van Es (eds.), *The Datafied Society: Studying Culture through Data*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 75-94

- Schudson, M. (1997). "Lives, Laws and Language: Commemorative versus Non-commemorative Forms of Effective Public Memory", *The Communication Review*, 2, pp. 3-17.
- Schudson, M. (2014). "Journalism as a Vehicle of Non-commemorative Cultural Memory", in: B. Zelizer & K. Tenenboim-Weinblatt (eds.), *Journalism and Memory*, London: Palgrave Macmillan, pp. 85-96.
- Schwarzenegger, C. & C. Lohmeier (2020). "Reimagining Memory: Digital Media and a New Polyphony of Memory", in: M. Filimowicz and V. Tzankova (eds.), *Reimagining Communication: Experience*, New York: Routledge, pp. 132-146. <https://doi.org/10.4324/9781351015356>
- Shandler, J. (1999). *While America Watches: Televising the Holocaust*, Oxford: Oxford University Press.
- Soffer, O. (2010). "'Silent Orality': Toward a Conceptualization of the Digital oral Features in CMC and SMS Texts", *Communication Theory*, 20(4), pp. 387-404.
- Steir-Livny, L. (2022). "Traumatic Past in the Present: COVID-19 and Holocaust Memory in Israeli Media, Digital Media, and Social Media. Media", *Culture & Society*, 44, pp. 464-478.
- Tirosh, N. & R. Mikel-Arieli (2023). "What We Talk about when We Talk about Digital Holocaust Memory: A Systematic Analysis of Research Published in Academic Journals, 2010–2022", *The Communication Review*, 26, pp. 151-170.
- Van Dijck, J. (2012). "Facebook as a Tool for Producing Sociality and Connectivity", *Television & New Media*, 13(2), pp. 160–176. <https://doi.org/10.1177/1527476411415291>.
- Walden, V.G. (2022). "The Memorial Museum in the Digital Age", in: *ibid.* (ed.), *The Memorial Museum in the Digital Age*, Falmer: Reframe Books, pp. 21-53.
- Wolfsfeld, G. (1997). *Media and Political Conflict: News from the Middle East* (Vol. 10), Cambridge: Cambridge University Press.
- Zandberg, E. (2006). "Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration", *Media, Culture & Society*, 28(4), pp. 561-579.
- Zandberg, E. (2015). "'Ketchup is the Auschwitz of the Tomatoes': Humor and Collective Memory of Traumatic Events", *Communication, Culture and Critique*, 8(1), pp. 108-123.

בפר למחקר

עבודות דוקטור

בין אידיאולוגיה לעסקים: מקומה של עיתונות האופנה בעשור הראשון של המדינה – המקרה של השבועון "לאשה"

אורית ארגמן פרידא

בהנחייתם של פרופ' ג'ודי באומל שוורץ (המחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו) ופרופ' יחיאל לימור (בית הספר לתקשורת), אוניברסיטת בר-אילן, 2024

בעשורים האחרונים החלה עיתונות האופנה להיחשב לנושא ראוי למחקר אקדמי בעולם. המחקר הוביל להבנה שהכתיבה על אופנה אינה "רק" כתיבה על בגדים וצריכתם, אלא היא גורם בעל תפקיד מהותי בחברה המשקף תרבות, מעצבה ואף מגדיר אותה. בעבודה זו מוצע לראשונה לבחון את עיתונות האופנה בישראל בעשור הראשון למדינה. במסגרת המחקר נבחן תפקידה של עיתונות האופנה כמרחב שבו התחוללו מאבקים אידיאולוגיים אשר אפיינו את החברה הישראלית באותה תקופה. השאלה שבמרכזו של המחקר היא: כיצד השתקף נושא האופנה בעיתונות הנשים בישראל בעשור הראשון לקיומה? ומה אפשר ללמוד מכך על עיתונות האופנה כזירת מאבק אידיאולוגית במדינה הצעירה?

במחקר נבחנו גיליונות השבועון לאשה שהתפרסמו בשנים 1947–1961. בסך הכול נכללו בקורפוס המחקר 751 גיליונות, ובכל אחד מהם נבחנו הן מרכיבי התוכן המערכתי (כתבות, ידיעות ותצלומים המוקדשים לאופנה) הן התוכן הפרסומי (מודעות). העיתון, שהיה מתחילת דרכו ולמעשה עד היום בעל אוריינטציה מסחרית, נמצא בבעלות משפחה אחת ויצא לאור ברציפות, ובכך מציע קרקע פורייה לחקר מסורת הכתיבה בשבועון לנשים בישראל.

עבודת מחקר זו היא פרי מחקר איכותני, המבוסס בעיקרו על ניתוח תוכן של הגיליונות שנבחנו, בדגש על התוכן המערכתי בתחום האופנה. נוסף על כך שולבו במחקר ריאיונות עומק אשר נערכו עם דמויות מרכזיות בעיתונות האופנה בעבר ובהווה, ובהן עורכות ועיתונאיות בעיתוני נשים, ובפרט בשבועון לאשה. כן נעשה שימוש בריאיונות שפורסמו במהלך השנים באמצעי תקשורת ההמונים ובספרים.

מטרת העבודה הייתה לבחון את תפקידיה ותפקודה של עיתונות האופנה בישראל בשנים 1947–1961. לצורך זה פיתחתי מודל תיאורטי חדש: מודל שלושת המתחים. המודל מבוסס מצד אחד על הדגם הקלאסי של תפקידי התקשורת, ומצד שני על המחקר העולמי על תפקידי עיתונות האופנה בעולם המערבי מאז המאה השבע-עשרה ועד ימינו. מודל שלושת המתחים הוא דו-ממדי ומציג הן ברמת המקרו הן ברמת המיקרו את המתחים הערכיים והאידיאולוגיים ששררו בשנותיה הראשונות של המדינה בשני מישורים: חברתי ותקשורתי.

בפרק התיאורטי זוהו שלוש זירות מאבק ברמת המקרו, הרמה החברתית: סוציאליזם מול קפיטליזם; ישראליות מול מערביות-קוסמופוליטיות; וליברליזם מול שמרנות. במקביל זוהו שלוש זירות מאבק ברמת המיקרו, הלא היא הרמה התקשורתית (ובמקרה הנידון: עיתונות האופנה), ואלה הן: ייצוג ערכים סוציאליסטיים כנגד ערכים קפיטליסטיים; סיקור אופנה ישראלית מול סיקור אופנה מערבית-קוסמופוליטית; וייצוג מגדרי שוויוני מול ייצוג מגדרי מסורתי.

ניתוח שלוש הזירות הללו מלמד על תפקידיה של עיתונות האופנה כמרחב רב-זירתי להתנגשות בין ערכים מרכזיים בחברה הישראלית בשנים 1947–1961. ממצאי הניתוח מלמדים על תפקידו של סיקור האופנה בעיצוב ובסימון גבולות התרבות, ועל תפקודו של עיתון פרטי-מסחרי בחברה מתגבשת.

מן הניתוח עולה כי סיקור האופנה מציג את המורכבות הערכית-חברתית בשנותיה הראשונות של המדינה. ניכר כי למרות ההגמוניה של הערכים הסוציאליסטיים בישראל בשנים הללו, בולט בסיקור האופנה ביטוי מובהק לערכים קפיטליסטיים בורגניים. כמו כן, למרות הרצון ליצור ביטוי אופנתי מקומי בעל מאפיינים ישראליים ייחודיים, בולטת השאיפה לחיקוי האופנה המערבית. לבסוף, למרות השאיפה החברתית לשוויון מגדרי על פי ערכי הסוציאליזם, ניכר כי הדיווחים בתחום האופנה הציעו ביטוי מגדרי מסורתי דומיננטי.

ממצאי המחקר מלמדים כי סיקור האופנה שיקף זיקה מובהקת לתרבות לבוש בורגנית והציג את "הדגם המהודר" בקריאה להתלבשות מתוך מודעות אופנתית, ובעידוד להתנהגות צרכנית. הכתבות לענייני אופנה אימצו את האוריינטציה המערבית בהציגן סטנדרטים לשיפוט תרבותי על פי האופנה המערבית. עיתונות האופנה ביכרה את התרבות האירופית על פני הישראליות החלוצית גם ביצירה המקומית הישראלית. בכך סימן העיתון לקוראותיו שהוא חלק מהמערב, ואת המוצג בכתבותיו כערכים הראויים שאליהם יש לשאוף. זאת ועוד, ההצגה המגדרית בכתבות האופנה הציעה ברובה תפיסה שמרנית, ייצוג שבלט ברחבי העולם המערבי באותן שנים, של טיפוח מראן החיצוני של הנשים והצגת מיקומן הראוי במרחב הפרטי.

ממצאים אלה מלמדים על מעמדה ותפקידיה של עיתונות האופנה בישראל בראשית ימיה כזירת מאבק אידיאולוגית הניצבת במרכזו של תהליך חברתי ופועלת בין גורמי לחץ

שונים, ובהם השלטון, בעלי העיתון ובעלי התפקידים בו, תעשיית האופנה המקומית ודעת הקהל. ממצאי המחקר מלמדים שבתחום האופנה הייתה העיתונות המסחרית עצמאית ופעלה באופן חופשי בהעבירה ערכים שלא הלמו את הצביון הערכי הסוציאליסטי אשר השלטון ביקש להנהיג בתקופה זו. מכאן שבניגוד לתפיסה שהעיתונות בתקופת קום המדינה הייתה מגויסת, נמצא שהיא פעלה דווקא בניגוד לתפיסה ההגמונית. רוב המחקרים העוסקים בתוכן תקשורתי מתמקדים ב"חדשות קשות" (hard news) – פוליטיקה, כלכלה וביטחון – אולם המחקר הנוכחי שופך אור על תחום ה"חדשות הרכות" (soft news), ומציע לראותו כזירת מאבק אידיאולוגית. בפשטות: הוא מתמקד בחדשות החבויות, ולו לכאורה, ומצביע על העובדה שגם בהן מתנהלות זירות של מאבק אידיאולוגי ותרבותי.

עיתונאים מצייצים בדרך לקלפי: יחסי הגומלין של עיתונאים בטוויטר עם פוליטיקאים, עמיתים למקצוע ועוקבים אחרים במהלך תקופת בחירות

מוריה זלצר-וולשטיין

בהנחיית פרופ' מוטי נייגר, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת בר-אילן, 2024

מחקר זה מציג מיפוי מקיף של אינטראקציות עיתונאיות בטוויטר בתקופת בחירות במטרה לנסות לספק נתונים ותשובות לשאלות חשובות הנוגעות לשינויים החלים בפרופסיה העיתונאית בעידן הדיגיטלי: האם העיתונאים בפעילותם המקוונת בתקופת בחירות מאמצים פרקטיקות עיתונאיות חדשות? האם ובאיזה אופן הם נשארים נאמנים לעבודתם כמבקרי השלטון ושומרי הדמוקרטיה או הופכים למשתתפים פוליטיים בעצמם? האם הם מערבים את הציבור הרחב בפעילותם העיתונאית או שהשיח נשאר בתוך המילייה המקצועי? האם מתקיים דו שיח בינם ובין מושא סיקורם או שהשיח הוא חד צדדי? כאמור, שאלות אלה נבחנו בהקשר הישראלי במיקוד בשלושה קהלים מובחנים: העיתונאים עצמם, הפוליטיקאים והציבור הרחב, והפעילות הנידונה מוצגת בשלושה פרקים המרכיבים עבודה זו. תקופת המחקר מתמקדת בשני מוקדים: הכרזה על פיזור הכנסת והליכה לבחירות בפעם הרביעית תוך שנתיים (2.12.2020 ועד 12.12.2020) וכארבעה חודשים לאחר סבב בחירות רביעי בישראל וכינונה של ממשלה חדשה (14.11.2021 ועד 24.11.2021).

הפרק הראשון עוסק באפיון האינטראקציות הפנים-עיתונאיות בטוויטר הישראלי בתקופת בחירות והמשיג את המונח "סערה עיתונאית מקוונת". מחקרים שונים דנו

בסקנדלים פוליטיים ובסערות תקשורתיות אך לא היו בהם המשגה ואפיון לסקנדל ברשת סביב עבודת העיתונות. לצורך מחקר זה נבחרו שלוש סערות בטוויטר (כיום x), שהתרחשו במשך 18 ימים בתקופת בחירות ונמצאו מאפיינים ייחודיים ל"סערה עיתונאית מקוונת". נמצא כי במהלך סערה כזאת העיתונאים עוברים ממתן דיווחים חדשותיים ופרשנות לדיווחים – להבעת עמדה וביקורת אחד כלפי השני, וכך מתרחבים גבולות המקצוע. נוסף על כך מצאנו כי "סערה עיתונאית בטוויטר" כוללת דיאלוג בין פלטפורמות מדיה חברתיות ומסורתיות, ויוצרת עניין רב בקרב הקהל הרחב.

הפרק השני עוסק באפיון אינטראקציות בטוויטר בין העיתונאים לציבור הרחב בתקופת בחירות. נבחנת בו מערכת היחסים בין העיתונאים לקהל עוקביהם ברשתות בזירה הישראלית, במטרה להבין האם ואיזה אופן מתקיימות אינטראקציות בין העיתונאים לקהל הרחב ולאפיין את עוצמתן. באמצעות מיפוי יחסי הגומלין ובניית מודל לאפיון פעילות עיתונאית בטוויטר מול הקהל הרחב, מציג המחקר הזה כיצד משתתף הקהל הרחב בשיח העיתונאי-פוליטי בטוויטר. הממצאים הציגו את ארבעת המינים של קשרי הגומלין שבין עיתונאים למגיבים מן השורה ברשתות חברתיות: מאינטראקציה מערבת (קשר חזק עם הקהל ללא קשר למעמד המקצועי של המגיב), דרך אינטראקציה משתפת (עם חלק מקהל התומכים והמתנגדים להם), עובר באינטראקציה סלקטיבית (עם עוקבים התומכים בהם) ועד אינטראקציה אפסית (אין אינטראקציה עם הציבור). הדיון בחן את משמעות רמות האינטראקציה האלה, את התהליך הדמוקרטי ואת הבנתנו את מקומן של הרשתות בפרקטיקות עיתונאיות. בדיקה של עוצמת האינטראקציות העלתה כי בחלק מהמקרים מתקיים שיח מעמיק ורציני בין העיתונאים למגיבים מן השורה וקהל העוקבים של העיתונאים בטוויטר שותף לשיח ואינו רק צופה מהצד.

הפרק השלישי עוסק באפיון האינטראקציות של עיתונאים עם פוליטיקאים בטוויטר בתקופת בחירות ומחוץ לה. הוא בוחן אם בהתנהלותם בטוויטר מול הפוליטיקאים זונחים העיתונאים את תפקידם והופכים לתועמלני אג'נדה שהם תומכים בה או שהם ממלאים את תפקידם הדמוקרטי לספק מידע ולבקר. נמצא כי ככלל העיתונאים נשארים נאמנים לעבודתם כמבקרי השלטון גם בפעילות המקוונת בטוויטר; יחד עם זאת הם משלבים פרקטיקות חדשות בעבודתם העיתונאית, בעיקר מחוץ לתקופת בחירות. בתקופה זו הם זונחים מעט את ביקורתם על ה"כים והציצים יותר תומכים באג'נדה מאשר ביקורתיים. נראה שהשימוש בטכניקת ה-QR (תגובה לפוסט של פוליטיקאי תוך ציטוט שלו) היא הפופולרית ביותר בשתי התקופות. זהו ממצא חשוב כיוון שהשימוש בטכניקה זו יכול להעיד על שיח רציני שמתקיים בטוויטר מצדהעיתונאים עם הפוליטיקאים.

שלושת הפרקים המרכיבים עבודה זו מעשירים את גוף המחקר הקיים על פעילות העיתונאים בטוויטר בתקופת בחירות, באמצעות ניתוח אינטראקציות מקוונות, ניתוח תוכן של ציוצים וראיונות אשר בחנו, בין היתר, את השינויים החלים בפרופסיה העיתונאית כתוצאה מהשימוש בפלטפורמת טוויטר ואת ההשלכות של שיח זה על הדמוקרטיה.

טוויטר היא פלטפורמה חברתית תוססת רבת אינטראקציות שבה פועלים עיתונאים, אנשי תקשורת, פוליטיקאים ואזרחים מן השורה. בכל שלושת המחקרים נמצא כי העיתונאים מאמצים פרקטיקות חדשות בפעילותם בטוויטר, בין שזה בשיח הפנים עיתונאי, בינם ובין הפוליטיקאים או בינם ובין הציבור הרחב. לראשונה מוצגת תמונת מבט פנורמית על האינטראקציות העיתונאיות המתקיימות ברשת החברתית טוויטר מול כל קהלי העוקבים של העיתונאים בתקופת בחירות. ממצאים אלה שמים זרקור על השינויים החלים בפרופסיה העיתונאית בעידן הדיגיטלי, שינויים המחייבים בחינה מחודשת של הגדרת תפקיד העיתונות במשטר דמוקרטי.

“דאָס זענען אומרויקע טעג”: ההקשר ההיסטורי-תרבותי בכתיבתה של רוזה לבנסבאום

קרינה אלכסנדרוף פנחס

בהנחיית פרופ' קרן אלקלעי-גוט, החוג לספרות אנגלית ולימודים אמריקניים, בית הספר למדעי התרבות, אוניברסיטת תל אביב, 2024

העיתונאית והכותבת רוזה לבנסבאום, הידועה יותר כמשוררת “אנה מרגולין”, נולדה בליטא בשנת 1887, בשלהי המאה התשע-עשרה המכונה בידי ההיסטוריונים כ”מאה התשע-עשרה הארוכה”, כינוי הממחיש את תכיפותן של המלחמות וההפיכות שאפיינו תקופה זו בדברי ימיו של העולם המערבי. רוזה לבנסבאום הצעירה התחנכה בגימנסיה באודסה וב-1906 נשלחה בידי אביה, מנחם לבנסבאום, לארצות הברית, שקיווה כי שם תזכה להשלמת חינוכה המערבי חילוני ותהפוך לעלמה מוכשרת, דוברת שפות ובקיאיה בתחומי עניין רבים. אלא שהעלמה לבנסבאום הצעירה החליטה לטוות לעצמה דרך אחרת. מושפעת מרעיונות חברתיים חתרניים היא עבדה לצידו של ד”ר חיים ז’יטלובסקי, פעיל יהודי סוציאליסט ומנהיג התנועה לשימור תרבות היידיש ולשונה. בהמשך חברה לאנשי עיתונות היידיש בניו יורק והייתה לעיתונאית נודדת השולחת דיווחים מהקורה באירופה וברחבי העולם. במסעותיה הכירה בוורשה את הסופר משה סטבסקי, נישאה לו והשניים הגיעו כחלוצי העלייה השנייה ליישוב המתחדש בארץ ישראל. כאב בחירתה לחזור לניו יורק שנים מספר אחרי, כשהיא מותירה את בנה היחיד מאחור, ימשיך וירדוף אותה למשך שארית חייה. קורותיה על ציר זמן היסטורי עמוס תהליכים רעיוניים ואירועים יוצאי דופן, ובמרחב גיאוגרפי מגוון, מקיימים יחסי גומלין עם סביבתה האישית, החברתית והמקצועית גם יחד. יחסי גומלין אלה בין ההקשר הרחב ובין חיי הפרט, השפעתם והשראתם על יצירתה מהווים את צירו המרכזי של מחקר זה.

מטרת המחקר היא לפיכך כפולה. מחד גיסא נבחנת מסכת חייה של היוצרת רוזה לבנסבאום על מנת לשפוך אור על ההשראה ליצירתה, על הסיבות ועל הגורמים להחלטותיה ולבחירותיה; מאידך גיסא מחקר זה מכונן הקשר היסטורי-תרבותי וחברתי רחב המאפשר הבנה יסודית יותר של השפעות אוניברסליות על עיצוב דמותו של העם היהודי בארץ ישראל ומחוץ לה. תהפוכות היסטוריות ואירועים משמעותיים שליוו את מפנה המאה העשרים והתנו את אורח חייהם של אזרחי מזרח אירופה וארצות הברית בכלל ושל העם היהודי בתפוצות אלה בפרט, מהווים נדבך חיוני לממצאי מחקרי ומסקנותיו. עבודת המחקר שלי לומדת, חושפת ומדגימה את הקשר המתבקש בין רוזה לבנסבאום ובין רוח זמנה ומתמקדת בדיווחיה ובפרשנותה לנושאים רבים, בדאגות מקומיות ובסוגיות בין-לאומיות, שאפיינו לא רק את כתיבתה העיתונאית והיצירתית אלא גם את סיפור חייה. למידה מקיפה כזאת מאפשרת הארה נוספת של חייהם של מהגרים אינטלקטואלים יהודים בארצות הברית בתקופה שבה ניתנה להם הזדמנות לחדש את תרבותם, לעצב מחדש את זהותם וליצור סביבה עשירה ביצירה ספרותית, בהגות ובביקורת. כתיבתה העיתונאית, יצירתה ושירתה, כמו גם רשימותיה הפרטיות ומכתביה, משקפים התרחשויות היסטוריות יוצאות דופן ומורכבות ומציגים שיח ער המתקיים בין המרחב הפרטי לזה הפומבי, בין האירועים ובין הדרך שהם משפיעים על היחיד החווה אותם. אינטראקציה זו הנחקרת בהקשרים היסטוריים, תרבותיים ואישיים, הופכת את הצורך בהערכה מחדש של יצירתה הספרותית לחיוני ומתבקש.

זירה עשירה בפרטים נפרשת בבחינת קשרים אישיים ומקצועיים שהיא יצרה עם אנשי רוח דוגמת העיתונאי והעורך זלמן דינגול שעזמו שיתפה פעולה שנים רבות בעיתון היידי **דער טאג**. שיתופי פעולה כגון זה ייצגו חשיבה ואידיאולוגיות מהפכניות, שהיו השראה לדורות של מחברים בכלל ובאופן אינטימי יותר לכתיבתה של רוזה לבנסבאום ולהחלטותיה, שהתגלו כיוצאות דופן לא פחות ממקורות השראתה.

ממצאי מראים כי אי-אפשר להפריד בין הכותבת הפרטית לסביבתה הרחבה כמו גם להקשרים היסטוריים-תרבותיים. טבעם הרב-גוני של חייה ובחירותיה, שנבדקו הפעם בשילוב עם כתיבתה, מאפשר פרספקטיבה רחבה יותר של היחס המורכב בין טקסטים ספרותיים ובין אירועים היסטוריים והשפעות חברתיות. מחקר זה חקר עידן שבו כל הנשים היהודיות, כמו גם רוב היהודים בארצות המערב, נדרשו לקבל החלטות חיוניות בנוגע לאורח חייהן, עיסוקן וזהותן במציאות קשה ומאתגרת, בעיתות מלחמה ושלום, מחאות ושינויים. חשיבות כתיבתה, סיפורה ושיריה של לבנסבאום כעדות אותנטית, כאמצעי להתגבר על פערים בנרטיב הנשי היהודי, תופסת מקום מרכזי בליבה של תזה זו. רוזה לבנסבאום, משוררת, עיתונאית ועורכת מוערכת, חלוצה ואשת העולם הגדול, ראויה לחקר וללמידה דווקא בשל בחירותיה והחלטותיה בשבתה כמהגרת באמריקה בין שתי מלחמות עולם. לימוד הדרך הייחודית שבה ניהלה לבנסבאום את חייה בצמוד לאינטרטקסטואליות המתקיימת בכתיבה, מאפשר מסגרת התייחסות חדשה בעת חקירת

רוח הזמן הכללית של אותה עת ופותח הזדמנות ללמידת הקשרים הרלוונטיים גם למציאות חיינו היום.

פולמוסים בעיתון על שפת הלאדינו, עתידה ותפקידה התרבותי (1886–1923)

שרה מגדל

בהנחייתם של פרופ' שמואל רפאל וד"ר דב הכהן, מכון סלטי לחקר הלאדינו המחלקה לספרות עם ישראל, הפקולטה למדעי היהדות אוניברסיטת בר-אילן, 2022

במחקר נבחן השיח הפולמוסי-הציבורי שהתנהל מעל דפי עיתונות הלאדינו ברחבי האימפריה העות'מאנית משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד ראשית המאה העשרים, בשאלה איזו שפה מתאימה ביותר לשמש שפת התקשורת ולשון התרבות של הקהילות היהודיות הספרדיות על רקע תמורות תרבותיות. מכיוון שהשפה שימשה כמגדיר זהות ראשון במעלה, שאלה זו הייתה סוגיה תרבותית חשובה שעוררה קונפליקטים בקהילה. בהיעדר חיים פוליטיים של ממש בגולה הייתה העיתונות הבמה המרכזית להתנצחות בין הזרמים השונים. מאמרי מערכת, מאמרים פובליציסטיים ומכתבים תפסו בה מקום נכבד והתקיים פולמוס גלוי על תפיסות עולם שונות הנוגעות לשפה, לשימושה ולעתידה.

העבודה מתבססת על בדיקת תוכנם של 222 מאמרים ומכתבים שלוקטו מתוך העיתונות ועסקו בפולמוס שהתנהל בלאדינו על שפת הלאדינו בין השנים 1886–1923. באמצעות חקר העיתונות של החברה היהודית-ספרדית בחנתי את ממדי הרצף והשינוי בהתפתחות התרבות היהודית. הראיתי שהפולמוס על השפה הוא דיון על אחד מ"מבני העומק" של הזהות, ושהשאלות המרכזיות העומדות בבסיסה הן אם נדרש לשפר את השפה ואם יש בה עוד צורך. כמו כן נבחנו הסיבות שהביאו להתעוררותו של פולמוס ער מעל דפי העיתונים באשר לעתידה של הלאדינו ולשאלת מקומה במרחב התרבותי של היהודים הספרדים. העובדה שהוויכוחים במאמרים אלה עלו, יש בה משום עדות למפנה היסטורי שחל בחברה המסורתית היהודית-ספרדית בתקופה הנחקרת.

בפרק הראשון מוצגות מטרות המחקר והתשתית התיאורטית ששימשה לדיון. בהמשך נוספה סקירת מצב המחקר הקיים והכלים המתודולוגיים אשר באמצעותם נעשה המחקר. בפרק השני מסוקרים הגורמים שהובילו להתפרצות הפולמוס בעניין השפה – הן החיצוניים (השינויים שחלו באימפריה העות'מאנית), הן הפנימיים (השינויים שחלו בחברה היהודית הספרדית). נמצא שהתפרצות הפולמוס נבעה מסיבות פנימיות וחיזוניות כאחד, ושתקופת הזמן שהגדרנו הייתה תקופת ביניים, כאשר מצד אחד הסדר הישן עוד נותר

בה על כנו, אך מצד אחר כבר החלו להתרחש בה תמורות. זו הייתה תקופה של מלחמות, משברים לאומיים, תחייה לאומית ומאבקים פוליטיים. גם בחברה המסורתית היהודית חל מפנה היסטורי, ועולמם האחד של היהודים הספרדים החל להיסדק. תהליך חדש זה הוליד מאבקים בלתי נמנעים על אחד ממבני העומק של הזהות, הלוא היא השפה, ודחק בהם למצוא הגדרות זהות חדשות שיתאימו לנסיבות הזמן.

בפרק השלישי עומדים לדיון השחקנים החברתיים שהיו מעורבים בפולמוס. הם מחולקים לארבע קבוצות: הקבוצה הראשונה מייצגת את מגיני השפה שצידדו בשימור הלאדינו כשפת הזהות של היהודים הספרדים. היו בהם מי שביקשו לתקן את השפה או לקרבה אל הספרדית. הקבוצה השנייה מייצגת את המשכילים, בוגרים של רשת בתי הספר של כ"ח (האליאנס) ובתי ספר אחרים באירופה (איטלקיים או גרמניים), שמצאו שהלאדינו אינה משרתת עוד את הצרכים של דובריה ודגלו בנטישתה ובאימוץ שפות אחרות. הקבוצה השלישית מציגה את דעתם של הכותבים מהעולם הספרדי שאינם יהודים ושהשתתפו בפולמוס על השפה, ואילו הקבוצה הרביעית מתייחסת לקולן הלא נשמע של הנשים בשיח. כן נחשפת רשת של תכתובות שמשכילים יהודים ספרדים ניהלו בינם ובין עמיתיהם האירופים בנושא.

בפרק הרביעי מוצגות האסטרטגיות התקשורתיות שנקטו הכותבים כדי להציג את עמדתם.

הפרק החמישי דן בענייני לשון ונבחנת בו סוגיית הכתב והכתיב. הלאדינו הייתה שזורה במילים שמקורן בשפות מערביות (בעיקר מאיטלקית וצרפתית), לצד מילים שמקורן בשפה התורכית ובשפה העברית.

בפרק השישי מוצגות מסקנות המחקר. התהליך שמוצג במחקר ממחיש את קורותיה של חברה שבהשראת המציאות החברתית החדשה ראו חברים במודל הקבוצתי שלה דפוס שאבד עליו הכלח. הבנה זו הובילה להתנגדות ליסוד הלשוני שאיחד את החברה היהודית הספרדית המסורתית. תהליך חדש זה הוליד מאבקים בלתי נמנעים ודחף למציאת הגדרות זהות חדשות שיתאימו לנסיבות הזמן. הסיבה לפרוץ הפולמוס בתקופה הנחקרת נעוצה בשתי סביבות שונות אך בלתי נפרדות: סביבה חיצונית וסביבה פנימית. בד בבד עם השינויים שבאו מן החוץ, אשר השפיעו על גורלם של היהודים הספרדים, היו גם כוחות מקומיים פנימיים שמילאו תפקיד לא מבוטל. הפולמוס בנושא השפה התרחש בכמה מעגלים בעת ובעונה אחת: בין העיתונאים ובין עצמם, בין העיתונאים ובין עמיתיהם היהודים בארצות אירופה, ובין העיתונאים ובין עמיתיהם הלא־יהודים. הוויכוח עלה לסדר היום וירד ממנו לאורך השנים, אך הפרדוקסים הטמונים בו לא התיישבו ולא נוצרה דעה כוללת ומוסכמת. המחקר תורם להבנת מקומה של האידיאולוגיה בהתרחשויות ובמהלכים על ציר הזמן הפוליטי והחברתי. כמו כן נחשפים בו אישים שהשתתפו בפולמוס ותכתובות שמשכילים יהודים ספרדים ניהלו בנושא, כמו האסטרטגיות התקשורתיות שנקטו כדי להציג באמצעותן את עמדתם.

עבודות תזה לתואר שני

דבר אלי באמוג'י: תרומת האמוג'י לתחושת הקרבה ולכוונת הגשת עזרה אצל מקבל המסר

הלנה מובצ'ן

בהנחיית ד"ר מירב שהם, החוג לתקשורת, אוניברסיטת תל אביב, 2022

התקשורת האנושית נשענת היום יותר מתמיד על יכולתנו לשלוח הודעות אלקטרוניות, בין אם בעזרת מיילים ובין אם באמצעות הודעות מיידיות בפלטפורמות כמו פייסבוק וואטסאפ. הודעות אלקטרוניות מאפשרות מענה מהיר ותפוצה נרחבת בקלות יחסית. האמוג'י (Emoji) מקצר יותר את תהליך התקשור. תפקידו בתקשורת הכתובה באמצעות האינטרנט מרכזי. הוא נותן לנו, למשל, יכולת לאותת סימנים בשיחות האון-ליין, במקום שבו קיים מחסור בהבנה של תקשורת לא-מילולית וניואנסים של רגשות.

הספרות מתייחסת לתקשורת מתווכת מחשב כלוקה בחסר כאשר לאפשרות להעביר סימנים חברתיים ורגשות, כפי שאפשר להעבירם בתקשורת לא-מילולית, פנים אל פנים. עם זאת, בעזרת פארא-שפה טקסטואלית, הבנויה בין היתר מאותיות, מסימנים על גבי המקלדת ומאפשרויות כמו הדגשה ושימוש ברווח, אפשר להעביר סימנים ורגשות החסרים בתקשורת מתווכת מחשב. האמוג'י הוא כלי ויזואלי בתוך קטגוריית הפארא-שפה הטקסטואלית.

לאמוג'י תפקידים מגוונים, הוא יכול לשמש למען שמירה על זרימת השיחה, הבהרת כוונת המסר, הבעת רגש ויצירה של תחושת חמימות; קיימת הטענה כי רגשות ותחושות כמו קרבה למשל, מגבירים את הרצון לסייע לאדם אחר באינטראקציות פנים אל פנים. מעטים בדקו את הקשר בין השימוש הישיר באמוג'י ותחושת הקרבה. נוסף על כך הספרות לא עוסקת בקשר שבין שימוש באמוג'י לכוונת לפעולה, כמו למשל הגשת עזרה לאדם אחר. נמצא כי השימוש באמוג'י מגביר את הרצון של מקבל המסר לסייע למקור המסר בעזרת משתנה מתווך: תחושת הקרבה של מקבל המסר.

בעזרת שלושה ניסויים מקוונים שבהם לקחו חלק 1,025 משתתפים אמריקנים נבדקה מניפולציה אשר הוצגה כהודעת פרטית בוואטסאפ, הכוללת בקשה לעזרה במעבר דירה. התנאים כללו חוסר שימוש באמוג'י, כלומר בקשה במילים בלבד ותנאי שבו האמוג'י מחליף מילה במשפט. ניסוי זה אושש את השערות המחקר והראה כי השימוש באמוג'י מעלה את כוונתו של מקבל המסר להגיש עזרה למקור המסר, וכן שכוונה זו מתווכת על ידי תחושת קרבה. עם זאת שני הניסויים הנוספים לא הצליחו לשחזר ממצא זה או להצביע על ממצאים מובהקים משמעותיים. נידונו סיבות אפשריות לחוסר העקביות

בממצאים, ובהן השפעות של חוויות בתקופת הקורונה על נכונות להגיש עזרה בדרכים שונות ותפיסת האותנטיות של המסרים השונים. נוסף על כך הוצגו אפשרויות למחקרים עתידיים אשר יכולים להביא לתובנות ברורות יותר בנושא השפעת האמוג'י על הנכונות לעזור לאחרים.

שידורי המהפכה: טכנולוגיות לייבסטרמינג (שידור חי) כאקטיביזם חברתי במחאת בלפור 2020

עידן רינג

בהנחיית ד"ר עידו הרטוגזון מהתוכנית למדע, טכנולוגיה וחברה (STS) ביחידה ללימודים בין-תחומיים של אוניברסיטת בר-אילן, 2024

איך ומדוע בוחרים אקטיביסטים ופעילי מחאה להסתייע בטכנולוגיות תקשורת מסוימות וכיצד משפיעות התכונות וההטיות של הכלים הטכנולוגיים הללו על המחאה ומסריה? מחקר זה עוסק בשימוש האינטנסיבי בטכנולוגיות שידור חי (לייבסטרמינג) ברשתות חברתיות (בעיקר בפייסבוק) במסגרת מחאת בלפור, שפעלה בשנים 2020–2022 נגד ממשלת בנימין נתניהו על רקע ובזמן מגפת הקורונה העולמית. מחאת בלפור, שנחשבת לאחת מתנועות המחאה החברתית הציבוריות הנרחבות ביותר בתולדות מדינת ישראל, התאפיינה בשימוש משמעותי בטכנולוגיות תקשורת דיגיטליות ואינטרנטיות על מנת להתגבר על המגבלות שהוטלו על הציבור בשל מגפת הקורונה, בעיקר מגבלות תנועה והתקהלות. טכנולוגיות הלייבסטרמינג (השידור החי) לפייסבוק, שנעשה בהן שימוש נרחב ואינטנסיבי במסגרת המחאה בידי פעילות ועיתונאיות עצמאיות כמו אור-לי ברלב ואחרות, הפכו לכלי מרכזי בשיח ובתקשורת של המחאה וסביבה וסייעו לאזרחים רבים לתמוך ולהשתתף בה בעיקר מרחוק, לחזק את ההד הציבורי שלה ולהשפיע גם על האירועים בשטח.

המחקר בוחן את השימוש בשימוש בלייבסטרמינג במחאה ומתמקד בשאלות הבאות. (1) מה היו המאפיינים וההטיות הבולטות של השימוש בטכנולוגיות הלייבסטרמינג במסגרת מחאת בלפור? (2) כיצד השתמשו הפעילות המְשדרות בלייבסטרמינג ובתכונותיו כדי לקדם את מטרות המחאה ולבסס את הסמכות והלגיטימיות שלהן כמתעדות שלה? (3) מה היו יחסי הגומלין בין הפעולות והבחירות של הפעילות המְשדרות ובין התכונות והמאפיינים של טכנולוגיות השידור וכיצד הן השפיעו ועיצבו זו את זו? (4) מה הפך את הלייבסטרמינג לכלי משמעותי ומשפיע במסגרת המחאה ובשיח סביבה? המתודולוגיה של המחקר היא איכותנית משולבת, וכוללת ראיונות עומק עם פעילות ופעילים ששידורו את המחאה ועיתונאים שפעלו לצידם, ניתוח שידורים חיים של

הפעילות ששידרו מההפגנות ושל השיח התקשורתי והתגובות הציבוריות לפעילותן. באמצעות מסגרות ניתוח תיאורטיות מתחום מחקרי התקשורת, לימודי טכנולוגיה וחברה (STS) ואקטיביזם דיגיטלי, המחקר מנתח את תפקידן של המשרדות וטכנולוגיות השידור ותרומתן למחאה ואת יחסי הגומלין ביניהן ובוחן את המשמעויות החברתיות והפוליטיות של טכנולוגיות השידור.

נמצא כי הטיות ומאפיינים בולטים של מדיום השידור החי לפייסבוק, כמו מיידיות, ניידות, קרבה והיטמעות באירועים, ונקודת המבט האישית שהם מאפשרים ואף מעודדים, תרמו לחיזוק תחושת הלגיטימיות, האוטנטיות, הרגש והחיבור האישי שהשידורים יצרו בצופים בשידורים ובתומכי המחאה מרחוק. האפשרות לתעד ולשדר הפגנות בצורה האינטימית, המעורבת והחיה ביותר, קירבה את המשרדות לנקודות חיכוך וקונפליקט במחאה, ויצרה בצופים בבית תחושה של אמון, קרבה וחיבור רגשי למשרדות ולמחאה, למרות המגפה. בכך היא חיזקה את הלגיטימיות של המשרדות ואת תחושת האוטנטיות והאובייקטיביות שהן שאפו לייצר, כמסקרות של המחאה המציגות את האירועים "כפי שהם באמת", בניגוד להטיות של התקשורת הממסדית, הרשויות והממסד הפוליטי. באמצעות המאפיינים והמזמינויות (Affordances) של המדיום הן הציבו את עצמן בנקודת מפתח כמקשרות בין האירועים בשטח לצופים בבית והצליחו לגשר על מגבלות של זמן, מרחק והמגפה. בכך הן העצימו ואף הרחיבו מאפיינים הקיימים בספרות של אקטיביזם דיגיטלי ברשתות, המטשטש את הגבול בין הווירטואלי לממשי ונשען על פעולה אישית ורגשית מרושתת ולא על היררכיה ארגונית אנכית ופעולה מאורגנת. באמצעות המדיום החי ברשת הן הצליחו להתמודד בהצלחה עם נרטיבים ומסרים של התקשורת והמדינה, אף שלעיתים הן השתמשו בתכונות המדיום כדי להסתיר או להצניע חלקים מסוימים במחאה, ובניגוד לעיתונות ממסדית לא היו מחויבות לאתיקה עיתונאית של איזון וניטרליות.

תרומתו המרכזית של המחקר היא בפענוח המאפיינים וההשלכות של השימוש ברשת של טכנולוגיות וכלים שהרכיבו יחד את השידור החי לרשתות בהקשר של מחאה חברתית מקומית על רקע מגפה גלובלית ומשבר פוליטי וחברתי. המחקר חושף כיצד טכנולוגיות תקשורת עכשוויות ודינמיות מאפשרות צורות חדשות או מרחיבות ומשנות צורות מוכרות של השתתפות ציבורית ומעורבות אזרחית במחאה, בעיצוב מחדש של האופן שבו מחאות ציבוריות מתנהלות בעידן הדיגיטלי. נוסף על כך המחקר מבליט חסרונות ואתגרים חדשים הנלווים להוספת השידור החי לארגון הכלים הדיגיטלי של המחאה החברתית ומזמין מחקרי המשך השוואתיים על שימושים דומים בטכנולוגיות שידור חי או הקשרים אחרים על בסיס התובנות של מחקר זה.

תשוקה עצומה ושכר זעום: סוציולוגיה של מבקרי קולנוע ישראלים

תמר כהן

בהנחיית פרופסור ז'רום בורדון, החוג לתקשורת באוניברסיטת תל אביב, 2023

מבקרי קולנוע הם גם מורים; חלקם גם חוקרים, עיתונאים, מוזיקאים ובמקרה אחד גם משוררת. המשותף לכולם, מלבד העיסוק בביקורת, הוא תשוקה עצומה ובלתי נדלית לקולנוע ולשיח על הקולנוע. במהלך עבודתי על התזה ניהלתי ראיונות עומק עם שמונה מבקרי קולנוע ושתי מבקרות, שבהם דנו בין השאר בביוגרפיה האישית שלהם, בתנאי עבודתם, בשאלה כיצד הם רואים את המקצוע, בגילוי ניצוץ האהבה לקולנוע ובדחף לעסוק בביקורת.

שאלת המחקר הראשונה התמקדה בבחירתם להיות מבקרים. התשובות לכך התרכזו באהבה עמוקה לאמנות הקולנוע שאליה נוסף נדבך נוסף של חשיבות השיח על קולנוע. שאלת המחקר השנייה עסקה בכיצד הם הפכו למבקרים, ועל כך התקבל מגוון רחב של תשובות. מבקרים ותיקים יותר, שמאחוריהם כארבעים שנות כתיבה, חוו קריירות מתגמלות. מבקרים צעירים יותר הסבירו שלמרות תנאי השכר המפוקפקים לא היה להם קל להתקבל לעבודה, ובמיוחד להתקדם בתחום. מסלולי החיים של המבקרים היו שונים, ולרובם נדרשו שנים רבות של עבודה לא מתגמלת כלכלית במקומונים כדי להפוך למבקר/ת ראשי/ת. הם היו כמעט גאים בכך שהצליחו להפוך למבקרים. עם זאת גאוותם הייתה מהולה במנה נדיבה צנעה ומודעות לנישתיות של עבודתם. על מנת להשלים הכנסה הם מצאו משרות שמתאימות לביקורת, לרוב בעולם ההוראה. מצב זה הוצג כסימביוזה, שבה ההוראה והכתיבה מזינים זה את זה.

מבקרי קולנוע הישראליים דומים בהיבטים סוציולוגיים רבים: הם גדלו בבתים מבוססים, בעלי תארים שניים ודוקטורטים, הם לרוב אשכנזים, ולרוב גברים. אלמנטים אלה אינם ייחודיים לישראל. למרות הדמיון הדמוגרפי, כאשר הם נשאלו על התאגדות או התארגנות, לרוב הם לא ראו את עצמם כחלק מקבוצה גדולה יותר של מבקרי קולנוע. ייתכן שהסיבות לכך הם עבודתם העצמאית, מעסיקיהם השונים ומסלולי החיים המגוונים שהם עברו. עם זאת הייתה חשיבות לקיומו של ארגון מקצועי הנקרא פורום מבקרי קולנוע בישראל שהוקם ב־2014. החברות בפורום הישראלי מאפשרת למבקרים להשתייך לפיפרסקי (FIPRESCI), איגוד בין־לאומי של מבקרי קולנוע, ולייצג את ישראל בתור שופטים בתחרויות בין־לאומיות. אף שהתגמול איננו תמיד כלכלי, יש יוקרה בלקיחת חלק בפסטיבלים או בהצבעה על דירוג סרטים.

כאשר מבקרים נשאלו כיצד הם רואים את סוגיית המגדר בתחומם, רובם הודו שלא הקדישו לכך מחשבה. שתי הנשים שדיברתי איתן היו מודעות היטב להיותן קולות נשיים נדירים במקצוע גברי. לעתים התשובות היו חלקיות ומורכבות. הן ציינו שיש נשים שמנסות להיות מבקרות, אבל מעטות מצליחות "להתברג" בתחום, ותיארו שתי יוזמות בשנים 2013-2017: "טבלת המבקרות" (מתן כוכבים לסרטים) שהתפרסמה באתר "פוליטיקלי קוראט" ובלוג בשם "המבקרות" שפרסם ביקורות קולנוע של נשים בפלטפורמה "בלוגר". היוזמות דעכו עם הזמן בגלל היעדר תקציב ועניין. לסיום שאלתי את המבקרים כיצד הם רואים את עתידם האישי בתחום עיסוקם. היו שהביעו חשש מחוסר היציבות בעיתונות. למרות הצורך להישען על מקורות הכנסה נוספים, הביקורת הייתה חשובה להם באופן אישי כחלק מזהותם. הם הביעו אמון בכך שהקולנוע כאמנות ישמור על חשיבותו ושכתוצאה מכך גם לשיח על קולנוע תמיד יהיה מקום.

קבר לספרים

סעודה היסטורית

מרדכי נאור, **שנים-עשר פרקי תקשורת**, הרצליה: הוצאת שער הרצליה, 2024, 252 עמ'.

ההיסטוריה של אמצעי תקשורת ההמונים בישראל, וכבר נכתב על כך לא אחת, היא עדיין שדה מחקר נרחב שחלקים גדולים ממנו טרם נחקרו ונחפרו. ספרו החדש של ד"ר מרדכי נאור הוא, אפוא, תרומה חשובה ומועילה למדף הספרים המוקדש לימי הבראשית ולשלבי ההתפתחות של התקשורת הישראלית.

למעשה אין מדובר בספר חדש אלא באסופה של תריסר מאמרים שפורסמו במשך השנים בבמות שונות. שבעה מהמאמרים עומדים כל אחד בזכות עצמו, ואילו חמשת המאמרים האחרים יוצרים תמונה שלמה ומשלימה על התקשורת בחמשת העשורים הראשונים לקיומה של מדינה ישראל. ליקוטם של כל המאמרים הללו תחת קורת גג אחת מעניק להם לא רק ממד יריעתי היסטורי, אלא בעיקר הופך אותם נגישים לחוקרים, לסטודנטים לתקשורת ולתולדות ארץ ישראל, ולכל מי שמגלה עניין בנושא התקשורת. המקבץ של תריסר המאמרים מוגש כמעין סעודה היסטורית, שכמו כל סעודה ראויה יש בה מתאבנים, מנה ראשונה ומנה עיקרית. המתאבנים הם מאמרים, קצרים ברוכס, העוסקים באירועים או בפרשיות בתולדות העיתונות בארץ ישראל ובישראל, והם בבחינת גריינים להיסטוריונים ולאנשי תקשורת להעמיק בהם חקר. דוגמה בולטת לכך הוא המאמר הנושא את הכותרת "רחוב ללא מוצא", המוקדש לניסיון הכושל של הקמת רשת ארצית של מקומונים, הלא היא רשת **רחוב ראשי**. ראשון עיתוני הרשת, שהגיעה בשיאה ל-14 מקומונים, הושק באפריל 1983. מאחורי המיזם השאפתני והגדול עמדו אנשי עסקים אמידים, שסברו כי השוק התוסס והפורח של המקומונים הוא מקור לא אכזב לרווחים. אלא שלא היה די בכיסים העמוקים שלהם כדי להתחרות בהצלחה – הן מההיבט התוכני הן מההיבט השיווקי – בשלוש ברונות התקשורת ששלטו בשוק העיתונות: **ידיעות אחרונות**, **מעריב** ו**הארץ**. פרשת **רחוב ראשי** ראויה למחקר מקיף, ולו רק כמקרה מבחן של הממשק בין עיתונות ובין כלכלה.

בה במידה ראוי למחקר מקיף גם סיפורו של היומון **היום הזה**, שראה אור כשלושה חודשים בשנת 1976, ואשר בראשו עמד משה דיין. מי שהיה הדמות העיתונאית המרכזית בעיתון, אלי לנדאו (לימים ראש עיריית הרצליה), טען, שנים אחדות לאחר סגירתו, כי "ניסו להשכיב אותנו עוד לפני שקמנו. היו לחצים לא הוגנים על ההפצה ונותני

המודעות, כולל איומי על בעלי הדוכנים [למכירת עיתונים] (עמ' 110). סיפורו של העיתון מרחיב את יריעת הממשק תקשורת-כלכלה ומוסיף לה גם את הזרוע הפוליטית, שכן משה דיין לא התעניין בעיתונאות ובעיתונות אלא חיפש במה להפצת השקפותיו ועמדותיו הפוליטיות.

הגריין השלישי הוא המאמר המוקדש לתרומתה של העיתונות היהודית בעולם להצלת היישוב היהודי בארץ ישראל בשנת 1917. באביב של אותה שנה פקד המושל התורכי, ג'מאל פחה, על כל תושבי יפו, שתל אביב היתה שכונה מרוחקת שלה, לעזוב אותה, כאשר הייתה הקפדה מיוחדת על מילוי ההוראה לגבי יהודים. בהמשך התכוון ג'מאל פחה לגרש את כל יהודי הארץ. מאמרו של נאור עוסק בתגובת העיתונות היהודית בעולם, ובכך הוא סולל את הדרך למחקר גדול ומקיף על פרשת הגירוש והעיתונות היהודית, ויש לקוות כי יהיו חוקרים שיתמודדו עם משימה זו.

ארבעה מאמרים אחרים הם בבחינת "המנה הראשונה". כל אחד מהם מוקדש לנושא פרטני אחר בתולדות העיתונות, ללא קשר של ממש בין הנושאים. הראשון, שגם פותח את הקובץ, הוא מאמר המוקדש לעיתון היומי הראשון בארץ ישראל ולעורכו. העיתון היה **הצבי**, שראה אור בספטמבר 1908, והעורך היה אליעזר בן-יהודה, אף שעד מהרה התברר כי העורך האמיתי הוא בנו, איתמר בן-אב"י. מלחמת העולם הראשונה קטעה את פעילות העיתונות העברית בארץ ישראל, וזו חודשה רק אחרי כיבוש הארץ בידי הצבא הבריטי.

שלושת המאמרים האחרים בקטגוריה זו עוסקים במגוון נושאים. האחד, מאמר מרתק על פעילותו של אב"א אחימאיר בעיתונות הפועלית, החושף פרק פחות ידוע בקורותיו. השני, סיפור ההשבתה הגדולה של העיתונות היהודית בארץ ישראל, בחודש נובמבר 1943, בעקבות "פרשת רמת הכובש". הכינוי הוענק לפעולה רחבת היקף של הצבא והמשטרה הבריטיים שפשטו על קיבוץ רמת הכובש בחיפוש אחרי מצבורי נשק בלתי חוקי ובניסיון לאתר עריקים פולנים, שלטענת הבריטים מצאו מקלט בקיבוץ. החיפושים היו אלימים ועשרות מחברי הקיבוץ נעצרו באותו יום. בהחלטה משותפת לכל העיתונים הוחלט להפך את הוראות הצנזורה הבריטית ולפרסם מידע על האירוע. שלטונות המנדט לא הורו על העונש המקובל – במקרה זה הפסקה זמנית לשבוע ימים של הופעת כל עיתון שהפך את הוראות הצנזורה – אלא נקטו ענישה מדורגת ולפיה בכל שבוע ייסגרו שני עיתונים. תגובת כל העיתונים: סגירה עצמית והפסקת הופעתם למשך עשרה ימים עד שהבריטים, כלשונו של נאור, "התקפלו".

המאמר האחרון בתפריט המנה הראשונה מוקדש לשני עיתוני הומור וסאטירה שהופיעו בימי מלחמת העולם השנייה (1939–1945). האחד, עגל הזהב, שהחל להופיע במאי 1939 וחמישה-עשר גיליונות שלו ראו אור, ועורכו היה אריה דיסנצ'יק (לימים עורך **מעריב**). כמחצית השנה לאחר הפסקת הופעתו של העיתון נולד **סיכות** (במקור נכתב השם בכתיב חסר), שהדמות הבולטת בו היה הפרסומאי והקריקטוריסט יוסף בס.

המנה העיקרית בספר הנוכחי היא סיפורה של התקשורת הישראלית – עיתונות ורדיו – בחמשת העשורים הראשונים של המדינה הצעירה. זו למעשה אסופה של חמישה פרקים נפרדים, שכל אחד מהם נכלל בספר נפרד בסדרה החשובה על עשורים בישראל (העשור הראשון, העשור השני וכו') שיצאה לאור בהוצאת יד בן-צבי בירושלים. ריכוזם תחת קורת גג אחת יוצר רצף היסטורי נגיש ונוח לקריאה ובכך חשיבותו הרבה. זו דוגמה מובהקת לכך שלעיתים השלם גדול ושווה יותר מחלקיו.

יחיאל לימור

מגעים עם תקשורת

דוד לוין, זה נוגע בנו: על אמצעי תקשורת מבוססי מגע במאה ה-21, ירושלים: כרמל, 2022, 280 עמ'.

ה"אנגליזציה" של הלימודים האקדמיים, כמו גם הקידום במוסדות להשכלה גבוהה המבוסס, במידה רבה, על פרסומים באנגלית, גורמים לכך שחוקרים ישראלים ממעטים לפרסם בעברית. בכך הם מרחיקים את הקורא הישראלי, ובמיוחד את ציבור תאבי הידע והרחבת האופקים, מנגישות למידע האקדמי. לכן יש לברך על ספר המבקש לפרוס יריעה נרחבת של יחסי הגומלין בין תקשורת, חברה, תרבות וטכנולוגיה ולהנגישה לקוראי העברית. לוין, שהוא מרצה בכיר בבית הספר לתקשורת של המכללה למינהל, לוקח את הקוראים למה שהוא מכנה בשם "מסע אלטרנטיבי" בעולמות תקשורת, כאשר הדיון הוא בטכנולוגיות תקשורת שפעולתן מבוססת מגע. המסע הזה נועד להביא להתגבשותה של מסקנה שאנו, צעירים ומבוגרים כאחד, משתמשים במגע באמצעי התקשורת הוותיקים "כדי לחוות אינטימיות, יציבות ובעלות וכן כדי להבחין בין אמת לשקר ולהתרגש מהמיוחד והחד-פעמי". למעשה מציע לוין נקודת מבט חדשה ומרעננת לגישת השימושים והסיפוקים בחקר התקשורת, לפיה יש לשאול מדוע בני אדם משתמשים באמצעי תקשורת מסוימים, ואילו סיפוקים הם מבקשים לקבל משימושים אלה.

לוין מציין כי בראשית המאה ה-21 החלו להסתמן שתי תופעות. הראשונה היא ההופעה וההצלחה המסחררת של הטלפון החכם (סמארטפון), "שמאפשר לקבץ מכלול עצום של טקסטים בתוך 'קופסת מסרים' ולשלוט בהם באמצעות מגע ישיר במסך". השנייה, העומדת במרכזו של הספר, היא המשך נוכחותם של אמצעי התקשורת הוותיקים בחיי האזרחים במאה הנוכחית. התופעה השנייה, מבהיר לוין, היא שילוב של שני תהליכי משנה: "האטה רבה מהמצופה של המעבר לדיגיטלי, וחזרה מעורכנת למדיה הוותיקים מבוססי המגע במשטח של כל מסר ומסר" (עמ' 12). את תהליך המשנה הראשון מייצגים, בין השאר, השתמרות מעמדם של מסמכים, אף שיש לחלקם חלופה דיגיטלית אפשרית, העלייה בהדפסת ספרי דפוס בסוגות שונות וכישלון הניסיונות להשתמש במוסדות להשכלה גבוהה בטאבלטים ובסמארטפונים כתחליף מוחלט לספרי דפוס ולמחברות. תהליך המשנה השני כרוך בהופעתם המחודשת של הפטיפונים, תקליטי הוויניל ומצלמות הפולארואיד – טכנולוגיות שנכחדו בשלהי המאה הקודמת – כמו גם האלכונים התמונות הדיגיטליים המחליפים חלקית את אלבומי התמונות המסורתיים.

בספר, שנכתב ברוח תיאוריית המזמינות הטכנולוגית (Affordances theory), חמישה פרקים, שכל אחד מהם, המבוסס על ידע נרחב ועדכני, חושף עולם תוכן מרתק. הפרק הראשון, שכותרתו מעידה על תוכנו – "על אוטוריטה ועל אותנטיות: נייר ומוצריו אל תוך המאה ה-21" – עוסק במעמדו של השימוש בנייר בעידן הדיגיטלי. "היות שקיים

תחליף דיגיטלי לכל תוצר נייר בחיננו", מדגיש לוי, "הבחירה להשתמש דווקא בחומר הגלם הוותיק נתפסת כמשמעותית" (עמ' 37). הוא מביא מדבריו של ההיסטוריון החשוב אנתוני גרפטון, שכתב כי מאז שנות השבעים של המאה הקודמת ניבאו רבים שנעבוד במשרדים ללא נייר, אך עד כה כל אמריקני משתמש בממוצע בכ-320 ק"ג נייר לשנה, "ובני אדם מוסיפים לראות במשטח הלבן את אחד הדברים הבנאליים והיום-יומיים ביותר שקיימים בחייהם" (עמ' 44). המסקנה המרתקת בפרק זה – שראוי לשלבו, יחד עם חלקים נוספים בספר, בביבליוגרפיה של כל קורס העוסק בתולדות המדיה – היא חדה וברורה: העולם הדיגיטלי לא הצליח ליצור תחליף ראוי ליציבות שמסמן הנייר.

הפרק השני – "הישרדות למרות הכל: על עיתונים ועל ספרים" – מתמודד, בין השאר, עם השאלה המרתקת מדוע ספרים ועיתונים מודפסים מסרבים להיעלם, למרות התחזיות מימים עברו שאמצעי תקשורת אלה ייעלמו מהעולם. אמנם תפוצת "הספרות האפורה" (מדריכים, ספרי מידע טכני, אנציקלופדיות וכדומה) נשחקה מאוד בגלל החלופה המקוונת, אך הספרים לא מתו – וכמוהם העיתונים. אחד ההסברים שמציע לוי לשרידותם של הספרים: "בני אדם יכולים לחוש בעלות עליהם, להעבירם זה לזה או למכרם מחדש. מובחנותם של הספרים זה מזה מאפשרת גם הנאה מצורתם ומכריכתו של כל אחד מהם" (עמ' 38).

הפרק השלישי – "ילדים דיגיטליים עם ספרים וקלסרים" – עוסק, בין השאר, בקשייו של מוסד החינוך להתמודד עם החידושים הטכנולוגיים ולהטמיעם במערכות החינוך וההשכלה. הדברים אמורים במיוחד לגבי "ילדים דיגיטליים", כינוי שדבק באלה שנולדו למן שנות השמונים של המאה הקודמת, שהתרבות הדיגיטלית היא חלק בלתי נפקד מחייהם מיום היוולדם. הפרק הרביעי – "על המדף ועל השולחן הביתי: תצלומים ותקליטים" – שופך, בין השאר, אור על תפקידם של אלבומי התצלומים הדיגיטליים, כמו גם על התחייה של תקליטי הוויניל.

הפרק החמישי – "לגעת במסך: הספק ויעילות עם זרזי פוסט-דיגיטלי" – מתמקד בטלפון החכם (סמארטפון) שעיקר תפקודו הוא כקופסת מסרים שהכול נמצא בתוכה: ספרים, עיתונים, תצלומים, צלילים ומסמכים. זאת בשונה מהטלפון הסלולרי בן הדור הראשון, שתכליתו הייתה לשמש כאמצעי תקשורת אישי בלבד.

ספרו של לוי הוא תרומה חשובה למדף התקשורת בארון הספרים של כולנו. הוא מיועד לא רק לסטודנטים לתקשורת, אלא לכל צרכן תקשורת תאב דעת, המבקש להבין את תפקידם של אמצעי תקשורת ההמונים בחברה המודרנית ואת שילובם במרקם החברתי והתרבותי.

במבוא לספר כותב לוי כי מטרתו לעורר מודעות לתופעות שונות "ולהעשיר את השיח על טכנולוגיות בחיננו". מבחינת הקוראים הספר ומחברו השיגו את מטרתם – ובהצלחה רבה.

יחיאל לימור

אירועי 1936–1939 בראי העיתונות העברית

רחל הרט, **האינתיפאדה של טרום-המדינה, 1936–1939**, תל אביב: רסלינג, 2023, 495 עמ'.

רבות נכתב על האירוע שנהוג היה לכנותו בשיח הציבורי ובמחקר בעברית "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט", וכיום שמו המוסכם הוא "המרד הערבי". והנה עתה, בספר שראה אור בשנת 2023, הוא זכה לשם חדש: **האינתיפאדה של טרום-המדינה**. המחברת, רחל הרט, מכירה את שפע החיבורים שנכתבו על השנים הללו בארץ ישראל, ומציגה מחקר שייחודו במתודולוגיה שלו, "המבוססת בעיקרה על עיתונות מהתקופה הנסקרת ומארכיונים, לצד סקירה מועטה של חומר ספרותי" (עמ' 9). היא שמה לה למטרה לחקור את העיתונות העברית בשנים 1936–1939 ובאמצעותה לתאר את מה שהיה. באופן זה הספר ננסמך על המחקר הקיים מוסיף עוד זווית הסתכלות, ובכך מעשיר את השיח האקדמי והציבורי על השנים 1936–1939 בארץ ישראל/פלסטין.

למרבה הצער, עניינים טכניים (כביכול?) מקשים על הקורא המתעניין. בספר לא מוצגת רשימת המקורות שעליהם נסמכה הכותבת (הם מופיעים רק בהערות השוליים, 1,694 במספר); לא אחת שם העיתון המצוטט אינו מצוין בטקסט אלא רק בהערות השוליים; ואין בו מפתח שמות ועניינים. מה שמקל במעט בהתגברות על משוכות אלה הוא תוכן העניינים המפורט (ובו שמותיהם של 35 פרקים נושאים), שבעזרתו אפשר לנווט בין נושאי הספר ובהם "יחסי יהודים וערבים בעת המאורעות"; "יפו כמוקד של הפרות סדר"; "נמל יפו"; "נמל תל אביב"; "תגובות העיתונות הערבית להקמת נמל תל אביב"; "הנשים הערביות בעיתונות"; "קריאות לעזרה"; "הטרור בחברה הערבית"; "תגובות העיתונות הערבית לכנופיות" ועוד פרקים שאליהם אתייחס בהמשך הדברים. בעת הקריאה בספר עולות כמה וכמה שאלות של מינוח. ראשית – שמו, והבחירה במילה "אינתיפאדה" להגדרת האירועים שהתרחשו בארץ בשנים 1936–1939. ביישוב היהודי כונו האירועים האלימים שהתרחשו בשנים אלה, בדרך כלל, "מאורעות" (וכך נוספו "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט" לשרשרת המאורעות שחוליותיה הקודמות היו מאורעות תרפ"א ומאורעות תרפ"ט). אולם בהתבטאויות שלא נועדו למעגל הרחב נעשה שימוש במונחים אחרים, כמו למשל "מרד" ו"התקוממות". הערבים כינו את האירועים תחילה "אעמאל שַׁע'ב" (פרעות) ולאחר מכן "ת'נְרָה" (מרדה). עם הזמן השתרש מונח זה וכך גם בהיסטוריוגרפיה הכתובה עברית החליף המושג "המרד הערבי" את "המאורעות". גם הבריטים התלבטו בעניין המינוח, ובדו"ח פיל שנכתב בעקבות השלב הראשון של האירועים הם כונו "מהומות" (disturbances), אך בהמשך נכתב ש"המלה 'מהומות' מקנה רושם מטעה על מה שקרה. היה זה מרד גלוי [open rebellion] של ערביי פלשתינה (א"י) [---] נגד השלטון המנדטורי הבריטי". האסוציאציה של מחברת הספר, שעברה

על חומרים רבים ומגוונים בשאיפה להציג את האירועים כפי שהשתקפו בעיתונות ובמטרה שהקורא ישפוט בעצמו את האירועים שהתרחשו ביפו ובתל אביב בין השנים 1936-1939, הייתה של אינתיפאדה (עמ' 11). היא מסבירה שאין בדעתה להשוות את אירועי האינתיפאדה למאורעות 1936-1939, "אלא להדגיש שהאירועים האלימים שתוארו אז בעיתונות דומים באופיים לתקופת האינתיפאדה שידעה מדינת ישראל" (עמ' 14). אולם השימוש במילה זו בהקשר של שנות השלושים של המאה העשרים לוקה בסוג של אנכרוניזם, בהעניקו לאירועי עבר שם של אירועים מן ההווה או מן העבר הקרוב. אין הסכמה באשר למידת היכולת, אם בכלל, ללמוד מאירועי העבר על המתרחש בהווה ואף מתברר שאירועי ההווה מאפשרים התבוננות נוספת ושונה באירועי העבר, אך יש לעשות זאת בזהירות, וככל השוואה יש לתת את הדעת גם לשונה ולא רק לדומה.

ואכן, השימוש במילה אינתיפאדה מעלה מייד רצון להשוות בין אירועי שנות השלושים לאירועים של שלהי שנות השמונים וראשית התשעים של המאה העשרים ולאלה של ראשית המאה העשרים ואחת. אולם קריאת הספר אחרי 7 באוקטובר 2023 מעוררת מערכת נוספת של אסוציאציות והשוואות. למשל: חג שמחת תורה "עבר השנה [1936] בשמחה עצורה. בתי הכנסת היו מלאים מתפללים והשמחה אם כי הייתה מלאה הורגש בה אבל ימי המאורעות. גם בבתי הקפה היו בקורים רבים אולם לא היו ריקודי רחוב כבשנים עברו" (עמ' 127). ואולי זה בעיני המתבוננת (הקוראת, במקרה זה)? כל כך סקרן אותי הסיקור הזה, ופניתי להערת שוליים 500 ונדהמתי לראות שההפניה היא לעיתון דבר מתאריך 14 באוגוסט 1936, שהוא כ"ו באב תרצ"ו. הייתכן? והרי חג שמחת תורה בשנת תרצ"ז חל ב-8 באוקטובר 1936.

עוד ועוד השוואות עולות מעצמן תוך כדי קריאה. מתברר שהעיתונות העברית נתנה דעתה לסבל של השכנים/אויבים. מצבם של ערביי יפו היה בכי רע, כותבת הרט, ובעיצומו של השלב הראשון של המרד הערבי (31.5.1936) נכתב בדבר, ש"יש הרבה רעבים בעיר [יפו], לסבלי הנמל התקפים נותנת ועדת השביתה תמיכה הגונה [...] אולם בדלת העם יש רבים שאינם מקבלים די צרכם והם סובלים. צעירים שבהם יוצאים לחבורות המזוינות להרים" (עמ' 249). בהמשך מוקדש פרק שלם (עמ' 291-283) לפליטים הערבים.

הרט בחרה לעסוק באזור יפו-תל אביב (אף כי הדיון אינו עוסק רק בהן), ואם באסוציאציות עסקינן, הרי שמו של פרק 11, "תל אביב – אי של שפיות", מהדהד כמשהו מוכר לקוראים ב-2024. גם הדיון בפרק 22, "הפליטים היהודים והתמודדות היישוב איתם" (עמ' 282-259) אינו זר להם. "יותר מ-10,000 נפש נעקרו במשך 24 שעות ממקומות מגוריהם הקבועים מתוך שכונותיה של יפו, ובבת אחת נסתמו מקורות הפרנסה שלהם ועל הציבור התל-אביבי נפל התפקיד הקשה של טיפול בהמוני הפליטים האלה" (עמ' 259). הפרק הזה הוא מהמרתקים שבפרקי הספר, ושופך אור על כוחו של היישוב כחברה וולונטרית עם רמת סולידריות ועזרה הדדית גבוהות. כשמדובר בדיון הזה על פנייה

לממשלה, הרי אלה שלטונות המנדט הבריטי, וחובבי ההשוואה יבחינו בין המצב אז, שבו לא הייתה מדינה, ובין 7 באוקטובר 2023 ואף לאחריו, כאשר המדינה לא הייתה. אחת ממעלות הספר היא הצגת עמדות שהתפרסמו בעיתונות הערבית ותיווכן לקוראי עברית על ידי העיתונים העבריים. המחברת מודעת למגבלות התיווך ומסייגת, בצדק, את דבריה כך: "העיתונות הערבית כפי שצוטטה בעיתונות העברית" (עמ' 426). נוסף על כך יש בספר דיון מעניין בתת הפרק "העיתונות העברית והערבית" (עמ' 185-200) בפרק 15, "העיתונות", המאפשר הצצה אל מה שנכתב בעיתונות הערבית בתקופת המרד הערבי.

הספר עב הכרס חורג ממסגרת הנושאים שהוגדרו במבוא, והעיסוק בנושאים שמחוץ להגדרת המטרה הוא לא אחת בבחינת "עושר השמור לבעליו לרעתו", והמסקנות הגורפות יותר המוצגות בו אינן מבוססות דיין, ולעיתים אף מוטעות או נתונות לוויכוח. לשם דוגמה אביא את הערכת המחברת שהמרד הערבי היה כישלון. "שלוש שנות מאורעות הדמים הסתיימו בלי הישגים מיידיים לערבים. [...] הממשלה לא נענתה לאף אחת משלוש התביעות שהנהגה הערבית הציבה כמטרות העיקריות של השכיחה והמרד המזוין" (עמ' 20). ועוד: "הערבים לא השיגו את התוצאות הרצויות להם, כמו פגיעה בהמשך העלייה, אי מכירת קרקעות והתיישבות יהודית" (עמ' 427). בקוראי זאת שפשתי את עיניי. האומנם? הרי ב־17 במאי 1939 פרסמה בריטניה את "הספר הלבן של מקדונלד", שקבע כי בתוך עשר שנים תקום מדינה עצמאית בכל שטחה של ארץ ישראל, ובה רוב ערבי; הגביל את העלייה היהודית בחמש השנים הבאות ל־75,000, ולאחר מכן לא תותר כל הגירה יהודית נוספת ללא הסכמת ערביי ארץ ישראל; וקבע שברוב שטחה של הארץ תיאסר כליל או תוגבל במידה רבה רכישת אדמות בידי יהודים (עניין שיושם בחוק הקרקעות ב־1940). במחקר מקובלת ההגדרה של תוצאות המרד הערבי כתבוסה צבאית, שבירת המנהיגות המקומית והעברת גורלם של הערבים הפלסטינים לידי המדינות הערביות לצד ניצחון מדיני מוחמץ.

הספר הוא אוצר בלום של מידע ופרשנות על השתקפות אירועי השנים 1936-1939 בארץ ישראל בראי העיתונות העברית. הוא מגיש לקורא מצע רחב שמעשיר את ידיעותיו, אולם השימוש בו כבסיס או כלי עזר, לעבודות חקר נוספות בתולדות התקופה בכלל ובתולדות העיתונות העברית בפרט חייב להיעשות בזהירות, תוך בחינת הדיוק העובדתי ושימוש הפעלת כלי ביקורת ביחס לפרשנויות.

אביבה חלמיש

ילדת מנדט: סיפור אישי שנשמע כמו אגדה לאומית

על ספרה של נורית גוברין, **ילדת מנדט: זיכרונות מדור לדור**, רמת גן: הוצאת חדרים, 2024, 270 עמ'.

היסטוריה מפוארת על כתפיה של ילדה אחת, ילדת מנדט. החוקרת החשובה קמה לגלות לנו מה רב כישרונה כמספרת קולחת, מתעדת נאמנה של תקופה ושל חיים מלאי אתגרים ומשימות.

המיוחד בכל הסיפור הזה – שהוא נקרא כמו סיפור. אנו נסחפים אחר ילדותה, נעוריה וחייה וקוראים הכול בנשימה עצורה. מעבר לזאת אנו נוכחים לדעת שיש מכלול, שיש תורת חיים מעבר לכל ההיסטוריה המשפחתית.

כיצד כותבים סיפור חיים?

מלאכה לא קלה ניצבה בפני פרופ' נורית גוברין – מי שהתנסתה בכתיבת ביוגרפיות של סופרים אחרים. סיפור חיה ביקש לקרוא עור וגידים – והנה קם לפנינו האתגר המורכב ביותר: לכתוב את הביוגרפיה שלה, כיצד עיצבו הזמן והקורות את דרכה, את מסלול כתיבתה, את האני מאמין שלה כחוקרת ספרות. נורית גוברין מביטה לאחור – ויודעת שיש לתת לכל הדרך הארוכה תיעוד, לכל תישכח. מי כמוה יודעת כמה עמל השקיעה בעבודתה לאורך שנים כדי לתת ביטוי לסופרים ידועים ונשכחים כאחד.

פרט מצטרף לפרט – היא יודעת לשזור חוט לחוט

הקריאה בדפי העדות קולחת ואנו חשים לאורך הדרך: נורית גוברין מוכיחה לנו, בספרה המרתק, שעיקר העיקרים אינו השזירה הכרונולוגית של האירועים. מפרק לפרק אנו חשים שלתיעוד ההיסטורי הזה יש מסר אידיאלי, תוכן רוחני: קריאת כיוון לדור ששכח מושגים כמו חזון וייעוד ומסירות למורשת. נורית גוברין מלמדת אותנו שיעור בהבנת השנים שחלפו. הרי לנו תיעוד של הנחלת רעיונות שמעבר לדברי הימים.

הספרות היא הלב, לב ההיסטוריה

האור שהבהב הופך לזרקור של תקופה: הלב מבין, זה היה דור אחר, והשם ילדת מנדט לוקח אותנו לימים אחרים, המכלול מעניק לנו פרספקטיבה. ממבט ראשון לפנינו אוסף של פרקי חיים, שבדי זיכרון, תיעוד היסטורי – ובכל אלה יש להאיר לנו כמה דברי הימים כה שונים בכיוון הרוחני שלהם. בין השורות מחלחל הלך רוח של תקופה; לא ההיסטוריה היא העיקר כאן, ההיאחזות בספרות ובמילה יש בכוח לנהל דיאלוג עם דורות.

נורית מלמדת אותנו מה היא מצוות כיבוד אב ואם. המורשת שהנחילו לה הוריה מטפסת טיפין טיפין.

אם תקראו למשל את סיפורה של האם, צביה, תחושו את פעמי ההיסטוריה. הביוגרפיה חושפת לפנינו את הגוונים השונים במעבר בין גולה לגאולה. כל פרט קטן מלמד על התקופה: אמה של נורית, צביה, לומדת בגן הילדים העברי הראשון בלודז', ומה פלא שנורית לא שוכחת לציין שהגננת היא אחותו של יצחק קצנלסון, שכתב את הקינה הגדולה "על העם היהודי שנהרג" (עמוד 25). ההיסטוריה הפנימית נבנית מרמזים קטנים. הוריה של צביה האם היו שייכים לאותה אינטליגנציה בגולה שראתה צעד אחד קדימה – הם שלחו את הבנות שתלמדנה עברית – ולאחר שבע שנות תיכון, הנערה נשלחה ללמוד באורט שיעורי תפירה, "כהכנה מקצועית לקראת העלייה לארץ".

לכאורה הביוגרפיה מעלה פכים קטנים כאלה בין השיטין של ימי התבגרות – אך הפרטים הקטנים מצטרפים לאגדה גדולה. זו דרכה של נורית גוברין המבקרת להעניק לנו תיעוד פואטי ספרותי. לפנינו סודה של ההיסטוריה הכתובה, הספרותית. מפרק לפרק, מזיכרון לזיכרון אנו מקבלים מנות מעודנות של לקחים, של מוסר השכל, של מוטו לחיים – והכול עולה מן הדברים הנראים טריוויאליים; אלוהים נמצא בסיפורים הקטנים. אתם קוראים שביבי זיכרונות ומבינים בהדרגה כיצד הכותבת נשאבת לעולם הספרות, כיצד היא מקבלת עליה אותו כבוד לעולם המילים. נביא כדוגמה פכים קטנים נוספים: המשפחה שלה גרה בדירה קטנה עם דייר משנה, ולמרות הכול לאביה יש חדר "בו שכנה כבוד הספרייה הענקית שלו" (עמוד 39). המשיכה לעולם הזה מקבלת חיזוק מדף לדף. סיפורים קטנים מלמדים אותנו אילו סודות למדה הבת מאביה. אנו למדים שהאב הפעלתן ידע לשתף את בתו באיסוף פתגמים, כאשר חיבר מילון לניבים וצירופי לשון. אל תשכחו, אביה ישראל כהן היה עמוד תווך של העיתונות העברית, דמות מפתח בדור המייסדים של כתבי העת הספרותיים. מניות יסוד יש לאביה – כמי שהיה בסוד הקמת העיתונות הספרותית העברית – בגילוי סופרות וסופרים חדשים, בטיפוח יוצרות ויוצרים. לעיתונות העברית היה מקום מרכזי בביטוי פניה של החברה באותם ימים. העיתונות העברית עשתה רבות בכוחה לבטא מציאות וגם לעצב מציאות.

מעמוד 62 ואילך אנו נחשפים לדמויות מכוננות שעלו ופרחו מבין דפי העיתונות העברית. נורית גוברין יודעת לספר על הסופרים שלמדה להכיר מאותם כתבי עת, מן הפגישות הספרותיות שנערכו בביתם – ואנו נחשפים לדמויות שהפכו למיתוסים ברבות הימים: זלמן ארן, יונה כסה, יצחק לופבן, אברהם קריב, דב סדן ועוד. לכאורה שמות לא מוכרים היום, ולכן חשוב לקרוא את ספרה של גוברין. שמותיהם של הסופרים והפובליציסטים היו אבני יסוד בתחייתה של החברה החדשה שנוצרה בארץ ישראל. השם יצחק לופבן נשמע לנו כשם נשכח, אבל מי שעקב אחר לידת העיתונות העברית והעיתונות התקופתית לא יכול היה לפסוח על הפועל הצעיר בעריכת לופבן. כדמות

מכוננת ידע לופכן להשאיר חותם ואת תפקידו כעורך בשבועון **הפועל הצעיר** של מפא"י העביר לישראל כהן, אביה של נורית.

מרתק לקרוא על התפתחות העיתונות העברית דרך הביוגרפיה של ישראל כהן, אנו אכן עוברים בתוך רכבת דוהרת, מקרון לקרון. אנו לומדים על **הפועל הצעיר** ורואים בו כתב עת מכונן. אין ספק, הפרק של נורית גוברין, "אבא עורך", הוא זרקור על התפתחות העיתונות העברית. אנו מרותקים לעבודתו **בהפועל הצעיר** – תחילה כעוזרו של העורך לופכן – ולאחר פטירתו כעורך השבועון במשך 22 שנה, עד צאתו לגמלאות.

כותבת נורית: "מציאות זו של אבא עורך שבועון, המתמיד להופיע בכל שבוע, רק כשהעורך, כלומר אבי, נסע פעם בשנה בקיץ לבית הבראה, – – – היה מופיע גיליון כפול, כפיצוי על כך שהשבועון לא הופיע בשבוע שקדם לו" (עמוד 35).

פרק זה שובה את הלב ואנו עדים להצצה של גוברין בעיצוב עיתונות: הנסיעה עם אבא לבית הדפוס כדי לעשות הגהות אחרונות. האם פלא שאהבת המילה המודפסת, הגלופה הרוטטת של העיתון? האם פלא שכל אלה נשארו טבועים בנשמתה של החוקרת והמבקרת?

לחיות את הספרות ולכתוב מתוך ההיסטוריה

זה היה בית שכולו ספרים. בית של תיעוד ויצירה, דפים מודפסים. עיתונות רצה עם הזמן, ספרות דוהרת אחר היישוב בחבלי ההקמה שלו. כמבקרת ספרות מיומנת גוברין מיטיבה להכיר את הספרות העברית לפני ולפנים. לגור בבית שכולו ספרות עברית – זה חלק מסוד הכתיבה של הביוגרפיה הזאת. לגור בבית כה עשיר בחיי ספרות ובאלפי ספרים – חוויה זו עיצבה את חייה של גיבורת הספר. אל נשכח, זו תקופה שבה עולה קרנם של הסופרים שהחלו את המהלך של תחיית הספרות העברית. יש כמובן ספריות שבהן שואלת נורית ספרים – אבל יש לה יתרון גדול: "הספרייה הפרטית העשירה שהייתה בביתנו, ובה כתביהם של אברהם מאפו, מנדלי, ברדיצ'בסקי, ביאליק, ש' בן ציון, י"ל פרץ, שלום עליכם, דבורה בארון, י"ד ברקוביץ – ועוד הרבה מאד, קראתי את כולם בשקיקה שוב ושוב ועולמם היה עולמי, ללא חציצה" (עמוד 107).

סיפורה של נורית גוברין מלמד אותנו עד כמה קדם לכל המעשים של חבלי הציונות גל של אנשי ספר וחולמי חלום עבריים, שהכשירו את הקרקע למדינה החדשה. ילדת המנדט – חייתה את התהפוכות של אותם ימים של ראשית היישוב – והרעיונות החדשים הפכו אותה לחוקרת ספרות, שהכילה בחובה בכל רגע את כל נפלאות ההיסטוריה היהודית והמפעל הציוני שהיה בעיצומו.

הבת אכן הלכה בעקבות אביה – היא למדה שניחוח של תקופה משתמר בתוך דפי הספרים והעיתונים שיצאו לאור ופורסמה באותה תקופה. טוב שנורית גוברין התעקשה לתעד תקופה זו, שכן אנו למדים על ההתחלות השונות בעיתונות העברית דרך פרקי חייה וסיפורו של אביה. אנו למדים בין השיטין כמה היה **הפועל הצעיר** חלוץ ומעצב דרך.

מקומו של האב כחלק מן הפרק על ייסוד כתבי העת הספרותיים מלמד רבות על דרכה של העיתונות העברית, על הקשר האמיץ לתנועת התחייה העברית. אנשי העיתונות היקרים אכן היו בגדר חלוצים וחולמים, וכולנו התברכנו בכוחה של גוברין לחקור זאת בספרים שייחדה לנושא זה.

היסטוריה עד כדי דמעות

נורית חושפת בפנינו שנפשה שאבה עוז ותעצומות גם מספרים מתורגמים שנטעו בה אותה אהבה לעם שלה, לאותם ספרים לדוגמה של הסופר אדמונד דה אמיצ'יס – ובעקבותיהם הסדרה זיכרונות לבית דוד. ספרות ומחקר ספרות אכן אינם צומחים בחלל ריק, וקראו נא בהתרגשות את הווידוי שובה הלב של נורית גוברין: "הסיפורים [...] הביאו אותי להזדהות עד כדי דמעות עם גורל עמי וצרותיו. למדתי ממנה על ההיסטוריה היהודית לא פחות – ואולי יותר – מאשר בשיעורי ההיסטוריה" (עמוד 109).

אכן ביוגרפיה מיוחדת מאוד. הדפים חושפים צופן נפשי של ילדה למודת היסטוריה, ילדת מנדט ותקומה כאחת: "את כל הקלאסיקה של תיאורי העיירה היהודית בספרות העברית קראתי בבית אבי, והווי זה נעשה חלק מהווייתי התל אביבית, ללא מחיצות" (שם). סיפור חייה הופך להיות סיפור של חלוצה רוחנית, גיבורה שצמחה מנפלאות התקופה שחלפה. אנו מתבשמים מן התיאורים, תיאור הילדות, הנעורים, הטירונות, העבודה החקלאית בקיבוץ – כל אלה נפרשים כחוליות בסיפור של מאבק, של עיצוב זהות. לרגעים נזכרתי בשירה של פניה ברגשטיין "לְצוֹ שְׁמַעְתִּי וְאֵלֶךְ". הדור הזה של מובילי החזון הציוני, האבות וילדיהם – מחזיר אותי לשורה מתוך אותו שיר של פניה ברגשטיין: "לא ראשונים אנו ולא אחרונים". הפכים הקטנים בספרה של נורית גוברין מלמד אותנו כיצד קם עם מאפילת הגלות – ופורץ דרכים לגאול את ארצו, את ביתו, את תרבותו, את שפתו. עולם הספר והמילים הם קומנדו רוחני שהיטיב לסלול את המהפכה הגדולה. הניגונים שהוריה של נורית שתלו בה היו ליצירות מופת. הקסם באותו שיר, "ניגונים" של פניה, כמו קורם עור וגידים בסיפור חייה של נורית גוברין: "גרעינים גרעינים נִשְׁאָם לבבי – עתה הם עולים וצומחים".

ביוגרפיה מרתקת ממש כאגדה קסומה

הקוראים שבים לתקופה אחרת, לאומץ לב של דור נשגב, והמאבק במשברים הוא רק סמל לכל המאבק הציוני, של החלוציות שעוררה לבכות. לתוך התפארת של הדור הזה נמשך סיפור אהבה אישי – סיפורם של שלמה ונורית, שנרקם בתוך עולם של טבע ושדות בקיבוץ, ליד בריכות הדגים. לפנינו אהבה שנקראת כאגדה קסומה. חבלי האהבה כמו נטוים בפקעת של הסיפור הגדול, סיפור התקומה כולו (עמוד 239).

פרקי הזיכרונות המספרים על רעיית הצאן, ההישארות במרעה גם בקור וגם בגשם – הרי לנו היסטוריה של ראשית הציונית ביישוב שקם להניח יסודות של אומה. הנה ימי

הזוהר של היישוב, ההוד של עבודת האדמה, החיים החלוציים במעיין ברוך, המקלחת במים קרים, התהלכה החקלאית בחג השבועות.

הספר הזה מלא בסיפורי ציונות מרתקים, שנשכחו מן המנגינה שלנו. יש זיכרונות שיש בהם ביטויים ומובנים נסתרים שאולי שכחנו – אבל הנה ההיסטוריה לא שוכחת. לאורך הספר שבים דברים שהנחילו לה, פתגמים של בני הדור הקודם, וההיסטוריה הספרותית הזו מקבלת צבע אחר בעקבות אותן תובנות, אותם משפטי חוכמה.

זה אכן שיטוט מופלא במנהרת הזמן. כילדת מנדט היא יודעת להנחיל לנו מה היה בדור שעיצב אותה – ואפשר לחוש: בחלוף שנים, מבינה הכותבת שיש בתיעוד שלה הצבת יד לעולם שחלף.

האדם אינו אלא תבנית נוף הולדתו

נורית גוברין חושפת לפנינו את תבנית נוף הולדתה, את מקומה המרכזי של המשפחה, של הצופן האידיאלי הישן שדבק בהיסטוריה שלה. אנו מקבלים הארה מיוחדת על מטבעות לשון של התקופה ההיא, על משחקי ילדות, מאכלים שונים, יסודות החיים של אז. הסיפור שלה מעיד על תחנות וציוני דרך בהתגבשותה הרוחנית.

אל נשכח, כל זה לוקח אותנו לאותה תפיסה שמצאנו אצל ביאליק בדבר "מראות השתייה" של הילדות, סיפורי המקום והזמן, החוויה הארצישראלית שמחלחלת לעומק כתיבתה. אפשר לחוש זאת בדרך שבה היא חושפת את עולמו הרוחני של האב ישראל כהן. ניכרת "בגדול" המסירות שלה להבין את מפעלו הספרותי: "למדתי להעריך את מחשבתו המקורית ואת סגנונו העברי המופתי" (עמוד 44).

נורית הפליאה לספר לנו את סיפורה של הספרות העברית, ומי שקרא את סדרת ספריה קריאת הדורות – ומדובר בשמונה כרכים מרתקים – למד משהו על הדור שחלף. גם נורית, בבואה לספר את סיפור חייה – מבטאת הלך נפש של תקופה גדולה. הנה לפנינו נורית גוברין. היא מספרת לנו סיפור של יחיד וכלל, סיפור חיים: הקליידוסקופ המשפחתי נחשף בין השיטין: סיפורי חיים של אחרים, מצבים שונים, תקופות שונות, משברי חיים. אין היא צריכה להרחיק לכת, היא מבינה תוך כדי כתיבה שעלילת חייה וסיפור זמנם ומקומם – כל אלה רוקמים את מארגי הדור כולו, את המובן הפנימי של דברי הימים – הן המעשים, הן הרוח, הן הרעיונות – ילדת המנדט ואוחזת במשקפת הפלאים ואנו רואים דרכה עולם שלם, זמן ומקום שהיו והנה קמו לתחייה. העדשה הספרותית רואה את הכול.

הרצל ובלפור חקק

נורית גוברין, צילם יאיר בן-חיים

CONTRIBUTORS TO THIS ISSUE

Prof. Gideon Kouts

Head of Jewish Media, Culture
and History Department,
University of Paris 8, France,
Editor of *Kesher*

gkouts@orange.fr

Prof. Moshe Zimmermann

Department of History,
The Hebrew University
of Jerusalem

moshe.zimmermann@
mail.huji.ac.il

Hezy Asher

School of Historical Studies,
Tel Aviv University

hezyasher@mail.tau.ac.il

Dr. Hanan Tomer

PhD from University of Paris,
France

hananski@gmail.com

Dr. Oshri Zighelboim

Department of Hebrew
Language and Literature,
Oranim College of Education,
Israel

oshriyaffe@gmail.com

Maayan Peleg-Berkowicz

Department of Political Studies
and School of Communication,
Bar-Ilan University

maayanpeleg11@gmail.
com

Prof. Yair Galily

Sammy Ofer School of
Communications, Reichman
University

ygalily@runi.ac.il

Dr. Menachem Keren-Kratz

Independent scholar, PhD in
Jewish history
(Tel Aviv University) and
Yiddish literature
(Bar-Ilan University)

menachem.keren.kratz@
gmail.com

המחברים

פרופ' גדעון קוטס

ראש החוג לתקשורת,
תרבות והיסטוריה יהודית,
אוניברסיטת פריז 8, צרפת,
עורך קשר

פרופ' משה צימרמן

החוג להיסטוריה,
האוניברסיטה העברית
בירושלים

חזי אשר

בית הספר להיסטוריה,
אוניברסיטת תל אביב

ד"ר חנן תומר

דוקטורט מאוניברסיטת
פריז 8, צרפת

ד"ר אושרי זיגלבוים

החוג ללשון עברית,
אורנים – המכללה
האקדמית לחינוך

מעין פלג-ברקוביץ

המחלקה למדעי המדינה
ובית הספר לתקשורת,
אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' יאיר גלילי

בית ספר סמי עופר
לתקשורת,
אוניברסיטת רייכמן

ד"ר מנחם קרן-קראץ

חוקר עצמאי, בעל תארי
דוקטור בהיסטוריה יהודית
(אוניברסיטת תל אביב)
ובספרות יידיש
(אוניברסיטת בר אילן)

Haggai Zilberberg

School of Communication,
Departments of Psychology
and Jewish Heritage,
Ariel University

kachoochka@gmail.com

חגי זילברברג

בית הספר לתקשורת ומחלקות
מורשת ופסיכולוגיה,
אוניברסיטת אריאל

Dr. Raviv Naveh

Department of Learning
and Instructional Sciences,
University of Haifa

ravivalmog@gmail.com

ד"ר רביב נאווה

החוג למדעי הלמידה
וההוראה,
אוניברסיטת חיפה

Dr. Tal Laor

Founder and Head of
Radio Track, School of
Communication,
Ariel University

tall@ariel.ac.il

ד"ר טל לאור

מייסד וראש מסלול רדיו,
שידור והפקת תוכן, בית הספר
לתקשורת, אוניברסיטת אריאל
בשומרון

Prof. Motti Neiger

School of Communication,
Bar-Ilan University

motti.neiger@biu.ac.il

פרופ' מוטי נייגר

בית הספר לתקשורת,
אוניברסיטת בר-אילן

Prof. Anat Ben-David

Department of Sociology,
Political Science and
Communication,
The Open University of Israel

anatbd@openu.ac.il

פרופ' ענת בן-דוד

המחלקה לסוציולוגיה,
למדע המדינה ולתקשורת,
האוניברסיטה הפתוחה

Prof. Oren Meyers

Department of Communication,
University of Haifa

omeyers@com.haifa.ac.il

פרופ' אורן מאירס

החוג לתקשורת,
אוניברסיטת חיפה

Prof. Aviva Halamish

Department of History,
Philosophy and Jewish Studies,
The Open University of Israel

avivaha@openu.ac.il

פרופ' אביבה חלמיש

המחלקה להיסטוריה,
פילוסופיה ומדעי היהדות,
האוניברסיטה הפתוחה

Prof. Yehiel Limor

School of Communication,
Bar-Ilan University

hilik43@013.net

פרופ' יחיאל לימור

בית הספר לתקשורת,
אוניברסיטת בר-אילן

identified four major generations: Baby Boomers, Generation X, Generation Y, and Generation Z.

The purpose of this research was to investigate communication consumption disparities between members of the younger generations—Generation Y and Generation Z—who have grown up amid significant digital and internet-driven transformations within the communication landscape over the last decade. For this purpose, a comprehensive survey involving 800 respondents was conducted, with 500 belonging to Generation Y and 300 to Generation Z.

The research findings indicate that generational characteristics significantly influence communication consumption patterns. Generation Z, in particular, strongly prefers digital communication, emphasizing speed and focus on Video on Demand (VOD) and YouTube. This preference stems from their exposure to high internet accessibility and heavy reliance on smartphones. It reflects a generational identity marked by immediacy and rapid information access. Generation Y, on the other hand, did not grow up with platforms like YouTube and VOD, differentiating them from Generation Z, which had exposure to on-demand content from an early age. Consequently, these disparities in communication consumption are notably pronounced.

As the study reveals, these differences extend to traditional media such as newspapers and radio. Having been raised with these media, Generation Y demonstrates a higher demand for them. Within the generational cohorts, the gender-based digital gap has narrowed, while the socioeconomic digital divide remains noticeable. Additionally, even among the younger generation, the secular segment prefers digital communication to a greater extent than the religious one.

HOLOCAUST DISCOURSE ON THE X PLATFORM BETWEEN PROTEST AND WAR

MOTTI NEIGER, ANAT BEN-DAVID, OREN MEYERS

The research examined how Holocaust discourse was manifested in Hebrew on the social network X during the first hundred days of protest against judicial reform (Jan.–April 2023), and during the first hundred days following the October 2023 Gaza war (Oct. 2023–Jan. 2024). By combining computational and qualitative research methods, the study retrieved and analyzed 4,673 original tweets and responses from the protest period and 4,348 original tweets and responses from the wartime period. The findings indicate the entrenchment of Holocaust discourse as a deep interpretive framework in Israeli culture, as well as the limitations of this discourse, which we term the “heuristic of trauma.” Use of the Holocaust was prominent throughout both periods, yet there were days when it surged. The Holocaust, which served as a significant interpretative framework during the protests, became a mandatory comparison during the war, leading to the creation of online Holocaust-related neologisms.

The article also highlights sharp criticism by contemporary journalists Yosef Haim Brenner and M. Vanvild (Moyshe-Yoysef Dikshteyn) of the economic interests that ostensibly influenced the writing and editing patterns of *Haynt* and newspapers like it.

FRIEND OR FOE: ISRAELI EDUCATION AND THE MEDIA IN THE PRE-TV PERIOD (1948–1968)

RAVIV NAVEH

Since the early days of the Israeli education system, educators and stakeholders have been concerned about the media and their effects on children and youth. During the 1950s and 1960s, the media were perceived primarily as a means of education and recruitment rather than a part of leisure culture. This view led to a dichotomous division between the media's informative and didactic functions and their entertainment and leisure ones. While the former were identified with national values and were adapted to Zionist ideology, popular culture was considered not only as corrupting cultural taste but as undermining the ethos of nation building.

Therefore, this study distinguishes between media that were mainly informative, such as radio and newspapers, and entertainment media (films and pulp literature). The latter were mostly avoided: teachers and educators aimed at reducing the exposure of youth to such content. The education authorities' perception of newspapers and radio, on the other hand, was much more complex and raised issues of statehood versus partisanship, the role of journalism and education in nation-forming, and the limits of criticism that could be directed at the press and the government.

This study suggests that due to these controversies, media education in the 1950s and 1960s took place mainly in informal educational frameworks, such as youth movements and clubs, rather than in schools. Examples of media education in informal structures, as well as its absence from state schools, reveal the education establishment's perception of the media's roles during that period.

WHO DEMANDS WHAT AND HOW MUCH? DIFFERENCES IN CONSUMPTION PATTERNS OF ON-DEMAND CONTENT BETWEEN GENERATION Y AND GENERATION Z

TAL LAOR

The concept of "generation" is a prevalent sociocultural notion widely explored by researchers across various disciplines such as psychology, sociology, literature, and political science. It revolves around the cognitive and social frameworks that characterize different age groups. Scholars have studied extensively the emergence of generational cohorts, the traits of generational identity within each cohort, and the factors shaping their worldviews. In the twentieth century, Western society

Most rabbis earned low wages and, reluctant to risk their precarious livelihood, did not dare challenge the laxity of their congregants' religious lifestyle. Thus, while in Eastern Europe most Jews who considered themselves Orthodox and regularly attended synagogue were observant, in America the vast majority of Jews who belonged to Orthodox congregations did not observe even the most basic *mitzvot*.

A radically different picture emerges at the end of the twentieth century: At this point most members of American Orthodox congregations led a religious lifestyle that was even more rigorous than that prevailing in many Orthodox communities in Eastern Europe, which included a significant number of observant yet religiously lax members. Several scholars have described the Haredization of American Orthodoxy during the latter decades of the twentieth century as "the shift," or "the slide," to the right. In this article, however, I return to the first half of the twentieth century to examine the beginning of the process, relying on primary sources, particularly Orthodox newspapers and journals published in America during that period.

A NATIONAL STRUGGLE OR YELLOW-SPIN JOURNALISM: SHMUEL YANKEV YATSKAN AND THE HAYNT FAMILY

HAGGAI ZILBERBERG

In the 1860s, Warsaw—the main center of east European Jewry in general and of Poland in particular—witnessed the development of a rich and varied Jewish press in language, organization, and content. This trend gained momentum with the advent of the semi-democratic Russian reforms, embodied by the laws for the first Duma elections in 1905.

This study examines the Yiddish daily *Haynt*, one of the major east European Jewish newspapers in the years 1908–39, from an organizational perspective: its organizational-economic development, competitive environment, and ownership structure, as well as its division into various departments and relations between them. It ends with the newspaper's policies vis-à-vis marketing content and definition of its target audience.

It also examines content and policy through an analysis of *Haynt's* reportage and commentary, compared with the content and policies of the other major Jewish newspapers in Warsaw—*Ha-Tsfira*, *Der Moment*, and *Izraelita*. The items covered are the funeral of Magnus Krinsky, a well-known Jewish public figure who disagreed with the *Haynt* management; and the Polish elections for the General Assembly, held on a Friday night coinciding with the eve of the Day of Atonement, September 1912. The analysis uses media research methods that address the importance of the press as a major institution for construction of the urban public sphere and formulation of national definitions, as well as the mass media's mediatization of the political sphere, including framing processes, agenda-setting, and the priming theory.

AUTHENTICITY OF THE GAME AND USE OF TECHNOLOGY TO IMPROVE ACCURACY: IMMANUEL KANT AND THE CASE OF THE VIDEO ASSISTANT REFEREE (VAR) IN FOOTBALL*

YAIR GALILY

The introduction of the Video Assistant Referee (VAR) system in 2018 has had a significant impact on the football industry, which generates billions of dollars. As the most popular and widely viewed sport in the world, football attracts various economic interests, including clubs, leagues, broadcasters, sponsors, and fans. The ongoing debate around VAR underscores the need to strike a delicate balance between preserving the authenticity of the game and using technology to improve refereeing accuracy. Moreover, a gap is widening between fans in the stadium and those watching on television: the latter receive real-time access to explanations and replays, while the former are often left without clear information and rely on decisions made beyond their immediate reach. Thus, it is crucial to achieve the right balance in order to preserve football's metaphorical power and the joy it brings to fans across generations.

In this context, Immanuel Kant's philosophy may offer valuable insights regarding the use of VAR in football. According to Kantian moral theory, the use of VAR can be justified if it contributes to enhancing fairness and accuracy and aligns with referees' moral duties. However, it is important to consider the potential for dehumanization and the need to preserve the value of human judgment within the game. Therefore, this article seeks to examine in depth the complex dynamics that arise when technology is integrated into traditional practices, emphasizing the importance of critical reflection on the implications of such innovations.

THE HAREIDIZATION OF AMERICAN ORTHODOXY IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

MENACHEM KEREN-KRATZ

Until the 1940s, many members of the populous Orthodox Jewish communities in America worked on Shabbat because of the scarcity of alternative employment; they consumed non-kosher rather than higher-priced kosher meat; they let slide the laws of family purity because the *mikvot* were sparse and often charged high admission fees; and they did not provide their children with a Jewish education because it was private and costly.

* An abridged Hebrew version of Yair Galily, "From Sport Psychology to Action Philosophy: Immanuel Kant and the Case of Video Assistant Referees," *Behavioral Sciences* 14, no. 4 (2024): 291.

they reference—players, games, coaches, teams, relationships between coaches and players, and the development of teams and players. By delving into the profound connection between language and thought and between language and society, the study investigates the impact of conceptual metaphors on the mind and worldview of the speakers. Thus, a sports game can be interpreted as a war, a meal, or a musical show, depending on its constituents. The significance of the study lies in its analysis of conceptual metaphors and the ability of this analysis to illuminate how people conceptualize and comprehend sports.

ON THE AGENDA: SPORTS AND WOMEN'S SPORTS IN THE WOMEN'S MAGAZINES *P'NIMA* AND *NASHIM* (2010-2019)

MAAYAN PELEG-BERKOWICZ

Sports were perceived for years, and perhaps since their inception, as bastions of masculinity, an arena where women were marginalized. Since it can be argued that sports largely reflect social reality even in the context of gender, and “agenda theory” can be used to explain the public agenda as a product of the media’s agenda, this article seeks, through this theory, to explain the extent of sports coverage in general and female sports, in particular, in the women’s newspapers *Nashim* (Women) and *P’nima* (Inside) between 2010 and 2019. Due to similarities that I found between theories dealing with women’s journalism and those dealing with sports journalism, I also sought to examine whether the women’s newspapers under review provide a mirror image of the negligible coverage of women’s sports in the traditional sports press. Despite my expectations from women’s newspapers, I found that women’s sports and sports in general appear in small and inconsistent amounts within both the fixed and changing agendas in the newspapers studied. When examining how the names and descriptions are listed in the tables of contents, as compared to those appearing in the sections themselves, I discovered that sometimes expressions from the world of sports appear in the name or description of the section title, but not in the actual sports coverage there—a phenomenon that also exists in the gap between verbal meaning and actual meaning in four additional units of analysis. As a result, readers might internalize that sports are not a female issue, and thus exclude themselves from the dominant discourse in society. Whereas in practice studies show significant women’s and men’s interest in women’s sports, coverage of female religious athletes in the general media, and an increase in the share of female athletes participating in popular and professional sports, the percentage of women athletes in competitive sports continues to remain low. I therefore believe that the presence of sports, including women’s sports, in the regular agenda of women’s newspapers could constitute another important layer in advancing the status of women in Israeli society in general, and of religious women in particular.

This process is particularly noticeable when compared to the patterns used by other media—radio and later also television—which maintained an elevated language.

One of the claims of the study is that the linguistic changes that took place in sports newspapers and journals in the 1940s and 1950s preceded those that took place in other areas of journalism in the following decades. This argument is based on two assumptions: first, the richness and great creativity conveyed in those newspapers and journals created expressions that clearly stood out linguistically in the Israeli media landscape; second, the hundreds of different idioms created by the sports press over the years maintain relevance even today, and have even broken the boundaries of sports coverage. This alone indicates the contribution of the creators of these expressions to the Hebrew language as a whole.

This point, in my opinion, underlines the possible claim that the place of the sports journalist has been absent, unjustly, from the pages of the history of the Hebrew language. While reality itself—the various soccer leagues and teams, along with the political debate around them—are often painted in black and white, sports newspapers and journals managed, through the written word, to inject much more color into it, thereby enriching it and captivating an audience.

The fact that even today, sports media tend to employ words and expressions used by the “founding fathers” of the sports press over sixty years ago, shows not only their creativity but also the importance of their role in our culture and, perhaps, also the need for history to recognize those people and their important contribution to the Hebrew language.

CONCEPTUAL METAPHORS IN ONLINE SPORTS JOURNALISM DISCOURSE

OSHRI ZIGHELBOIM

Sports journalism discourse exhibits a distinctive linguistic style influenced by both colloquial speech and a rich tapestry of creative expressions, imagery, metaphors, and wordplay. Prior sports-related metaphor research viewed sports as a source domain of metaphors in areas such as economics and politics, typically utilizing a semantic-lexical approach that focused on novel or “live” creative metaphors, while overlooking the significance of ordinary, everyday metaphors. In contrast, this study shifts its focus to sports as a target domain, relying on cognitive semantics that emphasize the value of all kinds of metaphors, particularly the commonplace ones.

The objective of this study is to recognize and classify underlying metaphorical patterns and to trace their cognitive origin. Analysis of the findings maps out the fundamental metaphors that link seventeen distinct semantic fields to the target domain—sports reporting discourse. Some of the semantic fields from which sports reporting derives metaphorical expressions appear solely in positive contexts, while others in negative ones, or a mixture of both. Additionally, this study connects the semantic fields, acting as source domains for metaphorical expression, to the entities

A HISTORIC OMISSION: THE “KAISER’S” FORGOTTEN VISIT TO THE HOLY LAND

HEZY ASHER

The article discusses the Israeli sports media’s collective forgetfulness regarding the visit to the country of the renowned German footballer Franz Beckenbauer in June 1973. It also highlights the complete lack of coverage of the purpose of his visit, which was filming the semi-documentary *Libero*. The film portrays a player’s struggles with the ups and downs of his career and a nagging injury. Beckenbauer arrives in the Holy Land after a dream, where he finds relief from his pain. The film features a clip of singer Michal Tal performing the patriotic Israeli song “HaKotel” (The Western Wall). Against this musical backdrop, the film shows Beckenbauer on holiday in Eilat and at the Dead Sea, as well as visiting the Western Wall, where stills from the film depict him wearing a yarmulke. Such photographs would no doubt have been featured on the front page of every daily newspaper in Israel today, yet the film and its stills remain unknown in the country. Furthermore, there has been no mention of the 1973 visit in any Israeli article about Beckenbauer in the more than fifty years since, including in the obituaries following his death in January 2024. The only indirect reference to the film and Beckenbauer’s visit to Israel are two stills on display at the Tel Aviv Cinematheque, which show him with Israeli cultural figures Yossi Banai and Geula Noni.

The article explores the concepts of collective memory and forgetfulness, and recounts the events surrounding Beckenbauer’s visit, as well as the current state of memory regarding the visit. It investigates whether there is a correlation between forgetting the visit and Israel’s unwavering support, and particularly that of its sports media, for the Dutch national team during the 1974 World Cup final against Germany. The recollection of Beckenbauer in Israel is compared to the visit of Israeli fan favorite Johan Cruyff, captain of the Dutch national team in 1974. The article examines the agents of memory in Israel in the 1970s and today, and the appropriation of Holland by Israel versus its alienation from Germany. It also analyzes the extent of sports journalism coverage in the 1970s compared with the situation today.

DEVELOPMENT OF SPORTS JOURNALISM JARGON IN ERETZ ISRAEL AND THE STATE OF ISRAEL

HANAN TOMER

This study reviews the evolution of the Hebrew language used by sports newspapers and journals in Eretz Israel, and later in the State of Israel, in the twentieth century and emphasizes the importance and contribution of these media to the development of the Hebrew language. Through this research, I claim that the sports media were the first to break accepted Hebrew language patterns, and to enhance their flexibility.

SPORTS JOURNALISM IN NAZI GERMANY AT THE SERVICE OF THE FINAL SOLUTION*

MOSHE ZIMMERMANN

The Third Reich used sports and sports journalism, too, in order to disseminate its propaganda, including its antisemitic messages. The popular football weekly *Kicker* serves as an exemplary case study. As in other institutions, the first step taken by the new regime was the removal of Jews from the system. The popular weekly's founder and Jewish editor-in-chief, Walther Bensemann, was forced to step down and leave Germany shortly after the Nazis came to power. Jewish journalists were fired and the new editorial staff operated in the spirit of the new regime.

Under the supervision of the Nazi Commissar for Sports Affairs and the Propaganda Ministry, the editorial board and the journalists worked to convey, among other messages, the regime's antisemitic credo. This was accomplished in two ways: on the one hand, by weekly published reports and articles of a blatantly antisemitic nature, such as those written by the previous coach of the German football team, Dr. Otto Nerz. On the whole, the weekly took pains to present the conduct of the football associations and the sports press in the days before the Third Reich as proof of the "contaminative" Jewish influence on "Aryan" football. National-Socialism considered professional football a Jewish idea, aimed at corrupting a "pure," non-materialistic amateur German sport. On the other hand, the weekly utilized the strategy of *damnatio memoriae*—"eliminating" the Jews and their contributions to German and Austrian football made in the past, including omitting the names of Jewish teams and football players from official lists and statistics.

International competitions in which German footballers took part also served as a convenient pretext to attack the Jews, especially if the team from the German Reich encountered demonstrations, protests, or boycotts. During World War II, the weekly's antisemitic tone became even more radical than it had been during the peace years. The article focuses on an extreme example of this radicalization: a historical discussion of the Bar Kochba-Berlin football club, published in June 1943. The article was practically a recommendation and justification for the Final Solution as an answer to the "Jewish problem."

* A Hebrew version of M. Zimmermann, "Fußball im Dienste des Antisemitismus," L. Peiffer & H. Wahlig (Hrsg.), *"Einig. Furchtlos. Treu": Der Kicker im Nationalsozialismus – eine Aufarbeitung* (Bielefeld, 2022), 206-22.

Menachem Keren-Kratz examines the haredization of Orthodoxy in America in the early twentieth century through the lens of the religious press of the time.

Discussing the greatest Yiddish newspaper in the first half of the last century, *Haynt*, and its editor, Shmuel Yankev Yatskan, one of the most important shapers of the Yiddish press in Europe, Haggai Zilberberg considers whether the Yiddish press was a fighting national medium or an eccentric yellow one.

Raviv Naveh looks at relations between the education system and the media in pre-television Israel (1948–1968) and questions whether they were friend or foe.

Tal Laor probes differences between Generations Z and Y in patterns of consumption by demand.

Motti Neiger, Anat Ben-David, and Oren Meyers explore the Holocaust discourse on social networks at a time of protests and war and explain how the Holocaust serves as an interpretive framework against the background of questions relating to what one may do, what one must not do, and whether one should compare.

Of course, we have not foregone our regular sections.

We look forward to meeting you again next spring in a different reality, one of normalcy and tranquility, so that we can continue to investigate the history of the Jewish media in calmer waters.

Just as this issue was going to press, we received the sad news of the death, at the age of 96, of our friend Zvi Gill, a media and news person until his very last days. We will honor his memory in more length in our next issue.

The Editors

WHAT'S IN *KESHER* 62

THE PRESS BOX: MEDIA AND SPORTS IN ISRAEL

Amid the grim daily reality, we wished to take a time-out and the Olympiad year gave us an opportunity to do so. With the invaluable assistance of our guest editor, Prof. Raanan Rein, we have compiled in *Kesher* 62 articles dealing with the relationship between sports and the media, primarily in the Jewish and Israeli context. We found that sports and people's involvement in it are intertwined with war and politics, discourse and linguistic research, history, philosophy, gender studies, and more. The Olympic Sports section of this edition, which looks at sports from a media point of view, is called the "Press Box."

Sadly, the events in Amsterdam that unfolded after Maccabi Tel Aviv's game in that city in mid-November this year, just as we were about to go to press, show that sports do not always allow us to take a time-out from reality; what happened there could have been included in the discussion that we undertook in our previous edition about defining riots and pogroms.

The first two articles on media and sports are historically oriented. Moshe Zimmermann's contribution is a Hebrew version of his article about the sports press in Germany in the service of Nazism, originally published in German in a collection dealing with changes that the German sports newspaper *Kicker* underwent during the era of Nazi rule. Hezi Asher writes about the "collective amnesia" that gripped the Israeli sports media surrounding the visit of the German footballer Franz Beckenbauer (nicknamed "der Kaiser") in 1973 and the film *Libero*, in which he took part.

Hanan Tomer reviews the development of the unique jargon of the sports press in Eretz Israel and the State of Israel in the twentieth century and emphasizes its contribution to enhancing the flexibility of the Hebrew language and furthering its evolution as a vernacular. Oshri Zighelboim also deals with the linguistic aspect of the sports press, examining conceptual metaphors in the discourse of the online sports media.

Maayan Peleg-Berkowitz investigates the coverage of sports and women's sports in the women's magazines *Nashim* and *P'nima*.

Winding up this section, Yair Galily calls on Kantian philosophy to probe issues associated with video-based refereeing technology in football. This device creates a temporary lag between the experience of live spectators and that of viewers on television and raises the question of fairness and accuracy versus authenticity and human judgment.

In our regular, eclectic section, we have included articles on the history of the Orthodox and the nationalist Jewish press; relations of the Israeli press with the country's education system; and the younger generation's consumption patterns of media content. Continuing our previous edition, we also deal with the Holocaust as an interpretive template in the public discourse in today's social media.

Kesher, a scholarly journal devoted to the history of the press and media in the Jewish world and in Israel, is published twice yearly by The Shalom Rosenfeld Institute for Research of Jewish Media and Communication at Tel Aviv University. *Kesher* seeks to publish original research articles and academic reviews on all subjects relating to the history, endeavors, and influence of Jewish media and media people from a multidisciplinary perspective. All articles are peer reviewed blindly by experts, members of the Journal's Advisory Board, and if necessary, externally. Articles should be submitted in Word to press@tauex.tau.ac.il. A reply will be given within three months. Articles should not usually exceed 8,000 words. The bibliography and notes should appear at the end of the article. Citations should follow the conventions of your discipline.

The editorial board invites reviews of new books in the journal's areas of interest and proposes such reviews itself. *Kesher* also publishes a list of recently approved doctoral dissertations and master's theses, along with abstracts of no more than 250 words in length (for master's theses) and 500 words in length (for doctoral dissertations).

CONTENTS

Kesher No. 62, Fall 2024

What's in <i>Kesher</i> 62 – The Press Box: Media and Sports in Israel	7e
Sports Journalism in Nazi Germany at the Service of the Final Solution – Moshe Zimmermann	9e
A Historic Omission: The “Kaiser’s” Forgotten Visit to the Holy Land – Hezy Asher	10e
Development of Sports Journalism Jargon in Eretz Israel and the State of Israel – Hanan Tomer	10e
Conceptual Metaphors in Online Sports Journalism Discourse – Oshri Zighelboim	11e
On the Agenda: Sports and Women’s Sports in the Women’s Magazines <i>P’nima</i> and <i>Nashim</i> (2010-2019) – Maayan Peleg-Berkowicz	12e
Authenticity of the Game and Use of Technology to Improve Accuracy: Immanuel Kant and the Case of the Video Assistant Referee (VAR) in Football – Yair Galily	13e
The Haredization of American Orthodoxy in the Early Twentieth Century – Menachem Keren-Kratz	13e
A National Struggle or Yellow-Spin Journalism: Shmuel Yankev Yatskan and the Haynt Family – Haggai Zilberberg	14e
Friend or Foe: Israeli Education and the Media in the Pre-TV Period (1948–1968) – Raviv Naveh	15e
Who Demands What and How Much? Differences in Consumption Patterns of On-Demand Content between Generation Y and Generation Z – Tal Laor	15e
Holocaust Discourse on the X Platform between Protest and War – Motti Neiger, Anat Ben-David, Oren Meyers	16e
Research Reports	274
Book Reviews	287
Contributors to This Issue	301

ADVISORY BOARD

Prof. Hanna Adoni, Reichman University, Herzliya
Prof. Cyril Aslanov, Aix-Marseille University, France, Academy of Hebrew Language
Prof. David Assaf, Tel Aviv University
Prof. Ami Ayalon, Tel Aviv University
Prof. Judy Baumel-Schwartz, Bar-Ilan University
Prof. Haim Be'er, Ben-Gurion University
Prof. Ella Belfer, Bar-Ilan University
Prof. David Biernot, Charles University, Prague, Czechia
Prof. Menahem Blondheim, Hebrew University of Jerusalem
Prof. Jerome Bourdon, Tel Aviv University
Prof. Judit Boxer Liwerant, National Autonomous University of Mexico and Hebrew University of Jerusalem
Prof. Aviva Chalamish, The Open University
Prof. Joseph Chetrit, Haifa University
Prof. Akiba Cohen, Tel Aviv University
Prof. Daniel Dayan, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, France
Prof. Eran Eldar, Tulane University, USA
Prof. Ouzi Elyada, Haifa University
Prof. Shmuel Feiner, Bar-Ilan University
Prof. Anat First, Netanya Academic College
Prof. Nurith Gertz, Sapir College
Prof. Yossi Goldstein, Ariel University
Prof. Yosef Gorny, Tel Aviv University
Prof. Nurit Govrin, Tel Aviv University
Prof. Daniel Gutwein, Haifa University
Prof. Ruth Kartun-Blum, Hebrew University of Jerusalem
Prof. Gideon Kouts, University of Paris 8, France
Dr. Tal Laor, Ariel University
Dr. David Lavie, Hadassah Academic College, Jerusalem
Prof. Shmuel Lehman-Wilzig, Bar-Ilan University
Prof. Noam Lemelstrich Latar, Reichman University, Herzliya
Prof. Yehiel Limor, Bar-Ilan University
Prof. Rafi Mann, Ariel University
Prof. Roman Marcinkowski, University of Warsaw, Poland
Dr. Mordecai Naor
Prof. Mordechai Neiger, Bar-Ilan University
Prof. Hillel Nossek, Kinneret Academic College
Prof. Moshe Pelli, University of Central Florida, Orlando FL., USA
Prof. Yoram Peri, University of Maryland
Prof. Dina Porat, Tel Aviv University
Prof. Raanan Rein, Tel Aviv University
Prof. Ephraim Riveline, University of Paris 8, France
Prof. Ofer Schiff, Ben-Gurion University
Prof. Anita Shapira, Tel Aviv University
Prof. Yaacov Shavit, Tel Aviv University
Prof. Zohar Shavit, Tel Aviv University
Prof. Na'ama Sheffi, Sapir College
Prof. Dov Shinar, Hadassah Academic College, Jerusalem
Prof. Shmuel Trigano, University of Paris 10, France
Dr. Rafael Vago, Tel Aviv University
Prof. Gabriel Weimann, Haifa University
Dr. Ada Yurman, Bar-Ilan University
Prof. Mordechai Zalkin, Ben-Gurion University

Journal of Media and Communication History in Israel
and the Jewish World

Editor:

Prof. Gideon Kouts

Guest Editor:

Prof. Raanan Rein

Editorial Board:

**Prof. Meir Chazan, Dr. Orly Tsarfaty, Dr. Baruch Leshem,
Prof. Ouzi Elyada, Prof. Nurit Guttman**

Editorial Assistant: **Nurit Karshon**

Hebrew Copy Editor: **Herzlia Efrati**

English Translations: **Naftali Greenwood**

English Copy Editor: **Beryl Belsky**

TEL AVIV UNIVERSITY

The Shalom Rosenfeld Institute for Research of Jewish Media and Communication
The Daniel Abraham Center for International and Regional Studies
The Lester and Sally Entin Faculty of Humanities

Journal of Media and Communication History in Israel and the
Jewish World

The Shalom Rosenfeld Institute for Research of Jewish Media and Communication

The Daniel Abraham Center for International and Regional Studies

The Lester and Sally Entin Faculty of Humanities

Tel Aviv University, P.O.B. 39040 Ramat Aviv, Tel Aviv 6139001, Israel

Tel. 972-3-6405144

Email: presstau@tauex.tau.ac.il

<https://dacenter.tau.ac.il/shalom-rosenfeld>

Head of S. Daniel Abraham Center: **Nadine Kuperty-Tsur**

Founder of the Institute: **Shalom Rosenfeld**

First editor of *Keshet*: **Dr. Mordecai Naor**

Keshet is published in cooperation with ***REEH***, European Journal of Hebrew
Studies, University of Paris 8

Graphic Editor: **Michal Semo-Kovetz**, TAU Graphic Design Studio

Cover Design: **Michal Semo-Kovetz**

Cover Illustration: **Judith Eyal**

Back cover image: Gymnastics show at the first Maccabiah, 1932. Courtesy of the Yosef
Yekutieli Maccabi Archive

Print: **Zadok Keinan Ltd.**

Keshet is published twice a year.

Annual subscription: 100 NIS

Single issue: 60 NIS

Please contact us by mail:

presstau@tauex.tau.ac.il

Journal of Media and Communication History in Israel
and the Jewish World

תבנית

Autumn 2024

62

ISSN 0792-0113

The Shalom Rosenfeld Institute for Research of
Jewish Media and Communication at Tel Aviv University
The Lester and Sally Entin Faculty of Humanities